

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL VIII 1 AUGUST - 1 SEPTEMBRIE 1941

Nr. 8-9

BASARABIA ȘI BUCOVINA
OMAGIU
MAREȘALULUI I. ANTONESCU

NUMĂRUL — 472 PAGINI — 80 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, D. GUSTI,
E. RACoviȚĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef: CAMIL PETRESCU

R E D A C Ț I A
A D M I N I S T R A Ț I A
D I R E C T O R A T U L G E N E R A L
A L F U N D A Ț I I L O R R E G A L E
B U C U R E Ț I I I I
89, BULEVARDUL LASCĂR CATARGI, 89
TELEFON 2-40-70

A B O N A M E N T U L A N U A L L E I 480
PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 2 000
EXEMPLARUL 40 LEI

CONT CEC POȘTAL Nr. 1210
ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POȘTAL DIN ȚARĂ
MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE DIRECȚIUNEA GENERALĂ
A FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

BASARABIA ȘI BUCOVINA
OMAGIU
MAREȘALULUI I. ANTONESCU

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL VIII I AUGUST - I SEPTEMBRIE 1941

Nr. 8-9

C. RĂDULESCU-MOTRU ..	Mareșalul Ion Antonescu	243
S. MEHEDINȚI	Frunteria României spre răsărit	249
D. CARACOSTEA	Limba română în Basarabia	274
ȘTEFAN CIOBANU	Contribuția Basarabiei la dezvoltarea literaturii naționale	294
CONSTANTIN C. GIURESCU.	Vechimea așezărilor românești dintre Prut și Nistru	307
ION PETROVICI	După desrobirea Moldovei cotorpite...	320
MIHAIL SADOVEANU	Călugări moldoveni	326
NICHIFOR CRAINIC	Basarabia de ieri și de mâine	332
ION PILLAT	Credință	336
T. ARGHEZI	Cântarea Bucovinei	338
	Insemnări rusești	344
GALA GALACTION	Ortodoxismul basarabean	359
	Mănăstiri basarabene	363
ADRIAN MANIU	Rugăciune	371
EMANOIL BUCUȚA	Niculae Milescu	373
ION MINULESCU	A X-a cruciadă	381
ION I. NISTOR	Zece ani de activitate universitară la Cernăuți	383
I. D. ȘTEFĂNESCU	Mănăstirile Bucovinei	392
LECA MORARIU	Țara scaunelor de domnie	414
SEVER POP	Importanța graiului românesc din Bucovina, Basarabia și regiunea transnistriană	424
MIRCEA STREINUL	Odă la Bucovina	437
D. MARMELIUC	Aspecte din viața culturală a Bucovinei ..	439
ION PELIVAN	Ce scrie Xavier Hommaire de Hell despre Basarabia	454
ION BUZDUGAN	Versuri	460
D. IOV	Versuri	471
DR. P. CAZACU	Emigranți de peste Prut în România	475
GEORGE DRUMUR	Versuri	482
G. BEZVICONI	Românismul frunțașilor Moldovei dintre Prut și Nistru sub stăpânirea străină ..	486
OLGA CRUȘEVAN	Versuri	514
V. HAREA	Panslavismul, bolșevismul și România ..	517
CORNELIU CRĂCIUN	Ideologia naturalistă în concepția istoriei la B. P. Hasdeu	532
VALERIU ȘT. CIOBANU ...	Un scriitor român din Basarabia	561
AUREL CAZACU	Obiecțiunile Rusiei împotriva drepturilor noastre asupra Basarabiei	582
IULIAN VESPER	Prezența Bucovinei	587
SERGIU GROSU	Versuri	594
Pr. PAUL MIHAILOVICI	Tipăriturile românești în Basarabia	596
OCTAV SARGETIU	Versuri	602
NECULAI V. COBAN	Ogor basarabean	603
GEORGE D. DUMITRESCU.	Chișinău	605
PETRU IROAIE	Energie și vitalitate românească	623
PETRU COMARNESCU	Virtuțile sufletului basarabean	683
SEXTIL PUȘCARIU	Basarabia	694

TEXTE ȘI DOCUMENTE

Declarația d-lui prof. Ștefan Ciobanu, în ședința Consiliului de Coroană din 27 Iunie 1940	704
Protestul d-lui prof. Ștefan Ciobanu, rostit la ședința Comisiunilor Afa- cerilor Streine a Camerei și Senatului, în ședința din 2 Iulie 1940...	707
D. CARACOSTEA Perspectivă spre viitor	711

MAREȘALUL ION ANTONESCU

« Omul chemat să salveze România, de la pieirea ce o aștepta, în urma dezastrelor din cursul anului 1940, a fost Mareșalul Ion Antonescu »; — cu această frază, în mod obișnuit, vor începe istoricii din viitor povestirea anilor din a doua domnie a Regelui Mihai I. Iar filosofi și publiciști care trag învățăminte din experiența trecutului vor considera cazul Mareșalului Ion Antonescu drept un exemplu clasic pentru a ilustra rolul hotărâtor al oamenilor excepționali în explicarea destinului unui popor.

În afară de Mareșalul Ion Antonescu, nimeni altul putea să oprească prăbușirea determinată de cedarea unei treimi din teritoriul patriei și nenorocirile care urmează: evacuarea funcționarilor și a multor familii gonite din căminele lor; desorganizarea economiei agricole și industriale a Țării; împovărarea bugetului peste măsură, și pe deasupra tuturor, mai apăsătoare decât orice, deprimarea sufletească din rândurile armatei, care se văzuse umilită prin ordinul de retragere necondiționată de pe hotarul Nistrului, și haosul din sufletul tineretului, care-și vedea viitorul lăsat la voia întâmplării. Niciodată atâta urgie adunată pe capul unui popor.

Acel chemat să înlăture această urgie nu putea fi un om politic, ori câtă capacitate și popularitate ar fi avut, fiindcă omul politic ar fi trebuit să tolereze mai departe o viață politică împărțită pe partide, ceea ce ar fi însemnat întărirea nenorocirilor, iar nu înlăturarea lor. Partidele ca să trăiască aveau nevoie de încriminări și îndemnuri la ură, adică de întreținerea unei atmosfere înveninate, pe când țara avea nevoie de liniște și de încredere în viitor. Apoi, omului politic i-ar fi fost cu neputință să se despartă de statul-major al partidului său, în mijlocul căruia, după obiceiul

pământului, urma să troneze clica oamenilor de casă, — ceea ce ar fi fost compromiterea oricărei activități desinteresate și prevăzătoare.

Omul chemat trebuia să fie un militar; dar un militar excepțional. Trebuia un militar cunoscut și de întreaga Țară apreciat, drept un comandant destoinic în război, având în același timp un caracter rigid, leal și cu un înalt simț al răspunderii. Trebuia un bărbat încercat și totodată un simbol. Condițiile acestea nu le putea satisface decât Mareșalul Ion Antonescu. El a fost omul, pe care geniul tutelar al neamului nostru l-a păstrat ca supremă rezervă, pentru înlăturarea piedicilor din calea dezvoltării Statului român, la începutul domniei de a doua a Regelui Mihai I.

Primii pași în săvârșirea chemării sale i-a făcut Mareșalul, cu un curaj cumpătat, dar hotărât. După câteva luni de guvernare, încrederea poporului era câștigată. Plebiscitul din primăvara anului 1941 a dovedit că era o încredere nețărnută. Încrederea poporului trebuia însă întărită de încrederea Conducătorului Imperiului german, care era singurul în măsură să mijlocească repararea nedreptății suferită de România, și această încredere nu era ușor de câștigat. În numele României vorbiseră până aici bărbați cu un simț de răspundere scăzut; ceva mai mult: bărbați, care în schimbul măgulirii ambițiilor personale angajaseră Țara în combinații riscate. Cuvântul României nu mai era crezut. Cel mai talentat diplomat nu i-ar fi putut reda autoritatea cuvenită. Nu i-ar fi putut reda autoritatea aceasta nici cea mai solemnă promisiune din partea Statului. Românii erau socotiți ca un popor care merge după steaua norocului. Puțin lipsea, până să se acrediteze chiar legenda, pusă în circulație de dușmanii lui, că existența Statului român este o elaborare artificială, datorită rivalității dintre imperiile învecinate.

Aceea ce nu se putea obține prin talente diplomatice și prin promisiuni solemne, s'a obținut de Mareșalul Ion Antonescu, mulțumită însușirilor sale de caracter. În ochii, în cuvântul, în faptele acestuia, sentimentele cinstite ale poporului român au reușit să se exprime sincer, și să obțină încrederea Conducătorului german.

La 22 Iunie, anul 1941, când Imperiul german a pornit uriașa ofensivă împotriva Republicilor sovietice ruse, în scopul de a elibera

Europa, de sub amenințarea păgânismului bolșevic, și de a asigura Germaniei un hotar sigur din spre Răsărit, armata română se găsea alături de armatele puternicului Imperiu german, iar Mareșalul Ion Antonescu avea cinstea, ca în sectorul care interesa recucerirea Basarabiei, să aibă comanda supremă. România primea astfel, din partea Conducătorului german, asigurarea încrederii sub forma frăției de arme, care pentru popoarele cu tradiții războinice, așa cum sunt Germanii și Românii, este forma cea mai solemnă.

Mareșalul Ion Antonescu este astăzi pe front, și mulțumită energiei și a competenței lui, România a fost reîntregită în hotarele sale, dinspre Răsărit. În Basarabia și Bucovina organele Statului român au fost reîntegrate, și acum ele funcționează în mod regulat.

Cu această reîntregire de hotare, rolul istoric al Mareșalului Ion Antonescu nu este însă sfârșit. Reîntregirea de hotare trebuie să fie urmată de consolidarea lor pe viitor, și aceasta nu se poate avea decât prin o sănătoasă reorganizare a Statului român însăși. Vremea fericitei organizații a Romei antice, când un comandant victorios în război se înapoia după sfârșitul războiului, la coarnele plugului, așa cum a făcut vestitul dictator Fabius Maximus Rulianus, asemenea vreme a trecut și ea nu se mai repetă. Mareșalul Ion Antonescu va trebui să-și ducă mai departe misiunea, pe planul pacific, cum a dus-o pe planul războinic.

Dar Mareșalul Ion Antonescu este și un simbol. Este simbolul unei noi orientări în înțelegerea destinului românesc.

El simbolizează intrarea națiunii române într-o comunitate de destin cu națiunea germană.

Până acum câțiva ani în urmă, destinul românesc era înțeles ca un vlăstar ieșit din destinul ginteii latine. Pe temeiul limbii sale, în care se oglindește spiritul latin, poporul român se considera ca legat pe veci de popoarele neolatine. El avea pe lume rostul unei sentinele îndepărtate, dar veșnic credincioasă ginteii latine.

Exemplul poporului italian care, deși de origine latină, și-a legat destinul de destinul poporului german, noi nu l-am urmat mai de vreme, lăsând să treacă ocaziuni favorabile; îl urmăm

de abia de un an. Gestul decisiv l-am făcut, rămâne ca de aici înainte să-i fim consecvenți; întru cât întârzierea am plătit-o destul de scump. În primul rând să ne revizuim conștiința în ceea ce privește rostul existenței noastre în structura geografică și politică a Europei. În structura antropologică ne știm rostul, sau mai bine zis credem că ni-l știm, căci în vederea acestui rost ne-am orientat până acum. Suntem, prin rasă, înrudiți popoarelor geto-dacice, autohtone între largile hotare ale Daciei vechi, iar prin limbă suntem înrudiți cu popoarele ce aparțin latinității. Genealogia ne-o cunoaștem. Dar genealogia nu hotărăște ea singură destinul. Ea dă numai o parte din posibilitățile acestuia. Destinul unui popor se hotărăște de întreaga rețea a posibilităților. El depinde de structura geografică și de structura politică a popoarelor vecine, tot așa de mult, dacă nu chiar mai mult, decât de structura rasială sau spirituală. Popoarele de aceeași rasă și de aceeași limbă nu merg totdeauna împreună. Precum și contrar: popoare de rasă deosebită și de spiritualitate diferită nu sunt totdeauna în vrășmășie. Căile destinului sunt așa de complicate, că ele nu pot fi recunoscute după datele genealogiei.

Între interesele vitale ale națiunii române și interesele Statului german, încă de multă vreme, au fost găsite puncte comune, pe diferite terenuri de activitate. Înțeleptul Rege Carol I le-a folosit, cu mult tact, pentru a realiza o apreciere între vechiul regat român și Imperiul german. Aproprierea a fost și realizată în parte; ea a luat chiar forma unei alianțe cu caracter politic, fiindcă utilitatea ei era evidentă. Germania oferea României o școală de cultură; un debușeu pentru producția sa agricolă, și în sfârșit o garanție împotriva unui eventual atac din partea Imperiului rusesc. Statul român urmărea unitatea națională. Motivul era legitim; el va rămânea legitim și de aici înainte, cât va dura neamul românesc. Legitimitatea motivului nu scutește însă de datoria de a cumpăni mijloacele pentru realizarea lui și mai ales mijloacele pentru menținerea realizării lui. Căci, în politica unui bărbat de Stat, cuminența consistă în a realiza cu șanse de durată perpetuă, iar nu în a realiza cu orice preț.

Unitatea națională a Românilor, în urma războiului mondial dintre anii 1914—1918, a fost formal, nu însă definitiv realizată,

fiindcă ea n'a fost cu prevedere consolidată pe structura geografică și politică a Europei centrale și răsăritene. Singura ei șansă de durată se sprijinea pe durată « Societății Națiunilor », creată de tratatul din Versailles, dar care s'a dovedit a fi mai mult o instituție născută-moartă.

Durata « Societății Națiunilor » cine o putea prevedea? Este adevărat că această durată nu se putea prevedea. Au vină aceia care, după ce s'a dovedit că « Societatea Națiunilor » nu are durată, au continuat să creadă în ea și au neglijat să ia măsurile necesare pentru a asigura viitorul unității naționale, obținută cu atâtea sacrificii.

Curând după războiul mondial dintre anii 1914—1918, Europa continuând să aibă aceeași constituție antropologică, și-a schimbat complet raporturile de interdependență dintre națiunile care o locuiau. Ea nu mai era continentul, în care respectul pentru suveranitatea Statelor reprezintă o realitate. Aceasta a fost și cauza pentru care « Societatea Națiunilor » a fost sortită să moară. Această instituție, fundată principal pe suveranitatea națiunilor, de fapt, lucra pentru stabilirea dominației câtorva națiuni asupra altor națiuni. Cu mult înainte de începerea noului război din 1939, Europa era împărțită în trei Europe: una de apus, a plutocrației engleze; una de răsărit, a partidului revoluționar bolșevic; și alta de mijloc, a popoarelor sărace, care urmau să fie, sau exploatate de plutocrația engleză, stăpâna aurului și a navigației mondială, sau să servească drept câmpuri de experiență pentru revoluția bolșevică. Germania și Italia, țările cele mai importante din Europa de mijloc, au simțit numaidecât primejdia ce se pregătea. Național-socialismul și fascismul au fost mobilizări preventive, comandate în scopul, nu de a intimida, ci de a trezi conștiința poporului german și poporului italian, în primul rând; și a celorlalte popoare, expuse la aceeași primejdie, în al doilea rând.

Bărbații politici care au avut un rol hotărâtor în conducerea Statului nostru au avut naivitatea să creadă, că aceea ce pentru Germania și Italia era o primejdie, în vederea căreia trebuiau luate eroice măsuri de apărare militară și economică, pentru România ar fi fost numai o sperietoare, ce se putea îndepărta la nesfârșit prin combinații diplomatice. Ei n'au reflectat asupra comunității de destin, care din cauza situației geografice și a

propagandei revoluționare bolșevice, leagă România de Europa de mijloc, și în special de Germania. Această miopie este marea lor vină; căci ei îi datorăm dezastrele din cursul anului 1940. Bărbații noștri politici au socotit că prin abilități se poate schimba cursul istoriei. Abilitățile lor însă n'au făcut decât să ne aducă nepregătiți în fața unor evenimente, de care putea să atârne existența noastră națională însăși.

Pentru comunitatea de destin cu poporul german, ce este în interesul Țării să ne-o făurim de aici înainte, — nu este de ajuns proclamații solemne verbale, ci ea trebuie de pe acum pregătită prin reforme morale executate în fapt. Frăția de arme să fie doară un început, căruia să-i urmeze practicarea tuturor celorlalte virtuți, impuse de condițiile geo-politice popoarelor din Europa de mijloc, și pe care poporul german le practică de multă vreme. Căci: fără selectarea materialului uman în împlinirea funcțiunilor Statului și a profesiunilor particulare; fără organizarea muncii naționale, pe principii raționale, iar nu pe improvizații; și fără cultivarea simțului de răspundere față de bunul public, — nu există, pentru popoare sorți de a-și păstra independența pe viitor. Avem convingerea că acestea toate sunt prevăzute de Măreșul Ion Antonescu.

C. RĂDULESCU-MOTRU

FRUNTARIA ROMÂNIEI SPRE RĂSĂRIT

*Marginea răsăritească a Moldovei este
hotarul de răsărit al Europei.*

Vrând-nevrând, geografii măsoară evenimentele omenirii după timpul și spațiul planetar. A le privi « hologeic », cum zicea Fr. Ratzel, întemeietorul geografiei politice, e pentru dâșii o metodă.

Să începem cu fapte cunoscute de orice om de cultură. Acum vre-o 2500 de ani, când cel mai mare monarh al epocii, Darius Histaspes, plănuise o expediție de pedepsire contra Sciților, armata sa, venind la Dunăre, s'a oprit la vadul de lângă Isaccea, până ce au sosit pontoanele aduse de flota greacă pe la gurile fluviului. (Se știe ce însemnătate a avut acel pod de vase la sfârșitul campaniei, când armata persană era bucuroasă să scape cu fuga de urmărirea nomazilor).

Peste 200 de ani, când Alexandru cel Mare și-a încercat și el norocul în părțile noastre, cuceritorul macedonean a găsit în lunca Dunării atâtea monoxile (luntre scobite dintr'un singur lemn), încât a putut trece numai într'o noapte și falanga, și cavaleria de pe un mal pe celălalt. E drept că n'a făcut nici o ispravă, cum nu făcuse nici Darius, însă chiar trecerea peste o apă, mai mare decât toate râurile Macedoniei și ale Greciei la un loc, fusese o acțiune vrednică de ambiția tânărului plecat să cucerască lumea.

Peste alți 400 de ani, Dunărea ajunge *pentru întâia oară* fruntarie, — până atunci fusese a Dacilor toată valea carpato-balcanică. În secolul întâi al erei creștine, după cucerirea Galiei, trei pătrimi

din legiunile Romei se așează pe malul drept al Dunării de Jos, în fața Daciei, iar o flotă romană patrulează fluviul dela mare până la Porțile de Fier.

La începutul secolului al doilea, se ivi în sfârșit și minunea epocii: podul lui Traian, o operă tehnică, fără samăn pe lume, ca și drumul dela Cazane, tăiat de legionari în piatră. Prin cucerirea Daciei, Dunărea intrase acum toată între granițele imperiului. *Pax romana*.

Ce-a mai urmat se știe. Când loviturile barbarilor s'au întetît, pacostea a căzut întâi asupra orașelor. Spre ele s'a îndreptat lăcomia năvălitorilor. Au fost prădate, arse și ruinate. (În loc să tot vorbească de retragerea legiunilor sub Aurelian, istoricii ar aminti mai bine alt fapt, cu mult mai semnificativ: împăratul a trebuit să ridice atunci un zid chiar pentru apărarea Romei, — atât de mare era primejdia, nu numai la graniță, ci în tot imperiul). Cât privește Dacia, țăranii, după plecarea armatei, vor fi cules și ei ce mai rămăsese printre ruinele orașelor dărâmate, dar de fugit — nici vorbă. Goții năvălitori cereau numai o treime din ogoare, un fel de expropriere parțială, ceea ce era foarte puțin față de numărul lor mic. Pentru atâta lucru, cine putea fi așa de nechibzuit să pornească spre Dunăre, ca să fie pradat și să rămână muritor de foame după cea dintâi zi de bejenie! Câte luni i-ar fi trebuit să ajungă din Maramureș și dela Nistru până în Balcani? Povestea cu părăsirea Daciei de elementul autohton, romanizat de atâtea generații ¹⁾, este una dintre cele mai nesănătoase închipiri dintre câte au trecut prin imaginația cărturarilor lipsiți de intuiție istorică și geografică. (Scuza celor vechi era lipsa hărților exacte. Povesteau numai din auzite. Pentru cei noi, credința în golirea unui spațiu de aproape 300.000 km² și îngrămădirea populației daco-romane într'un colț al peninsulei balcanice, de mărimea câtorva județe, nu are altă explicare decât ignorarea hărții și deprinderea de a pune fetișismul vorbelor în locul faptelor reale).

Adevărul e cu mult mai simplu: Nu numai în timpul Goților (aliați ai imperiului — *foederati*), dar și mai târziu, sub Huni,

¹⁾ Încă din timpul lui August, legiunile se așezaseră până la gurile Dunării, iar limba latină era răspândită în toată Panonia (*in omnibus Pannoniis*).

situația n'a fost mai rea. Attila, voind să întemeieze la Dunăre un Stat puternic, ocrotea pe localnici; luase chiar măsuri ca lumea să treacă nesupărată de pe un mal al fluviului pe celălalt. Flota romană pierise de mult, dar pescarii cu ciobacele (monoxile) și plugarii din lunca și câmpia Dunării își vedeau înainte de treburile lor.

Mai târziu, cu barbarii veniți după Huni, lucrul a urmat la fel. Gepizii (cu care Daco-Romanii se deprinseseră încă din timpul lui Attila) erau oameni blânzi. Slavii, veniți la noi ca robi ai Avarilor (li se zicea: « câinii Avarilor ») formau elemente pasive, cum îi arată și numele lor Slavi — *Sclavi* ori *Sclavini*. Și nici cu Pacinații sau Pecenegii n'am dus'o prea rău, cum arată numele *Peceneaga*, la Dunăre, și *Pecenegu*, la munte, semn că am trăit împreună cu ei pe mari întinderi de pământ, fără prea multă supărare. Cumanii în Teleorman, Uzii la Uz și Oituz, Tătarii în Bugeac și alți hoinari ai stepelor n'au speriat nici ei din cale afară, poporul autohton. (Tătarii strângeau dările cu ajutorul knezilor noștri). Au făcut deci Daco-Romanii ceea ce făceau în timpurile acelea și locuitorii țărilor apusene, copleșite și ele de barbari.

Gândiți-vă: când Goții se îmbulzeau la Dunăre, Francii loveau pe la Rin. Legiunile părăsiseră Dacia spre sfârșitul secolului al II-lea, iar la începutul secolului al IV-lea au părăsit și podișul Elveției. Deosebirea în timp n'a fost prea mare și, peste tot, starea Europei era cam aceeași: scădere de populație, comunicații desorganizate, dreptul public în agonie, administrația ca și anulată... Abia după vre-o mie de ani a prins a se înfiripa o rânduială nouă, când orașele reînviaste au dat Europei coeziunea pe care nici Papa, nici Împăratul nu putuseră să i-o dea, cu toate opintirile lui Carol cel Mare de a restaura vechea ordine din epoca Romanilor. Tot atunci, când apusul era pe cale de întremare (în secolul XIII și XIV), a început a se simți oarecare înviorare și în basinul Dunării-de-Jos. Unele orașe italiene, cu titlul semeț de « republici », ajunseseră prin comerț la o reală înflorire. În fruntea tuturor sta Venetia și Genova. În Crimeea erau *dogi*, ca în orașul lagunelor, iar în Chilia și Cetatea Albă (Moncastro), mărfurile genoveze prisoseau. Ce minunată perspectivă se deschisese poporului român! S'ar fi putut împărtăși din plin de binefacerile Renașterii, legând iarăși firul cu civilizația și cultura latină, de care îl despărțise

invazia barbarilor și în deosebi gloata slavă ce ajunsese până la Adriatică, Alpi și chiar la unii afluenți de pe dreapta ai Rinului.

Din nenorocire, lumina n'a ținut mult. Italienii dispar din porturile Mării Negre, după cum dispăruseră coloniile grecești din antichitate, iar marea aceasta închisă din toate părțile ca un lac, ajunge timp de câteva secole un adevărat lac turco-tătar, aproape pustiu tot anul. Cine ar crede că chiar în secolul al XVIII corăbiile nu cutezau să iasă din Bosfor decât vre-o trei luni pe vară, ba încă și atunci numai cu anume piloți, — parcă ar fi fost vorba de « Capul Furtunilor ».

Așa dar, pe când în apusul continentului, orașele înfloreau și satele se consolidau, poporul legat de Carpați și Dunărea de Jos trebuia să suporte presiunea concentrică a trei neamuri mongolice: Maghiari la apus, Tătari la răsărit și Turci la miazăzi. În loc de « renaștere », a trebuit să-și risipească puterile, rezistând acestei încercuiri asiatice. Putem spune că chiar după sfârșitul epocii barbarilor, poporul român *a trăit asediat* până în secolul al XIX-lea. Ultima invazie a Tătarilor s'a petrecut la 1757 și abia către sfârșitul secolului al XIX-lea, Turcii au fost izgoșiți dela malul Dunării. (E de mirare că în starea aceasta de asediu cronic poporul român a izbutit totuși să reconstitue măcar pentru scurt timp sub Mihai Viteazul vechea unitate a Daciei lui Traian).

În sfârșit, a venit o nouă înviere — cea din secolul al XIX-lea. După alungarea Turcilor, în urma unui război victorios, în locul schelelor de lemn, se ivesc la Dunărea de Jos porturi fluviale cu malul zidit în piatră; un braț al deltei, cel dela Sulina, este canalizat, iar la țărmul mării, satul Kiustendge cu 60 de cocioabe ajunge portul Constanța, apărat de diguri înalte, înzestrat cu silozuri și mai înalte, ce se zăresc din largul mării, și cu imense rezervoarii în care o pipe-line aduce petrolul tocmai din Carpați. Paralel cu valurile romane, linia ferată transportă acum pe călător dela mare la Cernavoda, unde găsește un pod mai mare și decât al lui Traian.

Drept încheiere, la 1918, se ivi iarăși pe hartă o Românie rotundă ca Dacia antică.

Ca într'un film istoric, lumina și umbra lunecă repede peste veacuri, însă câteva linii rămân neclintite: Carpații și Dunărea

nu şi-au schimbat nici locul, nici dimensiunile. Prin legătura cu Rinul, fluviul cel mai mare al Continentului a căpătat acum titlul de a « opta mare a Europei » şi, în curând, prin canale de legătură, el va primi ca afluenţi (economici) toate râurile mari dintre Rin şi Vistula-Prut, scurtând cu mii de kilometri calea mărfurilor europene spre India şi Extremul Orient. Astfel, Cetatea Carpatică, stăpână pe deltă şi amândouă malurile « Dunării maritime », priveghind gurile fluviului, înlesneşte circulaţia pe diagonala Rin—Dunăre—Bosfor—Suez, un fel de carotidă a comerţului mondial.

Aşa dar, nu e o semetie, dacă vom considera *marginia de răsărit a României, cuprinsă între patrulaterul Cernăuţi, Hotin, Reni şi Cetatea-Albă, ca o regiune interesantă nu numai pentru statul român, ci şi din punct de vedere geopolitic*. Vede orişicine că dela Dariu Histaspe până la Traian, dela Goţii care au trecut tot pe la Isaccea, până la Genovezii aşezaţi în Chilia şi Cetatea Albă; şi la cruciaţii veniţi din fundul Europei la Nicopole şi Varna; în sfârşit, până la înfiinţarea « Comisiei europene » pentru porţiunea maritimă a fluviului şi... până la pretenţia recentă a Rusiei Sovietice de a elimina *puterile apusene din această Comisie*, firul istoriei universale s'a legat iarăşi şi iarăşi de acest colţ de pământ, unde se încrucişează interese în adevăr planetare. E cazul să amintim vorba veche *sunt fata locorum*; au şi locurile soarta lor.

Atâta ar fi de ajuns. Dar privind lucrurile chiar mai aproape, vom vedea că nu ne depărtăm de adevăr, numind Nistrul « simbol geopolitic ».

Mai întâi constatăm un fapt: *Fruntaria din lungul Nistrului este vecină cu istmul ponto-baltic, hotarul dintre Asia şi Europa*. Am arătat aiurea temeiurile geografice ale acestei afirmări, prin urmare nu mai e nevoie să stăruim asupra lor¹⁾. Amintim doar atât: Nistrul este în răsăritul Europei râul care curge printr'un

¹⁾ *Die geopolitische Lage Rumäniens*, Sonderdruck aus « Zeitschrift für Geopolitik », Heft 8, August 1938, XV. Jahrgang.

ținut locuit în majoritate de Români, adică este un râu românesc ¹⁾.

Al doilea fapt caracteristic: Când a venit Darius, Sciții reprezentau pentru el nomadismul asiatic, în opoziție cu țările agricole din imperiul său care se întindea din Egeea până la Indus. Ca să înfrâneze năvălirile nomazilor, monarhul persan socotise că chipul cel mai nimerit era să-i lovească din marginea apuseană a stepei, să-i curețe de pe fața pământului, aruncându-i spre miazănoapte, în zona pădurilor, ori strivindu-i de munții din Centrul Asiei. Așa se face că strămoșii noștri s'au trezit cu armatele lui Darius la gurile Dunării ²⁾.

Ce s'a întâmplat? Herodot ne spune că Sciții au cercat mai întâi să se razeme pe alianța noastră. Dar poporul carpatic, lipit de pământul său prin agricultură, a respins îmbierea nomazilor, amenințându-i cu armele, dacă nu-și văd de stepa lor. Aceasta a fost cea dintâi ocazie, în care locuitorii din Carpați și regiunile vecine au simțit mai lămurit *individualitatea teritorială* a țării lor. Pentru plugarii Daciei, dinspre răsărit venea Crivățul aducător de ger, și tot dintr'acolo veneau și năvălirile de pradă ale nomazilor. Nomadism, hoție și război au fost strâns unite de când lumea).

E vădit astfel pentru oricine de ce *marginea de la răsărit a Daciei a fost încă din antichitate hotarul Europei față de Asia.*

Aceeași impresie au avut-o și Grecii. Când au început a veni în Pont (prin secolul al VII-lea a. Hr.) ceea ce i-a mirat mai mult

¹⁾ Odinioară, Nistrul se varsă în mare prin albia Bugului, cum dovedesc petrișurile cărate din Carpați (C. Brătescu, Hotare răsăritene, Valea Nistrului, Craiova 1941). Sedimentele răspândite de Vechiul Nistru spre răsărit de albia de azi arătau parcă drumul pe care aveau să-l urmeze așezările etnice pornite din munții Daciei.

²⁾ Expediția lui Darius nu este fantezia unui autocrat asiatic, doritor de faimă, ci urmarea unei situații geopolitice. Monarhia lui se întindea dela Indus până la Sahara și Marea Egee, cuprinzând nu numai Iranul, dar și Turanul, unde Sciții roiau mereu și prădau marginea imperiului. Perșii au trebuit să ridice un șir întreg de burguri în fața stepei, ca să-i țină în frâu pe nomazi. Alexandru Makedon le va găsi în ființă. Încă de pe atunci, erau în regiunea unde curg Oxus și Iaxarte cetăți întărite și stări sociale pe care Europa le va realiza abia în evul mediu.

Așa dar, planul lui Darius de a-și apăra imperiul, lovind pe Sciți tocmai la hotarul lor apusean, spre a-i strânge în clește, era întemeiat pe o largă privire asupra spațiului Lumii vechi.

pe navigatorii deprinși cu munții dimprejurul Egeii, plină de insule muntoase, a fost lipsa totală a insulelor și netezimea țărmului. După ce treceau de capătul Balcanului, vedeau numai o vastă câmpie « Sciția Mare », iar peninsula Crimeea li se părea o « Sciție Mică », aninată de cea dintâi printr'un istm îngust, ca și Peloponessus de Grecia. Acești corăbieri sunt de vină că numele Sciției s'a întins și spre gurile Dunării, pe când în realitate plugarii daci (Geții, cum le ziceau Grecii) se întindeau până la țărmul Mării Negre, iar regii Dacilor, timp de secole, au fost protectorii firești ai porturilor grecești, respingând cu armele pe străinii care cercau să se amestece în zona dacică a țărmului (dela limanul Nistrului până la miazăzi de capătul Balcanilor).

Concluzie: *la sfârșitul evului antic, nu numai gurile Dunării, ci tot basiful Nistrului era ținut european*. Tyra-Geții, adică « Geții nistrieni » sau Dacii (cum le ziceau Romanii), cu *davele* lor înșirate pe harta lui Ptolemeu în lungul râului, erau cei din urmă locuitori statornici ai Europei în fața forfotei nomazilor asiatici. Așa că istmul ponto-baltic își arăta încă de pe atunci rolul său de hotar: spre apus, stau Dacii plugari, iar la răsărit se vindereau nomazii în stepă, având ca vecini la Nord pe Slavi (niște sălbateci unși cu funingină, în loc de îmbrăcăminte) și spre tundre seminiții fino-ugrice, despre care Tacitus scria doar din auzite. Zona pădurilor — continuare a celei din Siberia (*taiga*) și a tundrei — nu era cuprinsă încă în orizontul istoriei.

Așa dar, după ce Dacia a fost cucerită, Romanii puteau socoti că au ajuns la marginea răsăriteană a Europei, — mai ales că pe hărțile slute de atunci, istmul dintre Portul Euxin și Baltica era foarte îngust; fantezia cartografilor dăruise Mării Azovului (*Palus Maeotis*) un golf atât de lung, că se isprăvea abia unde e azi Moscova! Traian, urmașul politicii lui Caesar în ce privea ocuparea Daciei, era sigur că, împânzind cetatea carpatică cu legiuni, a cuprins tot pământul european, până în fața stepelor Asiei.

Pe scurt: hotarul răsăritean al Daciei, ultima provincie cucerită de Romani, era la începutul erei creștine o *fruntarie de interes european* — și chiar mondial — în cel mai deplin înțeles al cuvântului.

Urmează epoca turbure a evului mediu. Fruntaria politică se retrage pe linia Dunării, dar cea etnică, a Daciei, rămâne cum fusese. După cinci secole de infiltrare romană, nu numai peninsula balcanică (fără Grecia), dar și Iliria, Panonia și Dacia fuseseră cucerite de limba și civilizația latină. Ba încă Dacia ajunsese provincia cea mai de laudă a imperiului (*Dacia felix*). Goții, cu mica expropriere de care am pomenit, nu puteau fi o cauză de mutare a populației, — mai ales că o parte din ei trecuseră la creștinism și poposiseră pe malul Dunării cu evanghelia în mână (Ulfila). După secolul gotic, situația rămâne grosso modo aceeași. Faptul fundamental era contrastul dintre plugari și nomazi. « Porțile continentului », zice Fr. Ratzel, au fost câmpiile din Sud-Estul Europei. « În acest șes, de când ține minte istoria, mereu un popor a împins alt popor și toate s'au îmbulzit spre apus și spre miazăzi ». Iar rezultatul acestei necurmăte ciocniri privea continentul întreg, nu numai pe locuitorii Daciei. După un secol gotic, a urmat unul hunic, apoi două avarice (cu infiltrație slavă), până au venit la rând Maghiarii și tot roiul Pacinaților, Cumanilor și al Tătarilor.

Astfel, timp de vre-o mie de ani, populația daco-romană a trebuit să sufere vecinătatea atâtor neamuri parazitare. Fără adăpostul cetății carpatice, mongolimea s'ar fi întins până în Alpi. Noroc de culcușurile dintre munți, pe care geografiile le numesc depresiuni « intracarpătice » și « subcarpatice », precum și de codrii uriași, nu numai la munte, dar și în unele părți ale câmpiei, cum dovedesc numele de spaimă: *Deliorman* și *Teleorman* (adică păduri « nebune »). Se înțelege, locuitorii din Carpați au rămas mai feriți. Un ținut ca Munții Apuseni, ca Maramureșul, Țara Oașului, Vrancea, Loviștea și Hațegul n'au suferit prea mult. Plugăria ¹⁾ în văi (ba și pe coastele înșorite până la 1200—1300 m) și păstoria pe plaiuri (vechile peneplene) era destul temei de viață.

Primejdia a crescut numai atunci, când la loviturile nomazilor răsăriteni, s'au adăogat și ale Maghiarilor, așezați în stepa dela

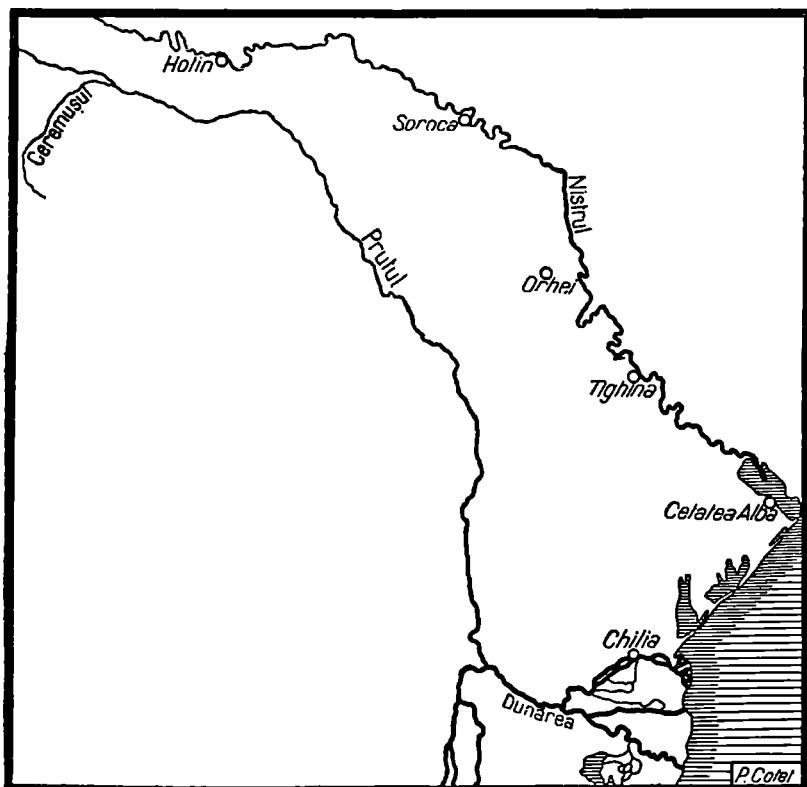
¹⁾ Laurian Someșan, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen*, Bukarest 1941.

apus de Carpați¹⁾. După ce au prădat cruciș și curmeziș, până ce au fost frânți de Germani în Bavaria, Ungurii, așezându-se între Tisa și Dunăre, au început să apese spre răsărit. Cei dintâi care au reacționat mai hotărât față de silnicia crescândă a năvălitorilor, au fost locuitorii cu străveche autonomie, din basinul superior al Tisei, unde nici legiunile romane nu pătrunseseră. Urmarea a fost plecarea unei părți din populația Maramureșului spre răsărit, pentru a se așeza în valea Moldovei, sub conducerea câtorva principii. Acesta e fenomenul cunoscut de cronicile țării sub numele caracteristic « Descălicare ». Iar rezultatul politic fu întemeierea unui principat moldovean la Baia, alături de alte așezări românești mai vechi, unele răspândite până în Podolia și Volhinia (Bolochoveni). Când apoi dinastia Mușatinilor²⁾ izbutește să unească ținutul din stânga Prutului (Țara Șipenițului) cu cele din dreapta Prutului, cum unise cu puțin mai înainte dinastia Basarabilor voivodatele din dreapta cu cele din stânga Olutului, Moldova împreună cu Muntenia reprezintă *cele dintâi formații politice europene, în frontul stepei, adică luau împreună rolul Daciei antice față de istmul ponto-baltic*. În adevăr, Moldova se întinde repede până la mare, sub Roman; Alexandru cel Bun cuprinde și Cetatea Albă, adică tot limanul Nistrului, iar unul din urmașii acestei epice mișcări (Ștefan cel Mare) întărește linia Nistrului, adăogându-i încă două cetăți: Soroca și Orheiul. *Șirul acesta de întărituri reprezintă cea mai înaintată linie de « burguri » europene în fața nomazilor Asiei.*

¹⁾ Maghiarii au pricinuit cea dintâi rană grea în trupul Daciei. Contra năvălitorilor mai vechi din pustă (Iazigii), cetatea carpatică se apărase prin valuri paralele cu Tisa. În evul mediu, dela Huni până la Avari, loviturile au fost fără mare însemnătate. Nu Attila, ci Arpad a adus cea dintâi știrbire poporului din Carpați. După Maghiari care se înfig și în Transilvania, făcând o scorbură în trunchiul românesc, am avut apoi parte în evul modern și de vecinătatea Turcilor în pustă, timp de două secole (XVI și XVII). Asediul asiatic n'a încetat deci o clipă. E drept să recunoaștem însă că preșiuirea concentrică a mongolismului reprezentat prin Maghiari, Tătari și Turci n'a fost peste tot egal păgubitoare, ci mai ales în partea de apus, unde veneticii s'au însoțit cu unele interese creștine... Maghiarismul catolic, iar mai târziu calvin, a fost pentru Români mai păgubitor decât islamismul turco-tatar. Cu drept cuvânt, putem spune că pusta Panoniei a fost « buba cea rea » de care a suferit poporul legat de Carpați.

²⁾ Urmașii lui Petru, fiul Mușatei.

Aşa dar, începând din Pocuția (colțul dintre Prut și Ceremuș) și până la gura Nistrului, *marginea de răsărit a Moldovei a fost hotarul răsăritean al Europei* (cum fusese și în antichitate). Moldovenii țin strajă neadormită la vadurile fluviului, contra Tătarilor, iar Muntenii împlinesc și ei această sarcină, luând în

Cea mai înaintată linie de cetăți europene în fața stepei.

stăpânire «părțile tătărești» sau Bugeacul, de unde a și eșit numele de Basarabia pentru fâșia de pământ din stânga Dunării maritime. Cât privește țărmul însuși al mării, sarcina a fost împărțită pe din două: Mușatinii stăpânesc sectorul dintre deltă și limanul Nistrului, iar Basarabii pe cel din deltă până în golful Balcicului (adică aproape tot țărmul dacic din antichitate).

Nu numai atât. S'a mai petrecut aici un fapt în adevăr semnificativ: o expansiune etnică de mari proporții. Prin firea lucru-

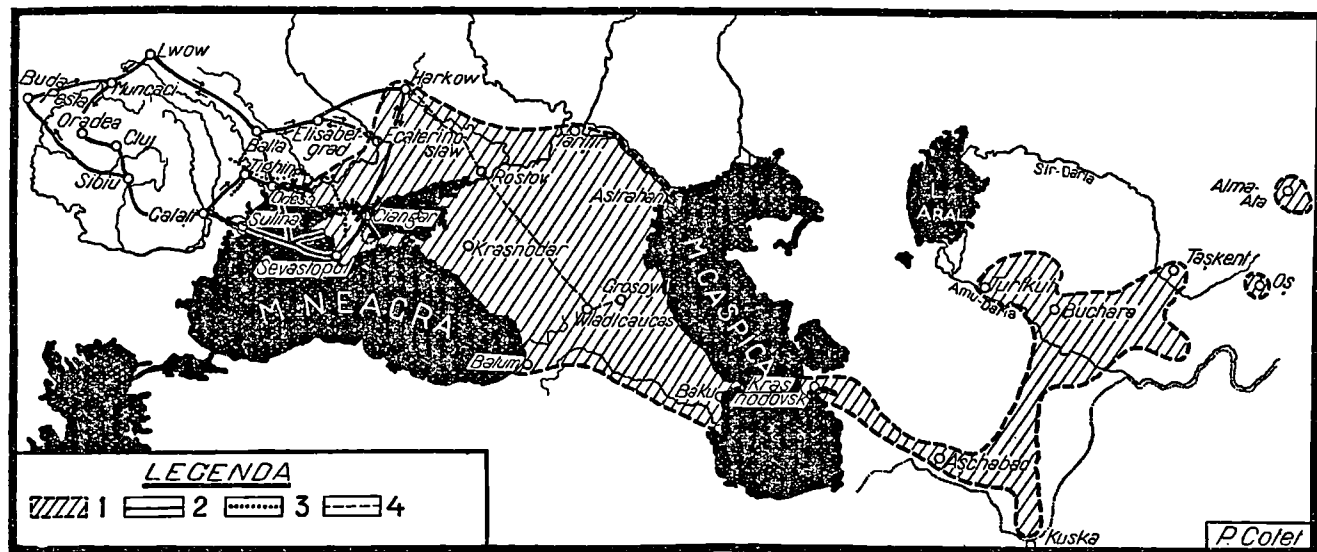
rilor, țările agricole sunt conservatoare, defensive și cu lungă durată. Din contra, statele formate de nomazi sunt de obicei dinamice, ofensive și efemere. Puterea lor are o strălucire meteorică: repede se lățește, apoi tot atât de repede scade și piere. Ce s'a întâmplat la Nistru? După ce au respins pe Tătari spre răsărit, Românii au trecut și pe malul celălalt al râului. Meandrele lui întortochiate și curgerea foarte lină ademeneau atât pe plugari, cât și pe podgoreni să ia malul stâng în stăpânire, — mai ales că refluxul Tătarilor lăsase stepa aproape goală ¹⁾ pe mari întinderi (secolul XIII și XIV).

Astfel, pe nesimțite s'a născut o Moldovă «nouă» *dincolo de Nistru*, cu sate din ce în ce mai numeroase, așezate în deosebi pe lângă râuri și în zona dintre stepă și pădurea ce se prelungește din «taiga» Siberiei spre Nordul Europei. În felul acesta, marginea de răsărit a Moldovei a devenit și în evul mediu nu numai hotarul Europei spre Asia, dar elementul european, reprezentat aici prin Români, a luat chiar *ofensiva contra celui asiatic*, atât pe calea armelor (Ștefan cel Mare), cât și pe calea muncii de toate zilele, prin colonizare agricolă dincolo de Nistru. Mai mult: Moldovenii își aruncaseră ochii și spre largul mării. Ademeniți de mișcarea din șleaul comercial dintre Baltica și Marea Neagră, peste Lemberg spre Cetatea Albă și de pilda Italianilor din Crimeea, ei ajung ca negustori până la Caffa și fac din apele vecine cu limanul Nistrului un fel de «lac moldovenesc». Din punct de vedere antropogeografic, era acesta un mare pas înainte, deoarece vechii Daci nu se avântaseră pe mare, lăsând-o pe seama Grecilor din coloniile pontice.

Din nenorocire tocmai când Europa începuse a se întrema după invaziile barbare, și se ivise peste tot un «spirit de autonomie» națională, ne-am trezit cu o năvală nouă, cea turcească. Ea răpune atât pe Italiani, cât și pe Românii ce abia intraseră în școala vieții maritime. La pacostea invaziei turcești se mai adăogase schisma și o sumă de rivalități, așa că «puterile europene abia constituite erau atât de slabe, că *nici una* ²⁾ nu se afla în stare să se

¹⁾ P. Milioucov, *Essai sur la civilisation russe*, Paris, 1501 p. 70.

²⁾ Ranke, *Die Epochen der neueren Geschichte*, in «Geschichte und Politik», Leipzig, 1940, p. 245.

1. Răspândirea păstorilor români până la răsărit de Lacul Aral.
2. Drumul turmelor din Carpați spre pustă și spre stepa dela Nordul Mării Negre.
3. Calea oilor din Moldova până în Crimeea.
4. Drumul lânei între Caucaz și interiorul Rusiei.

apere, și astfel lăsară pe Turci să pună mâna pe Constantinople ». Frontul răsăritean al continentului a rămas deci să fie apărat la Dunăre de Români, irosindu-și puterile timp de secole, într-o rezistență istovitoare.

Dar pe când la Dunăre, patru mari personalități (Mircea, Corvin, Ștefan și Mihai) purtau nenumărate lupte între 1400 și 1600, spre a stavili înaintarea Otomanilor, la Nistru, perspectiva a fost ceva mai favorabilă. După scăderea puterii Tătarilor, stepa devenise mărul de ceartă între Turci, ca patroni ai hanului Tătarilor, și Poloni, cărora li s'a adăogat în curând și concurența moscovită. Însă nici Moldovenii nu dormeau. După cum Rușii organizaseră cete de Cazaci, ca o avantgardă pentru cucerirea stepei, tot așa Moldovenii plecați « în vitejie » organizaseră și ei regimente de cavalerie în felul Cazacilor. Mai puternică și mai sigură decât sabia, era totuși sapa și plugul. Cu ogoarele de cereale și cu plantațiile de vii, țăranii din valea Nistrului înaintară spre răsărit, ocupând locurile cele mai prielnice pentru astfel de ocupațiuni. Totdeodată, în sprijinul acestei ofensive pașnice, mai venea încă ceva: păstoria cu o pendulare a turmelor de o amplitudine necunoscută aiurea în Europa. Din Carpați, turmele coborau până la Marea Neagră în Dobrogea, până în Crimeea și chiar mai departe de Marea Azovului, spre Caucaz, Caspica și stepele transcaspiene. *După cum nomadismul superlativ este un fenomen asiatic, tot așa, transhumanța în stil mare este un fenomen european și anume românesc.* El n'a căpătat însă dintr'odată desvoltare în tot spațiul mai sus amintit; am relevat doar dimensiunile sale excepționale, spre a se vedea cum colonizarea agricolă dincolo de Nistru a fost sprijinită și de o mișcare pastorală în aceeași direcție ¹⁾.

Astfel, s'a creat acolo un soi de « marcă » moldoveană. Ea a dobândit în timpurile mai nouă chiar un fel de consacrare istorică. « Republica moldovenească » creată de Soviete între Nistru și Bug (1924) este cea mai categorică mărturie a întinderii elementului românesc în acel ținut de tranziție, între *agricultură și stepa acoperită până mai ieri numai de ierburi sălbatece*. Însă nici nu

¹⁾ Comunicare la Academia Română, cu o hartă a nomadismului, după înțelesul antropogeografic și etnografic al cuvântului « nomadism ».

era nevoie de recunoașterea Sovietelor, deoarece încă din secolul al XVII-lea, Duca, Domnul Moldovei, stăpânea acea regiune¹⁾. Vadurile ori podurile umblătoare peste Nistru erau păzite de ostași moldoveni. Din satele și orașele transnistriene, pârcălabii și zapcii privegheau adunarea dărilor pentru vistieria din Iași; judecățile se făceau la divanul din Iași, ba încă Domnul își clădise și un palat aproape de Bug. Dacă procesul demografic, etnografic și politic s'ar fi desfășurat tot așa mai departe, țara Moldovei ar fi ajuns de două ori mai mare decât în timpul apogeului său militar, sub Ștefan cel Mare. În adevăr, Tătarii, ca nomazi învăscuți, hoinăreau cu hergheliile lor, prădând ici și colo, la întâmplare. Cazacii de asemenea nu erau nici ei vre-o piedică serioasă, mai ales că și Moldovenii organizaseră regimente căzăcești, iar uneori însuși hatmanul căzăcimii întregi era ales dintre Moldoveni (Ion Potcoavă). Prin urmare, și Tătarii, și Cazacii de neam moscovit erau oală de lut față de oala de fier a agricultorilor moldoveni, așezați în târguri și sate de plugari, de podgoreni și crescători de vite, având pe deasupra și prestigiul culturii și al unei organizări sociale superioare (Domn, Divan, Biserică cu vechi întocmiri etc.).

Dar lucrurile au luat cu timpul altă întorsătură. « Intr'o viață plină de mari încercări, se ivesc și mari nenorociri », spune undeva înțeleptul istoric Ranke. Cea dintâi mare nenorocire pentru poporul din Carpați fusese năvălirea barbarilor, care a ținut aici mai mult decât oriunde în Europa. Pacostea asta cufundase tot răsăritul continentului « în cea mai deplină barbarie ». Un judecător așa de cumpătat ca Ranke mărturisește că Gengiskhan a fost « idealul barbariei » (das Ideal der Barbarei). S'a ivit însă, tot aici, un alt barbar ideal (*ein vollkommener Barbar*) care va pregăti lumii apusene o nenorocire și mai mare. Acesta a fost Țarul Petru I. Până la el, nu se știa dacă Rusia se va lipi de Europa, ori va rămânea stat asiatic. De altfel, colosul acela sta încă ascuns într'un fel de negură nepătrunsă de nimeni. Abia pe la jumătatea secolului XVI, Herberstein a ridicat vâlul, explorând vastul șes dintre Urali, Baltica și Oceanul Inghetăt. Opera sa *Moscovia* cuprinde cea dintâi hartă, din care lipsesc curiozitățile geografilor

¹⁾ Chiar cu un secol mai înainte, Ion Vodă Armeanul face o danie (1574) în « Țara noastră, a Moldovei de dincolo de Nistru ».

din vechime. Dar nici el, și nimeni dintre contemporanii acestui ambasador cu dragoste pentru știință, n'ar fi bănuir că din acel ținut sălbatec și slab populat (abia sub Petru I Rusia va ajunge la 14 mil. de locuitori) va ieși o primejdie pentru Europa cu mult mai gravă decât a hoardelor nomade. Lucrul a început a se simți chiar după frângerea lui Carol al XII-lea la Pultava. De atunci, moscovitismul s'a îndreptat cu pași de uriaș spre apus. Sub Petru (numit cel Mare) hotarul Rusiei nu cuprindea încă Niprul; pe la 1772, atinge Bugul; după 20 de ani sare la Nistru (1792), iar după alți 20 de ani se oprește tocmai la gurile Dunării și la Prut (1812). Nu se împlinise un secol dela moartea țarului «reformator» și armatele moscovite apar la Rin, în Elveția apoi la Paris.

Urmarea acestei colosale ofensive a fost nu numai copleșirea Moldovei dintre Nistru și Bug, dar și cotropirea unei jumătăți din vechea Moldovă rezemată pe Carpați, iar idealul panslaviștilor era să ajungă cât mai repede până la Bosfor, Adriatica și Alpi. Amețiți de idei eterogene: misticism de rasă, ortodoxie, imperialism autocrat și alte alotrii, panslaviștii de felul lui Danilewsky nu se sfiau să considere Europa apuseană ca un focar de putreziciune. După mintea lor, regenerarea lumii nu se mai putea aștepta decât dela «Sfânta Rusie»! Țarul, stăpânitor dela Baltica până în Oceanul Pacific, trebuia să reînvie imperiul bizantin și să-și mute capitala în Constantinopole (*Țarigrad*, «orașul Țarilor»). Ce mai însemna, nu Moldova dintre Prut, Dunăre și Nistru, dar toată Europa, față de imperiul ce se pregătea să-și întindă hotarul nu numai până la Bosfor, dar până la Oceanul Indian!

Ceea ce nu putuse bănuir însă nimeni (nici cei mai halucinați panslaviști) a fost altceva: că în pragul secolului al XX-lea, visuri imperialiste ca ale lui Gengiskhan și «testamentul lui Petru» cu privire la Byzanț vor ajunge programul unei dictaturi proletare, numită bolșevism! Revelația aceasta s'a ivit abia la sfârșitul războiului mondial. Pe când Wilson și alții de felul său se gândeau să întemeieze o pace veșnică pe temeiul tribunalului internațional dela Haga și a unor reguli de arbitraj stabilite la Geneva, Lenin a răspuns cu o formulă inedită: «război permanent» tuturor popoarelor care nu vor adopta regimul comunist. Fanatismul partizanilor Coranului fusese astfel depășit.

Putem afirma că acesta e momentul cel mai grav în toată desfășurarea vieții moderne. Dacă o astfel de lozincă ar fi devenit programul politicei unui stat de o mărime obișnuită, pretenția acestui imperialism planetar putea trece în rândul utopiilor care n'au lipsit din istoria omenirii. Statul teocratic al jesuiților din Paraguay, republica Mormonilor pribegiți în Marele Deșert din apusul St.-Unite, ca să realizeze viața patriarhală a Vechiului Testament, cu poligamie și alte întocmiri biblice... este destulă dovadă că imaginația omenească nu obosește cu una, cu două. Dar, de data asta, lucrul a căpătat o înfățișare extrem de gravă:

Mai întâi, *Rusia este cel mai mare stat continental al planetei* — un bloc unitar, nu un imperiu compus din bucăți și bucățele risipite pe toată fața globului ca imperiul britanic.

Al doilea, acest imens stat, de vre-o patru ori mai mare decât toată Europa așezată la apus de istmul ponto-baltic, stă chiar *în mijlocul Lumii Vechi*. Păzit la spate de Oceanul Inghețat și rezemat cu picioarele pe podișurile și munții ce se întind din Asia Mică până în Marea Japoniei, uriașul Sovietic stăpânește tot sâmburele Eurasiei, — ceea ce mai rămâne pe de lături, din Corea până în India și Spania, sunt doar o periferie a Rusiei. Iar dacă ținem seama că blocul de populație supus Sovietelor se apropie de 200 mil. și are perspective de mare creștere (ajunsese la un spor de 12 mil. pe deceniu) ne putem lesne închipui că statul moscovit se simțea în largul lui spunând acel *veto* fanatic: « război permanent » tuturor adversarilor comunismului ! Era vorba aici nu de un desiderat teoretic, ci repede a fost urmat de organizarea efectivă a revoluției, prin ațâțarea comunismului în Germania, Italia, Franța, Anglia, St.-Unite etc. Iar asta era numai prologul. La congresul internaționalei roșii, adunat la Moscova în 1928, cel dintâi care a luat cuvântul, dictatorul Stalin a mărturisit că războiul a devenit pentru republica Sovietică o « necesitate absolută », iar mareșalul Voroișilov l-a și anunțat ca ceva « apropiat ». « Trupele chemate, zicea el, la manevrele din regiunea Kievului, vor avea efectivul de 700.000 de oameni, cel mai mare efectiv care a fost atins până acum, în toată lumea, la manevrele armatelor... După câteva ore dela începerea *războiului nostru*, marile orașe ale țărilor inamice nu vor mai exista decât cu numele, în amintirea celor ce vor mai supraviețui în ruinele lor ». A precizat chiar că cea dintâi

lovitură va fi dată României: în 15 zile, armatele sovietice vor fi la Galați, apoi vor pune mâna pe trecătorile Carpaților, înaintând spre Apus și spre Sud, unde totul era gata pentru o revoluție comunistă ¹⁾.

Rezultatele acelor manifestări s'au și văzut îndată. Din Spania până în China, propaganda Sovietică a dat roade în adevăr uimitoare: Madridul răscolit de tranșee în timpul războiului civil care a durat trei ani (ajutat efectiv cu muniții și chiar trupe sovietice); măcelurile din Budapesta, când Bela Kun transformase Ungaria în republică proletară ²⁾; bombardarea cu tunul a cuiburilor comuniste din mijlocul Vienei; haosul din China și o mulțime de greve puse la cale mai în toate țările, sunt dovezi pipăite că Țarul roșu a întrecut ca inițiativă pe toți țarii de altădată.

Tocmai acum a eșit deplin la iveală însemnătatea geopolitică a istmului ponto-baltic. Linia întărită « Stalin » se întinde de la limanul Nistrului până în Golful Finic. Vede oricine că la apus de acel istm stă lumea germană și romanică, abia scăpată de rivalități monarhice, de războaie confesionale ³⁾, de granițe artificiale impuse de moșteniri dinastice etc.; se vede că această Europă nouă caută să apropie cât mai mult granițele politice de cele etnice, prin *autodeterminare și schimb de populație*, iar la răsărit de istm stă pieptiș un stat retrograd, care silește (ca și regimul țarist) să trăiască sub knut popoare eterogene ca rasă, limbă, confesiune și ideal social sau politic. Rusia comunistă a ajuns o vastă panmixie, un haos etnic și prin urmare un adevărat regres chiar din punct de vedere biologic. Informatorul unui mare ziar spaniol, cercetând compoziția trupelor sovietice, afirmă că sub regimul comunist s'a născut un soi de rasă amestecată, « inferioară Boșimanilor și Botocuzilor ».

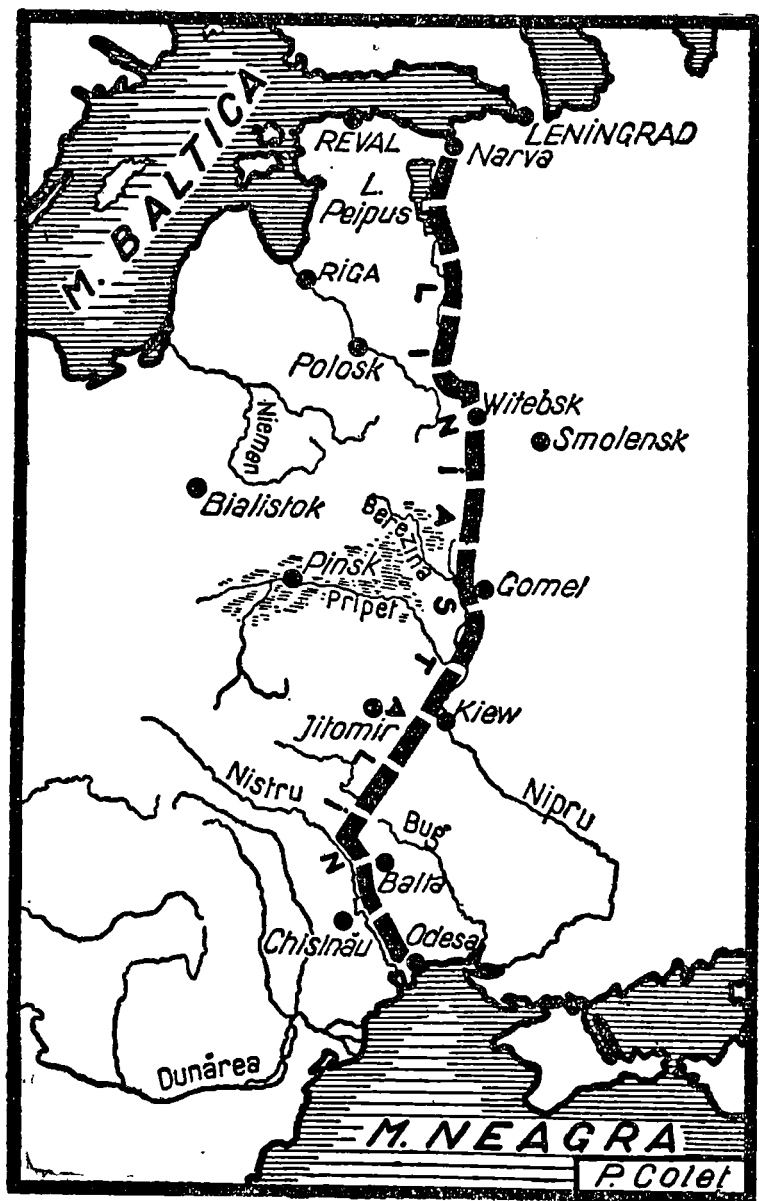
Dar scăderea se simte nu numai în sens biologic, ci și sufletesc. Progresul pe care îl realizase omenirea europeană, sub imboldul ideii germanice de a prețui nu numai autoritatea Statului, ci și

¹⁾ *Les Bolschéviki préparent la guerre*, « Revue de Paris », 1928.

²⁾ Abia înfrângerea armatei lui Bela Kun și intrarea Românilor în Budapesta a scăpat Ungaria de catastrofă.

³⁾ Ultima bătălie în care s'au mai simțit încă unele preocupări confesionale a fost cea dela Leuthen (1757).

personalitatea națiunii și a individului (prin legătura liber consim-

Linia Stalin pe istmul ponto-baltic.

țită față de un « conducător » — Gefolgschaftswesen) a fost anulat

de statul-carceră, sprijinit pe Ceka și mitraliere. Desvoltarea personalității pe temeiul unei limbi, a unei tradiții naționale și culturale a devenit cu neputință în Rusia Sovietică. Tot tineretul, fără deosebire de origină etnică (și chiar de sex) a fost îndrumat spre un fel de janicerism internațional. După cum Sultanii de odinioară luau copiii creștinilor spre a face din ei soldați fanatici ai Islamului, tot astfel bolșevicii cresc tineretul cu o singură țință: să ducă « război permanent » pentru Coranul proletar, predicat odinioară de K. Marx și realizat azi de Soviete. Recunoaștem că, alături de regimul politic al Țarilor — o mare școală de absolutism — poporul rus a mai fost pregătit să ajungă o turmă fără voință și prin regimul proprietății. *Mirul*, izvorât din obligația muncii colective a iobagilor, a contribuit și el nu numai la slăbirea inițiativelor individului, dar și la deprinderea lui cu o viață quasi-comunistă.

Însă, oricare ar fi fost numărul cauzelor care au adus starea de azi, rezultatul netăgăduit e acesta: la apus de istmul ponto-baltic, lumea europeană pune tot mai mult preț pe ideea de națiune, ca urmare a progresului rasial și social, pe când la răsărit este un adevărat *Völkerchaos* sau un mișmaș (*Mischmasch*) cum zicea odinioară Nietzsche. S'a împlinit deci proorocia lui Ranke: dela aplicarea fanatică a ideii de stat « e numai un pas până la republică, apoi până la comunism » (1854). Cuvintele acestea ne par azi profetice. În adevăr, haosul sovietic amenință toată Europa. Dacă lecuirea nu va veni la timp, întregul continent va cădea sub talpa cazacilor.

* * *

Cum și dela cine să vină mântuirea?

Două căi sunt deschise: ori Rusia sovietică este toată înlocuită prin state naționale; ori va fi nevoie de un « cordon sanitar ».

În antichitate, cum am văzut, stavila contra nomadismului asiatic a fost cetatea carpatică — Dacia

În evul mediu, alături de nomazii de neam mongolic, se adăogaseră mai spre Nord și alți barbari, Slavii, sprijinind și ei asaltul asupra Europei. Reacțiunea a fost reprezentată atunci de poporul german care a respins puhoiul slav spre răsărit, iar la miazăzi a împlinit rolul de strajă poporul român, înfruntând pe Tătari

la Nistru și pe Turci la Dunărea de Jos. Intre 1400—1600 Românii au stat pază neclintită la «poarta invaziilor».

În evul modern, după ce Turcii cuprind în hotarele lor și basinul mijlociu al Dunării, supunând Ungaria, Românii continuă încă rezistența la Dunărea de Jos. Chiar când statul ungar este desființat la Mohaci (1526), rămânând pașalâc turcesc timp de două secole, poporul român are încă destulă putere nu numai să lupte contra Turcilor, dar să realizeze chiar întregirea politică a Daciei vechi (1600) sub Mihai Viteazul.

Ce ascunse sunt tainele viitorului ! Cine ar fi bănuir pe atunci, când lupta se da contra Islamismului tot mai amenințator, că în vasta câmpie dela răsăritul Europei se va ivi un stat uriaș, mai primejdios pentru continentul nostru decât toate invaziile nomazilor de odinioară și chiar decât împărăția Sultanilor ? Și cine și-ar fi putut închipui că acel stat creștin (ba încă și pravoslavnic) după trei secole de regim țarist, încăpând pe mâna bolșevicilor, va fi în ce privește religia, întruparea lui Antichrist pe pământ, iar în latura politică va pregăti nu numai Europei, ci lumii întregi, un regim faraonic, neasemănat mai apăsător decât al vechilor faraoni egipteni...

Dar și ce exactă este uneori simetria acțiunilor și reacțiunilor istorice ! Tot pe la 1700, când se înălța amenințător colosul dela răsărit, sub conducerea acelui «barbar deplin», Țarul Petru, în câmpia dintre Elba și Oder, bogată în nisip și lacuri, un om tare s'a hotărât să facă din Electoratul său un regat. Altul, și mai tare, și-a cheltuit toată energia, numai să poată crea o armată puternică. Al treilea, mai tare decât toți, după vre-o patru decenii de lupte pe toate fronturile, având câteodată împotriva lui toate puterile mari, a izbutit să creeze prin genul său militar și politic, încă o putere mare în Europa, trecând el însuși în paginile istoriei cu titlul de «Mare». Din acel stat, înfiripat în mijlocul atâtor greutăți, va ieși în secolul al XIX-lea, al doilea imperiu, iar în secolul de față «al treilea imperiu german», destinat să țină piept colosului moscovit. Teză și antiteză, cum obișnuia să zică Hegel.

Azi, situația e limpede: față de misticismul sovietic, o nouă încarnare a vechiului misticism panslavist, organizarea unei rezistențe generale contra comunismului este inevitabilă; iar în această ordine nouă a lucrurilor, situația geografică impune Ro-

mâniei o sarcină deosebit de însemnată. După cum Europa de ieri simțise nevoia să creeze o « Comisie europeană », pentru a stavili înaintarea Rusiei spre gurile Dunării, tot așa e necesară acum stabilirea cât mai grăbică a unui « cordon » sub forma unui front de state naționale din Finlanda până la Marea Neagră. În același timp, este indispensabil ca marea aceasta să fie înconjurată numai de state cu regim modern (Ucraina, România, Bulgaria, Turcia, Georgia, etc.), spre a deveni un « lac european », nu moscovit, cum visau panslaviștii, potrivit cu testamentul lui Petru cel Mare, sau « cel mai mare port de război », cum plănuiseră comuniștii.

Cine poate aduce la împlinire această grea sarcină? Încă din Februarie 1915, Marea Britanie cedase în chip public strămtorile și Constantinopolul Rusiei; acum, în 1941, până și arhiepiscopul de Canterbury, « primatul Regatului Unit », se simte îndemnat să binecuvinteze « sfânta » cauză a Sovietelor, și ca să nu mai fie nici o îndoială, marele organ *Times*, « conștiința Angliei », ne vestește că în țările din Sud-Estul Europei, Rusia (adică dictatorul Stalin) va trebui să facă rânduială. Pietatea față de trecut ne îndeamnă să ne întrebăm: Ce-ar zice Macaulay, Stuart Mill, Carlyle și Herbert Spencer, părintele evoluționismului și apostol al progresului, când ar vedea în ce direcție « evoluează » idealul Marei Britanii!

Dar oricât de neașteptată ar fi această metamorfoză, și oricât de paradoxal se pare să-și taie cineva creanga de sub picioare, un lucru e sigur: pentru a împiedeca prăbușirea întregului continent în prăpastia comunistă, e numai decît nevoie de un excepțional om de stat, care să întemeieze o nouă ordine între națiuni. Dacă sarcina aceasta ar întârzia cât de puțin, s'ar împlini chiar sub ochii noștri penibila proorocie a lui Spengler: apusul lumii europene (*der Untergang des Abendlandes*). Panmixia proletară întronată de dictatura bolșevică va fi începutul sfârșitului.

Concluzie. Pe temeiul faptelor mai sus înșirate, credem că putem afirma următoarele:

Marginea răsăriteană a pământului dacic a fost din antichitate până azi hotarul de răsărit al Europei și continuă încă să fie. Înainte de a izbucni războiul mondial (1914—1918), un vestit geograf german, căutând o împărțire cât mai naturală a feței pământului

în regiuni geografice, găsise că Rusia nu face parte din Europa, ci merită mai de grabă numele de « Marea Siberie » (Gross-Sibirien). Prin urmare, întemeiați și pe aceasta constatare obiectivă, socotim justificată afirmarea că cetatea carpatică și împrejurimile ei formează *bastionul cel mai înaintat al Europei spre răsărit*; că poporul carpatic a fost timp de trei mii de ani, ca *popor marginal* (*Randvolk*), o strajă de continuă veghe, și prin urmare nu e o semeție verbală, ci un adevăr pipăit, dacă acordăm Ni-strului, însușirea de « simbol geopolitic » ¹⁾.

*

Incheind această scurtă privire geopolitică, să ne fie permisă o ultimă observare. Concluzia pe care ne-o impun azi evenimentele nu e cu totul nouă, ci fusese pregătită mai de mult. Alături de principiul naționalităților, marea idee a secolului al XIX-lea, pe temeiul căreia s'a făcut unitatea politică a Italiei, a Germaniei și altor trei țări, același secol a întrevăzut și posibilitatea unei integrări continentale, sub forma unor « State-Unite ale Europei ». Piedica cea mai serioasă părea rivalitatea dintre Francezi și Germani, dar fuseseră și spirite destul de obiective care au căutat să lămurească științific diferendul dintre cei doi vecini. Rând pe rând, Gobineau, Lagarde și Darré, tustrei de neam francez au contribuit să recunoască și Germanilor partea ce li se cuvine. Ceea ce seninul Ranke numea pe la 1854 spiritul romano-germanic (*der romano-germanische Geist*) ca factor capital pentru viața și cultura Europei, pare că începe să se manifeste și în latura politice practice. E un caz unic în istoria războaielor ca, înainte de încheierea păcii, învingătorul să dăruiască fostului adversar peste o jumătate de milion de prizonieri (514.000), cum a făcut Adolf Hitler cu Franța. Dușmănia ereditară e uitată. (Ceea ce era să se facă, dar nu s'a făcut în pragul secolului, când Franța a fost înjosită de Englezi la Fachoda, se face acum după Oran și Dakar, când flota franceză a fost brăcuită de fostul ei aliat).

¹⁾ Chiar streinii au această impresie. Geograful C. Uhlig a intitulat lucrarea sa « *Die bessarabische Frage* » eine *geopolitische Betrachtung*, Breslau, 1926.

La răsărit, vedem un fapt — dacă se poate — și mai semnificativ: alături de armata germană, luptă contra bolșevicilor trupe din tot apusul Europei, inclusiv franceze. Termenul de « cruciadă » a venit firesc pe buzele tuturor. E vădit, așa dar, că realista concepție « continentală » a conducătorului Germaniei actuale este mai aproape de adevărurile geopolitice decât a oricărui om de stat din trecut. Pe temeiul unei organizări științifice a producției, potrivit cu regiunile geografice, și respectând principiul auto-determinării și al schimbului de populație, urmașul sobru al Hohenzollernilor e chemat să dăruiască lumii europene ceea ce nu i-a putut da nici papalitatea, cu pretenția ei de universalitate, nici Sfântul Imperiu roman, nici Napoleon, ca urmaș al lui Carol cel Mare, nici concepția mercantilă-oceanică a imperiului britanic, nici Wilson, ca mandatar al Americii la Versailles, nici toată Societatea Națiunilor la Geneva.

Ne aflăm deci în fața celei mai vaste și mai complicate probleme dintre câte s'au pus până acuma minții vre-unui om de stat. După « Marea Revoluție » ¹⁾ — nu cea franceză, o împrejurare locală și secundară, ci — aceea a mașinismului care a împins lumea în haos, prin producție nelimitată, prețuri nelimitate, gloate nelimitate de uvrieri și concurență nelimitată pentru materii prime și piețe de desfacere peste mări și oceane, se face acum *cea dintâi încercare pentru limpezirea haosului* care ne-a procurat unul după altul două războaie de proporții necunoscute în tot trecutul omenirii. Cel dintâi a fost mondial ca formă, concentrându-se de fapt în lungul unei singure tranșei între Alpi și Canalul Mânecii. Cel de azi e neasemănat mai cuprinzător, întinzându-se din Scandinavia până la Sahara, din Oceanul Atlantic până în Caspica, Marea Roșie și Indochina, cu perspective de lățire și mai departe.

De aceea, omul de stat care va deslega problema militară, economică și politică a acestui conflict de dimensiuni cu adevărat planetare, va fi deschizătorul unei ere noi în viața omenirii și va arunca în umbră pe toți oamenii de stat dela Alexandru și Caesar până azi. Războaiele, alianțele și tratatele de pace din trecut vor rămâne mici fapte, de caracter mai mult sau mai puțin local

¹⁾ Vezi *Omul de stat și Fazele geografice ale istoriei*, în «Revista geografică română», 1939, 2940.

și personal. E întâia oară că omul de stat trebuie să aibă înaintea ochilor nu harta unei țări, ci întregul glob pământesc¹⁾.

O eră nouă începe, așa dar, pentru Europa²⁾ și e bine să amintim că, la pregătirea ei, poporul român a împlinit un rol esențial ca vecin de secole al istmului ponto-baltic, unde se desfășoară acum actul capital al războiului. Ca încheiere, să ne fie îngăduit a mai releva un singur fapt:

După 1870, când «cancelarul de fer», stăpânit de unele tradiții, cultiva încă acordul cu Rusia țaristă; când Slavii — nu numai cei din Peninsula Balcanică (Bulgari, Sârbi și Muntenegreni), dar și cei de sub steagurile Kaiserului dela Viena (Croați, Sloveni, Moravi, Cehi, Ruteni și chiar unii Poloni) — își îndreptau speranțele lor către «Țarul *tuturor* Rusiilor»; când și Ungurii, prin politica lor de magharizare cu de-a-sila slăbeau zi cu zi coeziunea monarhiei și deci situația politică și militară a Triplei Alianțe, este vrednic de subliniat faptul că *Românii au fost cel dintâi popor din răsăritul Europei*, care au manifestat în chip categoric repulsiunea lor față de politica țaristă și de panslavism.

Cel mai obiectiv scriitor al istoriei contemporane a Românilor, Titu Maiorescu, începătorul direcției critice în cultura românească, a arătat încă din 1881, în *Deutsche Revue*, că singura orientare logică pentru statul dela gurile Dunării era alianța cu Germania, ca asigurare contra încălcărilor repetate ale Rusiei. Concepția aceasta a fost împărtășită și de regele Carol I care, înțelepțește, a întârziat realizarea ei, până ce și Italia, altă țară romanică, s'a alăturat statelor din mijlocul Europei, formând Tripla Alianță. Astfel, timp de 35 de ani, orientarea noastră a rămas neclintită.

¹⁾ Cei deprinși a urmări faptele hologeic, adică în tot spațiul planetar, nu se pot împiedeca să obse.ve că, după ce trecuse faza *continentală* a istoriei, s'a ferminat acum și faza *oceanică*. Marea Britanie se înălțase prin navigație, iar ca vatră a mașinismului s'a bucurat de toate înlesnirile pe care le oferă circulația pe Ocean și deci superioritatea oceanelor față de Uscat. Azi însă, după ivirea aviației ca mijloc de transport și de luptă, era firesc ca faza oceanică să fie depășită de cea *atmosferică*, iar primatul să treacă la acea putere care va stăpâni mai deplin aerul.

²⁾ În ce privește poporul român, așezat «în calea răutăților», situația sa este deosebit de grea. Ținând seamă și de ceea ce Burckhardt numește «Noroc și Nenoroc în Istorie», viitorul României se va putea desluși nu la sfârșitul războiului, ci abia la începutul păcii.

Azi nu mai e nimeni care să nu recunoască deplin cât de întemeiată a fost orientarea preconizată de Maiorescu. Înainte de a fi scris Fr. Ratsch « Politische Geographie » și înainte de a fi existat măcar cuvântul « Geopolitik », un Român indicase clar drumul pe care evenimentele de azi îl justifică. Am putea spune că Maiorescu, întocmai ca și Ranke, a cugetat nu numai pentru contemporani, dar și pentru urmași.

Atâta e de adevărat că viitorul poate fi în oarecare măsură întrevăzut, de câte ori cugetul omului de stat este deplin închinat adevărului.

S. MEHEDINȚI

LIMBA ROMÂNĂ ÎN BASARABIA

Preocupați de istoria fie narativă, fie genetică a faptelor, care însă nu se sfârșesc niciodată, ne lipsește o filosofie a istoriei neamului întemeiată și pe caracterologia provinciilor, așa încât din culetele locale să descifrăm semnificația și menirea fiecăreia în ansamblul românesc. Prea rar ne-am gândit să dăm un sens istoriei noastre. Câteva pagini ale lui Hasdeu și ale lui Iorga, apoi ale lui Pârvan, în sfârșit unele vederi ale lui Ibrăileanu inclinat să judece asupra felului moldovean și ale d-lui C. Rădulescu-Motru, — iată ce ar fi mai relevant. Unele vederi împrăstiate întâmplător prin periodice și broșuri spun prea puțin. Și pentru că nu pătrundem îndeajuns ființa fiecărei provincii, am făcut adesea greșeli în acțiunea pe teren.

În ce privește limba, avem prețioase adunări și rubricări de material din fiecare ținut. Monumentalul *Atlasul Limbii Române* îngăduie să urmărim isoglose de rostiri și împerecheri de cuvinte și să ne dăm seama de unitatea limbii române, ca un tot autonom, în varietatea ei. Rămâne să precizăm configurațiile și, dincolo de ele, să descifrăm semnificațiile, atât ale întregului cât și ale fiecărui ținut.

În ce privește literatura, avem compendii și contribuții asupra literaturilor locale, care se cer adâncite, nu numai pentru ceea ce Germanii numesc Heimatkunst, dar și mai ales pentru ca din patrimoniul moral al marilor provincii și chiar al ținuturilor să iscăm acorduri și valori noi.

Cât privește configurația folclorului nostru literar considerat pe regiuni, deși materialul cules este în chip firesc localizat, ne lipsește cu totul o geografie a motivelor, întru cât ele sunt condiționate și înfrățite cu anumite aspecte ale spațiului românesc.

În literatura cultă, nu este o întâmplare că forma gospodărească a lui Slavici a crescut dintr'o tulpină de țărani din părțile Siriei arădene, după cum nu este o întâmplare că, la extremitatea cealaltă, cea mai bogată și multilaterală personalitate din cultura românească, Hasdeu, a trăit cu privirile deschise asupra nemărginitului rusesc și opera lui, atât de tumultuoasă, în cele mai însemnate aspecte ale ei, e bogată și neterminată, ca și meleagurile în care s'a născut deși ideologic este de proveniență apuseană.

Toate acestea și multe altele se cer lămurite printr'o privire asupra configurației graiurilor, a plămuirilor noastre folclorice și creațiunilor culte alese. Dar pentru că datoria zilei de astăzi ne cere mai întâi vederi practice, voi începe prin a indica în ce fel se cuvine să fie călăuziți primii pași ai învățământului elementar basarabean și apoi voi da câteva întrezăriri asupra aspectelor și destinului limbii noastre înfrățită cu soarta Basarabiei. A pune problema limbii române în Basarabia însemnează a privi semnificația întregii culturi românești față de Răsăritul slav.

Dar mai înainte de a prezenta problemele, să-mi fie îngăduit să amintesc unele momente trăite pentru a arăta în ce chip, în durere, vedem mai viu realități care, altminteri, ne apar secundare.

Împrejurările din vara cumplită 1940, când am fost nevoit să supraveghez evacuarea și încadrarea corpului didactic băjenar din provinciile alipite, mi-au dat prilej să verific ce vâjnoase sunt tulpinile provinciale ale graiului românesc și să meditez asupra raporturilor multiple dintre ele și limba comună. În deosebi în astfel de împrejurări grele, puterea de rezistență a resurselor locale iese la iveală cu energie elementară.

Sunt gesturi care mi-au rămas neuitate. Dintre ele, unul: învățătorul basarabean care a depus pe cristalul biroului ministerial tricolorul de borangic al școlii lui și n'a putut rosti decât cuvintele: « e steagul școlii, atât am putut scăpa », îmi va rămânea pururi ca icoana anunțătoare răscumpărărilor.

Alături de el, stă învățătorul cernăuțean care, în învălmășeala băjeniei, n'a putut salva decât matricola școlii unde se păstra cea dintâi prețuire a elevului Eminescu. Când a depus-o pe același birou, era pe figura lui aceeași durere ca și a colegului basarabean prevestitoare și ea de viitor.

Pentru cinstirea unor astfel de cazuri, mai numeroase decât s'ar bănuî, hotărîsem înființarea unei distincții speciale, menite să rămână amintire și cheazășie în patrimoniul moral al învățămîntului generațiilor viitoare.

Faptele acestea gândeam să le înfățișez într'o ultimă lecție la Universitatea din Cluj, o lecție de vremelnică închidere, ca sfârșitul unui act penultim dintr'o dramă cu perspective spre izbăvirea definitivă. Cuvîntul din urmă era gândit imn de preamărire acestui soldat necunoscut: limba noastră, care nu poate fi dată unui popor inferior.

În împrejurările acelea, ceea ce altora li se părea păgubitor: spiritul local, cu accentul graiului regiunilor, mi se releva pârghia de rezistență. Sub furtună, simțeam nevoia de încleștare în străvechile rădăcini, dela hulita școală confesională, care acum se releva liman, până la salvarea umilelor mărturii și creațiuni originare.

Timbrul graiului local, care izbucnea în convorbirile emoționate ale refugiaților, nu mai suna supărător. Avea acum ceva atît de autentic, încât ne grăia mult mai adânc decât vorba corectă a limbii comune.

Legând gânduri vechi de preocupări noi, faptele simbolic amintite arată în ce spirit actualizez problema raportului dintre dialect și limba comună în școlile basarabene. Le dau întăietatea, pentru că nicăieri ca în Basarabia nu se hotărăște destinul românesc.

I

S'ar părea că, în ce privește limba națională în primii ani ai învățămîntului, nu mai poate încăpea nici o îndoială. Avem o limbă literară înțeleasă curent în Basarabia; de ce să nu facem din ea, chiar dela început, temelia învățămîntului popular de acolo? Astfel, în ziarele din București din Iunie 1918, se putea citi următoarea înștiințare: «directorul instrucțiunii publice din Chișinău face cunoscut că toți învățătorii, care doresc să ocupe posturi în Basarabia, să-și adreseze petițiile direct zemstvelor ținuturilor sau upravelor orășănești, unde doresc a ocupa posturile». În chipul acesta, cărțile primului an de învățămînt ale vechiului

regat au împânzit Basarabia. În împrejurările de atunci, nu era răgazul de a alcătui cărți proprii pentru uzul copiilor basarabeni din primii ani de învățământ. Metoda franceză de a impune pre-tutindenii, dela început, limba literară, fără să se țină seamă de graiul local, cârmuia mentalitatea aceasta.

Nu încape nici o îndoială: un învățător din Muntenia va fi înțeles de copii moldoveni de pe malul Răutului sau al Nistrului. Dar pentru cine a observat chipul cum s'a realizat pe teren activitatea unui astfel de învățător, se nasc multe îndoieli. Ele sporesc, atunci când consultăm părerea unor scriitori basarabeni din trecut, bunăoară când ne gândim la însemnările lui Dimitrie Moruzi. Această minte aleasă, unul dintre puținii care au prevăzut ceea ce avea să se desfășoare în răsărit, ne informa că, unii dintre țăranii Basarabiei, credeau sub țarism că cei din România sunt un fel de Moldoveni, care însă vorbesc o limbă stricată. Primul beletrist basarabean, Costachi Stamati, deplora neologismele limbii noastre literare. Firește, literatura basarabeană a ultimelor decenii a fost recepționată în păturile largi ale provinciei. Și totuși, când li se citea din Creangă al nostru, în fonetismul moldovenesc, sătenii se simțeau de o ființă cu scriitorul reprezentativ al Moldovei.

Astfel se naște întrebarea: să fie oare deosebirile dialectale, de bază de articulație și de ritm, atât de imponderabile, încât să le putem nesocoti, când e vorba să câștigăm dela început pentru cultura românească sufletul copiilor moldoveni din Basarabia?

Am făcut în trecutul nostru o greșală în stil mare, în felul cum am lucrat să dăm o școală Aromânilor. Dela «apelul» din 1864 al lui Bolintineanu, V. A. Urechea, C. A. Rosetti etc. până în timpul din urmă, am trimis Aromânilor cărți în graiul nostru, fără să ne preocupăm de condițiile locale, fără să dăm în școală cuvenita atenție dialectului. În greul luptei cu Grecii, puțini dascăli s'au gândit să întrebuințeze întâmplător, la serbări școlare, dialectul și au întrevăzut astfel ce putere de a cuceri sufletele stă în limba vie de acolo. Și e înduioșător să citești, în însemnările învățătorului din Molovițe, Gușu Papacostea, via impresie ce produceau cântece și scenete în dialect, cu ce uimire încântată întrebau părinții dacă «sunt din carte, ori le zic copiii din mintea lor». De fapt, în școala Aromânilor, limba literară a stat ca ceva

opus dialectului. O cauză de căpetenie pentru care școala noastră n'a avut acolo tot răsunetul dorit.

Nu mai e nevoie să arăt că deosebirea dintre graiul aromân și cel moldovean, față de limba comună, este aceea dintre un dialect, profund diferențiat în toată structura lui, și o variantă regională. Graiul basarabean e de o ființă cu cel moldovean. Deosebirea dintre țăranul basarabean și restul țăranilor moldoveni stă în faptul că aceștia au un secol de contact cu limba literară. De aceea nu trebuie să facem greșala să nesocotim cu totul latura locală basarabeană în primii ani de învățământ primar. Graiul basarabean este graiul moldovean de acum un secol, netrecut prin prefacerile datorite limbii comune la temperatura secolului al XIX-lea. Și e cunoscut că ariile laterale păstrează mai stăruitor unele cute vechi, întru cât n'au fost părtașe la procesul firesc al graiului comun. De aici însemnătatea graiului transnistrian. Există în tot domeniul românesc două aspecte ale graiului comun: limba cântecului popular și, în genere, a patrimoniului oral, apoi limba bisericească. Dacă prima a circulat larg și în Basarabia, limba bisericească a fost stânjenită, așa încât n'a putut să-și continue rolul unificator ca în Ardeal. Cât privește funcțiunea administrativă a limbii, ea a rămas cu totul străină de elementele noastre moderne, ca și de întreaga alcătuire politică.

Problema pusă aici poate să pară unora stranie: de vreme ce un țăran basarabean se înțelege, în limba zilnică, cu oricare altul din masa domeniului românesc, de ce să mai vorbim de drepturile graiului local în școala primară? Cine vrea să adâncească latura teoretică a problemei, găsește lămuriri în vestita carte a lui R. Hildebrand, *Vom deutschen Sprachunterricht in der Schule*, o carte care ar trebui tradusă și, întregită cu material românesc, să stea pe masa oricărui profesor român, dela treapta elementară, până la cea mai înaltă. O întreagă mișcare a pornit de aici, desfășurată mai ales în jurul unei reviste închinată limbii materne și continuată astăzi de revista *Zeitschrift für Deutschkunde*.

Argumentele hotărâtoare sunt atât de simple, încât parcă te sfiești să le mai înșiri, atât de mult au întipăritura evidenței. Deși deosebirile dintre limba comună și dialect sunt tot atât de mari și în Italia și în Franța, totuși este semnificativ că nu din aceste țări a pornit mișcarea de folosire a graiului regional în în-

vătământ, ca treaptă de înălțare la limba literară. Se observă și aici cum vederile germane sunt mai prielnice culturii populare, concepute organic și ținând seamă de toate cerințele ei.

Dacă suntem de acord că, în orice ramură a învățământului, trebuie să pornim dela ce aduce copilul viu săpat în sufletul lui, de ce tocmai în regiunea răsăriteană să rupem dela început cu fonetica, cu sintaxa, cu ritmul frazei, așa cum și le-a însușit copilul dela mama lui?

Se va răspunde că aceasta se face în vederea unui scop: însușirea mai repede a limbii literare. Un mare țel. El însă nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere alte cerinți, tot atât de importante ale învățământului limbii materne. Dacă această ramură a învățământului a căpătat, cel puțin teoretic, o însemnătate de bază, aceasta se explică nu numai prin limpezimea pe care o aduce în suflute, dar și prin altceva: larga colaborare a inimii. Însemnătatea cerinței acesteia crește când e vorba să câștigi pentru cultura națională o populație ținută tocmai în secolul renașterii cu totul departe de această cultură. Trăsătura firească de unire între sufletul copilului basarabean și cultura aceasta nu poate fi decât cuvântul sub forma în care el dăinuește în ținutul respectiv, așa cum l-a auzit și l-a trăit copilul acasă. Aceasta este forma vie de care copilul leagă întreaga lui viață de sentiment. Greșala cea mai mare ce s'ar putea face în învățământul elementar în Basarabia, este să trezești la copil, prin procedări nedibace, simțul confuz, în ce privește limba, că învățământul este ceva străin de viață trăită, ceva care vine și se impune din afară într'o haină neobișnuită. De aceea, dacă învățătorul venit dela noi va începe să introducă în primele clase cărțile noastre obișnuite de școală, cu neologismele care n'aveau cum să pătrundă în Basarabia, dacă va grăi dela început în limba literară, fără să caute un sprijin în graiul moldovenesc, atunci, chiar dacă el va fi înțeles perfect, de bună seamă, — că va lipsi acea căldură care singură contopește sufletele.

În ce privește limba, în Basarabia învățământul poporului trebuie să aibă o îndoită chemare: să-l lumineze pe copil, apropiindu-l de limba literară și totodată să-l rădăcineze

legându-l în chip conștient de felul local, ca de cel mai prețios bun românesc ce există acolo.

Odată ce recunoaștem ca temeinic felul acesta de a vedea, calea de urmat e limpede. Mai întâi, pentru primii doi ani de studii, să alcătuim abecedare și manuale scrise în graiul local, cu vocabularul și pronunția de acolo.

Învățătorul va pleca dela ce este acolo, dela propozițiunile cu sunetele și formele dialectale, va deprinde pe copii să le observe, să le scoată la iveală, să le asocieze în felurite chipuri. Apoi treptat va lega de ele sunetele și formele limbii comune, așa încât să se vadă limpede că sunt două fețe ale aceluiași lucru. Procedându-se cu tact, curând copilul va putea construi singur forma literară pe baza celei locale, apoi își va însuși neologismele romanice necesare. Astfel, după un an-doi cursul se va putea face numai în limba literară, rămânând să se recurgă la dialect de câte ori mișcarea vie a sentimentelor sau tălmăcirea anumitor expresii ar cere-o.

Am așezat considerațiunile acestea în fruntea problemelor limbii române în Basarabia, pentru că o acțiune în aparență paralelă întreprinsă de soviete în Transnistria s'ar părea că se inspiră din asemănătoare vederi moderne, pe când în realitate a urmărit scopul perfid de a încerca o spărtură între ramura răsăriteană și grosul graiului românesc.

Când în 1924 s'a conceput planul de a făuri din Republica Moldovenească ceva ca un cap de pod pentru a înlănțui spiritual Basarabia, s'a pus și problema propagandei prin scris.

În primii zece ani, s'a publicat o întreagă literatură beletristică, economică și didactică, între altele 66 de manuale școlare. Nu mă opresc la literatura tendențioasă a te miri cărui semit. (Un L. Kornfeld publică în « editura de stat a Moldovei » *Cânteșe și poezii*, 1939, vorbind sub rubrici ca *Patria*, *Apărarea țării*, etc..., în numele Moldovei...). Dintre manualele, nu cunosc abecedarul *Cartea noastră — lumina noastră*. Pentru spiritul care a prezidat la alcătuirea lui, stă însă mărturie acest *Cuvântelnic orfografic* (sic) *moldovenesc*, pentru școala înșepătoare, mijloșie necompleteă și

nijloșie sub conducerea și redacția lui I. D. Cio b a n. În prefață, vorbește însuși « institutul științific de șerșetare moldovenesc ». Aflăm că « în lucru au luat parte nu mai puțin de 20 de « tovarăși ». Indreptarul a fost făcut pentru școală, dar și pentru « lucrătorii redacțiilor, gazetelor și jurnalelor de obște ». . . Țelul este precizat în următorul alineat: « colectivul de autori și-a pus ca țel la munca sa să curețe limba moldovenească de cuvintele românești franțuzite neînțelese de norodul moldovenesc, introduse cândva de dușmanii norodului, și în rând cu aiasta s'a stăruit să apușe cât mai multe cuvinte intrate în traiul norodului moldovenesc în legătură cu zidirea socialistă, ca neologisme, din limbile noroadelor frățești, rusască și ucrainiască ». Dar ceea ce se alungă pe fereastră, intră larg pe ușă. Termenii romanici, prin ocoluri rusești, sunt de fapt mai numeroși chiar decât cei din dicționarele noastre similare, ca bunăoară acel al d-lui Pușcariu.

Lăsând la o parte trăsăturile fonetice mai pregnante ale graiului moldovenesc, din care unele, în primul rând palatalizările labialelor, pot fi văzute și din citatele redate, inovațiile sunt intrusiuni fonetice ruse, față de care, în chip firesc, reacționează simțul popular. Astfel, a zice pentru *hotărîre*, *hodorogit*, *gotărîre*, *godorogit*, pentru că rusa pronunță neologismele cu *h* inițial prin *g* inițial, este a sili limba să intre în tipare străine menite prăbușirii.

Mai caracteristice și așa zice mai primejdioase sunt grafiile cu tendință fonologică în sens larg rusesc. În direcția aceasta, este semnificativă introducerea semnului vocalic moale și a semnului tare, ceea ce Rușii numesc *tviorđâi znac* și *miachii znac*. Aceasta tinde a introduce în limba noastră cu strict paralelism de conso-nante moi alături de cele tari, la fel ca în structura rusească.

Sub pretextul apropierii de dialect, sistemul bolșevic, stând sub semnul bilingvismului, îndruma spre o modificare a bazei de articulație, împotriva chiar a spiritului dialectal. Pentru noi, în Basarabia problema este inversă: pornim în primul an de învățământ dela dialect, așa încât prin el să intrăm în însăși inima limbii literare, deșteptând în copil sentimentul că dialect și limba comună sunt două fețe ale aceleiași realități.

II

Dela această problemă practică a zilei de azi, trecând la priviri teoretice mai înalte, se pune chestiunea granițelor lingvistice. Fac o deosebire între granița limbii și granița lingvistică. Datorită mai ales cercetărilor făcute de lingviștii fenomenologi, anume de acei care pun accentul nu numai pe filiera limbilor, dar și pe configurațiunii, se cuvine să privim limbile nu numai sub raportul înrudirilor istorice, dar și sub raportul grupurilor numite de Germani *Sprachbund*. Sunt unele trăsături fonetice care trec departe de granițele unei limbi și ale unei familii de limbi și ar putea fi interpretate ca indicând anumite afinități.

Fonologic, limba rusă este caracterizată printr'o dualitate a sistemului consonantic: paralel cu șirul plin al consonantelor, există un alt șir, acela al consonantelor zise înmuiate, care apar cu necesitate de câte ori consonantele de orice categorie sunt urmate de vocale moi. Un cunoscut cercetător al limbii ruse, Roman Iakobson, a căutat un sistem de geografie fonologică menit, între altele, să delimiteze zona euroasiatică, deci Rusia. Astfel, punând problema isoglozelor fonetice, privite independent de filiera genetică a limbilor, a ales fenomenul înmuierii consonantelor ca mijloc de caracterizare a zonelor geografice. Pentru acest lingvist fenomenul muierii consonantelor, în sens rus, ar cuprinde și graiul românesc al Basarabiei, spre deosebire de restul domeniului daco-român, care însă, tot după Iakobson, urmează soarta comună a întregului domeniu romanic. Din punctul acesta de vedere, Basarabia ar putea să apară ca un teritoriu care, cel puțin într'un amănunt fonologic, ar aparține spațiului răsăritean euroasiatic.

Dar în chestiunea aceasta se cere o mai amănunțită cunoaștere a însăși structurii limbii noastre. Chiar Iakobson, într'o lucrare rezumativă (*Über die phonologischen Sprachbünde*, în *Travaux de cercle linguistique de Prague*, IV, p. 234) vorbește de vatra fundamentală (Grundherd) a acestui fenomen. Aceasta arată că, înainte de a fixa astfel de isoglose, trebuie să fie lămurită o îndoită problemă. Mai întâi, se cere ca însuși materialul descriptiv al limbii să fie autentic. În cazul nostru, trebuie să facem o hotărâtă deosebire între graiul autentic basarabean, neinfluențat de pătura

orășenească și pronunția bilingvilor din cercurile orășenești administrative. La aceștia întâlnești un ton, o melodie și un ritm, care sunt reflexe rusești, pe câtă vreme, la sătean, există numai palatalizarea labialelor, fenomen care nu avea nevoie de vecinătatea rusească, pentru că este străvechi în aromână. De altă parte, cea mai originală trăsătură fonologică a limbii noastre este acel *i* scurt asilabic, creațiune proprie românească, pe care n'o mai întâlnim la nici o altă limbă a continentului. Pentru sentimentul românesc, el este o individualitate; pentru bilingvii care au alcătuit *Cuvântelnicul* amintit, este caracteristică șovăirea între semnul *i* scurtat și « miachisnacul » rus.

Sistemul fonologic al limbii române este un tot închis în sine, care își lămurește trăsăturile prin procese proprii. Unitatea geografiei fizice a pământului românesc face una cu unitatea geografiei lingvistice. Palatalizarea moldovenească este un fenomen propriu, nu este de o ființă cu ceea ce se întâmplă în Lituania, Letonia și în Estonia, unde muierea cuprinde întreg domeniul *fonologic*. Granița lingvistică a limbii române face, în toate privințele, una cu granița geografiei fizice.

III

Pentru noi, Basarabia însemnează precizarea destinului românesc față de cultura slavă, privită sub toate aspectele ei. Chezășia menirii noastre stă în însăși ființa limbii. Iarăși și iarăși ne încheștăm în ea, privind-o în lupta dreaptă cu slava. Basarabia este teritoriul unde se poate urmări mai concludent ca oriunde, lupta care s'a dat între limba noastră și slavism. Ea este numai un capitol din marea luptă a expansiunii românești în răsărit, o luptă pașnică, dar care nu-și are pereche decât cu lupta expansiunii germanice. Sub acest punct de vedere, destinul hotărîse de mult colaborarea celor două popoare.

Priviți harta teritoriului daco-român și observați numirile de localități. Intr'o mai mare măsură chiar decât la Germani, multe sunt de origină slavă. Prețuim Oltenia ca pe unul din cele mai românești teritorii. Dar ce însemnează ca toponimie atât de ro-

mânescul județ al *Gorjului*, al *Doljului*, ce însemnează *Vâlcea* sau *Romanați*? Toate acestea și multe altele trimet la o etimologie slavă. *Gorjul* însemnează Jiul dela munte, (*Ĵiul* este jghiab, albie); *Doljul*, Jiul dela șes, *Vâlcea*, ținutul lupilor, iar *Romanați* este și el, ca moldovenescul *Roman*, de origină slavă. La Nordul Olteniei, este vechiul ținut al *Loviștei* care și el arată denumire slavă, «locul bogat în vânat». Treceți în inima Ardealului și urmăriți *Târnavele*, apoi, mai aproape, *Brașovul*, *Zărnești*, etc. etc.... toate purtând o vădită întipărire slavă.

Ce e *Prahova*, ce e *Doftana*, ce e *Ialomița*, ce e *Bărăganul*, dacă nu tot atâtea mărturii ale unei infiltrații slave în teritoriile noastre? Sunt unele care arată o vădită viață slavă desvoltată aici. *Doftana*, ca să mă opresc la un exemplu caracteristic, nu poate fi explicat decât în legătură cu termenul slav *Dohot*, care și astăzi e cuvântul întrebuințat de unii slavi pentru a denumi păcura. *Dohot* urmat de sufixul *ana* a dat *Dohotana*, de unde *Doftana*. Și pentrucă Românul n'a putut întrebuința niciodată în popor pe *ct* ca atare (și azi schimbă neologismele prefăcând pe *doctor* în *doftor*), din *Dohtana* a ieșit *Doftana*. Că aceasta este etimologia cuvântului, nu încape nici o îndoială: râul *Doftana* se varsă în *Prahova* între *Câmpina* și *Buștenari*, locuri atât de bogate în petrol. Însăși *Câmpina* este de origină slavă.

Dacă trecem în *Moldova*, aceeași notă caracteristică. Vestitul ținut al *Vrancei*, atât de misterios ca etimologie la *Hasdeu* și alții, este evident din slavul de sud *Vran*, care însemnează *corb*. Iar în partea de Nord a *Moldovei*, avem potrivit foneticei slave, din aceeași rădăcină: *Voroneț*, *Voronca*, etc.

Ce este *Prutul*, râul blestemat? S'a susținut o străveche origină cu *Piretos*. Dar să deschidă cineva un dicționar rusesc și se va încredința că, pentru cuvântul baltă, alături de *bolota*, există și cuvântul *prud*, în care însă *d* final e pronunțat ca *t*: *prut*. De ce să mergem la *Piretos*, când explicarea din *prud* ne este atât de aproape? E suficient să te uiți pe hartă, să vezi confluența râului care formează o vestită baltă la gura lui, pentru ca să înțelegi că numirea este o expansiune dela afluență la întreg cuprinsul râului. Am vizitat *Orheiul* și am fost izbit de faptul că cultura nucilor este aici atât de prosperă. Astfel, etimologia e clară, din rusescul *oreh*, nucleu. Și ținutul atât de românesc al *Sorociei*, poartă și e

urmă slavă, pentrucă numele Soroca este de origină rusă și însemnează coțofană.

Toate faptele acestea și numeroase altele de același fel, ne arată deci următorul lucru: poporul român este, dintre toate popoarele învecinate cu slavii, acela care a absorbit mereu, în chip pașnic, datorită superiorității culturale a maselor lui, element slav strecurat în tot teritoriul daco-român. Mai este un popor care s'a dovedit excepțional capabil de absorbire a elementului slav: sunt Germanii. Astfel, axa Dunării ne unește și sub raportul acesta. În însuși centrul Vienei, găsești cartierul *Döbling*, care, evident, vine din slavul *Toplița*, pe care noi îl avem în atâtea numiri de localități. Insuși *Berlinul* ne unește, pentrucă vine din aceeași denumire slavă din care vin și localitățile denumite de noi *Bârlea*, cu ținuturi mlăștinoase și cu așezări pentru pescărit.

Rezultă că și Germanii și noi am fost puși în aceeași situație: luptă cu răsăritul slav. Noi, într'o măsură mai mare chiar decât Germanii.

Marele număr de numiri toponimice, care împânzesc teritoriul daco-român, ar putea ispiți pe cineva să pună problema unor priorități de așezări slave, ceea ce științific nu se poate susține. Am asistat la o discuție între specialiști, în urma unei prelegeri, în care slavistul Vasmer prezenta rezultatele lucrării lui asupra răspândirii toponimiei slave în Grecia. Nu numai în părțile nordice, dar și în Peloponez, și în insulele depărtate, găsești denumiri slave, bunăoară, *Bistrița*, *Cozia*, *Tismana*, etc. etc. Această putere de denumire toponimică a elementului slav s'a săvârșit pretutindeni prin invazie. Dar este absurd să afirme cineva că, în Grecia, Slavii sunt anteriori Grecilor, sau că la noi ar fi dat denumirile pentrucă ar fi reprezentat prime așezări. Invaziile acestea, care au pătruns până în insulele grecești, evident că au vrut cu înverșunare să se înrădăcineze la noi, unde au fost mult mai crâncene, mai vechi și mereu alimentate.

La lumina acestor fapte, numirile de localități slave din tot domeniul daco-român sunt tot atâtea trofee ale luptelor trecute. Cum se explică această expansiune a elementului românesc în ținuturile nord-dunărene? Prin politică? Dar poporul român este cel din urmă care a ajuns la unitatea lui națională. Cuvântul *silă* este, el însuși, cuvânt slav. Nu prin silă, ci printr'o putere care a

stat în însăși firea limbii noastre, ne putem noi explica această pașnică înaintare victorioasă a elementului românesc.

Cucerirea aceasta implică deci în sine un factor de valoare spirituală. În fața criticei, nu poate rezista părerea că limba română ar fi o adaptare la forma internă și externă a slavei. Dimpotrivă, marea cucerire a limbii române și marea ei semnificație istorică este că elementele slave s'au adaptat formei interne și externe a romanității noastre. Datorim deci expansiunea limbii române nu unui simplu joc mecanic de superioritate numerică și nici organizărilor politice, ci cuceririle noastre sunt opera pașnică a creativității limbii române.

Ceea ce caracterizează limba noastră este tocmai faptul că, primind elemente sud-est europene din mediul în care s'au dezvoltat, le-a stăpânit totuși, le-a potrivit geniului ei romanic, ceea ce înseamnă: limpezire, măsură, arhitectură luminoasă.

Priviți morfologia pur romanică a limbii noastre și apropiați-o de cea slavă. Pentru slavi, aceeași noțiune verbală cere adeseori rădăcini diferite, pentru ca să arate dacă acțiunea este încheiată sau dacă durează, ceea ce numesc ei « *soverşeno* » și « *nesoverşeno* ». Aceasta implică un balast de forme și compuneri care îngreunează gândirea.

Ca și conjugarea, declinarea slavă este depărtată de felul de a gândi modern. Cele șapte cazuri cu terminațiuni felurite, și ele un balast inutil, față de noi, care avem formal numai două cazuri și putem exprima prin prepoziții orice relații dintre substantive.

Cu toate împrejurările politice atât de neprielnice, rusa n'a putut deveni în afara statului o limbă internațională, deși dispune de o literatură atât de bogată și atât de apreciată.

Când am străbătut părți din Basarabia, căutam anume să intru în vagoane cu oameni din popor și să observ în localitățile departe de circulația intensă. Am constatat cum, în chip firesc, limba noastră câștiga teren. La fel în familiile în care copiii aud cele două limbi, slavă și română și pot alege, nesilit, una din ele. Ca și în Ardeal, în Basarabia și Bucovina, limba română este o limbă de circulație între neamuri de felurită origine. Observația ne arată că graiul românesc, datorită simplității și clarității lui, e mai repede însușit de copii bilingvi. Lucrul e firesc, pentru că oricine recurge la un instrument mai ales.

De mult am formulat părerea că expansiunea limbii române vine dintr'un factor de valoare; în timpul din urmă, am stăruit asupra creativității estetice. Sunt satisfăcut să constat că vederile acestea, chiar când sunt tăgăduite, își fac drum.

Toate faptele revelate ne arată că, oricât de grele sunt momentele prin care trecem, trebuie să privim cu neclintită încredere destinele viitoare ale literaturii și culturii românești. Creativitatea românească a făurit acest minunat instrument care este limba noastră maternă. Destinele literaturii noastre sunt înscrise, în primul rând, în caracterul acestei limbi. Și dacă vecinii noștri ne opun câteodată literatura lor care, datorită împrejurărilor prielnice ale trecutului, poate să pară într'unele aspecte superioară literaturii noastre, noi ne cimentăm credința din ce anunță limba și literatura noastră populară. Și nu este o întâmplare că cel mai ales imn închinat limbii române, acela al lui Mateevici, s'a născut în Basarabia. De altminteri, expresia literară a acestui ținut se găsește în literatura noastră, nu în cea rusă.

IV

Paralel cu granițele lingvistice și semnificația lor, stau granițele folclorice și cele literare. După cum am arătat cu alt prilej, sunt trăsături folclorice care au păstrat în aria aceasta răsăriteană un caracter mai aproape de cel românesc străvechi. Și întregul folclor basarabean capătă semnificație, ca și sistemul lingvistic, în configurația românească, în chip contrastant cu trăsăturile slave răsăritene. Atât tipul formal al epicei poporane ruse cât și idealul uman preamărit și felul de a înfățișa munca și vitejia — sunt deosebite. Timp de o sută de ani, nici o infiltrație din epica și, în genere, din folclorul versificat rus, n'a pătruns în patrimoniul oral basarabean. Ceea ce s'a întâmplat în acest răspas de timp, când circulația umană a fost mai largă decât în trecut, este o experiență prețioasă, pentru a măsura întrepătrunderile trecutului, când circulația era mai firavă, neavând la dispoziție nici administrația, nici școala, nici economia modernă, nici milităria cu lungii ani de înstrăinare.

În literatura poporană rusă, ca și în cea cultă, creativitatea este dominată de materialul conținutului, care adesea stăpânește, în

loc să fie stăpânit. De aici un tip formal bogat în asociații și peripeții, cu străluciri ca de Kremlin, dar de o arhitectonică la fel. În genere, predomină amorful sau nesfârșitele prelungiri, ca și nemărginitul pusteii. Când dela Tighina privești nemărginita zare rusească, ai impresia că undulările ultime ale Basarabiei sunt ca un ochi mediteranian deschis asupra pustiului. Simți toată mireasma specifică din cuvântul acesta tipic, *prostranstvo*, nemărginirea. Pentru ca în acest spațiu expresia să dobândească tot sensul, trebuie să aibă o subliniere specială, ca largile gesturi deschise extatic ale închinătorilor din bisericile, cu care păreau că fac una, dar a căror năruire au îngăduit-o. Există o geografie a gesturilor, ca a oricărui fenomen de expresie.

Nu nesocotesc expresia rusească, dimpotrivă, am intuit în limba aceasta frumuseți și cuvinte fără pereche, în deosebi pe linia aceasta a nemărginirii, bunăoară cuvinte ca intraductibilele *mirosozrenie*, *mirosozertanie*, în care te uimește atmosfera largă. Și a fost una din durerile vieții mele că n'am avut răgazul să mă adâncesc în ele... Dar în toată expresia rusească (cu prea puține excepții, *Turgheniev*, de pildă, socotit ca un înstrăinat) este ceva din felul exagerat al corului din *Perșii* lui Eshil, când se prosternă înaintea stăpânitorului, în chip asiatic.

Stăruiesc asupra acestor contraste și opoziții, pentrucă prin ele se diferențiază ceva esențial din ființa noastră, mai măsurată, mai cu simț critic. Filosofia istoriei noastre și destinul românesc se luminează intens în ceasul de față, cel mai însemnat al istoriei noastre.

Ceva asupra granițelor ideologice.

S'a vorbit uneori de influențe ruse asupra literaturii noastre moderne, sub raport ideologic. Dar să urmărească cineva temeinica lucrare a d-lui *Corneliu Crăciun* pe care începem s'o publicăm în numărul de față, asupra izvoarelor ideologiei lui *B. P. Hasdeu* ca istoriograf, și se va încredința că nimic din bogata elaborare a acestui basarabean de geniu nu vine direct din literatura rusă. Literatura rusă este un receptacol al curentelor europene, așa încât pozițiile rusești sunt un reflex al acestora. Opoziția dintre *slavofili* și *apuseni*, care a frământat conștiința rusă? Primii își au izvoarele în ideologia romantică germană, care sublinia etnicul, cei de al

doilea în ideologia general-europeană și în deosebi germană a generației de după 1830, când romantica germană de fapt încețază, pentru a face loc literaturii de luptă politică și socială. Când crezi că ai în față un Rus autentic, dai de un Hegel, de un Feuerbach, de un A. Comte sau în domeniul pur literar de un J. J. Rousseau, Byron, Georges Sand. Intre alții, a arătat-o însuși Th. Massaryk, în *Russland und Europa*. Să mergem deci la izvoarele apusene, nu la deformarea rusă.

Moscova privită ca «a treia Romă»? Aceasta este o traducere rusă a concepției teocratice a Bizanțului. Dar oriunde o idee s'a împământat în Rusia, aceasta s'a săvârșit printr'o lipsă de măsură care conținea în sine prăbușirea.

Sub raport estetic, priviți două momente caracteristice din literatura rusească, în contrast cu tipul formal către care tinde, potrivit spiritului limbii, literatura noastră.

Unul din cele mai alese bocete, din câte a creat poezia noastră orală, este acel *Ciobănaș dela Miori*, care împânzește plaiurile muntene și oltene și pătrunde departe. Este bocetul unui cioban lovit de trăsnet. El este în deobște cunoscut pentru a-l mai cita. Și pentru că mijlocul cel mai potrivit spre a diferenția o literatură este acela de a pune în contrast plăsmuiri caracteristice, mă opresc la un caz tipic rusesc. În bocetul român amintit și în genere în cele române nu întâlnim acea tendință spre biografie prin care bocetul slav ajunge la desfășurări epice, care ating lungimi de 1200 de versuri. Iată, de pildă, un bocet rusesc iscat de moartea năprasnică prin trăsnet. Pe când la noi cel trăsnet e păstor, la Ruși, este plugar ¹⁾. Lucrul firesc pentru slavi.

În loc de concentrata formă românească, Rusul are nevoie de o laborioasă introducere, cu o întreagă cosmogonie menită să lămurească de ce tânărul a căzut lovit de fulger. E sărbătoare. Sfântul Ilie aleargă la tronul lui Dumnezeu să-i îngăduie să străpungă cu fulgerul pieptul alb al unui țăran care nu merge la biserică și nu se spovedește... Dumnezeu îngăduie. În umeda primăvară, plugarul nostru iese la «câmpul curat» și începe să are.

¹⁾ F. Buslaev, *Russcaia Hrestomatia, Pamiatniki drevnei russkii literaturâ inarodni slovesnosti*. Moscova, 1914 pg. 454 urm.

Soarele de dimineață arde. Este liniște. Dar deodată cerul se întunecă. Tună și fulgeră. După cum este evocată nemărginirea câmpului tot astfel și a cerului. Norul hălăduște în depărtări. O ia spre munți și munții se despică; sub șuvoi, pădurile se rostogolesc; norul acoperind pădurile, fiarele se spăimântă. Îndreptându-se asupra mării, marea este rostogolită în adâncuri, întinzându-se asupra satelor, « pământul — maică — se cutremură »; țăranii fug de pe câmpul întins, se ascund în casă, aprind lumânări și se roagă de Dumnezeu să alunge urgia.

Țăranul nostru, gândind că norul va trece, se adăpostește sub un copac răcoros, dar săgeata cerului nu cade nici în ape, nici în pământ, nici pe fiare, ci străpunge pieptul țăranului. O vecină ieșind la câmp zărește un cal ce stă cu capul plecat; privind pe câmp vede copacul cu ramurile rupte, aleargă acolo și găsește pe țăran zăcând pe pământul umed, având inima sfâșiată, ochii stinși, limba împietrită. Femeia dă de veste sătenilor pravoslavnici, aceștia pun strajă și trimet ștafetă la « stanovomu » — la zapciu...

Astfel în acest tipic, bocet rusesc, faptele covârșesc sentimentul, pe când în plăsmuirile românești apare o caracteristică măsură. Amploarea epică anunță parcă eflorescența și stilul romanului rus.

În alte domenii ale creațiunii populare să observe ceva, în bălănele ruse, tipul bogtărului grandios, care este tot plugar, în opoziție cu tipul ciobanului fecior de domn din baladele noastre, apoi cu *Plugușorul*; se va vedea contrastant aceeași caracteristică formă închisă și aceeași măsură românească.

Dacă s'ar alcătui o antologie din paginile de literatură slavă în legătură cu oamenii și pământul Basarabiei și acestora le-am opune paginile închinat de scriitorii români acestui teritoriu și sufletului său, comparația ar fi concludentă: sufletul Basarabiei s'a exprimat în literatura noastră, nu în limbi slave. Scriitorii români sunt cei rădăcinați aici. Pe când rusul Pușchin sau polonul Mickievici (acesta când cântă ținutul Cetatea Albă) sunt atrași de aspectul exotic, vorbesc ca străini, scriitorii noștri, un Hasdeu bunoaară, când cântă Nistrul, dau glas însuși sufletului provinciei.

Pentru caracteriologia rusă nu cunosc o creațiune mai reprezentativă decât genialul roman al lui Tolstoi « *Război și pace* ».

Toate păturile sociale sunt zugrăvite magistral și figurile rămân neuitat întipărite. Nu este numai icoana expediției napoleoniane, dar însăși esența poporului rus, dela șeful militar Kutuzov până la ultimul mujic. Evenimentele istorice și faptele noastre apar aici nu ca rezultanta unui plan și al unei voințe conștiente, ci ca produsul forțelor cosmice față de care rațiunea și planurile noastre nu contează. Astfel deasupra tuturor planează această putere irațională: hazardul. În concordanță cu aceasta, stă nesfârșita diagonală în care se pierde romanul ca într'o nebuloasă a filosofiei istoriei și a războaielor, în concordanță cu întreaga viziune.

Se vorbește adesea de superioritatea socială a literaturii ruse. Firește, amploarea ei epică și nevoia ei mistică de a se nimici prin jertfă sunt aspecte impunătoare. Dar privind lucrurile în esență, toată revolta oropsiților n'a găsit în literatura rusă o expresie mai puternică decât în accentele proletarului eminescian. Și totuși prin acea deprindere sădită în ființa noastră de a contempla opozițiile, *Împărat și proletar* al lui Eminescu înfățișează o mai adâncă privire în esența lucrurilor: fericirea și nefericirea nu stau în formele sociale, ci în însăși structura sufletului omenesc. De aceea schimbarea formelor este amăgitoare, câtă vreme sufletul rămâne același.

Pe când literatura rusă este o neconținută vibrație mistică adesea în fața patologicului, pârghia literaturii noastre este lupta dintre valoare și nevaloare. Pentru Tolstoi, experiența tipică este îngenunchierea în fața țăranului privit ca izbăvitorul de toate contrazicerile interne, iar pentru Dostojevski izbăvirea vine din îngenunchierea în fața mizeriei celui umilit și păcătuț. Cu toate deosebirile, există o unitate în aceste două extreme. Pentru Tolstoi, conturul extern al faptelor, pentru Dostojevski, viziunea internă duc la o înrudită atitudine. Dimpotrivă, la noi tipic este concepția *Luceafărului*, nu ca simbol contemplativ, dar ca icoană creatoare. O răspicată afirmare aristocratică, în sensul primitiv de ales și creator, — iată pârghia literaturii noastre. Cei care stau pe linia aceasta, sunt integrați în cultura noastră, ceilalți sunt priviți ca figuri interesante, — nu intră în substanța noastră.

Aceasta este departe de a însemna tăgăduirea durerii omenești și înstrăinarea de frământări. Dimpotrivă, suntem neamul nesfârșitei suferințe. Și fiecare dintre noi ne sbatem în durere. Ne

este istoria o neîntreruptă mucenicie. Iar individual, cei mai aleși dintre noi cunoaștem zilnic dintele nevoii, al nedreptății, al trufiei triumfătoare. Nu mai vorbesc de intriga din răsbunare, după curente tipare. Dar individual și ca neam, privirile noastre cată pururea în sus. Deasupra prăpăstiilor de suferință, lucește cerul valorilor. Ne încleștăm tragic în conștiința valorii mai presus de contingente. Și suprema valoare este limba creată din și pentru experiența noastră de tragică afirmare.

Dacă stăvilarele nesfârșite câte ni s'au prăvălit în cale n'au îngăduit expresiei românești să-și dea toată măsura, popoarele tinere privesc valorile în devenire. Aceasta este filosofia creativității. În literatura universală, n'am dat valori care să circule alături de cele amintite? Am creat însă această limbă a noastră, am dat o literatură poporană la înălțimea celor mai de seamă și am creat valori literare care înfățișează un tip formal și o semnificație nouă, de o ființă cu însăși limba noastră: o sinteză între moștenirea noastră apuseană și posibilitățile largi ale răsăritului, disciplinat și plecat acestei moșteniri. Această menire creatoare, — iată ce dă sens istoriei noastre. Pentru ea trăim — pentru ea sângărăm acum.

Dacă vecinii noștri ne opun câteodată literatura lor, care, datorită împrejurărilor prielnice s'a putut desvolta uneori larg, noi ne hrănim încrederea mai ales din ce anunță această limbă și literatură și din ceea ce se vede desăvârșit în creațiunea noastră poporană. Cum am arătat în *Expresivitatea limbii române*, destinele literaturii noastre sunt înscrise, în primul rând, în caracterul acestei limbi.

După cum nu putem primi o filosofie a istoriei și a menirii literare numai de reflex apusean, cu atât mai mult respingem orice interpretare în sensul unei modelări după străine tipare răsăritene, slave sau de orice proveniență ar fi ele.

Adevăratul arbitru al destinelor noastre este însăși limba românească. Dacă îmi este îngăduit să-mi precizez gândirea printr'o apropiere, aleg cuvintele celui mai echilibrat scriitor rus, *Turgheniev*, cu privire la limba lui maternă: «în zilele de îndoială, în zilele gândurilor apăsătoare despre soarta neamului meu, tu ai fost singurul meu sprijin, o, mare, puternică și liberă limbă rusă! Nu pot crede că o astfel de limbă n'a fost dată unui mare popor ».

Tot astfel și Basarabeanul, devenit conștient de trecuta luptă pașnică între valul slav și limba noastră care rămâne, își pune întrebarea: ce chemare istorică poate fi mai de preț și mai vrednică de entuziasm, aceea de a fi, cum a fost într'un secol de silnicie, mahalaua unei haotice culturi răsăritene, sau străjerul lumii apusene sub forma creativității românești?

Sub paza acestei întrebări noi putem privi viitorul cu deplină încredere în ce privește soarta expresiei românești condiționată de însăși firea limbii. Și după cum Turgheniev mărturisea că ceea ce l-a izbăvit de îndoială a fost limba lui, tot astfel noi, după ce am văzut ce puternic mijloc de expansiune stă în acest instrument care este limba noastră, suntem îndreptățiți să încheiem: În zilele de încercare, când orizontul se încruntă, ceea ce ne susține încrederea în destinele neamului, ești tu, limpede ca cerul Italiei, bogată și diversă ca pământul pe care trăim, în stare ca nici o alta să înfrățești nemărginitul cu desenul conturului, sobră, adâncă, sfântă limbă românească.

D. CARACOSTEA

CONTRIBUȚIA BASARABIEI LA DESVOLTAREA LITERATURII NAȚIONALE

Manolache Drăghici, istoricul nostru de acum aproape o sută de ani, scria cu ocazia răpirii Basarabiei în anul 1812:

*« Ceasurile acelea au fost de plângeri un timp de neuitat, pentru că poporul cu cârdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului, mergând și venind de prin sate și de prin târguri, cu luare de ziua bună... »*¹⁾.

Și într'adevăr, Prutul, timp de un secol, ca și ultimul an, a fost râul plângerii noastre, căci acest râu care constituie inima Moldovei, a sângerat, rupând în două trupul fostului principat. Pentru Românii din Moldova de răsărit, crescuți într'un alt mediu cultural, economic și social, perspectiva de a trăi sub un regim străin de spiritul și de tradiția lui culturală, a fost o adevărată tragedie. Românii din Basarabia niciodată nu s'au putut adapta la formele și la spiritul culturii rusești, cu toate eforturile Rușilor de a-i introduce în ritmul vieții lor culturale. Cu o stoică îndârjire, Românii basarabeni se opun la orice încercare de a-i desnaționaliza și stăruiesc în a trăi în formele culturii lor naționale.

Ei însă se rup dela sursa regeneratoare a culturii majore a întregului neam românesc. Guvernul rus a făcut tot ce a fost cu putință pentru a-i izola pe Românii basarabeni de frații lor de dincoace de Prut, unde viața culturală ia un avânt viguros de dezvoltare. Și viața culturală din Basarabia se statornicește în

¹⁾ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei de timp de 500 de ani*. Iași, 1857, vol. II, p. 96.

formele ei vechi, așa cum ea a fost la 1812, rămânând la nivelul naiv al unei culturi rustice.

Această cultură până la 1812 n'a fost o cultură a unei provincii, cu specificul ei local, cu particularitățile ei; ea s'a dezvoltat în complexul întregii culturi românești.

Provincia românească dintre Prut și Nistru, din vremile străvechi a făcut parte din teritoriul vechei colonii Dacia, locuită de un popor de origine romană, cu tradiția lui culturală și istorică, popor care a dat naștere la cele două principate române și la Ardeal.

Documentele vechi cu privire la Moldova cuprind o lungă serie de așezări românești în partea Moldovei de Răsărit, cu o populație densă, cu târguri și cu vămi la hotarul de răsărit al Moldovei, cu cetăți și formațiuni semi-militare pentru apărarea marginii. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Nistrul devine hotarul păzit și organizat al Moldovei. Epoca lui Alexandru cel Bun a găsit numeroase mărturii, ca acte de danii și de vânzări, zidiri de mănăstiri, privilegii acordate trecătorilor prin vămile de pe Nistru. Epocile următoare sunt caracterizate prin luptele domnitorilor noștri pentru apărarea Moldovei răsăritene, printr'o muncă colectivă a întregii Moldove pentru crearea unei culturi proprii.

Rezultatul acestor eforturi ale întregului neam românesc a fost formarea unei culturi specifice românești dintr'un substrat latin și din asimilarea unor elemente din cultura popoarelor vecine. Moldova răsăriteană ia parte activă la formarea acestei culturi, ca și la apărarea hotarelor de răsărit. Provincia dintre Prut și Nistru l-a dat pe Alexandru Lăpușneanu, iar lui Dimitrie Cantemir îi plăcea să-și tragă originea din mărzaccii Cantemir din Bugeacul Basarabiei. Marele cărturar al vechimei, Miron Costin, a fost pârcaľab al Hotinului, iar V. Alecsandri a avut un înainteăș, care ar fi fost vameș la Tighina. Originea familiei scriitorilor Văcărești din Muntenia este în ținutul Sorocei. Din Basarabia se trage și familia marelui Mihail Kogălniceanu.

Basarabia ia parte activă și la viața politico-socială a Moldovei. De acolo pornește răscoala împotriva ciocoilor greci, care în a doua jumătate a secolului al XVII-lea invadează Moldova: boierii și răzășii Lăpușneni, Orheieni și Soroceni, în frunte cu Serdarul Mihalcea Hăncul, se ridică împotriva domnitorului, pentrucă acesta acorda prea multe drepturi străinilor.

Școlile mănăstirești și domnești din provincia dintre Prut și Nistru, ca și în restul Moldovei, formau cărturarii moldoveni și clerul necesar pentru biserici. Miile de documente vechi, păstrate pe la răzeșii din Basarabia dovedesc că numărul cărturarilor de meserie, — gramatici, dascăli, diaci, pisari, copiști, — era foarte mare. Din toate resturile de cultură materială, spirituală și socială, ce s'au păstrat în Basarabia, se vede că în Moldova dintre Prut și Nistru pulsează o viață culturală națională foarte puternică. E suficient să amintim numele episcopului de Hotin Amfilohie, unul din cei mai erudiți oameni de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, autorul primei geografii moldovenești, a primei teologii dogmatice, a unei aritmetici și a unei cărți de fizică, un bun cunoscător al limbii italiene, ca să ne dăm seama de nivelul cultural al Basarabiei înainte de anexarea ei de Ruși.

Așa dar, provincia românească, cunoscută sub denumirea de Basarabia, legată dela închegarea neamului românesc de destinele acestui neam, locuită de același popor, ca și întreg teritoriul românesc, împărtășind soarta istorică a Moldovei, ia parte activă la formarea culturii românismului. Toată cultura neamului nostru, izvorită din eforturile și munca de veacuri ale întregii națiuni, este și a Românilor din partea răsăriteană a Moldovei.

Răpită din trupul Moldovei, în anul 1812, Basarabia în virtutea tradiției continuă să trăiască întreaga complexitate a vieții ei de altădată. Atmosfera culturală din provincia dintre Prut și Nistru, dela data răpirii ei, oglindește două lumi: cea rusească, care pătrunde în centrele orașelor cu funcționarii veniți din afară, cu școli rusești, lume care încearcă, dar nu totdeauna reușește să impună unele forme ale culturii materiale și spirituale rusești, anumite forme de viață socială, de legislație, de administrație, etc. Dincolo de sfera acestei culturi, care se introduce cu greu și care are o zonă de răspândire foarte mărginită, este lumea românească, covârșitoare cantitativ și dârză și constantă prin puterea tradiției ei. Această din urmă lume stă într'o retragere, într'o izolare completă de acei ce au venit peste capul ei; lumea românească în aparență pare cufundată într'o apatie, într'un indiferentism.

În realitate, după primii ani de stupefacție și de groază, când Moldovenii din Basarabia își manifestă fățiș ura împotriva regimului rus prin emigrări masive peste Prut și prin proteste

energice la Petersburg ale boierilor și țăranilor, viața intră în făgașul ei mai mult sau mai puțin normal.

Lipsiți de dreptul de a avea școală în limba maternă, izolați printr'o pânză de baionete de grosul poporului românesc, unde în secolul al XIX-lea se petrec schimbări fundamentale în viața politică și spirituală, Românii din Basarabia trăiesc prin bunurile spirituale moștenite dela strămoși. Abia în ultimele decenii ale dominației rusești cultura rusească începe să prindă în păturile boierești și ale clerului, care au dat câteva nume strălucite științei rusești, cum au fost slaviștii P. Sârcu și A. Iațimirschi, sociologul Gredescul, clasicul Buzescul, istoricul literaturii Cheltuială, L. Casso, etc.

Viața culturală românească se manifestă în tipărirea unui număr mare de cărți bisericești, în apariția a peste 20 de manuale didactice în limba română, începând cu valoroasa gramatică a nomofilaxului Ștefan Margelă, în încercări de a scoate ziare românești și de a da reprezentații teatrale în limba românească.

Din toate manifestările, sub raportul cultural cea mai caracteristică pentru un popor, este literatura, care materializează gândirea, sentimentele și imaginația poporului. Individualitatea unui popor se cunoaște prin literatura lui, în sensul larg al cuvântului. Poesia populară a Românului dintre Prut și Nistru oglindește toate trăsăturile poeziei populare românești, concepția lui de viață și destin, poate într'o măsură mai mare decât în altă parte, unde creațiunea populară putea fi influențată de literatura noastră cultă. Analfabetismul îngrozitor, sădit de guvernele rusești (cunoscători de carte printre Moldoveni în anul 1910 erau: printre bărbați 9%, printre femei 1,5%), contribuie la conservarea formelor virgine ale poeziei noastre populare și la menținerea spiritului de creație. În satele românești din Basarabia, găsim aceleași doine sfâșietoare, aceleași hore pline de viață și aceleași baladă. Legenda și basmul au aceleași țesătură, ca în alte părți.

Însă regimul de împilare rusească a dat o nuanțare acestei poezii populare. Nota pesimistă este mai adâncă în doina din Basarabia, iar subiectele acestei poezii în bună parte oglesc drama suflească a poporului, rupt dela tulpina lui. În snoavele și basmele lui adeseori întâlnim tipul Rusului, așa cum îl zu-

grăvește Ion Creangă pe Ivan Turbincă, cu trăsături însă ceva mai aspre. Creațiunea populară a Românilor basarabeni își așteaptă cercetătorii ei.

Mediul cultural al Basarabiei, creat după anexarea ei de către Ruși, cu atmosferă culturală rustică, a dat naștere la un număr destul de însemnat de scriitori. Unii din aceștia s'au manifestat pe câmpul larg al literaturii românești, aducând o contribuție reală la dezvoltarea scrisului nostru. O parte din scriitorii basarabeni rămân izolați în mediul basarabean și nu sunt cunoscuți publicului.

Această literatură prin aspectul său aduce o notă nouă în literatura românească, o trăsătură care o face să se deosebească de restul literaturii. Scriitorii pe care i-a dat pământul Basarabiei, hrăniți din izvorul culturii naționale primitive ale acestei provincii în majoritatea cazurilor, cunosc ceva și din literatura rusă. Ei sunt ispitiți de a reda în limba lor națională unele scrieri din autorii ruși, care li se păreau lor mai atrăgători. Alți din ei, cu o cultură literară ceva mai pronunțată, în operele lor rămân influențați de curentele literare rusești. Nivelul cunoștințelor și a gustului literar ale majorității scriitorilor basarabeni era destul de redus, ca ei să poată avea înțelegere pentru literatura rusă, ce în prima jumătate a secolului al XIX-lea luase o mare dezvoltare. Iată de ce o bună parte din acești scriitori cultivă în limba românească fabula, cu toate că acest gen literar primitiv era în declin în literatura rusă din secolul al XIX-lea. Ultimul și cel mai bun fabulist rus I. Crâlov moare la adânci bătrânețe în anul 1844, iar gloria lui atinge punctul culminant pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui al XIX-lea.

Fabula, deși are cea mai mare vechime în literatura omenirii, și deși a fost cultivată la toate popoarele lumii, n'a avut o prea fericită dezvoltare în literatura românească. În linii generale se poate spune că dezvoltarea acestui gen perimat de literatură se datorește scriitorilor basarabeni. Dacă nu luăm în seamă cele câteva fabule originale, cele mai bune în literatura românească, a lui Heliade Rădulescu și Gr. Alexandrescu, scrise sub influența literaturii franceze, și dacă trecem cu vederea traducerea lui Țichindeal din Dositei Obradovici și încercările lui Gheorghe Asachi, restul fabulelor se datoresc influenței literaturii rusești.

Doi dintre fabuliștii basarabeni sunt cunoscuți mai bine în literatura românească: este cavalerul C. Stamati și A. Donici.

Personalitatea literară a lui Costache Stamati este bine cunoscută în istoria literaturii românești. «*Deșteptător neadormit*», «*bard mare*», «*atlet ager pentru cauza sfântă*», «*poet excelent*», «*lebdăa Basarabiei*», — iată epitetele pe care le atribuie contemporanii scriitorului basarabean, pe care-l considerau ca păstrător a tradiției vii a neamului românesc din Basarabia, a simțirii și cugetării strămoșilor noștri dintre Prut și Nistru. Numeroasele lucrări asupra acestui scriitor, începând cu B. P. Hasdeu și terminând cu Ch. Drouhet, au stabilit oarecum valoarea lui în istoria literaturii românești. Ultimele cercetări de asemenea au delimitat până la oarecare măsură creațiunea lui originală, de traduceri sau imitațiuni. Ca și în restul operei lui, s'a dovedit că fabulele lui nu sunt originale, așa cum s'a crezut la început, ci sunt simple traduceri din autorii ruși. Din cele 40 de fabule, care au rămas dela cavalerul Stamati, 37 sunt identificate în literatura rusă, și anume: 30 din fabule sunt luate din Crâlov și 7 din Hemnițer, scriitor din secolul al XVIII-lea (1745—1784). Este de bănuir că și cele 3 fabule neidentificate nu sunt originale, ci sunt traduceri din numeroșii fabuliști ruși din secolul al XVIII-lea. Este de notat că, și în cazul de față, C. Stamati nu se orientează în literatura rusă, luând ca model pentru traduceri alături de popularul și oarecum talentatul fabulist rus Crâlov, pe Hemnițer, scriitor fără originalitate, considerat ca învechit chiar pentru literatura rusă de atunci. Se știe că fabuliștii ruși au ca modele de prelucrări cu preferințe opere din literatura franceză, în deosebi din La Fontaine, ceea ce i-a făcut pe unii din cercetătorii români (Ch. Drouhet) să creadă că Stamati a fost influențat de literatura franceză.

Cavalerul C. Stamati traduce, parafrazănd de mai multe ori, textul originalului rusesc, încercând câteodată să-i dea culoare locală. Ici-colo interpolează câte un proverb popular românesc, sau amplifică morala și învățăturile, aspirând să adapteze fabula la mediul vieții românești. Forma traducerilor însă este rudimentară, iar încercările lui de adaptare a fabulei la viața românească nu sunt reușite. Ele însă rămân în istoria literaturii ca un document prețios pentru epoca în care ele au fost scrise și pentru năzuințele poporului românesc din Basarabia.

A. Donici reușește mai mult decât ceilalți fabuliști, să imprime operelor lui un caracter românesc. S'a crezut multă vreme, că cele vre-o 87 de fabule a lui Donici sunt sau originale, sau prelucrări din limba franceză. Abia mai târziu s'a identificat că majoritatea fabulelor lui (50) sunt traduceri sau prelucrări din Crâlov, o parte din fabuliștii ruși Ismailov și Dimitriev. A. Donici este un bun cunoscător al limbii ruse și, de sigur, ca unul care își petrecuse o parte din viață în Moldova și era în legătură cu cercurile literare din Principate, cunoștea mai bine limba literară românească.

De aceea, Donici nu este un rob al originalelor. El are o atitudine liberă față de motivele din fabulele rusești, modificându-le și localizându-le în așa fel, încât ele dau impresia unor plăzmuiri originale. Cadrul vieții rusești în care se intercalează osătura alegoriei la fabuliștii ruși este înlocuit cu mediul românesc. Autorul traducerilor schimbă uneori morala fabulei. Din fabuliștii ruși sunt alese fabulele al căror conținut se potrivește cu nevoile vieții românești. În general, în fabulele lui Donici, care nu pot avea mare valoare estetică și literară, se simte personalitatea traducătorului.

Împreună cu V. Negruzzi, A. Donici mai traduce 6 satire cu conținut politico-social din Antioh Cantemir.

Ion Sârbu (1808—1883), un scriitor puțin cunoscut, în anul 1851 tipărește la Chișinău un volumaș de fabule. Dacă C. Stamati și A. Donici aveau contact cu viața culturală din Principate și erau la curent mai mult sau mai puțin cu mișcarea literară din Moldova, Ion Sârbu este produsul pur al mediului românesc din Basarabia. În prefața cărții sale, Ion Sârbu mărturisește că fabulele lui sunt traduse din rusește, punându-l pe Crâlov printre acei ce prin fabulele lui «*și-au câștigat nemuritori nume*». Din cele 50 de fabule pe care le publică el, 36 sunt traduceri din Crâlov și restul din alți fabuliști ruși mai vechi. Opera acestui boier basarabean, care-și petrece vremea mai mult la țară, este o încercare puțin reușită de a transpune în românește un număr de fabule rusești. Autorul însă nu dispune de mari mijloace estetice și nici nu are cunoștințe necesare, nici în literatura rusă, cu toate că urmase liceul regional din Chișinău, nici în cea românească de atunci. El traduce fabulele în limba lui rustică cuvânt cu cuvânt, fără a reuși să le aclimatizeze pe terenul românesc.

Ceva mai fericit în această privință, a fost cunoscutul istoric al Basarabiei Alexis Naco (1832—1915), dela care au rămas câteva caiete de scrieri nepublicate. Dela el ni s'au păstrat un manuscris cu vre-o 15 fabule traduse din Crâlov. El posedă o cultură literară mai temeinică decât ceilalți fabuliști basarabeni, și traducerea lui se apropie mai mult de prelucrările lui A. Donici. El știe să interpreteze în limba românească opera lui Crâlov cu mai mult succes, întrebuițând pentru opera sa același procedeu, ca și Donici, adică făcând o traducere liberă din autorul rus. Și limba acestui scriitor necunoscut din Basarabia este mai pitorească și mai plină de sevă, decât a predecesorilor lui.

Epoca de glorie a literaturii rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu curențele apusene care se perindează cu întârziere, cu afirmarea poezilor romantici Pușchin și Lermontov, nu putea să nu-i atragă și pe scriitorii de origine basarabeană.

Din curențele literare care pătrund în literatura română, prin intermediul scriitorilor basarabeni, cel mai pronunțat este romantismul. Basarabenii însă nu-l pot revendica în această privință pe cel mai autentic reprezentant al criticismului romantic în literatura românească, pe Alecu Rusu, originar din Basarabia. Acest mare entuziast și cântăreț neîntrecut al țării și al neamului românesc, admirator al poeziei noastre populare, este produsul școalei franceze și aparține generației patruzecioptiștilor. Cugătarea lui este străbătută de ideile romanticilor francezi; cultul lui pentru trecutul țării, teoriile lui cu privire la poezia populară, critica lui socială, admirația lui față de natură, sunt produsul școalei romantice; iar cel mai înflăcărat imn al românismului, «Cântarea României», prin frumusețea lui depășește modelele din care s'a inspirat Alecu Rusu. Ideile însă și simțirea lui n'au trecut prin mediul cultural al Basarabiei, și deci romantismul lui n'a trecut prin filiera mediului cultural basarabean. Și totuș contribuția acestui scriitor la mișcarea literară a Românilor este o contribuție adusă de Basarabia.

Cu totul altceva reprezintă romantismul lui C. Stamati. S'a crezut de unii că acest scriitor ar fi fost un romantic autentic, care adăpându-se la izvoarele literaturii franceze, a introdus o notă puternică de romantism în literatura noastră. Dar s'a văzut mai târziu că C. Stamati, care cunoștea și literatura franceză și care

a și tradus ceva din această literatură, nu se inspiră din literatura franceză, ci din cea rusă, care în prima jumătate a secolului al XIX-lea este stăpânită de influența franceză. C. Stamati însă manifestă aceeași lipsă de simț de orientare în literatura rusă, ca și în fabulă, și aceeași lipsă de gust artistic. Pe deasupra, C. Stamati nu respectă totdeauna creațiunea personală a poezilor de care se folosește și traduce sau prelucrează opere din alți autori, fără să indice izvoarele de inspirație. De altfel, aceasta era în spiritul epocii.

Poezia erotică a lui C. Stamati se apropie de cea a Văcăreștilor și a lui Conachi. Ea însă în majoritatea cazurilor este tradusă din literatura rusă, deși autorul afirmă că în parte a fost culeasă din «autorii Evropei». E greu de identificat izvorul traducerilor tuturor poeziilor lui; ele însă oglindesc lirica rusă din vremurile de tranziție, când scriitorii ruși imitau și traduceau din poezia lirică franceză. Astfel prin Stamati vin în literatura noastră opere din Lamartine, din Victor Hugo, din A. de Vigny, etc. În poemul lui C. Stamati «Roman din Vrancea», se simte nota puternică a lui Chateaubriand. Ea însă nu vine direct. Ea repetă motivele din «Țigani» și din «Prizonierul din Caucaz» a lui Pușchin, unde se face apologia primitivismului și a naturii și se disprețuesc bunurile civilizației. Desorientat, scriitorul C. Stamati traduce fără mult discernământ din scriitorii ruși din diferite epoce și de curente adeseori opuse. Astfel, în rând cu opere din scriitorii ruși Pușchin și Lermontov, la el găsim și traduceri din învechitul Derjavin și din reacționarul Sencovschii, scriitor fără talent și opus ideilor înaintate a scriitorilor din epoca lui Pușchin. De asemenea C. Stamati traduce din scriitorul rus Jucovschii, care este considerat ca un reprezentant puternic al preromantismului rusesc. În poemul original al lui Stamati «Ciubăr Vodă», găsim motive din «Ruslan și Ludmila» a lui Pușchin. Intreaga operă a lui C. Stamati, cât traduceri și localizări, atât și scrierile originale, reflectează, de o parte nivelul culturii românești din Basarabia, iar de altă parte, influența literaturii ruse asupra intelectualității din această provincie. Scrierile lui C. Stamati au de sigur o mare valoare istorico-literară.

Fabulistul basarabean I. Sârbu tipărește și un volum de «poezii», cum le numește el, «Alcătuiri» (Chișinău, 1852). Deși în mare

parte originale, poeziile lui Sârbu sunt scrise în spiritul poeziei așa zise pseudoclasice rusești. El nu pricepe poezia frivolă a romanticilor ruși; pentru concepția lui poetică, mai bine se potrivește poezia didactică, moralizatoare a poeților demodați ruși, cu imagini clasice, cu formule abstracte. Modelul lui pentru imitații este Derjavin, deși la el se găsesc și traduceri din Pușchin.

Alecu Naco este ispitit, printre alte opere din Pușchin și Lermontov, să traducă poemul acestui din urmă «*Demonul*». Traducerea nu este lipsită de talent. Același scriitor a lăsat în manuscris și două poeme originale. În aceste două opere el se lasă influențat, în ce privește maniera de descriere, de același Lermontov; ca formă însă el rămâne sub influența lui V. Alecsandri. Conținutul lor este din mediul basarabean.

Nu putem trece cu vederea poeziile lui Matei Donici, devenit general în armata rusă. În tinerețe el a scris câteva poezii. Ele sunt pătrunse de un adânc protest împotriva regimului rus. Cu multă căldură este zugrăvită viața patriarhală a unui sat moldovenesc de pe apa Răutului. Note puternice de protest se găsesc împotriva regimului rusesc și în poeziile nefericitului poet Tudose Roman, care scrie poezii destul de reușite pe timpul revoluției din anul 1917—1918.

O notă puternică romantică străbate opera lui Constantin Stamati-Ciurea, fiul cavalerului Stamati, care publică în anul 1898 un volum sub titlul: «*Răsunete din Basarabia*», scriere în proză, pătrunsă însă de un adânc lirism și de iubire față de neamul românesc.

Cea mai uriașă figură, care a dominat viața culturală a românismului, timp de câteva decenii, a fost Bogdan P. Hasdeu. Fiu al Basarabiei, această minte ageră și multilaterală, această inimă caldă și acest caracter integru, B. P. Hasdeu este expresiunea vitalității poporului românesc din provincia dintre Prut și Nistru, este produsul geniului lui. Mediul cultural al Basarabiei i-a dat sentimentul adânc de iubire către neam și țară, ura împotriva asupritorilor de veacuri, imaginația Moldoveanului nostru și mistica sufletului lui. Istoric, filolog, filozof, literat, ziarist, poet, om politic, reprezintă în egală măsură aceste ramuri ale spiritualității omenești. Întreaga operă ale acestui suflet mare poartă pecetea mediului cultural din Basarabia, creat din substratul cul-

turii naționale, amestecat cu elemente împrumutate din cultura rusă, la care se adăpa pătura intelectuală. Intreaga operă a lui B. P. Hasdeu, grandioasă ca plan și concepție, are un fond romantic. Sub influența marelui filolog și folklorist I. Grimm, se creează o școală a filologului rus F. Buslaev, din care face parte N. Tihonravov, A. N. Veselovschii și Potebnea, contemporani a lui Hasdeu, cu care el întreține legături prin corespondență. Nu numai drama lui « Răzvan și Vidra » și romanul « Ursita », ci și opera lui filologică, teoria lui cu privire la circulația cuvintelor, concepția lui istorică, dicționarul lui, vădesc legătura lui Hasdeu cu această școală, care își are izvoarele ei în apusul Europei. Pasiunea lui pentru textele vechi românești, excursiunile lui în domeniul filologiei și literaturii comparate, cercetările lui istorice sunt învăluite de romantica trecutului, unde fantezia bogată și sentimentul cald își au și ele locul lor alături de criticism și de judecata rece a savantului. Aici este valoarea lui Hasdeu, aici sunt și greșelile lui.

Prin intermediul câtorva scriitori basarabeni, în literatura românească pătrunde și romanul, uneori cu conținut din viața Basarabiei. Din acești scriitori se remarcă Victor Crășescu (1850—1920), emigrant din Basarabia, care a lăsat 4 volume de nuvele și un roman (« Ovreiul »). În opera lui găsim și motive din provincia părăsită; ele însă se remarcă printr'o notă revoluționară caracteristică pentru emigranții basarabeni, influențați de spiritul de nemulțumire creat de Ruși în provincia robită. Un realism robust (Crășescu a fost medic de profesie) pătrunde opera acestui scriitor, realism ce se apropie de realismul revoluționar al scriitorului rus Gleb Ușpenschi.

Un mare patriot, care nici un moment nu-și uită originea sa basarabeană, a fost Dimitrie Moruzi (1860—1914). Acest scriitor a fost nedreptățit de istoria literaturii noastre. În cele trei romane (« Instrăinații », « Pribegi în țara răpită » și « Moartea lui Cain »), ca și în alte lucrări, el este preocupat de problema Basarabiei. La nici un scriitor basarabean atmosfera culturală a Basarabiei nu este redată mai bine, ca la D. Moruzi. Sunt splendide descrierile Chișinăului vechi, cu viața lui tihnită, cu petrecerile boierilor moldoveni, cu mercantilismul străinilor. Iar viața patriarhală a conacurilor boierești, conflictele boierilor cu demnitarii ruși, sunt

de un pitoresc neîntrecut. Personajele pe care le descrie sunt vii, instantanee, luate la fața locului. O notă puternică de iubire față de provincia înstrăinată, față de locurile și oamenii ei, precum și spiritul de nemulțumire împotriva Rușilor, pătrunde întreaga lui operă. Coloarea locală este redată cu multă duiosie. Unele lipsuri în tehnica scrierilor lui nu scad din valoarea acestor romane. În aceste romane se vede țesătura romanelor mari rusești. Pentru noi romanele lui Moruzi sunt romane de documentare.

Dacă trecem peste scrierile altui emigrant basarabean, a revoluționarului Zamfir Arbore, care ne-a lăsat mai multe studii cu privire la Basarabia, în domeniul literaturii s'a manifestat și profesorul C. Stere. Romanul lui « În preajma revoluției », de proporția romanului englezesc, apărut în 8 volume înainte de moartea autorului, este un roman social, în care se descrie o întreagă epocă începând cu anii 1870 și ceva și până în anii din urmă; dela descrierea satului din Basarabia, a Chișinăului, la arestarea lui Vanea Răutul, viața în Siberia, Iașiul dela sfârșitul secolului al XIX-lea cu oamenii lui, Bucureștii cu personalitățile culturale și politice etc. ...Aici găsim diferite clase sociale, diferite personaje.

În romanul lui Stere apare până la evidență revoluționarismul lui evolutiv și poporanismul, moștenit din literatura rusă; aici găsim și conflictul dintre generații, dar nu în stare acută, ca în « Părinții și copii » lui Turghenev, ci mai mult în formă latentă, ca în romanul lui Dickens « *Dombey and Son* ». În literatura rusă, în afară de romanul lui Tolstoi, « *Război și pace* », nu există romane de dimensiuni atât de mari. Ca formă, acest roman este scris sub influența romanului englezesc, cu diversiuni multiple, cu descrieri amănunțite și cu răceala caracteristică romanului englezesc.

Epoca imediat premergătoare unirii a dat și ea câțiva scriitori basarabeni. Dintre acești scriitori se remarcă în deosebi talentatul poet A. Mateevici care, din încrucișarea influențelor lui Eminescu și a poezilor mistici ruși, ne-a lăsat câteva perle de poezie, în care se simte substratul mănos al conștiinței naționale din Basarabia, energia și puterea de rezistență a sufletului poporului, mistica și frumusețea limbii lui.

De un talent real este și poetul Ion Buzdugan. În nota tradiționalistă a lui, care se apropie de «sămănătorism», vedem puritatea simțirii și a cugetării poporului nostru românesc dintre Prut și Nistru.

Din această scurtă ochire asupra scriitorilor basarabeni, rezultă că Basarabia totdeauna a fost prezentă în viața românismului, că ea are o pagină frumoasă și în istoria literaturii noastre.

ȘTEFAN CIOBANU

VECHIMEA AȘEZĂRILOR ROMÂNEȘTI DINTRE PRUT ȘI NISTRU

Drepturile noastre asupra pământului dintre Prut și Nistru sunt atât de evidente și de bine întemeiate, în toate privințele, încât a trebuit din partea Rușilor o totală lipsă de simț etic și juridic, unită cu o totală rea credință pentru ca să poată formula pretențiuni asupra acestui pământ. Nu s'au bizuit decât pe un singur element: forța. Astfel, oricum ar fi privit lucrurile, etnic, istoric, geopolitic, dreptatea românească era incontestabilă.

Cel mai puternic temei al acestei dreptăți îl formează faptul că am locuit *necontenit* pământul dintre Prut și Nistru, începând din epoca preistorică și până azi. Civilizația ceramică pictată se întâlnește deopotrivă la *Cucuteni*, în județul Iași, cât și la *Petreni*, în județul Soroca, și la *Ariușd*, în județul Trei Scaune ¹⁾. Izvoarele antice amintesc în regiunea Nistrului pe *Tyrageți*, adică pe Geții dela Tyras (vechiul nume al Nistrului) ²⁾. Intocmai după cum strămoșii noștri erau băștinași pe malurile Dunării, atât în dreapta cât și în stânga ei, tot așa erau băștinași pe malurile Nistrului, deopotrivă pe cel drept și pe cel stâng. Imperiul lui Buerebista, în secolul I înainte de Christos, avea ca hotar răsăritean Bugul ³⁾. În partea de miazăzi a Moldovei dintre Prut și Nistru, așa dar în regiunea, care, mai târziu, a purtat, dela

¹⁾ Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, ed. 3-a, București, 1939, pp. 20—26.

²⁾ V. Pârvan, *Getica*, București, 1927, p. 67.

³⁾ V. Pârvan, *o. c.*, p. 80; Const. C. Giurescu, *o. c.*, I, p. 63.

cuceritorii munteni, numirea de « Basarabia », s'a întins *dominația romană*; ea apăra drumul de comerț care lega Cetatea Albă cu Transilvania, trecând pe la gura Siretului, pe la gura Trotușului și străbătând Carpații pe la Oituz ¹⁾). Amestecul populației băștinașe, getice, cu coloniștii romani, a avut loc așa dar și în această regiune, după cum ea s'a făcut și în câmpia munteană și olteană și în munții Apuseni.

În timpul evului mediu, *procesul de asimilare al Slavilor năvălitori* de către Dacoromani — cea mai mare biruință a noastră în mileniul care desparte părăsirea Daciei de apariția primelor formațiuni politice românești ²⁾ — s'a produs și în « Basarabia ». A urmat apoi o adevărată expansiune a elementului românesc — acum, după biruința asupra Slavilor, mai numeros — în spre miază-noapte și răsărit. O mărturie veche germanică — inscripția cu rune găsită la Sjonhem, în Gotland, și datând dela sfârșitul secolului al XI-lea - secolul al XII-lea — amintește de un tânăr vareg care a fost ucis de « Blakumen » adică de Valahi, pe când mergea dela Vistula-Bug spre Bizanț ³⁾).

Iar cronicarul bizantin Nicetas Choniates povestește că în anul 1164, nepotul împăratului Manuil Comnenul, anume Andronic, scăpând din închisoare și fugind spre Galiția, a fost prins *la hotarele acestei țări* de către Valahi ⁴⁾). Pe de altă parte, izvoarele rusești vorbesc, în secolul al XIII-lea, de o populație *Bolohoveni*, la nord de Nistru, în care mulți istorici, pornind dela nume și dela diferite împrejurări ale istoriei lor politice și militare, văd pe *Valahi* adică pe Români ⁵⁾).

Fapt cert este că în veacurile XIV—XV se constată un puternic curent de colonizare românească în Galiția unde numărul satelor cu « drept valah » sau numai locuite de Români apropie cifra de *cinci sute* ⁶⁾).

¹⁾ V. Pârvan, *Dacia*, București, 1937, p. 181.

²⁾ Const. C. Giurescu, *o. c.*, I, pp. 262—270.

³⁾ V. Bogrea, *Blakumen*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, III (1924—1925), p. 526.

⁴⁾ Const. C. Giurescu, *o. c.*, I, p. 326.

⁵⁾ Const. C. Giurescu, *o. c.*, I, pp. 330—331; Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, vol. I, Chișinău, 1937, pp. 120—132.

⁶⁾ Th. Holban, *Românii pe teritoriul polonez, până la secolul XVI*, în *Arhiva dn Iași*, XXXVII (1930), pp. 238—243; cf. A. V. Boldur, *o. c.*, p. 127.

Toate acestea la un loc arată o puternică expansiune a elementului românesc spre miazănoapte și răsărit de Nistru. Ceea ce înseamnă însă că teritoriul *până la Nistru* era plin de populație românească; din acest teritoriu au roit « Valahii », ocupând pământuri noi.

Intemeierea Moldovei și mai ales repede expansiune a statului nou creat, care, în trei decenii numai, atinge țărmul Mării Negre, *nu se pot explica de altfel în chip satisfăcător decât prin această prezență a populației românești între Carpați și Nistru*. Descălătorii lui Bogdan, în 1359 n'au fost în număr însemnat — maximum câteva mii — deoarece, mai întâi nici nu era atât de multă lume în Maramureș, apoi o seamă *au rămas pe loc*. Voevodul întemeietor a găsit însă, la răsărit de Carpați, pe plugarii și păstorii băștinași, locuind sate cu hotare străvechi; cu ajutorul unora dintre acești băștinași a putut el respinge, în lupte repetate și victorioase, armata ungară; tot cu ajutorul lor, urmașii săi s'au putut întinde spre miazăzi și răsărit, astfel încât Roman I să poarte, în hrisovul din 30 Martie 1392, titlul, impresionant, de « Marele singur stăpânitorul Domn Io Roman Voevod al Țării Moldovei *dela munți până la țărmul Mării* » ¹⁾. Tot în timpul lui Roman, ruda sa Episcopul Iosif își are reședința la Cetatea Albă ²⁾.

Pentru cine privește harta, această înaintare a statului moldovean apare ca un fenomen necesar, inevitabil. Stăpânitorii cursului superior al râurilor Siret, Prut și Nistru trebuiau în chip fatal să coboare pe aceste ape, să tindă să le ocupe în întregimea lor, până la guri. Este ceea ce au făcut Mușatinii, sprijinindu-se însă, încă odată, pe elementul românesc băștinaș pe care l-au găsit de-a-lungul acestor mari râuri și a numeroșilor lor afluenți. Incepând dinspre miazănoapte, din regiunea Nepolocăuților și a Hotinului și până spre miază zi, la Tigheci și Botna, văile afluenților basarabeni, atât ai Prutului cât și ai Nistrului, sunt pline de așezări românești.

Valea Racovașului, a Ciuhurului, a Camencăi, a Nârnovei, a Lăpușnei, a Săratei, spre Prut, valea Răutului, cu numeroasele

¹⁾ Const. C. Giurescu, *o. c.*, I, pp. 386—388 și 445.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIV, pp. 31—35; cf. Const. C. Giurescu, *o. c.*, I, pp. 445—446.

iezere și cu subafluenții săi Cubolta, Căinariii, Ciulucu și Cula, valea Ichelului și a Bâcului, cu Bâcovățul și Vășnovățul, a Botnei, spre Nistru, care adăpostiseră, în cursul evului mediu, pe plugarii, păstorii, prisăcarii și pescarii români, apar, la 1400, bine populate, cu sate având hotare străvechi.

Examinarea primelor documente moldovenești dovedește cu prisosință această afirmare. Și trebuie să se ție seamă de faptul că, în genere, *numai o mică parte din satele unei regiuni sau ale unui ținut apar în documente*; e vorba numai de acelea pentru care se face un transfer de proprietate sau o tranzacție. Restul — și acestea formează majoritatea — își continuă viața lor seculară, fără ca oficialitatea să le consemneze numele în hrisoave. Așa se explică de ce foarte multe sate din regiuni ca Vrancea, Câmpulungul Moldovenesc, Tigheciul, Vlașca, Ilfovul, etc., n'au documente vechi.

Am cercetat hrisoavele lui Alexandru cel Bun și pe acelea ale fiilor săi: *ele ne arată așezări străvechi, de dinainte de întemeierea statului moldovean, și purtând nume specific românești, aidoma celor din restul pământului locuit de neamul nostru.*

Nu pot face, în cadrul articolului de față, o expunere amănunțită asupra întregii regiuni dintre Prut și Nistru; mă voi mărgini numai la un județ și anume la județul Lăpușnei, ca unul ce este situat *chiar în mijlocul acestei regiuni.*

Voi avea în vedere însă nu suprafața — mai redusă — a vechiului ținut al Lăpușnei, ci pe aceea, mai mare, a actualei împărțiri administrative ¹⁾.

Acest județ e udat de o sumă de ape dintre care mai însemnate sunt: *Bâcul*, cu afluenții săi, Bâcovățul și Ișnovățul, apoi *Botna*, *Kogălnicul*, *Nârnova*, *Sărata* și *Lăpușna*, aceasta din urmă dând numele ei județului. Păduri întinse acopereau altădată o bună parte a locului; locuitorii aveau la îndemână deci elementele necesare, atât pentru traiul de toate zilele cât și pentru apărare, în caz de război.

Primul document care se referă la ținutul Lăpușnei este din 1420, Aprilie 25. Alexandru cel Bun, «dăruiește» — noi credem

¹⁾ Vezi Aurel Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, pp. XII—XIV.

că, mai curând, întărește — vornicului Oană (КѦНА), pentru slujba sa dreaptă și credincioasă, «satele Cornești, Miclăușești, Loznova, Săcăreni, Vorniceni, Dumești, Țigănești, Lavrești, Sadova și Homicești» de pe Bâcovăț¹⁾.

Intinderea de loc pe care se află aceste zece sate se mărginește între altele, cu «mănăstirea lui Vârzar» și cu «seliștea lui Tigomir»²⁾ (cf. Tihomir, Tochomerius, tatăl lui Basarab Intemeietorul). La urmă, Domnul adaogă: «Și îi întărim vechile hotare, pe unde au umblat din veac»³⁾.

Prima observație pe care ne-o impune analiza documentului de mai sus este *desimea* satelor pe acest afluent, de mică lungime, a Bâcului (vezi harta).

În primele vremuri ale vieții noastre de stat, satele — în genere — nu erau mari, întinse, cum sunt, multe din ele, astăzi. Erau în schimb *numeroase*. Câteva zeci de case erau de ajuns pentru a alcătui un sat⁴⁾. Locuințele fiind făcute din materialul dela fața locului, bârne, nuele lipite, ciamur — bordeele de asemenea nu lipseau — satul se putea face, dar și părăsi repede, când nevoia o cerea. De aceea, marele număr de *seliști* pe care le întâlnim în secolele XV—XVII, precum și desele schimbări de nume. Din cele zece sate ale documentului din 1420, și-au păstrat până astăzi numele trei (Cornești, Vorniceni, Sadova); două din ele și l-au schimbat întru câțva: din Miclăușești în Miclăușeni și din Loznova în Lozova, celelalte nu mai există, fie că s'au pustiit în decursul timpului, fie că și-au pierdut numele vechi, prin contopire cu alte așezări sau prin luare de nume noi.

A doua observație este caracterul *pur românesc* al numelor lor, cu terminațiunile specifice *-ești*, *-eni*. Chiar și cele două sate

¹⁾ Села на нмѣ Корнишин и Миклаѡушин и Лознова и Сѣкърѣкин и Дворинчанн и Дѡмичин и Циганшин и Лавришин и Садова и Холмичин (M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, pp. 135—173).

²⁾ M. Costăchescu, *o. c.*, p. 135—137.

³⁾ Старин хотари коѡда из вѣки ѡживали (Ibidem).

⁴⁾ Vezi de exemplu, hrisovul din 11 Martie 1502, dela Ștefan cel Mare, prin care întărește lui Duma Hurduescu și fraților acestuia un loc «de pustii», la Spiroasa (Spinoasa, afluent al Ișnovățului și suburbie a Chișinăului) «ca să așază acolo un sat care să fii cât vor pute cuprinde pentru lăcuința aceluiaș sat până la 20 casă». (A. Sava, *o. c.*, p. 1).

care n'au atari terminațiuni prezintă totuși forma româniată, în -ova, față de slavicul -ov, -ovo. Terminațiunile -ești, -eni arată că s'au scurs câteva generațiuni de când bătrânii sau proprietarii respectivi au întemeiat așezările. Nu exagerăm afirmând că, după toate probabilitățile, aceste sate de pe valea Bâcovăului — cu excepția poate a Vornicenilor — sunt anterioare întemeierii statului moldovean. Adăogăm că satul Cornești este acela unde s'au dat, acum câteva săptămâni, luptele hotărîtoare pentru desrobirea Basarabiei.

Foarte importantă, formula documentului privind « vechile hotare » ale satelor, « pe unde au umblat din veac ». Ea ne arată, confirmând concluzia scoasă din numele satelor — că e vorba de străvechi așezări, cu hotare bine determinate. O așezare vecină, aceea a lui Tigomir, avusese și timpul, până la 1420, să se pustiiască, fiind, la această dată, *seliște*, adică loc unde a fost odinioară un *selo*, un sat.

Al doilea document referitor la ținutul Lăpușnei e din 1426. Alexandru cel Bun întărește fiilor lui Ștefan Stravici, Toader și Petru, mai multe proprietăți între care « *patru sate pe Nârnova, anume unde a fost Lațco, altul unde este Mihul și Panici, al treilea unde este Stancuț, al patrulea unde este Stanciul. Iar hotarul acestor sate — adaogă documentul — cu toate vechile hotare, pe unde au umblat din veac* » ¹⁾.

Nirnova — azi Nârnova — e o apă în partea de apus a județului, cam în dreptul târgului Lăpușnei; ea se varsă în Prut. Satele sunt desemnate prin numele juzilor sau vatamanilor, adică a administratorilor; aceste nume sunt românești. S'ar putea ca *Păncestii* și *Lățcanii*, întâlniți în această regiune, pe vremea lui Vasile Lupu și care azi și-au schimbat numele sau nu mai există, să fie satele « unde a fost Lațco » și « unde este Mihul și *Panici* » ²⁾. Tot pe Nirnova, un act dela Petru Schiopul (« circa 1589 ») amintește existența, *pe vremea lui Alexandru cel Bun*, a satului *Tăbănești*, unde era proprietar Juga Pârjoltă ³⁾. În sfârșit, un alt

¹⁾ На Нирновѣк четири села на нмѣ гдѣ былъ Лацко, другое гдѣ ест Мнхсѣа и Паницѣ, третіе гдѣ ест Станкѣцѣ, четвертое гдѣ ест Станчсѣа (M. Costăchescu, o. c., I, p. 182—3).

²⁾ *Ibidem*, pp. 185—186.

³⁾ A. Sava, o. c., pp. 23—24.

act, dela Petru Rareș, ne arată, pe aceeași vale, pe vremea feciorilor lui Alexandru, Iliș și Ștefan, satul *Văscoaia*; se pare că în prima jumătate a veacului al XV-lea, sub Iliș și Ștefan, se numea altfel; așa rezultă cel puțin din expresia documentului dela Petru Rareș în care se spune: «jumătate de sat pe Nârnova, la gura Socilor, *care acum se numește Văscoaia* »¹⁾. «Din jos» de *Văscoaia* mai era «un loc de sat, la Fântâna Husului »²⁾ (cf. Hușii: descendenții Husului).

Al treilea document în ordine cronologică privește valea Vișnevățului — azi Ișnovățul — afluentul Bâcului, și valea Botnei. La 10 Februarie 1429, Alexandru cel Bun dăruiește soției sale Marina «mănăstirea de pe Vișnevăț, unde este egumen Chiprian», precum și o serie de sate: «satul lui Crâstea Calinouții, unde este Golovca și prisaca în Botne, dela obârșia Cunilei Brăneștii unde..... Șendreștii (?) și Prijoltenii..... Glăvășanii »³⁾. Hotarul mănăstirii numită apoi, după egumenul ei, *Căpriană*, este descris astfel în document: «începând din jos, unde cade Mulovatețul în Vișnevăț, apoi în sus pe Vișnevăț până la obârșie și poenile dela obârșia Vișnevățului toate, până în hotarul Doamnei, și dela mănăstire drept la Târnanca, apoi peste Târnanca, drept la Cărlani, înapoi la hotarul Doamnei». Unele din sate sunt și astăzi: astfel *Cărlanii*, foarte aproape de mănăstire, *Pârloltenii* și Șendreștii care și-au schimbat numele în *Șândrenii*; pe când celelalte trei: Calinouții, Brăneștii și Glăvășanii sau nu mai există, sau și-au schimbat numele⁴⁾. Documentul ni s'a păstrat deteriorat în acest pasaj privind proprietățile Doamnei Marina; poate că mai cuprindea și alte nume de sate. Ca și acelea de pe valea Bâcovățului, și aceste așezări de pe valea Vișnevățului se dovedesc, după forma numelui, cu terminațiunile -ești, -eni, la care adăogăm acum -ouți, -ăuți (cf. Rădăuți, Mirăuți, Pătrăuți) — a fi vechi, foarte probabil, *anterioare descălecatului*. Interesantă, în hotarnică, e denumirea de «hotarul Doamnei» ceea ce înseamnă că Doamna Marina sau vre-o predecesoare a ei avea, și

¹⁾ *Idem*, pp. 6—10.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ M. Costăchescu, *o. c.*, I, pp. 248—251.

⁴⁾ *Idem*, pp. 251—253.

mai înainte de această danie a lui Alexandru cel Bun, o proprietate în regiune.

Tot pe Vișnevăț se mai constată, în vremea lui Iliaș și Ștefan, două sate și anume unul « pi din gios di capul Cheilor » și altul « pi din sus di capul Cheilor ». Actul din care luăm această știre — un suret românesc al unui hrisov din 30 Martie 1528, dela Petru Rareș — nu dă *numele* celor două sate, se pare însă că e vorba de satele *Băzdăgenii* și *Ialovenii*¹⁾.

Un al treilea sat e arătat, neprecis, « pe din sus de Salce »; bănuim că se află tot pe Vișnevăț sau în preajma lui²⁾.

Apa Lăpușnei, dela care și-au luat numele ținutul, apare într'un document din 10 Aprilie păstrat sub formă de suret românesc, fără an, dar databil, după celelalte elemente, din ultima vreme a domniei lui Alexandru cel Bun (1429—1432). Voevodul întărește boierului Vlad Adiș mai multe sate între care « și pe Lăpușna Iurcenii și la o Petră Cruce (sic !) și Săcărenii și Lepoveșna și Fântâna Epurelui tij³⁾ pe Lăpușna și la Fântâna lui Ilieș pe Lăpușna, pe din gios de Iurcenii, și unde au fost Hârste giude și pe din gios unde au fost Stănilă giude și unde au fost Jula giude și împotriva peste deal dinspre Voloca, la Fântâna lui Gherman »⁴⁾.

Iurcenii există și astăzi, la obârșia Lăpușnei, *Săcărenii* — care nu trebuie confundăți cu cei de pe Băcovăț, amintiți în documentul din 1420 — se află ceva mai jos, spre Sud; între ele se găsesc *Cristeștii*, satul « unde au fost Hrâste giude »⁵⁾. *Lepoveșna* s'ar putea să fie o transcriere greșită pentru *Lăpușna* — viitorul târg — și în cazul acesta, ar fi prima mențiune documentară despre această așezare; s'ar putea însă să fie și un sat, cu numele *Lepoveșna*, azi inexistent. Nici celelalte așezări: La o Petră Cruce, Fântâna Epurelui, Fântâna lui Ilieș, unde au fost Stănilă giude, unde au fost Jula giude, Voloca, Fântâna lui Gherman nu se mai găsesc azi în județul Lăpușna, fie că au dispărut, fie că și-au schimbat numele⁶⁾.

¹⁾ A. Sava, o. c., p. 4.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ Tij înseamnă, în slavă, *de asemenea*.

⁴⁾ M. Costăchescu, o. c., I, pp. 253—254.

⁵⁾ *Idem*, pp. 255—258.

⁶⁾ *Ibidem*.

S'a păstrat în schimb până în zilele noastre un alt sat *Perenii*, constatat documentar pe timpul lui Alexandru cel Bun; suretul unui ispisoc dela Ștefăniță Vodă ne arată cum descendenții fostului proprietar își împart, la 14 Iunie 1521, «dreaptă ocina lor din drept uricul lor și den ispisocul ce l-au avut moșul lor Petre <dela> Alicesandru Vodă un sat pi Lăpușna, la Păr, anume Perenii... »¹⁾.

O deosebită însemnătate prezintă actul următor, din 17 Iulie 1436. Iliș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, întâresc logofătului Vancea «satele dela Răut, anume Procopinți, unde a fost Procop și Vasile vataman, și cu moara și Macicăuții și cu prisaca și Cozarouții și Fântâna Albă și la gura Volcinții, unde se unesc cu Cotouții, și la Itchil, între Crotolci, mai jos unde este Peatra, mai sus de locul lui Oțel, și lângă Bâc, de cealaltă parte, pe valea ce cade împotriva Cheșenăului lui Albaș (ПРОТНВ АЛБАШЕКА КЕШЕНЕКА)', la fântâna unde este Seliștea Tătărească, împotriva păduricii..... Iar hotarul acestor sate să fie după vechiul hotar, pe unde trăiesc din veac »²⁾.

Documentul cuprinde *prima mențiune despre Chișinău*: orașul de mai târziu apare așa dar la 1436 sub formă de sat: «Cheșenăul lui Albaș», numele de persoană Albaș designând fie pe vre-un vechi proprietar, fie un jude sau un vătăman al acestei așezări.

Etimologia Chișinăului a fost explicată în mai multe feluri: unii l-au derivat din ucrainiană (chiseni = buzunar), alții din tătară (kesenè = capelă de mormânt, keșen = schit, mănăstire), alții, în sfârșit din ungară (Kisjenő = Jenő cel mic)³⁾. Cred că nici una din aceste etimologii nu-i exactă. Pentru a o afla pe cea reală, trebuie să se ție seamă mai întâi de faptul că mai există și alți Chișinăi, în afată de cel de pe Bâc, și anume *Chișinăul Râșu* dela gura Botnei, pomenit în hrisovul din 1455 Iunie 6⁴⁾ și *Chișinăul Criș*, în județul Arad⁵⁾, apoi de împrejurarea că tustrele aceste numiri topice *sunt în legătură cu un curs de apă*.

¹⁾ A. Sava, *o. c.*, pp. 1—3.

²⁾ M. Costăchescu, *o. c.*, I, 459.

³⁾ Vezi M. Costăchescu, *o. c.*, I, 465; Zamfir Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898, pp. 249—250.

⁴⁾ M. Costăchescu, *o. c.*, pp. 531—533: УТ ЧИРВАННОГО КИШЕНЕА.

⁵⁾ *Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România*, București, 1932, p. 505.

Dacă ne gândim acum la termenul popular românesc pentru *cascadă* sau *cădere de apă*, atunci înțelesul cuvântului Chișinău apare limpede: el înseamnă tocmai acest lucru. De fapt, la Chișinău de pe Bâc se constată o asemenea cădere, este vorba de izvorul bogat, azi captat, care iese din dealul bisericii Mazaraki și care altădată forma o cădere de apă în acest loc ¹⁾. Nu este exclus ca și Bâcul însuși să fi avut aci o cădere ²⁾: chestiunea ar trebui lămurită printr'o cercetare la fața locului pe care n'o pot face, în împrejurările actuale.

Astfel de căderi de apă trebuie să se găsească sau să se fi găsit și în celelalte locuri care poartă numele de Chișinău.

« Seliștea tătarească » amintită în documentul analizat mai sus este o urmă a fostei dominații tătărești asupra pământului dintre Prut și Nistru; așezarea a fost distrusă sau s'a pustiit în timpul expansiunii statului moldovean, în veacul al XIV-lea.

În apropiere de Bâc mai constatăm documentar încă trei sate pe vremea lui Alexandru cel Bun și a fiilor săi. Unul este *Tutovinești*, azi dispărut, care se găsea, pare-se, între Gălești și Tătarești. Un hrisov din 1 Martie 1528, dela Petru Rareș, arată cum a venit Ana, nepoata lui Martin, « și au vândut a sa dreaptă ocină și uric a moșului ei Martin și din ispisoc ci l-au avut el dela cel mai dinainte de noi Ilieș și Ștefan Voevod, o bucată de pământ din hotarul satului ei, din Tutovinești..... drept 120 zloți tătarești » ³⁾.

Al doilea și al treilea sat sunt « *Pitușca Seacă* la fântâna Varcina » și « un sat pe Bâc, la fântâna din malul Bâcului » stăpânite de Stan Vârzaru, cu « privilegiu » dela Iliaș și Ștefan, privilegiu pierdute « când au prădat Tătarii țara noastră... ». Aceste date le aflăm dintr'un document posterior, dela Petru Rareș purtând data de 28 Martie 1533 ⁴⁾.

¹⁾ Comunicare orală a d-lui G. Bezviconi, la întrebarea pusă de mine; cf. Zamfir Arbore, *o. c.*, p. 251.

²⁾ Intr'un document din 15 Decembrie 1517, descriindu-se hotarnica unei jumătăți din satul Lazna, se spune: « să fie hotarul începând din opustul iezerului Chișinăului » (M. Costăchescu, *o. c.*, I, p. 464). La acest opust, putea să fie de asemenea o cădere de apă.

³⁾ A. Sava, *o. c.*, pp. 7—10.

⁴⁾ *Ibidem*.

Sate vechi româneşti şi nume de persoane caracteristice apar şi în hrisovul din 1443, Martie 6. Ştefan voevod, feciorul lui Alexandru cel Bun, întăreşte lui pan Mihul pisar «un sat pe Cotovŭtea anume *Săseani* (сѣскѣни), unde trăeşte Laur, ce i l-a vândut sluga noastră pan Ivan Boldor (Boldur).... şi un alt sat sub Botna, lângă Vâlcan, mai jos de Lucani (лукѣни), anume unde a fost Juga Negrul. Şi asemenea i-am dat o prisacă, lângă Săseani, anume prisaca lui Vrabie şi asemenea oriunde va putea să-şi aşeze mori pe Cotovŭtea, el să-şi aşeze oriunde »¹⁾. Numele Săseani şi Lucani azi nu se mai găsesc în judeţul Lăpuşna; pan Ivan Boldur este rudă, se pare, cu Sima Boldur, vistiernicul şi apoi vornicul lui Ştefan cel Mare ²⁾.

Un alt sat vechi românesc din ținutul Lăpuşnei apare în hrisovul din 27 Iulie 1448 prin care Petru Voevod întăreşte boierului Ivan Porcu mai multe proprietăţi; între ele se află şi «la Bâc, în Botne, *Voloseanii* » (волосѣни) ³⁾.

Între Bâc şi Ichel era un sat vechi stăpănit sub Iliaş şi Ştefan, de ascendenţii lui Şandru Onescu; acest sat şi-a schimbat apoi numele după proprietarul Mihul Măgdiciu, din vremea lui Ştefan cel Mare, în *Măgdiceşti* ⁴⁾. E unul din cazurile care arată lămurit că satele sunt adesea *mai vechi* decât proprietarul sau administratorul (vatamanul, judele) dela care-şi iau numele. Una şi aceeaşi aşezare îşi poate schimba deci numele, în decursul vremii, chiar dacă nu devine selişte, *numai prin schimbarea proprietarului respectiv*.

Ţinutul cu pădurile şi poenile sale iar, în partea de miazăzi, cu începutul său de stepă, e din cele mai potrivite şi pentru *prisăci*. Chiar dela primele documente, acestea sunt amintite. În hrisovul din 25 Aprilie 1420, Domnul întărind vornicului Oană zece sate, adaogă: «şi în acest hotar.... să-şi întemeieze prisăci câte va putea să-şi întemeieze » ⁵⁾. La 31 Iulie 1431, Alexandru cel Bun dăruieşte mănăstirii Bistriţa două prisăci «una la Lăpuşna, alta la Itchil » ⁶⁾. Fiul său, Ştefan Voevod, întărind lui pan Mihul

¹⁾ M. Costăchescu, *o. c.*, II, pp. 119—122.

²⁾ *Idem*, pp. 123—125.

³⁾ *Idem*, pp. 342—344.

⁴⁾ A. Sava, *o. c.*, pp. 5—6.

⁵⁾ M. Costăchescu, *o. c.*, I, pp. 135—137.

⁶⁾ *Idem*, pp. 325—326.

pisar, la 6 Martie 1443, mai multe proprietăți, adaogă și el: « asemenea, i-am dat o prisacă, lângă Săseani, anume prisaca lui Vrabie » ¹⁾. Mulțimea prisăcilor, nu numai în Lăpușna, dar, în genere, pe întreg pământul românesc, a constituit o caracteristică a acestui pământ din antichitate și până în veacul al XIX-lea. Herodot pomenește de mulțimea albinelor de pe malul stâng al Dunării, iar străinii care cercetează țările noastre în veacurile XVI—XVIII semnalează și ei bogăția în miere și ceară.

Cele dintâi documente moldovenești, până la Ștefan cel Mare, arată așa dar — analiza de mai sus ne-o dovedește — *mulțimea așezărilor românești din Lăpușna și vechimea lor*. La fel e în ținutul Hotinului, Sorocăi, Orheiului, Tighinei, la fel și mai spre miazăzi, de-a-lungul Prutului, Nistrului, Dunării și a țărmului Mării. De sigur, alături de aceste așezări, erau și întinderi de pământ fără sate, așa zisele « pustii ». Dar tot aceste documente precizează că adeseori « pustiile » nu sunt, în realitate, decât « seliști », adică locuri unde au fost, altădată, sate și că ele au chiar, în unele cazuri, hotare determinate. Astfel, hrisovul din 12 Mai 1425 prin care Alexandru cel Bun dăruiește lui pan Strovici « două sate anume Levoșăuți cu toate cuturile sale și Nepolocăuți și două pustii una Derenăuți și la Cerlen, împotriva Movilii celei mari », cuprinde precizarea caracteristică: « *Iar hotarul acestor două pustii, după vechiul hotar, pe unde a trăit Zubră* » ²⁾. Se vede limpede așa dar că e vorba de locuri *cu hotare determinate*, și locuite altădată, deci cu alte cuvinte, de *seliști*. Termenul însuși apare într'un hrisov din 22 Aprilie 1428, prin care Alexandru cel Bun întărește lui pan Dragomir « satele Cornii și Strâmbii, la Cracău, și în același hotar, un loc din pustie, asemenea la Cracău, să-și așeze sat ». Dând, după aceea, delimitarea acestor proprietăți, hrisovul specifică: « *iar hotarul acestor sate.... și a seliștei pustii.... să fie începând din Soci..... etc.* » ³⁾. Se vede deci lămurit că e vorba de un sat pustiit, de o seliște.

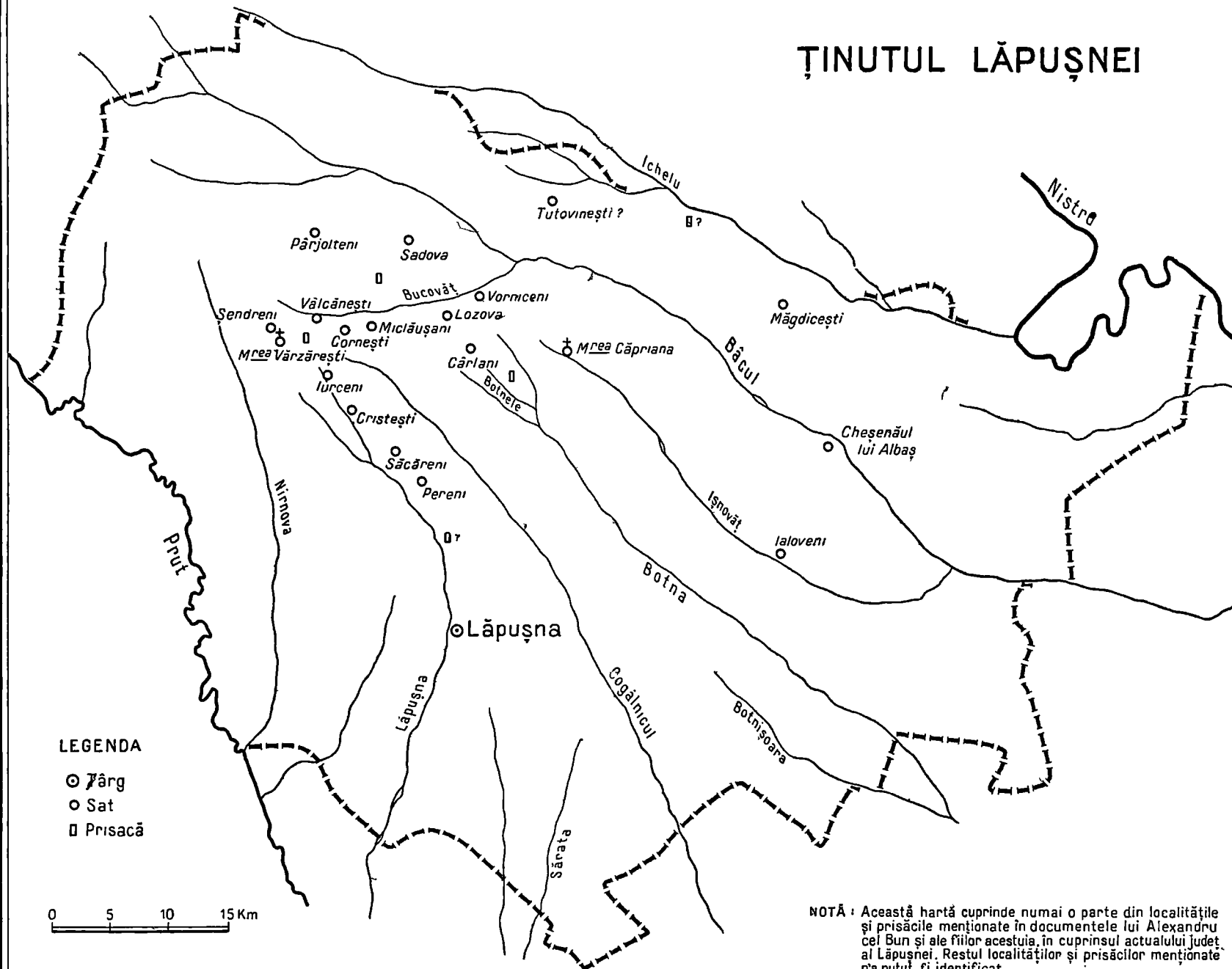
Dacă frecvența acestor « pustii » e mai mare între Prut și Nistru decât între Prut și Carpați, faptul se explică ușor. Mol-

¹⁾ *Idem*, II, 119—121.

²⁾ M. Costăchescu, *o. c.*, I, 173—4.

³⁾ *Idem*, I, 209—210.

ȚINUTUL LĂPUȘNEI

NOTĂ : Această hartă cuprinde numai o parte din localitățile și prisăcile menționate în documentele lui Alexandru cel Bun și ale fiilor acestuia, în cuprinsul actualului județ al Lăpușnei. Restul localităților și prisăcilor menționate n'a putut fi identificat.

dova dela răsărit de Prut era *cea dintâi* expusă năvălirilor; aci loveau întâi Tătarii, de aci trebuiau să fugă întâi oamenii. Ceea ce s'a întâmplat în zilele noastre cu distrugerea satelor și a orașelor din Basarabia și din Bucovina de miazănoapte nu e decât repetarea prăpădului care, în veacurile XIV—XVII, avea loc mult mai des. Aceasta, în genere, a fost soarta noastră a Românilor, ca păzitori ai marginii europene, având de primit *cei dintâi* lovitura hoardelor din stepele asiatice. Iar dintre noi, cei care au suferit mai mult, au fost Moldovenii dintre Prut și Nistru. Nu e de mirare deci că în veacul al XV-lea găsim sate și chiar târguri dispărute ¹⁾, că atâtea dintre așezările românești și-au schimbat în decursul vremii *vatra* și adesea, odată cu aceasta, și *numele*. S'a schimbat locul așezărilor și numele, *poporul* însă a rămas, poporul de baștină, acela al plugarilor, păstorilor, prișăcarilor și pescarilor români. Acesta e temeiul cel mai puternic, de nezgduuit, al drepturilor noastre milenare asupra Moldovei dintre Prut și Nistru.

CONSTANTIN C. GIURESCU

¹⁾ Ștefan cel Mare confirmă lui Lupe armașul, la 13 Martie 1489 «o seliște la Prut, unde a fost târgul Săratii» (ГДЕ БЫЛ ТЪРГЪ СЪРАТН): I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1913, pp. 372—3.

DUPĂ DESROBIREA MOLDOVEI COTROPITE

S'a înlăturat o nedreptate și ne-am spălat de-o rușine: Basarabia și Nordul Bucovinei au fost reocupate de armata și autoritățile Statului român, iar populațiile băștinașe ale acestor provincii au reintrat în matca destinului lor național.

Nu este vorba aici de o cucerire, pe care s'o trâmbițăm cu acea bucurie nesățioasă, cu care anul trecut ministrul de externe al Rusiei, d. Molotov, anunța, umflându-se besmetic, miile de kilometri pătrați și milioane de robi, pe care politica brutală a Sovietelor — nestăvilită de nimeni — îi anexa la intervale regulate de-a-lungul unor granițe colosale.

Nu poate fi vorba, de partea noastră, nici măcar de o reanexiune, ci, pur și simplu, de curățirea de dușmanul prădalnic a unor ținuturi, care n'au încetat « de jure » să ne aparție. De fapt, conflictul nostru cu vecinul dela răsărit — nenorocirea noastră geografică, după expresia lui Octavian Goga — a început în formă acută din vara anului trecut, când, sub presiunea unor împrejurări necruțătoare, am fost siliți să executăm o retragere strategică, care lăsa în afară de paza sentinelelor noastre o largă fâșie din patrimoniul strămoșesc, *dar fără a se rezolvi bine înțeles problema din punctul de vedere al dreptului internațional.*

În nici o formă, nu s'a dat asentimentul nostru juridic la actul de violență din anul precedent, — chiar dacă acei care erau interpreții sentimentului nostru național n'au știut, în panica momentului, să găsească cuvintele cele mai demne, — așa după cum le găseau străbunii noștri, oameni mai simpli, în momentele

de cumpănă și rășluire și nu s'au priceput, de data aceasta, în momentul plecării capului să rostească rezervele lor formale față de teza sfruntată a vrăjmașului.

Este ceea ce am voit să relev, și eventual să fac să se îndrepte, atunci când am cerut cuvântul în memorabila ședință a Camerei consternate, și când mi s'a pus călușul în gură, sub pretextul armoniei naționale care, după părerea celor dela cârmă, trebuia să ia haina solidarității... în tăcere.

Atât numai că un protest în minus nu schimbă o situație istorică, cu temelii seculare și în afară de orice controversă rezonabilă, așa că în definitiv evacuarea de anul trecut n'a fost nimic altceva decât o retragere strategică în fața unor forțe superioare, producându-se doar o vremelnică stare de fapt. Adică numai până în ziua contraofensivei, care n'a zăbovit prea mult în noua conjunctură europeană, când am avut puțința plecării la atac. Dacă ne-am retras fără luptă, în schimb am intrat acum în crâncenele încheștări eroice, în care a curs sânge mult, sânge prețios de viteaz, din munții Bucovinei, până jos la mare, unindu-se prin rețele de canale roșii apa despărțită a vechilor noastre râuri. Jertfele ostașilor noștri n'au creat drepturi noi, dar au pus pecetii proaspete pe filele îngălbenite ale hrisoavelor noastre imprescriptibile.

Bucovina și Basarabia sunt astăzi eliberate, și oricine va recunoaște că alungarea armatelor bolșevice n'a fost o încălcare de drepturi străine, ci o recuperare de drepturi proprii, *pentru care ni se oferise dăunăzi o garanție chiar de unul din aliații de azi ai bolșevismului*, garanție care nu știu cum se va împăca logicește cu dojana că n'am rămas umiliți acasă, ci am plecat, pe drumul bărbătesc al sacrificiului, pentru a ne lua pământul înapoi.

În ceea ce ne privește, orice critică de felul acesta nu ne poate știrbi nici cu o țandără satisfacția datoriei îndeplinite, bucuria de a fi readus sub steagul țării nu numai pământuri naționale cotate, dar mai ales milioane de suflete de Români, rămase pradă înstrăinării, prigoanelor și suferinței. Căci la noi nu e nimic să se asemene cu lăcomia de fiară a ministrului sovietic, care-și măsura desfătarea cu numărul kilometrilor înghițiți, indiferent din avutul cui fusese smulse și de ce populații erau locuite.

Noi am eliberat Bucovina și Basarabia, provincii ale patrimoniului istoric, și dacă acțiunea noastră militară continuă și peste Nistru, e că ea face parte dintr'un bloc care nu se poate diviza în felii.

Dar țelul nostru a fost să ne întoarcem în ținuturile noastre scumpe care, deși pustiite sălbatec de năvălitorii astăzi izgoșiți și cotropite de iadul pe care l-au cunoscut un an de zile, se vor înviora ca prin farmec și vor răsună iarăși de cântece voioase. Și fiindcă am vorbit de cântec, voi însera aci o amintire. Nicăeri și niciodată n'am ascultat mai minunate concerte de privighetori, ca în aceste două provincii: la Soroca într'o seară de Mai și în Codrul Cosminului, pe o înserare de Iunie. Gândindu-mă adesea, în decursul anului teribil, la momentele acelea neuitate, eram pornit să-mi închipui, firește împotriva verosimilității, că sub cumplita ocupație sovietică au amuțit și acei cântăreți ai grădinilor și dumbrăvilor, au tăcut și ei, cum au tăcut și oamenii, supuși batjocurii. Firește, îmi spuneam îndată: închipuiri amăgitoare! Ce știu privighetorile de mutări de hotare și de schimbarea stăpânirii? Și totuși, îmi tot spun cu îndărătnicie: dacă va fi fost așa?

Poate într'un loc mai adânc decât acel al cunoașterii noastre despre lucruri, se găsesc corelații și solidarități ascunse... poate că nevinovatele păsărele ale cerului nu percep numai frigul sau căldura, ci și imponderabile de-o altă gingășie.

* * *

Să trecem la altă ordine de idei.

Hiatul de un an al administrației noastre în Basarabia și Bucovina, dacă n'a avut valoare juridică, a lăsat, totuși, urme care ne crează probleme și sarcini serioase. De sigur, fără anul acela de groază ele n'ar fi existat, — și cine susține că n'ar fi fost cu mult mai bine? Dar, *în unele privințe*, s'ar putea ca răul să și folosească, obligându-ne la unele măsuri eroice, pe care altfel, — dacă am fi continuat domolul ritm de mai înainte, — probabil că nu le-am fi luat.

Restabilirea stăpânirii noastre trebuie să însemne o eră nouă, nu numai față de regimul alungat, prin puterea armelor germano-române, astăzi așa de strâns înfrățite, — dar, într'o măsură oarecare, față chiar de propriul nostru regim. Vor trebui să se execute fără întârziere o seamă de lucruri, care altă dată se făceau prea

încet, contându-se probabil pe infinitatea timpului, menit să înlocuiască, la nevoie, eforturile inițiativelor. Dar pentru ca să încep cu ceea ce trebuie, socotesc că *pe lângă tot ce va fi, să se adauge la ceea ce a fost, să nu se scadă absolut nimic din ceea ce era mai înainte.*

Convingerea mea, este, bunăoară, că ori cât ar fi momentan de săcătuită vloga acestor două ținuturi încercate, instituțiile cu care au fost împodobite trebuiesc repuse la loc.

Nu dintr'un amor propriu de ctitor, luat ca un pai de valul evenimentelor uriașe, care s'au rostogolit într'una, voi pomeni bunăoară de Facultatea de Teologie, întemeiată la Chișinău de mine, ca ministru al învățământului, în 1926. Voi semnala, din totalitatea motivelor care m'au determinat la această înființare, pe acelea mai însemnate: speciala înclinare religioasă a provinciei, dorința naturală a Basarabenilor de a avea și în capitala lor o școală de grad superior; în sfârșit necontestata nevoie a unui avantpost cultural, într'un ținut de margine al țării, unde micile luminițe risipite trebuiau completate cu un far mai puternic. Toate aceste motive au rămas valabile și astăzi, adăogându-se în plus acela că școala a existat, și poate încă unul: dacă e vorba să deosebim, între marginile unei țări, o fațadă și un spate, e bine să așezăm pe viitor fațada de partea cea mai expusă, și evident nu aici vom sta fără lumini.

Dar pe lângă restabilirea celor ce au fost, pustiite de revărsarea nenorocirilor, urmează să se facă de acum înainte și multe lucruri noi, în concordanță cu dreptul nostru istoric și cu hotărîrea dârză de a rămânea aici în vecii vecilor. Vor fi înnoiri, de altfel, prilejuite chiar de restabilirea orașelor distruse. Ne-a venit un svon simpatice din sferele conducătoare, când s'a vestit că orașul Chișinău, astăzi morman de pietre explodate, va fi reconstruit în stil românesc. Acum va sosi, în sfârșit, momentul ca arhitecții noștri să-și arate inspirația și destoinicia, contopind într'o unitate specifică cerințele moderne cu vechi motive tradiționaliste, — ceea ce n'au făcut, din păcate, nici la modernizarea Bucureștilor și nici în alte centre românești.

S'a vestit, de asemenea, și altă naționalizare, care nu va sta în modelarea pietrii, ci în pecetea sufletului: e vorba de o colonizare masivă pe proprietățile elementelor infiltrate, care au

corcit încetul cu încetul vechea omogenitate a ținuturilor noastre strămoșești și care acum trebuie să se ducă unde-or ști și unde-or vrea. Trebuie să se sfârșească pentru totdeauna cu prezența unor grupe centrifugale, prilej de disonanță lăuntrică și pretext pentru hărțile vecinilor de a strecura veșnic în cuprinsul țării noastre pete de culoare străină, pe care le umflă după trebuință pentru a-și susține drepturi închipuite. O ordine nouă, pentru a fi cu adevărat epocală, trebuie să corecteze într-o măsură distribuția popoarelor, desființând infiltrațiile reciproce și întocmind compacte grupuri omogene, capabile de a determina mai lesne — odată rănilor lecuite — o conviețuire pașnică a popoarelor.

Așa dar colonizări masive în locul celor plecați. Mai ales în locurile expuse, e bine să se strângă Români de pretutindeni, — din acei care au avut mai puțin de-a-face cu vecinii.

Dar câte nu mai trebuesc create în această Basarabie, unde stăpânirea țaristă de o sută de ani nu croise decât o singură șosea (Orhei-Chișinău), și unde stăpânirea românească, revenită în 1918, a mai făcut și ea una, dela Huși la Chișinău, pe care eu însumi am inaugurat-o, ca ministru al Lucrărilor Publice, la vre-o trei ani dela Unire, dată dela care nu s'au mai adăogat pe ici pe colo decât vre-o câteva crâmpEE răslețe!

O întreagă rețea de drumuri și de căi ferate se impun fără zăbavă, curățirea marilor râuri care ar putea ajunge ușor navigabile, amenajarea litoralului mării, unele așezări care astăzi vegetează ar putea să ajungă locuri cercetate și de curiozitatea oamenilor și de încărcarea mărfurilor. Și câte altele încă...

Dar cea mai mare primejdie ar fi zăbava, pentru că marile investiții presupune un moment psihologic care nu se repetă într'una, un moment de îndrăzneală entusiastă, facilitată de psihoză războiului, pe când se potrivesc mai greu cu vremea așa zisei «cumințenii», când orice cheltuială se cântărește cu cum-pătate și economia devine virtutea cardinală.

Firește, opera aceasta are în drumu-i greutatea inimaginabilă, mai ales că barbarii retrăgându-se au lăsat pământurile eliberate într'o stare de nedescris. (In ce fel îngrozitor, compatrioții filosofului Berdiaeff au confirmat convingerea acestuia că intrăm într'un nou Ev-Mediu!). Opera va reclama eforturi uriașe, dar voinicia popoarelor se măsoară cu depărtarea la care fixează hotarul celor imposibile. Avem norocul să ne putem folosi

de experiența unui mare aliat, care a dovedit lumii uluite că nu cunoaște noțiunea de imposibil, după cum am avut șansa providențială de a avea la conducerea țării pe Mareșalul Ion Antonescu, omul omni-prezent și care multe din cele imposibile le-a și arătat posibile.

În orice caz, trăinicia stăpânirii unui pământ nu se face numai cu valoarea zapiselor vechi, ci și cu felul în care ne vom îndeplini datoriile cele noi, și de sigur că datoria noastră elementară, după ce am izgonit barbaria asiatică de pe teritoriul nostru, este să nu lăsăm în alte forme — fie și mai benigne — să continue aici mai departe *Asia*. Mai ales un teritoriu dela marginea Europei apusene trebuie să fie model de organizare și de prosperitate, căci, încă odată, misiunea noastră istorică poate fi mai mare decât aceea de a ne agăța ca o anexă spre Occident. Noi putem fi și trebuie să fim o avangardă în fața Răsăritului.

I. PETROVICI

CĂLUGĂRI MOLDOVENI

Mulțămesc domnului profesor G. Giuglea pentru că a dat la lumină « Călătoriile călugărului Chiriac dela mănăstirea Secul », pe care le-am cetit la Sibiu pe o vreme de ploaie și război. Desfătându-mă cu acele însemnări vechi, așteptam înseninările cerului. Într'adevăr, înseninările au venit după porunca lui Dumnezeu; și ne-am putut bucura iarăși de vreme bună pentru Moldova de cătră Nistru; oștile noastre binecredincioase au avut izbândă împotriva hulitorilor legii și au izgonit pe străin din pământul părintesc.

Această carte a cuviosului Chiriac mi-a priit și într'o altă pricină. Căci mi-a amintit de o călătorie a mea de acum douăzeci și mai bine de ani la mănăstirile basarabene, după ce acel ținut vechi s'a fost întors întâia oară la neamul și la dreptul său. Am înțeles taina pentru care chiar în acest timp urmăream însemnările și gândurile ieromonahului dela Secu, deoarece ele mi l-au scos din uitare pe părintele Simion Stratu dela mănăstirea Frumoasa. Și regăseam la cuviosul Chiriac de acum optezci de ani ceea ce am observat și la părintele Simion.

Cuviosul monah dela Secu a avut dor mare să călătorească la locurile sfinte și în împărăția pravoslavnică a Rosiei. Și așa i-au plăcut toate câte a văzut, încât cu drept cuvânt s'a socotit că a fost la rai. După ce a văzut toate cu de-a-mănuntul la Ierusalim și a sărutat « buricul pământului » în biserica cea mare de acolo, s'a învrednicit să umble lungă cale în împărăția pravoslavnică, la Kiev, Moscova, Petersburg și în alte părți. Fericitu-s'a de vederea împăratului Neculai Pavlovici. A cercetat fabrica de arme dela Tula, decât care alta mai mare și mai minunată nu s'a aflat pe lumea asta. S'a mirat de « arsanalele » dela Kiev și Kremlea. A

sărutat cu de-a-mănuntul toate moaștele prea-fericiților sfinți pravoslavnici. Și-a pus buzele și pe lemn din crucea pe care a pătimit Răscumpărătorul lumii. Socotea că nicăiri pe lume nu se află, peste ape ca Nipru și Volga, asemenea iscusite poduri de piatră și ceaun — adică fontă — cum se află în acea împărăție. Și era fericit că poate ocări pe Franțuji pentru blăstămățiile pe care le-au făcut ei cu Bună-Parte al lor în acele locuri. Iar credința cuvioșiei sale era așa de tare, încât, în drumul său dela Kiev la Moscova, întâlnind troițe, sta și băga de seamă dacă picioarele lui Hristos sunt bătute într'un singur cui după rânduiala papistașilor, ori în două cuie, după rânduiala răsăriteană. Dacă vedea că sfintele picioare sunt puse unul peste altul și prinse numai într'un piron, apoi trecea mai departe și nu se închina. Iar dacă vedea că fiecare sfânt picior își are pironul său, numaidecât se oprea închinându-se cu smerenie.

Tot asemenea creștin fără scădere mi s'a dovedit a fi și părintele Simion Stratu de la sfânta mănăstire Frumoasa. Călătorise și el la Ierusalim. Se minunase și el de toate ale împărăției, când umblase la Kiev și la Moscva și mai cu seamă băga de samă pe cale să nu cumva să greșască, închinându-se unei troițe așezată de ereticii papistași.

Iar după ce am observat toate acestea, am înțeles că părintele Simion Stratu are mai cu samă și o rânduială a sa moldovenească. Socot că aceeași rânduială a avut-o și părintele Chiriac.

Mă aflam, deci, cu prietenul Grigore Cazacliu, pe drumurile basarabene; și după ce poposisem la Hârjanca, Hârbovăț și Răciula, în încântate ascunzători din Codru, ieșisem, printre dumbrăvi și livezi, la Frumoasa.

Pe costișe line, în soarele fierbinte de Iulie, unduiau lanuri de grâu. Secerători își începuseră munca. Era tăcere sub cerul înalt, în întinderi.

Am urmat un drumușor curat cu căruța noastră, până ce am găsit chinovia, în liniște și singurătate. Am coborât în cercul alb al chiliilor. Am așteptat să se arate un obraz omenesc; arhondaricul sta cu ferestrele oarbe perdeluite; fântânile dormeau sub umbra merilor.

Am umblat căutând frate pământean. N'am găsit nici monah, nici slugă. Numai trecând din lumina lumii aceștia în întunecimea

răcoroasă a bisericii, am auzit îngânare de glas măhnit și ni s'a deslușit, într'un colț la o strană, un călugăr bătrân. Părea acolo din veacuri. Nu ne-a văzut, nu ne-a auzit, până ce n'am fost lângă el. Atunci a tresărit și s'a înfricoșat. Apoi ni s'a închinat, cunoscând că suntem oameni.

În sfântul lăcaș nu-i nimeni, ne lămurește bătrânul. Toată suflarea e ieșită la muncile câmpului și mai ales la seceriș.

— Fiind și aceasta o slujbă bună, Domnul Dumnezeu iartă că nu a rămas aici în priveghere decât un monah nevolnic.

După ce ne închinăm cuviincios, căutăm iar soarele. Cum ieșim în cerul alb al chiliilor, ne întâmpină deodată om grăbit, cu obraz îmbujorat de soare și graba drumului. E cuvioșia sa părintele Simion. A văzut de departe, de pe lan, că sosesc oaspeți sfintei mănăstiri. Ceilalți cuvioși lucrători l-au îndemnat să lepede secerarea și să vie să steie cum va putea înaintea călătorilor.

— Domniavoastră să ne iertați, zice el zâmbind; n'am părăsit sfântul nostru lăcaș, nici spre a huli, nici spre a lenevi. Binevoiți a intra și să ne iertați dacă nu vă stăm înaintea așa cum s'ar cuveni. Totuși, pentru niște oaspeți dragi, s'a găsi câte ceva și în pustia noastră.

Ii mulțămim părintelui Simion.

Așezându-ne la umbră tihnită în scaune, aflăm că părintele Simion e moldovan drept dela Țânțăreni de pe apa Răutului. Din ochii lui mari și ageri, vedem că sfinția-sa nu-i dintr'un neam de rând. Înțelegem că-i și cărturar, cercetător al hârțoagelor iezeite prin podurile mănăstirii. A avut dragoste să vadă minunile și frumusețile lumii; drept aceea s'a ostenit până la Sfântul-Munte și până la Ierusalim. A umblat la Kiev și la Moșc. Fericit între fericiții veacurilor i s'a părut a fi când a sărutat buricu-pământului. Și mai mare mirare decât el n'a avut nimeni în veac, decât când a văzut cu ce meșteșug se fac puștile la Tula și când a priceput că nu este împărat mai mare și mai tare pe lume decât împăratul rosienesc.

— Iar acumă mă mir de toate câte s'au întâmplat, urmează cuvioșia sa; niciodată n'aș fi crezut să se ridice becisnicii împotriva împărăției. Inșă așa fiind voia lui Dumnezeu, mă închin și o primesc și pe asta, până ce va fi să se întoarcă iar rându-

ielile. Stau și cuget că poate unde s'au fălit peste măsură împărății și boierii Rușilor, de aceea le-a dat Dumnezeu asemenea pedeapsă.

— Se poate, părinte Simioane.

— Apoi să vedeți domniile-voastre, reia cuvioșia-sa; în vremea împărăției, mănăstirea aceasta a noastră, măcar că-i slăvit lăcaș și-i spune și Frumoasa, era socotită ca o așezare de mâna a doua. Nu se afla vrednică a primi vizite de cinovnici ori de episcopi ruși. Slujind aici numai monahi moldoveni, apoi stăpânirea o privea fără dragoste. Adevărat este că din pricina asta noi nu ne-am întristat; ci am trăit noi în de noi fără năcaz, ca într-o casă a noastră, moștenită dela părinți. Am rămas mai săraci; însă am făcut cum am putut.

— Inșă, părinte Simioane, zic eu, s'ar fi convenit să aibă altă purtare stăpânirea împărăției, fiindcă și la Frumoasa slujeau lui Dumnezeu și împăratului monahi pravoslavnici.

— Așa este, s'ar fi convenit. Dar pe semne au băgat ei de samă că Moldovenii au și-un fel de lege a lor. Fiind noi răi și îndărătnici, nu putem ieși din datina noastră, și nu ne putem părăsi limba. Apoi unii ne mai aflăm răzeși și ne ținem cu trufie că sântem neam mai bun decât Haholii și Rușii. Mai este alta, că lavrele lor sunt pline de sfinți și moaște. Pe când noi Moldovenii nu ne-am învrednicit a avea sfinți. Va alege Dumnezeu la sfârșitul veacurilor pe cei drești. Ba cugetăm a zugrăvi, în mănăstirile noastre de mâna doua, gura iadului și foalele iadului împănate de vlădici și de stareți. Și-am îndrăznit a spune de Ruși cum că fac crucea mare pentrucă-i dracu bătrân. Și-am mai cutezat a spune că Rusu se'nchină și când se duce să fure ori să ucidă. Dumnezeu să mă ierte, dar acum, după ce a ieșit «svoboda» asta, cred că pravoslavia lor se va duce ca un fum. Am auzit că pe unde am fost eu, la Moscva, au pus tractir în sfintele biserici. Apoi asta noi n'am face-o niciodată.

Vorbind și povestind acestea toate, părintele Simion Stratu ne cinstește c'un pahar de vin rece la umbră de cerdac și ne pune pe masă pită albă și brânză dela oile mănăstirii.

— Am avut și noi năcaz când cu răspublia, urmează monahul; s'au ridicat asupra noastră satele de Haholi, pe care i-au așezat în vremea veche stareții noștri pe moșia mănăstirii. Atunci i-au

încălzit la sân; acum au ridicat capetele să ne muște. Pentru asta, unii dintre noi osândim pe cei dedemult c'au adus limbă străină în țară moldovenească.

Eram ciudat și plăcut surprins de vorba curată și colorată a acestui pământean de pe apa Răutului, și mai ales de acea judecată cumpănită și conservatoare, caracteristică Moldovenilor. Cu toate călătoriile, sfînșirile și admirațiile lui, cu toată domnia străină sub care a viețuit, acest băștinaș coboară direct din oamenii dinainte de 1812.

Suntem curioși să aflăm povestea mănăstirii.

— Apoi altă poveste nu-i, zice părintele Simion, decât că un Moldovan de-ai noștri, cu numele Efrem Iurcu, și-a dăruit răzeșia sa lui Dumnezeu. Cu el s'au așezat aici, acum o sută douăzeci de ani, doi singuratici. Urînd deșertăciunile lumii, s'au pustiiit acoloa și-au clădit pe deal bordei, unde se închinau. Au prins a umbla printre creștini cu milostenia. Cu ce-au dobândit, au durat o bisericuță de lemn. Iar Efrem, primind dar, și nume de monah Eftimie, s'a străduit toată viața ca să sporească saraurile și rugăciunile.

Aici, la noi la Frumoasa și-a făcut ucenicia și a slujit răposatul între drepti părintele Iosif Naniescu, carele a fost mitropolit la Iași. Pentru milostenia lui a fost vestit și între păcătoșii Jidovi. A fost sfânt înaintea lui Dumnezeu, fără decât n'a fost Rus, ca să fie sfînșit. Așa de drag i-a fost înalt-prea-sfînșiei-sale întru acest loc al nostru dela Frumoasa, încât nu l-a uitat nici când a fost arhipăstor al Moldovei. A venit aici să mai vadă chilia întru care a învățat și livezile în care a lucrat. Și a adus în dar toate cărțile moldovenești tipărite în mănăstirea Neamțu. Pe aceste cărți ale fericitului Iosif cetim și cântăm noi și în ziua de azi.

Asupra acestui sfat al nostru, au sosit dela câmp doi călugări voinici, bărboși, arși de soare, cu comanace roșcate peste plețele cărunte și cu poalele rantiilor prinse în brâu. Când au auzit de oaspeți de peste Prut și ne-au ascultat grăind, foarte s'au bucurat și ne-au îmbrățișat frățeste. Nu s'au sfiit să ciocnească cu noi un pocal de vin și numaidecât au poftit să afle cum merg treburile pe lume și în ce chip au de gând să tocmească pacea domnii și împărații.

— Bine s'o tocmească, a suspinat unul; s'o tocmească cum or pofti, numai pe noi să ne lase fără supărare în limanul acesta, ca să bem vinul nostru și să gustăm din rodurile pe care le-am ostenit, în toate zilele pe care binevoiește Domnul-Dumnezeu a ni le da, neuitând în toate aceste zile să-i dăm laudă și închinare ce unui bun părinte al oamenilor și mai ales al Moldovenilor.

— Amin... am zis eu. Și când am gustat iar același vin, mi s'a părut cu mult mai bun. O rouă de blândeță îmi pătrundea sufletul privind la acești buni slujitori și ascultându-i cum grăiesc. Ca și în alte părți, și mai mult decât în alte părți ale Daciei, găseam la Frumoasa expresia tare a legii noastre particulare. Cine e al acestei rânduiei e ca un arbore care suge seva pământului și se pătrunde de puterea soarelui; înflorește și rodește pentru a plini un destin; moare și renaște din propria esență, guvernându-și timpul cu un instinct care e mai valabil decât înțelepciunea.

MIHAIL SADOVEANU

BASARABIA DE IERI ȘI DE MÂINE

Imbrățișată iarăși în granițele Țării, Basarabia impune conștiinței românești o serie de revizuri și rectificări față de felul cum am tratat-o în primul sfert de veac de stăpânire asupra ei.

Basarabia reintrase la 1917 în viața națională sub semnul debandadei democratice. După experiența trăită, mentalitatea democratică s'a dovedit și acolo ca pretutindeni protivnică intereselor naționale. În loc ca, printr'o acțiune metodică de stat, să fi purces la adâncirea românismului sub toate înfățișările vieții provinciale, — cum ar fi trebuit să facem într'o lume ce gemuse o sută de ani sub țarism, — regimul nostru democratic a luat raportul de forțe culturale, economice și sociale, așa cum l-a găsit, și a construit pe temeiul lui o viață pseudo-românească în paguba intereselor superioare ale acestui neam.

Plaga cea mai dureroasă a Basarabiei noastre a fost iudaismul și iudeofilismul democratic. Bărbații noștri politici de pe atunci au refuzat să înțeleagă că, pentru Internaționala evreiască, provincia dela Nistru era destinată colonizării israelite, cârmuită dela Londra și dela New-York. Mai mult decât atât: s'au găsit între anii 1923 și 1925 miniștri români care, cu clară știință, s'au făcut instrumentele acestei colonizări. Să ne amintim de epoca faimoasei afaceri a pașapoartelor, care a constatat din pustiirea satelor de țărani români, care erau expediați tocmai în Brazilia, și popularea aceluiași sate cu evrei. Numai imensul scandal public, ce s'a deslănțuit atunci, a pus oarecum capăt acestei opere criminale.

Partidele democratice aveau însă alte mijloace la îndemână, de acțiune împotriva românismului. Și anume: colaborarea politică, economică și culturală cu evreii. Am cunoscut în acest sfert

de veac absolut pe toți fruntașii politici ai Basarabiei. N'a existat unul singur să nu fie filosemit. Basarabenii aceștia veneau dela școala social-democrată a Rusiei «subterane» și nu posedau conștiința limitelor etnice. Amintiți-vă că reprezentanții cei mai înverșunați ai partidelor basarabene în parlament erau evreii care, după catastrofa din 1940, au rămas în rândurile bolșevicilor, — cu o serie de tovarăși români din școala ateistă. Insuși răposatul Ion Inculeț a strigat de nenumărate ori după banca ministerială că nu există o problemă evreiască, nici în România și nici în Basarabia.

Această tovarășie politică a favorizat în măsură foarte largă dominația exclusivă a iudaismului în economia provinciei. Industria și comerțul, aproape în întregime, și agricultura în bună parte, au intrat în mâinile evreilor. Țăranul basarabean, ale cărui scoarțe măiestre le vedeți și astăzi exploatare de evrei pe malurile Dâmboviței, n'a găsit înțelegere și cu atât mai puțin ocrotire la București. O generație nouă de industriași, de negustori și de meseriași români nu s'a putut ridica în aceste condiții prin orașele de peste Prut, cu leproasă fizionomie palestiniană. O parte din foștii deputați în Sfatul Țării, care fuseseră împrăștiți cu loturi dintre cele mai fertile, și-le-au vândut pentru a trăi ca... oameni politici la București.

Pe planul cultural e destul să reamintesc că, timp de douăzeci de ani, patronii români în dulce colaborare cu scribii evrei au întreținut o numeroasă presă, *redactată în limba rusească*, până când generalul Ciupercă, comandantul Chișinăului, a avut curajul s'o suprima în anul 1937. Această presă, care nu era scrisă de ruși, ci de evrei, și patronată de oameni ca Ion Inculeț sau doctorul Ciugureanu, întreținea permanent amintirea Rusiei și un spirit cu totul centrifugal față de Statul Român. În asemenea condiții, nimeni dela centru nu s'a gândit să întemeieze la Chișinău o presă cu adevărat românească. Singură Biserica, la intervenția noastră, a sprijinit inimosul săptămânal *Raza*, scris de tinerii intelectuali formați la școala noastră maximalistă, — săptămânal pe care l-am susținut în anul de refugiu, cu mijloacele Ministerului Propagandei, în pofida neplăcerilor diplomatice, pe care le avem. Revista d-lui Pan Halippa, *Viața Basarabiei*, am sprijinit-o de asemenea în refugiu, când a mai renunțat la vechiul spirit iudeo-democratic, dând expresie mișcătoarei nostalgii după provincia pierdută.

Evreul era în Basarabia liberal, țărănist, socialist și comunist. Evreul era industriaș, comerciant și cerealist, având în mână întreaga viață economică a satului românesc. Evreul era chiar reformator religios. Peste Prut, sectele distrugătoare ale unității sufletești, și ocrotite ca și în restul țării de favorurile din Londra, erau conduse de evrei așa zicând încreștinați, cum era vestitul Averbuch, șeful baptiștilor.

În ordinea spirituală, țăranul basarabean e profund religios, sentimental și tradiționalist. Cultivarea acestui fond ortodox, mai ales acolo la marginea românismului, în vecinătatea imediată a bolșevismului ateist, ar fi fost nu numai o chestiune de conștiință creștină, dar și o necesitate de stat. Cu entusiasm fără margini a primit poporul basarabean întemeierea Facultății de Teologie din Chișinău în anul 1926, după ce o ceruse până atunci cu stăruință rară. Această facultate a jucat rolul principal în românizarea spiritului dintre Prut și Nistru. Numeroși preoți, care învățaseră carte rusească, au trecut în serii pe băncile ei, însușindu-și limba intelectuală și cultura națională, pentru a le împrăști în satele depărtate. Afară de preoți, studenții tineri, care o populau din belșug, alcătuiesc prima generație de basarabeni naționaliști în deplină consonanță cu naționalismul regățean. Adevărata conștiință românească s'a cristalizat în jurul acestei înalte școli de ortodoxie națională.

Cu toate acestea, nici pe terenul religios românismul n'a fost mai norocos. Două elemente au adus un zdruncin adânc și o amară turburare sufletului basarabean: schimbarea calendarului în anul 1925 și exploatarea fără scrupul a chestiunii acesteia de către demagogia politică. Reforma calendaristică, efectuată în chip cu totul nepregătit, a sfâșiat în două sufletul țăranimii basarabene: credincioși de stil nou și credincioși de stil vechi sau «stiliști», aceștia din urmă în număr majoritar. Impotriva lor au durat ani de zile prigoanele fără sens ale guvernelor, în timp ce elementele rusești și ucrainiene își descoperiseră în stilism masca sub care să opună rezistență Bisericii românești. Aceasta n'a fost însă de ajuns. În perioadele electorale, canalia politică îmbrățișa cu ipocrită ardoare cauza vechiului stil ca să câștige voturile, — ceea ce nu împiedeca pe nimeni ca a doua zi să reînnoiască prigoana împotriva stiliștilor. În viața religioasă a Basarabiei, s'a creat

astfel un adevărat haos, în loc ca ortodoxia să fi slujit, atât ridicării morale a poporului cât și consolidării românismului. Pe ori unde a trecut, politica n'a făcut decât să devasteze.

Cititorul nu trebuie să se grăbească însă și să tragă concluzii pesimiste din aceste rememorări ale greșelilor din trecut, puține foarte din multele câte au fost. Scopul cu care sunt scrise e dimpotrivă: să se vadă ceea ce nu trebuie să mai repetăm în căutarea drumurilor constructive către o Basarabie cu adevărat românească.

Sunt doi factori, pe care trebuie să ne bizuim în munca titanică pentru a ridica Basarabia din ruina în care am smuls-o dela bestiile lui Stalin: generația tânără de intelectuali și țărănimea.

Prin generația tânără înțeleg pe cei crescuți la școala naționalismului. Între ei și generația social-democrată, pe care o moștenisem dela ruși, e o prăpastie. Tinerii basarabeni cugetă și simt ca cei mai buni dintre noi. Naționalismul lor, ori de ce nuanță de partid, se deosebește considerabil chiar de naționalismul camarazilor lor regăteni, prin faptul că nu are nevoie de violențe anarhice pentru a fi ferm. Din acest punct de vedere, și nu numai din acesta, *toți* tinerii naționaliști basarabeni trebuiesc angajați fără rezervă la greaua trudă de refacere a devastatei provincii.

Țărănimea basarabeană, năucită în cei dintâi ani ai stăpânirii românești de falsa mistică național-țărănistă, s'a dovedit, după ce curentele naționaliste au pătruns în Basarabia, de o înțelegere imensă pentru ideea integral românească. Numai între țăranii din Bucovina am mai găsit o asemenea înțelegere. Sensibilitatea aceasta e temelia pe care se va reclădi România Nouă. Un mic cusur persistă încă, ce trebuie să ne absoarbă atenția: diferența pe care o imaginează ei între *moldovan* și *român*. Diferența aceasta au cultivat-o în chip infam bolșevicii. Pe când noi făcusem gazete rusești în Basarabia, bolșevicii întemeiaseră gazete « moldovenesti », redactate într-o limbă afectat țărănească, înjumătățită de terminologia comunistă, în tendința perfidă de a demonstra poporului basarabean că graiul lui e altceva decât cel românesc și s'ar trage din cel rusec. Din acest punct de vedere mai ales, orice acțiune de luminare populară trebuie să aibe ca scop dispariția conceptului de *moldovean* în acela de *român*.

CREDINȚĂ (I)

— LA PÂNGĂRIREA HOTARELOR —

Nu vreau să plângi pământul ce în luptă
N'ai știut să-l ții cu moartea, nici părtaș
Să chemi din Putna legendar arcaș
La bocet muieresc cu fața suptă.

Ci te înalț, privind moșia ruptă,
Păstor proptit pe armă de ostaș.
Vezi sat cu sat, oraș după oraș,
Din turma ta dușmanul cum se'nfruptă.

Nu rob plecat sub jug și sub cătușe
Prea bucuros că zile i-au rămas,
Nici funerară urnă cu cenușe.

Plugarule, ce ieși după furtună,
Te vreau tăcut și dârz, cu sigur pas
Trăgând sub cer o brazdă ce adună.

3 Iulie 1940

CREDINȚĂ (II)
— DUPĂ UN AN —

Prin glia suferinții de-a arat
In veac plugar tăcut cu brațul tare,
Din brazda răsturnată dârz răsare
Curatul spic al lanului bogat.

Și crugul anului de-aduse'n zare
Aceleași stele ce l-au sugrumat,
Destinul crunt prin jertfă împăcat
Rechiamă'n zări deplinele hotare.

In spadă ți-ai schimbat, voinice, plugul —
Și umbra ta, răzbunător îndemn,
De trece Nistrul și atinge Bugul,

Se'ntinde dacic cu mărețu-i semn
— In față soare sfânt de-o să răsară —
S'ajungă peste munți la Tisa iară.

20 August 1941

ION PILLAT

CÂNTAREA BUCOVINEI

Adu-ți aminte... Basmul noi l-am trăit.

Un veac de om a trecut și nu am băgat de seamă.

Lucrurile scad și cresc, vremurile s'au mutat, aleargă umbra după umbră și suspinul după suspin. Noi am rămas neschimbați, ca Dragomirna.

Doar cel ce caută 'napoi se uimește mereu de aceeași mirare, că fuge iute timpul oamenilor care se iubesc.

Prinși de mâni, de-o viață mergem alături și dragostea pare la început.

* * *

Cine mi-a spus că omului i se urăște?

Am fost singuratec și nemângâiat că nu știam din ce cuib să te iau. După ce te-am aflat, am străbătut zodiile nedespărțiți. Din munții tăi parc'am plecat aseară.

Codrii veneau cu noi, ne însoțeau apele culcate, țara ta întreagă cu turmele-i de holde și ca niște cirezi cu creștetele la cer.

De jur împrejur, cârjile cu steaguri, cu beteală și panglici ale pământului vostru jucau din foile lungi.

* * *

Logodna s'a petrecut la scăpătat. Când vreau să mai văd stelele de atunci le găsesc păstrate 'n ochii tăi. Curată și neturburată ține logodna, neîntrerupt. Tinerețea gândului e'n toate zilele nouă și gingășia mai proaspătă, pe cât întârziează.

Zilele noastre adună Duminicile din zece mii de ani încă neștirbiți, pe care lumea de-abia le va trăi în timpul ce va să vie, și în toată dimineața și seara basmul începe iarăși.

Câteodată, o lacrimă ascunsă cădea ca un mărgăritar pe împunsătura acului tău. Știam ce vis te întristează. Durerea ta era din acelea ce nu pot să fie vindecate cu leacuri și descântece obișnuite. Ți trebuiau oaste și săbii, ca suferințelor din veac al Ziditorului de altare și hotare. Intr'o sută de ani din lacrimile tale ai cusut, ac lângă ac, stiharul întreg de mărgăritare, cu care trebuia să te înfățișezi la judecată.

* * *

Adu-ți aminte ce nu poate să fie uitat, fărâma a Bucovinii, din care te-am furat și te-am dus departe. Pe sub ștejari și brazi, te-am ascuns de ochiul ager al șoimilor puși să te păzească și ți-am mințit cu cântece auzul, ca să n'ajungă până la sufletul său mugetul buciurilor, care ne da de urmă, înfricoșat că poate te-a răpit întunericul din marginile pădurii.

Te-am purtat până la plute și cu plutele de vale. Caii ne-au scos în șesul mare, pe Siret. Și nu ne-am mai temut că ne dovedesc ciorile Stăpânirii și rânduiala împărătească înfrântă.

* * *

Adu-ți aminte... Acolo, dedesubtul salciei despletite și arțarului, ca un pom de fluturi, ne-am făcut unul altuia spovedania de odihnă, ascultând veșnicia tăcerii dintre râuri. Caii pășteau cu căpăstrul pe coamă, lângă urechile noastre.

Ne-am închipuit, în pădurile, în care se strânge noaptea din lume, ale Moldovii, că eram cei doi singuri oameni dinții. Mai simțeam încă pipăitul de zămislire îndrăzneată al Celui ce ne-a făcut în zorii zilei și mă supăra plăcut, sub inimă, o coastă. El ne-a lăsat de capul nostru să ne croim drum deosebit.

Adu-ți aminte. Pasărea care s'a scoborît din creangă 'n creangă, până deasupra capului nostru, era o vrabie din streășina casei tale. Ți-a spus ceva și i-ai răspuns. Și s'a întors acasă.

* * *

Cutreerasem peste seminții și tărâmurii, ca soarele după lună, fără să-mi pot potrivi oglindirea înflăcărată în argintia ei oglindire. Am ajuns în piscurile voastre. Luna căutată mă aștepta într'un gorun. Că eram și soare și om, și os și văpaie, în zilele acelea, și ca un copilandru muncit, născut din cremene și nevinovăție.

* * *

Am poposit în Bucovina ta, între marile cucoane în odăjdii arhieresti, ale ținutului vostru, cucoanele spicului de grâu, și ale cârjilor de păpușoi. Auzindu-vă graiul, parcă scris cu slovă veche, l-am ascultat, ca niște șoapte săpate pe piatră. Netede ca luceafărul vă erau bărbăția și hotărîrea.

V'am văzut înălbînd inul, depănând cânepa, doborînd movila fânului cu furca, adunându-vă turmele cu vorbe de cărturari, stăpînînd taurii, strănepoți de zimbru, cu căutătura; femei întregi, ca tulpina subțire și cu sprinceana dreaptă, fecioare tefere, mume neșovăite. Voinicii, puternici și mari, ca lespedea crucilor, înalte, munceau neîncovoiați, răbdând apăsarea și jugul, care nu li s'a putut niciodată ridica până la grumaz.

O sută de ani nu s'a clintit un fir de păr din locul lui și s'au simțit mai străini străinii, în țara înstrăinată. Satele, bălciurile, horele, forfota voastră albă de straie și bondițe domnești i-au învăluit și înecat. Răvnind la fete și soții, ei s'au ales cu junghiul împlântat din aruncătură, unde trebuiește, și au priceput că Bucovina e a voastră fără tovarășie și că nu vă temeți de nici o mînie.

Iar clopotele voastre vioaie i-au făcut să nu dea biruințele uitării.

Îți aduci aminte? Mi s'a prins sufletul de zulfii tăi, ca o ceață. Fata cu ochii vineți, sprintenă și căprioară, cu șoldurile drepte în catrință și suman, cu umerii lungi în iie, de flăcău fără mustață, cu glezna de cocor, mi-a ieșit nainte.

Ochii au întreat-o: « Tu ești aceea, care mă așteptai, făgăduită din neștiut? » și ochii au răspuns: « Eu sunt aceea ».

Mâna ta slabă, de Domniță, cu furca subsuoară, nu se lăsase să fie niciodată apucată și ți-ai uitat-o, dusă la buzele mele. Mirosul ți-era, ca și azi, de foi de nuc și de livadă, și am știut că erai tu.

Uitându-se în mine adânc, privirea ta mi-a spus că-mi ești logodită pe viață, și, răspicat, și pe moarte. Strângerea mîinii a fost un jurământ. La voi jurământul e aspru și este ținut.

Și fusul nu contenise a se învârti. Numai încetinise...

Nu m'ai întreat cine sunt, nici de unde viu. Ai știut în datina sufletului, ceea ce nu se cercetează și nu se învață. O prorocie

îți spusese, că o să vie, odată, un călător și că ai să pleci cu el din împărăția blestemată.

Îți aduci aminte. Cum să nu-ți aduci aminte? De treizeci de ani vorbim, ca de o taină mare a noastră, numai de asta, în toate zilele într'un chip. Nu surăzi tu, ca atunci, și acum, când treci de-a fuga, prin ogradă, pe lângă mine, depărtând cu mâinile în coarne, țăpul, dela lăstari?

* * *

Ți-aduci aminte. . . Intr'o pășune de-acasă, dela tine. Din cusătura în care înțepai cu firul de mătase ruginie, ți s'au mutat degetele dela sine și, dusă cu mintea la zarea rostogolită pe stânci, degetele tale mi-au căutat în păr, aproape adormite. Venea fără voie desmierdarea maicii tale, cu care ațipeai. Am cunoscut atunci că te legaseși în mine și ți-am sărutat călcâiul din iarbă. Se trezea la lumină, alături de el, bumbul galben, în cheotoarea lui de gulere albe, al unei flori de mușețel.

Și din codru, preoții vântului citeau pentru noi molitvele murmurate ale binecuvântării.

Mi-ai povestit, îți aduci aminte, sălbatecă, blajină și cinstită, războiul tău cu Împărăția.

Satul tău, despicat de granița diavolului împărătesc, despărțea surorile, frații și bunicii, unii de alții. Dela Ileana la Domnica, la gospodăria de peste drum, legea cotropitorului făcuse două țări. Neamul ți se străduia neputincios, sugrumat pe mijloc de veriga de fier, bătută de-a-dreptul pe șale și ferecată cu lanțuri de ocară, în steiul graniței negre. Și chinuitul tău sat de răzeși avea poruncă să nu se miște, să se întoarcă sau să se întindă. Nu era voie să i se audă lanțul.

Pomii tăi rodeau într'altă țară și 'n mijlocul bătăturii curmate, sta omul cu pușcă al împărăției, ca să-i plătești coșul cu prune culese din livadă.

Aveai șase ani și erai de-o șchioapă. Treceai cântând peste pârau, cu o ulică de smântână. Doi oameni au strigat să stai și te-au pus între puști și te-au dus de vamă. Și era în ajunul Învierii.

Ai stat închisă până ce dreptul Împăratului a fost plătit, de o sută de ori prețul smântânii.

Maică-ta, văduvită de curând, a trebuit să facă repede bani, pe ce putea să prindă. A vândut patru oi și, fiindcă nu s'a ajuns, a

vândut și bondița ta de Paști. Și pe când plătea ispravnicului cu pasărea de pradă a semnelui dela chipiu răscumpărarea copilei, sunau clopotele ducerii pe giulgiu a Mântuitorului în pământ.

Ți-aduci aminte... Te-ai sculat din iarbă, povestind și cu pumnul strâns te-ai întors către Vamă și ai jurat-o să se prăbușească.

Zimbrul vostru care păzește Putna, ascuns între mănăstiri, e fugărit de câte doi, trei împărați, ca să-l prindă viu și să-l înțepe-nească. Tu l-ai văzut. Cu coarnele lui de fier clătina granița pe dedesubt, să o răstoarne.

* * *

Ți-aduci aminte... Fugisem din ținuturile lui și întemeiam amândoi dincoace de munte, departe, în matca de baștină a țării, căsnicie. Iți aduci bine aminte. Nerăbdător de vestea, pe care ți-o aduceam din oștire, te-am strigat de afară, de sub zarzărul din fereastră: «Nevastă, Vama s'a prăbușit!».

* * *

Și-ți mai aduci aminte, după ce toate granițele de robie s'au prăvălit?

Ne-am dus în țara ta cu daruri pentru surori și nepoate, și am intrat prin miază-zi. Nu mai era vamă. Dar și satul pierise, de șase ori secerat cu focul și fierul, din două părți.

Șoseaua Sucevii, arată cu plugul, se pierduse în semănături. Primăria și clădirile Împăratului intraseră în țărână, ca o îngrășămintă. Intraseră în ea, ca să-i îngrășe cartofii, și Împăratul, și Împărăția, și pajura cu două pliscuri întoarse, unul în răsărit și altul în apus. Zarea întreagă se mișcase din loc și încheieturile nu i se mai cunoșteau.

Am umblat ca niște fugari aiuriți. Nu ne-a venit să ne spunem unul altuia adevărul și ne furișam îndenoi. De unde era gospodăria Burzilor și Macaveilor voștri pornea către pădure un cimitir care nu mai fusese. Am pășit printre morminte. Am căutat pe maică-ta Ileana, care cânta frumos, pe Axinia, pe Maranda. Am căutat pe Tecla, pe Minodora, pe Varvara. Ne gândeam fiecare, în sinea lui, să prindem șiragurile de mărgеле, aduse de noi, măcar la gâtul crucilor de lemn.

Și nu era nici una la crucile șterse.

Ți-aduci aminte de unchiașul cu pletele albe? Odihnea la mărul pădureț, în umbra carului, cu un câine.

— Ia spune, tată, unde-i satul nostru? l-ai întrebat.

El a făcut un semn cu mâna, care-va, undeva, în cotro, în lumea cealaltă.

— Satul nostru nu mai este... Dar cine ești Dumneata? te-a întrebat.

I-ai spus și nu te-a mai cunoscut. Nu-și aducea aminte, îți aduci aminte?

* * *

Ți-aduci aminte? Ai plâns și m'ai sărutat. Eu eram și satul tău și neamul tău și morții tăi...

Dar satul se înfiripa din nou, într'altă parte, din sămânța satului pierit. La noi acasă, dincoace, acum; copiii tăi, caprele, oile, vitele, câinii... Venise Bucovina pe Siret și Prut și Mormântul din Putna, pe care călcase ciubota Împărăției, a sălășluit în țara mare. Numai satul vostru n'a mai venit cu ele.

Am scoborît iarăși câmpiile, posomorîți.

* * *

Dar nu trecuse o viață de fecior și iar a vânat Zimbrul o împărăție și iar au cotropit mormintele veneticii.

Luminile cerului s'au cernit cu zăbranic de sânge.

Au fugit păsările, au gemut pădurile, râurile s'au uscat.

Și iar au plâns ochii tăi de acum treizeci de ani și acum au plâns pe umerii copiilor noștri.

* * *

Luna Iulie, anul o mie nouă sute patruzeci și unu... Bucură-te Marie! S'a mai prăbușit Vama, încă odată.

T. ARGHEZI

ÎNSEMNAȚII RUSEȘTI

DINTR'UN CAIET DIN STRĂINĂTATE

La Fribourg, canton catolic, republică de mănăstiri și congregații, nu e picior de Rus. Terenul neprielnic e sugrumat între zidurile seculare. Se mai cunoaște, mânjit pe piatra turnurilor de peste porțile cetății, fumul de pușcă al vechilor războaie.

Oamenii cantonului masivi și acerbi au ceața dreaptă din tablourile lui Hodler, verticală din vârful capului până la sacru. Ei se adună seara, după lucru, la Pisica Neagră, un mic local dosnic și curat, cu perdele verzi. Patronul servește bere, e poet și improvizează pe mandolină pentru zece, cincisprezece prieteni și clienți. Nu e anormal în Elveția, să fie chemat cu bătaie în masă chelnerul, « Mon Colonel ». Și-a lepădat șorțul și tava și Domnul Colonel e ofițer adevărat pentru caz de război. Uniforma, armele și muniția și le păstrează acasă în dulap, alături de fracul de serviciu. Acum, că în uniformă, convocați din când în când la cazarmă că să nu uite mânuirea carabinei, mândria verificată a fiecărui Helvet, gradații și soldații improvizează pe străzile orașelor o armată a lui Papuc, asta e altceva. Pantalonii le cam vin pe vine, mânecile și spinarea tuncii se umflă cocoloșite, chivăra cu fundul boltit stă pe o ureche. Dela o epocă de instrucție la alta, personalul militar s'a îngărașat. E cald. Gulerul uniformei descheiat până la piept permite intercalarea sugătoare a unei batiste. « Bună ziua Durand » a strigat după ei, din ușa lăptăriei, un camarad de comerț. Detașamentul întreg întoarce capul și face cu mâna: « La revedere Fritz, pe curând ». Oștenii și fără să fie așa întrerupți merg telelei, în rânduri strâmbe, un rând de trei, altul de șapte, în zigzag, cu dreptul sau cu stângul și cu amândoi bocancii deodată și amestecat.

Cuiva îi e sete și unitatea îl așteaptă din berărie să se întoarcă, ștergându-și mustățile de spumă.

— A fost rece? întreabă ofițerul.

— Foarte bună! răspunde soldatul, lăsându-și pușca jos, între picioare, ca să scoată dintr'un buzunar, pe care nu-l mai găsește la locul lui în uniformă, o țigare.

— Stați puțin, zice locotenentul, că mă duc și eu să iau o bere. Ideea făcându-și drum, se duce tot detașamentul.

* * *

La Berna, se putea citi pe biletele de închiriat odăi mobilate în trei limbi federale că «Nu pentru Ruși». Rușii erau excluși din inima Europei încă de pe la 1906 și ceva. Se prezinta Raskolnicoff, îi plăcea odaia, da un acot și noaptea mai dormeau cu el în pat, pe scaune și pe jos, încă douăzeci de compatrioți cu chică, șapcă și barbă. Cămașa cu gura într'o parte, cu nasturele sub maxilar îi deosebește numaidecât.

Dormitorul adună de-a-valma fete și băieți. Fata fiind, și după Bakunin și după Kropotkin, un camarad, sexul e o chestiune secundară și sfielile delicate sunt dominate de «idee». În Rusia europeană sunt nu mai puțin de 366 secte religioase, multe din ele învecinate cu o atitudine politică revoluționară și pravoslavnicii, în promiscuitate cu nihilisții și anarhiștii, nu se înțeleg într'o singură privință, dacă trebuie să fie Statul totul sau individul. Discuțiile încep, la toată ora din zi și din noapte, cu problemele, pe care Europa sau le-a rezolvat cu câteva sute de ani mai nainte sau le-a lăsat să aștepte o conjunctură nouă. Una din ele este fundamentală: dacă există sau nu Dumnezeu. Zece argumentatori îl afirmă, zece tăgăduindu-l, dar în fiecare Rus un fel de Dumnezeu există oricum, chiar în negațiune totală; râvna de închinător, absorbit într'o iluzie halucinantă. Sau se discută dacă Molière e mai mare decât Gogol, o noapte întreagă. Gogol rămâne uneori mai mare, motivat cu lucrătorii tipografi din Moscova care râdeau în hohote când îi culegeau în manuscris zațul ediției întâia. Dar unul își aduce aminte spre ziuă, căscând pe parchet, pricina pentru care totuși e mai mare Molière și discuția este reluată de-a capo.

Rascolnicoff are numai două pahare pe masa lui de spălat, unul de băut și altul de dinți. Nu face nimic! Tovarășii sorb ceaiul la rând din două pahare.

De sigur că somnul apartamentului trebuie amânat. Din când în când familia Dandin vine cu urechea la uşe. Soţia se scuză că a închiriat numai la unul. Soţul spune că nici dormind, nici aiurând, unul nu vorbeşte ca mai mulţi. Soţia afirmă că n'a mai văzut pe nimeni intrând afară de Rascolnicoff în odaie şi soţul s'a resemnat să creadă că are un chiriaş pluri-ventriloc.

A doua zi pe la 10, câte unul, câte doi, Ruşii, Rusoaicele, pleacă la Universitate.

Proprietăreasa consternată l-a întrebat pe Rascolnicoff: « Ai avut lume multă azi noapte la Dumneata ». — « Natural » a răspuns chiriaşul, « am discutat lucruri importante ». — « Dar nu ne-aţi lăsat să ne odihnim », insistă proprietăreasa. Chiriaşul răspunde uimit: « De ce n'aţi venit şi Dvs? Până la 3 am vorbit despre Rousseau ».

Rusul e sincer şi proprietăreasa intimidată. Ştie atât, că bronzul compatriotului ei stă în insulă, între lebezi şi porumbeii de apă. O problemă totuşi a intrigat-o violent:

— N'am văzut venind la d-ta pe nimeni. Pe unde au intrat atâţia?

Rusul a rămas mirat de nepriceperea proprietăresei. Naiv şi total ca un bulldog cu nasul pe buze, s'a precipitat cu cea mai onestă simplitate:

— Pe fereastră!... Ca să nu vă deranjez.

În toată Elveţia s'a adoptat la parter, refuzul de închiriere pentru Ruşi, dela toate etajele din Berna.

Rusul e colectiv.

* * *

Cu toată lupta şi terorismul reciproc dintre clase, între aristocraţie şi popor e mai mult decât o afinitate. Pobiedonoţev, procuratorul Sinodului, Popa Gapon şi Ţarul Nicolaie, care l-a primit ca un tătuc, la Ţarskoie Selo, însoţit de cinci mii de mujici, în 1905, sunt în fond de acord şi acordul se lichidează săptămânal cu Siberia şi nagaica. Nimic nu supără susceptibilitatea unui aristocrat rus care face represiunea revoltelor populare ca o îndoială asupra legitimităţii războiului subteran dus de populaţie împotriva declaraţiilor lui asupritori.

Civilizaţia sau înapoierea fiecărui ținut fac din el o altă lume. În vasta împărăţie teritorii cât România, izolate între pustietăţi, nu au contacte cu alte regiuni. Se succed câte doi, trei împăraţi, fără

să se afle, și multe popoare din imperiu se cred stăpânite și azi de Petru sau de Ivan, care ca loțțitori ai lui Christos se bucură de privilegiul că nu au mai murit. Rusia e un tărâm al cerului, vine din cer și dă în cer. Nu s'ar fi putut să nu aibă alipit și un Iad particular, cu temperaturi uneori de Paradis, pentru deportarea convoaielor de răs-vrățiți.

Infernul Siberiei are, într'adevăr, modalitățile lui de Purgatoriu. Mai toți deportații, căroră nu le vine lenea îndulcirilor locale, se întorc de unde au fost alungați, cu toleranța agentului care-i cunoaște și în secret îi aprobă. Până la o răscoală nouă, din miile de răsmerițe permanente în împărăție sau până la o indispoziție a Procuratorului, care știe tot și mai închide ochii, jignit din când în când de câte un refuz la Curtea din Petrograd. Se prezintă un polițist și-i spune evadatului, la o căzăcească: « Ai stat destul. Mai dă o raită pe la Irkutsk și peste vre-o doi ani te întorci ».

Procuratorul Sinodului e un personaj cu puteri de țar. Conceptul țar e universal și reprodus în toate câmpurile vieții rusești, în toate guberniile și localitățile, țari mai mari și mai mici. Marii Duci, Guvernatorii, Comandanții de armată sunt țari. E loc pentru mii de țari, care nu se exclud decât dacă se izbesc unii de alții violent și atunci hotărăște dibăcia unui cuțit ori otrava.

Un domn bălan, cu o superbă cravată gătuită de un inel de aur sub gulerul cu lustru. Nobil Polon, el își iubește Rusia ca un descreerat. Prezintă-ne pe canapeaua dela fereastră a cafenelei, mi-a dat în palmă o mână ca o labă de lup. Mă uit la mâna lui, redusă la jumătate de-a-lungul indexului, rămas întreg lângă degetul mare. Imi povestește că fiind pe vremuri terorist, fusese de trei ori în Siberia și că refuzând să mai intre a patra oară într'un convoi, a vrut să fugă cu calul fugărit de un cazac călare, care l-a ajuns cu plumburile din nagaikă și i-a sfărâmat mâna dintr'o lovitură. Falangele i-au rămas îngropate în grumazul calului, sub coamă. Polonezul râde.

— Așa e la noi, mi-a mărturisit admirativ, ca de o caracteristică frumusețe.

Polonezele, fine libelule blonde cu ochii albaștri, ca safirul răscolit de un fum interior, vorbesc și în intimitate numai rusește. Rusia le aparține. Odraslele străinilor cuibăriți în imperiu vin la

școală rusificată fanatic și mărturisesc și fiii Helveților alpini oroarea de patria veche. Un patriotism teluric, fără principii și embleme, urzește zeci de neamuri streine. Zic «Rosia», și tinerii și bătrânii, învechiți în studii, sunt podidiți de lacrima stepei, Rușii mari, Rușii albi, Circazienii, Mongolii, Tătarii, Calmucii și toate mlădițele dintre Oceane reprezentând cu toate acestea fiecare o ficțiune de revoluție.

Sonia, o latifundiară, călăreață și armată nervos în podul mânușii de o cravașă nedeslipită de eleganța ei, are o pasiune : să fure obiectele de vitrină din colecțiile mari. Face călătorii costisitoare la British Museum, preferând să fure de-acolo, fiind muzeul cel mai bine păzit și mai primejdios, atrasă, probabil, de *hard-labour*. O ceașcă de o minunată frumusețe o poartă în geantă și manșon, sorbind subțire dintr'însa coniacul d'Armagnac, adus de garson într'un pahar de cristal. După arheologia Rusoacei, ceașca, de forma unui filigean, construit din pământ ars, învelit cu smalt negru, e milenară. Aproape de gura groasă, pe care își pune hoța buzele elastice, cu desenul trandafiriu de floare de leandru, și dinții de mătă, ceașca e înconjurată de peruzele încrustate'n lut. Dar Sonia e un androgin aspru, rece la imbolduri.

Natașa visează să-i scoată ochii iubitelui ei, care fiind Rus o înțelege și o gândește, cu acul din pălărie. În pălăria cu marginile mari, molcome și legănate, are două ace lungi, de 50 de centimetri, străpungându-i odată cu fundul, conciul învârtit în calotă. Într'o noapte obsedată de visul ei frumos, îi va scoate iubitelui ochii în somn, fără nici o îndoială. Altfel Natașa nu poate să fie fericită.

M'am certat cu misticii Siberiei dacă Dostoiewski s'ar fi putut naște într'alt popor decât rusesc. Eram laolaltă, de aceeași părere, că numai Rusia a dat un asemenea monstruos și genial exemplar de contraste, dar cetitorii din patrie au pus pe scriitorul lor un monopol agresiv, interzicând străinilor și dreptul de a-i rosti numele, necum de a-l interpreta. Adevărul este că între Europeni și Ruși e o diferență ca dela iad la hipopotam. E o lume de stupefacții și gigantisme.

Dacă mintea noastră merge la dreapta, mintea rusesască oia de-a'ndaratele și săgeata ei de manometru tremură și sare peste intervale. Au alte filosofii, chiar alte matematici. Rusește, una cu trei face între șapte și nouă și minusul e cubat. De două ori patru e unsprezece sau treizeci și cinci. Conflictul de caracter ia la Ruși proporții

elefantiazis fantastice și se târăsc între Adam, Iov și Apocalips. Capriciile Rusoaicei au extravaganța religioasă a unui asasinat, calm ca o binecuvântare. Neamul ăsta, pe care îl cunosc în străinătate, în exemplarele lui principeș, poate să fie internațional și naționalist și șovin în același timp, pravoslavnic bigot și ateu, de-a-valma. La el, contradicția se armonizează. Lucrurile ce se bat cap în cap își împletesc coarnele într'o logică înspăimântătoare. Diametrarele opuse duc la unicul oblic și la sinteza neagră.

Țarul te poate pofti la masă cu dragoste creștină și respectuos de rangul și de individualitatea omului poftit. La friptură, i se pare ceva și te aruncă pe fereastră. Apoi, trage fum din lulea și cugetă. Râde la snoavele unui gădilici de Curte. Face o metanie mare, cu închinăciunea dusă la frunte, din pământ.

* * *

La masa de prânz a Temperanței Crucii Albe, mâncăm ieftin cu vin și bere fără alcool, băieți din câteva continente. Intr'un colț, între ei, Niponii strâmbi și zbanghii, morfolesc pâinea și felurile de bucate, ca gândacii negri, tăbăriți în farfurie. Unanimitatea e rusească. Ne anunță un inginer care studiază o rachetă de ajuns în lună, că Tatiana Leontiev sosește după prânz.

Tatiana Leontiev, fiica unui general dela Curte, e revoluționară. Primea bani mulți de acasă, pentru o viață de lux, și învăța la Școala de Chimie. Vorbind, răscolea cu degetele agitate un șir de mătânii ce-i ocolesc grațiosul grumaz. Cu câteva zile mai nainte i se comunicase de poliția imperială, care servește și împărăția și revoluția în părți egale, că Țarul va trece *incognito* prin Băle spre Paris. Fata dete fuga la Băle, așteptând câteva trenuri. Supărată și flămândă se duce la cea mai scumpă ospătarie din oraș. O elită cosmopolită din marea finanță, industrie și intelectualitate adaogă la strălucirea localului propria ei reverberație. Iși face apariția Țarul, urmat de doi lachei! Tatiana se scoală dela masă și-l fulgeră pe Țar dela distanță cu patru gloanțe de revolver, în panica de briliante și mătăsuri a selectului public trezit la realități neprevăzute.

Asasinatul dăduse greș. Țarul era un industriaș care semăna leit cu Nicolae al II-lea, un oarecare Müller. Domnișoara a fost arestată și condusă de Poliție la Geneva, locul ei de reședință, ca să fie judecată. Am văzut intrarea ei în oraș prin gara Cornavin. Patru jandarmi

eleganți, cu bicorn și pelerina neagră, care ascunde carabina, o însoțeau, ca niște ciocli și Hamleți, și Tatiana cânta imnuri revoluționare. Am pus să mi se traducă vorbele acestor imnuri care desechilibrează prudența neofiților și exasperă fanatismul. Nu cunosc nimic mai prost.

Pe amândouă trotuarele străzilor străbătute pe jos, mii de Ruși cântau în cor cu Tatiana. Mi-a fost cu neputință să rămân nesimțitor la atâta gravă și tumultoasă desfășurare de temperamente atâtea. Venise din toate părțile Elveției, din Franța și din Germania, o Rusie întreagă, ca să primească pe prizonieră. Și cântau pe trotuar și preotul capelei rusești și un general rentier retras din Petersburg și stabilit în cartierul cel mai ales, unde-și cumpăraseră o casă...

* * *

Pe general l-am recunoscut la Café Lirique. E un portret al țarului Alexandru al II-lea, cu favoritele despicate, albe; un bătrân voinic și care vorbește franțuzește cu un accent comic original. Am intrat în vorbă. M'a răbdat să-l întreb de mai multe ori câteva zile: «Domnule general, se petrece ceva în Rusia... Sunt semne ciudate și Europa nu știe nimic. Revoluționarii ăștia dela Geneva așteaptă ceva, dar ascund ce așteaptă».

Scos din fire, odată, de stăruințele mele, generalul a sărit de pe scaun și s'a pus să vocifereze în toată cafeneaua, parcă o proclamație din ordin împăralesc:

— Domnule, află că Rusia e un cazan uriaș. Află că în cazan fierbe c... Află că noi cu toții, Majestatea Sa Țarul, Marii Duci, Generalii și toată Curtea stăm pe capac și apăsăm pe el, ca să nu sară. Află că dacă sare capacul, ia seama la ce-ți spun *jeune homme*, s'a isprăvit! Cazanul dă pe din afară, face explozie și umple Europa toată de c... Ești mulțumit, tinere? Ai înțeles?

— Mulțumesc Domnule General, am răspuns și cafeneaua l-a bătut din palme, atât pentru dicțiune cât și pentru imaginea fericită.

A plătit, a plecat și n'a mai dat pe la cafenea.

* * *

Suntem o grămadă de muscali și muscăloaice la masa noastră, între care fete cu spetele masculine și cu pâlpăirea ochiului neagră, din Caucaz. Zic masa noastră, pentru că ne găsim totdeauna la ea un

număr fix de scaune, un Român, un German și Rușii. Eram singurul din neamul meu în circulație la Geneva, interesat să mă vâd și să ascult. Spiritiști, confesiuni, schisme, biserici, predici, vindecători miraculoși, magi, demenți, colonii exotice și Ruși, Indieni, sunt în Elveția cu sutele. Rușii, mase și majorități compacte, veniți din toate pierdutele ținuturi ale împărăției celei necuprinse, sunt la îndemână neîntrerupt, la birt, la berărie, în biblioteci, pe stradă, în grădinile publice care înconjoară lacul cu etaje de parcuri. Îi găsești la Ouchy, la Lausanne, la Vevey, la Aix-les-Bains, la Chillon și pretutindeni, de-a-lungul coastelor elvețiene și franceze. Numai pe munți nu se arată nici unul. Occidentul are dreptul să fie speriat de valorile continui de năvălitori și de limba nouă care domină graiul orașelor pretutindeni.

Români mai suntem trei. Un surd cuadragenar exercită o meserie necunoscută, un tânăr din Galați e înscris la cursurile unei școli de comerț și un chimist, căsătorit cu o profesoară franceză, conduce laboratorul farmaciilor populare, unde medicamentele curente sunt supuse unui tarif de ieftenire. Confundați când cu Bulgarii, când cu Sârbii sau Maghiarii, când cu Rușii înșiși, Românii suferă de toate ignoranțele de geografie ale bravilor moștenitori ai lui Wilhelm Tell. Dela 2000 de kilometri granițele dispar ca niște garduri și țările strânse în spații învecinate se confundă. E o miopie de care suferă mai ales Francezii.

O cultură fiind suma unghiurilor și a laturilor adunate într'un poligon, care-i un cerc (închis), individualitatea rusă are o putere de reducere la tip a tuturor raselor de care colcăie împărăția.

Alexei nu e Rus și totuși nu cunosc Ruși mai Ruși decât Alexei. E numai născut și crescut în Rusia. Latin și Dac în părinți, el a căpătat ca mărăcinii drumurilor, și coloarea prafului care le scaldă ghimpii și floarea săracă ieșită de soare. Ochii lui s'au depărtat de nas și au albastrul îngălbenit. I-au ieșit și umerii zbârciți ai obrazilor până dincolo de rasă, configurând în portretul lui un trib din Tibet până și la mustață, căzută din naștere pe la colțurile gurii. Părul pare indicativ în direcția firului, ca frunzele unui copac și ca o iarbă.

Sus, în vechea cetate, e și un Chinez, negustor de mărunțișuri bizare, primite din țara lui. Îl găsesc uneori pe Alexei în prăvălia lui,

cu mâna scufundată în ovăz și scoțând la lumină câte o figurină cât un chibrit. E cel mai sigur ambalaj de călătorie, din Peking încoace, al unui personaj de teracotă clătinat pe Ocean și vândut în Europa cu zece centime.

Știe tot ce vrei, Alexei, și știe adânc. Enciclopedia lui uriașe merge până la amănunte, ținute la zi. Spune cu precizie câte locuitori are un oraș, dar și ce garnizoană militară are și ce întindere în hectare. Curiozitatea lui statistică pare suspectă. De altfel toate informațiile lui răspund la întrebările: câți, câte, de câte ori, unde anume? Spiritul lui Alexei nu cunoaște pe rezumativul et caetera. A căpătat la o experiență, pe care nu știi cum și-a făcut nevoia să o parcurgă și de ce, o dibăcie de a ghici și de câte ori se repetă într'o încăpere un motiv zugrăvit, câți pași duc dela Plainpalais la Carouge și timpul de umblat în raport cu deschiderea succesivă a picioarelor fiecăruia, până la Treize Arbres, o măgură de 1200 de metri.

Știe câte pagine de manuscris numără o compoziție de Beethoven, dimpreună cu conținutul muzical. Neavând instrument, nici voce ca să ți-l cânte, Alexis fluieră fraza caracteristică din pagina 72 ter a unei simfonii. Memoria lui de fenomen se slujește de o voință cu aceleași fantastice dimensiuni. A învățat limba engleză în trei luni, fără pronunție, la perfecțiune: scrie englezește curent și pusese de gând să devie colaboratorul genial, plătit cu cuvântul, al marilor periodice americane. Voința lui crâncenă s'a împiedecat la amănuntul de nimic, pe care inteligența lui dezvoltată refuză să-l accepte, la talent. Alexei e sterp. E revoltat că nu știe ce-i și cum se capătă talentul. Dar ține mai mult la invențiunile lui inutile. Are un aparat portativ cu care te poți urca pe cal fără casnă și un sistem de cărți de joc cu care cel care pierde câștigă.

Cu atâtea daruri nule, salvând aparențele, Alexei moare de foame. E contra Țarului, contra militarismului, contra proletariatului, contra revoluției, contra războiului... Intre atâți contra-contra, un Rus găsește loc pentru o nuanță și dacă nu înființează o sectă sau un balet nou, face un nucleu politic în mahalaua lui. O idee nouă începe la Alexiei cu Nu, se continuă cu Dacă și Așa dar și concluzia ei logică e o mașină infernală.

Alexei are știri minuțioase despre fulmicoton și dinamită — și Rus complet are satisfacția când își poate cumpăra cornul și tableta de ciocolată ronțăită pe o bancă, la Eaux-Vives, că totul îi aparține.

Cu o candoare gravă, el îți cere imperativ o pereche de încălțăminte când bănuiește că ai avea două, o cravată, un pantalon, ca un drept al lui, însoțit de un comentariu bogat, argumentat cu Biblia și cu o teorie socială. În patru ochi cu el, îți explică până la victorie de ce bretelele dumitale sunt ale lui și te face de rușine că ți-ai permis să ai într'un buzunar 100 de franci. Dacă instinctul de conservare, pe când te-ai zbatut să afli de ce obiect te-ai fi putut lipsi mai repede în folosul lui Alexei, nu-ți șoptea la ureche: « Nu vezi că e nebun ? », ieșeai bătut și rămâneai fără nădragi. Numai binefăcătoarea reacție a cinstitudinii egoism te scapă de dialectică și de primejdie.

Răspunsul trebuie dat în rusește: îl apuci pe Alexei de reversul gulerului dela haină, îl târăști până la ușe și-l dai afară cu violență. Ți-ai recăpătat echilibrul. Și-i zici: Pașol! El găsește și acest răspuns normal și dregându-și ținuta zice: « Când te mai văd ? » sau « Miercuri iau un ceai cu Dumneata ».

Studentii se feresc de Alexei, ca de un fost agent al Ohranei, trădată în beneficiul unei organizații teroriste, chiar sau mai ales și acei studenți care fac în mod curent aceste două contraservicii paralele. Dar nici trădările nu sunt la intelectuali opera sensului obișnuit al actului de lăcomie. Desinteresul, pasiunea, ura și vocația fac pe Rus și polițist și revoluționar, rând pe rând și concomitent.

Intr'o seară, pe la ro, Alexei a venit la mine cu un pachet subsoară. « Ce ai acolo ? » l-am întrebat. « Cămașa de noapte » mi-a răspuns. « Dumneata umbli cu cămașa de noapte prin oraș ? » l-am întrebat. « Am venit să mă culc la tine, frate » mi-a răspuns ca un creștin primitiv pe un prag de isbă Alexei, care de obicei îmi zice Dumneata. Incepea să-și desfacă șireturile dela ghețe. « Poate că ai și ceva de mâncare ».

Cultura rusească e o realitate Alexei.

Am pe poliță un obiect de nici un folos. O lele de lemn scobit, fără picioare, o siluetă rotundă, vopsită viu cu roșu mac, albastru, verde și galben mușețel. Colorile, de o claritate elastică, deosebesc unele de altele fusta, cămașa, mânecile și șorțul, semănat cu flori de birlic de treflă. Figura, de lăptăreasă tânără, plină de obraji, e trandafirie; un trandafiriu roz și palid omogen, pe care tubul nu-l dă picturii de-a-dreptul. Toate colorile țatei de lemn au aceeași frăge-

zime și lacul așternut peste ele, ca o glazură de cofetărie, nu se lipește și nu se ia.

Lăptăreasa se desparte în două ca o râșniță de cafea, desfăcută cu o învârtire contrarie. În interiorul lelei deschise e o a doua leliță, identică celei dintâi și din a doua leliță iese o treia, dintr'a treia iese a patra și tot așa până la opt. A opta figură, cât buricul degetului, nu se mai separă în două bucăți: e masivă. Acolo e concentrat misterul insolubil. Puse la rând și descrescând, din mamă'n fiică mereu, femeia desfăcută în opt femeiuști aduce aminte ctitoria zugrăvită în biserici, la intrare, Domnița cu Domnișoarele și Domnitorul cu Domnișorii, ridicând un chivot, sprijinit de toți.

Silueta de lemn, în care se ascund alte șapte siluete, este rusească. Proporția ansamblului e vastă, dar fiecare figură împarte cu cealaltă în goluri individuale un gol general, haosul personal, când este adunată, al figurii întregi. Din cine știe ce tărâmurii străbătute cu troica, vine. Pe un preț derizoriu de propagandă, se vinde în toată Europa dimpreună cu alte obiecte, mai concrete, dintr'un lemn împietrit și plastic, găvane, ciorbălicuri, linguri, străchini, colorate cu brunul cărăbușului cornut și tărcate cu pensula de aur.

La poarta legației ruse din București, de pe calea Victoriei, vinde ceai în pachete un Muscal șiret și obiecte de lemn, ca și cele din Geneva. Negustoria lui meticuloasă trage cu ochiul și pipăie vorba ca un ban cu zimți.

La Zürich, unde am stat patru zile, trăiește într'o cameră la un etaj înalt, un oarecare Ulianov. Mi l-a arătat cu spaimă un Rus, într'o băcănie de cartier.

— «E cel mai ursuz și cel mai primejdios, spune Rusul. Are câțiva aderenți și fiecare din ei e un terorist de un superlativ neatins la noi. Il vezi câtu-i de gălbejit, cu pometele lui văroase. De ani de zile stă singur cuc și scrie zi și noapte. Ce scrie? dracul să-l știe, că nu publică nimic. E un maniac din specia comunistă. Dacă s'ar întâmpla, prin imposibil, să izbutească ăștia, se duce Rusia!

«Ce mă înfricoșează la ei e inaptitudinea lor la dragostea de oameni, pe care îi disprețuiesc, facultatea lor rece de nimicire și devastare, uscăciunea de suflet. Le lipsește un organ pe undeva, care definește omul, și această absență a unui esențial enigmatic le dă o tenacitate feroasă. Răvna lui Ulianov e să stăpânească poate că mai puțin

Impărăția decât fracțiunile celelalte revoluționare, ca să le anihileze. Voi nu știți ce-i comunismul rusesc. Regimul de abuzuri de azi, de abundență, desordine și risipă e, comparativ, blajin. Azi Rusul cântă, se îmbată, iubește, joacă și face revoluție... Apostolii ăștia, cu virtuți schelatice de nebuni, visează mizeria și robia universală... Intellectualitatea lor nu reunește, nu amplifică: eliminează! fabricată din mediocritate și cruzime. O falsă intelectualitate suplinește generozitatea văzului omenesc, cu ferocitatea fanatică a belferului mărginit. Azi suntem proprietatea țarului, mâine putem deveni proprietatea unor arendași de Stat».

De altfel, prezența singuraticilor politici în orașele Occidentului nu sunt rare. Toate cartierele au măcar amintirea marilor reformatori în aparență, bărbați politici de hotel și care aveau să revoluționeze țările de pe undeva, de unde au fugit cu o valiză în mână, expulzați din Stat în Stat și din canton în canton. Luccheni, asasinul Impărătesei Austriei, e aici, într'al șaptelea etaj subteran al temniței din oraș. Cuserio, asasinul președintelui Carnot, a provocat conflictul încă nelichidat, dintre Francezii republicani și Italieni. Dinamita lui Ravachol sugera ideea internațională că anarhiștii, intelectuali și manuali, să fie strânși într'o insulă și lăsați de capul lor, să-și construiască societatea fericită visată.

«Proiectul nu mi se pare prost», argumentează Rusul dela Zürich, partizan al unui buddhism rusificat. «S'au înmulțit peste măsură ideile și oamenii se bat și se măcelăresc de o bucată de vreme pentru idei». Rusul studia medicina. «Acești viermi ai tipografiei sunt recentți în omenire și aduc numai nefericire. Epoca de cultură învață oamenii să risipească și nu mai știu să păstreze».

La o lăptărie din Paris, văzusem într'adevăr, și eu, un client în papuci, care cumpăra zilnic o sticlă cu lapte și o turtă de unt. Clientul era un asemenea om, de idei, și lăptăreasa, frumoasă ca o Duceșă îl întreba: «*Ça va bien, monsieur Maurras? Quand aurons-nous enfin le Roi? Faut-il encore attendre?*». Clientul visa o revoluție răsturnată.

În visul de o perfecțiune ideală, Rușii au dat civilizației o formă de fericire cu totul personală: scapetismul. Ca să nu le mai placă viața și să nu aibă ce face cu ea, suprimând în același timp și omul după planetă, ei se castrează și Rusoaicele își stârpesc sânii pubertății.

Ce mai poate limita o individualitate națională care trece peste viață și moarte cu atâta încredințare și ce o poate împiedica să mâne absurdul dincolo de orice închipuire și să-l epuizeze?

Scârbit de glorie și belșug, Conte Leon Tolstoi, a fugit într-o seară de pe moșiile sale cu traista în spinare, pribegind desculț. Moartea săracilor a dat peste bătrânețele lui într-o stație mică de cale ferată. Nu înnebunise. Voia să moară desprețuit. Fusese idealul lui, încă de pe când, între orgii și ospețe, ofițer de curte temut, își scria, pe jumătate adormit, opera literară.

Pe un părete vast al Cancelariei imperiale se întinde harta detaliată a uriașei Rusii. Împăratul vrea să aibă evidența permanentă a marilor lui puteri armate, grupate pe teritorii. Bugete enorme sunt prevăzute pentru fiecare garnizoană în parte. Armatele sunt inexistente și bugetele sunt la Paris, atârinate în perle și briliante la brațele, la genunchii și la gâtul frumoaselor dansatoare.

Un chef rusesc. Marele Duce Wladimir are două sute de invitați din nobilime la un banchet. I s'a pus la dispoziție sala cea mai încăpătoare a luxosului restaurant. În mijlocul sălii masa așteaptă încărcată. Sute de sticle, din șampaniile cele mai scumpe, Veuve Cliquot și Moët et Chandon sunt așezate pe rânduri, cupele de Baccarat sunt, și ele, mai multe sute, porcelanul farfuriilor vine dela Limoges, alternate cu vase de Sèvres. Își face intrarea amfitrionul cu o prăjină în mâini. Elita îl urmează emoționată și Marele Duce doboară, dărâmă, sfărâmă și face praf cu prăjina tot, în ovații și urale.

Păpușa de lemn, unică și numeroasă, rostește, dela marele la micul infinit, crescând și descrescând, un simbol de multiplicare prin partenogeneză și de integrare prin înghițire. Împărăție, ortodoxie, revoluție, teroare, mistică bigotă, mistică atee, ies unele dintr'altele și se definesc reciproc, ca obiectul meu inutil, de pe raftul cu cărți.

* * *

La masa rotundă, un loc e câteodată gol. «Nu așteptăm pe Vasiliev?» întreb politico. O rusoaică de lângă scaunul lui, logodnica lui Vasiliev, răspunde: «Azi n'o să vie la masă». Întreb: «Prepară un examen?». Domnișoara Tecla răspunde: «A plecat la Varșovia». Mă mir: «Așa brusc, fără să spuie nimic?». Domnișoara râde: «Duce manifeste».

După câteva zile D-ra Tecla vine la masă, cernită la braț. La Varșovia, Vasiliev a fost spânzurat. Asta e într'o Miercuri. Vineri pleacă la Varșovia Domnișoara. Până Marți e spânzurată și ea. Masa continuă, băieții și fetele se primenesc în locurile goale continuu, continuu spânzurați și câteodată nu mai e cine să facă prezintările noilor veniți. Cei rămași în viață râd, glumesc, învață, până la spânzurătoare. Mă uit din locul meu la acești Ruși, care primesc viața și moartea ca o cartă poștală și caut să văd în ei cu ochii strânși, ca într'o zare goală. Arde ceva și scoate fum des. Sunt în nestare să deslușesc. Intelectualitatea acestor fete svelte și băieți ieșiți din papură și pustietate te posomorăște. În loc de viață mai multă, ei aduc în cap și în ghiozdan moarte mai multă. Geamantane cu sânge. Stai dinaintea lor ca în prăvălia chinezului din cetatea veche, prostiți de un dragon de porțelan și confundat de un Brahman de cărămidă minuscul, a zece bani bucata.

Domnișoara Kusnețev s'a întors din Nijni-Novgorod, de acasă, față de mare proprietar de câmpii. Ea nu face nici un fel de revoluție și studiază mecanica. De ce mecanica? e o întrebare. Dar întrebările rusești sunt fără nici un răspuns. Aș vrea să-i văd ochii frumoși depărtați de matematici și mâinile moi și delicate la menghină, pilă și ciocan. Idealul ei e mecanica. A lucrat la Politehnica din Zürich și acum face un studiu de perfecționare. Ne-a adus din Nijni-Novgorod, fiecăruia dela masă, câte un cadou. Din vre-o douăzeci de clienți ruși au dispărut în timpul vacanțelor ei opt. Știe că toți au fost spânzurați, dar acest fapt divers nu pare că o emoționează. Imi dă un inel de argint.

Mă sfiesc să-l iau din degetele ei ca niște migdale. Neputând să-i fac un dar echivalent, mă codesc. Ea râde cu hohot:

— Nu-ți face Domnule, o problemă dintr'un nimic. Costă două kopeici!

Deschide geanta, plină cu bijuterii de argint. Are pentru toată lumea, le dă cui vrea, ca niște sămburi de roșcovă. Giuvaere de două kopeici.

Inelul meu e neîncheiat și spiral, se poate lărgi și strânge după deget.

— E argint curat, fără o picătură de aramă, explică tehnic Domnișoara.

Pe creștet, inelul are o broască verde în relief, acoperită cu o pată groasă de zmalț. E o frumusețe de sălbătecie și broasca seamănă cu imaginea barbară a lui Dumnezeu.

— E chinezesc, zice Domnișoara. La Nijni-Novgorod, la târgul nostru anual, sunt mii de movili de asemenea argintării, aduse cu căruța și deșertate pe o bucată de covor așternut pe jos. Chinezul care le vinde stă pe brânci lângă ele.

Văzusem într'o librărie o carte despre târgul din Nijni-Novgorod și am alergat să o cumpăr. Am citit în ea un basm neînchipuit. Caravane fără sfârșit străbat până la târg Indiile și China, luni de zile, cămile, dromadere, animale ciudate cu mersul bivolului leneș, trag carele încărcate cu belșuguri extravagante. Unele pun doi ani de drum, unul de dus și altul de întors, și târgul ține o lună de zile. O cifră poate da o idee despre imensitatea haotică a universului aziatic strâns într'un bălci: sunt la Nijni-Novgorod, înregistrate regulat cu carte galbenă, afară de aventurierele ilicite, 250.000 de prostituate.

* * *

Chișinău. Pe Bulevardul Alexandru cel Bun dau o umbră în evantaliu niște pomi ciudați. Ramificația lor de zeci de metri în sus, fără trunchi, începe numaidecât, dela pământ, ca la legume.

— Te rog, poți să-mi spui Dumneata, pun scoțând pălăria, unui trecător, întrebarea, ce fel dep omi sunt aceștia? Trecătorul e un Moldovean, cu graiul nespus de dulce. Stă un moment, visând în fundul continentului și răspunde cu o liniște care mă face să tresar:

— Ce să fie? Plopi de Turkestan...

T. ARGHEZI

ORTODOXISMUL BASARABEAN

În mintea românului cărturar, din alte provincii decât Basarabia și profan în ale Bisericii și ale Teologiei, «ortodoxismul basarabean» înseamnă ceva exterior și pitoresc. Ne-am întâlnit adeseori cu clerici basarabeni. Am intrat de câteva ori prin bisericile dintre Prut și Nistru și am asistat, în catedralele din Chișinău, din Bolgrad sau din Ismail, la o liturghie solemnă, sau la un polihronian de zile mari...

Este adevărat că, din punct de vedere al prezintării, clerul și bisericile basarabene au pecetea lor deosebită și interesantă. Frații preoți se cunosc de departe că sunt basarabeni, prin îmbrăcămintea lor, croită ceva mai altfel decât la București, prin cizmele lor pravoslavnice, dar mai cu seamă — cel puțin în majoritate — prin păstrarea tradițională a pletelor bogate și a bărbii orientale. O sută de ani de viață despărțită de vatra românească, sub stăpânire moscovită și în tovărășie bisericească cu fosta biserică țaristă, trebuia, în chip firesc, să lase urme, de tot felul, în ființa clerului românesc din Basarabia.

Cercetătorul celor o sută de ani de viață bisericească petrecută de frații noștri sub ocârmuirea moscovită își va da seama, cu mirare și cu admirație, că preoții basarabeni au avut și au dovedit o încăpățănată și mută putere de împotrivire la îmbierile și la momelile chiriarhiei rusificatoare. Preotul moldovean, care învăța bine limba rusească și știa să săvârșească pe slavonește sfintele slujbe, era sigur de bunăvoința vlădicului rus și de cinstea și de răsplățile stăpânirii bisericești. Dar pentru aceasta, trebuia să uite puțin că este moldovean și că poporul nu vrea să auză, în biserică, slujbă slavonească...

Prea puțini frați preoți moldoveni s'au lăsat ispitiți de favoarea și de dărnicia episcopală, cu prețul ocolirii limbii moldovenești. Dar

orice rezistență are și latura ei de abdicări. Clerul moldovenesc a trebuit să primească, pe știute și pe neștiute, și certe elemente de influență rusească, mai ales când, în sine, erau progresiste și bine făcătoare.

Infățișarea arhitectonică a bisericilor basarabene, ridicate în secolul de dominație rusească, ritmul și nuanțele ritualului, cum și cântarea bisericească, au primit o pecetie și mai adâncă de diferențiere, față de caracterele vechi moldovenești.

Chipul proporționatei, zveltei și floralei biserici a lui Ștefan cel Mare a pierit. În Ismail, în Bolgrad, în Chișinău, chiar și în Comrat s'a ivit biserica patrată, cu tălpi grele cât lumea, cu spații interioare imense, și cu o pictură cărnoasă și revoluționară, la antipozii vechei noastre picturi bizantine...

Sfintele slujbe preoțești și arhieriești au început a avea o podoabă și o gravitate, pe care noi românii, ucenicii eclesiarhilor greci, nu le cultivăm totdeauna. Trebuie să recunoaștem că ritmul serviciului bisericesc basarabean, în special când este prezidat de un arhieru, are o amploare și o măreție indiscutabile. Și, firește, trebuie să recunoaștem că înrăurirea bisericii rusești și-a avut, aici, partea ei cea bună.

Cântarea din biserică a ajuns vapoasă, ciudată, cu melancolii de stepă, polifonică, foarte surprinzătoare, pentru urechea noastră obișnuită cu psaltichia grecească... O lume nouă, cu nordic misticism, înaintează către noi, prin ceața acestei cântări bisericești, ca un imens convoi de pelerini slavi, porniți spre Ierusalim, și cântând, cu jale slavonă, psalmii lui David...

După trecere de vreme și după dreaptă cântărire a impresiilor noastre, trebuie să ajungem la judecata că aceste aspecte exterioare ale ortodoxismului basarabean — întru nimic supărătoare — sunt, în fond, o zestre interesantă a Bisericii Românești și că unele laturi și amănunte ar merita chiar să fie imitate și răspândite și prin regiunile celelalte bisericești, cu ortodoxie mai anemiată.

* * *

Ortodoxismul basarabean are superioară importanță, dacă privești în profunzimile lui sufletești și dogmatice. Aici competența privitorului român — fie el oricât de cărturar — dacă nu este și teolog nu este suficientă.

Ortodoxismul basarabean este mult mai mult decât ceea ce putem prinde și nota din portul preoțesc, din profilul sfintelor locașuri și din atmosfera ceasurilor liturgice. Acest ortodoxism coboară în adâncime și nu oricine poate să-l urmărească și nu oricine poate să precizeze caracterele lui intime.

Ortodoxism însemnează un imperiu sufletesc, în care soarele dătător de viață și de mântuire este Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Christos și în care toate legile, toată puterea și toată bucuria decurg deapaururi din Biserica Sfintelor Șapte Taine. Învățătura Bisericii, istoricul ei și documentele Revelației Divine (sufletul imperiului nostru) le avem în Sfintele Scripturi ale Vechiului și ale Noului Testament. Ortodoxismul basarabean înseamnă părtășia românismului nostru dintre Prut și Nistru, cât mai curată, cât mai devotată, cât mai bucuroasă de jertfă, la dumnezeiasca învățătură, la Sfintele Șapte Taine și la venerabila tradiție a Bisericii « una, sfântă sobornicească și apostolească ».

Comparând pe frații basarabeni, din punct de vedere bisericesc și ortodox, cu noi ceilalți din celelalte provincii, trebuie să recunoaștem că basarabenii se cuvine să aibă întâetate. Întâetatea aceasta este condițională... Ca să le-o acorzi, sau trebuie să fii un om simplu și de treabă, un om fără multă carte, dar cu creștere creștină și cu frica lui Dumnezeu, sau trebuie să fii... din adevărată familie teologală.

Basarabenii (într'un fel ca și Bucoveninii) n'au cunoscut lunga noastră secetă bisericească din anii veacului al XIX-lea. Ei n'au apucat epoca de libertinism intelectual și de voltaire-ianism pe care am trăit-o noi de pe la 1848 până mai deunăzi. Basarabia, de altă parte, provincia dela granița împărăției Țarilor, a simțit prea puțin marile frământări lăuntrice și acțiunea tragicilor apostoli ai ateismului revoluționar din speluncile nihiliste... O poruncă minunată și milostivă a păstrat-o, neatinsă și nevinovată între Prut și Nistru, în mijlocul unor uriașe viraje de idei fără Dumnezeu și de acțiuni puștiitoare.

Acum zece și douăzeci de ani, când ne dădeam toată osteneala, noi să înțelegem pe Basarabeni și Basarabenii să ne înțeleagă pe noi, poate că n'ar fi fost potrivit să mărturisim că acești frați se găsesc, în scara purității creștine, pe o treaptă superioară nouă. Azi, însă, când peste ortodoxismul lor a trecut și un an de mucenie, se cuvine să vorbim deschis.

Este un noroc al nostru al tuturor și este o rezervă de bogăție sufletească națională această comoară a ortodoxismului basarabean. Vijeliile care ne culcă la pământ de câțiva ani au făcut încă odată evident adevărul că secretul tuturor rezistențelor stă în convingerea religioasă. Nu vom muri, atâta vreme cât Dumnezeu trăește în noi. Și în noi, Românii, Dumnezeuul nostru trăește în adevărul și în slava Sfintei Treimi, în credința Învierii Mântuitorului și în devotamentul plin față de Biserica strămoșească.

Basarabenii sunt cei dintâi, din neamul nostru, în credința, în avântul, în nevinovăția și în tradiționalismul lor față de aceste sfinte izvoare ale Adevărului și ale Vieții.

Vine ceasul — și acum este — când va trebui să coborâm în inimile noastre, să adâncim și să săpăm, până când vom da de visteriile sufletești ale slăviților noștri voievozi și doamne, ctitori de mănăstiri, și ale cinstiților lor sfetnici și cărturari, traducătorii Sfintelor Scripturi și alcătuitoarii *Mărturisirii Ortodoxe*.

GALA GALACTION

MÂNĂSTIRI BASARABENE

Pământul românesc înfățișează privitorului de azi mai multe mănăstiri la răsărit decât la apus. Banatul, Oltenia, Ardealul... nici altă dată, nici în zilele de față n'au avut și nu au atâtea mănăstiri câte numără Bucovina și Moldova dintre Carpați și Nistru.

Trebue să credem că împrejurări puternice au îndemnat pe părinții noștri — la fel de pravoslavnici și la apus și la răsărit — să se deosebească totuși între ei în râvna zidirii de mănăstiri... Poate că una din aceste împrejurări a fost vitregia vieții noastre politice, mare peste tot, dar mai mare în părțile răsăritene. Multă tihnă n'au avut niciodată nici Muntenii, nici Moldovenii. Dar pe malurile Oltului și ale Ialomiței n'au trecut atâtea hoarde pustiitoare ca pe malurile Prutului și ale Nistrului. După cum în viața ființelor luate în parte, sunt legi care înzestrează organismul cu anume armuri și periferii dure, tot așa și în traiul colectivităților omenești. Pe plaiurile noastre răsăritene, deschise Crivățului și năvălirilor seculare, neamul românesc a ridicat mai multe cetăți propriu zise și mai multe fortărețe duhovnicești, care, de multe ori, aveau îndoită funcțiune, să apere adică și duhul și trupul.

Mănăstirea creștină s'a ivit în istoria creștinătății odinioară, în vârsta de aur, în preajma Nilului și pe coastele și pe sub cedrii Libanului. Erau niște cetăți ale cucerniciei, ridicate împotriva păcatelor acestei lumi. Pustia Tebaidei ajungea zonă fortificată împotriva vieții molatice a veacului, împotriva strălucirii deșarte și pierzătoare a marilor orașe, împotriva orgoliului, a luxului, a robiilor aurite, ca și împotriva cugetării inimice și tăgăduitoare de Christos. Imperiul roman era încă viguros și vitejește apărât de legiunile lui, ca să fie vorba, în vremea aceea, de mănăstirea cu îndoită funcțiune.

Mai târziu, după veacuri și veacuri, după ce în vatra imperiului roman, risipit, se ridică vlăstărișul noilor popoare și grandioasa epopee a creștinismului, mănăstirile încep să se reverse din Orient spre Occident și Europa întreagă — ca o luncă, în soarele de primăvară — se acoperă de duhovnicești viorele.

Neamul nostru românesc a avut și el bogata lui recoltă. Mănăstirile dintre Prut și Nistru sunt surorile mezine ale mănăstirilor dintre Capați și Prut. La 1812, în anul hrăpirii Basarabiei, în cuprinsul ei erau vre-o patruzeci de mănăstiri și de schituri — unele năpustite — cele mai multe de călugări, mai puține de maici. Unele erau foarte vechi. Cele mai multe dintre ele fuseseră înființate de credincioși din popor. Mănăstirile Hâncu și Suruceni sunt ctitorii boerești. Mănăstirile Vărzărești, Căpriană și Chițcani au fost întemeiate de domni români. Patru din mănăstirile basarabene erau închinat mănăstirilor străine, din Ierusalim și din Muntele Athos.

Mănăstiri de călugări (Hârjauca, Curchi, Jabca, Călărășauca, Frumoasa, Căpriană Gârbovăț, Dobrușa, Chițcani-Noul Neamț, Condrița) sau schituri de călugărițe (Coșelăuca, Tabăra, Vărzărești, Răciula, Hirova...), aceste monumente ale evlaviei strămoșești și în același timp aceste adăposturi ale apărării naționale stau risipite între Prut și Nistru, printre codri, lângă heleștaie și lângă iezere adânci, în fund de văi și la subțioară de coline, în faldurii atât de numeroși și de drag îmbrățișați de soare ai moșiei moldovenești. Căpriană pare a fi un bazin roșu sub cascada de stejari și de frasini de deasupra-i... Surucenii stă între dealuri fericite și pline de viță... Gârbovățul se întinde, cu vasta lui gospodărie, din deal în vale... Curchi pare un cuib de salangană, la sânul unor coline cu heleștaie la picioare... Noul-Neamț străjuește ca o adevărată cetate, deasupra Nistrului cel pierdut în zăvoaie și în fața enigmelor stepei răsăritene. Alte mănăstiri se ascund în codri și în grădini, lăsând, peste vârfuri, călătorului care se apropie, numai semnul crucilor răzbătătoare.

Fiindcă inima omului, ca și apa mării, ca și oștirea norilor, este supusă unui neastâmpăr veșnic și este ursită să se zbată deapururi între adevăr și eroare, ne aducem aminte cu remușcări de epoca foarte apropiată, dacă nu încă dăinuitoare, când înțelesul și valoarea închinării călugărești se păreau lucruri din altă lume... Ce ne mai trebuie această formă religioasă din vremuri ce au fost și nu vor mai veni! La ce ne mai sunt bune aceste mănăstiri, decât doar ca să facem

din ele școli de agricultură sau locuri de întremare, pe timpul ve-rei!... Dar (zice Sf. Scriptură)... *Înțelepciunea a fost găsită dreaptă de către toți fiii ei (Luca, 7,35).*

Credem azi — din nou, cu puteri crescute, cu convingere nebiruită! — că mănăstirile toate, în deobște, și cele basarabene în deosebi, ni sunt mai de folos azi ca oricând.

Avem de vindecat atâtea și atâtea cugete bolnave! Avem de re-clădit un continent nou sufletesc! Avem, în fața noastră, un seceriș imens, pe care, ca și odinioară, numai secerile Sfintei Evanghelii și numai apostolatul creștin și monahicesc vor fi în stare să-l biruiască!

Dar așteptând cu neclintită încredere în Dumnezeu destăinuirile zilei de mâine, vom recunoaște, sprijiniți pe cercetări destoinice, pe lucrări de precisă informație, importantul rol al mănăstirilor basarabene, din punct de vedere al conservării naționale.

Unul dintre cercetătorii Istoriei Bisericii din Basarabia, într'o operă de meritoasă sârguință ¹⁾, constată că tendințele de rusificare din veacul al XIX-lea au întâlnit, în calea lor, zăgazul monahismului basarabean. Pe când în celelalte laturi ale vieții bisericești, limba rusă, duhul moscovit și centralismul imperial pătrundeau stăruitor și treptat, în mănăstirile basarabene nu se simțea mai nimic.

Cercetătorul nostru scrie: «...stăpânirea eparhială nu era mulțumită cu spiritul românesc ce predomina în mănăstirile basarabene... După constatările făcute chiar de arhiepiscopi, mănăstirile erau pline de călugări moldoveni. Mulți dintre ei erau înălțați până la rangul de preot, cu toate că nu cunoșteau limba rusă, nici cea slavonă. Din această pricină și slujba în aceste mănăstiri, afară de mănăstirea Hârjanca, se făcea laolaltă în amândouă limbile. De asemenea și în mănăstirile de călugărițe se citea și se cânta mai mult în moldovenește, de oarece maicile și surorile erau moldovence » ²⁾.

Aceste împrejurări — continuă autorul — favorizau «... vechiul contact al mănăstirilor cu populația moldovenească și tocmai prin acest contact se înfăptuia menirea istorică a mănăstirilor locale, adică introducerea în viața poporului băștinaș a înrăuririi bisericești-culturale, ce pătrundea cu atât mai adânc în sufletul sătenilor moldoveni cu cât se exercită în cele mai potrivite condițiuni, în limba moldo-

¹⁾ Nicolae Popovschi. *Istoria Bisericii din Basarabia, în veacul al XIX-lea, sub Ruși*, Chișinău, 1931.

²⁾ Pagina 329.

venească, prin vechi melodii naționale bisericești. Astfel că spiritul bisericesc, cultivat în populația basarabească cu atâta energie de factorii principali ai regimului țarist ducea în chip fatal la înrădăcinarea în sufletul acestui popor, a cerințelor vii religioase și a simțului național... »¹⁾).

În alt loc, autorul accentuează:

« Mănăstirile... pentru populația băștinașă, cu toate neajunsurile lor, cu tot primitivismul credinței și al traiului călugăresc, erau adăposturi de cele mai curate suflete, de cele mai înalte aspirații. Și în împrejurări mai grele, fie de boală, fie de cumpănă în viață, moldovenii basarabeni... alergau la călugării din mănăstiri, după rugăciuni și mângăiere... ».

Constatăm, deci, că... « viața în aceste locașuri, cu toate dispozițiile luate de stăpânire în cursul întregului veac al XIX-lea se schimba foarte puțin... Călugării basarabeni cedau cu multă greutate sforțurilor ocârmuirii de a-i face să-și însușească limba rusă și de a-i deprinde cu slujba bisericească slavonă. Tot astfel de dârji erau ei și în obiceiurile lor vechi... Cu toate curente nouă, a rămas neștirbit contactul călugărilor cu populația băștinașă, care, la rândul ei... a păstrat neschimbată vechea legătură sufletească cu mănăstirile locale... »²⁾).

Aceste constatări și aceste situații zugrăvesc chipul unui trecut de care ne desparte un fericit capitol de istorie cu totul nouă: 1918—1940... Așa a fost viața mănăstirilor basarabene în veacul al XIX-lea și în primii 18 ani ai celui de față... De douăzeci și doi de ani, drumurile Basarabiei moldovenești ne fuseseră deschise; hotarele nedreptății și ale silniciei fuseseră desființate; sfintele locașuri dintre Prut și Nistru și frumoasele mănăstiri basarabene primiseră și ridicaseră în ceruri de evlavie sute de mii de suflete românești de pretutindeni!... Am priveghiat, am ascultat și am îngenunchiat la Sfânta Liturghie — slujită numai în limba românească — timp de douăzeci și doi de ani... Am făcut cale de închinători spre aceste mănăstiri, atât de creștinește și de românește ospitaliere, în multe zile cu cer albastru, cu dumbrăvi prăvălitate și cu aglici și cu răsurile de-a-lungul drumului. Ne-am odihnit inima de atâtea ori, în aceste

¹⁾ Pag. 330.

²⁾ Pag. 433.

cețăți de două ori sfinte și am meditat dogmele credinței noastre și dovezile vârtoșiei noastre naționale, aici la umbra zidurilor cu morminte de strămoși la temelie... Ne-am închinat Sfintei Icoane a Pururei Fecioare, cea din Mănăstirea Gârbovăț, și am înțeles, din clocotitoarele pelerinaje la mănăstire, din purtarea triumfală a cinstitului odor prin toate satele Basarabiei, că o sfântă și tainică putere de ocrotire ca și de unificare sufletească se revarsă din dărnicia Prea Curatei, Prea Bine cuvântatei, Slăvitei Stăpânei noastre, de Dumnezeu Născătoare și Pururea Fecioarei Maria!

Dela 27 Iunie 1940 încoace un oblon de plumb și de teroare căzuse de-a-lungul Prutului, dela Cernăuți până la Reni. De un an de zile încoace, rostul nostru românesc se frânsese în două; căile noastre spre mănăstirile basarabene se surpaseră, străvechea nedreptate socotise că-și poate tăia un secol nou din inima, din glia și din înjosirea noastră... De un an de zile încoace, așteptam în dureroasă ațintire... Se mai aud clopotele bisericilor de peste Prut? Mai stau, oare, la locul lor sfintele icoane pe care le-am iubit?... Stăruiesc, în zidurile lor, locașurile care umbresc morminte de ctitori moldoveni?...

Și am plecat ochii, plini de lacrimi, asupra paginelor Cărții cu veșnică înțelepciune și am citit:

«...Te preamăresc pe tine, Doamne, căci tu m'ai scos deasupra și pe dușmanii mei nu i-ai lăsat să se bucure de restriștea mea. Doamne, Dumnezeul meu, strigat-am către tine și tu m'ai vindecat... Cântați Domnului cei cuvioși ai lui și numele lui prea sfânt lăudați-l!... Căci mânia lui ține o clipă, iar îndurarea lui o viață întregă. Seara, vine să măie în casă plânsetul, iar dimineața intră oaspete: bucuria...» (*Psalmul 30*).

Și pe când noi numărăm boabele de diamant ale Scripturilor eterne și pe când în inima noastră adunam suspine, nădejdi și psalm după psalm, sus, sub bolțile istoriei neamului românesc, a răsunat comanda:

«*Soldați! Treceți Prutul!...*».

NOTE ȘI INTREGIRI

Un subiect pe care-l scrii ca să-l citești la Radio îți impune atitudini sufletești și o drămluire de material, anume potrivite pentru Radio. Același subiect, meditat și lucrat ca studiu merit tiparului ar

avea altă înfățișare. Și altă înfățișare ar avea dacă ar fi să-l pregătești pentru o conferință, rostită de pe tribună sau de pe catedră...

Intr'un fel scrii pentru tipar, altfel pentru o sală cu ascultători și cu totul altfel pentru această bizară cămăruță, cu misterioasă instalație, care este cămăruța de lectură dela microfon. Cine simte acest lucru are în sine primul element indispensabil unui conferențiar pentru *Radio*. Dar trebuie să credem că aceste nuanțe scapă multora. De aceea, o producție originală, la microfon, este totdeauna o problemă grea și adevărații radio-conferențieri sunt prea puțini.

« Mănăstiri basarabene »... a fost cugetată și scrisă pentru microfon. Această bucată tipărită și citită, mi se pare acum mie însumi un fel de lebădă care se cumpește pe uscat...

Ideile din ea trebuiesc reluate, întregite și sprijinite mai mult decât cu autoritatea unui singur cercetător, pentru ca să suporte lumina și severitatea criticei... Cui i-ar fi aminte să trateze, altfel decât la Radio, capitolul mănăstirilor basarabene i se impun în primul loc operele scriitorilor ruși, între care mult pomenitul Zașciuc, pare-se cunoscătorul cel mai informat în această materie. Neuitatul patriarh basarabean Zamfir Arbore nu trebuie lăsat la o parte. Iar printre specialiștii azi în viață, colegii și amicii: profesori Ștefan Ciobanu, Ștefan Berechet, Dr. Cazacu... nu numai prin ceea ce au scris, dar prin erudiția lor, amabilă și accesibilă oricui, sunt consilieri neapărat trebuincioși. În monografia *Basarabia* (Chișinău, 1926), apărută sub îngrijirea d-lui profesor Ștefan Ciobanu, cititorii care ar dori să mă corecteze vor găsi (și anume în contribuția colegului Ștefan Berechet), foarte prețioase amănunte.

Prima corectură o fac chiar eu: Colegul Berechet scrie: « După 1818, Basarabia avea 20 de mănăstiri și 5 schituri, multe dispărând înainte de această dată... ». Eu am spus, în lectura de mai sus, că erau vre-o 40 de mănăstiri și schituri, cum am citit în cartea d-lui N. Popovschi. Deslegarea o aflu tot în contribuția colegului Berechet: « Cunoaștem... vre-o 21 de schituri, care parte au fost desființate, până la răpirea Basarabiei, parte după aceasta... ». Așa dar, 20 + 21...

Lăsând doritorilor această latură informativă (foarte săracă în lectura mea) găsesc de cuviință să subliniez câteva idei, care n'au putut fi subliniate la microfon.

Din lunga și tăcuta opoziție a călugărilor basarabeni împotriva năzuințelor stăpânirii bisericești și politicești, care voia să-i rusifice, a purces, la începutul veacului de față, o ciudată mișcare separatistă, care a fost *Mișcarea dela Baltă*. Un călugăr moldovean, tătucul Inochentie, a răscolit sufletele moldovenilor, i-a adunat într'o familie mistică și tainică și a târît după el, când a venit ziua surghiunului, mii de frați români, dela Marea Neagră până la Marea Albă.

Mișcarea aceasta, dușmănită și lovită aprig de autoritatea episcopală rusească, s'a prăbușit în colbul și în discreditul ereziei. Cât am stat între fețele bisericești oficiale basarabene, am auzit, mai totdeauna, informații și deslușiri care trebuia să-mi facă despre mișcarea inochentistă o convingere osânditoare... Inochentie și toți ai lui fuseseră niște nebuni religioși care își meritaseră soarta lor și nimicirea lor. După trecere de vreme și după mai bună învățătură, socotesc că procesul acestei mișcări ar trebui revizuit.

Nu mai putem să rămânem nepăsători, când revedem, în trecut, miile de țărani moldoveni, care își vindeau ogorul, casa și văcuța, ca să se ducă, spre miază noapte, la mănăstirea de surghiun a tătucului Inochentie... Și nu ne mai rămâne inima nesimțitoare când citim că asprul și iluminatul călugăr Inochentie se întoarce din înghețatul lui exil — rebegit și bolnav — ca să moară între moldovenii lui, la marginea bugeacului strămoșesc...

Poate că, într'o zi, mișcarea inochentistă, cu începătorul ei, călugărul Inochentie și cu toți martirii secței vor fi trecuți, cu mai multă înțelegere și cu mai multă duioșie, pe tabloul de onoare al răsculaților și al luptătorilor pentru păstrarea și sporirea comorilor sufletului românesc.

Cei care au rămas în vechiul făgaș și care au continuat linia răbdării călugărești și împotrivirea mută la năzuințele de rusificare stau azi, în fața noastră, la poarta de intrare a unor mari întrebări și mari probleme, pentru viitor.

Mănăstirile din Basarabia aduc în desbatere actuala problemă atât de grea și de nerăbdătoare a monahismului românesc.

Suntem mai toți de părere că această funcțiune a bisericii și a neamului nostru n'ar trebui desființată, ci ajutată, sprintenită și larg amplificată. Devotamentul călugăresc ne trebuie azi tot atât de mult

ca pe vremea năvălirilor tătărești. Înțelepciunea, autoritatea și sfințenia lui Daniil Sihastru am pofti să le avem și azi, în inima și în persoana măcar a unora dintre călugării noștri.

Ba, astăzi, și mai mult decât altă dată, călugării români ar avea imense ogoare sufletești, la dispoziția destoiniciei lor.

Știu prea bine că întreaga problemă este, acum când scriem aceste gânduri, problemă zilnică pentru meditatea și străduința câtorva fețe din clerul nostru superior.

În curând, stările cele noi din Bucovina și din Basarabia ne vor grăbi să dăm la iveală ce-am gândit și ce-am pus la cale.

În așteptarea celor ce vor fi, o prevedere, o presimțire poate că ne este îngăduită:

Este iertat să credem, azi când privim, transportați de admirație, atâtea jertfe pe care le face neamul nostru, că și pe bătrânul și sfântul ogor bisericesc și călugăresc, nu vor lipsi cei ce, prin jertfă personală, vor aduce mai bune recolte viitoare.

GALA GALACTION

RUGĂCIUNE

PENTRU IZBÂNDĂ ARMATELOR ROMÂNE

Doamne — dă dreptate țării românești.

Luminat Stăpâne — care ocrotești,
Holda sfințită de trudnici secerători,
Pajiștea cădelnițând mir din flori,
Bolta codrilor, clopotnițele munților,
Satele albe în fruntea caselor cu semnul crucilor,
Tu care pretutindeni plutești,
Și în fiecă suflare sau fapt te vădești,
Așa cum învingând bezna — înalți soarele
Doamne — dă-ne Doamne iar hotarele.

Până în naltul înstelat al cetelor îngerești,
Până 'n adâncul de morminte creștinești
Această țară, mult încercată, batjocorită și sfâșiată,
E numai a ta Puternice și Veșnice Tată.

Doamne îndură-te de țara Ta dragă ce se roagă.
Induratele nedreptăți îi îndreptățesc năzuirea întreagă,
Intru învierea din hotare înjunghiate și căsăpite.
Dă reînălțare dreptății deasupra chinurilor răstignite.
Doamne realipește în nedespărțită trăinicie,
Bucățile smulse acestui pământ de românie.
Tu, care prin minuni toate rănile tămăduiești,
Dă fireasca întregire trupului țării românești,

In toate răspântiile de drum troițe în priveghiat
 Arată al credinței cuprins nestrămutat.
 Doamne știu că pre Tine te regăsesc
 Atunci când pe aproapele meu îl iubesc,
 In tot ce a fost umilit și asuprit
 In tot ce pentru credință e prigonit.
 Inchinându-se la veșnica Tărie,
 Purtând în suflet bunătatea de omenie,
 Infrângând împilarea vrășmașului varvar
 Bun ostaș spre a rămâne bun plugar.

Doamne nu nevrednicia noastră răsplătești
 Când dărâmând asupriri, hotarele crești,
 Ci pe ctitorii câți cu plăeșii și răzeșii lor,
 Luptând pentru tine au dat suflet acestui ogor,
 Mucenicii apărători ai sfintei cruci —
 Pe care ai milostivit spre biruinți să-i duci,
 De câte ori năvăliri cu urgii înzecite
 Râvneau colibe sărace, dar înflorite.

Din jertfa părinților leagăn urmașilor orânduiești
 Clopote voevodale au vestit nesfârșit — că Tu ești
 Singurul într'al cărui semn, veacuri din veșnicie tresaltă,
 Iar țărâna se plămădește în voia de menire înaltă.

Doamne voia Ta, prin cei aleși se împlinește —
 Ingenunchiați simțim cum în răsărit țara crește
 Tinzând să recapete vadul neamului hărăzit
 Spre a rodi în sortirea, pentru care s'a ivit,
 Acest grai, acest suflet, și acest ținut al Tău,
 Pe care de-acum să-L ferești de cel rău.

Doamne — care stai vremii pururi pază
 Tu pe ostașii Tăi îi binecuvintează
 Făcându-i pe acest pământ atât de frumos
 Vrednici apărători ai milostivului Christos.

Iar cuprinsul ce a păstrat prin restriști doar graiul hotar
 Fă-l țară liberă — întreagă un altar.

ADRIAN MANIU

NICULAE MILESCU

Când și-a isprăvit de scris cronica lui, Ion Neculce, biv vel vornicul Țării de sus, o parte mai veche după alte scrieri, sau din auzite, iar cea mai nouă, la care fusese martor și părtaș, dintru a lui știință, a văzut că-i mai rămăseseră niște însemnări. Le culesese din alți croniciari, dar Miron Costin care le întâlnise și el la ei, nu le luase în cronica lui, ca nevrednice de crezare. Cel puțin una însă o făcuse chiar Neculce, cu vești parte din Moldova și parte din Rusia, când plecase acolo cu Dumitrașcu Cantemir și întârziase întrei acei străini doi ani. Ea ne păstrează în două-trei pagini, viața minunată a lui Niculae Milescu. Țara care l-a născut i-a zugrăvit și întâiul portret, cu cel mai iscusit și mai colorat condei al istoriografiei noastre vechi.

Acele însemnări, Neculce le-a pus număr dela 1 la 42, le-a dat un nume ajuns apoi vestit: « O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni, și în letopisește nu sunt scrise » și le-a așezat în fruntea cronicii lui, dar fără să facă parte din ea. Iar în Precuvântare a spus: « Ce cine va vrea să le creadă bine va fi, iar cine nu le va crede iarăși bine va fi: cine cum îi va fi voia, așa va face ». Era poate în pridvorul casei lui dela Prigoreni, cu vederea spre iazul cel mare dintre dealuri. A așezat pana obosită pe manuscrisul cu cerdace și a zâmbit. Astăzi numai o bulbucătură a locului mai arată unde au fost casele și un inel de aur cu numele lui scos din pământ vorbește de mâna care a dus acea pană. Pusese, ca să împace pe Moldovenii lui prepuielnici, pe Milescu și faptele acestuia între basme! Mai citește odată începutul cuvântului 41. E un început de basm: « Era un boer anume Nicolae Milescu Spatar, dela Vaslui de moșia lui, prea învățat și cărturar și știa multe limbi: elinește, slavonește, grecește și turcește ».

Nicolae Miclescu a avut două vieți: una de pregătire, la moșia părintească, la marea școală dela Constantinopol, grămatic al Domnului Gheorghe Ștefan, care a urmat pe Vasile Lupu, Spătar al lui Gheorghe Ghica și Capuchehaie al fiului lui Grigore, călător la Berlin, la curtea lui Friederich Wilhelm, marele elector, și la Stettin, și apoi sol la Stockholm pe lângă Carol al XI-lea, și la Paris pe lângă Ludovic al XIV-lea. Din ea a ieșit un învățat în multe ramuri, așa cum Românii au dat în acel secol pe Constantin Stolnicul Cantacuzino, pe Miron Costin, pe Dimitrie Cantemir, un scriitor îndemânatic în mai multe limbi, cu o frăgezime pe care o împrumutase și modelelor clasice, dar și sufletului său, și un diplomat isteț și norocos. În tot acest timp, în cei dintâi 35 de ani, a fost al nostru, lucrând deopotrivă în Moldova lui și în Țara Românească și abătându-se și în Transilvania, unul din întâii Români și nu numai Moldovean sau Muntean, acest om care a putut să treacă și a lăsat și el să treacă drept grec în a doua parte a vieții. Ca o întrupare a unui asemenea adevăr aproape de necrezut, stă faptul că Niculae Miclescu a fost întâiul traducător în românește al Sfintei Scripturi. Cartea, care avea să intre în mâinile tuturor Românilor, a scris-o el. Dumnezeu a vorbit în limba noastră cu vorbele lui. Biblia lui Șerban Cantacuzino dela 1688, tipărită la București sub doi Domni, la care au ciocănit mai mulți învățați în cele sfinte, aducând pe ici-colo îndreptări, are la temelie traducerea lui Niculae Miclescu. O făcuse cu douăzeci de ani înainte sau în cei patru ani de Capuchehaie la Constantinopol, unde trăia între profesorii și marii clerici ai vârstei de școală, improspătându-și cunoștințele și ținând sufletește legătura cu țara prin această lucrare de fiecare zi ticluită pentru ea, sau în surghiunul de bună voie dela Stettin, ca să aibă ce ceti seara fostul lui Domn, Gheorghe Ștefan, trăitor acolo, pe pământ suedez, dintr'o subvenție a Regelui.

Contemporanii au uitat că, pentru această osteneală, toate păcatele sunt iertate, pe pământ și în cer, și când l-au prins că vrea să se facă Domn, i-au tăiat nasul. Neculce îi și zice Niculae Cărnul. Tot el ne spune că atunci « a fugit în Țara Nemțească și au găsit acolo un doftor de-i tot slobozea sângele din obraz și-l boțea la nas și așa din zi în zi sângele se încheaga, de i-au crescut nasul la locu, de s'au tămăduit. Iar când a venit aice în Țară la domnia lui Ilieș Vodă, numai de abia s'au fost cunoscând nasul că-i tăiat ». Omul de știință din el nu se împacăse cu această schilodire și alergase tot la știință ca să i-o

înlătura. Poate a fost întâia crestare la nas, de când o întrebuințau Bizantinii, care, deși bine făcută și chiar cu hangerul Domnului, rămânea fără urmări. Milescu, aproape glumeț sub rușinea pe care o suferise, o trata cu mijloace moderne.

Cam în același timp, numele lui, care-și avea vâlva de cărturar, dar numai între câțiva semeni și în țările din Răsărit, pătrundea în lumea cercetătorilor din Apus. În anul 1669 se tipărea la Paris în colecția scoasă la Port-Royal de fruntașii lui, Arnauld și Nicole, « Veșnicia credinței bisericii catolice », *La perpétuité de la foy de l'Eglise catholique*, contribuția în latinește a lui Milescu, « Scurtă privire sau Steaua răsăriteană care luminează pe cea apuseană », *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens*. Era întâia scriere a unui Român, care apărea în acele părți de lume, și întâia scriere tipărită a Spătarului. Ieșise din vorba la gura sobei în Octomvrie și Noemvrie 1666, cu Ambasadorul Franței la Stockholm, Arnauld de Pomponne, care se mira într-o scrisoare către domnii dela Port-Royal, rudele lui, că a găsit aici la granițele Tartariei, un om atât de priceput în cunoașterea limbilor și a tot felul de lucruri. Românii, oameni ai Renașterii și umaniști, au trebuit să aștepte un secol și jumătate după ceilalți, ca să se ivească. Soarele filosofic, al cugetării libere, răsărise în apus și avea nevoie de vreme până să ajungă pe plaiurile unde se ridica soarele astronomic.

Acesta era Niculae Milescu în anul 1671, în puterea bărbăției, la 35 de ani, trecut prin cele mai înalte școli ale Răsăritului, prin cele mai mari preocupări ale unui secol, care strălucea încă odată înainte să se destrame, și prin cele mai mari vânturi politice ale unei Europe în stare de reclădire, un poliglot și polihistor, un scriitor încercat și un aproape Domn de țară. Viața lui de pregătire se încheiase. Incepea viața de împlinire. Acest vântură cărți, vântură domnii și vântură țară a plecat atunci pe neașteptate în Rusia și a servit cu credință, timp de alți 37 de ani, până la 1708, anul morții, trei țari ai Moscovei, dintre cari cel din urmă a fost Petru cel Mare. Stăm și astăzi în fața acestui fapt și nu-l înțelegem. Ce a gândit la această răspântie a vieții lui marele Spătar? Era prea chibzuit ca să se lase ispitit de întâia chemare. Fapte, dela Neculce încoace, au îngrădădit din belșug biografii lui, atât Ruși cât și Români, dar lumina care să ne apropie chiar de firea aceasta, zvăpăiată și stranie, n'a scăpărat din materialul lor. Milescu stă tot așa de gânditor și de închis înaintea noastră.

Servea într'adevăr pe acești Țari ai Rusiilor, ai celor trei, mare, mică și albă, sau își servea până la capăt, prin ei, idealurile proprii și ale lumii din care ieșea?

La 23 Mai 1671 Voevodul și comandantul cetății Smolensk dădea de veste mai departe precum că Grecul Niculae Spatarius, boer din Moldova, trecuse hotarul Rusiei și cerea să fie primit la Moscova, fiind purtător de scrisori de taină pentru Țar. Niculae Milescu a murit. Incepe să trăiască Niculae Spătar. Cel dintâi a fost al nostru, cestălt, al lumii. O ramură a familiei lui în Rusia s'a numit Spafarief, din citirea lui Spatar cu th grecesc, auzit de slavi ca f. Incă din titlul manualului lui, Enchiridon, apare numele pentru străinătate, care i-a rămas. E ciudat că, fiind dat chiar de el, are atâtea înțelesuri, de nepriceput pentru ceilalți. Se vede de acolo că a fost boier și cap de oști în Valahia, dar își zice Moldo-valah, ca la 1848, când se pregătea Unirea: « Despre trecerea în pâine și vin a domnului nostru Iisus Christos și despre alte pricini, de Nicolaus Spadarius moldo-valah, boer mare și fost general în Valahia », De transsubstantione domini aliisque controversiis a Nicolao Spadario Moldo-valaccone, barone ac olim generali Wallachiae.

Trăia pe acea vreme, când la Constantinopol și când la București și Iași, o mare față bisericească, Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului. Era un om învățat în cele bisericești și evlavios, cu toate că pornit și în stare să nu-și ierte dușmanul nici înaintea altarului, cum l-a zugrăvit Milescu, și o minte politică, în care trăia planul desființării împărăției turcești și al așezării în Bizanțul cel nou a Țarului ortodox. Era prețuit la Moscova, unde nu se ieșea din cuvântul lui, și a fost așa până târziu, când Petru cel Mare poruncea ambasadorului rus din capitala Turciei să nu facă nimic până nu ia mai întâi înțelegere cu Patriarhul. Intre scrisorile de taină pentru Țarul Alexei Mihailovici, al doilea Romanov, pe care le aducea cu el Niculae Spătarul, se găsea și aceasta a lui Dosoftei: « Aflăm că îți trebuie un om de credință pravoslavnică știind felurite limbi. Îți trimitem de aceea pe purtătorul acestei scrisori Niculae, fiul lui Gavril, om foarte învățat în latinească, în slavonească și mai ales în elinească; el are să deprindă foarte curând și ruseasca și să facă tot felul de tălmăciri. Are o scriitură frumoasă și e un fiu foarte credincios al bisericii răsăritene, supus poruncilor mai marilor lui și păstrător de taină; a străbătut multe țări și împărății ca să se lumineze și este ca un cronograf

în care sunt adunate toate lucrurile din lume: i-ai căuta zadarnic perechea. Dumnezeu ți-l trimite. S'a născut în Moldova și e grec după tată, care era din Peloponez, și va fi de mare folos la Curtea Măriei Tale. Rugăm, de aceea, pe Măria Ta să-l întâmpine cu toată cinstea cuvenită unor asemenea oameni. Degetele dela mână nu sunt deopotrivă de lungi și Dumnezeu a făcut stelele de pe cer de mărimi deosebite, și astfel fiecare are dreptul să fie prețuit după înzestrările pe care Domnul i le-a dat. Te rugăm, așa dar, să-l cinstești ca pe un om sânguincios, învățat și chibzuit: poți să-l socotești ca robul Măriei Tale și să-i poruncești să tălmăcească și să scrie lucrări de istorie din orice limbă îți e dorința ». E cea mai bună caracterizare a lui Niculae Milescu, făcută de cineva care-l cunoștea foarte bine și-l îndrepta spre Rusia ca să urmărească împlinirea unor gânduri înalte, care erau și ale lui. Țarii Rusiei erau o unealtă a Domnului, pentru zidirea noii biserici și nu trebuiau decât mâini pricepute ca să n'o lase să se lenească sau să se abată. Spătarul era trimis de prietenii lui la Moscova cu asemenea menire. A fost aceasta și a fost mai mult. Ambasador al bisericii grecești, adică al întregii creștinătăți răsăritene, cu împuternicire necunoscută de stăpânii lui, în Capitala Rusiei, el și-a dezvoltat totodată în voe toate însușirile care-l împodobeau. La 14 Decemvrie 1671 Niculae Spătar a fost numit pentru totdeauna tălmaci de elineasca veche și nouă, latinească și moldovenească, în Ministerul de Externe, și cap al celorlalți tălmaci, cu o sută de ruble pe an.

Trei pricini de frământări a cunoscut Rusia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, una culturală, una religioasă și alta politică. În toate trei noul cap al tălmacilor împărătești s'a găsit dela început amestecat și a pus toată priceperea și râvna pe care le adunase din înțelepciunea altora și din propriile întâmplări și chibzuiele. Ca un mare pășit s'a scos însă mai puțin pe el în vază și a lucrat numai pentru izbânda gândului. Poate că scrisoarea lui Dosoftei fusese scrisă împreună, adică după o lungă stare la sfat, în care marele Arhiereu îi trecuse pe dinainte viața cum o dusesse până atunci și cum îi rămânea să o ducă de acum înainte. Destul că s'a silit să nu iasă din cuvintele acelei scrisori și să fie mai cu seamă un bun tănuitor, al faptelor altora, dar și al faptelor lui. Niculae Milescu a izbutit să se șteargă într'atât încât și un istoric, la care orice amănunt se luminează, cum e Kliușevski, povestește lucruri făcute de el, amintește înnoiri

datorite lui și nu-l numește. A fost ca un zugrav de biserici, care, după ce pune pe zid soboare întregi de sfinți și de popor, se face și pe sine într'un colț, dar ascuns după ceilalți, de nu se poate descoperi acolo decât singur, o carte ici, o carte dincolo, vre-o mărturisire a vre-unui călător pe la Moscova, și încolo tăcere. Câți s'au ostenit, din toate țările, după vestita lui călătorie în China, să aibă o copie sau o privire în jurnalul lui! El îl scrisese pentru Țar, nu l-a arătat la nimeni și manuscrisul a așteptat în arhivele rusești vremea noastră ca să fie publicat.

Rusia, aflată în durerile creșterii, încerca să se apropie de Apus. Imprumutase întâi soldați, arme și ordine de bătae, descoperise, ca să-și toarne tunuri și gloanțe acasă, minereul dela Tula, ajunsă treptat cel mai mare centru industrial al țării, dar trecuse la serbările de Curte, la înlesnirile vieții, la cunoștințe și la cărți. Străini, cari se pricepeau în vre-o ramură de tehnică sau de știință, erau chemați la Moscova și întrebuințați. Petru cel Mare a dus numai la capăt prin reformele lui o mișcare începută mai de mult. Alexei Mihailovici, tatăl lui, învățase ca Ion Creangă, azbuche și psaltichie, și avea la 12 ani în bibliotecă 13 cărți, dintre care cele mai multe tot religioase, știa slujba în biserică la rând cu călugării, îi îndrepta și-i certa cu vorbe grele când greșeau, stingea lumânările în sfeșnice, ținea toate posturile cu fasole fără untdelemn și făcea câte o mie și mai bine de mătânii, izbindu-se cu fruntea de lespezi, dar iubea teatrul, era scriitor și a luat a doua nevastă din casa unui credincios al europenizării, Natalia Narașkin, mama lui Petru cel Mare. Acest credincios al europenizării era Ministrul de Externe, Artemon Matveiev, ocrotitorul și prietenul lui Niculae Milescu, care dădea lecții copiilor lui și-i dedea și lui și era nelipsit dela adunările din casă, cu bărbați și femei de-a-valma, așa cum obiceiurile vechi rusești nu îngăduiau. Numai că nevasta lui Matveiev era irlandeză și înțelegea să se poarte ca în țara de departe. La piesele de teatru, pe care le jucau sub același acoperiș, poșteau și pe Țar. Multe cărți, traduceri, compilații, totdeauna cu adaose proprii, Arithmologhioane, Cresmologhioane, Povestiri despre Sibile, Vasiliologhioane, Cărți de hieroglfe, Introduceri la istoria Rusiei, au ieșit rând pe rând din condeiul lui Niculae Milescu, pentru luminarea Țarilor și a vremurilor.

În mijlocul acestor prefaceri, biserica rusă fusese zguduită din temelie. Ea se desvoltase aparte, fiind mai mult o biserică națională

decât una ecumenică. Mici abateri de texte și de tipic începeau s'o deosebească de celelalte biserici ortodoxe. Era o fiică a Bizanțului, dar nu mai avea încredere în Greci, de când făcuseră unirea cu Roma, în Conciliul dela Florența, și curând după aceea, ca o pedeapsă dumnezeiască, fuseseră robiți de Turci. Un călugăr, trimis după cărți vechi la mănăstirile dela Athos și dela Constantinopol, Arsenie Suchanov, nu se sfia să spue: «Papa nu e pentru noi cap de biserică și Grecii nu mai sunt un izvor, sau dacă au fost odinioară astăzi, el a secat». Față de Academia Teologică dela Kiev, a lui Petre Movilă, n'avea nici o încredere. Tot ce venea de acolo mirosea a erezie. La Kiev se învăța latinește și se avuseseră ca model Colegiile de iezuiți ale Poloniei, din care făcea parte atunci Ucraina. Biserica rusă era singură păstrătoare a vechei credințe, iar Moscova, a treia Romă și cea din urmă. Atunci Patriarhul Nikon s'a gândit să îndrepte acele mici abateri de texte și de tipic și a dat naștere la niște turburări, care n'au mai părăsit biserica rusă. De pe urma lor s'a făcut desbinarea, rascolul, și Rusia s'a umplut de rascolnici, de eretici. Ei priveau această suferință a bisericii ca o urmare a blestemei înrăuriri apusene și a papistașilor, strecurați în tot felul de vestminte. Niculae Milescu a scris pe acea vreme, pe la 1683, «Scurtă dovadă că știința și limba eleno-grecești sunt mai trebuincioase decât știința și limba latine și care le sunt foloasele pentru poporul slavon». A vrut să rămână anonim. Tot pe atunci prietenii dela Constantinopol s'au gândit să-l pună în fruntea Academiei teologice greco-slavone dela Moscova, dar n'a primit.

Rusia începea să cuprindă pământuri și popoare spre toate zările, cu îndreptățirea primejdioasă, cel puțin pentru ceilalți, că e vorba de ce a fost odată al ei și că trebuie să meargă până la un hotar natural. Din secolul al XVII-lea nu mai era o țară, ci un fel de State unite, care năzuiau să se întindă dela un Ocean la altul, lucru recunoscut abia astăzi, când numele Rusiei a dispărut din titulatura acestor State unite. Rusia era, odată, un stat așezat, cu granițele și cu legile ei, de bine de rău respectate, și, în acelaș timp, un stat călător. În timpul marilor turburări, dela stingerea dinastiei lui Ivan cel Groaznic până la venirea Romanovilor, adică între 1598 și 1613, se dăduse lupta tocmai între aceste două state. Al doilea era înfățișat de Cazaci. El a fost învins, dar nu desființat, și a dus și mai departe foloase celui dintâi, Ucraina și Siberia. Cazacii însemnau în secolul al XI-lea argați fără locuință, veniți la muncă. Mai târziu se duceau să «căzăcească»,

adică să crească albine, să vâneze, vânat sau tătari, în stepă, scăpați de frâul legilor, Ruși de margine. Așa au luat naștere Cazacii zaporojeni, dela cari am avut de suferit atâtea, și Cazacii dela Don, cari au ars în multe rânduri Rusia și au plecat apoi de capul lor spre marile fluvii ale Siberiei, dându-i pe negândite țării un adevărat continent. Cazacii de pe vremuri au fost înlocuiți astăzi de propagandiștii unei noi alcătuiți sociale, cari, după ce se cuibăresc în vecini, își chiamă stăpânii. Rusia s'a întors la statul neașezat din anii marilor turburări și vrea să căzăcească, de rândul acesta, în toate cele cinci continente. Intr'acolo spre Siberia și China a căutat noi drumuri Nicolae Milescu în vestita lui călătorie între 1675 și 1677, și a fost ca un Marco Polo pentru părțile acestea necunoscute de miază-noapte, Ambasador măreț la Impăratul Chitailor, om de știință și căpitan de expediție, un fel de culme a unei vieți și cartea scrisă, putând să stea în cumpănă numai cu tălmăcirea în românește a Sfintei Scripturi. Din loc în loc priveștiștile îi aduc aminte de Moldova. Primea la Moscova orice solie de acasă și o ajuta. Sufletul, în cămăruțele lui ascunse, îi rămăsese românesc.

O singură dată paza pe care o pune în purtarea lui a dat greș, tocmai când avea dreptul să se creadă mai sus. Pe când era pe drumul întoarcerii din China, Impăratul Alexei Mihailovici a murit și prietenul lui, Matveiev, Ministru de Externe, a fost surghiunit. Pentru un timp și-a pierdut și el rosturile și a fost închis. Fusese învinuit că făcuse magie neagră. Il văzuse cineva cu Matveiev într'o odaie, scoțând draci, care le spuneau taine și între altele și unde era el, spionul, ascuns după sobă și asvârlit apoi afară. Erau cel mult dracii pe cari amândoi, și Matveiev și Niculae Milescu, se osteneau să-i alunge din Rusia și nu izbuteau. Curând Milescu și-a luat locul de om de încredere al Țarilor, a fost unul din învățătorii lui Petru cel Mare, și ras, cum spune legenda, atunci când au căzut bărbile, de mâna lui.

Povestește Niculae Spătarul în călătoria lui în China, cum a cumpărat în acele părți de lume un rubin uriaș, ca să-l facă dar coroanei rusești. Il vedem venind cu el din Răsărit, ca Harap Alb în basm, cu piatra din fruntea cerbului năsdrașan, spre Curțile Impăratului Roșu. Multe asemenea pietre au pus Românii prin vremuri în coroana Rusiei. Cei ce le au nu mărturisesc, dar de câte ori un țăran dela Dunăre se apropie, ca în zilele acestea, ele se aprind între celelalte și vorbesc de neamul care le-a așezat acolo.

EMANOIL BUCUȚA.

A X-a CRUCIADĂ

Pornit-am într'o zi de sărbătoare
Spre româneștile cetăți Voevodale,
Din care 'ntăiele priviri de soare
Se varsă 'n Basarabia 'n cascadă,
Și 'n care noaptea-și urcă resemnarea
Unei funebre cucuvea de pradă
Ce-și pregătește 'n taină răzbunarea
Ciuntitelor ei ghiare 'nsângerate.

Superbi ca cei ce 'nveștmântați în zale
Porneau pe drumul Sfântului Mormânt,
Pornit-am într'o zi de sărbătoare
Spre româneștile cetăți Voevodale
Căci drumurile noastre duc spre soare —
Spre-același strămoșesc și sfânt pământ,
Unde ne-așteaptă morile de vânt
Cu tot belșugul noilor grânare...

Pornit-am deci, cu 'ntreaga majestate
A celor ce, pornind de nouă ori,
Purtară prin orașe și prin sate,
În numele lui Christ — învingători —
Apocalipticele lor armate
De cai și călăreți halucinați,
Cu flori de crin pe mantii presărate
Și vulturi albi, pe scuturi încrustați...

Spre soare dar!... Spre soarele de vară —
Să fie 'ntr'un ceas bun și cu noroc —
Căci noul sfânt — Ion — spadă de foc,
Din fruntea oastei noastre oțelite,
Ne 'ndreaptă tot mai mult spre răsărit
Să-i dăm pe toți necredincioșii-afar' din țară
Cu spada lui de foc, ce va 'ncresta
Pe Nistru, o Golgotă prăbușită,
Iar Magilor, pe cer, o nouă Stea!...

ION MINULESCU

ZECE ANI DE ACTIVITATE UNIVERSITARĂ LA CERNĂUȚI

Prin reîncadrarea Cernăuților în viața românească, așezămintele culturale din capitala Bucovinei urmează să-și reia vechea și rodnică lor activitate. Intre acestea, Universitatea cernăuțeană ocupă, fără îndoială, locul de frunte. După o întrerupere de un an, activitatea universitară poate fi reluată fără nici o greutate. Sălile de cursuri, laboratoarele, seminarele și bibliotecile de specialitate așteaptă cu nerăbdare pe vechii cercetători. În ajunul marilor hotărâri, ce vor statornici soarta acestui așezământ de mare cultură, socotim că este de folos a arăta, măcar în mod cât de sumar, care a fost activitatea didactică și științifică a acestei Universități, pentru ca hotărârile să fie luate pe o cunoștință mai temeinică. Fiind călăuziți de acest gând, vom căuta să punem în evidență chipul în care au înțeles profesorii și studenții acestei Universități să-și încadreze, an de an, munca și activitatea lor în ritmul vieții și activității universitare românești.

În ultimii zece ani, viața universitară din Cernăuți s'a desfășurat pe urmele unor vechi tradiții academice, fără de care nu există nici temelie solidă, nici propășire statornică. Credincioși acestor tradițiuni, profesorii nu s'au mulțumit numai cu îndeplinirea îndatoririlor didactice, ci s'au străduit să desvolte o vie și adesea migăloasă activitate în biblioteci, arhive și laboratoare, ei având nu numai să împărtășească adevărurile științifice, dar și să le adâncească și îmbogățească. Dascălul academic trebuie, de asemenea, să contribue la răspândirea și popularizarea acestor adevăruri științifice, în Universitate, ca și în afara ei, angajându-și în acest scop întreaga sa personalitate. Ca institut de înaltă în-

vățătură, Universitatea trebuie să aducă lumină în toate direcțiile și în toate tărâmurile de activitate omenească.

Ținând seama de aceste comandamente înalte, profesorii dela Cernăuți, pe lângă cursuri, seminarii, laboratorii și pe lângă acele cursuri de specialitate, au adus contribuțiuni prețioase la patrimoniul comun de știință și cultură. Prin așa numite cursuri de popularizare, ei au știut să țină treaz interesul publicului cernăuțean pentru progresele științei și pentru descoperirile făcute în diferite domenii ale gândirii omenești. În cele ce urmează, vom încerca să înfățișăm cu cifre și date, principalele realizări și activități dela Universitatea din Cernăuți.

În deceniul 1930—1940, au profesat acolo 66 de profesori, 16 conferențieri și 37 de membri ai personalului științific ajutător. Corpul didactic și-a desfășurat activitatea în 1431 cursuri de specialitate și 1049 ședințe de seminar și laborator. La *Facultatea de Teologie* au activat 13 membri ai corpului didactic, în 330 cursuri și 212 ședințe de seminar. La *Facultatea de Drept* 19 membri, în 352 cursuri și 270 ședințe de seminar. La *Facultatea de Filosofie și Litere* au activat 27 membri ai corpului didactic, în 363 cursuri și 228 ședințe de seminar. Iar la *Facultatea de Științe* 23 membri, în 386 cursuri și 339 ședințe de seminar și laborator.

În același timp, s'au ținut de 74 membri ai corpului didactic, 378 cursuri de popularizare, care au fost frecventate de 16.817 audienți, proveniți din toate păturile sociale.

Au fost de asemenea invitați o seamă de savanți și specialiști dela Universitățile din țară și străinătate, care, împreună cu profesorii localnici, au însuflețit activitatea științifică a instituției. În ultima decadă, au conferențiat la Universitatea cernăuțeană 14 învățați români și 45 învățați străini (8 din Germania, 8 din Italia, 16 din Franța, 4 din Anglia, 1 din Statele-Unite, 1 din Danemarca, 1 din Elveția, 3 din Polonia, 1 din Belgia, 1 din Bulgaria, 1 din Cehoslovacia). În același timp, profesorii cernăuțeni au conferențiat la Universitățile din țară și străinătate sau au participat la diferite Congrese Științifice Internaționale, unde au făcut comunicări. La universități din străinătate au conferențiat 9 profesori dela Cernăuți, iar la Congrese au făcut comunicări 36.

Tot în acești zece ani, personalul didactic al Universității a editat 7 publicațiuni periodice și anume: *Codrul Cosminului*, *Buletinul Institutului de Istorie și Limbă* (6 volume), *Candela* (revistă teologică, 9 vol.), *Buletinul Facultății de Științe* (9 vol.), *Revista de Pedagogie* (10 vol.), *Junimea Literară* (10 vol.), *Făt-Frumos* (10 vol.), *Mihai Eminescu* (10 vol), *Fond și Formă* (3 vol).

Un număr de 28 profesori cernăuțeni au colaborat la publicațiuni periodice străine de valoare mondială. Nu putem înșira întreaga listă a acestor publicațiuni numeroase, dar menționăm între altele: *Südostdeutsche Forschungen*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, *Revue Internationale de l'Administration*, *Byzantion*, *Revue Internationale de Sociologie*, *Bulletin de la Société Mathématique de France*, *Zeitschrift für technische Physik*, și multe alte reviste din domeniul științelor pozitive.

Nu este lipsit de interes a menționa că, în acest timp, profesorii, conferențarii și asistenții au publicat 1796 cărți și broșuri. Printre faptele mai însemnate ale profesorilor cernăuțeni, amintim publicarea *Corespondenței diplomatice și a Rapoartelor consulare austriace din Principate* (1782—1822) în colecția de *Documente privitoare la Istoria Românilor Hurmuzaki*, volumul XIX, 1 și 2 și volumul XX, tipărite sub auspiciile Academiei Române de profesorul Ion I. Nistor. De același autor a apărut și *Corespondența lui Coronini din Principate* (1854—1857), într'un volum de 1080 pagini. Profesorul onorar Dr. Vasile Gheorghiu a pregătit pentru tipar o ediție din *Novum Testamentum graece cum apparatu critico*, prima lucrare de acest fel a unui savant român.

Pe lângă Universitatea din Cernăuți au funcționat următoarele Institute: *Institutul pentru Istorie și Limbă*, înființat la 4 Decembrie 1922, director: Prof. I. I. Nistor, cu 22 membri activi și 19 corespondenți. Institutul publică buletinul *Codrul Cosminului*; *Institutul de Literatură*, înființat la 8 Octomvrie 1938, director: Prof. Alexandru Leca Morariu; *Institutul Pedagogic*, director: Prof. C. Narly; publicație: *Revista de Pedagogie*.

Universitatea a proclamat câteva mari personalități doctori *honoris causa*. La 5 Noemvrie 1937 a fost proclamat A. S. R. Principele Gustav Adolf al Suediei, care, apoi, în amintirea promoției sale festive, a trimis Universității un exemplar facsimilat din vestitul *Codex Argenteus Upsaliensis*, precum și o colecție

de pietre arhaice, de minereuri tipice și fosile cambro-silurice, din Suedia, colecția încorporată Institutelor de Mineralogie și Geologie. Au mai fost proclamați doctori honoris causa regretatul Guglielmo Marconi (1933), R. Bonnard (1933), J. Bonnescase (1933), Paul Montel (1935), Aimé Cotton (1938), Giulio Bertoni (1935), José Leite de Vasconcellos Pareira de Melo (1938). Dintre Români, s'au învrednicit de aceeași cinste folkloristul Artur Gorovei (1933) și regretatul entomologist și biogeograf Constantin Hurmuzaki (1931).

La rândul lui, corpul profesoral a fost distins prin alegerea ca membru onorar al Academiei Române a D-rului Vasile Gheorghiu (1938) și ca membri corespondenți a profesorilor Dr. Vasile Grecu, Dr. Mihai Gușuleac și Dr. Simeon Stoilov.

Profesorul Ion I. Nistor, rectorul Universității, a fost ales în 1935 membru al Academiei de Științe și Arte din Praga, iar în 1936 membru al Institutului Slav din Praga.

Membrii colegiului nostru profesoral s'au bucurat totdeauna de o largă apreciere în lumea literelor și științei românești. Nu mai puțin de 11 profesori cernăuțeni au primit chemări la Universitățile surori din București, Iași și Cluj, ca fizicianul Eugen Bădărău, mineralogul Dobre Ionescu-Bujor, matematicienii Simeon Stoilov și Gheorghe Vrânceanu, bizantinologul Vasile Grecu, geograful C. Brătescu, botanistul M. Gușuleac, romanistul Alexie Procopovici, paleontologul Oto Protescu, juriștii C. C. Angelescu și regretatul Ion Rădulescu.

Atingând limita de vârstă, au trecut în cadrul profesorilor onorari șase profesori și anume: geologul Carol Alfons Peneke, teologii Vasile Tarnavski, Dionisie Ieremiev și Vasile Gheorghiu, titularul catedrei de Istoria Artelor, Alexandru Tzigara-Samurcaș, și zoologul Eugen Botezat.

Au decedat 10 profesori: Nicolae Stelianu (1933), Dimitrie Busuiocescu (1934), Alexandru Popovici (1935), Nicolai Cotlarciuc, regretatul Mitropolit Nectarie (1936), Domițian Spînu (1936), Constantin Hurmuzaki (1937), Constantin Rădulescu (1938), Constantin Isopescu-Grecul (1938), Nicolae Florescu (1939) și Valerian Șesan (1940).

Rectori în cursul celor zece ani au fost: C. Isopescu-Grecul (1930—1933) și I. I. Nistor (1933—1940).

Promulgându-se prin Înaltul Decret Regal Nr. 3.173 din 9 Decembrie 1933 Regulamentul general de aplicare a Legii pentru Organizarea Învățământului Universitar, Universitatea cernăuțeană a intrat, ca de altfel și celelalte universități, sub regimul noii legi de autonomie universitară. Trecerea dela vechiul la noul regim de autonomie universitară a reclamat timp, chibzuință și mult spirit de organizare. Lucrările începute au fost continuate cu toată energia. Oficiul universitar, prevăzut de noua lege, a și fost organizat provizoriu în ședința Senatului universitar din 19 Februarie 1934, el fiind alcătuit din secțiunea asistenței sociale, din secțiunea asistenței medicale, secțiunea sporturilor (studenții cernăuțeni s'au mai organizat câțeva vreme și în Asociația Sburătorilor Tineretului Universitar Român, iar mai târziu au prestat serviciul premilitar) și secțiunea de plasare și de îndrumare profesională.

Prin legea pentru modificarea și completarea legilor privitoare la învățământul superior și special în vederea raționalizării, din 4 Noembrie 1938, s'a fixat cadrul didactic al Universităților, stabilindu-se și pentru Universitatea din Cernăuți numărul catedrelor, cât și posturile de personal ajutător. La Facultatea de Teologie sunt 8 catedre, la Facultatea de Drept 14 catedre și 2 conferințe, la Facultatea de Filosofie și Litere 17 catedre și 3 conferințe, iar la Facultatea de Științe 14 catedre și 7 conferințe. Din motive de ordin bugetar, nu au putut fi create până în prezent posturile de personal ajutător, conform prevederilor acestei legi.

Unele din catedrele vacante (pe cale de deces, treceri la pensie și chemări la alte Universități) au fost ocupate prin concurs, iar altele continuă a fi suplinite, potrivit legii, până la ocuparea lor. Prin concurs au fost ocupate următoarele catedre: Teologia Morală de dr. Orest Bucevski, Teologia Practică de Dr. Petru Procopovici, Exegeza Vechiului Testament de Dr. Vladimir Prelipceanu, Istoria Bisericii Universale de Dr. Milan Pavel Șesan, Liturgica și Pastorală de Dr. Ioan Zugrav, Dreptul Administrativ de Dr. Erast Tarangul, Dreptul Internațional de Dr. Ion Țurcan, Zoologia de Dr. Orest Marcu, Limba română și dialectele ei de Dr. Sever Pop și Filosofia și Logica de Dr. Mircea Florian. Au rămas încă vacante următoarele catedre: Exegeza Nou-

lui Testament și Ermineutica biblică, precum și Dreptul bisericesc, la Facultatea de Teologie; Drept Roman II, Drept Civil II, Procedura Civilă, Drept penal și procedură, precum și conferința de Drept Internațional la Facultatea de Drept; Limba și literatura franceză la Facultatea de Filosofie și Litere. În fine, la Facultatea de Științe au rămas vacante catedrele Algebra Superioară, Calcul diferențial și integral, Mineralogie generală, Fiziologie animală, Botanică, Geografie și conferințele de Fizică Generală, Chimie Generală, Chimie alimentară și Zoologie.

În timpul celor zece ani de studii (1930—1940), Universitatea din Cernăuți a fost frecventată de 25.569 studenți și studențe, proveniți din toate ținuturile țării, dar mai ales din regiunea Sucevei și cele învecinate. La Facultatea de Teologie au urmat în ultima decadă 9.900 studenți și 93 studențe. La Drept 6.851 studenți și 792 studențe. La Filosofie și Litere 1.743 studenți și 2.565 studențe, iar la Științe 2.225 studenți și 1.400 studențe. Au fost 3.902 licențiați și 141 doctori.

Asistența studențimii s'a făcut prin adăpostirea în căminurile Universității (2 pentru studenți și 1 pentru studențe), unde au primit gratuit locuință, încălzit și luminat, cât și prin burse. Pentru asistența sanitară s'a inaugurat la 3 Februarie 1936, în noua clădire a Universității, *Dispensarul academic*, condus de Dr. Vespasian Pavliucu-Burlă, unde studenții și studențele primeau gratuit consultații și medicamente. Numărul consultațiilor, medicamentelor și tratamentelor medicale în cursul celor cinci ani, de când a început să funcționeze dispensarul, este impunător. Studenții suferinzi au fost găzduiți la *Casa de recreație dela Cernăuca* și în *Preventoriul din Gura Humorului*.

Curând după deschiderea dispensarului academic, s'a inaugurat și *Muzeul de Antropologie Ortogenetică*.

Universitatea a intrat în proprietatea unui teren de 17 ha din moșia Hurmuzăcheștilor dela Cernauca, județul Cernăuți, cedat ei de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, din rezervele rămase dela expropriere, prevăzându-se ca aceste teren, o coastă plină de soare, în fața faimosului lac dela Cernauca, să rămână pururi destinat ca loc de recreație și educație fizică pentru tineretul universitar. Locul a fost prefăcut într'un adevărat parc, s'au

construit acolo două case în stil moldovenesc, una cu dormitoare și camere de studii, iar alta cu bucătărie și sală mare. În casele de recreație dela Cernaucă se organizează anual tradiționalul maial sau arminden al Universității, iar Duminicile și sărbătorile studenții însoțiți de profesori fac excursii. În cursul vacanțelor mari, urmează să se găzduiască acolo trei serii de studenți și studente. În preajma caselor de recreație se îngrămădesc păduri și crânguri ce-au rămas din faimoasele *bucovine* sau făgete de odinioară.

Preventoriul Universitar dela Gura Humorului, pentru studenții debili sau reconvalescenți, are 50 paturi cu solarii. Clădirea a fost construită în 1937 într'o pitorească regiune de munte, pe malurile Moldovei, înconjurată de brazi și molizi. La 15 Iunie 1939, Măria Sa Regele Mihai a descălecat, ca vlăstarii domnești de altă dată, la Gura Humorului, admirând această operă de ocrotire universitară.

În vacanțele mari din 1938 și 1939 au fost adăpostiți în Preventoriu, în serii, 157 profesori, studenți și studente.

Universitatea din Cernăuți a avut încă de mult o viață studențească foarte dezvoltată. Studențimea era constituită în numeroase societăți, dintre care cele mai vechi erau: *Academia Ortodoxă*, *Junimea*, *Bucovina*, *Moldova*, *Dacia* și *Arboroasa*.

Printre alte activități în curs de dezvoltare menționăm Laboratorul de Psihotehnică, sub conducerea Profesorului Dr. Alexandru Ieșan, al cărui scop este studiul aptitudinilor psihofizice pentru o justă îndrumare profesională și o bună cunoaștere a categoriilor de muncă. Inaugurat în 1936, laboratorul a fost înzestrat cu aparatele necesare și cu un început de bibliotecă de specialitate. În 1938, s'a organizat, în legătură cu acest laborator, și un Serviciu de orientare profesională și asistență psihotehnică academică. Aceasta pentru examenul antropologic și medical al studenților care se înscriu în Universitate, întocmindu-se pentru fiecare fișe antropologice și medicale.

Marele avânt pe care îl luase Universitatea cernăuțeană după Unire făcu să se resimtă din zi în zi tot mai mult lipsa încăperilor necesare pentru sălile de cursuri, institute, seminarii, laboratoare și biblioteci. Când a luat ființă, la 1875, Universitatea nu a fost așezată într'un local propriu, ci a fost adăpostită provizoriu într'o clădire menită unei școli normale. După Unire, chestiunea ridicării

unui nou edificiu s'a pus cu toată stăruința. S'a achiziționat terenul și se cerea chiar completarea Universității, prin crearea unei Facultăți de Medicină și prin construirea unor clinici universitare. Criza economică a zădărnicit pentru un timp înfăptuirea planurilor. Abia în 1928 s'a putut obține un credit de 15.000.000 lei pentru ridicarea unui edificiu. Construcția a și început pe un teren cedat de Primăria Municipiului, în apropierea vechilor clădiri universitare. Clădirea s'a putut termina în 1934, când s'au făcut instalațiile interne și s'a comandat mobilierul. La începutul anului de studii 1935—1936, noua clădire s'a inaugurat. Pe lângă noua aulă sunt acolo mai multe săli de cursuri de care era nevoie. Numeroase institute și seminarii, biblioteca Facultății de Drept, Muzeul Antropologic și Dispensarul Academic funcționează în noua clădire. Institutul de Botanică este adăpostit în localul propriu din Grădina Botanică, clădire care în 1935 a fost mărită prin ridicarea unui etaj. Vechile clădiri au fost restaurate în 1935.

Biblioteca Universității, care numără peste jumătate de milion de volume, este așezată dela crearea ei în vechiul edificiu universitar. Mutându-se Muzeul Zoologic în noua clădire, Biblioteca a căpătat spațiul necesar pentru o funcționare mai bună. Dar problema Palatului Bibliotecii nu-și găsisese încă soluția dorită. Depozitele Bibliotecii rămăseseră mai departe în parterul vechiului edificiu, expuse stricăciunii din cauza umezelii și a lipsei de aer și lumină. Se impunea ridicarea unui edificiu propriu pentru Bibliotecă. În 1935 s'a pregătit terenul pentru noua clădire. Cu largul concurs al Primăriei Municipiului Cernăuți, în fruntea căreia se găsea Profesorul Dr. D. Marmeliuc, s'a izbutit a se decapa maidanul din raza Cetății Universitare, transportând de acolo peste 20.000 metri cubi de pământ și aliniind terenul pentru noua construcție. La 24 Octomvrie 1936 s'a pus piatra de temelie pentru noul palat al Bibliotecii, planul fiind elaborat de arhitectul Leon Silion. Noua clădire va cuprinde o sală de lectură cu 150 locuri, o sală festivă, depozite pentru aproape un milion de volume, cu toate accesoriile necesare. La 24 Octomvrie 1938, Palatul Bibliotecii a ajuns sub acoperiș și a fost terminat din roșu. Recepția provizorie a construcției a fost făcută în 1939. În noul palat se va instala și o legătorie de cărți, începută în 1939, cât și o tipografie universitară, care este mult așteptată. Pentru a arăta cât

de frecventată a fost biblioteca Universității, amintim că dela 10 Octomvrie 1938 și până la 30 Septemvrie 1939 s'au consultat un total de 42.856 volume de 17.542 cetitori.

Activitatea universitară, așa de rodnică și bine organizată, a fost însă întreruptă pe neașteptate în ziua de 28 Iunie 1940, când trupele sovietice ocupară Cernăuții și cuprinsă Universitatea, pe care au prefăcut-o într-o instituție de propagandă sovietică. Starea aceasta a durat până la 5 Iulie 1941, când trupele române recuceriră Cernăuții și redară Universitatea vechii ei meniri de bastion de înaltă cultură românească.

Din fericire autoritățile sovietice n'au avut timpul necesar pentru a risipi acest vechi așezământ românesc, precum aveau probabil de gând. Clădirile Universității au rămas în bună stare. Mobilierul din birouri, din sălile de cursuri, din laboratorii și seminare, precum și din căminurile studențești au rămas în bună stare. Colecțiunile și aparatele științifice au rămas aproape neatinse. Din Biblioteca Universității au fost ridicate 28.079 volume din secția dreptului și transportate la Universitatea din Lemberg, de unde vor putea fi revendicate la rândul său. În schimb, tezaurul de cărți al Bibliotecii a primit un spor de 90.000 cărți rusești din diferite domenii ale științei, din care unele vor putea fi încorporate cu folos Bibliotecii universitare. De asemenea s'au păstrat în bună parte și arhivele Rectoratului și ale Decanatelor. Astfel putem fi fericiți că aproape toate tezaururile neprețuite ale acestui așezământ universitar a putut să reintre aproape neatins în patrimoniul cultural al neamului românesc.

Având în vedere activitatea rodnică din trecut, precum și condițiunile de bună și normală funcționare și în viitor, credem că Universitatea din Cernăuți, scăpând teafără din greaua încercare prin care a trecut, se va bucura din nou de grija și solitudine guvernului român, pentru a-și putea continua cu dragoste și râvnă marea ei misiune științifică și culturală la granița cea mai avansată spre Nord-Est a scumpei noastre patrii România.

ION I. NISTOR

MĂNĂSTIRILE BUCOVINEI

Un suflet mare și jertfe românești din cele mai grele au împlinit trupul Moldovei, la miază-noapte, cu minunatul capăt de țară căruia ne-am învățat, de mai bine de un veac, să-i zicem Bucovina. Cine nu cunoaște istoria Moldovei, și cine n'a străbătut drumul de țară, care de sub cetatea Sucevei se îndreaptă către inima Bucovinei și, de acolo prin codrii Cozminului, la Cernăuți și spre granița României către Poloni, acela greu va înțelege lumea de amintiri, farmecul și importanța Bucovinei, trup din trupul Moldovei.

Drumul cel mare de țară înfățișează călătorului, care vine dela miază-zi, întâi, priveliștea neuitată a Sucevei. Dintre case albe și verdeată bogată se înalță cupola și clopotnița mănăstirii Sf. Gheorghe, locaș de închinare, vechi de mai bine de patru veacuri, a românilor ortodocși. Ca din cuiburi, de pe culmi, alături, mai departe, apare cupola Sf. Ioan Botezătorul, cupola Sf. Dumitru, cupolele bisericilor armenesti și, la miază-noapte, de oraș, Zamca, strajă la prora unei corăbii care spintecă spațiul, amintind, cui vrea să călătorească cu gândul, de o altă strajă de corabie, Victoria dela Samotrache, nu la Luvru, ci la locul unde a fost pusă de sculptorul antic să străjuiască și să domine vânturile și valurile vrăjmașe.

Spre apus, dincolo de oraș, sub dealuri și în păduri, se ascund Hagigadarul pelerinajelor armenesti și vechea mănăstire Sf. Ilie, ctitoria lui Ștefan Voevod. Mai departe, pe drumul Dornei, stăruie Părhăuții, biserica Logofătului Troțușan, cu zidurile ei de piatră și cărămidă netencuită. Dela Ițcani, după ce ai trecut pe lângă biserica mănăstirii de maici a lui Donovac, șoseaua largă

te îmbie întins la drum cu urcușuri care te apropie de zarea albastră și cu copaci bătrâni care-ți făgăduiesc sprijin și umbră. Drumul cel mare așteaptă la fiecare răscruce, pe creasta unui urcuș sau în fundul unei văi, chipul știut al bogățiilor pe care le ascund drumuri lăturalnice, păduri de fagi și de brazi mândri. Iată, pe dreapta, șoseaua puțin umblată care te duce la altă străveche mănăstire de maici, Pătrăuții lui Ștefan cel Mare și, pe urmă, la Dragomirna lui Anastasie Crimca. Arbora cu pereții de smalt ilustrând viața unui sfânt Nichita, în privința căruia nu suntem lămurii încă, se află în preajma Rădăuților. La Rădăuți e biserica episcopală, adevărat Saint-Denis al României și, în sus spre munți și între munți, Putna, cu mormântul lui Ștefan cel Mare, și Sucevița, Humorul, Voronețul și Vatra Moldoviței. Intre Cernăuți și granița de miază-noapte a țării stau pustii de amintire Lujenii cu picturi murale din prima jumătate a veacului al XV-lea și cu răspunsuri limpezi la multe probleme de istoria artei religioase moldovenești.

Tezaurile de artă, păstrate cu evlavie și prezentate, din nefericire în condiții nepotrivite la Putna, Sucevița, Dragomirna și Vatra-Moldoviței, sunt și singure în stare să îndreptățească admirația și înțelegerea cercetătorilor. Icoanele, manuscrisele împodobite cu miniaturi, obiectele sculptate în lemn ori cizelate și, cu deosebire, minunatele broderii din veacurile XV și XVI, epitafe, aere, acopereminte de sfinte vase, etc., conving pe arheolog și pe fiecare călător cu luare aminte că se află în fața dovezilor vorbitoare a unui trecut artistic glorios și a unei adevărate școale de origini fericite, cu evoluție unitară și înfloritoare și cu monumente care mărturisesc un suflet și un stil original. Cea dintâi observare merită să fie pusă în lumină, iar cea de a doua trebuie lămurită cu precizie.

Semnul sigur al unei înfloriri artistice este format de unitatea de stil și de cugetare vădită de monumentele și de obiectele de artă ale unei țări și ale unei epoci. În tezaurile bucovinene, observatorul va descoperi ușor în icoane și în broderii, în cele ce țin de veacul al XV-lea, ori de primii ani ai veacului al XVI-lea, făpturile de sfinți, arhitecturile și, în genere, compoziția și stilul figurilor dela Sf. Nicolaie Domnesc din Dorohoi, Popouți și Dobrovăț. Corespondența este și mai strânsă și mai vădită între

broderiile, icoanele și miniaturile veacului al XVI-lea, de o parte, și picturile murale ale Probotei, Humorului, Vetrei Moldoviței ori Părhăuților, de altă parte. Constatările acestea ne duc la descoperirea unor ateliere artistice cu mare înrudire între ele, cu o tradiție, o concepție și o tehnică comună. Anume date istorice, semne lapidare de maeștri, și un număr redus de semnături ne descoperă meșteri veniți din Transilvania, din lumea Bizanțului și de aiurea, alături de meșteri sau ucenici români. Monumentele religioase bucovinene și moldovenești au însă izvoare comune, o iconografie și un stil caracteristice. Și toate acestea ne conduc la stilul roman medieval și la monumentele Transilvaniei, la orientul creștin sau constantinopolitan și la înrâuriri sârbești ale veacului al XV-lea, care sunt evidente. Artă religioasă a Bucovinei este artă moldovenească și se leagă deci de o evoluție artistică unitară și bogată, însemnată cu note caracteristice care se deslușesc limpede și-i dau o fizionomie proprie.

Cea de a doua observare stă în strânsă legătură cu cele spuse mai sus. Ea are însă un caracter mai gingaș și trebuie formulată și înțeleasă cu multe precauții, fiindcă se leagă de problema foarte complexă a originalității în artă religioasă. Pentru a preciza bine lucrurile, amintim numai picturile murale, care sunt, în întreg domeniul artei creștine medievale și cu deosebire în artă bizantină și orientală, ilustrații de texte și rituri, adică transcripții, idei transformate în imagini. Este vorba aici de dogme și de tradiție, de rituri liturgice și de înțelesul lor. Libertatea artistului este extrem de mărginită. El are în față o practică, un sistem de transpunere în imagini, linii și colori, cu alte cuvinte o tradiție artistică hotărâtă, pe care el e chemat să o respecte întru totul și în lăuntrul căreia accentele personale și libertatea de inovare sunt extrem de limitate. Această mărginire devine și mai riguroasă într-o țară tânără cum era Moldova veacurilor XIV, XV și XVI, care primea un depozit sfințit de tradiția Bisericii și de vreme, și care înfățișa înțelesul și garanția dreptei credințe. Problema originalității dobândește în aceste condiții un aspect cu totul nou. Sau, pentru a vorbi mai limpede, cercetarea însușirilor de originalitate și descoperirea unor note sufletești moldovenești, românești, este de natură delicată și cere luarea aminte deosebită și tact științific. Aceasta nu înseamnă că problema nu se poate pune și că răspunsuri pozi-

tive dintre cele mai importante nu sunt posibile. O cercetare a monumentelor principale se impune, firește, în limitele unui articol de informație, care va avea în vedere mai ales decorurile picturale ale monumentelor moldovenești din Bucovina.

Se împlinesc douăzeci de ani de când am început să studiem biserica din Lujeni. Așezată în mijlocul și într'un fel la marginea unui sat mare de ucrainieni, desfigurată de prefaceri și de o tindă urâtă de scânduri, biserica aceasta a atras atenția părintelui Dan, care a pomenit-o înaintea noastră și i-a citit inscripția ctitorească. Pe încetul și în condiții grele, am dat jos o parte din tencuiala care i-a acoperit acum vre-o jumătate de veac decorul original. Pe acesta astăzi îl înțelegem destul de bine. Bolțile naosului, cea dintâi pagină în această adevărată carte pe care o constituie decorul pictural al unei biserici, nu ne mai arată nimic. În absida principală, se văd episcopii doctori liturghisind. Ca de obicei, în arta bizantină și orientală, doi sfinți diaconi împodobesc emiciclul, la miază-zi și miază-noapte, și încadrează episcopii. Sfântul diacon dela miază-zi apare aproape întreg. În hlamida albă, cu orarul îngust de mătăasă albastră, pe care se citesc cuvintele « Agios » « Agios » « Agios », întreaga figură este o eleganță clasică și amintește sfinții îngeri din liturghia dumnezeiască dela Mistra. Chipul propriu zis și părul stilizat antic îi dau însă o distincție superioară. La miază-noapte, în zona deasupra episcopilor, se distinge mai greu spălarea picioarelor apostolilor de către Iisus. În naos, arcul cel mare deschis în veacul al XVIII-lea, în peretele dela apus, a făcut să dispară patimile Domnului și Adormirea Maicei Domnului. În ungherul de Sud-Vest, în ultimul registru, am luminat binișor trei chipuri de sfinți militari. Varul, care i-a acoperit până mai ieri, a slăbit albastrul închis al platoșelor, dându-le o nuanță de albastru spălăcit. În pronaos, la miază-zi, în zona mediană a peretelui, se vede pocăința lui David, ilustrație a psalmului 50. Scena e rară în iconografia țărilor românești. Este interesant de observat însă că o întâlnim în pronaosul bisericii din Stănești, în Oltenia, și anume în același loc și aproape în aceeași termeni ca și la Lujeni. Amândouă bisericile sunt de altfel zugrăvite în prima jumătate a veacului al XV-lea. În zona inferioară a peretelui de miază-noapte, apar portrete de sfinți făcând parte din ilustrațiunea sinaxarului. Se văd busturile sfinților Probus, Andronic, Taracos, etc.,

și câteva chipuri de sfinte. La miază-zi, se distinge greu o scenă din acatistul Sfântului Nicolae și, foarte bine, portretul ctitorului, seniorul lituan Vitold, rudă a lui Alexandru cel Bun, înfățișat cu scutul în dreapta pe un cal alb de bătaie, cu frâie roșii. O inscripție slavonă destul de citeață dă numele ctitorului și data picturii.

Viața Sfântului Nicolae, mai exact ilustrația unuia din acatistele lui, se vede a fi fost pictată pe peretele pronaosului. Acesta se leagă de faptul că biserica a fost închinată Sfântului Nicolae. În veacul al XV-lea, tot Sfântului Nicolae i-au fost închinat bisericele Sf. Nicolae-Domnesc din Iași, și cele din Popăuți, Dorohoi și Bălinești. În veacul al XIV-lea, biserica domnească din Argeș are același hram. În toate aceste exemple, acatistul sfântului este ilustrat pe pereții pronaosului. Este vorba deci de o tradiție moldovenească, care se leagă prin exemple muntene de tradiția bizantină a Constantinopolului.

Pictura Lujenilor este executată din punct de vedere tehnic în tempera bizantină, căreia mai toți cercetătorii îi zic astăzi frescă, și în bune condiții de soliditate. Figura sfântului diacon din absida principală și portretele de sfinți din pronaos sunt de bună seamă cele mai frumoase lucrări de artă din toată pictura Moldovei.

Dela Lujeni ar trebui să meargă cineva la Pătrăuți, tocmai în Sudul Bucovinei. Pe un deluleț, în mijlocul unei pajiști, stăruie voinică și bine păstrată, una din cele mai vechi ctitorii a lui Ștefan cel Mare. Pictura pereților interiori pune multe probleme, fiindcă se observă cel puțin trei straturi de picturi suprapuse. Execuția amintește din punct de vedere al solidității, al tencuielii și colorilor, picturile din Lujeni. Pe peretele de miază-noapte, în naos, se vede Coborîrea la iad a Mântuitorului, adică forma canonică a Invierii în iconografia bizantină. Figura lui Iisus în mandorla de lumină are un caracter monumental de cea mai bună tradiție. Deasupra ușii de intrare se deosebește o foarte interesantă friză, care figurează o cavalerie de sfinți îngeri. În fruntea lor stă Constantin cel Mare. În ungherul dela Nord-Vest se ivesc călugări, care apar de după deal și vin în întâmpinarea lui Constantin și a armatei lui. Pictura e restaurată, coloare pe coloare. Compoziția originală a rămas deci în întregime. Este un fel de icoană a hramului, deoarece biserica este închinată Sfinței Cruci. Friza ilu-

strează războiul lui Constantin cel Mare purtat sub semnul Crucii și amintește și Aflarea Sfintei Cruci a Mântuitorului, căutată cu înfrigurare și descoperită în chip minunat de Împărăteasa Elena. Friza aceasta prezintă însă un interes deosebit și dintr'alt punct de vedere. Ea face parte într'adevăr din pictura istorică, care a înflorit la Bizanț începând din al XII-lea veac, și care împodobește palatele împăraților bizantini și acelea ale principilor de tradiție și înrăurire bizantină. Din aceeași ramură face parte și decorul bolței dela intrare a clopotniței monastirei Neamțu, unde s'a ilustrat romanul Varlaam și Iosaf cu elemente istorice bizantine și moldovenești. Mai e de considerat și o altă latură a chestiunii. Voim să vorbim de aluzia discretă și de legătura cu prezentul sau mai bine zis cu actualitatea vremii, pe care o surprindem în friza dela Pătrăuți. Constantin cel Mare luptă împotriva necredincioșilor cu puterea sfintei Cruci. La distanță de unsprezece veacuri, Ștefan cel Mare luptă și el împotriva necredincioșilor, apără Moldova și credința creștină tot sub semnul Sfintei Cruci. O asemenea transpunere și o aluzie mai subliniată, întâlnim la sfârșitul veacului al XVII-lea, la mănăstirea Hurezi, în Oltenia. Acolo meșterii lui Brâncoveanu au înfățișat visul lui Constantin cel Mare și victoria asupra lui Maxenție, în legătură directă cu portretul domnitorului și cu năzuințele lui creștinești și românești de înlăturare a influenței și pretențiilor turcești.

Sufletul și înfățișarea picturii moldovenești dintr'al cincisprezecelea veac sunt greu de întregit cu ajutorul monumentelor care au rămas. Sfântul Ilie, ctitoria lui Ștefan cel Mare, a fost restaurată în cel de al XVI-lea și în al XVII-lea veac. Pe peretele din miază-zi al naosului dănuiește Isaiia. Figura prezintă însușiri de viață foarte pronunțate. Stilizarea aparține unui meșter dăruit cu real talent și cu multă experiență. Isaiia execută vechiul dans ritual ebraic în Fața Fecioarei Maria și amintește în chip foarte curios una din statuile-comune dela Souillac din Franța și miniaturi bizantine. Subiectul ilustrează vorbele înscrise pe pergamentul desfășurat în mâna lui stângă și cunoscutul tropar liturgic: « Isaiie dănuiește: Fecioara a avut în pânțec și a născut fiu pre Emanuil, pre Dumnezeu și omul; Răsărit este numele lui pe care mărindu-L pre Fecioara o ferim ». Figura se leagă, se pare, de decorul original și a fost puțin restaurată. În pronaos, peretele de răsărit păstrează

scene din cartea Regilor privitoare la viața proorocului Ilie. Socotim că aceasta e în tradiția veacului al XV-lea, de care am pomenit mai sus, fiindcă se ilustrează în amănunte viața sfântului al cărui hram îl poartă monumentul. La Voroneț, celebra ctitorie a lui Ștefan cel Mare, lucrările sunt confuze. Decorul pereților exteriori și acela al pridvorului sunt executate în cea de a doua jumătate a veacului al XVI-lea și sunt opera meșterilor metropolitului Grigore Roșca. În absida principală și în naos, pictura nu vădește nici concepția, nici stilizarea veacului al XV-lea, deși întâlnim elemente iconografice care par a fi mai vechi decât a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Notele caracteristice ale picturii lui Ștefan cel Mare se regăsesc însă mai toate la Putna. Nu-i vorba de biserica care adăpostește mormântul glorios al marelui domnitor. Din punct de vedere arhitectonic, aceasta a fost restaurată de Vasile Lupu, și alte înnoiri mai târzii i-au dat o înfățișare în care a rămas puțin din făptura originală. Picturile murale au dispărut toate. Ce se vede în exonartex, adică în pridvorul dela intrare, o serie de portrete de sfinți călugări, datează din vremea metropolitului Iacob Stamate și nu prezintă nici un interes artistic. La Putna trebuie cercetat însă cu cea mai mare luare aminte muzeul mănăstirii. Vremurile n'au îngăduit să se ridice o clădire potrivită în care să se așeze, la locul, în cadrul și lumina potrivită lucrările de artă pe care le păstrează acest tezaur de importanță europeană. De aceea studiul monumentelor de aici este foarte anevoios și cercetarea lor devine grea chiar pentru un călător atent și priceput. Răposatul profesor Tafrali a descris lucrurile și a citit inscripțiile. Este însă interesant să atragem atenția valorii artistice a lucrurilor de aici și mai ales să punem în lumină, așa cum am pomenit chiar dela începutul acestui articol, legătura dintre ele și dintre pictura monumentală a veacului al XV-lea.

Un epitaf zis al reginelor Eutimia și Eupraxia vine din Serbia, și datează din veacul al XIV-lea. Nu știm când a fost adus în mănăstirea Putna. Foarte probabil, alte lucrări asemenea venite din Serbia, prin călugări sau dela Constantinopole, au fost izvorul artei broderiei în Moldova. Broderiile erau de mare nevoie în biserica rasăriteană a veacurilor XIV, XV și al XVI-lea. Ele ilustrau teme liturgice sau evanghelice și portrete de sfinți părinți și de

ctitori și împodobeau sfântă masă, unde erau atârname de cele patru părți ale ciboriului. Tâmpurile existau sub forma unor balustrade scunde care încadrau ușile împărătești și se sprijineau de pereții de miază-noapte și miază-zi și absidei principale. Broderii înfățișând portretele Mântuitorului și Maicei Domnului, praznicele împărătești și icoana hramului erau atârname deasupra balustradelor și în dosul ușilor împărătești. Alte broderii cu teme liturgice slujeau drept acopereminte a sfintelor vase, iar altele se scoteau în procesiunile de Vinerea Mare, Bobotează, la sfințirile de biserici, etc.. Aceasta explică numărul relativ important de broderii religioase care se mai păstrează, după atâta vreme și atâtea restriști, mai ales în mănăstirile Moldovei. Cele mai prețioase au fost executate în ateliere mănăstirești pe vremea lui Ștefan cel Mare. Un splendid aer cu figurile brodate pe fond de broderie se găsește la Vatra-Moldoviței. El poartă numele Popii Anastasie (Popa este un termen vechi care înseamnă stareț și uneori comportă și unele atribute arhieresti), și datează din ultimul pătrar al veacului al XV-lea. Figura Mântuitorului prezintă însușiri superioare de expresivitate. Broderiile veacului al XV-lea se disting printr'un « punct » îngrijit și prin colorile lor. Roșul mai ales, un roșu de garanță luminat de vreme e plin de farmec. Chipurile tind spre expresii personale, și portretele de principii sunt remarcabile prin expresia lor. Ele au întemeiat de altfel o tradiție, care a înflorit în veacul al XVI-lea, și care ne-a dat în prima jumătate a veacului al XVII-lea portretele de o necontestabilă valoare ale lui Ieremia și Simeon Movilă dela Sucevița, și ale Doamnei și fiului lui Vasile Lupu din palatul metropolitan dela Iași.

Figurile veacului al XV-lea din pictura monumentală, cu porțiunile și expresia lor caracteristică, se regăsesc mai ales în broderiile înfățișând praznicele împărătești.

Anii de domnie ai lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, inaugurează un stil nou caracterizat prin figuri înalte, stilizate în legătură cu moda feminină a vremii și cu necesitățile decorului arhitectural. Capetele sunt mici în raport cu trupurile, gâtul lung, cingătoarea dusă aproape sub sânuri. Se introduce apoi mai mult lux în execuție, mai mult aur și o variație de colori neobișnuită în lucrurile lui Ștefan cel Mare. La Putna trebuie să cerceteze cineva cu luare aminte broderia de mari dimensiuni care înfăți-

șează Adormirea Maicei Domnului și poartă portretele lui Bogdan și al soției sale. Subiectul central este încadrat de medalioane brodate care prezintă arhitecturi complicate de orașe mari înconjurate cu ziduri crenelate. Punctul este fin și lucrul foarte solid, deși broderia are drept fond o bucată mare de mătăasă. Pictura monumentală din veacul al XVI-lea, cea mai apropiată de această prea frumoasă broderie, este de sigur cea dela Probota, în Moldova, executată în anul 1529: S'a păstrat foarte bine, până acum câțiva ani, în bolta pridvorului, unde a fost ilustrat imnul serafimilor. În Bucovina se păstrează picturi monumentale, din prima jumătate a veacului al XVI-lea, la Părhăuți, Humor, Vatra Moldoviței și Arbora.

Biserica din Părhăuți a rămas singuratecă, în margine de codru și în vecinătatea Sucevei. Din pridvor până în absida principală, pictura vădește meritele unui decorator cu multă experiență, care lucra pe dinafară, dar știa să transforme « scrisul » lui într'un adevărat veșmânt colorat în albastru-cenușiu. Acesta pune în valoare toate elementele arhitectonice și oferă privitorului, ori unde ar întoarce ochii, pricini de interes și subiecte care vorbesc sufletului.

Humorul stă pe un deal în marginea unui sat frumos de Români înstăriți. Zidurile incintei și chiliilor de altă dată au căzut. Călătorul e uimit din depărtare de înfățișarea ei de adevărat chivot. De aproape, încântarea crește. De sub streășină până la un metru dela pământ, biserica este înveșmântată într'un albastru în care plutește un verde de smalt vechi. Scenele se citesc ușor și figurile se văd limpede, toate zugrăvite în tehnica temperei moldovenești cu colori de lănuri sau de smalturi, cum se făceau acum șapte sute de ani în apus. Pictura peretelui de miază-zi pare că nici n'a văzut cele patru veacuri ce au trecut peste ea. Înlăuntru, fumul lumânărilor, umezeala și vremea au întunecat zugrăveala și au ruinat-o. Tâmpla, înălțată cu cele patru rânduri de icoane suprapuse după o modă care nu e mai veche decât începutul veacului al XVII-lea, a distrus o parte din picturi, la miază-noapte și miază-zi. Ea întunecă apoi biserica mai mult decât poate suferi ochiul și ascunde credincioșilor picturile absidei principale.

Decorurile religioase ilustrează idei, dogme, rituri, interpretări ale evangheliarului și cuprinsului sinaxarului. Valoarea picturilor stă în primul rând în prezentarea limpede și înțeleasă a

ideilor și riturilor. Imaginile ca atare și pictura propriu zisă vin în al doilea rând și ceea ce se numește frumusețea lor este în strânsă legătură cu fondul de idei pe care le exprimă și cu chipul de prezentare al acestora. Privitorul, la rândul lui, este pus și el în fața acelorași probleme, care constituiesc știința iconografiei, rezemată pe erudiție teologică și pe o serie de principii care trebuiesc cunoscute de cercetătorul monumentelor vechi.

În biserica mănăstirii Humorului, potrivit unui sistem iconografic de tradiție bizantino-sârbească, emicicluul absidei principale ilustrează elementele principale ale canonului liturgic: anamneza, adică formula în care se concentrează aducerea aminte a patimilor și jertfei Mântuitorului, instituirea euharistiei și epicleza, adică chemarea Sfântului Duh și prefacerea pâinei și vinului de jertfă în trupul și sângele Mântuitorului. Iconografia înfățișează canonul prin mijlocirea a mai multor teme picturale: spălarea picioarelor apostolilor de către Mântuitorul, Cina cea de taină, răstignirea Mântuitorului și punerea lui în mormânt, apoi Învierea, sub chipul coborârii Mântuitorului la iad, subiect luat din evanghelia zisă «apocrifă» a lui Nicodim. Canonul liturgic are un sfârșit care constă într'o rugăciune și o aclamație a Sfintei Fecioare: «Mai ales pentru prea Sfânta, prea Curată, prea Binecuvântata, Slăvita, Stăpâna noastră, de Dumnezeu Născătoarea și pururea Fecioara Maria». Ecfoneza aceasta liturgică, acesta îi este numele, se vede ilustrată în bolta absidei, deasupra Sfintei Mese, unde vedem pe Fecioara Maria stând pe un tron de aur și purtând pe genunchi pe Iisus copil, care binecuvintează. Doi arhangheli, așezați la dreapta și la stânga scenei, se închină Mântuitorului.

Scenele care ilustrează evangheliarul, în naos, și cele din nartex, care ilustrează sinaxarul, dând portrete de sfinți și scene din viața și patimile lor, trebuiesc privite cu multă luare aminte. Le vom găsi și aiurea în monumentele veacului al XVI-lea și mai târziu. La Humor, nu trebuie trecută cu vederea bolta nartexului. Calota de aici înfățișează pe prooroci și sfinții apostoli mișcându-se cu avânt, în pasul vechilor dansuri liturgice ebraice și creștine, în jurul Fecioarei Maria, pictată numai până la mijlocul trupului, cu Iisus copil într'un medalion pe pieptul ei. Ilustrația, plină de interes și de viață, traduce troparul cel mai și mai bucuros din

câte se cântă în liturghiile noastre: « Născătoare de Dumnezeu Fecioară bucură-te, ceea ce ești plină de dar, Marie Domnul este cu tine; Binecuvântată ești tu între femei și binecuvântat este rodul pântecelui tău, că ai născut pe Mântuitorul sufletelor noastre ». Două alte icoane murale prezintă un interes deosebit. Cea dintâi se găsește pe peretele de miază-noapte a camerei mormintelor în ultimul registru. Jupânița Anastasia stă acolo îngenunchiată în fața Fecioarei Maria, care poartă pe Iisus copil în brațe. Jupânița este soția logofătului Teodor, ctitorul bisericei. Ea poartă o lungă haină de mătăasă, încheiată la gât, care ajunge până la pământ, iar pe deasupra acesteia o mantie de brocard cu mâneci scurte, și blănită. Pe părul ei strâns frumos în creștetul capului, Anastasia poartă un văl de borangic și pe deasupra acestuia o pălărie luxoasă, scundă și cu marginile răsfrânte. Atitudinea ei este cea de mărturisire și de rugăciune. Ochii Fecioarei Maria privesc cu bunătate și îngăduință la jupânița, ale cărei cuvinte șoptite parcă se și aud. În pridvor, e portretul Logofătului Teodor, soțul ei. Mai aspru și mai șters, însă nu lipsit de farmec.

La exterior, pe zidul de miază-zi, zugravii au ilustrat acatistul Maicei Domnului. Acatistul se mai chiamă și al Bunei-Vestiri și este foarte popular în biserica răsăriteană, începând mai ales din veacul al XIV-lea. Este un imn atribuit Patriarhului Serghie al Bizanțului și datează din veacul al VII-lea. A fost cântat în procesiile solemne organizate în bisericile și pe ulițele Bizanțului, cu prilejul zilelor de groază când Perșii lui Chosroes asediau Constantinopolul și amenințau să-l cucerească. Imnul are o parte istorică în care se povestește vestirea venirii lui Iisus și nașterea lui fără prihană. O a doua parte preamărește pe Fecioara Maria și-i cere ajutorul. Este vorba anume de mijlocirea ei către Iisus Mântuitorul și Dumnezeuul nostru. Cea mai veche redacție iconografică a imnului pare a nu fi mai veche decât veacul al XIV-lea și se păstrează copiată într'un manuscris rusesc din veacul al XVII-lea. La Humor, Acatistul a intrat în dragostea și conștiința mai tuturor localnicilor. Am urmărit deseori țărani și țărănci care-l « citeau », cum se citește o carte: cu atenție mare, încetișor, scenă după scenă, cu ochii bucuroși și cu ochii umezi, cu mâinile împreunate spre rugăciune și cu nădejdea în suflet. O scenă între toate este tratată ca un tablou mare, cu rama lui. Fecioara Maria

poartă pe Iisus copil și tronează ca o regină în mijlocul unei grădini. La spatele ei se văd cupole de biserici. Lângă ea, pe lăturile icoanei, și la picioarele ei, în primul plan, stau, ierarhi sfinți și cuvioși în admirație și rugăciune. Pictorul a ilustrat una din strofele cele mai frumoase ale imnului, care se cântă, după canon, în fața icoanei Fecioarei Maria, în liturghia sfântului și Marelui Vasile: « De tine se bucură ceea ce ești plină de dar toată făptura... ».

Două teme împodobesc peretele, în zona inferioară: asediul Constantinopolului și parabola fiului risipitor. Asediul arată tunuri și turci: Este vorba de fapt de asediul lui Chosroes din veacul al VII-lea. Tema este deci în legătură cu imnul acatistului. Ilustrația parabolei fiului risipitor prezintă și ea o interpretare plină de interes, de care nu putem vorbi aici, și amănunte pitorești, cum sunt ospățul de bucurie și muzica de acolo.

Voronețul nu-i departe de Humor, și trebuie neapărat cercetat. Ctitoria aceasta, a lui Ștefan cel Mare, a devenit celebră în lumea românească și a intrat în legendă. Drumul se scoboară din mănăstirea Humorului în gura Humorului, orășel înstrăinat și lipsit de caracter. Din gura Humorului sunt cinci kilometri de drum rău și de potecă până în Voroneț. Osteneala ți-e plătită însă întâi de câmpul verde pe care-l străbați și de apa Moldovei, mai totdeauna împlinind din mal în mal albia ei lată. În față ai munții cu păduri de brad și pe stânga, până în mănăstire, râul Voronețului. Exploatăările sălbatece au rărit și pe aici codrii mândri și nepătrunși, care erau pe vremuri pavăza Voronețului. Satul sărac a năvălit până în poartă. Zidul incintei a început să se surpe. În ograda largă, a mai rămas clopotnița doar, în fund la răsărit, izolată după obiceiul veacului al XV-lea. Clădirile mănăstirești au dispărut fără urmă. Biserica e în bătaia vânturilor, ploii și zăpezilor. La origine și în tot cuprinsul veacului al XVI-lea, chiliile călugărilor, stăreția, trapeza și odăile de provizii formau un trup, jur împrejurul bisericii și apărau zăgrăvelile exterioare. Au venit întâmplările vremii și de multe ori gândul de modernizare în sens apusean. Pentru a « degaja » vederea bisericii, s'au înlăturat toate clădirile de mai sus. Intemperiiile vor face de aici înainte mai multă treabă în douăzeci de ani decât au putut face în cei patru sute de ani care s'au scurs.

Mitropolitul Grigorie Roșca a adăogat bisericei lui Ștefan un pridvor la apus și a înălțat de sigur zidurile. Acoperișul a fost modificat în veacul al XVII-lea și reparat de mai multe ori de atunci. Înfațișarea monumentului a pierdut mult și fizionomia originală e departe. Picturile care înveșmântează clădirea pe fond albastru sunt de pe la mijlocul veacului al XVI-lea. În interior, am cercetat cu multă luare aminte și am ezitat lungă vreme. Din punct de vedere iconografic, socotim că unele compoziții se leagă de decorul original. Așa spre pildă decorul cupolei. Picturile care se văd au fost executate însă în veacul al XVI-lea și prezintă pe alocuri semne de restaurări. Tâmpla și stranele merită o atenție deosebită. Zidul exterior dela apus ilustrează judecata din urmă. Pe cel de miază-zi, în unghiul Sud-Vest, se văd scene din patimile Sfântului Ioan dela Suceava și portretul Mitropolitului Grigorie Roșca. Alături de el este portretul sfântului cuvios Daniil, de sigur în legătură cu amintirea lui Daniil Sihastru, pe care îl pomeneste legenda ca sfătuitor al lui Ștefan cel Mare.

În Rădăuți, se înalță vechea biserică episcopală. La exterior păstrează contraforturile și înfațișarea pe care i-au dat-o restaurarea lui Alexandru Lăpușneanu și alte prefaceri mai târzii. Interiorul oferă priveliștea interesantă a unei bazilici cu trei nave de stil romantic. Aceasta a fost biserica primitivă, ctitorie a veacului al XIV-lea. Absida și pridvorul sunt juxtapuse în veacul al XVI-lea. Ștefan cel mare, care a găsit acolo morminte vechi de principii ai Moldovei, a pus pietre mormântale săpate frumos cu inscripții și date acolo unde erau altele mai vechi ruinate sau unde nu era nimic. Adevărat « Saint Denis » al Moldovei, biserica din Rădăuți păstrează moaște și evoacă trei sute de ani de istorie românească. Pictura pereților datează numai dela Alexandru Lăpușneanu și se păstrează rău. Restaurări și repictări succesive i-au schimbat caracterul. Iconografia veacului al XVI-lea mai mult se ghicește, iar arta nu mai amintește decât de pictorul Bucevski, unul din ultimii restauratori.

Dela Rădăuți trebuie să meargă cineva însă neapărat la Arbora, ctitoria Logofătului Luca Arbore, din prima jumătate a veacului al XVI-lea. Biserica păstrează mormântul logofătului și al familiei sale. O friză pictată de portretele ctitorilor, vii, chemătoare de vremi și interesante din punct de vedere al concepției și execuției. Ar-

bora este puțin cunoscută. Pereții exteriori sunt îmbrăcați într'un albastru aproape de verde, care amintește smălțurile. Figurile, în mare parte pe jumătate șterse, chiar la miază-zi, sunt elegante și frumos proporționate, însă nu sunt acordate cu monumentul. Intregul decor pare copiat dintr'altă parte și transpus aici. Nu e un decor gândit și compus pentru pereții Arborei și pentru suprafețele de aci. La apus, se ilustrează în amănunte, între altele, viața unui sfânt Nichita pe care nu-l cunoaștem. Părinții Bollandiști dela Bruxelles n'au recunoscut în pictura de aici, mai exact în fotografiile pe care li le-am prezentat, pe nici unul din sfinții Nichita cunoscuți ai sinaxarului. Ne-a rămas, de altfel, de completat cercetările pe temeiul unei documentări mai bogate. Execuția sceneilor este caracteristică. Arhitecturile sunt desenate cu precizie și draperiile modelate cu linii. Sunt cu adevărat «scrise». Kondakov s'a gândit, când le-a văzut, la modele rusești, și anume la smălțuri. Cele mai curioase sunt însă capetele, extrem de vii, adevărate portrete, mai ales femeile. Amintesc de aproape figurile de donatori și portretele de contemporani care apar în compozițiile maiestrilor italieni ale Renașterii. Firește, nu e vorba de tehnică, fiindcă aceasta vădește însușirile zugravilor răsăriteni și pe alocuri practica miniaturiştilor.

Un monument bucovinean a cucerit admirația și dragostea tuturor călătorilor, care au avut norocul să-l poată cerceta. Este vorba de mănăstirea Vatra-Moldoviței, înălțată în prima jumătate a veacului al XVI-lea, de meșterii lui Petru Rareș, în mijlocul unor codri altă dată nepătrunși și într'o poziție fermecătoare. Biserica se înalță azi, după patru sute de ani dela zidirea ei, bine păstrată, în mijlocul incintei păzită de ziduri vechi de piatră. În unghiul de Nord-Vest al acesteia, se ridică, ușor de înțeles și de reconstituit, palatul din veacul al XVII-lea al episcopului Isaiia dela Rădăuți. Așezarea mai la o parte a mănăstirii, mai la o parte din drumul năvălirilor, și norocul de a fi fost mai bine îngrijită au lăsat acestui frumos monument înfățișarea cea veche. Vor fi îngrijit de ea călugări cu inimă. Noi am văzut acolo, ani de-a-rândul, pe părintele Ilie Păsăilă, îndrăgostit de biserică, mândru de încredințarea pe care o avea, înfrigurat să priceapă și să explice minunata carte, care e pictura Moldoviței, și pe care ajunsese să o citească cu limpezime și cu suflet,

Am pomenit mai sus de clădirile mănăstirești lipite de zidul de incintă, jur împrejur, și care umpleau ograda liberă, în veacul al XV-lea ca într'al XVI-lea, la Sfântul Ioan din Piatra, Popăuți, Neamțu, Humor, Voroneț, Arbora, Moldavița și aiurea. În mijlocul lor și străjuită de ele, se ridica biserica înveșmântată în covoare de cărămizi smălțuite și de piatră sură, cum a fost la cele clădite în veacul al XV-lea, ori în glorioasa foaie de pergament, muiață în albastru și scrisă de sus până jos cu figuri și scene, cum se vede la cele din veacul al XVI-lea. Ea apărea astfel cu adevărat ca o carte împodobită cu miniaturi. Colorile rămăneau multă vreme cele originale, mai vii deci și mai impresionante. Monumentul era privit de aproape, privit și citit ca o adevărată carte de oameni care posedau instrucția necesară pentru aceasta. Astăzi călătorul cuprinde cu ochiul, dela distanță întreaga biserică cu picturile ei. Colorile au pierdut din intensitate și din strălucire, fiind mistuite de soare și de intemperii. Scenele nu mai au înțeles pentru privitorii de astăzi și pictura e socotită numai din punct de vedere pitoresc. Admiră cineva petele de culoare, echilibrul maselor de umbră și de lumină și este atras cel mult de vre-o scenă mai curioasă. De lucrul acesta ne dăm seama mai bine ca oriunde la Vatra Moldoviței. Ograda este liniștită, iarba odihnitoare, gândurile pot reconstitui multe din cele ce nu mai sunt.

În interior, pictura prezintă semnele unei restaurări din veacul al XVII-lea. E vorba însă de o repictare, culoare peste culoare, care n'a schimbat compozițiile și, în linii mari, nici stilul original. Decorul cupolei, cu Pantocratorul, proorocii, apostolii și evangheliștii, ca și picturile din abside și pronoas, mărturisesc îndemânarea unor zugravi bisericești cu experiență, care lucrau pe dinafară, slujindu-se de cartoane. « Scrisul » este de obicei rece. Linia elegantă, însă prea precisă. Draperiile, de stil liniar, nu păstrează nimic din materia și căldura veșmintelor. Atitudinile și gesturile sunt stereotipe. Tonurile, un galben de ocru cărămiziu, un verde șters, puțin roșu și mai puțin albastru, sunt reci și par uscate. Priviți însă Cina cea de Taină, pe peretele absidei dela răsărit, și judecata lui Pilat, pe zidul de apus al naosului. Interesul crește pe măsură ce întârzii în fața acestor picturi. Simți că e nevoie de o prietenie mai strânsă între tine și lucrurile acestea. Incepi să distingi figurile înalte, stilizarea elegantă de care am

pomenit când am vorbit de broderiile veacului al XVI-lea dela Putna. Cine se desparte de Moldovița, și fără a fi fost impresionat prea tare pe loc, vrea să se întoarcă. Ne urmărește pe toți un fel de vrajă. Din ce este țesută oare? De bună seamă întâlnim aici știința unui om învățat care știe să povestească. Vorbește ușor și convins de lucruri în care crede. Se simte el însuși pictând, așa s'au simțit meșterii zugravi de aici, se simte luând parte la acțiunile pe care le povestește. Pilat se îndreaptă uimit și rugător către evreii care-L hulesc pe Mântuitor și-i cer răstignirea. Lucrurile acestea ni le povestește pictorul fiindcă a fost acolo, a luat parte la ele. Accentul lui e convingător și plin de sinceritate. El ne câștigă și pe noi, ne desprinde din spațiul și din vremea noastră și ne amestecă printre asistenții scenei evanghelice. Fiindcă vedem și auzim, părăsim indiferența și luăm partea lui Iisus. Am vrea ca Pilat să aibă mai multă energie. Iisus trebuie liberat. Hulitorii trebuiesc împrăștiați. De acum înainte suntem prinși. Ne luăm locul în cortegiul care urmează pe Iisus spre Golgota. Ciocanul care pironeste trupul Mântuitorului pe crucea răstignirii răsună în sufletul nostru și ne zdrobește inima. În arcu bolții dela miază-noapte, deasupra ferestrei, s'a lăsat pacea: «Iartă-le Doamne că nu știu ce fac». Se înnoptează în plin miez de zi. Privitorul se afundă într'o strană. Se aud limpede cântările prohodului și strigătul de jale al Mariei: «Primăvară dulce, Fiul meu cel dulce, frumusețea unde ți-a apus».

Iată din ce este făcut farmecul acestor picturi bisericești și iată care este geniul meșterilor decoratori ai bisericilor bucovinene. Același ca al meșterilor din bisericile moldovenești, muntenesti și transilvănene, geniu bizantin și oriental de povestitor și de interpret al ideilor și faptelor. Meșter și stăpân pe linie și pe coloare pe care le mănuieste cu virtuozitatea și cu prestigiul oratorilor și scriitorilor care au la îndemână cuvântul.

Portretele lui Rareș și al Doamnei din colțul de Sud-Vest al naosului n'au viață. Sunt figuri de «aparat», pictate din memorie. Portrete «oficiale», ele joacă rolul unor drapele, sunt și ele niște «idei».

La exterior, scenele și figurile sunt judicios împărțite, din punct de vedere monumental. Toate se supun «legii peretelui». Tonurile, slăbite cum sunt de lumină și de vreme, numai au sono-

ritatea originală, însă au rămas « calde ». Ochiul se simte atras și purtat de sus până jos, jur împrejurul monumentului. Pictura împlinește astfel însărcinarea ei arhitecturală. Pune în lumină și face simțite formele bisericii, proporțiile ei fericite, înălțimea monumentului față de lungimea lui în axa Est-Vest, rotunjimile absidelor și îndrăzneala mândră a cupolei înălțată pe baza ei poligonală. Pictura poartă apoi ochiul dela pajiștea de iarbă din mijlocul căreia se ridică biserica prin treceri potrivite, care face bine spiritului, până la crucea cupolei profilată pe cer. Ea împacă astfel monumentul cu cadrul lui, peisajul înconjurător, lumina și spațiul. La Vatra Moldoviței simți că biserica a crescut în locul pe care se găsește și-ți vine să crezi că a fost totdeauna acolo.

Acatistul Maicei Domnului cu anexa lui, asediul Constantinopolului, împodobește laturea de miază-zi a pronaosului. Arborele lui Ieșai cu strămoșii lui Iisus Christos ilustrează peretele corespunzător camerei mormintelor. Absidele ne arată biserica cerească și biserica pământească, ceea ce se numește în iconografie, cu un termen slavon « Cinul ». Ilustrația are drept centru absida principală dela răsărit și se desfășoară pe cele două aripi ale ei, zidurile absidelor laterale de miază-zi și miază-noapte. În registrul superior, sub strașină, se vede Cel Vechi de Zile încadrat de heruvimi și de serafimi. Registrele inferioare arată pe Iisus Pantocrator și pe Iisus copil în brațele Mariei între prooroci și apostoli. Mai jos, apare Iisus copil în Sfântul Disc, acoperit de Sfântul Aer cu steaua, încadrat de episcopii doctori și de episcopi liturghisitori, părinți ai bisericii. Vin apoi șirurile mucenicilor cu cruci mici în mâini și acelea ale cuvioșilor. Intreaga ilustrație e de o măreție impresionantă. Pe zidul de miază-noapte, picturile s'au șters tare. La partea superioară a zidului se disting totuși binișor două registre de scene care arată activitatea sfinților apostoli și traduc în imagini « faptele apostolilor ». Peretele de apus, deasupra ușii de intrare, e ocupat de Judecata din urmă. Pe zidul de miază-zi al exonartexului sunt zugrăviți sfinții Gheorghe, Dimitrie și Mercurie călări, în uniforme ostășești.

Pe înserate, când nu mai puteam studia, părintele Păsăilă mă ducea pe un deal din vecinătatea mănăstirei, la ruinele bisericii lui Alexandru cel Bun. Sfinția Sa și părintele Ghervasie Hulsebaru, care mă însoțea de obicei, porneau să cânte stihiri din anti-

foane ori vre-un tropar. După ce sfârșeau ei, aceleași cântări erau reluate de glasuri multe călugărești, păreau sute, care înconjurau biserica mănăstirească din vale. Ecoul înviaa călugării de altă dată. Rânduiri în procesiune, stăpâni acum în pragul nopții pe incinta lor în care nu a mai rămas nici un străin, ei își făceau privigherea lor legiuită. Ne coboram spre casă, furișându-se pe lângă zidurile exterioare ale incintei, vorbind încet ori în tăcere, pentru a nu turbura slujba care începuse, slujba umbrelor.

* * *

Dela Rădăuți la Sucevița sunt două ceasuri de trăsură. Poarta mănăstirii pare în stare s'o apere cu tăria de altă dată, în cadrul ei de contraforturi puternice. Abia deschizi porțița și ochii îți sunt chemați de cea mai uimitoare priveliște. Dintre pomi și iarba verde se înalță cea din urmă ctitorie strălucitoare de artă a Moldovei. Un cercetător a numit Sucevița « testamentul artei moldovenești ». Intr'adevăr, Anastasie Crimca va înălța, câțiva ani mai târziu, mănăstirea Dragomirna, cu proporții monumentale și cu cupola ei « surguci înflorat de piatră », cum i s'a zis. Biserica este însă prea înaltă și cupola prea mică. Înlăuntru, nu mai apar zidurile despărțitoare care transformă bisericile veacului al XVI-lea în mai multe camere, fiecare cu menirea și cu sufletul ei. Pictura nu împodobește decât pereții dinlăuntru și, în afară de scena Înălțării, care împodobește bolta absidei principale, nimic nu prezintă un interes deosebit. Scenele și figurile par mai de grabă miniaturi desfăcute dint-o carte și lipite pe pereții monumentului. Biserica mănăstirii Secu este un monument athonit, fără pretenții de originalitate, și ce a rămas din pictură nu iese din comun. Trei Ierarhii nu mai sunt cum au fost, fiindcă nu-i mai avem decât sub forma restaurării searbăde a veacului al XIX-lea. Și la origine însă, celebra mănăstire a Iașilor a strălucit mai mult prin bogăția și curiozitatea arabescurilor complicate pe care le-au săpat meșteri orientali pe zidurile ei exterioare. Decorul interiorului era opera unor meșteri ruși moscoviți și icoana sfinților Trei Ierarhi păstrată în palatul metropolitan ne lămurește în destul însușirile de mozaști și iconari ale acestor meșteri.

La Sucevița s'au străduit cugete mari cum a fost acela al lui Petru Movilă și suflete mândre: Doamna Elisabeta (Ilisafte),

ambițioasă soție a lui Ieremia Movilă, Simeon Movilă, Mitropolitul Gheorghe Movilă și mama lor Doamna Maria. În aproape treizeci de ani, dela 1585 până la 1623, ei au ridicat biserica cea frumoasă care se vede astăzi, chiliile mănăstirești care o înconjoară și puternicul zid de incintă care o apără. Nu numai atât. Gene-roșii și prea evlavioșii ctitori au înzestrat mănăstirea cu toate cele de cuviință, cărți manuscrise de ritual împodobite cu miniaturi, broderii și veșminte de slujbă, vase de aur și de argint cizelate, cruci și icoane. Câteva din aceste obiecte au fost aduse de aiurea: am găsit și fragmente de vitralii provenind din Transilvania sau din Polonia, cele mai multe au fost lucrate însă pe loc, în atelierele întemeiate de ei. Tezaurul mănăstirii a rămas astăzi al doilea, în rând, ca importanță, după acela al Putnei. Este format din icoane pe lemn, iconițe sculptate în fildeș, argintărie bogată, broderii și superbe evangheliare cu miniaturi.

Biserica păstrează în bune condiții veșmântul pictural al zidurilor, pe dinafară. Acesta se vede, ca nicăieri, și la miază-noapte. Clădirile din incintă au apărut bine picturile executate de altfel într-o tehnică și în condiții inferioare celorlalte decoruri bucovinene. Meșterii par a fi fost puțin pricepuți și nu prea stă-pâni pe procedeele temperei moldovenești. Stilizarea figurilor arată și ea slăbiciuni. Draperiile există numai ca pete de culoare: desenul lor nu are nimic monumental. Figurile sunt lipite pe pereți în disprețul suprafețelor. « Legea zidului » este ignorată. În interior defectele acestea se accentuează, pictura de aici nu e nici monumentală, nici decorativă. Tencuielile sunt executate în condiții inferioare. Varul calitate mijlocie este amestecat cu prea mult nisip și « Zemurile » au fost amestecate cu un clei care s'a uscat iute. Tonurile au pătruns puțin în adâncime tencuiala, și în multe locuri pictura se scorojește, și stratul zugrăvit se desprinde de pe perete. Lucrul acesta se observă mai ales în bolțile absidelor. Meșterii Suceviței au fost « freschiști » de ocazie: de felul lor, trebuie să fi practicat mai mult arta icoanelor pe lemn și aceea a miniaturilor. Înăuntru, și mai ales, afară, două lucruri sunt însă admirabile. Întâi, culoarea: fondul verde în care pare că a fost amestecată pulbere de aur, roșul de sânge, care se vede ici și colo, albastrul intens și albastrul imaculat de o strălucire de coajă de ou. Prospețimea apoi a scenelor, prospețime de inspirație

amestecată cu spontaneitate și cu acel farmec greu de definit pe care-l au lucrurile povestite cu sinceritate. Zidurile exterioare ale Suceviței oferă privitorului prilejul rar de ordine picturală și de ordine spirituală de a se lăsa prins de vraja colorilor și de vraja povestirii, amândouă asemenea celei ce însuflețește arta iconarilor populari și basmele.

Din punct de vedere iconografic, picturile Suceviței prezintă un interes excepțional. În interior, baza cupolei înfățișează Dumnezeuasca Liturghie, temă liturgică de o adâncă semnificație teologică și foarte « picturală »: Iisus Christos episcop, slujește în ceruri cu îngeri, preoți și diaconi, organizează și pornește din absida principală cortegiul văhodului celui mare, care se desfășoară solemn, sub ochii noștri. Mântuitorul îl întâmpină apoi, la întoarcerea lui în absidă. Tema apare la Sucevița, și în același vreme aproape la Dragomirna. Este foarte rară în Moldova. Pe bolta absidei principale, înălțarea Domnului formează un frumos tablou, care amintește exemple dela Mistra, în Grecia, și din Asia Mică. Tema ocupă locul rezervat de obicei portretului Maicei Domnului. Bolta cilindrică înfățișează la rândul ei o serie de teme curioase și care se întâlnesc rar, în absida principală: Iisus înger al Marelui Sfat, Iisus Emanoil și Iisus episcop, încadrat de Fecioara Maria și Ioan Botezătorul, Înțelepciunea lui Solomon (înțelepciunea și-a zidit sieși casă...), vedenia lui Hermas (cetatea care se zidește pe apă...), etc. Toate aceste teme par a oferi elementele așa zisei « leturghii a Înțelepciunii », leturghie puțin cunoscută și numită, în apus, leturghia Sfântului Duh. În naos întâlnim teme care ilustrează psalmi și imnuri leturgice. Cităm, spre pildă, ilustrația bolței absidei dela răsărit, foarte curioasă, unde se traduce în imagini imnul Unule născut și psalmi leturgici. Bolta absidei dela miază-noapte și timpanul cel mare al peretelui de apus, în naos, ilustrează, la rândul lor, alte imnuri și stihiri. Asemenea ilustrații întâlnim și în bolțile ușilor de intrare în naos și pronaos, precum și aiurea.

Din punct de vedere artistic, trebuie să relevăm portretele. Acestea formează o friză întinsă în naos. În unghiul de Sud-Vest se văd principii și principese din familia Movilă, în frunte cu Ieremia Movilă, Ilisafra, soția lui, și Doamna Maria prezentați Mântuitorului de Fecioara Maria. Chipurile lui Ieremia, al Ilisaftei

și al Doamnei Maria sunt remarcabile. Pictate cu simplitate, în genul portretelor murale bizantine, ele sunt dăruite cu viață și cu expresivitate. Anume însușiri le fac de neuitat: fiecăruia i se pare că a cunoscut de aproape personajele acestea care-și trăesc mai departe viața, acolo pe perete, în văzul nostru. În fața Sfintei Treimi stau îngenunchiați și în rugăciune, Mitropolitul Gheorghe Movilă înveșmântat în ornate arhieresti și marele Petru Movilă în mantie călugărească.

În zilele mari de sărbătoare țărani frumoși, îmbrăcați în strale lor bucovinene atât de pitorești, umplu biserica. În naos, până acum câțiva ani stăteau călugării; acum, sunt călugărițele, care i-au înlocuit. Țăranii iau loc sfioși în odaia mormintelor pe lângă locurile de odihnă luxos împodobite ale principilor Movilă: din boltă privește Fecioara Maria pictată într'un medalion, încadrat de scene din Exod. Alții iau loc în pronaosul spațios și luminat bogat de ferestre de stil apusean. Liniștea n'o turbură nimeni. Principii ctitori și marele Metroplit al Ortodoxiei sunt de față. Și toți laolaltă ascultă slujba, se închină lui Dumnezeu. Acum vre-o zece ani, a cântat aici, ca niciodată, părintele Ghervasie Hularu. Mi-am amintit o clipă de arhierul Evghenie Humulescu, cel mai artist și mai impresionant slujitor al Bisericii românești din ultima vreme. Am ascultat apoi predica arhimandritului Ortizie Popescu, cugetată cu adâncime și expusă în cea mai limpede și mai frumoasă limbă moldovenească. Slujbă domnească. Și era undeva și Petru Movilă. La sfârșitul ei, țăranii au lăsat o cărare largă prin mijlocul bisericii și, mai mult timp, nu s'au clintit din loc. Au așteptat cuviincioși să iasă vlădica, Domnul și Domnițele.

Acum vre-o douăzeci de ani a poposit în preajma mănăstirii o brigadă de grăniceri. Ofițerii au intrat în ogradă să « viziteze » mănăstirea. S'au pomenit ținutii de uimire, în fața peretelui de miază-zi. Arhimandritul stareț îi primise și le explica câte ceva din ceea ce se vede. Pe încetul, au venit și soldații, și din ce în ce mai mulți: s'a umplut ograda. Venise și muzica. Arhimandritul Ortizie și-a terminat vorbirea. Inima privitorilor s'a umplut de un simțământ rar de mulțămire, de bucurie amestecată cu mândrie. Vrea să vorbească generalul. Soldații se rânduiesc, ofițerii îi aliniază. Generalul deschide gura și deodată, fără pregătire, trage

sabia: « Drepti! Pentru rugăciune, descoperiți ». Muzica cântă rugăciunea și, apoi, tot la ordin « Deșteaptă-te Române ». Arhimandritul Ortizie, înalt, frumos, impunător, cu barba lui albă și cei optzeci de ani de atunci ai lui, lăcrămează. Generalul își pune sabia în teacă. Și-a terminat « discursul ». Discurs de orator mare și de sigur cel mai spontan, mai cald și mai înțeles omagiu din câte s'au adus vre-odată meșterilor dela Sucevița, Bisericii și neamului românesc.

București, August 1941.

I. D. ȘTEFĂNESCU

ȚARA SCAUNELOR DE DOMNIE

Cineva care n'a fost prea darnic în calificativele proslăvirii, austerul Dimitrie Onciul, zicea ¹⁾ despre *Țara scaunelor de domnie*, despre Bucovina zilelor noastre deci: « Nicăiri pe tot pământul Românesc, nu se află, pe un spațiu atât de mic, atâta bogăție de istorie românească, atâta bogăție de amintiri scumpe ale trecutului nostru... Dacă Ardealul, cu resturile sale arheologice din epoca romană, este țara clasică a trecutului roman în Dacia, Bucovina este țara clasică a trecutului românesc propriu zis ».

În adevăr, ai spune că însăși pronia cerească a avut grija Moldovei — împlântând în hotarul ei, cel mai cu primejdie, atâta moldovenească vlagă și temeinicie. Fiindcă Moldova din cam *aceste* olaturi s'a obârșit; fiindcă leagănul și pivotul Moldovei aice fu menit să fie! Când « cu descălecatul lui Bogdan Vodă și cu întinderea stăpânirii acestuia mai spre răsărit » ²⁾ — străvechiul scaun domnesc al Moldovei se mută dela Baia la Siret, atunci Siretul Bucovinei de astăzi ajunge « inimă a Moldovei » ³⁾. De altfel, până astăzi, cronologicește, Siretul e cel dintâi (deci cel mai vechi) « oraș al Moldovei » pomenit în hrisoavele noastre ⁴⁾. Și mai ales sub Lațcu Vodă (1365—1373), Siretul hălăduiește în adevărată mărire și pohvală domnească ⁵⁾.

Dar — evident — nevoia de a sprijini scaunul voevodal de-un mai puternic razim decât putea fi la Siret strămta Cetățuie a lui

¹⁾ D. Onciul, *Din trecutul Bucovinei*, 1915, 32—33.

²⁾ Alex. Lăpedatu, *Cetatea Sucevii*, 1913, pag. XXI.

³⁾ Nicodim Ițcuș, *Siretul de ieri și de azi*, 1939, 16.

⁴⁾ D. Onciul, *op. citat*, 13.

⁵⁾ N. Ițcuș, *op. cit.*, 16.

Sas-Vodă¹⁾, îl determină pe plinul de mușătească vrednicie Petru I Mușat (1375—1391) să-și mute reședința dela Siret la Suceava.

E răspântia dela care înainte, — ca și numele ei de sonor, de grav și solemn-senin, se deschide zarea vulturescului cuib de *Suceavă*. Cetate de scaun — aproape 200 de ani în șir — și a unor Voevozi între Voevozi, ca Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare și Petru Rareș, vatră a Moldovei deci, Suceava adună în jurul ocinelor sale atâta floare de voevodale și eclesiastice și mi-rene ctitorii.

Ba generoasa strădanie de-a înflori țara cu minunate ctitorii e atât de puternică, încât stăruie și dincolo de marea hotărîre (și înfăptuire, a lui Alexandru Lăpușneanu de a-și muta scaunul dela Suceava la Iași (pe la 1564—1565). Astfel Dragomirna Mitropolitului Anastasie Crimca purcede a răsări în 1602 — acea Dragomirna pe care un mare îndrăgit de străbune monumente istorice, Episcopul Melhisedec Ștefănescu²⁾ o socotea (după *Curtea-de-Argeș* și *Trei-Ierarhii* Iașilor) al treilea monument arhitectonic românesc, — Dragomirna, al cărei nume pare că stă el însuși să te vrăjească, fiind aproape anagramic de simbolic: *Drago* și *mirna* . . . , — Dragomirna, pentru a cărei feciorelnică, sveltă, su-legetă apariție, cu horbota turnulețului ei de nesfârșită înfloritură, a trebuit să vină intuiția măestrului George Enescu, ca s'o caracterizeze în două-trei cuvinte³⁾: « Minune ! Atâta supleță ! Pare că-i o naie făcută să plutească în seninul albastru al cerului ! . . . ». Această Dragomirna deci vine dintr'un veleat în care Suceava nu mai era capitală a Moldovei. Precum, iarăși, de *după* mutarea scaunului domnesc la Iași au răsărit pe arborosenele plaiuri ale Bucovinei slăvite ctitorii ca: Unicul giuvaer al Suceviței Movi-leștene (din 1578), acest chilim moldovenesc și aproape basara-bean, cu alesătură mai ales în verde, așternut pe pajiștea din vă-găuna perdelelor de brădet de pe apa Suceviței; armonic-pro-porționatul Sf. Nicolai dela Suceava, înnoit (între 1610—1611) de Marele Visternic Nicoară Prăjescul; arătoasa mănăstire Solca

¹⁾ Pentru care vezi cit. N. Ițcuș, 9—10.

²⁾ D. Onciul, *op. citat*, 31.

³⁾ Cu ocazia turneului său bucovinean din Aprilie 1929 — vezi revista « Făt-frumos », An. IV, 1929, 92—93.

(din 1630) a lui Ștefan Tomșa; *Mănăstioara*, adevărată mănăstioară, zisă *Sânt-Onofrei* (din 1673) a lui Ștefan Petriceicu-Vodă, — sau, mai măruntele, dar nu mai puțin pitoreștile ctitorii, ca: blânda chinovie a Adormirii Maicii Domnului (din 1639), dela poalele Sucevii, datorită aproape-anonimelor fețe monahale Nastasia și Anghelina; sprintărul avânt arhitectonic al lui Sf. Ioan Botezătorul dela Suceava (din... anul *Cazaniei* lui Varlaam: 1643), datorit lui însuși Vasile Vodă Lupu; gospodăreasca mănăstire Ilișești (din 1714) a Marelui Medelnicer Ionașcu Isăcescul ¹⁾; șoimanul cuib de pe Nistru care-i schitul Crișceatec (din cam 1766), ctitorit de jupânul-negustor Teodor Preda; sau solida, arhaizanta zidărie (din 1772) dela Comăneștii Vornicului Simeon Tăutu; — ca și masivul turn-clopotniță dela mănăstirea « Sf. Ioan » din Suceava, înălțat în 1589 de Petru Șchiopul, sau *Stâlpul lui Vodă* Mihai Racoviță dela Vama.

Iată așa dar semne că îndeletnicirea ctitoririlor ajunsese în *Tara scaunelor domnești* tradiție și dincolo de marile răsturnări vremelnice.

În zilele ei de mărire însă, când (mai două veacuri) s'a învrednicit a fi reședință domnească, înțelegem ce-a fost Suceava. Dimitrie Cantemir ne spune lămurit ²⁾ că: « osebît de curtea domnească și de alte case mari, să număra(u) întru acest oraș » 40 de biserici de piatră ³⁾ și mai multe de lemn, și 16.000 de case ale norodului. Suceavă de cam 100.000 locuitori — și cam de opt ori mai mare ca Suceava de astăzi. Suceavă pe care și mai aievea însă o putem ghici din stihurile trubadurului bucovinean T. Robeanu (= Dr. Gheorghe Popovici), care, adânc-vrăjit de trecutul nostru strămoșesc, mai oriunde prezent pe cele bucovinene meleaguri, cu profundă pasiune se închină acelor vremuri de altădată, retrăindu-ni-le în cântări ca acestea (ce-i drept, nu fără înghirlandarea câte unui colț de intimă idilă).

¹⁾ Iar aceste patronimice articulate (în -ul), atestate chiar așa în vechile pisanii, arată că nume ca *Pumnul*, *Isopescul*, *Onciul* nu derivă abia din școala ui Arune Pumnul...

²⁾ *Scrisoarea Moldovei*, Mănăstirea Neamț 1826, 64 (v. Leca Morariu, *Un cântăreț al Sucevii: T. Robeanu*, 1926, 13—14).

³⁾ Astăzi, inclusive ruinele celor două cetăți ale ei, Suceava a rămas numai cu « 16 mari monumente istorice » (Leca Morariu, *Un cântăreț al Sucevii*... 4).

Pentru glorioasa Suceavă voievodală — evocarea:

Suceava e avută 'n turnuri
Ca muntele bogat în stânci,
Ea are strade glorioase
Și are pivnițe adânci —

Și, umbrirea în tonul minor al poeziei intime:

În bolta dela *Craiul-Negru*
Acolo-i vinul minunat,
Acolo trei voinici aseară
Intr'un ungher s'au așezat...
(*In Bolta dela Craiul-Negru*).

Și chiar *Cetatea Sucevii*, în ceas târziu de miazănoapte, sub
tainica vrajă a lumii:

La Suceava în cetate
Ceas de miazănoapte bate,
Păzitorii cântă 'n uliți
Răzimați în albe sulii —

— *albe* fiind sulile paznicilor nocturni de poleiul lunii...

Și:

La Suceava în cetate
Ceas de miazănoapte bate,
Zidul vechi adânc răsună:
Noapte bună, noapte bună!...

(*Cântec vechi*).

Sau, intrând și mai în *Cetatea Sucevii*, cu același T. Robeanu
(*Novelă de castel*):

Pe podele de-alabastru
Joacă razele de-apus...
Și gândirile s'au dus
Ca un stol de rândunele
În departele albastru...

(... gândirile Domniței, care-și așteaptă doritul mire).

Incât:

N'are preț acum ca pleava
Tot castelul din Suceava...

(... n'are preț, pentru cine, că această Domniță, și-a trimis vi-surile și dorurile stol, departe...) —

Până ce:

De pe turn răspunde-un tun
Buciumele toate sun'...

— vestind sosirea doritului mire...

În jurul *acestei* Suceve așa dar, a trebuit — foarte firește — să descalece atâta temei al Moldovei. Și în așa bogăție, încât foarte râvnitorul de adevăr Dimitrie Onciul va glăsuî răzvedit: « Nicăiri pe tot pământul românesc, nu se află pe un spațiu atât de mic, atâta bogăție de istorie românească, atâta bogăție de amintiri scumpe ale trecutului nostru ». Și urma a ne mai încredința același D. Onciul¹⁾: « Fără exagerare putem chiar zice că, în ce privește arta veche religioasă, Bucovina ocupă un loc din cele dintâi în toată lumea ortodoxă ».

Așa dar: Dela hotarul ei de miazănoapte, unde, din vârf de stâncă, șoimanul schit al Crișceatecului își îngâdurează oglin-direa în apa Nistrului, peste posomorenia de biserică Toporău-țeană a lui Miron-Vodă dela Bârnova (posomorenie, ai zice adur-mecătoare a mohorîtelor răstriști ce stăteau să se-abată asupra acelor locuri) — și peste culmea bântuită de vremeire a Cetății Țeținului de deasupra Cernăuților, — până 'n celalt capăt de Cordon bucovinean, deci până 'n Răusenii lui Ștefan cel Mare, o singură pânză de slăvite ctitorii, un întreg « sobor de clopotnițe » cum i s'a zis ! Și una mai slăvită decât alta !

Între ele și « cea mai veche fundațiune domnească », nu nu-mai din Bucovina, dar și din « toată Moldova »²⁾: Biserica dela Rădăuți, zidită de însuși Bogdan I Descălecătorul († 1365), care aice-și are și gropnița. Dar « biserica » Rădăuțeană e mai mult decât numai biserică ! E însuși *Panteonul* ³⁾ dinastiei noastre băștinașe până la Alexandru cel Bun. Și dacă Alexandru cel Bun nu-și avea propria sa ctitorie, — somptuoasa mănăstire a Bistriței de lângă Piatra-Neamț, atunci probabil că tot la Rădăuți s'ar fi astrucat. La Rădăuți sunt deci, între altele, lăcașurile de sfântă

¹⁾ *Op. citat.*, 32—33.

²⁾ D. Onciul, *op. cit.*, 19.

³⁾ D. Onciul, *Op. citat.*, 22.

veșnică odihnă ale primilor domni Moldoveni: Bogdan Descălecătorul; Lațcu, fiul lui Bogdan; Roman I, tatăl lui Alexandru cel Bun; Ștefan I cel Bătrân; și Bogdan, fratele și coregentul lui Alexandru cel Bun ¹⁾).

... Și aproape toate tagmele sociale se întrec în această nobilă osârdie de a vârsta țara cu cât mai multe lăcașuri de veșnică pomenire: Domnii Țării cu Doamnele lor, frunțașii Țării din preajma scaunului domnesc (oșteni și dregători), cucernice fețe bisericești, dela înalții chiriarii până la umilele purtătoare de rasă monahală, boierime mare și mărunță, precum și obișnuiți reprezentanți ai norodului de toate zilele... Toți de-a-valma și pe 'ntrecutele !

Așa dar, fețe domnești ca: *Sas-Vodă*, fiul lui Dragoș, — cu Biserica Sf. Treimi dela Siret (care, însă s'ar putea să fie și ctitorie a lui *Petru Mușat*); *Bogdan Descălecătorul* — cu marea gropniță domnească dela Rădăuți; *Mărgărita Mușata* (mama vîgurosului Petru Mușat și a lui Roman-Vodă) — cu Sf. Ioan Botezătorul dela Siret (ce-i drept zidită din nou de Ștefan Petriceicu-Vodă); același întru-tot-vrednic străbun al lui Ștefan cel Mare, *Petru Mușat* — cu biserica Mirăuților dela Suceava și chiar și cu cetatea cetăților moldovenești: Cetatea Sucevii; *Alexandru cel Bun* — cu fosta veche mănăstire dela Vatra-Moldoviței, azi jalnice resturi de ruine, de când (foarte de mult) șuvoaiele unei năpraznice ploii au prăbușit o parte a muntelui peste ctitoria marelui și atât de creștinului Domn; *Ștefan cel Mare*, mare și aici, cu cele șapte ctitorii bucovinene ale sale — adică, azi, numai șase, una, acea care « între toate surorile ei din Bucovina, ne păstra cea mai frumoasă străveche înfățișare, nestricată de cârpelile de mai târziu » ²⁾, — cea dela Bădeuți, fiind făcută asemenea cu pământul în 1917 de urgia războiului... semimondial, — deci următoarele șase ctitorii ale lui Ștefan: mănăstirea între mănăstiri Putna (zidită între 1466—1470), Bădeuții (din 1481) dărâmați în 1917 ³⁾, mănăstirea de călugărițe dela Pătrăuți pe Su-

¹⁾ D. Onciul, *Op. citat*, 20.

²⁾ Leca Morariu, *Ce-a fost odată — Din trecutul Bucovinei*, Ed. II-a, 1926, 45—46.

³⁾ « probabil în August 1917 » — v. Leca Morariu în « Junimea literară », An. XII, 1923, 113. — De altfel, cum biserica dela Bădeuți fusese ridicată de

ceava (din 1487), Sânt-Ilie din aripa Sucevii, foarte aducător aminte de Bădeuți și venind din același an 1488 ca și faimosul Voroneț (care, alături de mănăstirea Humorului, Vatra Moldoviței și Sucevița, constituie, mai ales, acele superbe revelații de veche artă religioasă), sumbrul Volovăț (din 1502) și Răusenii (început de Ștefan la 1503 și isprăvit de Bogdan la 1504), amintitori de sumbrul omor al tatălui lui Ștefan cel Mare (Bogdan II, decapitat de fratele său Petru Aron); — alți ctitori domnești: *Bogdan III*, fiul lui Ștefan, împreună cu *Ștefăniță IV cel Tânăr* (« Viforul » lui Delăvrancea), ctitori ai catedralei (de excepționale dimensiuni) Sf. Gheorghe (azi « Sf. Ioan ») dela Suceava, zidită între 1514—1522; *Petru Rareș* — cu cele două adevărat-domnești ctitorii ale sale: actuala Vatră a Moldoviței (din 1532) și Sf. Dumitru dela Suceava (din 1534—1535)...

Oacheșă Vatră a Moldoviței, în care coloritul roșu, galben, albastru e la fel de îmbietor, de atotstăpânitor, precum în zugrăveala Suceviței e verdele pajiștelor; insinuanta, eleganta Vatră a Moldoviței, la poarta căreia a bătut, se pare ¹⁾ și copilandrul Eminescu; Vatra Moldoviței cea atât de luminos profilată pe liniile măgurilor din fundul ei, încât te învață definitiv că *așa*, cu *toată* ambianța plaiurilor sale, trebuie văzut în Bucovina acel « sobor de clopotnițe », nu (cum îl arată uneori pictorii noștri) ca o cu totul izolată spaimă de informă zidărie. Viziunea cea adevărată tot Eminescu a avut-o — în candida-i mărturisire:

N'oi uita vreodată, dulce Bucovină,
Geniu-ți romantic, munții în lumină
Văile în flori...

Deci ! « Geniu », caracter, romantic — desgrădit, desmărginit; munții — în lumina zărilor lor: uriașe talazuri de lumină; — văile, nesfârșite prelungiri de pajiști înflorite... Aveau, adică, acești

Ștefan în amintirea înfrângerii lui « Basarab Voevod cel Tânăr, zis Țepeluș », încheierea noastră (în « Jun. lit. ») era: « Un întreg și trist capitol de istorie românească ! Și te gândești: O soartă răsbunătoare a voit pare-că să șteargă aceste nume ce pomeneau lupta fraților de-un sânge, — dărâmând până 'n temelie chiar și-un lăcaș închinat lui Dumnezeu și aruncând în praful drumului această piatră mărturie a războiului fratricid !... ».

¹⁾ Cf. Buletinul « Mihai Eminescu », An. XII, 1941, 34.

meșteri-ctitori strămoși și agerul ochi care să știe să aleagă cuvenitei chinovii și cuvenitul cadru al peisajului...

Dar continuăm: *Elena, Doamna lui Petru Rareș* — cu biserica Învierii Domnului dela Suceava (din 1550), înviată nouă abia în 1926, după ce mult timp ne fusese înstrăinată ¹⁾; *Alexandru Lăpușneanu*, care înainte de ce se mută la Iași, își înfige în muchea podișului dela Suceava goliaticul turn-memento dela Sf. Dumitru (din 1561); *Petru Șchiopul* — cu... mai șchiopul ²⁾, dar temeinicul său turn dela «Sf. Ioan» Suceava (din 1589); *Ieremie Moghilă* cu protagonista Suceviță, cuprinzând mormintele neîntrecut de măestrit-înflorite ale Domnilor Ieremie și Simeon Moghilă; *Ștefan Tomșa* cu acea Mănăstire a Solcăi care, cel puțin după tradiția populară, ar fi dorit să concureze chiar și cu unica Dragomirna; *Miron-Vodă*, cu scunda sa mohorenie dela Toporăuți; *Vasile Lupu* cu sprintarul Sf. Ioan Botezătorul dela Suceava, care cilibie jucărioară arhitectonică s'ar cere parcă închinată mai curând unei Sfinte...; *Ștefan Petriceicu Vodă* cu Mănăstioara de lângă Siret; și *Mihai Racoviță*, ostaș pripit, cu pripitul și năruielnicul său *Stălp al lui Vodă* dela Vama.

Sau, perindăm acum ctitoriile moșnenei noastre boierimi. Cronologic, seria e inaugurată de trei monumente care se întrec chiar cu cele domnești, ba uneori le și întrec: biserica dela Arbure (din 1502) a lui *Luca Arbore*, Pârcălab de Suceava; originala citadelă de la Părhăuți (a logofătului *Gavril Totrușanu* (din 1522); și Marele Logofăt *Teodor Bubuiog* — cu una dintre acele odoare de veche artă religioasă, care și astăzi uimește și înfioară: mănăstirea Humorului (din 1530). — Și apoi: Pârcălabul de Hotin *Nicoară Hâra* cu biserica din Zahareștii lui Ion Grămadă (din 1542); Marele Vistiernic *Nicoară Prăjescul* cu euritmical Sf. Nicolai dela Suceava; Marele Medelnicer *Ionașcu Isăcescul* — cu mănăstirea Ilișeștilor lui Simeon Florea Marian (din 1714); Vornicul *Simeon Tăutu* cu Comăneșteana sa ctitorie din 1772, etc.

Alți sânguitori întru ctitorire: Fețe bisericești ca Episcopul și apoi Mitropolitul *Gheorghe Moghilă*, ctitor, mai ales moral, al

¹⁾ Vezi revista «Făt-frumos», An. I, 1926, Nr. 3.

²⁾ Diformat, disproporționat prin suprapunerea unui etaj în zilele lui Franz Josef împăratul.

Suceviței; Mitropolitul *Anastase Crimca* cu superba sa Dragomiră și cu chivoțelul sau răclița de bisericuță din curtea « Sf. Ioan » dela Suceava (zidită între 1626—1629); și blagocestivele rasofore *Nastasia* și *Anghelina* — cu feminin de cocheta Adormire a Maicii Domnului (din 1639) și mai feminină parcă în argintia tânguire a clopotelor ei care răsunau până 'n Burdujenii unui blestemat hotar de odinioară...

Ctitor apoi și-un neștiut jupân dintr'ale negustoriei: Hagiul *Teodor Preda* cu Crișceatecul împlântat ca o vedetă, o strajă-iscoadă, în țărmul Nistrului.

Precum iarăși aminte trebuie să ne fie de cetatea cetăților moldovene și românești, marea Cetate a Sucevii, urzită și ea de același prea-vrednic *Petru I Mușatul*¹⁾. Sunt « ruinele cele mai sfinte nouă, pe toată întinderea pământului românesc » — glăsuia același D. Onciul²⁾. Aici au sălășluit « cei mai mari Domni ai Moldovei »³⁾: Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare. Aici zvâcni cu primăvărateca furtună și într'o primăvăratecă zi de Mai al leatului 1600, strălucind de biruințe, « ca Domn al Țării-Românești, al Ardealului și al Moldovei »⁴⁾, Mihai Vodă Viteazul, pentru a « primi, ca Domn al țărilor surori unite, jurământul garnizoanei de Cetate »⁴⁾. Cetate neînvinsă ! Această « poartă a creștinătății », acest « zid de apărare al ei » — cum îi zăcea cu creștinească credință și cu aprigă mândrie, apărătorul ei, *Paloș al lui Christos*, Ștefan cel Mare⁵⁾. Cetate neînvinsă, care, biruitoare a înfruntat (la 1476) duiumul înfricoșatului Mahomed II, cuceritorul Constantinopolului, — și cetate neînvinsă, care, nebiruită a înfruntat falnica armie a Craiului leșesc Olbrich (1497). Suceava — « neînvinsa cetate », care, atunci când totuși, din nemernicia unor vremuri (ca d. p. anul de crâncenă pomenire 1940...), a fost silită să se predea, — « s'a predat », dar « fără să fi fost cuprinsă în lupte »⁶⁾. Cetate-simbol a Tragediei moldovene din Iunie 1940 !...

¹⁾ Al. Lăpedatu, *Cetatea Sucevii*, 1913, pag. XXIII.

²⁾ D. Onciul, *op. citat*, 24.

³⁾ D. Onciul, *op. citat*, 25.

⁴⁾ D. Onciul, *op. citat*, 27.

⁵⁾ D. Onciul, *op. citat*, 25.

⁶⁾ D. Onciul, *op. citat*, 26.

Precum iarăși vom lua aminte că în Țara scaunelor de domnie și a mormintelor voevodale, — la Putna, în Putna aleanului său creștinesc, și-a ales și ne-a ales Ștefan Vodă Mușatinul, Scaun de veșnică veghe asupra Moldovei, Scaun de veșnică domnie. . .

Iată-le deci, câteva, câteva numai din cele ce se cer cu ose-bire știute despre Țara sfințită și cu numele ei de mucenicie: *Arboroasa* și *Bucovina*.

Dar Bucovina nu e numai Țară între Țările Moldovei, ci prin acelaș trecut de slavă al ei, e loc de lumină largii lumi de pretutindeni.

Să ne aducem d. p. aminte ce credea (la 1913) marele dascăl german dela Viena Josef Stryzowski¹⁾ despre minunile ei de artă religioasă care răspund cu nume ca Voronețul, mănăstirea-Humorului, Vatra-Moldoviței, Sucevița și... celelalte. Pictură ca aceasta — spunea Stryzowski «nu ne oferă altă țară din lume». «Cine se ostenește să pătrunză în aceste cicluri de icoane..., recunoaște neapărat greșeala de până acum a investigației științifice, care în aceste frescuri a văzut numai un răsad al artei athonite». Dimpotrivă: «nu atât Athosul asupra Moldovei, pe cât marea cultură care-o deținem noi... în mănăstirile Bucovinei, a trebuit să se repercuteze²⁾ asupra Sfântului Munte».

Așa dar: Nu noi dela Muntele Athos, ci marea artă a Sfântului Munte dela noi a învățat — ne învața (la 1913!) profesorul de istoria artelor dela Universitatea Vieneză!

Precum această Bucovină, Țară a scaunelor de domnie și a mormintelor voevodale, rămâne cu adevărat Sfânt-Munte sufletului românesc! Munte-Sfânt — și de-atâtea ori Golgotă, — prin roșu sânge și prăpăd Golgotă, Golgotă peste care însă izbăvitorul paloș de Arhanghel al marelui oștean Ion Antonescu ne-a dobândit astăzi arcuire de *curcubeu* românesc...

13 Iulie 1941.

LECA MORARIU

¹⁾ Cf. Leca Mo.ariu, *Războiul Troadei*, 1924, 9.

²⁾ Cf. și faptul că un Macarie din Galați zugrăvea la 1788 biserica Mănăstirii Dochiariu noi Muntele Athos (după același Dr. Josef Stryzowski, *Die bildende Kunst des Ostens*, 1916, 58).

IMPORTANȚA GRAIULUI ROMÂNESC DIN BUCOVINA DE NORD BASARABIA ȘI REGIUNEA TRANSNISTRIANĂ

Graiul vorbit de Românii de pretutindeni a reprezentat, în cursul secolelor trecute, cea mai importantă *forță* de coeziune. Prin acest grai, elementul românesc s'a deosebit de toate neamurile străine conlocuitoare și de cele care îl înconjoară ca un brâu ce strânge prea puternic în unele regiuni și care a dat naștere la importante zone de interpenetrațiune etnică.

Cu cât se aprofundează studiile dialectale asupra diferitelor graiuri românești, cu atât mai mult cercetătorul este convins de rolul primordial jucat de limba românească pentru păstrarea unității poporului român.

Configurația geografică specifică a solului României n'a putut împiedeca stabilirea unei unități lingvistice, nici chiar atunci când factorul geografic a fost completat cu o frontieră politică, fixată aproape pe crestele Carpaților.

Frontierele cunoscute ale provinciilor istorice ale României (Moldova, Muntenia, Oltenia, etc.) nu coincid niciodată cu frontierele diferitelor particularități fonetice, morfologice sau de altă natură din domeniul limbii române. Aceste granițe au servit interese politice, ele nefiind convergente cu aspectul lingvistic al României.

Împrejurările politice, economice și sociale au contribuit însă în largă măsură la unele schimbări din domeniul limbii române și continuă să aibă și astăzi un rol hotărâtor pentru viitorul aspect lingvistic. Graiul din Muntenia de exemplu pătrunde tot mai intens în celelalte provincii românești, impunându-le forme

noi lingvistice, care, de multe ori, sunt datorite unei influențe străine, venită prin asimilarea indivizilor de altă limbă. Astfel cercetătorul va recunoaște ușor că particularitatea de a schimba consonantele finale sonore ($j > \text{ș}$: *Lugoș*, *Lugoș*, etc.) în conso-nante surde, existând în graiurile slave (rutenești, de exemplu), este o influență străină, rezultată din forța de asimilare a limbii române.

Din cercetările făcute în 301 de comune românești pentru *Atlasul Lingvistic Român* și din redactarea până acum a 350 de hărți lingvistice mari și a 500 de hărți lingvistice colorate și bazat pe o recoltă de material lingvistic de aproape 700.000 de răspunsuri cred că forța limbii noastre se manifestă în patru direcții impor-tante.

a) În direcția unei *unitați lingvistice* remarcabile, care dă un aspect mai unitar limbii române, decât oricărei limbi romanice. Această unitate nu s'a stabilit pe bază culturală și cărturărească, ci a țâșnit ca o forță vie din interiorul limbii românești. Chiar atunci când o parte din elementul românesc era izolat (cazul Aromânilor), el a continuat să urmeze drumuri de evoluție lin-guistică explicabile în interiorul limbii române. La Aromâni, de exemplu, pe lângă articularea specifică *omlu* (din *omulu*), apar formele *omul* (la Fărșeroți) sau *omu*, întocmai ca și în domeniul dacoromân.

b) În direcția unei *reacțiuni* puternice împotriva limbilor înconjurătoare, care, prin interpenetrație etnică, impun forme și cuvinte care nu sunt caracteristice limbii române. Această reacțiune este evidentă în toate zonele de contact cu neamuri străine. În regiunile de contact din Apus cu populația ungurească, prin această reacțiune graiurile românești au păstrat forme mai arhaice, decât în interiorul teritoriului românesc. Același proces îl constat și pentru regiunile a căror aspect lingvistic îl prezintă în cele ce urmează.

c) În direcția *conservării* patrimoniului lingvistic transmis pe cale orală, din generație în generație. Împrumuturile și schim-bările lingvistice apar mai puțin numeroase în aceste regiuni. Se pare că această conservare a fost determinată de faptul că elementul românesc, în aceste părți, în secolele trecute a fost supus mai puțin deplasărilor de pe teritoriul pe care-l ocupa și.

mai lipsit de contact cu graiuri învecinate, care i-ar fi putut determina schimbări în structura internă lingvistică. Acesta este cazul Transilvaniei, din care au plecat în toate direcțiile element românesc, suprapunându-se în mai multe regiuni (mai ales în depresiunile sud-carpătice), peste element românesc care vorbea un grai asemănător. Expansiunile elementului românesc din Transilvania spre Sud, răsărit, Nord și apus se pot recunoaște ușor din examinarea materialului de limbă din *Atlasul Lingvistic Român*.

În aspectul variat al graiului din Transilvania este posibil să surprindem chiar reflexele unor organizații politice vechi românești, despre care fac mențiune cronicile dela începutul mileniului al doilea al erei noastre. Aceste organizații au avut de sigur centre de acțiune politică și poate culturală care s'ar putea stabili printr'o confruntare a aspectului lingvistic al Transilvaniei, cu cel folcloric și etnografic, care urmează să se realizeze de generațiile viitoare. O coroborare a acestor trei factori ar putea determina mai ușor centrele conservatoare din domeniul limbii române, permițând să se arunce mai multă lumină în epoca despre care informațiile istorice sunt atât de puține și atât de lipsite de amănunte necesare cercetătorului din timpurile noastre.

d) În direcția *asimilării* elementelor străine din teritoriul locuit de Români. În cazul acestei asimilări, graiurile din asemenea regiuni au păstrat stadii mai vechi de limbă, surprinse sau învățate în epoca asimilării. Păstrarea lui *i* final la pluralele nearticulate ale substantivelor (*frați, cărți*, etc), în regiunea Munteniei, față de formele rostite fără acest *i* șoptit în restul teritoriului românesc (*fraț, cărț*, etc.) se datoresc, cred, acestui proces lingvistic. Limba scrisului românesc, plecând în mare măsură din Muntenia, a imprimat numai în scris acest fonetism, căci în vorbirea de toate zilele acest *i* șoptit nu se mai pronunță.

Pentru sprijinirea acestor forțe ale limbii noastre și pentru desăvârșirea acțiunii lor, în ultimele două secole a intervenit progresul cultural pe care l-a realizat poporul român prin munca mai multor generații de cărturari.

În graiurile din Bucovina de Nord, Basarabia și în regiunea din stânga Nistrului se constată o acțiune importantă a acestor forțe ale limbii române, menținând o unitate remarcabilă.

Considerațiunile *generale* pe care le fac se bazează pe cercetări dialectale făcute personal în 55 de comune din aceste regiuni românești ¹⁾.

În Bucovina, graiul românesc a fost influențat din trei direcții de graiurile românești învecinate. Influența Maramureșului se poate recunoaște astăzi în regiunile apropiate de Cârlibaba (363), deci pe cursul superior al Bistriței până la puternicul centru românesc dela Ciocănești. Același grai a pătruns, probabil prin intense mișcări de populație românească, întâmplate prin regiunea muntoasă a râului Moldova, evitând centrul Câmpulung, care era românesc, și ajungând până la Vatra Moldoviței. În această comună am constatat o rostire a sunetului *č*, identică cu cea din Maramureș. Probabil că această particularitate și altele asemănătoare au fost aduse de Românii maramureșeni încă în secolul al XIV-lea, cu prilejul acțiunii de independență a voievozilor din Maramureș. Bazinul Dornei este influențat de graiurile din Transilvania și de cele din județul Neamț, cu care se află într'o strânsă legătură economică. Elementul românesc transilvănean a pătruns, suprapunându-se peste o populație locală aproape de Piatra-Neamț. Pe lângă această direcție de expansiune, una tot atât de puternică am constatat-o spre Suceava și spre Siret, depășind chiar acest orașel, pâna la Tereblecea (392), comună în care numele de familie *Nimigean* (care amintesc comuna *Nimiea* din Sud de Năsăud)

¹⁾ Înaintea fiecărei comune pun un număr, care trimite la Atlasul «Linguistic Român», sub care e reprodus materialul de limbă. În Bucovina: 213 Coșna, 214 Păltiniș, 363 Cârlibaba, 370 Pojorâta, 375 Vatra Moldoviței, 378 Țapul Codrului (jud. Câmpulung), 396 Juncăuți, 397 Cernăuți, suburb. Roșă (jud. Cernăuți), 364 Șipotele Sucevii, 388 Straja, 385 Volodăț, 392 Tereblecea (jud. Rădăuți), 393 Vișnicioara, 395 Broscăuții-Vechi (jud. Storojineț) și 381 Șcheia (jud. Suceava). În Basarabia: 428 Hâjdieni, 434 Sângerei, 502 Cornești-Târg (jud. Bălți), 631 Coculia, 632 Gotești, 637 Cahul, 645 Aluatul (jud. Cahul), 658 Frumușica-Veche, 660 Gura Roșie, 665 Satul-Nou, 667 Borisauca, 669 Tașlăc (jud. Cetatea-Albă), 398 Colicăuți, 400, Tărășăuți, 401 Larga, 403 Clocușna, 406 Gordinești (jud. Hotin), 672 Ceamașir, 680 Babele, 691 Giurgiuilești (jud. Ismail), 467 Ialoveni, 491 Vorniceni, 504 Costuleni, 506 Leușeni (jud. Lăpușna), 498 Leușeni, 456 Cuizovca, 461 Perisecina (jud. Orhei), 436 Nădușita, 440 Plopi, 445 Cosăuți, 451 Cuhureștii-de-Sus (jud. Soroca), 470 Chișcani, 480 Cașcalia, 486 Gura Galbenă, 647 Valea-Perjii-Veche, 652 Sadaclia (jud. Tighina). În regiunea transnistriană: 454 Strocești, 458 Jura, 464 Butur și 476 Nezavertailovca.

este deosebit de răspândit. În comuna Șcheia de lângă Suceava (381) se mai păstrează și astăzi tradiția venirii unui element românesc din Transilvania și din Maramureș. Informatorul meu din această comună mărturisea că localnicii sunt veniți «cam din Ardeal, de unde sunt cei cu cioareci albi și glugă». Forme de felul lui *lapce* (pentru *lapte*) se întâlnesc în Transilvania, în părțile sudice ale Năsăudului, extinzându-se până în Valea Mureșului, pe un teritoriu destul de întins. Regiunea Siret din Bucovina este influențată de mișcările de populație din Moldova de Nord, determinate de condițiuni economice deosebite. Cei din Moldova treceau în Bucovina dacă marii proprietari le impuneau condiții prea grele pentru lucrarea pământului.

Aceste suprapuneri de graiuri românești se pot recunoaște ușor dacă se examinează mai multe hărți din *Atlasul Lingvistic Român*. În acest caz factorul lingvistic este documentat de informațiile istorice, care ne arată, după importante studii istorice ale d-lui I. Nistor, că trecerile din Transilvania în Bucovina (și mult mai puține din Bucovina în Transilvania) ale elementului românesc au fost numeroase în secolele trecute, pricinuite de persecuții religioase și de precare condiții economice existente în Nordul Transilvaniei. În lipsa căilor de comunicație pe văi, pe unde duc actualele șosele naționale, ca artere de comunicație serveau *plaiurile*, ale căror urme se văd și astăzi în catena Carpaților nordici, mai ales în regiunea superioară a coniferelor. Toponimicele cu numele de *plaiu* (< lat. *plagium*) sunt deosebit de numeroase, păstrându-se chiar astăzi în regiuni unde nu mai există populație românească (la izvoarele Tisei, ale Ceremușului, etc.). Probabil că în aceste plaiuri trebuie să recunoaștem artere de comunicație din timpuri foarte vechi (poate preistorice).

Împrejurarea că în acest caz fenomenele lingvistice sunt verificate de cele istorice, îndreptățește pe cercetător să afirme veracitatea factorului lingvistic, chiar și atunci când el nu este atestat de vre-un document istoric. Limba pentru oricare popor reprezintă cel mai important document, în care, în cursul vremii s'au imprimat diversele vicisitudini istorice. Cercetătorului lingvist i se impune, în asemenea cazuri, o cunoaștere temeinică a împrejurărilor locale și a acelei modeste tradiții, care păstrează, în formă simplă, mărturia unui trecut îndepărtat.

Elementul românesc din Bucovina, rezultat din mai multe suprapuneri de graiuri românești, a trebuit să reacționeze împotriva elementului rutean care cobora din părțile nordice. Rutenii au influențat, mai ales sub raport lexical, graiul românesc din Bucovina și chiar din Transilvania de Nord. Cuvântul latin *șea* de exemplu a fost înlocuit aproape până în Munții Apuseni cu cuvântul rutean *tarniță*, care s'a impus probabil prin faptul că *tarnița* avea caracteristice deosebite față de *șeaua*, întrebuințată la șes (mă gândesc la *oblânc* și la partea ridicată din spate, care permite mai ușor transportarea de greutate în regiunile de munte).

Rutenii au desnaționalizat de sigur elemente românești în partea de Nord a Bucovinei. Acest proces cred că s'ar putea recunoaște ușor dacă s'ar studia graiurile rutenești cu metoda geografiei lingvistice. Observațiile personale mă îndreptătesc să afirm că și Românii au desnaționalizat elemente rutene în unele regiuni și că acest proces, nu atât prin școala românească, cât prin nevoi economice, a făcut importante progrese. Informatorii mei din comunele Șipotele Sucevii (364) și Vijnicioara (393) au învățat limba românească prin intensul contact pe care l-au avut cu Românii. În regiunea de munte dela Șipotele Sucevii vin în fiecare an oile Românilor din părțile Dornei și dela Pojorâta, stabilind un strâns contact cu populația ruteană. Rutenii dela Vijnița și Vijnicioara coboară în regiunile românești de lângă Rădăuți, pentru a-și câștiga existența și pentru a transporta cereale și alte alimente.

Influența românească la Ruteni se observă mai ales în terminologia pastorală. Adesea îmi declara informatorul rutean că nu știe cum se numește un termen în românește, pentru ca atunci când îmi dădea răspunsul în « huțaneasca părintească » să recunosc prezența unor elemente românești de origine latină (*mioară*, *vătuie*, etc.). Din graiul Rutenilor semnalez numai câteva elemente românești, cu pronunțarea lor: *brênța* (brânză, în 364), *bălaur* (364), *doină* (364), *floiera* (364), *oia* (364), *urda* (364), *vurdă* (393), *țap* (364 și 393), etc. Din punct de vedere lingvistic este interesant faptul că elementele românești dela Ruteni (Huțuli) prezintă particularități fonetice caracteristice graiurilor românești din care au împrumutat cuvintele. Palatalizarea labialelor apare în cuvinte de felul lui *mîel* (miel), *mîilă* (milă). Voca-

lele românești, îndeosebi *e*, *i* și *u* prezintă o semivocală înaintea lor. Această semivocală, în cazul lui *o* sau *u* este un *y* (semivocalic) pe care Rutenii îl reproduc printr'un *v*, pronunțând: *voaie* (oaie), *vurdă* (urdă). Particularitatea de a înlocui pe *y* (semivocalic) prin *v* am întâlnit-o și la Săcui, fapt care mă face să cred că pentru urechea unui străin (Rutean, Săcui) acest sunet este identificat cu un *v* din graiul propriu. Prezența unei asemenea interpretări și la Broscăuții Vechi (395) ar putea fi o indicațiune că în această comună elementul românesc a desnaționalizat un element rutean anterior.

Expansiunea elementului românesc în Bucovina peste o populație ruteană ar putea fi demonstrată și printr'o adunare a tuturor toponimicelor din nordul Bucovinei locuit de acești străini de limba românească. Prin toponimie s'a verificat prezența elementului românesc în catena nordică a Carpaților, începând din Moravia, până la izvoarele Tisei și ale Ceremușului. *Atlasul Linguistic al Poloniei subcarpatine* de M. Matecki și K. Nitsch arată numeroase cuvinte românești, (v. Gr. Nandriș în *Dacoromania*, VIII, p. 138—148) în Carpații nordici și în depresiunile subcarpatice din Galiția, o nouă dovadă despre importanța factorului *limbă* (limbaj) în istoria unui popor.

Bucovina din punct de vedere linguistic prezintă o însemnată suprapunere de graiuri românești din regiunile învecinate și mai ales din Transilvania, alături de o intensă acțiune de a face front și a reacționa împotriva graiurilor străine, mai ales slave nordice. Determinarea procesului de reacțiune și de învingere a limbii noastre asupra graiurilor nu s'ar putea ilustra în amănunte și nu s'ar putea fixa geografic decât numai printr'un studiu care ar urmări graiurile românești și cele rutene în toate comunele din acest colț nordic al Românismului.

Unele particularități arhaice de limbă din Bucovina se încadrează cu cele pe care le constat în Transilvania de Nord și Basarabia, datorite procesului de conservare linguistică pe care l-am accentuat la început. Forme cu articolul păstrat, ca în limba scrisului românesc, se întâlnesc în numele de familie *Onciul*, *Grecul*, *Isopescul*, etc. sau în cuvinte (*omul*, *ciocanul*, etc.), o dovadă evidentă că inovația dispariției lui *l* (final) cu valoare de articol n'a atins cele mai periferice graiuri românești.

În Basarabia hărțile Atlasului arată de asemenea interesante procese lingvistice. În județul Hotin, graiurile românești reacționează împotriva celor rutene și ucrainiene. Comunele studiate în acest județ sunt deosebit de importante pentru fenomenele de limbă pe care le păstrează. Elementul românesc este prezent în imediata apropiere a Văii Prutului, având o expansiune mai accentuată spre Nistru, în partea răsăriteană a județului.

Împrejurări istorice și economice au făcut ca o parte din Românii de aici să coboare până în sudul Basarabiei, unde am întâlnit element românesc venit, după tradiția localnicilor, din «raiaua Hotinului». În partea nordică a Basarabiei graiul românesc a fost influențat de cel din Bucovina și mai ales de cel din Moldova, stabilindu-se o importantă comunitate lingvistică, extinsă până în partea nordică a Transilvaniei. Identitatea aceasta se recunoaște în fonetism, în morfologie și în lexicul graiurilor. Frontiera politică dintre Transilvania și Moldova și cea dintre Moldova și Basarabia n'a avut *nici o influență* asupra dezvoltării graiurilor românești din aceste trei provincii românești.

Începând cu județul Soroca, graiurile Basarabiei trec în stânga Nistrului, întinzându-se în comune românești izolate până la Bug și chiar dincolo de acest râu. Din acest motiv, graiurile basarabene n'au avut de luptat cu cele ucrainiene, căci această luptă au dat-o graiurile transnistriene, foarte puțin studiate până în prezent și puțin puse la contribuție de lingvistica românească.

În interiorul Basarabiei, graiurile românești au dat și dau o luptă, mai ales în unele regiuni, cu mozaicul de graiuri străine, existente în comune cu aspect lingvistic ucrainian (mai puțin rusesc oficial) și apoi cu cele bulgărești, în partea de Sud a Basarabiei. Cercetătorul recunoaște ușor că specificul basarabean al graiului românesc nu este păstrat de clasa orășenească și burgheză, ci de țăranii satelor din Basarabia. Particularități de limbă care prezintă aspectul slav în pronunțare există *numai* în graiul orășenilor, pe când Românii dela țară se încadrează deplin în particularitățile generale ale limbii române.

Pentru un cercetător grăbit, tendința de închidere a sunetului *ă* și de rostire între *ă* și *î*, precum și cea de rostire foarte redusă a acestei vocale ar putea apărea ca o influență străină. Faptul că reducerea vocalelor în poziție finală se întâlnește și în alte părți

din domeniul limbii române și împrejurarea că această particularitate apare în regiunea Oradia — Satu-Mare exclude posibilitatea unei influențe străine. Basarabia nu participă la palatalizarea dentalelor, fenomen care apare în Moldova pe drumurile de expansiune ale elementului românesc venit din Transilvania (regiunea văii Bistriței, cu prelungiri până în valea Siretului, în direcția Pașcani).

În părțile județului Cahul, graiul basarabean este influențat de elemente transilvănene, venite în aceste regiuni prin intensul păstorit al Românilor din regiunea Brețcu (Săcuime) și din părțile Sibiului. Despre această regiune s'ar putea afirma că ea forma, după Bărăgan, al doilea popas în drumul făcut de ciobanii din Transilvania spre regiunile sudice ale Transnistriei, din care ei au ajuns chiar până în Crimeia.

Partea de Sud a Basarabiei prezintă infiltrații de element românesc transilvănean, venit din Dobrogea. În această regiune se încrucișează graiul muntean, unit cu cel dobrogean. Înmulțirea populației românești s'a făcut acum câteva secole, când a plecat din Sudul Basarabiei populația tătărească, ale cărei urme se mai întâlnesc și astăzi. În comuna Aluatul (645) se pot vedea urmele cimitirului tătăresc. Determinarea influenței tătărești asupra graiurilor românești nu se va putea face decât după ce dialectologia română va avea studii asupra unor sate cu grai tătăresc.

Pentru Basarabia de Nord cred că trebuie considerată ca o influență a graiurilor slave locale particularitatea de rostire a lui *l* final cu caracter velar (*l*), cum apare acest sunet în polonă. Fenomenul se întâlnește și în Țara Oașului din Transilvania, unde el poate fi considerat ca o influență ruteană.

Din suprapunere de graiuri, din interferențe cu graiuri străine ar fi putut rezulta și particularitatea de prefacere a lui *y* (semi-vocalic) în *h*, în exemple ca, *crăpah-ai* (crăpau-ai) din comuna 456, sau *prăhăli* (prăvăli) din 406. Particularitatea de rostire a diftongului *ay* ca *av* (*August*, August din 498) este cunoscută și de alte dialecte românești, în care am putea vedea tot o influență străină.

Față de graiul din Muntenia, graiul din Basarabia se deosebește printr'un tempo mai lento al vorbirii și printr'o mai accentuată tendință de diftongare a vocalelor. Basarabenii îmi mărtu-

riseau categoric că ei nu știu să vorbească «românește», adică în felul cum vorbesc Muntenii, ci numai «moldovenește». Mărturisirea lor este identică cu a țăranilor din Transilvania, care știau să vorbească numai «ca pe la noi», nu cum vorbesc «domnii din Regat, în vârful limbii». În această direcție cercetările noastre trebuesc adâncite, căci aceste afirmații reprezintă adevărate constatări lingvistice. Nordul teritoriului dacoromân (în care intră și regiunile pe care le prezint) au două tendințe deosebite față de Sudul românesc: *a*) o accentuată diftongare a vocalelor (întocmai ca în latina vulgară); *b*) și o rostire mult mai deschisă a vocalei *e* (el *vede*). Diftongul *oa* în Nord s'a monoftongat (rostit *ă*), pe rând în Sud păstrează încă aspectul de diftong (*oa*, *ya*, etc.). Chiar vocala *a* primește un *y* semivocalic: *uare* (el are) în 403 și 406.

În **Transnistria** am studiat, cu refugiați proaspeți, numai patru comune așezate în imediata apropiere a Nistrului. Studii asupra unor comune situate mai adânc pe teritor rusesc aș fi putut face, însă le-am evitat, fiindcă împrejurările din 1934 nu mi-au permis să studiez chiar ultimele comune românești din regiunea Ucrainei, care ar fi fost deosebit de interesante prin arhaismele și prin reacțiunea lor împotriva graiurilor slave.

Din punct de vedere lingvistic, graiurile studiate în stânga Nistrului păstrează până astăzi importante fenomene de limbă vechi, dintre care unele nu se mai găsesc nici într-o parte a teritoriului dacoromân. În comuna Nežavertailovca se conjugă astăzi: eu *uîtt*, tu *uîtt*, el *uîttă* (< lat. *oblito*), cu accentul vechi păstrat. În Basarabia (401, 403, 436, 658, etc.), precum și în regiunea transnistriană, *prezentul* din *indicativ*, persoana întâi din plural, este în *-am* (nu în *-ăm*, ca în restul teritoriului dacoromân): noi *dam*, noi *aram*, *măsuram*, *iernam*, etc. Accentuez că frazele din care reproduc aceste verbe arată *categoric* că e vorba de prezent, nu de imperfectul din *indicativ*. Dacă încadrăm particularitatea în domeniul întregii limbi române, constatăm că acest arhaism se întâlnește *numai* la Românii din Istria (Italia), deci la două extreme ale Românismului, o nouă dovadă despre particularitățile arhaice pe care le păstrează graiul basarabean.

Păstrează lui *e* după o labială, fenomen întâlnit în multe graiuri din Transilvania (Hunedoara) și aproape general în aromână (și în

celelalte dialecte transdanubiene) l-am înregistrat și în Basarabia, sub formele: *mer* (măr), *per* (păr, arborele roditor) în comuna 669.

Rotacismul, adică trecerea unui *n* intervocalic, în elemente latine, în *r*, fenomen caracteristic dialectului românesc din Istria și regiunii Munților Apuseni, l-am înregistrat în Basarabia în expresia *țtri măi!*, cu care se sumuță cânele, precum și în *pără*, în loc de *până*. Aceste atestări, coroborate cu toponimice din Moldova care arată tot *r* (*Geamăra* pentru *Geamăna*, etc.), ne arată că fenomenul era mult mai întins în secolole trecute și că el cuprindea tot Nordul teritoriului dacoromân, dela frontiera Ungariei până în stânga Nistrului. Afirmația mea se bazează pe forma *punoiu* (în loc de *puroiu*), în care văd o falsă regresiu (adică înlocuirea lui *r* și acolo unde nu trebuie, prin analogie greșită), ilustrată în harta colorată nr. 183 pe care am publicat-o în *Micul Atlas Lingvistic Român*, vol. I, precum și pe formele *luceafân* (în loc de *luceafăr*), *viezune* (în loc de *viezure*), etc.

Basarabeanul și Transnistrianul se *numără*, adică se *numește* *Ion*, *Gheorghe*, etc. În această formă, spre deosebire de restul teritoriului dacoromân, ni s'a păstrat verbul latin *nomino*, -are, dispărut în alte părți ale limbii române. Tot forme arhaice, existente și în Bucovina, sunt: *să șibă* (*fibă*, adică *să fie*) din comunele 440, 445, 454, 458, etc. și *să știbă* (*să știe*) din 397 și 400, alături de forma analogică *eu să aib* (437 și 440).

Articolul din plural, reprezentat în grafia oficială prin al doilea *i* (pus după caracteristica pluralului), în vorbirea de toate zilele s'a contras într'un singur *i*: *părinți* (în ortografia oficială *părinți*). În graiul basarabean am notat pentru acest articol un *i* (semivocalic): *munți* (434), *părinți* (445), etc., deci păstrarea unui stadiu mai vechi din evoluția limbii noastre.

Pentru evoluția articolului nostru sunt deosebit de interesante formele bucovinene și basarabene: *mijlocu drumulu* (375), *din mânuirile orbulu* (381), *ficiorii boierulu* (1440), *la coasa fânulu*, etc., care ne amintesc formele de genitiv proclitic dela nume proprii: *lu Ion*, *lu Petre*. Formele *Sfântulu Petre* și *Sfântulu Dumitru* (din 428) trebuesc examinate împreună cu cele precedente.

În satul 445 există forme cu *s* în loc de *ș*: *le-as învăța*, *le sterg*, întocmai ca în regiunea nordică din județul Severin, în apropiere de Băile Herculane.

Articularea substantivului după o prepoziție, atunci când el n'are un determinant, apare în Bucovina și în Basarabia: *pentru casăle, pentru părintele* (392, etc.), întocmai ca în graiuri din Transilvania.

Pluralul cuvântului *mână* este *mân*, cu forma articulată *mânule*, întocmai ca în limba cărților mitropolitului Dosoftei. Tot graiul din Transilvania (din Sălaj) ni-l amintește construcția de subjonctiv *și treacă* (454), în loc de *să treacă*, cu *și* în loc de *să*.

Adăogarea unui *a* la pronume (*niia* pentru *mie*, *uniia* pentru *unii*) apropie graiul basarabean și transnistrian de cel din Moldova. În același proces linguistic intră și formele cu particula întăritoare (deictică) -și: *carești di vremi sî coc* (400), *carești cum puate* (486), *careș cum vra* (436) și *șineș* (cineși) *o vinit îi oaspe* (440), forme existente în scrisul cronicarilor și în textele noastre vechi.

Caracteristice acestor regiuni sunt formele verbale : *eu puu* (pun) în 454 și 458, *eu spu* (spun), *sau* (eu sar) din 454, 476, etc., precum și pluralele cu sens colectiv: *fânețuri* (fânațe, în 461) sau *vinețuri* (vinuri, în 672).

De sigur că Basarabia și Transilvania au numeroase cuvinte străine (ucrainiene sau rusești), ele însă privesc numai terminologia strâns legată de administrația care o impune stăpânitorul politic. Aceste cuvinte străine intră în toate limbile, atunci când conducerea politică întrebuițează altă limbă decât cea a populației autohtone. Soartea acestor cuvinte este hotărâtă: ele dispar odată cu încetarea dominației străine. Din această categorie fac parte cuvinte ca: *bolniț* (spital, în 470), *deseatcă* (duzină, în 691), *cartuz* (șapcă, în 667), etc. Unele din aceste cuvinte prind rădăcini, cum e cazul lui *hăzaică* (645, 672) pentru «gazda casei», asemănător cuvântului *găzdoaie* sau *boreasă* din Transilvania. Chiar dacă numărul acestor cuvinte este mare, răspândirea și mai ales valoarea lor de circulație este foarte restrânsă.

În fața lor apare, prin reacțiune, tezaurul vechi al limbii, care cuprinde, cum e firesc și cuvinte care au fost neologisme înainte vreme.

Dintre cuvintele caracteristice Basarabiei și Transnistriei înregistrez câteva: *brazdă* (graniță), în 680, *bucate* (la oi, la vite, în 647, pe când în Transilvania se numesc astfel cerealele), *mai*

cătinos (mai încet, în 397, Bucovina și Basarabia), *am mers un cârd de vreme* (în 476), *curte* (casă frumoasă, mare, în 454), *drept primare* (ca primar, în 667, ca și în Transilvania), *noi am avut drepturi* (hârtii, documente, în 397, Bucovina), *întrebăciune* (întrebare, în 486), *legumuri* (fructe în general, în 680), *te-oi învăța muldovinește* (când te superi pe cineva, în 370, Bucovina), *lumină* (luna de pe cer, în 428, 451, 498, dar și în comuna Sărbătoarea din jud. Dolj), *munțani* (mulțumi, în 669) *pânile cele albe* (grâul, orzul, ovăzul și secara, în 400), *pâne* (grâu, în 458, etc.), *bătrâni de răsbătrâni de-ai noștri* (strămoși, în 406), *din răzbunei* (strămoși, în 637), *l-am ridicat dealul* (l-am urcat, în 645), *ți-î jele de tine veri* (sau) *de poamă* (de struguri, în 476), *când bat* (se ivesc) *zorile de ziuă* (403) etc.

Graiurile regiunilor periferice ale Românismului reprezintă o comoară de mare preț pentru istoria limbii noastre, prin arhaismele pe care le păstrează și prin lupta dărză pe care o duc spre a stăvili influențele străine asupra patrimoniului nostru spiritual.

Dramatismul acestei lupte aprige și necontenite ne amintește pe bolnavul care depune toate eforturile fizice spre a scăpa organismul din ghiarele boalei. Marginile unei păduri sunt mai aprig bătute de vânturi, decât inima pădurii. Dacă mijlocul pădurii poate scăpa vijeliei, acest fapt se datorește numai rezistenței excepționale a copacilor dinspre margini, care au înfruntat mai întâi furtuna.

Trecerea graiurilor românești înăuntrul « brazdei » naționale este cea mai sfântă datorie a fiecărui Român, căci prin alăturarea acestora se fortifică pentru veacurile viitoare panteonul spiritualității românești, martoră fidelă a celui mai zbuciumat și mai aprig război de apărare a mijlocului de transmitere a gândurilor și a simțămintelor naționale, care au fost cea mai puternică legătură a unității etnice, îndrumătoare spre culmi politice și culturale.

SEVER POP

ODĂ LA BUCOVINA

Munți glorioși, solemnă furtună, Bucovina
Dragomirnei lumina pe frunte-și adună;
spadă ștefană la șold răscoală plăieșii,
iar fagii cu cerul pornesc și cu vifore mari;
stelele duc spre septentrion dumbrăveanul chiot
și flamura Putnei; germană lespede viperele
sdrobește sub rozele-aurore-ale cerului nordic.

Pas liberator; cadență generatoare; oștenii
duc în suflet cântec și soare; Dumnezeu
semn le-a ales steaua cea mai frumoasă:
înainte!

Mi-e inima în Bucovina, plaiul de albe miorițe;
iarăși limpede-i lumina turlilor de Sucevițe;
pajerele regești apă vie poartă 'n pliscul de aur;
freământă bourul 'naltelor steiuri; legende
brumează pe nouri; istorie, drumul tău e mersul
oștenilor; pace se-așterne; țăranul uneltele-și
scoate, vrednice mâini se roagă de bună ispravă.

Văd în zilele viitoare plugurile multe
cum vor scrie 'n țărnă viața grâielor unduitoare,
sterpele miriști belșug vor naște și, toamna,
în largile ogrăzi va crește văpaia bogatelor roade;
Prutul va duce la vale pădurile Vijniței
pe verzile valuri; Dumnezeu va lua luceafărul,
dăruindu-l ciobanilor vrednici de dalbii miori
și marea frăție cu fagii pădurii și cerul.

Tinerii cărturari vor strânge 'n sufletul lor
sborul 'naltelor pajeri muntene,
în cărți va sta semn lângă semn întreaga Bucovină,
visul lângă faptă, sufletul la icoane.

Bufnița înțelepciunii și mirtul poetului —
heraldica sufletului nostru; nu râvnim cununa
de lauri, dar ni-e dragă sulcina Cuciurului-Mare,
poezia noastră să fie câmpie, pădure și slavă,
biserica unde-a trecut Eminescu.

Bucovină, pământ de țărani și poeți!

MIRCEA STREINUL

ASPECTE DIN VIAȚA CULTURALĂ A BUCOVINEI

Plaiuri de paradis în partea de miazănoapte a românismului, cu întinse covoare de mănoase holde și înflorite fânețe, cu codri seculari, cu munți răcoroși, din care țâșnesc atâtea zburdalnice izvoare, Bucovina s'a bucurat, încă înainte de rășluirea ei din trupul Moldovei, de o deosebită atențiune a Voevozilor și boierilor moldoveni, care au împodobit-o cu atâtea lăcașuri de închinare și de mulțumire Dumnezeului Destinului nostru, câte nu se găsesc îngrămădite nicăeri pe un teritoriu atât de restrâns al pământului românesc.

Popas de descălecare al Intemeietorului Principatului moldovean, leagăn și pivot de lupte și de biruințe al acestuia, Bucovina cuprinde, între amintirile gloriosului ei trecut, trei reședințe voevodale, Rădăușul, Siretul și Suceava, dintre care fiecare mărturiseste, prin ctitoriile sale de veșnică dăinuire, înălțimea spirituală a ziditorilor lor și dărnicia Doamnelor și Domnițelor, care, peste veacuri, s'au luat la întreceri întru înzestrarea bisericilor și mănăstirilor cu atâtea neprețuite odoare.

Frescele dela Sucevița, Voroneț și Vatra Moldoviței sau turnul Mănăstirii Dragomirna vor vorbi totdeauna, în graiul lor, despre finețea artistică a acelor timpuri de vijelioase încleștări cu păgânii și de evlavioasă reculegere în preajma altarelor. Evanghelia dela Voroneț și Codicele, găsit la aceeași mănăstire, dovedesc preocupările culturale ale acelorași vremuri, iar manuscrisele numeroase, aflate în mănăstirile bucovinene după răpirea Bucovinei, ne vădesc cât de înrădăcinată a fost în pământul Moldovei, în secolul al XVIII-lea, tradiția cărturărească și cât de înflo-

ritoare a trecut ea, deodată cu Bucovina, sub vitregia stăpânirii austriace.

Brutal e întreruptă această viață culturală prin ocuparea Țării de Sus a Moldovei de trupele austriace în Octomvrie 1774, când această provincie e silită să-și croiască drum nou în istoria culturală a românismului: drum spinos, cu grele urcușuri și dese poticniri. Se pune, imediat după acest furt de țară, *problema conservării etnice în noua provincie austriacă*, căci chiar dela început noua stăpânire e pornită să desnaționalizeze populația autohtonă, care covârșește ca număr neînsemnatele infiltrațiuni străine. Desființând cele șase școli domnești, care existau în Bucovina la răpirea ei, tolerând sau sprijinind direct invazia Evreilor și Rutenilor în orașele și satele bucovinene; înglobând în anul 1786 Bucovina administrației galițiene; înființând numai școli fără limba de predare românească, pe care o scot și din Institutul teologic, transformat din Academia teologică dela Putna a lui Vartolomei Măzăreanu, — guvernul austriac e zorit să șteargă cât de repede urmele românismului de pe meleagurile, în care a fost mai îndărătnic înfipt de-a-lungul istoriei.

Două au fost căile urmate pentru atingerea acestui scop: anihilarea oricărei manifestări culturale autentice și măgulirea boierimii prin acordarea de titluri și decorațiuni. Aceste manevre, împreună cu sprijinirea invaziei și colonizărilor străine, trebuiau să ducă, după intențiile guvernului vienez, la amuțirea oricărui glas de afirmare românească în Bucovina.

Lucrurile nu s'au petrecut însă după placul stăpânirii vitrege. Vigoarea etnică a unui popor nu se poate nimici prin măsuri de constrângere. În tainețele primitive ale etnicului sălășluiesc imponderabile de energie și virtuți, care, la momente de răscruce, izbucnesc și reușesc să conserve ființe poporului respectiv.

În Bucovina s'au ivit, imediat după desființarea școlilor domnești, călugări și dascăli ambulanți, care, în schimbul unei mici remunerațiuni, adunau, la orașe și în sate, copiii de boieri, răzeși și țărani înstăriți, pe care îi introduceau în tainele buchilor și ale cifrelor. Mănăstirile rămaseră și mai departe slujitoare ale cărții. Iar instinctul de conservare al țaranului român s'a dovedit și aici, ca și în Ardeal și în Sudul Dunării, atât de tenace, încât a cedat numai acolo, unde a fost cutropit cu desăvârșire sau scos

de pe teren, cum s'a întâmplat aceasta în unele sate dintre Prut și Nistru.

În condițiunile acestea anul 1848 găsește populația românească a Bucovinei nepregătită pentru o revoluție în înțelesul revoluției ardelen, *dar suflet românesc găsește*. În fruntea mișcării de revendicări ale românismului se avântă cei trei fii ai boierului Doxachi Hurmuzachi, Eudoxiu, Gheorghe și Alecu, cărora părintele lor le-a lăsat prin testament « trei mari datorii de împlinit: patria, limba și biserica. Românească este țara aceasta (Bucovina), în care trăim, câștigată și păstrată cu sângele străbunilor noștri și înzestrată cu drepturi românești, care n'au putut să apună, pentru că sunt o proprietate nepieritoare a ei. Limba română, sufletul naționalității noastre, pe care ne-au păstrat-o străbunii noștri în timpii barbariei chiar cu răpunerea vieții, a fost totdeauna și este adevărata limbă a acestei țări; nici un drept nu s'a aflat în putere ca s'o desființeze. Biserica țării noastre este biserica ortodoxă, odorul cel mai scump al sufletelor noastre, care cu toate că are drepturile cele mai frumoase, se află totuși în împrejurările de față amenințate de niște jurstări ¹⁾ nefavoritoare și cere ajutorul fiilor săi ca să o apere » ²⁾).

Eudoxiu Hurmuzachi, care la Viena luase parte ca student la lupta pentru dobândirea Constituției, alcătuește memoriul populației românești din Bucovina, în care se formulează revendicările acesteia, ca autonomia Bucovinei, conservarea naționalității române prin crearea de școli primare și a unei catedre de limba și literatură română, introducerea limbii române în funcțiunile Statului, autonomia bisericii bucovinene în ceea ce privește alegerea episcopului ș. a. Gheorghe și Alecu Hurmuzachi organizează lupta, trezind prin scrisori și întruniri conștiința adormită a populației românești.

Ei sunt ajutați sufletește de pibegii din Moldova și din Ardeal, care, refugiindu-se la Cernăuți și Cernaucă, aduc cu ei spiritul revoluționar și se înfrățesc în lupta pentru revendicările românești ale Bucovinei. Oglinda acestei înfrățiri este gazeta « Bucovina »,

¹⁾ Traducerea cuvântului german « Rechtsstand ».

²⁾ Ion I. Nistor, Un capitol din viața culturală a Românilor din Bucovina, discurs de recepție, Academia Română, București 1916, p. 64.

în care, pe lângă articolele celor trei frați Hurmuzachi și contribuțiile teologului Iraclie Golembiovski (mai târziu Porumbescu) și altor bucovineni, întâlnim numele lui Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Gh. Sion și ale Ardelenilor Gh. Bariț, A. Tr. Laurian și A. Pumnul, acesta după ce trecuse cu greutate mari frontiera și ajunsese la curtea boierilor dela Cernaucă.

Această înfrățire în coloanele ziarului « Bucovina », care după desființarea presei românești din Ardeal și după introducerea unei severe cenzuri în Moldova, stăpânită de Mihai Sturza, ajunge în anul 1850 organ de luptă și pentru Moldova și pentru Ardeal, este *cea dintâi manifestație de unitate culturală a tuturor Românilor*. Bucovinei îi revine meritul de a fi fost vatra, la care s'au încălzit patrioții, autori ai acestei manifestațiuni.

Grație legăturilor pe care frații Hurmuzachi, și în deosebi Eudoxiu, le aveau cu cercurile conducătoare vieneze, unele dintre revendicările Românilor bucovineni au fost satisfăcute, dar, tot ca de obicei, în spirit austriac. Bucovina a primit, prin Constituția din 1849, autonomie, guvernatorul polon dela Leov înlocuindu-se cu unul austriac, trimes dela Viena la Cernăuți. Se acordă și un fel de autonomie bisericii bucovinene, dar congresul bisericesc nu se întrunește niciodată, din cauza piedicilor puse în calea lucrărilor lui de guvernatorii, vrăjmași ai populației românești.

Izbândirea cea mai rodnică pentru viața culturală a Românilor bucovineni a fost, fără îndoială, crearea catedrei de limba și literatura română pe lângă liceul de Stat din Cernăuți, înființat în anul 1808 și care avea caracter pur german, și numirea la această catedră a pribeagului ardelean A. Pumnul (28 Febr. 1849). Revoluționar și vizionar, noul profesor nu se mulțumea să predea de pe această catedră numai lecțiile programate, ci de multe ori, cu gândul la originea strălucită a « gintei » noastre și la peripețiile prin care a trecut istoria poporului românesc, transforma lecțiile sale în adevărat catehism ale naționalismului. Din flacăra divină a sufletului său s'au nutrit, pe băncile liceului din Cernăuți, atâtea suflete tinere, care puteau mărturisi cu Ion Gh. Sbiera că în orele de română ale lui A. Pumnul elevii români erau « hrăniți cu scumpul și dulcele lapte al românismului » ¹⁾. « Leptu-

¹⁾ Ion Gh. Sbiera, Aron Pumnul Cernăuți 1889 p. 65.

rarele » lui A. Pumnul erau privite ca un fel de evanghelie a istoriei și literaturii românești, deoarece în ele se cuprindea întreaga istorie a Românilor și cele mai alese bucăți din scriitorii români, câți se manifestaseră până la apariția lor.

Sămânța aruncată în sufletele Românilor bucovineni de frații Hurmuzachi și Aron Pumnul nu rămâne fără rod. Conștiința națională e menținută continuu în agitație. După anul 1850, școala secundară bucovineană trecând sub conducerea bisericii ortodoxe, se înființează un liceu clasic la Suceava (1860) și unul real la Cernăuți (1862), ambele întreținute din Fondul bisericesc al eparhiei bucovinene, dar ambele cu altă limbă de predare decât cea românească, aceasta admisă numai pentru catedrele de religie și de limba română.

Liceul din Suceava a devenit cu vremea cea mai puternică pepinieră de bărbați luptători pentru interesele naționale bucovinene. Infrângând greutățile limbii de predare, un număr mare de fii de săteni, bursieri ai bisericii, au răzbătut prin toate clasele acestui liceu, căruia mai târziu i s'au adăugat clase paralele românești pentru cursul inferior și din anul 1904 și pentru cursul superior, clase, în care totuși nu se predau în românește decât religia, limba română, matematicile, istoria, geografia, latina și științele naturale în cursul inferior, numai cele două dintâi și latina în cursul superior.

Cu toate acestea, sute de elevi români au biruit piedicele ce li puneau în cale, în mod firesc, limba de predare străină, iar câțiva dintre ei, care se văzură în imposibilitate de a răzbi, trecură la liceele confesionale din Ardeal, pe care le absolviră, devenind mai târziu personalități culturale importante, ca poetul Vasile Bumbac, folcloristul S. Fl. Marian, filologul V. M. Burlă și Ep. Bucevski, cel mai mare pictor al Bucovinei.

Pe când aceștia, prin contactul lor cu foștii tribuni ai revoluției lui Avram Iancu și cu intelectualitatea ardeleană, își îmbogățiră și avântară sufletele, întorcându-se acasă cu gândul de a-și pune ființa în serviciul oprositului popor românesc din Bucovina, elevii rămași la liceul din Suceava își făceau însșiși educația națională. Organizându-se în societăți culturale secrete, în care se citeau ziare și cărți aduse noaptea cu desaga dela Burdujeni, unde, trimise de profesori ca N. Iorga sau de corespondenții elevilor suceveni

dela liceele din Vechiul Regat, se concentrău la un funcționar de gară, discipolii unor profesori vrednici ca S. Fl. Marian, Ieronim Muntean, Eusebiu Popovici, Severin Procopovici, frații Isopescul, Ion Nistor ș. a., își înflăcărau sentimentele la auzul versurilor și prozei românești, aduse prin contrabandă. Societățile acestea au dăinuit, transmițându-se din generație în generație, până la izbucnirea războiului mondial, în preajma căruia ele propagau direct ideea unității politice a tuturor Românilor.

Și celelalte licee bucovinene au dat personalități de seamă pentru lupta culturală a Bucovinei, ca M. Eminescu, fost elev al liceului din Cernăuți, pe care l-au absolvit și Ion. Gh. Sbiera, D. Onciul și Gh. Popovici, sau Ion I. Nistor, ieșit din liceul din Rădăuți. Dar Suceava a fost centrul de pregătire a luptei pentru izbânda finală a ideii de unitate culturală și politică a neamului. Din această pepinieră au ieșit cercetători ca S. Fl. Marian, luptători ca preotul Const. Morariu, profesorul Eusebie Popovici și Gh. Tofan, poeți ca G. Rotică și toată pleiada de tineri, care în preajma războiului de întregire au pregătit mai întâi acasă sufletele pentru izbânda națională, așteptată de aproape un secol și jumătate, iar la izbucnirea războiului s'au înrolat voluntari în armata română, în frunte cu Ion Grămadă, Lascar Luția, Toader Turtureanu, Justin Breabăn, frații Micuțariu ș. a.

În seama bisericii ortodoxe căzu după anul 1850 și îndatorirea de a crea școli primare românești. Se înființară într'adevăr multe școli de această categorie, dar în foarte puține din ele, unde se rătăcea vre-un dascăl român conștiincios, fiii de săteni erau instruiți pentru viață sau pentru continuarea studiilor în liceu. În aceste școli, a căror limbă de predare se fixa după capriciile guvernatorului, nu se învăța nimic temeinic. Ele n'aveau «nici un spirit de viață», ci erau «un pur mecanism de cea mai primitivă simplitate», cum caracteriza «învățământul inferior, poporal» Alecu Hurmuzachi în adunarea generală a Societății pentru cultură și literatură¹⁾ din Februarie 1868¹⁾.

Netemeinicia aceasta în toate cele emanate dela biserica bucovineană este explicabilă prin însăși firea conducătorului acestei biserici, episcopul și mai târziu mitropolitul Eugeniu Hacman,

¹⁾ «Foaia Societății» IV (1868) nr. 3.

suflet cosmopolit, egoist și mărginit, care, de dragul titlului de arhiepiscop, a zădărnicit realizarea unirii bisericii ortodoxe din Bucovina cu biserica lui Șaguna din Ardeal într-o puternică forțare de luptă a elementului românesc din împărăția habsburgică. Tot ce întreprindea sau era silit să întreprindă acest chiriarch ambițios și lipsit de inteligență, pornea din gândul de a fi pe placul stăpânirii vitrege, capriciilor căreia era în stare să jertfească chiar o parte din ființa bisericii noastre dreptmăritoare din Bucovina ¹⁾.

După ce în anul 1862 se înființă, la inițiativa lui Ion Gh. Sbiera, inimosul elev al lui A. Pumnul, care pe acele vremuri cutreerese ca student toate regiunile locuite de românii ardeleni și bănățeni și se inspirase dela Asociația ardeleană, societatea « Reuniunea română de leptură din Cernăuți », care trei ani mai târziu se transformă în « Soțietate pentru literatura și cultura română în Bucovina », având ca președinte pe Gheorghe Hurmuzachi, în jurul acestui centru cultural se adună iarăși toate forțele luptătoare ale Bucovinei și se înfrățiră în organul de publicitate a societății, numit « Foaia Soțietății pentru literatura și cultura română în Bucovina », cu frunțași ai literaturii din Moldova, între care V. Alecsandri își inaugurează colaborarea cu cunoscuta poezie « Dulce Bucovină », și e urmat de C. Negri, Alecu Russo, Constantin și Iacob Negruzzi, G. Sion, S. G. Vârgoliciu. Dintre Bucovineni apar numele lui Ion Gh. Sbiera, Vasile Bumbac, Dimitrie Petrino. Infrățirea aceasta încetează deodată cu dispariția « Foaiei » în anul 1870, din cauza neînțelegerilor ivite între colaboratorii moldoveni și curentul pumnulist, reprezentat în redacție de Ion Gh. Sbiera, ajuns între timp succesorul lui Aron Pumnul la catedra de limba și literatura română a liceului de Stat din Cernăuți.

Pe teritoriul Bucovinei se petrecuse deci *a doua manifestație de unitate culturală*. Căci în « Foaia Soțietății » se publicau și corespondențe din celelalte părți locuite de Români și o bogată cronică, îngrijită de Gh. Hurmuzachi, privind eforturile culturale ale Românilor de pretutindeni.

Cea de a treia, covârșitoare prin importanța ei, avea să fie pregătită și să pornească dela tineretul din Viena. Aici se adună,

¹⁾ Ion I. Nistor, Istoria bisericii din Bucovina, București 1916, p. 73 urm.

după 1860, studenți români din toate regiunile pământului românesc. Din două societăți, create de ei, se înfiripă prin contopire, societatea « România Jună », care, la îndemnul unui comitet, în care activau M. Eminescu, Ion Slavici, T. V. Ștefanelii și Ciprian Porumbescu, aranjă întâiul congres al tuturor studenților români, care se întruni la Putna în 15/27 August 1871, luând aspectul unei grandioase manifestațiuni panromânești. S'au rostit aici cuvântări și s'au făcut prognosticuri pentru viitorul cultural și chiar politic al poporului românesc, care au răscolit ungherele conștiinței naționale de pretutindeni, iar Ciprian Porumbescu, conducând taraful de lăutari, a cântat « Hora Unirii » Daciei întregi.

Avântul acesta de unitate culturală, pornit dela tineret, n'a mai putut fi zăgăzuit în viitor de nici o măsură a stăpânirii austriace. Nici înființarea Universității din Cernăuți în 1875, cu vădite tendințe de desnaționalizare a elementului autohton, nici prigoana întreprinsă de guvernatorul Bourignon împotriva tricolorului și limbii românești, nici înstrăinarea școalei primare în satele cât de puțin heteroglotte, n'au înregistrat nici un succes. Dimpotrivă. Când la Cernăuți se inaugura Universitatea, și se serbau 100 de ani de stăpânire austriacă, iar la Iași se prăznuia prin serbare de doliu răpirea Bucovinei și aniversarea de o sută de ani dela decapitarea lui Grigore Ghica Vodă, studenții români, grupați în societatea « Arboroasa », se abținură dela festivitățile cernăuțene și trimiseră o telegramă primarului de Iași « din partea detrunchiată a vechei Moldove ». Membrii comitetului: Ciprian Porumbescu, Constantin Morariu, Zaharia Voronca, Orest Popescu și Eugen Siritean fură învinuiți de înaltă trădare și aruncați în temniță, din care sunt eliberați după 11 săptămâni. Societatea « Arboroasa » este desființată, dar locul ei îl ia imediat societatea studențească « Junimea », având ca președinte al ei pe Dimitrie Onciul.

În aceste vremuri de urcuș al naționalismului ajunge în fruntea eparhiei bucovinene (1880) Silvestru Morariu-Andreevici, fiu de plugar din Mitocul Dragomirnei, vrednic preot, harnic și devotat slujitor al neamului, energic apărător al bisericii, în care introduce duh românesc. Insuși scriitor, el înființează revista teologică « Candela », care strălucește mai târziu prin contribuțiile savanților profesori ai reputatei Facultăți de teologie din Cernăuți și-și continuă fără întrerupere apariția până la invazia bolșevică din

vara anului 1940. Activitatea acestui ilustru chiriarh al bisericii ortodoxe se întinde ca aripile unui vultur peste întreaga viață culturală a Bucovinei, îndemnând, dojenind, criticând, îndreptând, oriunde era nevoie de intervenția lui.

Neuitată a rămas povața din fabula sa «Cucoșul curcănit», scrisă în anul 1846 și în care se înfățișează soarta unui cocoș, căruia nu-i plăcea podoaba penelor sale, pe care le smulse și le înlocui cu pene de curcan. Când voi să se umfle, toate penele îi sburară la adierea unui vânt mic. Povața:

Soiul tău păzește, nu te fă curcan,
Limba ta cinstește, de ești moldovan.

Sfârșirile culturale ale Românilor bucovineni au fost încurajate foarte mult de trupele de teatru, venite din Vechiul Regat, ca cea a d-nei Fany Tardini, a lui Pascaly și a lui Matei Millo. Ecolul influenței lor asupra vieții culturale a Bucovinei îl găsim în «Amintirile» lui T. V. Stefanelli despre Eminescu și într'un articol entuziast al lui Alecu Hurmuzachi ¹⁾, în care se apreciază covârșitoarea impresie, ce a făcut acest teatru asupra spectatorilor bucovineni. «Toată învățătura noastră în decursul celor opt ani de zile din liceu n'a avut atâta influență asupra dezvoltării noastre naționale ca acest teatru», spune T. V. Stefanelli (p. 40), iar Al. Hurmuzachi susține că atât românii cât și străinii trebuie să recunoască «că teatrul nostru este bun și demn și că, deși ar fi să admitem excepțiuni, el e fără asemuire mai bun decât cele mai multe care s'au văzut pe aici». Și la Cernăuți veniseră, de sigur, multe trupe străine. Dar, după părerea lui Al. Hurmuzachi, străinii, care ne batjocoreau limba, au mai putut face o constatare, «o descoperire mare, pe care mulți dintre ei poate nu o așteptau, aceea adică, că limba noastră e destul de înaintată și desvălită, ca să poată servi de mijloc pentru interpretarea și executarea artei dramatice».

Urmarea acestor reprezentațiuni teatrale a fost deschiderea gustului pentru teatru la intelectualii români din Bucovina, care au și înjghebat un teatru de diletanți, a cărui scurtă activitate a trecut apoi asupra societății corale «Armonia», ajutată mult, în

¹⁾ Publicat în «Foaia Societății» I (1865) p. 61.

pregătirile ei pentru reprezentații de teatru și operetă, de compozitorii bucovineni Ciprian Porumbescu și Tudor Flondor. Teatru pentru săteni au înjghebat apoi și societățile studențești în frunte cu « Junimea ».

Societății « Junimea », care a jucat un rol covârșitor în evoluția culturală a Bucovinei, îi revine și meritul înființării celei dintâi reviste literare a Bucovinei « Junimea Literară ».

La începutul veacului nostru, viața politică a Bucovinei, care în ultimii 20 de ani ai veacului al XIX-lea avusese perioade de avânt prin intrarea în arena politică a luptătorilor naționaliști Iancu Flondor și Gh. Popovici și prin activitatea ziaristică a Ardelenilor Pompiliu Pipoș, Dr. Valeriu Braniște și Gh. Bogdan-Duică, decăzu atât de mult, încât tineretul universitar și intelectualii tineri se scârbiră de desmățul politicianist și se îndreptară spre sferele senine al naționalismului creator.

Apăruse la București în Decembrie 1901 revista « Sămănătorul » sub conducerea lui Al. Vlahuță și Gh. Coșbuc. Trecând mai târziu sub direcțiunea lui N. Iorga, « Sămănătorul » frânge granițele nefirești, revărsându-și propaganda mântuitoare în toate colțurile, locuite de Români. La Budapesta apare (1902) « Luceafărul », iar la Cernăuți « Junimea Literară » (1904).

Revista bucovineană, izvorâtă din energiile sufletești ale tineretului, grupat în jurul societății « Junimea », și condusă la început de Ion I. Nistor și Gh. Tofan, a adunat în jurul crezului ei nu numai pe vechii scriitori și luptători bucovineni, ca T. V. Stefanelli, preotul Const. Morariu, S. Fl. Marian, Constantin Berariu, Em. Grigorovitză, preotul D. Dan, poeții Nicu și Taniu Dracinschi, folclorista Elena Niculiță-Popovici, ci și întreaga pleiadă de tineri scriitori în frunte cu Iorgu Toma, Ion Grămadă, G. Rotică, Liviu Marian, V. Hușan ș. a. Colaborează și profesorii de mai târziu Radu Sbiera, Victor Morariu, D. Marmeliuc, Al. Procopovici, Leca Morariu, precum și publicistul I. G. Torouțiu.

Dintre tinerii scriitori ardeleni colaborează la revistă V. Loichiță și I. Broșu, iar dintre scriitorii din Vechiul Regat M. Sădoveanu, Ion Dragoslav, bucovinean de origine, și Artur Gorovei. Numărul colaboratorilor avea să sporească tot mai mult după tot mai repetatele manifestațiuni de unitate culturală, care pornesc

dela gruparea aceasta de energii tinerești. În anul 1906 ea primește un puternic sprijin prin venirea la Cernăuți a profesorului Sextil Pușcariu ca succesor al lui Ion Gh. Sbiera la catedra de limba și literatura română de pe lângă Universitatea Cernăuțeană. Intrând în rândurile luptătorilor pentru o nouă viață culturală și națională în Bucovina, Sextil Pușcariu formează de aici înainte împreună cu Ion I. Nistor și cu Gh. Tofan trinitatea nedespărțită, care caută să infiltreze în toate manifestările sufletești ale Românilor bucovineni noul crez naționalist, care, închegând și mai puternic unitatea culturală a neamului, trebuia să conducă la unitatea lui politică.

Crezul acesta a fost fixat astfel de întemeietorii revistei: « Noi nu reprezentăm numai arta, frumosul menit a innobila sufletul omenesc și a ne ridica în sferele luminoase, noi reprezentăm și ideea națională. Noi tindem ca fiecare român să fie conștient de bunurile ideale ale națiunii sale, să le stimeze — fără a disprețui pe cele străine — căci, ca să nu dispărem în valurile popoarelor ce ne înconjoară, trebuie să avem o cultură a noastră proprie, care să fie produsul firesc al nostru, trebuie să fim însuflețiți de o dragoste nemărginită pentru tot ce e al nostru, care dragoste să ne servească drept zid de apărare contra mulțimii de influențe străine.

Ca direcție literară credem a fi ținută să o urmăm pe aceea, care e unica posibilă după cele schițate mai sus, pe aceea, care corespunde mai mult idealului nostru de înălțare națională »¹⁾.

Credincioși acestui crez, conducătorii revistei și ai curentului naționalist, urzit de ea, pornesc la muncă și pe teren. Convinși că sentimentul național se alimentează cel mai puternic prin contactul viu între fiii aceluiași neam, despartți de granițe nefirești, ei pornesc inițiativa unei mari serbări naționale cu prilejul aniversării a 400 ani dela moartea lui Ștefan cel Mare și Sfânt, care se ține la Putna în vara anului 1904 și care întrunește pe reprezentanții Românilor de pretutindeni.

În anul 1906 tineretul, aparținător aceluiași curent, conduce la Expoziția generală română din București peste 2000 de țărani bucovineni, care se înapoiază la vetrele lor cu imaginea progresului

¹⁾ *Jun. Lit.* II (1905), p. 18.

și viitorului românismului în suflete. Doi ani mai târziu, societatea studentescă « Junimea » împlinind 30 de ani de existență, aranjează mari serbări panromânești, la care participă proeminente personalități culturale din Vechiul Regat, învățați și scriitori, ca N. Iorga, D. Onciul, S. Mehedinți, C. Stere, M. Sadoveanu, Z. Bârseanu, St. O. Iosif, D. Anghel, C. Sandu-Aldea ș. a.

Tot în anul 1908, dela Gh. Tofan pornește inițiativa înființării Universității populare dela Vălenii de Munte, menită să fie, peste decenii, un far de lumină pe drumul idealului unității naționale.

În toamna anului 1909 se aranjează la Iași după inițiativa studentului D. Mameliuc, secretarul « României June » din Viena, congresul tuturor studenților români, la care studențimea din Cernăuți participă în număr foarte mare.

Un an mai târziu, la chemarea Societății pentru cultura și literatura poporului român din Bucovina, pusă la cale de trinitatea Nistor-Pușcariu-Tofan, vine la Cernăuți trupa de teatru a lui P. Liciu, care în anul 1911 reprezintă pe scena teatrului cernăuțean cu un succes de nedescris trilogia lui B. Delavrancea. În același an, o serie de scriitori români aranjează șezători literare, în amintirea lui I. Creangă, în aproape toate orașele bucovinene, contribuind cu cuvântul lor cald la întărirea sufletească a Românilor bucovineni în lupta lor pentru limbă și lege.

Căci lupta se dădea tot mai dâră, întărită de nenumăratele manifestațiuni de unitate culturală a neamului, care, provocate de curentul din jurul « Junimii Literare », se succedau tot mai des pe pământul Bucovinei. Ele au culminat în vizita la Cernăuți a lui Aurel Vlaicu, care în 1912 a făcut câteva zboruri deasupra capitalei Bucovinei, aclamat frenetic de o asistență de peste 30.000 Români, adunați din întreaga Bucovină.

În vara anului 1914 avea să se țină la Suceava Congresul general al învățătorilor români de pretutindeni, dar atentatul dela Serajevo și izbucnirea războiului au împiedecat această nouă și puternică manifestație de unitate a neamului, care, prin sacrificii de sânge, avea să-și cucerească, pe câmpiile de bătaie, unitatea politică.

După război, în anul 1919, luptătorii din jurul « Junimii Literare » se reîntrunesc la Cernăuți, reeditează « Junimea Literară », grupând în jurul ei și pe tinerii scriitori, ieșiți din zbuciumul

războiului, ca Gh. Voevidca, Tr. Chelaru, Mircea Streinul, Iulian Vesper, Gh. Drumur, și alții, intră însă și în arena politică, căutând să contribuie, fiecare dintre ei, cu tot avutul său spiritual, la consolidarea unirii.

Organ de luptă al grupării devine « Glasul Bucovinei », înființat în preajma prăbușirii monarhiei habsburgice de o mână de români curajoși, în frunte cu Sextil Pușcariu, care, în timpul războiului rămăseseră la vetrele lor. Conducătorul de fondator al lui, profesorul Sextil Pușcariu, iar mai târziu de un comitet redacțional, acest ziar, singurul cotidian românesc, care a putut să se mențină în Bucovina timp de 23 de ani, a fost nu numai o tribună politică, ci și un excelent răspânditor de literatură și cultură românească. În coloanele lui au apărut cele dintâi poezii și lucrări literare ale lui Lucian Blaga, el a lansat atâtea tinere talente bucovinene, în el s'au discutat și soluționat atâtea probleme de viață ale Românilor bucovineni în cadrul României întregite.

Viața culturală și științifică a Bucovinei a luat un puternic avânt prin românizarea Universității cernăuțene în toamna anului 1919 și prin înființarea Teatrului Național și a Conservatorului de muzică și artă dramatică, câțiva ani mai târziu.

Profesorii Universității românești, în marea lor majoritate tineri, pregătiți la Universitățile străine, și-au dat seama, dela început, de răspunderea ce o au față de neamul lor și față de știință, și s'au așezat la muncă, căutând să egaleze, dacă nu să întrecă, pe antecesorii lor. Din această trudă științifică au fost alimentate, în afară de scrierile fiecărui profesor în parte, o serie de publicațiuni periodice de covârșitoare importanță științifică: « *Candela* », revista Facultății de teologie, « *Codrul Cosminului* », publicațiunea Institutului de istorie și limbă, *Buletinul Facultății de științe*, *Revista pedagogică*, *Revista filologică*, publicațiunile Institutului limbii române, al cărui director, profesorul Leca Morariu, mai edita revista *Făt-Frumos* și buletinul *Mihai Eminescu*.

Teatrul Național și Conservatorul de muzică și artă dramatică au avut la început, timp de zece ani, o activitate din cele mai înfloritoare. Conduse de oameni de pricepere și energie, aceste instituții au contribuit mult la consolidarea sufletului unitar pe pământul Bucovinei desrobite. După un deceniu însă, intrigării

lăuntrice, ivite în sânul personalului lor, și o propagandă nedreaptă împotriva lor la București, au dus la desființarea lor. Conservatorul s'a putut menține cu mari greutate, grație dârzeniei cu care a luptat pentru salvarea lui un mic grup de Români, în frunte cu profesorul D. Marmeliuc.

* * *

Un neam progresează numai prin cuceririle lui pe teren spiritual. Numai pe cultură poate să se întemeieze progresul noului stat român, după sfârșitul războiului nostru de reîntregire a hotarelor.

În cadrul înzestrărilor culturale, Bucovina are nădejdea să se bucure din partea marelui Ctitor al noului stat, d. Mareșal Antonescu, de aceeași atenție, de care s'a bucurat înainte vreme din partea Voevozilor moldoveni și, după unire, din partea Regelui Ferdinand Intregitorul.

Leagăn al Moldovei și tezaur al atâtor sfinte amintiri voievodale; pământ în care își are obârșia și unde și-a primit învățătura primilor ani cel mai mare poet al neamului; patrie restrânsă a unor purtători de făclii culturale, ca D. Onciul și Ciprian Porumbescu, sau unor luptători ca preotul C. Morariu, Ion Grămadă și Gh. Tofan, Bucovina își îndreaptă cu recunoștință și cu încredere sufletu-i desrobit pentru a doua oară de eroismul ostașului român, către viteazul ei liberator, Mareșalul Ion Antonescu, rugându-l să chibzuiască, cum s'ar putea înălța mai mult fosta Țară-de-Sus a lui Ștefan cel Mare, astăzi, țară de hotar spre întinsele câmpii ale slavismului.

La această graniță a romanității trebuie creată o vatră de lumină românească, din care grai de flăcări să vorbească despre geniul latin al culturii noastre, din care să radieze fășii de lumină și spre vecinii noștri dela miazănoapte și răsărit, care să prindă și să topească în amalgamul culturii naționale toate influențele culturale, ce vin din această parte a omenirii.

Universitatea cernăuțeană, a cărei cetate a rămas cruțată de barbaria bolșevică, se cere redeschisă cât de curând. Ocupându-se catedrele vacante cu cei mai aleși tineri pe care-i avem, încurajându-se munca intelectuală mai mult decât s'a făcut în trecut, răsplătindu-se truda spirituală și meritul cultural la fel ca în țările

cu civilizație înaintată, creându-se în Bucovina și celelalte instituții, necesare progresului cultural al neamului, se va așeza acolo, în Cernăuțiul românesc, cea mai solidă piatră de hotar.

Pe lângă vechii luptători pentru conservarea ființei etnice și pentru înălțarea Bucovinei la nivelul cultural al celorlalte regiuni ale românismului creator, la dispoziția Mareșalului stă acolo o generație tânără de învățați, poeți și scriitori, care, amestecându-și rândurile cu premergătorii lor în acea armonie de muncă, care 23 de ani după unire a fost mândria Bucovinei, pot contribui la acel reviriment cultural și științific, pe care Ctitorul de țară nouă și-l dorește pentru România, reîntregită de sufletul lui eroic și de brațele celor viteji.

D. MARMELIUC

CE SCRIE XAVIER HOMMAIRE DE HELL DESPRE BASARABIA

În curând va apărea traducerea românească a unui capitol din cartea lui Xavier Hommaire de Hell « *Les steppes de la Mer Caspienne, le Caucase, la Crimée et la Russie meridionale* » (vol. II, Paris 1845), capitol dedicat Basarabiei noastre și intitulat « Notice historique sur la Bessarabie ».

Notița aceasta istorică prezintă pentru noi Românii, mai ales în momentele de față, când s'a varsat atâta sânge pentru redobândirea Basarabiei, un deosebit interes.

Înainte de a schița o scurtă dare de seamă privitor la « Notița istorică asupra Basarabiei » a lui de Hell, ținem să mărturisim un păcat al nostru românesc.

Trecutul moldovenesc al Basarabiei, mai ales cel de sub stăpânirea ruso-țaristă, a fost foarte puțin studiat.

Arhivele Statului din Basarabia sunt aproape neatinse, iar cele particulare zac aproape toate nesistematizate și nelegate, aruncate prin poduri, acoperite cu straturi groase de praf și lăsate la discreția soarecilor.

Este adevărat că, sub ocârmuirea Rușilor, care timp de 106 ani au urmărit cu îndărătnicie desnaționalizarea și rusificarea moldovenilor și care au căutat să șteargă din mințile lor orice amintire despre trecutul moldovenesc al Basarabiei, aceste arhive cu greu puteau fi cercetate.

Dar constatăm, cu adâncă mâhnire, că nici sub regimul românesc de 22 de ani (1918—1940), de aceste arhive nu s'a interesat aproape nimeni și că profesorii de istorie, atât cei universitari cât și cei secundari, n'au știut să inspire studenților și elevilor lor, pentru trecutul

moldovenimei basarabene, nici dragoste, nici interes, nici măcar curiozitate.

Ori, fără cercetarea acestor arhive, nu se poate cunoaște adevărata istorie a Basarabiei de sub stăpânirea moscoviță.

De aceea sunt extrem de puține monografiile bisericilor și satelor noastre moldovenești basarabene.

Nu mai vorbim de monografiile ale județelor. Literatura privitoare la trecutul nostru moldovenesc din Basarabia este foarte săracă.

De altă parte, nici scrierile străinilor despre acest trecut nu ne sunt cunoscute, pentru că foarte puține din ele au fost traduse în românește.

În limba rusă, de pildă, există multe scrieri privitoare la acest trecut, unele chiar destul de favorabile cauzei noastre naționale, dar, nefiind traduse în românește, rămân inaccesibile publicului nostru cetitor.

De aceea, credem că traducerea capitolului XXI din Xavier Hommaire de Hell, intitulat «Notiță istorică asupra Basarabiei», vine să umple un gol în literatura noastră privitoare la istoria Basarabiei.

* * *

Xavier Hommaire de Hell a stat mai mult timp în Basarabia. El s'a interesat de situația ei istorică, politică, socială, etnografică și economică. Din cele spuse de autor, se vede că a venit în contact direct atât cu boierii, cât și cu țăranii.

Deși a fost decorat de țar cu ordinul Sf. Vladimir, el nu pregetă a mărturisi multe lucruri neplăcute guvernului rus, precum și a critica destul de aspru măsurile lui, luate în scopul de a rusifica Basarabia în mod forțat.

În notița lui Xavier Hommaire de Hell asupra Basarabiei, găsim multe lucruri cunoscute celor ce se interesează de istoria Basarabiei sub regimul muscălesc, dar găsim și lucruri foarte puțin cunoscute.

De pildă, până acum se știa că Constituția din 1818, hărăzită de Țarul Alexandru I Basarabiei, a fost opera lui Krinitzky, șeful cancelariei guvernatorului general și namestnicului plenipotent Bahmetiev (1816—1820). Acest lucru îl afirmă scriitorul rus F. F. Viegheľ fost vice-guvernator al Basarabiei și după el unii istoriografi români.

Or, Xavier Hommaire de Hell ne mărturisește, că această Constituție a fost alcătuită de o comisiune de 28 membri și că «unul din

principalii redactori a ei a fost d. Pruncul ¹⁾ care «*făcu să se primească articole dintre cele mai liberale, cu o abilitate foarte lăudabilă și fără îndoială foarte curagioasă*».

Apoi suprimarea Constituției din 1818, scriitorii ruși o atribuiau exclusiv lenei, pasivității și nepregătirii sfetnicilor moldoveni din Consiliul Suprem (Vieghel și a.).

Compatriotul nostru basarabean și marele savant L. A. Casso, spune că după o sută de ani dela anexarea Basarabiei de către Ruși, Consiliul Suprem, care deținea toată puterea în Basarabia autonomă în mâinile sale, «*a fost mutat pentrucă el nimica n'a făcut pentru provincie*» ²⁾).

Or, Xavier Hommaire de Hell afirmă categoric că suprimarea acestei Constituții se datorește exclusiv șovinismului guvernului rus, care nu putea tolera «ca la granița Rusiei cu Turcia, să dăinuiască o provincie cucerită, care să se ocârmuiască prin propriile ei legi și să aibă o administrație cu totul opusă acelei ce ocârmuia celelalte gubernii ale Imperiului!!»

Xavier Hommaire de Hell mai afirmă, că «guvernul imperial obosit de aceste discuții ³⁾», nu mai șovăi de a lua toate măsurile, pentru a-i reduce pe moldoveni la completa lor nulitate politică și administrativă».

Acest din urmă pasaj, ca și altele, vine să reabiliteze pe boierii moldoveni și să dovedească că ei, cu toate vicisitudinile vremurilor, și-au făcut datoria față de neamul lor, au reacționat și au protestat împotriva rusificării Basarabiei.

Intre măsurile luate de guvern, pentru a zdrobi rezistența politică a boierilor și pentru a asimila Basarabia cu celelalte gubernii, Xavier Hommaire de Hell arată:

a) Suprimarea în 1822 a scutirii de taxe comerciale, care fusese la început acordată Basarabiei și care era «temelia principală a prosperității agricole». Prin această măsură guvernul dădea o mare lovitură situației economice și comerciale a Basarabiei;

b) Desființarea în 1828 a autonomiei, hărăzită Basarabiei în 1818. «Astfel, zice autorul, «*Basarabia, desmoștenită de toate privi-*

¹⁾ Iancu C. Pruncul, fost membru în Consiliul suprem al Basarabiei autonome. N.R.

²⁾ *Rusia la Dunăre*, Moscova, 1913, p. 226.

³⁾ Privitoare la autonomia Basarabiei. N.R.

legiile ei și chiar de limba sa, fu asimilată, prin toate formele administrative, celorlalte gubernii din Imperiu »; și

c) Promulgarea Ucazului Imperial, pe baza căruia « toți șerbii ¹⁾ fură declarați slobozi » (1834).

Influențați de intrigile funcționarilor ruși, țăranii emancipați, în căutarea unei soarte mai bune, păraseau moșiile vechilor lor proprietari și fugeau pe moșiile noilor proprietari ruși. Satele rămăneau pustii, pământurile nelucrate, iar proprietarii vechi — fără brațe necesare gospodăriilor lor.

Bine înțeles, urmările acestor măsuri drastice au fost dezastuoase pentru toți basarabenii, chiar și pentru țăranii emancipați, căci fiind eliberați, ei nu au fost împroprietăriți cu pământ.

Xavier Hommaire de Hell, care descrie soarta țăranilor atât înainte cât și după emanciparea lor, constată că, sub noul regim, « țăranii, neavând nici o palmă de pământ, ni s'au părut în realitate cu mult mai robiți și readuși la o stare materială incomparabil mai puțin satisfăcătoare ».

Emanciparea clăcașilor basarabeni apare cu atât mai perfidă și lipsită de sinceritate, cu cât în Rusia pe atunci țăranimea zăcea în cea mai groaznică robie, țăranii fiind obiect de vindere-cumpărare și vânzându-se la iarmaroace ca vitele, adeseori bărbații separat de nevestele și copiii lor.

Măsurile de mai sus ale guvernului rus, Xavier Hommaire de Hull le consideră nu numai pripite, ci și nejustificate.

« În situația morală și materială a basarabenilor, zice el, nimic nu putea motiva o distrugere așa de radicală a tot ce ținea de vechiul regim ».

Contra acestor măsuri, boierimea basarabeană a protestat cu toată energia.

« În 1827, zice Xavier Hommaire de Hell, în timpul călătoriei împăratului Nicolae I, aceste proteste fură așa de energice, că Majestatea Sa se hotărî să instituiască o comisiune, care să fie însărcinată să-i aducă la St. Petersburg plângerile provinciei ».

Dar toate comisiunile alese au fost anulate de guvern și nici una nu a putut pleca la St. Petersburg.

¹⁾ Șerbii, adică clăcașii. N.R.

Numai după emanciparea clăcașilor și după ce situația materială a boierilor a fost distrusă, aceștia s'au văzut învinși și reduși la tăcere și supunere.

* * *

În descrierea amănunțită a cetăților basarabene, Xavier Hommaire de Hell arată însemnătatea lor militară și istorică.

Când autorul se găsea în Basarabia (1840), numai în cetățile Ismail și Bender se mai întrețineau garnizoane ruse. Celelalte erau părăsite.

La Hotin autorul remarcă pe zidurile fortăreței « numeroase inscripții genoveze », iar « deasupra porții principale un leu și un leopard încătușați, alături de un elefant (în sculptură), purtând un turn ». De asemeni, el observă « numeroase versete din Coran, care împodobesc poarta principală și laturile ferestrelor ».

Toate aceste inscripții și sculpturi astăzi nu se mai găsesc, au dispărut.

Despre portul Ismailului autorul observă: « se spune că acest oraș a văzut ancorând anual în portul său până la 800 corăbii de toate mărimile ».

În descrierea populației basarabene și a diferitelor ei categorii naționale și sociale, autorul afirmă:

1. Că în 1831 populația totală a Basarabiei atingea cifra de 469.785 de suflete, din care locuitori impozabili 431.911.

2. Că « partea de Miază-noapte a provinciei... este ocupată aproape exclusiv de rasa moldovenească, ale cărei sate se întind chiar în lungul Nistrului până aproape de Ackerman ».

3. Că « mazălii sunt descendenții vechilor boieri, pe care războiul și numeroasele revoluții, care au pustiit țara, i-au redus la mizerie... Ei nu se desosebesc de aristocrație, decât prin aceea că nu iau parte la alegerea de judecători și de mareșali ai nobilimei ».

4. Că « populația velicorusă (moscovită) se compune exclusiv din fugari (robi), cărora guvernul le acordase de mai mulți ani adăpost în Basarabia, în detrimentul proprietarilor din guberniile vecine »¹⁾.

* * *

¹⁾ Toate sublinierile sunt ale noastre. N.R.

O deosebită atenție e arătată colonizării Bugeacului, după părăsirea lui de triburile Tătarilor *Nogai*. Această colonizare s'a făcut cu imigranți Bulgari, Germani, Cazaci, Zaporojeni, fugari velicoruși și chiar cu triburi nomade de țigani. Aceștia din urmă trebuiau să fie forțați, «prin măsuri administrative militare», ca să-și cultive pământurile.

Restul «imenselor câmpii» din Bugeac, care odinioară fuseseră stăpânite de gospodarii Moldovei, a fost împărțit între marii demnitari (seniori) ruși.

Privitor la crescătoriile de cai, oi și vite cornute, autorul afirmă că ele au fost distruse prin măsurile nechibzuite ale guvernului rus. În 1839, au fost vândute în străinătate numai, 2365 cai din Basarabia, remonta cavaleriei sale.

Notele sale asupra Basarabiei, Xavier Hommaire de Hell le termină prin a lua apărarea țăranilor moldoveni de învinuirile neînte-meiate aduse de Ruși și prin a le aduce lor și nevestelor lor laude pentru ospitalitatea, curăția și hărnicia lor.

IOAN PELIVAN

NE CHIAMĂ ȚARA

*Arcașilor și plăeșilor lui Ștefan cel Mare
pioasă închinare.*

Din bucium azi ne chiamă Țara,
Arcași, porniți vârtej la luptă:
Să smulgeți brazda milenară,
Din trupul țării noastre ruptă!

Plăieși, la luptă pentru Rege,
Că Țara vă binecuvântă:
La luptă pentru sfânta Lege
Și pentru vatra noastră sfântă!

Voi, oștilor basarabene,
Răzeși, mazili, cu Pârcălabii:
Goniți jivinele viclene
Din holda mândrei Basarabii!

Porniți ca șoimii în furtună,
Cu arma fulgerând în soare
Să apărați glia străbună
Și Crucea sfintelor Altare!

La voi — răzeșii din Soroca,
Păstrând hrisovul sfânt al slovei,
Privește Căpitanul Proca
Și Ștefan Vodă al Moldovei!

La voi, ce apărați moșia,
 Privește, de pe culmi, Hotinul,
 Cetatea Albă și Chilia,
 Cum își rostește-un Neam Destinul!

Privesc la vitejasca faptă
 Vasile Lupu din Orhei
 Și Lăpușneanu 'n lupta dreaptă,
 Cum îi zdrobiți voi pe mișei!

La lupta voastră în Tighina
 Privesc Codrenii din Tigheci,
 Cum secerăți din lan neghina:
 Să piară, *iarba rea*, pe veci!

Loviți cu fulgere de bardă,
 Sdrobind balaurul sinistru:
 Goniți însângerata hoardă,
 Hăt, peste Nistru, peste Nistru!

Străfulgerați arma 'n lumină,
 Să-i desrobiți pe frați din jug:
 Striviți sălbateca jivină,
 Goniți-o dincolo de Bug!

22 Iunie 1941, în zorii desrobirii

ȚĂRANCĂ BASARABEANĂ

Te privesc, măicuță blândă, în apus,
Cum te 'ntorci din câmp peste colină,
Purtând pruncu 'n brațe, iar de sus
Secera îi pune cearcăn de lumină.

Printre lan de grâu și de secară,
In sărăcăcioasa prăfuita-ți haină,
Crește umbra albă, de Fecioară,
Pe cărări de seară și de taină.

Și cum vii trudită, sârguind pe cale,
Legănându-ți pruncul în lumină:
Eu mă 'nchin în fața măreției tale,
Sărutându-ți urma sfântă, pe țărână!

FĂȚ FRUMOS

Ostașului român — smerită închinare.

Pe coama dealului,
Frumos ca Soarele,
Dă pinteni calului
Bătând hotarele.

Prin Basarabia,
Dând trap buistrului:
Sclipește sabia
De pază Nistrului!

În razele de-aur e,
Roș fulger — paloșea:
Peste coclaure
Gonește calu 'n șea!

Din arc de măgură
Lucesc săgețile,
Stârnind din negură
Singurătățile...

Voinicul calul și-l
Strunește 'n scară:
Din goană paloșul
L-aruncă 'n fiară...

Lovind balaurul
În zeaua țestelor,
Muși ca taurul
Din vârful creștelor.

Zmeul se apără,
Dar uite-l, zace:
Și țeasta-i scapără
În vârf de lance!...

Pe zid Cetățile
Infig stindarde:
Pustietățile,
Umplând cu hoarde!

Frumos ca Soarele,
Gonește calu 'n șea:
Păzind hotarele,
Rotește paloșea!...

Dând piteni murgului
Se duce sprinten,
În prafu-amurgului
Sclipind din piten.

Prin Basarabia
Dă trap buistrului,
Sclipește sabia
De-a lungul Nistrului!...

SAT BASARABEAN

Te privesc pierdut în țară,
Sat basarabean:
Latră câinii trist, în seară,
Latră peste han.

Timpul bate din aripă
Croncănind pe deal:
Cine te-a proptit în răpă,
Satul meu natal!

Cine v'a închis în noapte,
Albe colivii:
Cine vă descântă 'n șoapte,
Zilele pustii!

Știu atâta că, din vremuri,
Stai pitit în văi,
Depănându-ți trist pe ghemuri,
Veacuri-anii tăi.

Te-ai trezit aici pe lume
Și aici te 'ngropi:
Lângă sânul negrei hume,
Cu făclii de plop.

Te îmbraci de sărbătoare,
La botez și nunți,
Când se prind la horă 'n soare,
Tineri și cărunți.

Apoi, ani și ani, vă 'ndeamnă,
Plugul după munci,
Scuturând ca frunza 'n toamnă,
Zilele prin lunci.

Sus bisericuța 'naltă,
Vă tot face semn:
Și cresc, una după alta,
Crucile de lemn.

Astfel veacuri, făr' de nume,
Se tot scurg mereu:
Satul meu, uitat de lume,
Și de Dumnezeu!...

Dar, înfipt în brazde grele,
Sat cu suflet teafăr:
Tu pe cerul Țării mele
Vei sclipi luceafăr!

CĂSUȚA DELA NISTRU

Căsuță părăsită, în satul dela Nistru,
Cu ochii plânși în lacrimi și rugăciuni în șoapte,
Ce glas străin de buhă se tângue sinistru,
Sub strașina ta veche, ca la priveghi, în noapte?

Acolo, lângă vatră, în nopți cu clar de lună,
Eu ți-am gustat lumina, cu bunii și părinții,
Dar au venit capcânii și, pulbere 'n furtună,
Ne-au risipit pe drumuri, în prada suferinții!...

La vatra ta săracă a fost lumină caldă
Și-o maică ziua 'ntreagă zorea, ca o furnică:
Azi vatra-ți este rece și focul n'o mai scaldă
Și n'auzi ciripitul în cuib de rândunică...

Căsuță părăsită în satul dela Nistru,
Cu ochi scăldați în lacrimi și rugăciuni în șoapte:
Ce glas străin de buhă se tângue sinistru,
Sub strașina ta veche, ca la priveghi, în noapte?

Și tu, bisericuță din deal, ce stai cu teamă
Și clopotele tale, de ce nu sună 'n turle
Să-ți cheme credincioșii? De ce, de ce nu-i chiamă?
Și 'n nopți, de peste Nistru, ce haite prind să urle?..

Căsuță dela Nistru, de hoarde pângărită,
Ne-om mai vedea vre-odată, la vatra în ruine:
Să-ți ingenunchi în față, icoană răstignită,
Să plâng de fericire, căsuța mea, cu tine?!

PIATRA DE TEMELIE

S'au adunat poporul, boierii toți și clerici,
Și clopotele sună din turle de biserici,
Și uite-l vine, vine, înșiruit pe cale,
Alai Domnesc, cu steaguri, cu trâmbiți și urale,
Iar Voevodul mândru, în purpură și aur,
Din scară, de pe calu-i, înaripat balaur,
Pogoară în mijlocul mulțimelor, din goană,
Măreț ca un Arhanghel cu paloș, din icoană:
Și, la porunci, stegarii clipind argint de zale,
Inchină mii de steaguri cu oști voievodale...

Apoi tăcere mare deodată se întinde,
Și Domnul cu privirea-i mulțimile cuprinde
Și glasu-i blând răsună:

« Oșteni, boeri și clerici,
Când clopotele sună din turle de biserici,
Ne-am adunat aice, la sfânta sărbătoare,
Pe câmpul ce 'nflorește, sub cerul plin de soare,
Cu inima curată și sufletul cucernic,
Să preamărim pe Domnul — Stăpân Atotputernic:
Că pre vrăjmașii Țerii hordiile barbare,
Ce-au năvălit să-mi calce pământul, la hotare,
I-am secerat în luptă, cu cetele-mi voinice,
Cum seceri pe ogoare, mănunchile de spice,
Cum se răstoarnă snopii, pe umede răzoare.
Și pilduire fie, în veacuri viitoare.

Noi, Mănăstirei sfinte, vom pune temelie,
Din piatră și din oase, ce-au putrezit sub glie ».

Privind apoi mulțimea, cu ochii de vultur,
 Înaltă frunte-ai mândră, spre cerul de azur,
 Și în hrisov Domnescu, ce-o îngropat să fie,
 Dârz, Domnul poruncește monachului a scrie:

— « Io, Ștefan Voevoda și Domn Zemlei Moldavă,
 Nălțând la Cer cuvinte, de mulțumiri și slavă,
 Ziditu-am această sfințită Mănăstire,
 În semn de biruință și-a Domnului mărire,
 Pe loc, unde vrăjmașul de Noi au fost răpus,
 Iar pre dușmane oase — grea lespede-o-am pus,
 Zidind pe ele 'n piatră — această temelie,
 Și rugi nălțai la Ceruri — păgânii toți să știe:
 Din Nord, din răsărit, din miazăzi și apus,
 Că biruința mare-au fost, precum am spus!...
 Că-aice, râu de sânge au curs, în roșii unde,
 Și nimenea pe lume, de Domnul n'o v'ascunde,
 Că mulți dușmani pieriră, striviți de-a noastră oaste,
 Vrăjmași ai țerii meale, ce mi-au căzut năpaste,
 Ce nu crezură bieții, că-aice o să piară,
 Și pururi se învețe: hotarul nost' de Țară,
 Nicăcând să nu-l încalce! Iar cei ce dorm sub glie,
 Drept pildă să le fie, în veacuri de vecie!...
 Ci pre vitejii țerii, Io steagurile inchin,
 Și fruntea, în țărână, îmi plec smerit. Amin! ».

Se clatină sub steaguri, ostași, popor și clerici,
 Și clopotele cântă din turle de biserici,
 Și freamătă de holde, coline și răzoare,
 Pământ și Cer iau parte la sfânta sărbătoare,
 Ci morții dorm, deapururi, zidiți în temelie:
 Dușmani, viteji, cu toții, îmbrățișați sub glie!...
 Iar Țara, la Eroii, din cripta mănăstirii,
 Pe frunți le împletește Cununa Nemuririi!...

NEGRU VODĂ

Aici, pe-aceste plaiuri, din noaptea de eresuri,
Ca muntele de piatră, am răsărit, de veacuri:
Cu iarba și scaeții, pe creste și bugeacuri,
Doinind în glas de bucium, cu mii de înțelesuri.

Ne-am păstorit poporul, la Dunărea, cu lacuri,
Plimbând păstori și turme, sub zări, ce nu le 'mpresuri.
Și 'n cântecul de fluer, ne-am tânguit pe șesuri,
Și-am săgetat vulturii, în zborul lor, din arcuiri!...

Din noaptea de legendă, se deapănă, pe ghemuri,
In torturi de lumină, a Neamului poveste...
Și 'n fir de aur țese năframa ei, în vremuri...

Vor trece în goană anii și veacuri ce-o să vie!
Iar, noi, vom sta, deapururi, pe plaiurile aceste,
De strajă mândrei Dacii, în veacuri de vecie!...

ION BUZDUGAN

UN RĂZĂȘ NE SCRIE...

Eu sunt răzășul Leonte Năvală,
Mă trag din ctitorii mari de viteji;
Trecutul arde 'n mine, ca 'n găteji,
Iar numele mi-e tors dintr'o răscoală...

Hrisoave vechi îmi pomenesc străbunul
Și sub pecetei stă răzășia mea;
Strămoșul meu muri 'ntr'o luptă grea,
Când biruit-a Alexandru Bunul...

Un alt bătrân, sub Ștefan Voevodul,
A fost la Nistru vajnic pârcălab;
Era la cuget rumân, cum îi rodul,
Și brațul lui de fier era, — nu slab.

Precum arată în gromolnic slova,
Cu sânge mult pământu-au 'mpărtășit
Strămoșii și părinții ce-au murit,
Ca să ne lase-așa cum e, Moldova...

Și eu răzăș la Nistru, de un veac
Cu vrednicie străjuesc hotarul;
Am fost, în vremi, bogat, am fost sărac,
Dar cumpățul nu mi-am pierdut, nici harul...

Urmașii mei care spălați ocară
Ce-acoperise neamul românesc,
Mă rog lui Dumnezeu: Să măriți Țara,
S'o rotunjiți, ca pe un măr domnesc...

Am stat la Nistru de ajuns. De-acum
Doresc de liniște ca să am parte:
Mutați hotarul țării mai departe,
Că eu-s sătul de margine de drum.

13 Iulie 1941

INSERARE LA NISTRU

Apusul sapă 'n stânci uric de slăvi,
Ca să rămâe 'n veac dojană veche.
Cosinzeana strânge păru 'n dumbrăvi
Să-l facă scoică de-aur la ureche.

A început un șipot cânt de fir
Pentru 'nserarea parfumată, calmă;
Aruncă Dumnezeu stele din palmă,
Pe cerul desfăcut în patrafir.

Pe zarea cenușie, ca de mâl,
Liniștea condurii reci descaltă;
Din Nistru, fudul, Crai Nou se 'nalță,
Ca o sprânceană groasă, de mazâl...

PAȘTE TRIST

Ce triste-s Paștele în acest an
Când dorurile pleacă în colind
În spre hotare prinse de dușmani
Unde nădejtile candelă-aprind.

Ce triste-s Paștele!... Au amușit
Clopotnițele gureșe alt'dată
Și tot norodul parcă a murit
Sub apăsarea grea și blestemată.

Nu-i primăvar' acolo 'n depărtări,
Livezile nu dau în promoroacă
Și toporași, la margini de cărări,
Dumbrăvile 'n albastru nu îmbracă.

Stăpână-i moartea peste câmp și sat
Ș'un țințirim pe suflet moldovan...
Ce triste-s Paștele în acest an
Când plânge 'n larg ogorul nost' furat...

Și când în trup de frate răstignit
Pe 'ncrucișări de leat, ca și 'n trecut,
Durerea lumii geme nădușit
Și arde greu al Iudei nou sărut...

Privind spre-acolo iar în viitor
Și văd cum bucuriile s'adun
Când pentru neamul nostru acesta bun
Va învia Christos biruitor.

EMIGRANȚI DE PESTE PRUT ÎN ROMÂNIA

După ocuparea la 1812 a Basarabiei de către Ruși, pe atunci ortodocși, populația basarabeană își caută refugiu dincoace de Prut. Cu privire la aceasta, Casso, fost ministru țarist, notează: «către sfârșitul anului 1812 a început emigrarea Basarabenilor în principatul Moldovei. Martorul ocular rus, protopopul Cunițky, ne-a lăsat o descriere a acelor mișcări a țăranilor, din regiunea nou formată și, la distanță de un secol întreg, rămâne o grea impresie a sentimentului de disperare, care cuprinsese mii de pașnici locuitori. Administrația (rusească) a Basarabiei era în neputință de a lupta împotriva acestui rău. Își lăsau așezările mai cu seamă țăranii: ei își așezau în grabă avutul în căruță și se duceau spre Prut, ca să treacă pe malul drept, rămas sub suzeranitate turcească ». Vedem dar dela început cum *țăranii*, locuitori pașnici, la vestea de a fi robiți împărăției pravoslavnice rusești, care în mod solemn le proclama «eliberarea de sub jug turcesc», au fost cuprinși de disperare și au fugit. Se înțelege că s'au luat măsuri militare: «Moldova a fost declarată infectată de ciumă, trecerea Prutului a fost oprită, sub amenințarea pedepsei cu moartea ».

Aceeași reacție împotriva ocupației rusești a venit și din partea marilor proprietari, dintre care mulți au rămas în Moldova și nu s'au mai întors în Basarabia decât ca fugari în timpul Eteriei.

Emigrarea marilor proprietari și a intelectualilor a luat proporții mai însemnate după 1830, când instituțiile locale autonome moldovenesti au început să fie rusificate mai intens.

O nouă și mare emigrare din Basarabia s'a produs la 1878, când România a fost silită să retrocedeze județele Ismail, Cahul, Bolgrad, ce ne fuseseră restituite după pacea dela Paris, la 1856.

Toate aceste emigrări masive de peste Prut în România arată că Românii autohtoni din Basarabia, cu toate condițiile de pace, de avantaje materiale, cu toate privilegiile, de care se bucurau marii proprietari, cu toată siguranța proprietății și vieții și cu toate posibilitățile largi de parvenire în armată, administrație, diplomatie, justiție, etc., de care se puteau bucura cei ce se rusificau, — n'au fost mulțumiți să rămâie supuși străinului cotropitor și veneticului, chiar atunci când el era mai mult sau mai puțin pravoslavnic.

După statornicirea unei vieți normale în Basarabia, emigrările masive de acolo au încetat. Dar ca un simptom de constantă și permanentă nemulțumire față de stăpânirea străină, de rusificarea continuă în toate ramurile, emigrările individuale și în mici grupuri au continuat în tot cursul oblăduirii rusești în Basarabia, până la 1918.

Nu există date statistice, nici studii asupra acestor emigrări în masă, în grupuri și individuale, dar sunt bine cunoscute unele figuri reprezentative de emigranți, din care vom evoca câteva.

Prima personalitate însemnată dintre emigranții Români Basarabeni a fost *Alecu Russo*. Născut la 1818 dintr'o familie boierească (după mamă Donici), cu studii universitare din Elveția, el se stabilește în Moldova liberă.. Pentru o piesă reprezentată la teatrul național din Iași, la 1846 (« Jicnicerul Vadră » sau « Provincialul la teatru național ») și socotită ca subversivă, este surghiunit la mănăstirea Soveja. După înfrângerea mișcării revoluționare dela 1848, din Moldova (pornită și împotriva lui Mihai Sturdza, ce domnea în baza Regulamentului Organic), la care participase, Russo este silit să se expatrieze. Se duce în Ardeal, unde ia parte la adunarea națională din Câmpia Libertății și este întemnițat de Unguri la Cluj. După ce scapă de acolo, pleacă la Paris, unde lucrează împreună cu Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Nicolae Bălcescu, Dimitrie Bolintineanu și alți prieteni Moldoveni și Munteni exilați. Reîntors în Moldova, după plecarea lui Mihai Sturdza, moare încă tânăr (1859), lăsându-ne cea mai frumoasă poemă în proză a limbii române: « Cântarea Ro-

mâniei ». Ar fi s'o recitim întreagă, atât e de frumoasă și atât de bine se potrivește zilelor ce le trăim.

Din « Amintiri », voi cita câteva rânduri: « A doua aducere aminte, ce iarăși, ca toate aducerile aminte, dulce lucește între flori și raze aurite, este un sat frumos, rășchirat între grădini și copaci pe o vale a codrilor Băcului, cu un păr mare la mijloc. De, sunt *mulți ce nu știu poate de Codrii Băcului (căci de lungă vreme nu se mai vorbește în Moldova de ei!)* și mai mulți vor fi, care nu știu ce însemnează părul din mijlocul satului. Codrii erau odată așezare de apărare ca plăieșia munților, salbă de smarald a Basarabiei, precum Basarabia era cuibul rășcoalelor din Țară, moșia celor Novaci, de răul cărora urdiile tătarești nu se puteau înturna în Bugeac cu pradă din Țara leșească și cuibul voinicilor din cântecele vechi. Codrenii erau mândri și nu purtau numele nănașilor lor. Cântecul zice: « s'a aflat la Mohilău de Codreanu lăcelă rău ».

Russo, acest emigrant din Basarabia, ne apare astfel ca un om inteligent, cult, patriot înfocat, autor de piese subversive pentru teatrul din Iași, răsvrătit și surghiunit în Moldova și în Transilvania, prieten și colaborator în lupta pentru cauza națională, cu Kogălniceanu și ceilalți contemporani, poet, scriitor de talent, publicist, apărător al neamului și tradiției.

Altă figură și mai proeminentă a emigranților români de peste Prut a fost *Bogdan Patriceicu-Hasdeu*. S'a coborât dintr'un neam de boieri vechi, cu tradiție intelectuală. Născut la Cristinești (Hotin), în 1836, a făcut studii universitare la Harcov, apoi a fost sublocotenent de cavalerie în armata țarului. În 1856 s'a răzvrătit împotriva Rusiei și a trecut în Moldova, unde s'a stabilit, mai întâi ca magistrat la Cahul, apoi profesor la Iași, și în sfârșit la București, unde a condus și Arhivele Statului.

Activitatea și opera lui Hasdeu sunt imense. El a fost filolog, istoric, poet, dramaturg, prozator, critic, satiric, pamfletar. Nu este locul aici de a enumăra operele și activitatea lui. De altfel până astăzi nu avem încă un studiu complet și unitar asupra tuturor laturilor de activitate a acestui gigant al culturii noastre. Ceea ce caracterizează și dă unitate operei și vieții lui Hasdeu este inteligența lui vie, cultura vastă și multilaterală, patriotismul adânc, ura împotriva împărăției rusești și a veneticilor, spiritul

ascuțit, pătrunzător și sarcastic, temperamentul de luptător înfocat, răzvrătit și pasionat al acestui profesor universitar și membru al Academiei Române.

Din vasta lui operă ne vom mărgini să cităm versul profetic pe care prin gura Vidrei îl adresează lui Răzvan:

« Tu să legi într'o cunună *toate țările române*
Incă dela Marea Neagră pân' la falnicul Carpat
Să nu domnești ca un Vodă, ci ca Răzvan împărat ».

Contemporan cu Hasdeu și bun prieten cu el a fost un alt emigrant din Basarabia, *Zamfir C. Arbore* (1848—1933). Din neam boieresc, din Iurcenii Lăpușnei, după mamă din Bucovina, Arbore și-a făcut studiile liceale la Chișinău, apoi a urmat la Academia de Medicină din Petersburg. Răzvrătindu-se împotriva regimului tiraniei rusești, este închis în fortăreața Petropavlovsc și apoi emigrează în Elveția, de unde după rătăcirile bacuniniste, vine în țară pe la 1874. Colaborează cu C. A. Rosetti la *Românul*, apoi la *Telegraful Român* și la alte gazete și reviste de pe timpuri. Leit-motivul publicisticii lui era combaterea tiraniei rusești și a răpirii Basarabiei. Dela el ne-au rămas mai multe volume, dintre care: *Basarabia în secolul XIX*, premiat de Academia Română, și *Dicționarul geografic al Basarabiei*, *In temniță* și *In exil*. Este caracteristic motto, pe care l-a pus pe frontispiciul cărții sale asupra Basarabiei: «adversus hostem aeterna auctoritas esto». Casa lui Arbore era un centru de întâlnire al tuturor tinerilor naționaliști emigrați din Basarabia, care erau stabiliți în țară sau erau în trecere prin București. De aici plecau cărți, reviste, gazete, manifeste, pamflete pentru Basarabia. Dela Zamfir Arbore și de la scriitorul acestor rânduri a plecat, între altele, gazeta subversivă «Basarabia», tipărită pe hârtie de scrisori și care a fost distribuită și autorităților rusești, în timpul revoluției din 1905, pentru a le determina să îngăduie apariția la Chișinău a gazetelor în limba română, cu scopul de a combate mișcările revoluționare printre Moldoveni. Dela Arbore și delă scriitorul acestor rânduri au plecat prin contrabandă la Chișinău primele litere latine, cumpărate cu fonduri date de Banca Națională și cu care s'au tipărit acolo primele gazete românești.

Mulți ani profesor de limba rusă la Școala Superioară de Război, având ca elev pe vremuri și pe Principele Ferdinand, moștenitorul tronului, Arbore a propagat prin viu grai, la multe generații de ofițeri ideea lui: *adversus hostem aeterna auctoritas esto* și că principalul *hostis* al neamului românesc este Rusia, indiferent dacă este pravoslavnică sau nu.

Pe la 1892 apare la Iași un alt emigrant din Basarabia *Constantin Stere*. După romantice rătăciri prin dogmele marxiste și revoluționare, pe care le-a plătit scump, cu exilul în Siberia, ajuns în țară, acest om, dotat cu o inteligență vie și o cultură vastă și multilaterală, devine repede profesor de Drept constituțional la Universitatea din Iași. Cursurile lui sunt frecventate, studiate, comentate.

Curajul și onestitatea convingerilor lui, temperamentul de cercetător și luptător, originalitatea ideilor aduc în sălile lui, amorițe și îmbâcsite de mediocrități, aer nou, mișcare, primenire, curente de idei, conflicte de idei, polemici. El intră în publicistică, debutează cu critica literară și socială, scrie povestiri. Trece la critica politică, intră în politica activă, ca membru în partidul liberal, cu grupul generoșilor, foști socialiști, grup de idei de luptă, de propagandă și realizări. În jurul programului de reforme radicale politice și sociale, care se impun, ca bază pentru o viață nouă națională, în jurul «*Vieții Românești*» se adună o mare parte din elita intelectuală din toată țara, din provinciile românești subjugate atunci și din toate ramurile de activitate. Polemica lui Stere cu Gherea este un model de critică obiectivă a marxismului. «*Cele trei zile în Ardeal*» și «*Poetul pătimirii noastre*», scot cheștiunea națională din stagnare, ridică și popularizează pe poetul Goga, scot cheștiunea reformelor din cadrul îngust al politicei interne și le ridică la rangul de probleme fundamentale pentru întregirea neamului și atragerea tuturor Românilor subjugăți la «*Piemontul românesc*», în care urmează să dispară: «*foamea periodică*», «*pelagra cronică*» și celelalte rămășițe ale iobăgiei și nedreptăților istorice, acumulate prin războaiele, ocupațiile și rapturile celor trei împărății vecine. Când războiul ruso-japonez, înfrângerea Rusiei, revoluția (prima revoluție rusească), determină reînvierea mișcării naționale în Basarabia, Stere pleacă acolo, ajută, coordonează, îndrumază în formă de miș-

care național-democratică mișcarea spre Piemontul românesc. Războiul balcanic, apoi primul război mondial ridică marea problemă a atitudinii României. Neutralitatea, războiul alături de Germani, așa cum se preconizase de toate forțele țării, în special după 1878, război alături de Ruși, erau cele trei soluții posibile. La început s'a admis neutralitatea, care putea să fie oricând schimbată. Ea a dat puțința de discuție, care repede a devenit extrem de pasionată. În dilema grea: pentru Ardeal sau pentru Basarabia, Stere, care cunoștea bine situația și avea legături cu amândouă provinciile (casa lui Stere dela Iași era centru de întâlnire a emigranților basarabeni, ardeleni și bucovineni), luase de mult o atitudine clară și precisă. Era de mult pentru alianța cu Germania și scria: « prin Basarabia vom ajunge la Ardeal », susținând cu tărie: « nici într'un caz cu Rusia ». Dela început până la sfârșit, în mijlocul patimilor, a propagandei sincere și celei interesate, a deslănțuirilor politice și omenеști, a stat neclintit, dărz și curajos, a suportat toată izolarea, ruperea legăturilor politice și de prietenie, toate calomniile, toate insultele. Urmează războiul, dezastrul, refugiul, revoluția din Rusia, mișcarea de renaștere națională din Basarabia. Stere este chemat acolo. Aduce aportul său de talent, convingere, muncă și pasiune pentru votarea Unirii. Din nou este ridicat în slavă: președinte al Sfatului Țării, decorat de Regele Ferdinand. Dar sfârșitul războiului schimbă complet situația. Stere este trimis la parchetul militar și închis la Văcărești pentru trădare. Părăsit, izolat, fostul Rector al Universității din Iași, fostul leader politic liberal, temutul și respectatul publicist, suportă totul în liniște. Iese din această grea situație, mulțumită puternicului sprijin al răposatului Rege Ferdinand, care era convins de patriotismul sincer și de sacrificiile lui Stere pentru ideea Unirii. După scurt timp, Stere își reia activitatea politică și publicistică. Se alege triumfător la Soroca, locul lui de obârșie. Luptă împotriva abuzurilor din administrația Basarabiei cu toată puterea lui încercată. Odată ajuns la putere, partidul țărănist, al cărui leader devenise Stere, îl elimină. Suportă și această lovitură. Obosit, desgustat, dar neînvins, Stere scrie romanul vieții sale: « În preajma revoluției », care arată încă o putere ascunsă a bătrânului septuagenar. Natura miloasă aduce liniștea eternă sufletului sbuciumat și chinuit al lui Stere, în 1936.

Ceea ce constituie o caracteristică comună a acestor patru emigranți din Basarabia, în România, este: inteligența, cultura vastă, răzvrătire împotriva Rusiei tiranice, muncă neobosită, preocupare de soarta Basarabiei, de soarta neamului românesc întreg. Ei mențin aprinsă făclia misiunii lor de a ține trează conștiința națională asupra drepturilor și datoriilor ei pentru Basarabia, Ardeal, Bucovina și mențin legăturile cu aceste provincii subjugate. Toți au suflete răzvrătite și sbuciumate, caractere tari ca diamantul, cu multe scânteeri, lumini și colori; toți sunt luptători hotărâți, cărturari, publiciști, polemisti, critici; toți, în măsură mai mare sau mai mică, sunt talentați; toți și-au adus contribuția la viața publică și cultura națională; toți au avut avere moștenită și toți au murit săraci. Toți și-au făcut datoria, și-au îndeplinit misiunea și au bine-meritat de la Patrie. Aș putea spune că au avut o deviză comună acești cavaleri romantici: « Lutter, souffrir, créer et puis dormir dans les bras de la terre », cum este scris pe mormântul unuia din ei.

DR. P. CAZACU

UMBRELE COPILĂRIEI PESTE MĂNĂSTIREA-HORECEA

Se prelungesc în umbrele copilăriei
odăjdiile asfințiturilor bucovinene —
acolo unde au crescut, ca visurile,
înalte, povârnișurile viclene.

Acolo, unde inima a triumfat, iubind —
acolo, unde zilele erau lungi ca anii, —
acolo, unde sufletul creștea mai pur
dintre colinzi, dintre câmpii, dintre jelanii,

acolo gândul nu mai știe unde să se-abată
și nici unde să-și aplece fruntea umilită —
degetul de lemn nu sângerează, nu doare
și-unghia nu-i crește, ca 'n noaptea potolită.

Grădinile adânci se reazimă 'n baladă
iar ceru-și șterge tâmpilele între pomete,
se zbate, auind, în cețuri tot mai mari,
un cântec, o legendă, ca ploaia în omete.

BALADA PRIETENULUI BUCOVINEAN

La poarta, unde gândul mamei înnopta,
ca steaua în pădurile de lut — și se lupta
să prindă dintre zări palida frunte
gătită 'n fecioria cețelor cărunte —

la poarta unde gândul mamei înnopta
și 'n rugi înalte ochi-mi căuta —
m'a 'ntâmpinat, lătrându-mă pustiu,
ca de sub lespezi, cânele — târziu.

La poarta, unde gândul mamei înnopta,
din anotimpuri câte-o stea cădea —
celalt plecase după semnul mâinii
ca să-și regăsească în azur stăpânii.

Crescură în ogradă bălăriile
și nu se mai vedeau copilăriile; —
el singur dintre amintiri mă aștepta
la poarta unde gândul mamei înnopta.

STINGEREA LIVEZII

Se stinge inima livezii,
ca 'n patimă amarul dor, —
de-aici aş vrea ca să cobor
spre primăverile zăpezii,

dar n'am putere să dobor
din mine timpul — şi hurezii
pândesc la umbrele grămezii
căderea tristului odor.

De dincolo, copilăria
nu mai răzbate pân' la mine
şi nu mai ştiu de bucuria
minunii; — timpu-i tot mai mare,
cresc ierburile tot mai pline
pe vârsta mea, ca pe hotare.

INTRISTAREA FAGILOR

Sunetul orelor încetează în inimi,
fără spaimă și fără primejdii,
ca un orizont creat sub frunte,
unde nu mai cresc stâlparele nădejdi.

Ochii sunt pustii, ca miriștele,
miezul nici unei lumini nu-i pipăe —
o 'nserat sub gene pământene
și-atât de nefirească pripă e,

că o stea nu poate să se-aplece
lângă tâmplele culcate în răcoare, —
ape obosite duc în ierburi
ochii fratelui, ca pe licoare.

Sângeră nervurile prin scoarță,
ca sudalmele. Iar după mersul
apusenei purpuri, trece steaua,
care 'ncondeiază, rodnic, versul.

GEORGE DRUMUR

ROMÂNISMUL FRUNTAȘILOR MOLDOVEI DINTRE PRUT ȘI NISTRU SUB STĂPÂNIREA STRĂINĂ

Moldova dintre Prut și Nistru, care dela 1812 poartă numele de Basarabia, este un străvechi pământ românesc, unde orice piatră de mormânt, ctitorie de mănăstire sau biserică, vorbește despre Domnitorii, boierii și răzeșii români. Prezența exclusivă a Românilor, ca locuitori și proprietari, o constată și cel dintâi recensământ al Rușilor, la 1816—1817 ¹⁾. Românii sunt conduși de o veche clasă boierească, după legile, tradițiile și obiceiurile țării.

Basarabia are, deci, la 1812, o clasă conducătoare bine definită, căreia îi aparțin în mare parte pământurile regiunii. Familiile Balș și Sturdza au latifundii de peste o sută mii hectare ²⁾. Boierii români, în cursul unui secol întreg, rămân factorul principal social și economic al provinciei, colaborând într'un strâns contact cu țărănimea. De altfel, ca sânge și spirit, acești boieri sunt înrudiți cu mazilii și răzeșii, urmașii unor Români de pe vremea lui Alexandru cel Bun, care alcătuiesc cadrul țărănimii basarabene.

« Nobilimea — afirmă la întrunirea ei din 1890, mareșalul nobilimii basarabene Ioan Catargi — este din vechime prietenul poporului și străjerul cel mai apropiat al interesului său ».

De aceea, această nobilime trece fără complicații prin diferite reforme sociale, — printre care desființarea șerbicii, la 1861 (în Basarabia numai Țiganii erau șerbi), și împrăștierea țărănimii

¹⁾ Publicat de I. N. Halipra, Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Коммиссии, Chișinău, 1907, vol. III, pp. 1—230.

²⁾ *Ibidem*.

la 1864, când țărănimea basarabeană obține de 8—16 ori mai mult pământ decât cea din Rusia Centrală. Urmează reforma agrară a ministrului Stolîpin, încât întreaga evoluție a vieții basarabene contribuie la stabilirea unor raporturi bune între moșieri și țărani, ceea ce explică lipsa unor turburări agrare la începutul secolului XX-lea, când ele au loc chiar în Vechiul Regat, dar și în timpul revoluției din anii 1917—1918, când distrugerile unor moșii se datoresc mai mult unor elemente suspecte din dosul frontului ¹⁾.

Sunt boierii români, ale căror nume le întâlnim în întreaga viață socială, dar și economică a provinciei. Gospodăriile model, cu turme de vite și herghelii de cai de rasă, la Kalmuțki, Râșcanu, Leonard, Meleliu, Hasnaș, Teodosiu, Russo, Suruceanu, Kazimir, Vârnav... Ioan Keșco promovează agricultura pe o scară mai întinsă. Viile lui Kazimir (Milești), Leonard (Speia și Boghicieni), Râșcanu (Călărași), Gonata (Zberoaia), Cristi (Teleșău), Teodosiu (Telenești), Casso (Ghidighiș), Tomuleț (Lăpușna), Zahariade (Ciomai), Caravasile (Frumoasa) și altele. Grădini fructifere la Rosetti (Tătărești), Sturdza, Balș, Kazimir, Râșcanu, Leonard, Krupenski... Familii vechi românești, la care putem adăoga puține nume de ale veneticilor, dar și aceștia — asimilați ²⁾.

Urmașii rămân demni de ctitorii lăcașurilor sfinte de odinioară: sunt ziditori de școli și spitale — Leonard, Casso, Semigradov, Stroescu, Sturdza, Kazimir, Catargi, Kalmuțki... Muzeul din Chișinău, spitalul de copii, sanatoriul din Costiugeni, — sunt realizările familiilor Catargi, Cristi, Krupenski, Stuart, Cotruță... Muzeul arheologic din Vadu-lui-Vodă, al lui I. Suruceanu, muzeul din Lohănești al generalului Rupert, admirat de A. Humboldt ³⁾, observatorul astronomic din Dubăsari al lui N. N. Donici, bibliotecile și arhivele familiilor Sturdza, Balș, Hâjdeu, Cantacuzino,

¹⁾ Lucrările Congresului marilor proprietari din Basarabia, din 17 Martie 1918, Arhiva lui Pavel P. Kuzminski (Chișinău) și ziarul Бессарабскій Южный Край Nr. 1701, 20.III.1918. Comp. și Дворянская и помѣщичья общественность въ прошломъ, de L. Siținski, în ziarul Наша Рѣчь, București, 1933.

²⁾ A. Zașciuc, Бессарабская Область Petersburg, 1862; Z. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1899; N. Lașcov, Бессарабія Chișinău, 1912.

³⁾ A. Zașciuc, *op. cit.*, p. 435. Despre toți acești fruntași și cărturari basarabeni a se căuta material mai complet în revista «Din trecutul nostru».

Catargi, Casso, Stamati, Moruzi, Leonard, Kazimir, Gonata, Donici, Dicescu, Lazo, Glavce, Namesnicu, Șciucă...

De sigur, la 1812 boierimea e departe de a ajunge, în întregime, la acest nivel, dar rămâne incontestabilă predominarea ei în viața regională. Acest factor este luat în considerație de Ruși, și boierimea se încadrează în nobilimea Rusiei, pentru a juca, în decursul secolului următor, rolul de conducătoare a destinului țării.

La 1812, Basarabia obține un regulament de administrație, alcătuit de Capodistria și Alexandru Sturdza¹⁾. Guvernul provizoriu primește instrucția specială a Împăratului Alexandru I, «de a acorda populației regiunii Basarabiei legile ei»; guvernul mai avea datoria să prezinte proiectul de drepturi și privilegii, care puteau fi confirmate populației²⁾. În fruntea Basarabiei, ca guvernator, a fost numit fostul mare vornic al Moldovei, Scarlat Sturdza, tatăl lui Alexandru, la 1792 refugiat în Rusia³⁾. Biserica a rămas sub conducerea Românului Gavriil Bănulescu-Bodoni († 1821), fostul Mitropolit al Kievului⁴⁾. Afacerile hotarnice au fost încredințate generalului Ilie Catargi († 1822), fost mare hatman, pribegit și el la 1792⁵⁾. Octogenarul și bolnavul Sturdza a predat ocârmuirea soțului nepoatei sale de frate, generalul Hartingh, care în vara anului 1813 a fost confirmat guvernator al provinciei⁶⁾; certat cu soția sa, dar și din motive administrative, generalul a intrat în conflict cu boierimea locală și a fost destituit la 1816⁷⁾. Boierimea protestă, prin Mitropolit⁸⁾, invocând drep-

¹⁾ I. Bezviconi, *Din vremea lui A. Sturdza*, «Din trecutul nostru», Nr. 36—39, 1936, p. 58.

²⁾ A. Krupenski, *Краткій очеркъ о Бессарабскомъ Дворянствѣ*, Petersburg, 1912, p. 3.

³⁾ G. Bezviconi, *Din vremea lui A. Sturdza*, *op. cit.*, pp. 33—36.

⁴⁾ A. Stadnički, Гавриилъ Банулеску-Бодони Экзархъ Молдовлахійскій и Митрополитъ Кишиневскій, Chișinău, 1894.

⁵⁾ G. Bezviconi, *Boierii Catargi*, «Din trecutul nostru», Nr. 36—39, 1936, pp. 112—113.

⁶⁾ G. Bezviconi, *Din vremea lui A. Sturdza*, *op. cit.* p. 15.

⁷⁾ *Ibidem* pp. 18—19. Pentru guvernatori comp. I. N. Halippa Основныя историческія данныя о Бессарабіи, Трудъ Бес. Губ. Уч. Арх. Коммисіи, *op. cit.*, vol. II, 1902, p. 34 și urm. L. Casso, *Россія на Дунаѣ и образованіе Бессарабскоѣи Области*, Moscova, 1913, p. 199 și urm.

⁸⁾ A. Stadnički, *op. cit.*, p. 287, și Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923, p. 14 și urm.

turile vechi și cerând un conducător băștinaș, pe generalul Cărtăgi. Guvernul a numit însă un alt reprezentant «local», pe grecul Calagheorghe, care păstrându-și același post la Ecaterinoslav, la fel un grec «local», Constantin Katakazi, ginerele lui Ipsilanti-Vodă, a fost trimis la 1817 în postul de guvernator ¹⁾. Iar boierul moldovean Matei Krupenski a fost numit, la 1816, vice-guvernator ²⁾. Astfel, la început, elementul local era pus la conducerea întregii administrații ³⁾, rămânând în frunte până la moartea Mitropolitului Gavriil ⁴⁾ și retragerea lui Katakazi (1825) și Krupenski (1823), când ocărnuirea a trecut în mâinile unor reprezentanți ai Rusiei Centrale, urmând principiului general din tot largul imperiului Rosienesc, ca în fruntea unor instituții și a magistraturii, să nu stea oamenii locului, ca să nu dea naștere la abuzuri.

Pentru organizarea cadrelor administrative, Rușii s'au grăbit să apeleze la constituirea clasei nobilimii basarabene. Din lista participanților la prima adunare a moșierilor la 1814 ⁵⁾, listele nobilimii propuse pentru confirmare la 1818—1821 ⁶⁾ și alegerile nobilimii din acei ani ⁷⁾, putem constata numai prezența Românilor, în Basarabia. Puținii ofițeri și funcționari străini, care vin să se așeze în regiune, sunt căsătoriți și ei cu Românce ⁸⁾.

Dacă cercetăm din punctul de vedere etnic familiile nobile din Basarabia, observăm că un mare număr din cei înscrși, în cele din urmă, în cadrele oficiale ale nobilimii, sunt străini: ruși, po-

¹⁾ G. Bezviconi, *Eteria*, «Din trecutul nostru», Nr. 25—27, 1935, pp. 6—7. L. Casso, *op. cit.*, p. 212.

²⁾ G. Bezviconi, *Familia Krupenski în Basarabia*, «Din trecutul nostru», X, 1939, p. 15.

³⁾ A. Krupenski, *op. cit.*, p. 3, cit. pe baronul B. Nolde, *Очерки русского государственного права*, p. 436.

⁴⁾ Deși succesorul său, Dimitrie Sulima, poate fi considerat, în totul, continuatorul vechilor tradiții. Arhiepiscopul Dimitrie Sulima, *Замѣтки* (1809—1843), *Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости* 1884.

⁵⁾ A. Krupenski, *op. cit.*, pp. 8—9.

⁶⁾ I. N. Наирра, *Труды*, *op. cit.*, vol. III, pp. 413—418, și A. Krupenski, *op. cit.*, p. 17—19. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1940.

⁷⁾ A. Krupenski, *op. cit.*, pp. 20 și 27—28.

⁸⁾ G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei*, *op. cit.*, pp. 155, 163, 174.

loni, germani etc. Impresia dispare însă, îndată ce vom studia această clasă din punctul de vedere al importanței familiilor și al participării lor la conducerea provinciei. În afară de cei înrudiți și asimilați cu boierimea locală, nobilii trecători — înscriși pentru îndeplinirea unor formalități sau participarea la furtunoasele campanii electorale — n'au avut nici o însemnătate pentru viața Basarabiei și n'au lăsat urme. Cu atât mai puțin fruntașii neîncadrați în nobilime.

Elita provincială, în secolul al XIX-lea, a avut un organ de conducere: Adunarea Deputaților Nobilimii, alcătuită din mareșalul provincial, mareșalii și deputații județeni ai nobilimii. Printre organele de conducere din anii 1818—1828, epoca autonomiei Basarabiei, mai important era Sfatul suprem, adică cei cinci deputați aleși de nobilime, ca să completeze Sfatul, pe lângă membrii Coroanei, din oficiu: guvernatorul plenipotențiar, guvernatorul, vice-guvernatorul, președinții tribunalelor penal și civil și mareșalul provincial. Ocârmuirea autonomă a regiunii s'a stabilit pe baza *Așezământului* din 1816, inspirat de A. Sturdza, despre care F. Wiegel, vice-guvernatorul Basarabiei, un literat rus, scria:

« El nu-și ascundea dorința de a vedea Moldo-Vlahia ca o împărăție deosebită, împreună cu Basarabia, Bucovina și Transilvania... Umplut de ideile de pe atunci și cunoscând înclinarea ce domnea de a deslipi de Rusia cuceririle făcute de ea, el zămislea dintr'o părțică a patriei sale (Basarabia) să facă un mic stat model cu guvern reprezentativ... ».

Dacă nu s'a format un subsecretariat de stat special, ca al Poloniei și al Finlandei, pentru conducerea Basarabiei, totuși guvernatorul plenipotențiar Bahmetev și Sfatul suprem erau dependenți direct de Împărat, iar Capodistria, conducătorul diplomației ruse, s'a angajat să raporteze personal Suveranului problemele locale, orânduite de Sturdza. După demisia lor, sarcina a revenit lui Kociubei și Bludov¹⁾.

Un organ de auto-cârmuire al Basarabiei, dela 1869 încoace, au fost zemstvele, iar în secolul XX-lea, de patru ori, s'au făcut

¹⁾ G. Bezviconi, *Din vremea lui A. Sturdza, op. cit.*, pp. 72—73, comp. Воспоминания lui F. Wiegel, Moscova, 1865, vol. VI, p. 102 și urm., și *Familia Krupenski în Basarabia, op. cit.*, p. 18 și urm.

alegeri de deputați în parlament — Duma Statului. Situația politică din secolul XX-lea era însă de altă natură; de aceea ne vom opri numai la cercetarea reprezentanței de conducere în nobilime și zemstve, organe eligibile, încât structura lor devine și mai semnificativă.

Mareșalii provinciali:

1816—1822, banul Dimitrie Râșcanu;

1822—1825 și 1841—1850, spătarul Iancu Sturdza;

1825—1827 (formal până la 1831), spătarul Ioniță Bașotă, în cele din urmă retras și decedat la Pomârla (Dorohoi);

1827—1830, locțiitor, Alecu Leonard ¹⁾, dela 1825 mareșal al ținutului Iași (Bălți și Soroca);

1831—1841, Iordache Mardare-Dimitriu;

1850—1857, Iorgu Balș, fost vel-agă de Iași (1827—1828);

1857—1866 și 1869—1872, prințul Mihail Cantacuzino, fiul eteristului Alexandru;

1866—1869, Nicolae Krupenski, fiul vice-guvernatorului Matei Krupenski;

1872—1875, Gheorghe Râșcanu-Derojinski, fiu și soț de românce, adoptat de unchiul său, spătarul Iordache Râșcanu;

1875—1881, Pavel Leonard, conducătorul grupării moldovenești;

1881—1896, Ioan Catargi, care, ca și soția sa Olga, întreținea legături cu Vechiul Regat, fiind apreciat de Carmen-Sylva;

1897—1905, Mihail Krupenski, urmașul boierilor moldoveni din secolul XVII;

1905—1908, Mihăiță Teodosiu, reprezentantul grupării moldovenești;

1908—1918 (cu întreruperi de lupte electorale), Alexandru Krupenski.

Dăm loc acestei liste ²⁾, ca și celor ce urmează, pentru a exclude orice comentariu.

¹⁾ G. Bezviconi, *Alecu Leonard*, revista «Viața Basarabiei», 1940, pp. 646—647.

²⁾ A. Krupenski, *op. cit.*, anexe. Amănunte despre toți acești basarabeni, în revista «Din trecutul nostru».

Deputații Sfatului Suprem:

- 1818—1828, căminarul Iancu Pruncu;
- 1818—1821, căminarul Zamfirache Ralli;
- 1818—1821, medelnicerul Vasile Rosetti-Bălănescu;
- 1818—1821, comisul Ștefănache Râșcanu;
- 1818—1821, medelnicerul Sandu Teodosiev;
- 1822—1828, Iordache Donici, fiu de spătar;
- 1822—1825, paharnicul Petrache Catargi;
- 1822—1825, Dinu Russo, fiu de paharnic și unchiu al scriitorului român Alecu Russo;
- 1822—1825, spătarul Panait Kazimir;
- 1825—1828, clucerul Nicolae Cerkez;
- 1825—1828 (reales), Ieremia Ianov, fiu de Român emigrat în Transnistria;
- 1825—1828 (reales), Apostolache Stamo, fiu de sulger și ginere al căminarului Ralli;
- 1828, Costache Stamati, fiu de paharnic, scriitor român;
- 1828, Ioan Canano, din boieri moldoveni;
- 1828, Costache Botezatu, fiu de pitar ¹⁾.

Lista e și ea foarte elocventă: majoritatea deputaților Sfatului poartă chiar ei ranguri boierești. E de notat că și printre membrii din partea Coroanei, găsim câțiva localnici, cel puțin pe vice-gubernatorul M. Krupenski și pe mareșalul provincial, încât majoritatea Sfatului aparține Românilor. Corespondența se duce în două limbi: rusește și românește. Se provoacă însă fricțiuni, între boierime și guvernanți, ca Hartingh, Bahmetev și alții. Suferă administrația și locuitorii. La 1820, votul președintelui, în afară de chestiuni judecătorești, obține puterea de « veto ». La 1823, limba română e scoasă din uzul oficial și se desființează eligibilitatea ispravnicilor, care purtau nume vechi de « pârclabi » de Hotin și « sârdari » de Orhei. La 1825, Sfatul pierde funcțiile ju-

¹⁾ Despre deputații Sfatului, comp. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, *op. cit.* Despre ei și ceilalți contemporani sunt caracteristice cuvintele lui F. Wiegell, *op. cit.* « Nici unul din ei nu știa rusește și nu a avut curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul; din cuvintele lor se putea observa că ei consideră Nordul nostru ca o țară sălbatecă. În schimb, mulți din ei călătoreau la Viena ».

decătorești, noul Regulament, din 29 Februarie 1828, desființând această instituție și orice autonomie regională ¹⁾.

Aceeași prezență dominantă a Românilor o putem constata din enumerarea președinților Biroului de hotărnicie (1818—1890), ai președinților Tribunalului civil (1834—1856), ai mareșalilor și deputaților județeni ai nobilimii, ai tuturor fruntașilor, dar și micilor funcționari, eligibili de moșierii basarabeni ²⁾. Trecem însă într'un alt domeniu, al culturii, menționând pe eforii onorari ai liceului Regional din Chișinău:

1831—1834, Alexandru Sturdza;

1834—1844, Matei Krupenski, vice-gubernatorul;

1844—1847, Alexandru Semașko, doctor în medicină, probabil căsătorit cu Botezatu;

1847—1853, Ioan Ralli, fiul căminarului;

1853—1860, Teodor Kazimir, care a înzestrat liceul cu o bibliotecă românească ³⁾;

1860—1863, Gheorghe Krupenski, fiul vice-gubernatorului.

Putem să adăugăm că, până la 1866, la acest liceu a funcționat o catedră de limbă română, titularul ei fiind Ioan Donceș ⁴⁾, iar un predecesor al său, Iacob Hâncu ⁵⁾ — ambii fiind autori de gramatici româno-ruse — a ajuns lector de limba română la Universitatea din Petersburg.

¹⁾ L. Casso, *op. cit.*, p. 207 și urm. Șt. Ciobanu, *Cultura românească, op. cit.*, p. 17 și urm. G. Bezveconi, *Familia Krupenski în Basarabia, op. cit.*, p. 18 și urm.

²⁾ A. Krupenski, *op. cit.*, anexe. O funcție ocupată de străini, între anii 1818—1840, era secretariatul nobilimii, deoarece nu numai poporul simplu, dar și boierimea nu cunoștea bine limba Statului. Despre unul din acești secretari, un Polon, la 1834 Grigore Kazimir scrie: «Nici o greșală n'ar fi dacă ați alege altul, căci crede că vă e în răs. Au venit aice câteva hârtii făcute de dânsul și iscălite de deputați și însuși mareșalul, care au pricinuit numai răs. Dar aceia credeți că n'au curs, că el n'ar fi știut, că nu se cuvine, ci dimpo-, trivă numai ca să mânjască pe Moldoveni, făcându-i că nu-și știu nici istorie, nici privilegiile lor, care au și câștigat-o ». Din aceeași scrisoare se vede dorința boierimii basarabene de a restabili drepturile pierdute, din epoca autonomiei. G. Bezveconi, *Correspondență românească din «Petreburh» în anii 1833 și 1834*, Arhiva Românească, tom. V, București, 1940, pp. 238—239.

³⁾ Șt. Ciobanu, *Cultura românească, op. cit.*, p. 174.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 121 și urm.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 109 și urm.

În ce privește zemstvele, ele se introduc în Basarabia la 1869¹⁾. Numele «zemstvo» provine dela cuvântul slav «zemlea» — pământ — care în semnificația socială se identifică cu: poporul unui pământ, sau conducerea pământului — a gospodăriei locale — de poporul însuși. Comitetul provincial și cele județene sunt eligibile, și iată cine se află în fruntea provinciei:

1869—1873, Constantin Pisarjevski (nepot de fiică al clucerului Teodor Buhăescu), reprezentant al grupării moldovenești;

1873—1875, Pavel Dicescu, reprezentant al grupării moldovenești;

1875—1888, Alexandru Cotruță, reprezentant al grupării moldovenești;

1888—1900, Ioan Cristi, reprezentant al grupării moldovenești;

1900—1901, Gheorghe Krupenski;

1901—1907, baronul A. Stuart (soț al unei Catargi și fiu al unei Moruzi);

1907—1910, Dimitrie Semigradov, moșier moldovean;

1910—1913, Alexandru Aleinikov (mama lui era Gafencu), reprezentant al Partidului Basarabean²⁾.

1913—1918, Constantin Mimi (albanez înrudit cu Românii), reprezentant al Partidului Basarabean.

Deci, chiar în domeniul acesta, mult mai pestriț în ce privește compunerea elementului electoral, reprezentanța băstinașă, românească, în tot timpul rămânea aproape neștirbită.

Să aruncăm însă o scurtă privire asupra vieții Basarabiei în secolul trecut. Câte pagini de trai patriarhal-românesc vom găsi în vechea Moldovă dintre Prut și Nistru.

Pe lângă toți Românii basarabeni, evenimentele Eteriei din 1821 aduc aici un șir lung de confrăți refugiați. Nu vorbim numai de Domnitorul Mihail Sutoz și numeroasa lui familie, de boierii Balș, Mavrocordat, Rosetti, Bogdan, Plaiu, Mavroieni, Ghica, Rizo, Schina, Caragea și mulți alții³⁾. Aflăm în Basarabia pe

¹⁾ G. Bezviconi, *Instituțiile din trecut: Zemstvele*, rev. «Viața Basarabiei», IX, 1934, pp. 565—568.

²⁾ Partidul grupării moldovenești, fondat la 1912: Partid Basarabean al zemstvei.

³⁾ G. Bezviconi, *Eterea*, op. cit., p. 19 și urm. comp. I. Liprandi, Изъ Дневника (Русскій Архивъ, 1866, 1870, Летопись Гос. Лит. Музея, Мос-

frunțașii bisericii și pe cărturarii români, pe Mitropolitul Veniamin Costache, pe legislatorul Andronache Donici, G. Asachi, A. Bel-diman, C. Conachi, P. Negri, familia Hrisoverghi, Negruzzi și altele ¹⁾. Mai cu seamă pentru opera lui Costache Negruzzi această sedere, în părțile basarabene, a fost punctul de pornire și un izvor nesecat de inspirație creatoare ²⁾. E caracteristică corespondența ³⁾, dar în deosebi scrisoarea adresată la 30 Septemvrie 1821, de vice-guvernatorul Matei Krupenski lui Mitropolitul Veniamin:

« Cu cât osândirile din nenorocita Moldavie sunt înfricoșate, cu atâta mărime de suflet a patrioților ei trebuie a fi mai presus; tânguirile și lacrimile ce varsă adevărații fii ai acestei Patrii nu numai că nu o izbăvesc pe dânsa de nenorociri, dar scurtează viața lor, slăbesc puterile firești și moralicești, care sunt trebuitoare spre a o sluji la vreme cuviincioasă, adică atunci când după osândire va avea trebuință de slujbă și ajutoriu. La izbăvirea osândelor se vede prelungire, însă aceasta precum eu gândesc este neapărată. Nu vă desnădăjduiți, ci credeți fără de îndoire cât de puțină, căci după furtună vine vreme bună ».

Corespondența strămoșilor basarabeni nu e nici prea bogată, nici prea variată. Ea privește mai mult interminabilele procese ale moșierilor. Este însă o corespondență românească. Scrisori mai interesante sunt cele adresate la 1833—1834 de Grigore Kazimir căminarului Iordache Catargi ⁴⁾, corespondența fraților Russo, din 1835 ⁵⁾, sau epistolele lui Alecu Kazimir din Ianăuți către Maria Gorovei, scrise într-o frumoasă românească, până la 1877 ⁶⁾.

sova, 1936); P. Bartenev, A. C. Пушкинъ въ Южной Россіи и главнымъ образомъ въ Бессарабиі, Русскій Архивъ, 1866; A. Weltmann, Воспоминанія, în cartea lui L. Maicov, Пушкинъ, Petersburg, 1899; T. Lughinin, în Литературное наследство, Moscova, Nr. 16—18, 1934, p. 666 și urm.

¹⁾ P. V. Haneș, *Scritorii basarabeni*, București, 1936, p. 35.

²⁾ G. Bezviconi, *Contribuții la viața lui C. Negruzzi*, « Viața Românească », XII, 1937, p. 795 și urm.

³⁾ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 95 și 158.

⁴⁾ G. Bezviconi, *Corespondență românească*, op. cit., pp. 225—240.

⁵⁾ L. Boga, *Documente basarabene, Scrisori*, Chișinău, 1928, pp. 130—134.

⁶⁾ Artur Gorovei, *Scrisori din Basarabia*, « Din trecutul nostru, I—IV, 1939, pp. 30—38.

Mărturisiri ca acestea, particulare, sunt de mare importanță. La fel și inscripțiile românești de pe cărțile bisericești și de pe morminte, fie la 1824, la Chișinău, pe mormântul sulgerului Iordache Gafencu, fie cu multe decade mai târziu, pe mormintele familiei Donici, la cimitirul Râșcani din Chișinău. O lespede de marmoră spartă, la Văscăuți (Hotin), reproduce o poezie întreagă, pe mormântul lui Ioan Kazimir, decedat la 1827:

Supt această piatră vârtoasă
Sânt ascunsă multe oasă
La doi frați și trii surori
Acele-s numele lor:
Lascar, Iancu, Profiria,
Anastasia și Maria.
Dumnezeu să-i pominească
Intru împărăția cerească.
Lângă dâșșii nu demult
S'au îngropat în mormânt
A lor părinte iubit,
Care așa au poruncit:
Să-l punem lângă ai săi fii
Ca să șază în vecii...

O poezie și mai lungă acoperă piatra funerară a tatălui fabulistului Ioan Sîrbu, decedat la 1868, la Mașcăuți (Orhei):

Veselie și frumoase ale lumii fericiri
Cu încredințare, credem, că sânt vis și năluciri,
Numai binele rămâne și, o! de l-am putea face,
S'avem milă dela Domnul, când de trup de vom desface ¹⁾...

Boierimea basarabeană este cunoscută, prin manifestările ei culturale, și dincolo de Prut, în Principatele Române. Astfel, la 7 Ianuarie 1830, Eliade-Rădulescu publică în *Curierul Românesc* o corespondență a căminarului D. Pastiescul din Iași:

« In Basarabia din Români este d. titularnii sovetnic Constantin Stamati, bărbat literat, cinstitor de oameni învățat, sârguitor spre

¹⁾ Aceste două poezii-inscripții au fost reproduse și de d. profesor Ștefan Ciobanu.

luminarea neamului său; are tălmăcite și nu conținește de a tălmăci alese istorii pentru întocmirea năravurilor celor bune, fabule, romanțuri, versuri. Români care aduc cinste neamului nostru cu învățătura și haracterul lor cel cinstit sunt încă și d. mareșal Alecu Leonard, d. Vasile Cațăche și d. Costache Tufescu, mādularul judecătōriei jud. Iași »¹⁾).

Costache Stamati e cāsătorit cu fata cāmīnarului T. Ciurea din Moldova, apoi cu fata unui Gafencu, din Bucovina²⁾).

« E ciudată această întâmplare — scrie C. Gane³⁾ — care a făcut ca doi frați, un cumnat și un văr primar: Costache și Enacache Gane, Stamati și Buznea, să fi crestat împreună podoaba leagănului literaturii române ».

Mai putem aminti pe al treilea ginere al cāmīnarului Ciurea, Iordache Vārnay, și el un iubitor de slove scrise⁴⁾). La fel, înrudirile familiei Stamati cu Bucovina: fratele lui Costache s'a cāsătorit cu sora lui Petrache Petrino, cumnatul cārturarilor Hurmuzachi și tatāl poetului Dimitrie Petrino (1846—1879), nāscut la Rujnița (Hotin). Aceste legāturi l-au adus pe Stamati în Societatea literarā din Cernăuți.

Alecu Leonard (1792—1830), amintit în *Curierul Romānesc*, a fost un eterist de rarā culturā și distincție sufleteascā⁵⁾). Costache Tufescu (1794—1846) a scris între anii 1830—1842 mai multe spițe de neam ale boierimii moldovene. Avea o bibliotecā frumoasā⁶⁾), iar ca genealogist își dādea seamā de documente, pe care « se sprijinesc adevāratele temeuri de cursul neamurilor cuprinse ». Vasile Cațăche și C. Filatov, despre care se vorbește mai jos, i-au fost veri, înrudiți cu familiile ieșene: Kogālniceanu, Sion, Bran și altele⁷⁾).

¹⁾ Așa se numea totdeauna județul Bălți.

²⁾ Materialul despre Stamati îl publicām după arhivele d-nei Maria P. Economu (Craiova) și d-lui magistrat T. Stamati-Ciurea (Hotin). A se vedea lucrarea noastră: *Boierii Stamati*, « Din trecutul nostru », Nr. 15—16, 1935.

³⁾ *Pe aripa vremiei*, București, 1923.

⁴⁾ G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, op. cit., p. 147.

⁵⁾ G. Bezviconi, *Cārturari basarabani*, Chișinău, 1940, pp. 16—17.

⁶⁾ Șt. Ciobanu, *Arhiva unei familii boierești din Basarabia din prima jumătate a secolului XIX*, « Universul », Nr. 97, 10.IV.1933.

⁷⁾ G. Bezviconi, *C. Tufescu și opera lui*, « Din trecutul nostru », Nr. 17—20, 1935, p. 6 și urm. Comp. arhiva d-lui profesor Șt. Ciobanu.

La seminarul teologic din Chişinău, găsim în acea vreme mulţi cărturari ¹⁾, printre care pe savantul slavist Guţă Venelin (1802—1839). Inceputul decadei a patra se caracterizează prin fondarea, la Chişinău, a unui liceu ²⁾, a unei biblioteci, al cărei creator e Petre Manega, învăţatul codificator al legislaţiei româneşti ³⁾, a tipăririi la tipografia Senatului din Petersburg a legilor locale culese de Armenopol şi Donici.

La 1834, G. Asachi comunică lui C. Stamati că Societatea medico-istorico-naturală din Moldova l-a ales membru onorar ⁴⁾. El se găseşte — dela 1841 — şi printre primii membri corespondenţi ai Societăţii de istorie şi antichităţi din Odessa, fondată la 1839. Vice-preşedinte e Alexandru Sturdza, căruia — « patriotului Sturdza » — Stamati i-a dedicat *Tânguirea unui orb*, o traducere a poeziei lui Sturdza, *Hymne d'un aveugle au soleil*. *Spicuitorul* lui Asachi a publicat de asemenea traducerea unei poezii a surorii lui Sturdza, Elena Severin ⁵⁾. În Societatea de istorie şi antichităţi din Odessa găsim printre membri pe M. Kogălniceanu ⁶⁾, Al. şi M. Ghica, M. Sturdza, G. Papadopol şi alţii. Stamati menţinea contactul mai ales prin Sturdza, căruia i-a trimis, la 1842, o lucrare: *O privire asupra ambelor Dacii, a lui Traian şi Aurelian*, şi o monetă bizantină. Abia la 1850, a apărut schiţa lui « C. Stamati », aparţinând — credem — mai mult fiului său, Constantin: *Despre Basarabia şi cetăţile ei vechi* ⁷⁾.

Prin tot secolul al XIX-lea trece opera românească a moşierului basarabean Stamati:

1834, în Nr. 29, din 18 Martie, al suplimentului *Albinei Româneşti*, apare *Străjerul taberei*;

¹⁾ G. Bezviconi, *Cărturarii basarabeni*, op. cit., pp. 9—12.

²⁾ N. Laşcov, Семидесятипятилѣтіе Кишиневской 1 Гимназіи, Chişinău, 1908.

³⁾ L. Casso, Петръ Манера, Petersburg, 1914.

⁴⁾ G. Bezviconi, *Boierii Stamati*, op. cit., comp. şi E. Dvoicenco, *Viaţa şi opera lui C. Stamati*, Bucureşti.

⁵⁾ G. Bezviconi, *Din vremea lui A. Sturdza*, op. cit., p. 65.

⁶⁾ N. Cartojan, *M. Kogălniceanu şi Societatea de Arheologie şi Istorie veche a Nordului*, în « Drum drept », 1915, Nr. 3, p. 35.

⁷⁾ О Бессарабин и ея древнихъ крѣпостяхъ, Записки Одесск. Общ. Ист. и Древн. 1850, p. 805 şi urm.

1840, în *Dacia Literară* din Iași, apare poezia *Gafița blestemată de părinți*;

1843, la Iași se tipărește *Povestea povestelor*;

1853, în *Almanachul pentru Români* al lui T. Codrescu, la Iași, apare *Fuca lui Decebal și Armin Cântărețul*;

1855, în Nr. 5, din 20 Februarie, al *Foiletonului Zimbrului* se tipărește *Dorință sau Videnie*, reproducă în *Ateneul Român*, din 1866 (p. 175);

1868, la Iași, se tipărește *Musa românească* (tom. I), o antologie a operei lui Stamati, ediția fiind repetată de librarul Șaraga, la Iași, la 1894 (două tomuri).

Influența atmosferei locale asupra scriitorilor ruși, chiar a poetului Pușkin, nu intră în preocupările acestui studiu, ca și relațiile întinse ale scriitorilor străini, cu boierimea română. Ofițerul Weltmann, sau N. Gherbanovski, împrumută și ei subiecte locale; de pildă cel din urmă pășește la 1833, în literatură, cu nvela *Capul lui Baiazid*, urmând *Valea-Albă* (titlu românesc), la 1838, și legenda românească *Hagi-Bei*, la 1840, etc. Alt funcționar, Vasile Pobăvaneț, scrie un poem *Fatima*, inspirat de poezia lui Pușkin, acțiunea petrecându-se la Hotin¹⁾.

În ținutul Hotin locuiește vechea familie de cărturari, Hâjdeu. Fiul poetului Tadeu Hâjdeu, Alexandru (1811—1872), este cel dintâi care vorbește despre folklorul românesc²⁾. În revista *Telescopul*, din 1835 (pag. 608—614), la Moscova, el scrie despre *Literații basarabeni*, amintind câțiva teologi, precum și pe: Stamati, Margeală, Anghel Valli, pe fabulistul Donici, Sturdza, G. Beidiman, Ieremia Ianov și C. Filatov (a cărui mamă era fata cămărașului C. Benescu). La 25 Iunie 1837, Al. Hâjdeu, în calitate de efor al școlilor din Hotin, pronunță un discurs de mare avânt patriotic, tradus de Stamati și publicat, la 1838, în *Foaia pentru minte, inimă și literatură* (Nr. 21, p. 161), apoi la 1839 în *Curierul Românesc* (Nr. 10, p. 37). Eliade Rădulescu are cuvinte elogioase pentru Hâjdeu, în *Curierul Românesc* (21 Ianuarie 1839), iar M. Kogălniceanu, în *Dacia Literară* (1840, p. 479, și 1859, p. 348)³⁾.

¹⁾ Manuscris la d. N. N. Tolmacevski (Chișinău).

²⁾ G. Bezviconi, *Cărturarii basarabeni*, op. cit., pp. 23—28.

³⁾ Legătura Basarabiei cu revistele vechi românești, comp. P. V. Haneș, op. cit., pp. 41—44.

În același an, 1837, un alt moșier basarabean, Pavel Pruncu, traduce *Pustnicul* de Viconte d'Arleicourt. În legătură cu aceasta, *Alăuta Românească*, suplimentul *Albinei*, publică poezia lui C. Negruzzi: *Reverii*, apoi altă poezie: *D-lui P. Pruncu*, după care redacția tipărește: *Răspunsul d-sale D. Pruncu, D-lui Negruzzi*.

Un capitol întreg, în istoria literaturii române, prezintă opera basarabenilor Alexandru Donici (1806—1866) și Alecu Russo († 1859).

La 15 Ianuarie 1841, Stamati recomandă lui Filaret Scriban, care studia la Academia Teologică a lui Movilă, din Kiev, pe «prea învățatul arheolog român, basarabeanu nostru d-l A. F. Hâjdeu, eforul școlilor din Hotin, ... care nu numai are desăvârșita erudiție în cele patrioticești științe și obștești învățături, carele ca un alt Cantemir ne face cinste română, dar apoi biblioteca sa este plină de cele mai rare cărți vechi a istoriografilor Daco-României». Pe atunci, în anii 1841 și 1843, Stamati vizitează pentru ultima oară Moldova¹⁾. Același Scriban îi scrie la 1842, din Kiev:

«Nu știi, îndeletnicește-se oare cineva cu adunarea vechimelor în Basarabia? Nu au uitat oare iubiiții noștri basarabeni, că sânt Români?... Eu însă nu mă desnădejduesc, până voi auzi că acei doi de mare cuviință stâlpi ai naționalității: Sturdza și Stamati, încă trăesc. Eu cred, zic, și iară cred că naționalismul va afla în ei pe Moiseii și Danilii săi. O! cât de mult doream ca să văd Basarabia și pe d-voastră»²⁾.

La 1843, pentru ultima oară a venit în Moldova și Al. Sturdza (1791—1854)³⁾, invitat de vărul său, Mihail-Vodă Sturdza, care l-a rugat să se ocupe de reorganizarea seminarului din Socola; Alexandru Sturdza a fost proclamat efor onorar al acestui seminar ieșan. El a îndrumat și mai târziu pe Scriban, renumitul teolog român, pe care-l ocrotea ca și seminarul însuși. Opera apologetică a lui Sturdza a apărut la Iași fiind tradusă în românește, la 1832, de arhimandritul Eufrosin Poteca, urmat de Filaret și Neofit Scriban (1843—1851). Pentru îndrumarea la Berlin, în

¹⁾ E. Dvoicenco, *Op. cit.*, p. 35, și G. Bezviconi, despre Stamati.

²⁾ Scrisoare publicată de I. Pelivan, *Arhivele Basarabiei*, 1934, III.

³⁾ G. Bezviconi, *Din vremea lui A. Sturdza*, *op. cit.* p. 69—73.

1837, a feciorilor lui Mihail-Vodă și a tânărului M. Kogălniceanu, Sturdza a scris: *Invățăturile religioase, morale și istorice*, lucrare publicată la Iași, la 1842, de logofătul C. Sturdza ¹⁾. În prefață, Kogălniceanu scria:

« Dar pana și talentul D-lui Sturdza, fiind cunoscute și apreciate în Europa de tot ceea ce este mai distins în litere și științe, elogiile mele cu această ocaziune nu ar fi decât de prisos ».

M. Kogălniceanu a revenit asupra lui Sturdza în discursul său autobiografic, pronunțat la 1891, la Academia Română. Despre Sturdza scriitor, apologet și diplomat, ca și despre sora sa, contesa Roxandra Edling (1786—1844), s'a scris mult de contemporanii cei mai renumiți; este interesantă însă o mărturisire a lui Sturdza însuși, exprimată în fața unei priveshti a împrejurimilor Chișinăului ²⁾:

« Acest colțișor al pământului meu natal este numai un mic exemplu de frumusețile și bogățiile Moldovei; spre a le cunoaște și a le putea admira mai bine, trebuie să vizitezi mănăstirile de pe valea Orheiului, sau și mai bine să treci Prutul și Siretul, ca să vezi munții Neamțului și ai Pietrei, împreunarea Bistriței și a Siretului, într'un cuvânt, să vizitezi locurile slăvite prin faptele glorioase ale lui Ștefan cel Mare ».

Revoluția din 1848 face să se manifeste în Moldova mai mulți fii ai Basarabiei. Cel dintâi e prințul C. Moruzi († 1886), expulzat din țară a doua oară la 1854, care a fost sufletul încercării din 3 Aprilie 1866, de a întrona la Iași pe cumnatul său, Nunuță Rosetti-Roznovanu ³⁾. Iau parte la revoluția din 1848 și trei Kazimirești: Panait († 1887), membru în Divanul Unirii, fruntaș de Dorohoi, Vasile și Petre (1822—1850), doctor în drept al Universității din Berlin și director al Cultelor. La moartea timpurie a lui Petre, prietenul său, Vasile Alecsandri, i-a dedicat, în ziarul *Zimbru* (Nr. 24, 21 Septemvrie 1850), o poezie:

Din ramura plăpândă a tinerimii tale,
O, țeară mea duioasă !

¹⁾ Traducere românească, de F. Scriban, Iași, 1844.

²⁾ Записная книжка путешественника противъ воли, Odessa, 1847, p. 4.

³⁾ G. Bezviconi, *Prințul C. Moruzi*, « Revista Istorică », IV—VI, 1940, pp. 154—170.

Au mai căzut o floare, te-au părăsit în jale,
In jale dureroasă...

Despre acest Kazimir scrie și G. Sion, în *Suvenire contemporane*. Nicolae Kazimir (1843—1867), și el doctor în drept, a fost membru al Societății literare «Junimea» din Iași¹⁾. Trei colonei din familia Kazimir au fost aghiotanți: Teodor († 1878) a fost aghiotantul lui Mihail-Vodă Sturdza, alt Teodor († 1869) al lui Cuza-Vodă, iar Emil († 1918) al Regelui Carol I²⁾.

Decada a șasea e caracterizată prin războiul Crimeei. Dela 1853, găsim la Chișinău, pe lângă boierimea băștinașă, pe Români din Muntenia: Lenș-Slătineanu, Filipescu, Bălăceanu, Dabija, Racoviță, Cafengiu, iar din Moldova: Cantacuzino dela Hangu, Moruzi Pecheanu și Izvoreșteanu, Sturdza, Balș, Rosetti și alții. Chiar cei patru aghiotanți ai comandantului rus, Goriacov, sunt Români; doi basarabeni: Dimitrie Krupenski și Petre Keșco, tatăl Reginei Natalia Obrenovici a Serbiei, și doi regăteni: Dadu Filipescu și Costache Sturdza. In societate, în afară de ofițeri ruși, nu aflăm decât boieri români: Iorgu Balș și Mihail Cantacuzino, poreclit «floarea Basarabiei», Catargi, Teodor Krupenski, Ioan Keșco, Andronache Donici, Moruzi, Kazimir din Milești, D. Russo, văduva Rosetti, Lazo, Razu, Cotruță, mocanu Șapte-Sate, care și-a tălmăcit numele în șapte-orașe (Semigradov) și alții³⁾. Guvernator e numit Fanthon de Ver-rayon, care în epoca Regulamentului Organic a stat în Țara Românească, s'a căsătorit cu fata marelui vistier Constantin Filipescu și a fost inițiatorul arhivelor istorice române⁴⁾. Poporul îi spunea: «fântâna-lui-văru-Ion», iar generalul însuși recitea adesea propria-i poezioară moldovenească:

Spune, spune Moldovanî,
Unde drumul la Focșanî,

¹⁾ Corespondența lui I. Negruzzi cu A. Gregoriady-Bonachi, în vol. III al *Studiilor și documentelor literare*, de I. Torouțiu.

²⁾ G. Bezviconi, *Boierii Kazimir*, «Din trecutul nostru», Nr. 17—20, 1935, p. 24 și urm.

³⁾ D. Moruzzi, *Pribegi în țara răpîdă*, Iași, 1912.

⁴⁾ G. Nicolaiasa, *Cercetări de izvoare istorice în trecut*, «Revista Arhivelor», București, Nr. 1, 1924.

La căsuța mititică
Și nevastica frumușică.

La plecarea din Chișinău, guvernatorul a pus să se joace la balul oficial, hora românească; niciodată n'a domnit atâta entuziasm în saloanele palatului boierului Varfolomeu, ca la acea horă ¹⁾).

Trei evenimente au schimbat mentalitatea monarhică-ortodoxă, cu orientarea spre Rusia, a boierimii române de felul lui A. Sturdza, A. Hâjdeu sau C. Stamatii ²⁾. Retrocedarea Moldovei, la 1856, a județelor sudice: Ismail, Bolgrad și Cahul, a făcut să se prevadă posibilitatea unei reîntoarceri a Basarabiei întregi în hotarele vechei Moldove ³⁾. Unirea Principatelor Române, la 1859, a consolidat ideea națională românească. Iar epoca reformelor liberale ale Împăratului Alexandru II a inaugurat parcă o viață nouă socială, în deosebi după desființarea șerbiei, la 1861. Răscoala Polonilor a fost destul de pilduitoare. De altfel, studiul istoriei naționale, dar și a trecutului Basarabiei, deschidea tot mai larg orizontul românesc al frunțașilor localnici, instruiți foarte îngrijit la Universitățile ruse și din străinătate. Apariția la Petersburg, la 1862, a excelentului studiu: *Regiunea Basarabiei*, scris de ofițerul Alexandru Zașciuc ⁴⁾, a avut și ea efect. Obiceiurile, folclorul românesc, dar mai cu seamă tradiția istorică românească începeau să se cristalizeze din paginile acestei opere.

Cercurile tineretului basarabean, în deosebi grupul fraților Leonard ⁵⁾, desbătea cu multă libertate, în ajunul desființării șerbiei, problemele sociale. Cenaclul românesc a suferit, la 1862,

¹⁾ G. Bezviconi, *Semi-mileniul Chișindului*, «Din trecutul nostru», Nr. 31—34, 1936, p. 63 și urm.

²⁾ Mentalitate explicabilă, prin jugul turcesc, chiar la cărturarii din Moldova, de ex. G. Asachi (*Istoria Rosiei*, Iași, 1832); C. Sturdza (*Condica țivild*, Iași, 1833); M. Kogălniceanu (*Histoire de la Valachie*, Berlin, 1837), etc.

³⁾ Acest fapt a bucurat la fel pe toți Români din dreapta și stânga Prutului. «Alecsandri se întâlnește cu Gheorghe Sion în glorificarea zilei care ni dădea iarăși pământul care l-am avut» (N. Iorga, *Basarabia noastră*, Vălenii de Munte, 1912, p. 174).

⁴⁾ General decedat la 1905. «Din trecutul nostru», Nr. 31—34, 1936, pp. 67—70.

⁵⁾ N. Krilov, *Очерки недалекого прошлого. Вѣстникъ Европы*, III, 1900.

o pierdere: în vârstă de 25 ani a murit Constantin Casso, doctor în drept, fiul căminarului Ștefan Casso din Ciutulești (Soroca)¹⁾. Frații săi, mai ales Nicu, și verii lor, Leonard, au continuat activitatea.

Turburările din Polonia au fost un prilej de manifestare anti-guvernamentală. La 28 Mai 1863, generalul P. Kotzebue, generalul guvernatorial Novorosiei și al Basarabiei, scria din Odessa, guvernatorului din Chișinău:

« Am primit informația că nobilimea Basarabeană pregătindu-se a redacta o adresă Împăratului, cu prilejul evenimentelor din Polonia, este împiedecată de opoziția partidului boierilor, care visează la restabilirea în drepturile sale a naționalității Moldovenilor din Basarabia, împrejurările devenind prielnice pentru o unire cu Moldova. În fruntea acestui partid stau: secretarul adunării deputaților nobilimii, Alexandru Cotruță, fratele său, judecătorul ținuturilor Chișinău și Orhei, Carol Cotruță, doi frați Casso (fiii lui Ștefan Casso), doi frați: Ioan și Constantin Cristi, Constantin Kazimir și fiul său student »²⁾.

Încă la 1841, nobilimea basarabeană continua să stăruiască în menținerea limbii române în școlile județene³⁾. La 1848, boierii doreau să editeze la Chișinău un ziar: *Românul*. Autorizația cerută, nu i s'a eliberat însă tipografului Akim Popov⁴⁾. Acest tipograf a tipărit la 1846 *Contractul normal*, editat de Leonida Demi, la 1850, — o ediție populară a legislației lui Armenopol și Donici; la 1851—1852, el a publicat două volume ale lui Ioan Sîrbu, iar în decada următoare — gramatica și abecedarul lui Doncev. Erau tipărituri românești, apărute la Chișinău, mai cu seamă *Fabulele* (1851) și *Alcătuirile* (1852) lui Sîrbu, care scria (înainte cuvântare): « pătruns fiind de scânteia dragostei, carele s'au

¹⁾ G. Bezviconi, *Arhondologia Basarabiei*, « Din trecutul nostru », Nr. 28—30, 1936, p. 50.

²⁾ L. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la Români din Basarabia după 1812*, Chișinău, 1932, p. 31.

³⁾ L. Siŭinski, *Дворянская и помѣщичья общественность въ прошломъ*, *Наша Рѣ* op. cit., comp. A. Krupenski, op. cit., p. 54.

⁴⁾ Articole despre presa românească în Basarabia, de A. Boldur și P. Halippa, în « *Gazeta Basarabiei* », 25.XII.1937, comp. L. Boga, op. cit., p. 29.

ațițat în sufletul meu, către fiii Românești, mai vârtos... La 1858, se desbătea scoaterea unei reviste româno-ruse¹⁾.

La 1863, Ioan Cristi (1823—1902)²⁾ cerea aprobarea pentru deschiderea unei tipografii române la Chișinău. I s'a refuzat, deoarece el aparținea unui cerc de Moldoveni, care visau o singură Românie unită, încât nu se putea garanta că din tipografie, printre edițiile folositoare, nu vor apărea și unele publicații necorespunzătoare vederilor guvernului³⁾. Nobilimea propunea predarea, la liceu, a studiilor naționale⁴⁾. Gheorghe Gore (1839—1909), un popularizator al literaturii române în Basarabia⁵⁾, cerea la 1863 aprobarea pentru publicarea unui ziar românesc. Abia între anii 1867—1871, a apărut *Buletinul Eparhial* româno-rus, iar la 1884, se vorbește de tipărirea ziarului românesc *Mesagerul Basarabiei*, scos de Riabcic și Drumașcu⁶⁾.

Se svonea și despre o încercare de a intra în contact cu guvernul lui Cuza-Vodă, pentru a porni o răscoală și a ajunge la unirea cu Moldova. Ar fi participat Nicu Casso⁷⁾, solia diplomatică revenind lui Matei Donici, la 1863 un băiat de 16 ani⁸⁾. Acest Donici, ajuns mai apoi general († 1921), a scris pe la 1869 multe versuri românești, menționate pentru nota lor caracteristică de protest naționalist, de ex.:

Căci poporul creștinesc
Poartă nume românesc
Și-i în țara Bessarabă
Ce de Ruși făcută roabă⁹⁾...

¹⁾ *Ibidem*.

²⁾ G. Bezviconi, *Din alte vremi*, București, 1940, pp. 28—31.

³⁾ L. Boga, *Lupta pentru limba românească*, op. cit., pp. 30—31.

⁴⁾ C. Stamati, *Studii filologice și istorice*, 1863.

⁵⁾ Șt. Ciobanu, *Cultura românească*, op. cit., p. p. 320—322, comp., Бессарабскія Областныя Вѣдомости, 1867.

⁶⁾ A. Boldur, *Gazeta Basarabiei*, op. cit. Pentru *Buletinul Eparhial*, comp. Șt. Ciobanu, *Cultura românească*, op. cit. p. 286.

⁷⁾ N. N. Gafencu, H. C. Racco, Chișinău, 1926.

⁸⁾ Nu trebuie să uităm, totuși, că reluarea Basarabiei preocupă încă pe Grigore-Vodă Ghica (1849—1856). Vladimir Ghica, *Spicuri istorice*, Iași, 1936.

⁹⁾ Șt. Ciobanu, *Cultura românească*, op. cit., pp. 252—263.

Versuri românești a scris și viitorul istoric al Basarabiei, Alexsi Nacu ¹⁾. Pe un alt poet contemporan l-a descoperit venerabilul folklorist Artur Gorovei, care — prim mamă — se trage și el din Basarabia. Este Dimitrie Donea, autorul poeziei *Junetea* ²⁾. Artur Gorovei a și publicat ³⁾ scrierea unui alt basarabean, Teodor Vârnăv, intitulată *Istoria vieții mele* și scrisă la 1845. Este o lucrare unică în felul ei — spune în prefață A. Gorovei — o icoană vie a gândirii și a graiului unui moldovean cuminte de pe vremuri ⁴⁾, o zugrăvire de un rar realism a vieții românești a Basarabiei din prima jumătate a secolului XIX-lea. Putem semnală faptul, că și în părțile lui, Vârnăv nu era unicul mânuitor de condei al vremii, căci s'a găsit un adversar al său, care i-a dedicat un pamflet vehement ⁵⁾.

La 17 Septembrie 1865, Iacob Negruzzi scrie lui Al. Gregoriady-Bonachi, că Nicu Casso donează Societății literare « Junimea » din Iași, o tipografie, la a cărei instalare la Chișinău s'a opus guvernul rus ⁶⁾. Casso era înrudit cu membrii și corespondenții « Junimii »: Pogor, Bantăș, Donici... Despre această tipografie, Iacob Negruzzi vorbește și în *Amintirile dela « Junimea »* ⁷⁾. Intr'o ciornă a veniturilor « Junimii », din anii 1865—1866, aflăm înscrisă cu mâna lui Titu Maiorescu, donația de 108 ruble a lui N. Casso ⁸⁾. Era una din multiplele donații, făcute de acest moșier român, poreclit « filosoful dela Chișcăreni ». La moșia sa, el căuta să întemeieze o școală românească. Și-a ridicat un deal întreg, ca să vadă apusul de soare, în Moldova lui. Subvenționa pe intelectualii tineri, doritori să învețe românește. A murit la Paris, la 1904 ⁹⁾.

Revista junimistă *Convorbiri Literare*, care se tipărea în tipografia donată de Casso, avea mulți cititori în Basarabia. Aceasta

¹⁾ *Ibidem*, p. 216 și urm.

²⁾ « Revista Română », XII. « Viața Basarabiei », VI—VII, 1941, pp. 473-477.

³⁾ Râmnicul Sărat, 1893; ed. II, București, 1908.

⁴⁾ Șt. Ciobanu, *Cultura românească, op. cit.*, p. 199.

⁵⁾ *Favorul diplomat al Norocului*, publicat de I. Pelivan, « Viața Basarabiei », VII—VIII, 1940, pp. 429—438.

⁶⁾ I. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. III.

⁷⁾ București, p. 76.

⁸⁾ « Convorbiri literare », I—V, 1938, p. 10.

⁹⁾ G. Bezviconi, *Nicu Casso*, « Neamul Românesc », 1938, Nr. 50.

ne lămurește și scrisoarea lui I. Negruzzi către Dimitrie Crăciunescu, dela 1 Ianuarie 1872 ¹⁾). Alături de Caravasile, Alexandru Ecsarhu și alții, Crăciunescu făcea parte din cenaclul românesc din Cahul. Ei erau parlamentari și prefecți români până la 1878, lui Crăciunescu revenindu-i meritul de a fi intervenit cu succes pentru păstrarea așezământului și a legislației românești, în Basarabia de Sud, după 1878. Nici mai târziu, acești moșieri români n'au rupt legătura cu România: unii s'au și retras acolo, alții continuându-și corespondența cu M. Kogălniceanu și confrății săi ²⁾).

Intru câțva nu suntem de acord cu G. Missail, care scria într'un articol din 1866 ³⁾):

«Nobilul Al. Hâjdeu și cavalerul C. Stamati sânt singurii literați români de peste Prut. Precum doi arbori verzi și stufoși, părăsiți sau uitați de Dumnezeu și de oameni pe întinderea cea nemărginită a unui deșert arinos, reprezintă singura vegetațiune din partea locului, de asemenea acești doi Români reprezintă viața intelectuală între basarabeni. Vai ! dureros lucru este de a mărturisi aceasta, dar adevărul așa e, și nimeni nu-l poate tăgădui ».

Faptul adevărat este că aceștia doi au fost Românii mai reprezentativi ai vremii. Fiul lui Hâjdeu, Bogdan Petriceicu-Hasdeu (1838—1907), ilustrul savant român, s'a retras în Vechiul Regat, precum — ceva mai târziu — romancierul Dimitrie Moruzi (1850—1914), fiul rebelului prinț Constantin, Zamfir Ralli-Arbure (1848—1933) și mulți alții. Hasdeu semnala ⁴⁾ că Stamati venea adesea la tatăl său, «petrecând împreună serile, în duioase amintiri despre fost-au-fost al Românilor ».

Netemeinicia afirmației lui Missail se poate constata și dintr'un alt eveniment cultural: la 22 Aprilie 1866, când se formează Societatea literară română, viitoarea Academie Română, C. Stamati, A. Hâjdeu și Ioan Străjescu († 1873) sunt numiți printre membrii activi. La 2 Iunie 1867, locul lui Stamati, care s'a retras,

¹⁾ «Din trecutul nostru », VIII—IX, 1939, pp. 35—36.

²⁾ Amintirile lui Gavriil Bezviconi, «Din trecutul nostru », VIII—IX, 1939, p. 26 și urm., pp. 34—36.

³⁾ *Idei despre cultura românească din Basarabia*, «Buletinul Instrucțiunii Publice », 1866, p. 453.

⁴⁾ «Columna lui Traian », 1870, Nr. 57, 60 și 61, și «Revista Nouă », 1888, p. 210.

îl ocupă Ștefan Gonata (1838—1896), moșierul din Zberoaia și eruditul informator în domeniul științei, — al frunțașilor români și ruși, — asupra Basarabiei ¹⁾. La 1870, Hăjdeu, Străjescu și Gonata sunt proclamați membri onorari ai Societății ²⁾. Stamati nu mai trăiește.

La fel, între anii 1866—1877, publică versuri și e cunoscut în cercurile de cultură din Iași și Chișinău, basarabeanul Mihail Rosetti ³⁾.

În același timp se răspândește vestea morții lui Stamati. La Societatea de lectură din Oradia-Mare a vorbit N. Oncu ⁴⁾:

« Un deșteptor neadormit, un bard mare, un atlet ager pentru cauza sfântă, un poet excelent și un patriot adevărat, cu merite distinse, pierdu Basarabia și pierdu românismul prin moartea cavalerului Stamati ».

I s'a zis « lebăda Basarabiei » și G. Hurmuzachi, prietenul său, anunță că:

« Lebăda Basarabiei nu au cântat ultimul său vers! » ⁵⁾.

Cu acest nume Stamati a trecut în literatură; așa-l numește Rudow, în schița sa germană asupra scriitorilor români ⁶⁾. Stamati a murit la moșia sa, Ocnîța (Hotin), la 1869.

Curentul național avea rădăcini adânci. Pretutindeni se agita tineretul. Cenaclul fraților Pavel și Petre Leonard, cumnații lui Gonata și verii lui Casso, strângea elita românească din Basarabia, pe toți acești: Donici, Kazimir, Cotruță, Cristi, Străjescu, Hasnaș, Inglezi, Dicescu, Teodosiu, Suruceanu, Razu, I. Ohanov, Botezatu, Pisarjevski, Gore, Glavce, Chiriac, Lazo, Russo, Sîrbu, Stroescu, Bogdan, Anghel și alții. Cercul din Telenești (Orhei), al familiei Teodosiu, a ajuns în decadele a șaptea și a opta un centru important al creării viitoarei grupări moldovenești. Din aceste așezăminte românești trebuiau să apară un Bogdan Hasdeu, Ioan

¹⁾ G. Bezviconi, *Academicianul Gonata*, « Din trecutul nostru », Nr. 2, 1933, pp. 8—11.

²⁾ Anuarul Academiei Române.

³⁾ R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. II, București, 1940, p. 52.

⁴⁾ « Foaia Societății pentru literatura și cultura Românilor din Bucovina », Cernăuți, 1867, p. 165.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 200.

⁶⁾ *Geschichte des rumänischen Schriftums*, 1892, pp. 56—57.

Suruceanu (1851—1897), arheolog și membru onorar al Academiei Române, numeroși Stamati, un Pavel Dicescu (1837—1909), doctor în filosofie și magistru în arte libere din Heidelberg, un baron Alexandru Stuart, doctor în filosofie din Göttingen și magistru în științe naturale din Dorpat, un jurist de seama marelui Leon Casso, ministru al instrucției publice în Rusia, un G. Goronovici, doctor în zoologie și anatomie comparată, un Mihail Catargi, doctor în filosofie din Heidelberg ¹⁾, un Pavel Gore (1875—1927), membru onorar al Academiei Române, G. Peretiatcovici, profesor universitar de istorie la Odessa, N. Koțovski (Cuțoiani), director al Institutului minier din Petersburg, și fratele său, profesorul Anatole Koțovski, un Alexandru Donici, antropolog la Geneva, și mulți alți profesori universitari ca: G. Durdufi, N. Grosu, slaviștii Polihrone Sîrcu și Al. Iațimirski, Ioan Ciorbă, Vlad Sava, N. Străjescu, Leon Pisarjevski, A. Hâncu, Paul Zahariade, Constantin Stere, Ștefan Ciobanu, Alexandru Boldur, Eugen Bădărău, Nicolae Florov și câți alții. Să nu uităm nici elita diplomaților, familiile Sturdza, Cantacuzino, Krupenski, Nelidov, Moruzi, Balș, Catargi, Bazili, Balas, Katakazi, Negri și altele ²⁾.

O viață patriarhală românească se desfășura la conacul boierului basarabean, care asculta, cu lacrimi în ochi, pe lăutarul Lemeș, venit de dincolo de Prut, sau colinda în faimoasa «ghirlanda balurilor hotiniene», prin Nordul Basarabiei. Nunțile lui Petre Keșco, cu Profirița Sturdza, sau a lui N. Ghica cu Tereza Russo, strângeau întreaga Moldovă, de pe amândouă maluri ale Prutului. Frații Români se întrevedeau și la bine și la rău. Iașii aproape un secol întreg s'au menținut ca centru al țării despărțite. Proprietățile de pământ, legăturile de sânge, corespondența, procesele, chiar și molimele determinau emigrări și relații, precum holera din 1848, povestită de Iacob Negruzzi, care colinda pe atunci casele rudeniei basarabene — Străjescu și Manolache Negruzzi, din Târnava (Soroca) ³⁾. Abia la 1860, firul telegrafic,

¹⁾ N. Iorga, *Omul cu biblioteca periculoasă*, «Neamul Românesc», Nr. 166, 31.VII.1940, și Al. Lucaciu, *Mihail Catargi*, «Din trecutul nostru», V—VII, 1939, p. 32.

²⁾ Despre toți aceștia, comp. «Din trecutul nostru».

³⁾ *Amintirile dela «Junimea»*, op. cit., p. 344.

iar la 1871, calea ferată, a unit Chișinăul cu Odessa. Iar județul Ismail, desvoltându-se sub oblăduirea românească până la 1878, avea un așezământ administrativ și o situația școlară superioară chiar restului provinciei ¹⁾. Cei care vizitau, în acea vreme, casele fruntașilor basarabeni, găseau pe bătrâni vorbind românește ²⁾ iar slugile rămăneau păstrătoarele și mai sincere ale românismului, fiind opuse — în case mari — guvernantelor și preceptorilor străini.

Ar fi lung să înșirăm toate înfăptuirile românești ale basarabenilor, căci întreaga lor viață era românească. Un Vasile Kalmuțki, testând la 1885 averea sa zemstvei, pentru a înființa o academie agricolă, subvenționând cu una mie lei anual și pe orfanii din școlile din Vechiul Regat ³⁾. Mihail și Nicolae Stamati, fiii cavalerului, întreținând un contact permanent cu scriitorii din România, iar fratele lor, Constantin Stamati-Ciurea (1828—1898) ⁴⁾, publicând la Cernăuți, în ajunul morții sale, patru volume românești de opere dramatice — jucate pe scena societății locale « Armonia » — nuvele și schițe ⁵⁾. Scriind de patruzeci de ani, Stamati-Ciurea mărturisește la 1898, în prefață la *Resunete din Basarabia*:

« Ce s'atinge de scrierile mele în limba română, îmi era imposibil a le scoate la lumină. În toată Rusia nu există o tipografie română și eu, fiind lipsit de orice relațiuni cu regatul vechiu, nu le puteam așa lesne publica în România. Abia după încuscrirea mea cu decedatul Arhiepiscop și Mitropolit al Bucovinei și Dalmației, Dr. Silvestru Morariu-Andrievici, îmi puse ilustrul prelat tipografia sa la dispoziție, oferindu-mi astfel posibilitatea a tipări o parte din manuscrisurile mele în limba mea maternă. Înalta distincțiune ce-mi făcu M. S. Regele României, conferindu-mi în anul 1895, pentru scrierile mele literare, medalia « Bene merenti », m'a încurajat să iau o deciziune, ca pe viitor, cât mă vor sluji

¹⁾ M. Zozulin, *Amintiri din Basarabia*, « Convorbiri Literare », VI, 1940, pp. 537 și 556.

²⁾ Artur Gorovei, « Din trecutul nostru », Nr. 17—20, 1935, p. 40.

³⁾ Коржеуцкіе опекуны, Petersburg, 1911, punctul VII al testamentului.

⁴⁾ G. Bezviconi, *Boierii Stamati*, op. cit., pp. 20—23—35.

⁵⁾ *Opuri dramatice, Caleidoscop literare* (1895) și *Resunete din Basarabia* (1898).

încă puterile mele intelectuale, să mă consacru exclusiv literaturii române ».

Despre opera lui C. Stamati-Ciurea au vorbit *Convorbirile Literare* (1 Septemvrie 1897), volumele sale meritând toată atenția istoricului literar ¹⁾. Iar Mitropolitul Silvestru semna că scrisul cuscrului său, « nu numai că convinge lumea de acum, ci el va sta întru mărturie pentru tot viitorul, că în Basarabia nu s'au stins luminile românismului, ci flacăra acestor lumine literare strălucește și spre mângâierea Românilor de prin celelalte țări ale lumii noastre române », îndemnând să scrie și « fiii vrednici ai preavrednicului lor părinte; și așa familia Stamati va fi și în viitor un reprezentant al românismului basarabean » ²⁾.

Scrierile lui Dimitrie Moruzi ³⁾ și ale lui Zamfir Ralli-Arbure ⁴⁾, cenaclul basarabenilor din jurul lui Hasdeu, la București ⁵⁾, activitatea unor Victor Crătescu-Basarabeanu, Filip Codreanu, Vasile Spoială, Sergiu Cujbă, Petre Cazacu, Gheorghe Madan și a altora, corespund unei pregătiri de tărâm pentru ideea Basarabiei Românești, în Vechiul Regat. La Iași, la 1907, apare ziarul *Basarabia Reînnoită* a lui Leonida Stamati-Ciurea, fiul lui C. C. Stamati-Ciurea ⁶⁾. Mihăiță (1836—1889) și Eliza Stroescu fac donații meseriașilor români din Brașov și școlilor din Nordul Moldovei ⁷⁾. Darnicul mecena Vasile Stroescu (1845—1926) închină întreaga lui viață și avere ocrotirii culturii române din Transilvania. La 1906, cu ocazia a patruzeci de ani de domnie a Regelui Carol I, Stroescu donează 200.000 lei pentru zidirea unei Catedrale la București. El sacrifică fonduri pentru ridicarea și repararea a 216 biserici, 96 școli, pentru înzestrarea cooperației din Maramureș, pentru Internatul Diecezan din Arad, pentru burse, sub-

¹⁾ C. Gane, *Pe aripa vremii*, op. cit.

²⁾ G. Bezviconi, *Boierii Stamati*, op. cit., p. 33.

³⁾ G. Bezviconi, *Pribezi în țara răpîdă*, « Din trecutul nostru », Nr. 17—20, pp. 117—118. N. Iorga scrie despre D. Moruzi, în *Neamul Românesc în Basarabia*, București, 1905, și *Basarabia noastră*, op. cit., p. 176.

⁴⁾ G. Bezviconi, *Ralli-Arbore*, « Din trecutul nostru », Nr. 17—20.

⁵⁾ G. Madan, *Amintiri*, « Viața Basarabiei », VIII, 1932.

⁶⁾ Șt. Ciobanu, *Cultura românească*, op. cit., p. 296.

⁷⁾ G. Bezviconi, *Frații Stroescu*, « Din trecutul nostru », Nr. 17—20,

venții, etc.¹⁾. Academia Română și Liga Culturală îl proclamă, la 1910, membru de onoare, iar N. Iorga îl numește: « mare binefăcător al culturii românești »²⁾.

În Basarabia, dela 1905 încoace, mișcarea națională ia un avânt și mai mare. Între fruntașii acestei provincii, curentul se resimte la fel de puternic, ca și în mijlocul tineretului revoluționar. La 1905, ia ființă Societatea pentru ajutorarea învățământului poporului și studierea obiceiurilor țării. Pavel Dicescu, Mihăiță Teodosiu, Pavel Gore, M. Glavce, iar mai târziu Vladimir de Hertza, N. Alecsandri și alții, sunt acei care, la alegerile provinciale ale zemstvei și ale nobilimii³⁾, la alegerile în Consiliul Statului⁴⁾, în județul Orhei mai ales⁵⁾, înregistrează multe biruințe. O acțiune pornește pentru introducerea limbii române în școală⁶⁾. Anastasia Glavce pune bazele unei biblioteci românești la Ciopleni (Lăpușna). Un Partid Basarabean al Zemstvei — grupare moldovenească — se formează la 1912⁷⁾. Sunt predecesorii Societății și ai Partidului Moldovenesc din 1917, când Vasile Stroescu e aclamat de manifestanți români, la Odessa, iar Pavel Gore ridică steagul român deasupra casei sale din Chișinău, adresându-se Congresului învățătorilor: « Frați Români ! »⁸⁾. La 3 Martie 1918, zemstvoud jud. Bălți proclamă Unirea cu România; la 4 Martie, A. M. Kru-

¹⁾ G. Bezviconi, *Din alte vremi, op. cit.*, p. 23, comp. A. Ciulcu, *Din viața și activitatea lui V. Stroescu*, « Viața Basarabiei », I, 1940, p. 7 și urm.

²⁾ « Neamul Românesc », 13 IV.1910. Comp. « Albina » (Sibiu), « Unirea », « Lupta » (1910, etc.).

³⁾ Alegerea lui M. Teodosiu ca mareșal provincial (1905—1908).

⁴⁾ Alegerea lui P. Dicescu, care trezea unora teama unei noi autonomii a Basarabiei (P. Cazacu, *Basarabia*, p. 168). La moartea lui Dicescu, la 1909, Societatea moldovenească a depus o coroană cu inscripția: « Te plânge țeara ».

⁵⁾ Dela 1869, P. Dicescu era președinte de zemstvă în jud. Orhei. Dela 1908—1918, mareșal de județ a fost M. Teodosiu, iar zemstvoudul era condus de V. Anghel (1907—1918).

⁶⁾ P. Cazacu, *op. cit.* L. Boga, *Lupta pentru limba românească, op. cit.*, p. 29. G. Bezviconi, *Teodosiu și Dicescu*, ziarul « Izbânda », Chișinău, Nr. 124, 1932, și « Din trecutul nostru », Nr. 28—30, 1936, p. 54.

⁷⁾ Participă: M. Teodosiu, M. Katakazi, A. Aleinikov, P. Gore, V. Cartargi, C. Mimi, M. Razu și I. Levinski.

⁸⁾ G. Bezviconi, *Pavel Gore*, « Din trecutul nostru », XI, 1937.

penski trimite o telegramă Regelui Ferdinand ¹⁾. La 13 Martie același lucru se petrece la Soroca, la 14 Martie la Orhei, aceeași atitudine manifestându-se din partea conducerii județelor din Bugeac și a Congresului marilor proprietari din Basarabia, dela 17 Martie 1918 ²⁾.

Facem această încheiere sumară, deoarece viața Moldovei dintre Prut și Nistru, în secolul trecut, este o pildă de românism, de manifestare sinceră și continuă a unui popor, care nici o clipă măcar n'a pierdut legătura cu vechea lui patrie. Multe s'ar fi putut adăoga la aceasta. Le vom expune cândva într'un studiu amănunțit. Iar aici putem conchide: *nimeni* n'a contestat românismul țărănimii Basarabiei, deci a marei majorități a populației. S'au ridicat însă câteva voci, care în puțină cunoștință a cauzei și prin exemple izolate, au căutat să dovedească înstrăinarea elitei intelectuale a Basarabiei. Cred că din cele expuse, reiese limpede că, și în ce privește această elită, se constată aceeași atitudine românească.

G. BEZVICONI

¹⁾ G. Bezviconi, *Familia Krupenski în Basarabia*, *op. cit.*, p. 49. Era nepotul de frate al lui A. N. Krupenski, care a dus, pe propria-i socoteală, o activitate potrivnică.

²⁾ Lucrările Congresului, Arhiva lui Pavel P. Kuzminski (Chișinău).

MOȘIA

Satul meu, leacul meu cu miros de ocoale,
Țara mea cu norodu-i blajin, ațipit,
Vei vedea doi boieri duși de un gând cumințit
Spre hotarul brăzdat la răspântie 'n vale.

Unde se vor mulți copacii roditori,
Porumbu 'n săsăiac și vinu 'n poloboace,
Și turmele ce pasc pe deal în sfânta pace,
Și tamazlăcurile ce pornesc în zori.

Moșia lor se va lungi spre asfințit,
Răutul va uda mănoasa lor grădină;
La capătul cu sălci al roții scârțâit
Va aduna 'n coboc baboiul fără vină.

În pragul primăverelor cu vântul cald,
Când vițele doresc sărutul altoirei,
Se vor urca pe stânca veche salt cu salt
Descoperind brânduși și iarba adormirei.

Iar vara vor visa pe fânul în căpiți
Sub cerul amețit de stele căzătoare,
Lângă cerdacul lung cu stâlpii văruiți
Și gavanoși de lut cu flori înghimpătoare.

După vânjosul joc a toamnelor slăvite
Se vor grăbi din nou prin șesul de Orhei
De-a-lungul schelelor spre dulcele ispite:
Palmierii de smaragd și marea cu scânteii!

Dar va veni o zi măreață și ograda
Bisericei de chip moldovenesc
Se va împodobi cu slovele grămadă
Pe un nou mormânt: « Aicea odihnesc... ».

A C A S Ă

Voi mușca în plimbarea spre stuful tăios
Toate merele coapte căzute pe jos,
Voi intra și desculță în iarba roșcată
Incălzită de soare, de ploaie muiată.

Coborî-voi spre glodul din Răut cu flori
De buruiene pe mal; și scăldatu-mi sub nori
M'a uni cu cireada 'nsetată d'amiaz.

Arendași lipoveni vor pândi cu necaz
Fuga mea spre arbujii ce sună a copt,
Spre zămoșii gălbui în amurgul de opt...

Duhul veșted ce aduce a perjă uscată
Mă va găsi crescând în vară nesecată,
Impotriva mătăsei de fire ce vrea
Să 'nvăluască ușor Basarabia mea.

Când va veni și vremea mustului călcat,
Mă va pătrunde iar natala adiere,
Invechitul belșug și gustoasa tăcere...
Din prima tinerețe tot ei m'au legănat.

OLGA CRUȘEVAN

PANSLAVISMUL, BOLȘEVISMUL ȘI ROMÂNIA

Expansiunea poporului rus, care cuprinde în secolele al XV-lea și al XVI-lea întregul Nord-Est al imensului șes dintre Urali, Baltica și Marea Neagră, iar mai târziu, sub Petru cel Mare și urmașii săi, întreprinde o ofensivă în părțile baltice și în stepa sudică a Rusiei de azi, și-a găsit de-a-lungul timpului diverse motivări ideologice.

La început, în secolele XV-lea și al XVI-lea, a apărut concepția naivă a Moscovei — a treia Romă, concepție cu caracter religios, afirmând puritatea poporului rus și a credinței sale creștine față de impuritatea « latinilor », a « nemților », de o parte, și a « busurmanilor » (musulmanilor), tătari și turci, de altă parte.

Mai târziu, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, a predominat în Rusia o concepție cu caracter politic ofensiv, concepția eliberării creștinilor aflați sub jugul « polecilor latini » (în secolul al XVII-lea, mai ales) sau a « turcilor păgâni » (în secolul al XVIII-lea).

Ecaterina II a conceput « proiectul grec », planul restabilirii Imperiului grec « cu un guvern rusesc » ¹⁾, mai târziu transformat în planul creării unui stat dac ²⁾ în frunte cu Potenchin.

¹⁾ S. Platonov, *Lecții po russcoi, istorii*, St. Petersburg, 1913, pag. 143.

²⁾ N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumains*, Iassy, 1917, pag. 208—213. De asemeni, P. Batiuscov, *Bessarabia, Istoricescoie opis.ni²*, St. Petersburg, 1892, pag. 128.

După moartea Ecaterinei II s'a revenit, sub inspirația lui Kapodistria, sub Alexandru I, la visul restabilirii imperiului grec, iar mișcarea eteristă dela noi a fost proiectată ca începutul luptei pentru împlinirea acestui vis.

Intre timp, politicieni mai realiști, ca Principele Adam Czartoryski, propun «formarea în hotarele Turciei, de noi state creștine, sub protectoratul rus, însă numai la Sud de Dunăre, fluviu care în proiectul Principelui trebuia să servească de graniță a Rusiei»¹⁾. Războiul din 1806—1812 și ruperea Basarabiei din trupul Moldovei este o consecință directă a acestui plan.

Sub inspirația acestor obiective mai limitate, ideologiile rusești își modifică justificările și motivările expansiunii imperialismului rusesc către Sud.

Schimbarea concepțiilor se săvârșește prin mișcarea slavofilă, care, apoi, se transformă în panslavism rusesc.

Curentul slavofil, ca și curentul vestofil, erau manifestările începătoare ale gândirii filosofice rusești, centrate asupra destinului Rusiei. Ambele curente erau profund influențate de filosofia hegeliană.

Dar în timp ce, pentru vestofili, în filosofia lui Hegel accentul se punea pe ideea Statului și pe evoluția formelor lui, ei înțelegând ideea libertății spiritului mai mult ca un ansamblu de condiții exterioare, politice, pentru manifestarea acestei libertăți, slavofiliile erau apolitice și, după expresia lui Ceaadaev, voiau să «unească filosofia lui Hegel cu ortodoxia»²⁾.

Pentru slavofili ca frații Kirejevski, frații Samarin, frații Acsacov, Homiacov și alții, ortodoxia a păstrat spiritul integral al poporului rus, a creat condițiile libertății spirituale și a integralității persoanei, a dat posibilitate societății rusești de a poseda adevărul suprem, care e un produs al vieții colective, specificul rusesc fiind afirmarea accentuată a formelor de colectivism prin mirul rusesc, iar în ceea ce privește conducerea întregii colectivități, ea este încredințată de bună voe, după Kirejevski, unei singure persoane — monarhului autocrat. Astfel că ortodoxia, spe-

¹⁾ L. Casso, *Rusia și bazinul dunărean*, trad. de St. Berechet, Iași, 1940.

²⁾ V. Zenjcovski, *Gânditorii ruși și Europa*. Critica culturii europene la gânditorii ruși, pag. 13.

cificul rusesc și monarhia autocrată constituiesc cei trei stâlpi pe care se sprijină concepția slavofilă.

Această concepție, care se referea mai mult la idealizarea vieții sociale rusești, față de idealizarea apusului și imitația lui de până atunci, a fost transformată de Dostoievski, Danilevski, Leonțiev și alții, într-o concepție de mesianism rusesc, afirmând că Rusia are de spus lumii un cuvânt nou, are de oferit noi norme de viață față de formele învechite ale Europei « putrede ».

Rusia nu poate și nu trebuie, după slavofili, să se mărginească numai la asimilarea civilizației europene, cu atât mai mult că, în viața politică și culturală a Europei, slavofiliile întrevădeau cu îngrijorare semnele unei decadente.

De aceea, Rusia tânără, sănătoasă, cu principii morale și religioase solide și viguroase, trebuie să dea o nouă îndrumare lumii, ca o forță în posesia unui adevăr nou pentru Europa, să-i impună adevărul etern, Rușii sunt un « popor theofor », după expresia lui Dostoievski ¹⁾; « un nou popor ales de Dumnezeu », după expresia ironică a acelui-ași Ceaadaev ²⁾.

Dar Rusia poate îndruma lumea numai dacă va fi o forță politică puternică, ceea ce ea poate să ajungă înglobând sub suveranitatea sa toate popoarele slave.

Astfel slavofilismul, fie inspirat de însăși denumirea sa, fie sub influența ideii lui Scaffaric, slavistul din Praga, care concepe o federație culturală a popoarelor slave, se transformă în panslavism. Ideologul politic al acestui curent la ruși este naturalistul N. I. Danilevski. Cartea lui *Rusia și Europa* poate fi considerată atât ca biblia slavofilismului, căci concentrează în ea doctrina slavofilă privitor la specificul poporului rusesc, cât și a panslavismului, căci prima dată, pe la 1869—1871, utilizând o metodă, în aparență științifică, pune problema unirii tuturor slavilor într'un singur organism politic, într'o federație a statelor slave, sub conducerea Rusiei.

După Danilevski, mișcarea istorică a omenirii nu reprezintă un progres continuu, ci o succesiune de tipuri istorico-culturale.

¹⁾ V. Dostoievski, *Jurnalul unui scriitor*.

²⁾ N. Strahov, *Lupta împotriva Apusului în literatura noastră*, St. Petersburg, 1882—1883, p. 62.

Europa de azi constituie tipul germano-roman, ca urmașă a tipului istorico-cultural roman, înainte de care s'au perindat pe scena vieții istorice tipurile grec, egiptean, persan, asiro-babilonian, indian, chinez, etc.

Fiecare tip istorico-cultural își are momentul nașterii, o perioadă de dezvoltare maximă și apoi o perioadă de decadență, după care vine alt tip istorico-cultural ca să-i ocupe locul.

Europa germano-romană se află în declin și locul ei, în conducerea politică și spirituală a lumii, îl va lua tipul slav, înăuntrul căruia nota predominantă o constituie Rusia, cu caracterul poporului ei: lipsa de silnicie, toleranță, oroarea de pedeapsă capitală, mila creștină, lipsa partidelor politice și legătura directă a poporului cu conducătorul unic, monarh sau persoană impusă de momentul istoric, cum au fost Gostomișl sau Miui.

Europa își presimte catastrofa ei cădere și ridicarea Rusiei și a slavismului. De aceea, urăște lumea slavă și ar vrea să-i distrugă forța.

Dar o asemenea întreprindere nu poate reuși, fiindcă i se opun anumite legi ale evoluției istorice.

După Danilevski: I. Orice grup de popoare care vorbesc limbi apropiate formează un tip istorico-cultural. Popoarele slave îndeplinesc această condițiune. II. Pentru ca civilizația proprie a unui tip istorico-cultural să se poată dezvolta nestingherită, popoarele acestui tip istoric trebuie să se bucure de independență politică. Dintre popoarele slave, Rusia are această independență și ea trebuie să asigure și celorlalte popoare slave, federalizându-le. III. Principiile civilizațiilor, aparținând tipurilor istorico-culturale diferite, nu se transmit dela un tip la altul. IV. Civilizația fiecărui tip istorico-cultural ajunge la o dezvoltare completă, la diversitate și bogăție, atunci când elementele etnografice ce-l compun, având o independență politică, constituiesc o organizație federativă. V. Evoluția fiecărui tip istorico-cultural se aseamănă cu acele plante plurianuale producătoare ale unui singur fruct, la care perioada creșterii este infinit de lungă, dar perioada înfloririi și fructificării este foarte scurtă și le istovește, odată pentru totdeauna, forța lor vitală. Iată de ce un tip istorico-cultural, odată pornit spre declin, nu se mai reface.

De aceea, Europa germano-romanică este neputincioasă în fața lumii slave, care reprezintă noul tip istorico-cultural în plină ascensiune.

Pentru Danilevski, proiectul restabilirii imperiului grec ar fi fost o nenorocire, fiindcă tipul grec este în completă decădere și n'ar fi fost în stare să stăpânească popoarele slave și poporul român. Ar fi trebuit un stat dualist greco-român, după modelul Austro-Ungariei și cu toate defectele acestuia.

Dar și o asemenea creație hibridă ar fi fost condamnată dela început ¹⁾. Cu atât mai mult că nu e vorba numai de slavii balcanici sau slavii apuseni, ci de ideea Panславismului ²⁾.

În Federația Panslavă sub egida Rusiei vor trebui, spune Danilevski, «vrând, nevrând», să intre și «acele popoare neslave (Grecii, Românii, Ungurii) pe care destinul istoric i-a legat indisolubil de noi, din nefericire sau fericire, așezându-i în trupul slav» ³⁾.

Mai concret, componența federației panslave i se înfățișează astfel lui Danilevski:

1) Imperiul Rusesc, inclusiv Galiția și Rusia Subcarpatică; 2) Regatul Ceho-Moravo-Slovac; 3) Regatul Serbo-Croato-Sloven; 4) Regatul Bulgar; 5) Regatul Român cu Valachia, Moldova o parte din Bucovina, jumătate din Transilvania până la Mureș, cu Basarabia apuseană, locuită în majoritate de Moldoveni, dar fără Basarabia sudică, luată dela Rusia în 1856, fără Delta Dunării, Dobrogea, care vor fi rusești; 6) Regatul Elen cu Thessalia, Epirul, partea de Sud-Vest a Macedoniei, Arhipelagul, Rodos, Creta, Ciprul și părțile din Asia Mică dinspre Marea Egee; 7) Regatul Ungar; 8) Regiunea Constantinopolului, cu Rumelia și Asia Mică învecinată Metropolei, cu Bosforul, Marea Marmara și Dardanelele, cu peninsula Galipoli și insula Thenedos.

În această federație, Danilevski, invită cu multă curtuozie, și pe Polonia!

În concepția lui Danilevski, deci, România, ciuntită fără plămâni ca să respire aerul mării, fără jumătate din Basarabia, Tran-

¹⁾ N. Danilevski, *Rusia și Europa*, St. Petersburg, 1895, p. 351.

²⁾ *Ibid.*, p. 395.

³⁾ *Ibidem*.

silvania și Bucovina, trebuia să fie inclusă în federația panslavă, mai ales că Românii « numai sprijinindu-se pe slavismul mai înrudit cu ei vor putea lupta cu gallomania disolvantă și cu imitația păturii intelectuale mizerabile »¹⁾.

Ca o manifestare a concepției panslaviste trebuie să considerăm și apariția lucrării lui P. Batiușcov²⁾, *Bessarabia, Istoriescoie opisanie*, S. Petersburg, 1892. Numai că în timp ce Danilevski afirmă prea hazardat înrudirea poporului român cu poporul rus, socotind probabil poporul nostru ca o ramură slavă latinizată, P. Batiușcov, sau, mai curând, istoricul N. Petrov, care scrie partea istorică din lucrarea amintită, își dă seama de caracterul etnic și rasial cu totul diferit al Românilor.

De aceea, argumentarea lor e alta: pământul Moldovei a constituit altă dată părți din statele slave întemeiate de Varegi la Chiev, iar apoi de Slavii din Galiția, iar Românii, potrivit teoriei Rössler, au venit mai târziu de pe malul drept al Dunării³⁾. Dar subsistă aici și teoria că Românii ar fi un popor slav romanizat căci Dacii și Geții n'ar fi decât niște strămoși slavi ai slavilor ruși⁴⁾!... Iar Moldovenii ar fi chiar niște slavi românizați. Oricum, pământul ocupat de Moldoveni e locuit și de mulți Ruși, iar în Basarabia Rușii ca număr aproape că se concurează cu Românii, și aceasta din timpurile cele mai vechi, elementul rusesc întărindu-se și prin afluxul continuu de fugari din Rusia și prin colonizările după anexiunea Basarabiei de către Rusia.

Atâtea titluri de posesiune pentru Ruși, care le-ar justifica drepturile, nu numai asupra Basarabiei, ci asupra întregii Moldove până la Carpați, Siret și Dunăre, iată ce vrea să insinueze autorul prin întreaga sa carte.

Concepția panslavistă a lui Danilevski a fost amendată de C. Leontiev, care, deși mare patriot rus și convins panslavist, dar mai pesimist și mai realist, nu împărtășea optimismul concepției fede-

¹⁾ *Ibid.*, p. 442.

²⁾ Unul din aprigii rusificatori ai Poloniei și Lituaniei. L. Casso îl consideră « slavofil », dar, în momentul când a activat P. Batiușcov, slavofilismul trecuse în domeniul istoriei și se transformase în panslavism. V. L. Casso, *Rusia și basinul dunărean*, trad. de St. Berechet, Iași, 1940.

³⁾ *Op. cit.*, p. 11.

⁴⁾ *Ibidem*, pp. 11-12.

ralizării tuturor slavilor, căci slavii apuseni sunt germanizați sau latinizați, iar slavii din Sud tind către viață statală proprie, cu regim politic democratic. Leontiev recomanda Rusiei întoarcerea la principiile politice bizantine, îndrumarea către o politică de expansiune în spre Constantinople, Rușii urmând să reprezinte ideea bizantină și să formeze un sistem politic mai suplu, prin care statele slave să fie atrase în sfera de influență a Rusiei, în sfere « de atracție dependentă », ceea ce ar fi un fel de « alianță de State » ¹⁾.

Concepția panslavistă a fost supusă unei aspre critici de A. Gradowsky, care neagă ideea poporului teofor, a poporului ales, posesor al adevărului absolut ²⁾ și de Vladimir Soloviev, care previne pe ruși ca, sub masca luptei pentru emanciparea slavilor, să nu se ascundă egoismul național, totdeauna steril, atât în politica internă cât și în cea externă, căci politica trebuie supusă eticei și în special eticei creștine ³⁾. Vorbind despre interesul grupului de popoare slave de a se federaliza, cuprinzând pe Români, Unguri și Greci, Soloviev pronunță o sentință profund morală: « este imoral să se sacrifice intereselor inventate ale acestui grup de popoare, națiuni vii, conștiente de ele însele » ⁴⁾.

Cu toate acestea, cercurile largi ale păturii intelectuale rusești au adoptat în politica externă punctul de vedere panslavist, ceea ce s'a manifestat prin aprobarea războiului din 1877—1878 și succesul răsunător pe care l-a avut predica lui Dostoievski pentru eliberarea slavilor de sub jugul turc și pentru ocuparea Constantinopolului și a trecătorilor de către Ruși.

Iar față de popoarele amintite, Românii, Ungurii, Grecii, care trebuie să fie « fericiți » și ei prin federația panslavă, s'a ivit în opinia publică rusească un sentiment de superioritate și chiar de desconsiderare. În special, față de poporul român — cel mai greu încercat, prin însași ocupațiile rusești din timpul războiului cu Turcii — desconsiderarea mergea până la un dispreț total, ceea ce

¹⁾ C. Leontiev, *Vostoc, Rossia i Slavjane* (Orientul, Rusia și Slavii), Moscova, 1886, p. 226.

²⁾ V. A. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumains*, Paris, 1927, p. 226.

³⁾ Vl. Soloviev, *Polnoie Sobranje Sorinenii Nacionalinaia probleme i Rossi*, St. Petersburg, 1905, vol. V, pp. 10-11.

⁴⁾ *Ibidem*, pp. 273—274.

l-a făcut pe Tolstoi, după ce a renunțat la această părere profund greșită, să numească «idioți» pe aceia care i-au înculcat-o ¹⁾).

Ideile panslaviste erau foarte mult apreciate de cercurile rușesti din jurul tronului țarilor și mai ales de acele cercuri care conduceau politica externă a Rusiei. Publicistul Catcov care exprima părerile acestor cercuri era de acord cu Danilevski și Dostoiewski, iar politica externă a țarilor Alexandru II, Alexandru III și Nicolae II nici un moment nu scăpa din vedere obiectivul principal al panslavismului: anexiunea Constantinopolului și a Strămtorilor, cât și crearea unui sistem politic slav, gravitând în jurul Rusiei. Această politică a avut punctul ei culminant în activitatea lui Sazonov, ministru de externe din timpul primului război mondial, care a știut să stoarcă aliaților apuseni recunoașterea drepturilor Rusiei asupra Țarigradului și a Bosforului.

După detronarea țarului Nicolae al II-lea, conducerea Rusiei, care a trecut printr'o perioadă de frământări revoluționare ce au sguđuit-o din temelii, a revenit partidului bolșevic creat de Lenin, care i-a fondat și ideologia.

Marxist fanatic, Lenin, cercetând evoluția economică mai nouă, ajunge la următoarele constatări: Desvoltarea uriașă a producției duce în sistemul economic capitalist la o concentrare extraordinară a întreprinderilor economice prin trusturi, carteluri și sindicate, care, dornice să-și lărgească producția pentru mărirea câștigurilor, luptă între ele pentru acapararea materiilor prime și stăpânirea piețelor de desfacere. De altă parte, producția este de fapt reglementată de bănci, care, din instituții mijlocitoare în circulația bunurilor și, în special, a capitalurilor, se transformă în stăpânele producției pe care o finanțează.

Astfel ia naștere oligarhia financiară, hrăpăreață, acaparatoare, cu tendință de a lărgi mereu dominația și exploatarea piețelor și națiunilor, încât se ajunge, la un moment dat, să nu se mai găsească noi debușee. Atunci începe lupta între diversele grupuri financiare în care sunt atrase și guvernele. Tendințele de dominație financiară se transformă în imperialism economic, ceea ce se observă cel mai bine în lupta pentru colonii. «Monopolurile, oligarhia, tendința către dominație, în loc de tendință către libertate; exploa-

¹⁾ V. L. Tolstoi, *Journal Intime*. Notă din 11 Iulie 1854. Paris, 1926.

tarea unui număr tot mai mare de națiuni mici și slabe de către un mănunchi mic de națiuni bogate și puternice, — toate acestea dau naștere acelor trăsături specifice ale imperialismului, care fac să fie caracterizat drept capitalism parazitar și putred »¹⁾.

De aici urmează două lucruri: 1. Luptele economice între state, războaiele imperialiste și tendința de emancipare din partea statelor și națiunilor slabe, cărora însuși capitalismul le dă arme. 2. Contradicțiile economice ajungând la paroxism, sărăcirea maselor mari prin exploatare nemiloasă devenind insuportabilă, tendințele revoluționare se trezesc, se intensifică și se acumulează, într-o energie imensă. Astfel că în fața imperialismului mondial se ridică spiritul revoluționar mondial, care va realiza revoluția mondială. Căci orice război imperialist se transformă în război mondial; orice revoluție însemnată devine revoluție mondială²⁾, iar între ele, după Stalin, este o legătură indisolubilă, căci față de fatalitatea războaielor imperialiste și mizeria, pe care o provoacă, se unesc, pentru a lupta în comun, cele două forțe revoluționare: proletariatul și coloniile³⁾. Pentru consolidarea revoluției și trecerea la noul regim comunist care este indicat de dialectica însăși a evoluției economice, ca regim planificat și opus regimului capitalist anarhic, este nevoie de instituirea dictaturii proletariatului, reprezentată de partidul comunist internațional. În Rusia, acest partid a pus stăpânire pe putere din 1917. Puterea sovietică e forma statală a dictaturii proletariatului.

Se naște însă problema: este oare Rusia indicată să devină cea dintâi citadelă a puterii proletariene, când evoluția economică a acestei țări e departe de a atinge nivelul celorlalte țări capitaliste, ca Anglia, Franța, Germania, Statele-Unite și deci contradicțiile economice în țara amintită nu sunt atât de acute, iar proletariatul nu este un factor atât de puternic ca în celelalte țări?

¹⁾ N. Lenin, *Imperialism kak novejsii etap kapitalisme*. Petrograd, 1919, pp. 120. Din acest pasaj se vede clar că bolșevismul, considerând Europa ca un sistem de imperialisme aflate în luptă permanentă, o declară, ca și panslavismul de altă dată, « putredă ».

²⁾ N. Bukharin, *Dictatura proletariatului în Rusia și mișcarea revoluționară*, Odessa, 1920, pp. 12-13.

³⁾ I. Staline, *Doctrine de l'U.R.S.S.*, Paris. Ed. Flammarion, 1938, p. 22.

La aceasta Stalin răspunde: « Frontul capitalului a fost străpuns acolo unde lanțul imperialismului era mai slab » ¹⁾. În 1917 acest front era mai slab în Rusia, a doua etapă a revoluției mondiale putând fi India sau poate Germania... ²⁾.

Acesta e răspunsul georgianului Stalin. Explicația mai plauzibilă însă este aceea că fondatorul bolșevismului, N. Lenin, rus sută la sută, descendent dintr'o familie de nobili, era stăpânit de același mesianism rusesc, prezentat sub forma unei evanghelii de origină marxistă, de care înainte vreme erau stăpâniți slavofili și panslaviștii ruși.

Acest caracter mesianic al bolșevismului l-a făcut pe N. Berdeaev, — un neokantian marxist, în tinerețe convertit apoi la filosofia creștinismului ortodox, — să afirme că bolșevismul, atât prin nihilismul său metodic și total față de trecut, cât și prin caracterul mesianic al doctrinei revoluției mondiale, este un fenomen specific rusesc ³⁾. Karsavin, alt cugetător rus reacționar, susține că toți Rușii sunt bolșevici, bolșevismul fiind o trăsătură a psihologiei etnice rusești, căci totdeauna idealurile, scopurile și planurile Rușilor au tins către Absolut, ei urînd și disprețuind ceea ce e mijlociu, ceea ce reprezintă compromisul.

Acest caracter mesianic al doctrinei leniniste trebuie să ne facă foarte prudenți atunci când cercetăm atitudinea bolșevismului față de problema națională.

În adevăr, din expunerea succintă a doctrinei leniniste, s'ar părea că bolșevismul se revoltă împotriva oprimării națiunilor mici de către țările imperialiste și privește cu simpatie tendința lor de emancipare, deoarece și ele se ridică astfel împotriva imperialismului și ajută revoluția mondială. În epoca imperialistă de azi, după Lenin, devine deosebit de acută tendința puterilor imperialiste de a anexa pe cele mai mici, tendința de subjugare a națiunilor mici, căci « anexiunea nu este altceva decât călcarea autodeterminării națiunilor » ⁴⁾. Și, adăogă Lenin, nu numai în colonii, ci și în țările de cultură și civilizație veche, imperialismul duce la aceleași anexiuni și la întărirea subjugării naționale, iar ca exemplu

¹⁾ *Ibidem*, p. 24.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ N. Berdeaev, *Filosofia neravenstya* (Filosofia inegalității), Berlin, 1923.

⁴⁾ N. Lenin, *Op. cit.*, p. 117.

servește Alsacia-Lorena pentru Europa apuseană ¹⁾, « Finlanda, Polonia, Letonia, Ucraina, Hiva, Bukhara, Estonia și toate celelalte provincii locuite de nevelicoruși pentru Rusia » ²⁾.

De aceea, încă din Aprilie 1917, în timp ce guvernul provizoriu rus pășea timid pe calea concesiunilor parțiale față de cererile naționalităților din Rusia, de a li se acorda autonomie națională, Lenin lansează formula categorică a completei « autodeterminări naționale » până la separațiune de Rusia, formulă care a devenit, ca și « pacea fără anexiuni și contribuțiuni », ca și « întreg pământul este al celor ce-l muncesc cu brațele », unul din principiile dominante ale revoluției rusești.

Mai târziu, însă, Lenin limitează principiul autodeterminării naționale, socotindu-l valabil numai în funcție de sprijinul pe care acesta îl dă, în fiecare caz concret, revoluției mondiale, astfel încât se pot întâmpla cazuri când acest principiu trebuie respins. « Diferite revendicări... cuprinzând și dreptul națiunilor de a dispune de ele însele, afirmă Lenin, nu au un caracter absolut, ci sunt paralele unui ansamblu al mișcării democratice (azi socialiste) mondiale. E posibil ca în anumite cazuri concrete parcela să contrazică totul și atunci trebuie să fie respinsă » ³⁾.

E aici o considerare a problemei naționale ca o chestiune de ordin tactic pentru bolșevism. Mișcările naționale de desrobire sunt aprobate atât timp cât ele sunt numai instrumente ale revoluției mondiale.

Evident, însă, că națiunile din Rusia revoluționară, conștiente de personalitatea lor etică autonomă, nu puteau să se considere ca simple mijloace pentru realizarea ideii revoluției mondiale, atât de scumpe lui Lenin și partizanilor săi bolșevici.

În cursul anilor 1919—1920, când bolșevismul a dus grele lupte cu contrarevoluția albă, națiunile emancipate din Rusia n'au arătat prea mari simpatii nici contrarevoluționarilor însuflețiți de vechile idei imperialiste rusești, nici bolșevicilor care combăteau pentru un nou mesianism și imperialism proletarian. Aceste națiuni căutau să lupte, uneori pe două fronturi deodată, ca să-și

¹⁾ *Ibid.*, p. 118.

²⁾ *Ibid.*, p. 4.

³⁾ Lenin, *Opere Complete*, vol. XIX, pp. 257—258, ed. rusă, citat de I. Stalin, în « *Doctrine de l'U.R.S.S.* », p. 55.

organizeze o viață națională proprie în formă de stat național independent. Așa a fost cazul Finlandei, Estoniei, Letoniei, Lituaniei, Poloniei și chiar al Ucrainei și al patriei lui Stalin — Georgia.

Iată de ce în practică bolșevicii și-au schimbat foarte curând atitudinea față de problema națională. Ei au recunoscut independența noilor state naționale, create în părțile de margine ale fostei Rusii, numai sub presiunea greutăților ce le aveau în timpul războiului civil.

Mai târziu, însă, în 1929, Stalin afirmă necesitatea de a combate tendința unora de a se mărgini în cadrul strict național ca și particularismul național al unor socialiști, care nu vor să vadă nimic dincolo de colțul lor național și nu înțeleg legătura ce atașează mișcarea de eliberare a țării lor de mișcarea proletariană a țării dominante ¹⁾). De aceea socialiștii țării asupritoare trebuie să facă propaganda pentru separația țării asuprite, iar socialiștii țării mici să facă propaganda unirii liber consimțite a națiunilor ²⁾).

Cu alte cuvinte, primii pot arunca lozinca separației, în scop demagogic, dar ceilalți trebuie să-și dea seama de sensul adevărat al acestei propagande și să se supună imperialismului revoluționar al proletariatului internațional!

Această atitudine au avut-o bolșevicii în mod consecvent și față de România. Deși Basarabia s'a unit cu Regatul Român în baza principiului «autodeterminării popoarelor», formulat de Lenin, actul unirii n'a fost recunoscut de bolșevici ca act de autodeterminare. La conferința din Viena în 1924 ei au cerut plebiscitul (deși această formă democratică și burgheză de autodeterminare nu era de loc implicată în formula revoluționară a lui Lenin din 1917!), știind bine că cu această propunere nu se puteau împăca nici demnitatea Regatului României, nici principiul intangibilității tratatelor de după războiul mondial, principiu ce era pe atunci pivotul întregii politici externe a statelor europene învingătoare.

Nu numai atât. C. Rakovski contesta chiar dreptul Basarabiei de a se autodetermina, pentru motivul că ea a fost cucerită de

¹⁾ I. Staline, *Op. cit.*, p. 58.

²⁾ *Ibid.*, p. 59.

ruși de mai multe ori în timpul războaielor ruso-turce! Pe drept cuvânt, A. Boldur întreabă pe comunistul Racovski: « Ce e asta? Apologia cuceririlor de fapt? Justificarea războaielor și imperialismului? Și cine scrie aceasta? E oare un politician rus al secolului al XIX-lea sedus de visul panslavismului sau ambasadorul unui stat comunist al secolului al XX? »¹⁾.

Inițierea republicii moldovenești de peste Nistru, în granițele căruia hărțile rusești oficiale cuprindeau punctat și Basarabia, era de asemenea un semn vădit că bolșevismul rusesc nu va accepta separația Basarabiei și Unirea ei cu țara-mamă.

Cu atât mai mult, nu putea Uniunea Sovietică să facă o politică de amicitie față de România, cu cât ea știa că țara noastră prezintă o piedică de netrecut față de expansiunea comunismului spre Sud-Estul Europei. România a lichidat bandele comuniste din Moldova și Basarabia în 1917—1918. Tot ea a zădărnicit spărtura în frontul european anti-comunist, spărtură produsă de comunism într'un « punct slab » — Ungaria — în 1919. Spiritul profund antibolșevic al poporului român exaspera pe conducătorii sovietici, care nu puteau găsi cuvinte suficient de tari pentru a huli acest popor în orele de propagandă, la posturile lor de radio.

De aceea, a fost greșită politica externă de apropiere față de Rusia și speranța că, în cadrul unui sistem de tratate tinzând către stabilizarea păcii europene, Rusia în cele din urmă își va pune semnătura pe actul internațional din 1920, prin care Franța, Anglia, Italia și Japonia au recunoscut înglobarea Basarabiei în granițele Statului Român. Această speranță s'a dovedit o iluzie deșartă și, cu toate că la baza acestei politici față de Rusia erau motive de sincer pacifism, Rușii o considerau ca un joc ipocrit și laș al unui popor mic și slab.

Căci Rusia bolșevică nu dorea pacea. Ea visa război, războiul imperialist între țările capitaliste, război care să provoace revoluția mondială. Toată purtarea ei a fost de a încuraja Franța, printr'o alianță de mai mulți ani, în rivalitatea ei cu Germania, în plină refacere sub regimul național-socialist, pentru ca atunci, când a văzut o apropiere între Franța și Anglia, să încheie un tratat

¹⁾ A. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumains*, Paris, 1927, p. 209.

de amicitie cu Germania și să-i dea acesteia siguranța că în cazul unui război nu va fi atacată pe la spate.

Rusia bolșevică a avut războiul dorit. A început să profite de pe urma eforturilor războinice ale Germaniei, ocupând partea răsăriteană a Poloniei, sub pretextul că e vorba de populație ucraineană și bielo-rusă, dar cuprinzând și spații însemnate locuite de Polonezi, care totdeauna s'au «autodeterminat» în defavoarea Rușilor și ca dușmani ai Rusiei. A venit apoi rândul națiunilor estonă, letonă, lituaniană, care, de asemeni, în 1917—1918 s'au «autodeterminat» și pe care Rușii l-au ocupat fără nici o motivare. Apoi s'a produs războiul ruso-finlandez din 1939—1940, prin care bolșevicii nici nu puneau măcar problema «autodeterminării», ci au stors prin violență un teritoriu locuit de un popor cu totul străin.

În sfârșit, la 26 Iunie 1940, Uniunea Sovietică trimite și României cunoscuta notă ultimativă, care, prin graba și inconherența redactării ei, prezintă un document unic în analele diplomației moderne ¹⁾).

Ceea ce este de relevat în această notă, e acceptarea punctului de vedere panslavist a lui Danielevschî prin afirmarea că Basarabia e «populată în principal cu Ucrainieni». Reamintim că Danielevschî credea că numai partea apuseană, dinspre Prut, a Basarabiei e populată «în majoritate» de Români, și acolo fiind așezați însă Ruși. Iar partea de răsărit a provinciei, ar fi fost după el, în întregime rusească!...

Iar prin teoria creată în «Republica moldovenească» de peste Nistru, apoi propagată cu un fanatism isteric, de Ruși timp de un an de zile și în Basarabia cotropită, teoria după care Moldovenii nu sunt Români, ci Slavi românizați, ca și prin încercarea

¹⁾ Iată exemple: «acum când slăbiciunea militară a U.R.S.S. a trecut în domeniul trecutului...». Nota cere partea de Nord a Bucovinei pentru rațiunea că 1) e locuită de ucrainieni; 2) are comunitatea soartei istorice (!?); 3) dar și ca «mijloc de despăgubire» a «Rusiei pentru dominațiunea de 22 ani a României în Basarabia». Chestiuni teritoriale tratate ca simple chestiuni comerciale! din acest punct de vedere nu există nici o deosebire între imperialismul capitalist al Statelor-Unite, care cumpără dela Anglia insule și baze maritime și aeriene, și imperialismul proletarian al Rusiei care se «despăgubește» cu teritorii pentru pagube economice imaginare, uitând cu totul chestiunea «plebiscitului», atât de mult agitată altădată!

de a modela o limbă stălcită în acest scop, bolșevicii s'au plasat pe terenul pregătit de alt panslavist, menționat de noi, P. Bațușcov.

Astfel, cu toată deosebirea de scopuri fundamentale între politica externă țaristă, inspirată din teoriile panslaviste, și politica externă bolșevică, inspirată de concepția revoluției mondiale, ele s'au întâlnit și au fost de acord într'un punct cardinal pentru succesul sau insuccesul acestei politici: atitudinea de dușmănie ireconciliabilă față de România.

Căci, pentru panslavism, poporul român așezat « pe fermecătoarele povârnișuri ale munților Carpați, formând parcă o săgeată înfiptă între națiunile slave » a împiedecat unirea acestor popoare spre teribila « dosadă » a diplomatului rus E. Fonton¹⁾ care a scris rândurile citate. Iar pentru bolșevism, România a fost o fortăreață înaintată, care a rezistat ofensivei comuniste timp de 22 ani și, deși lovită și rășluită în 1940, a continuat să reziste pentru ca peste un an să constituie, azi, un punct de plecare important în ofensiva Europei civilizate împotriva barbariei sovietice.

Trebue să ne dăm seama, însă, că atât timp cât poporul velicorus, expansionist și imperialist, va juca un rol de conducere în statul format din velicoruși, ucraineni, bieloruși și alte popoare cucerite, și atât timp cât o asemenea Rusie va juca un rol de primul rang în Orientul Europei, cea dintâi expusă loviturilor din partea ei va fi România.

Iată de ce ni se va impune totdeauna o organizare militară, temeinică, o bună înzestrare tehnică a armatei și o pregătire permanentă a spiritului războinic și ofensiv, părăsind educația pacifistă și ideologia defensivă din ultimii ani.

V. HAREA

¹⁾ L. Casso, *Rusia și Bazinul dundre-n*, trad. de St. Bereche. Iași, 1930, p. 338.

IDEOLOGIA NATURALISTĂ IN CONCEPȚIA ISTORIEI LA B. P. HASDEU

Rezultatele strălucite dobândite de științele naturii în explorarea realității, tendințele practice ale epocii moderne de a simplifica și determina principiile ultime ale vieții sociale ¹⁾ și pătrunderea ideii de lege în cercetările asupra unor manifestări sociale, ca: filosofie, psihologie, economie, lingvistică ²⁾, etc., considerate dela Voltaire încoace drept componente ale obiectului istoriei: toate acestea fac să apară printre istorici o idee nouă. Ideea aceasta, care încetul cu încetul produce un nou curent în istoriografie, constă în afirmarea, din ce în ce mai accentuată, a necesității constituirii istoriei ca știință de legi, după modelul științelor naturii.

Pentru istoricii care împărtășeau această părere, faptele trecutului nu sunt decât o părțică din cadrul cel mare al fenomenelor naturii și, ca atare, ele nu se pot sustrage principiilor de subordonare imuabile și universale, caracteristice fenomenelor naturii. De aceea, științificizarea istoriei nu întâmpina, pentru ei, nici un fel de dificultate, problema reducându-se la o simplă chestiune de metodă, capabilă a înlesni descoperirea legilor specifice faptelor istorice.

Curentul acesta, deși vechi în istoriografie, sub anume forme latente, datând încă dela Bodin, Montesquieu, sau Condorcet ³⁾,

¹⁾ Pentru problema aceasta, cf. Fränkel F., *Buckle und seine Geschichtsphilosophie*, Bern, 1906, pp. 1—14.

²⁾ Cf. Eucken R., *Les grands courants dela pensée contemporaine*, trad. p. Buriot et Luquet. Paris, 1911, pp. 199—218, 328—366.

³⁾ Cf. despre ei: capitolele respective din Flint R., *Philosophie de l'histoire en France*, trad. p. L. Carrau. Paris, 1878 și Bernheim E., *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, E. 5 și 6. Leipzig, 1908, pp. 649-650.

nu-și găsește o deplină înfăptuire decât în veacul al XIX-lea, în cadrul pragmatismului istoricilor romantico-liberaliști și filosofiei pozitivistice a lui A. Comte.

Modul în care romanticii realizează această idee, le este propriu. Considerând diferitele aspecte sub care se prezintă viața socială a unui popor: politică, literatură, artă, drept, economie, religie, etc., ca manifestări ale aceluiași spirit național, care se dezvoltă, de-a-lungul veacurilor, încorporându-se în diverse forme, specifice acestor înfățișări, romanticii introduc în istoriografie ideea de evoluție organică și caută să descopere legile sau principiile generale care subsistă la baza acestei evoluții¹⁾.

Mai multe șanse decât romanticii aveau însă, în această privință, pozitivistii descinși din sistemul lui A. Comte. Unul dintre aceștia, H. Th. Buckle, autorul unui vast proiect al « Istoriei civilizației engleze », — dar din care n'a putut realiza decât o parte a introducerii, apărută în două volume, la 1857 și 1861, — este ade-văratul întemeietor al istoriografiei naturaliste.

Opera lui Buckle a fost tradusă, fie parțial, fie în întregime, aproape în toate limbile de cultură ale Europei. La 1860 apare traducerea germană²⁾, între 1862—1863 cea rusească³⁾, la 1864 cea italiană⁴⁾ și la 1865 cea franceză⁵⁾. Traducerile acestea au circulat în mai multe ediții⁶⁾, răspândind ideile învățatului englez peste toată Europa. Dar cu toată faima de care s'a bucurat la început,

¹⁾ Cf. Fueter E., *Geschichte der neueren Historiographie*, München u. Berlin, 1911, p. 416; Croce B., *Teoria e storia della storiografia*, ed. II, Bari, 1920, p. 253; Guillard A., *L'Allemagne nouvelle et ses historiens* (Niebuhr, Ranke, Mommsen, Sybel, Treitschke). Paris, 1900, p. 29.

²⁾ Prima traducere se datorește lui A. Ruge și d. T., iar a doua, în două volume, apărută la 1900, lui Ritter.

³⁾ În rusește poartă titlul: *Bokl'Istoria civilizacii va Anglii*, tom. I, cast' I—II, tom. II, tradusă de Bujnicka și O. Nenarokomova, Sanktpeterburg, 1862—1863. La 1865 pare să fi apărut o nouă traducere. Un exemplar din prima și vol. II din cea de a doua traducere se găsesc la Academie sub cota: 6076.

⁴⁾ G. Strafforello a tradus primele cinci capitole sub titlul: *L'Incivilimento*, Milano, 1864.

⁵⁾ Traducerea franceză se datorește lui Baillot; a apărut în cinci volume la 1865, iar la 1881 a fost reeditată.

⁶⁾ În engleză, ediția a VII-a a apărut în 1902; în germană, traducerea lui A. Ruge a cunoscut la 1901, a VII-a ediție.

concepția pozitivistă n'a prins rădăcini decât în Anglia, America, Franța, Polonia și Rusia, fiind aspru combătută în Germania de istoricii idealști¹⁾. Elevii lui Buckle sunt, în Anglia și America, Lecky, Stephen (un punct de vedere asemănător avea și Draper). În Franța, Taine, Brunetière și Albert Sorel descind din Comte²⁾. În Polonia concepția naturalistă prinde rădăcini mai ales în școala pozitivistă dela Varșovia și-și găsește însemnați reprezentanți în Smolenski și Korzon³⁾. În Rusia, unde Comte și Buckle erau foarte cunoscuți⁴⁾, influența filosofului englez se resimte mai ales la Černyëvskij, Lavrov și Michajlovskij⁵⁾. Mai târziu punctul de vedere naturalist se introduce, prin intermediul lui Taine, și în Germania, datorită școalei istorice a lui Wilhelm Scherer⁶⁾.

În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, spiritul naturalist pătrunde și la noi. Pe la 1870, la «Junimea» erau foarte cunoscuți Spencer, Darwin, Draper și Buckle, iar unii junimiști mai cunoșteau și pe Comte⁷⁾. Cât privește pe Buckle, acesta era «un autor la modă în Iași»⁸⁾, încă dinainte de 1868. Xenopol spune că sistemul lui Buckle a fost introdus la noi, chiar la «puțin timp după apariția lui» și că ar fi avut o mare influență⁹⁾. După Panu, gustul pentru Buckle îl răspândise în Iași, Titu Maiorescu, care, în

¹⁾ Cf. Fueter, *op. cit.*, pp. 577—578.

²⁾ *Idem*, pp. 575—592.

³⁾ Cf. Handelsman M., *La methodologie de l'histoire dans la science polonaise*, în *Revue de synthèse historique*, 1922, p. 93, cf. și nota 2, precum și articolul aceluiași: *Les études d'histoire polonaise et les tendances actuelles de la pensée historique en Pologne*, în aceeași revistă, anul 1925, p. 66.

⁴⁾ Despre Comte cf., Sakulin-Moskau Dr., *Die russische Literatur*. Postdam, 1927, p. 91.

⁵⁾ Cf. Masaryk G. Th., *Zur russischen Geschichte-und Religionsphilosophie Soziologische Skizzen*. Jena, 1913, vol. I, p. 185 și vol. II, pp. 36—196.

⁶⁾ Despre influența lui Taine asupra lui Scherer cf. Ion Sân-Giorgiu, *Aspecte literare*. Sibiu, 1938, p. 15.

⁷⁾ Panu Gh., *Amintiri dela «Junimea» din Iași*. Buc., 1920, I, p. 114.

⁸⁾ Bodin D., *A. D. Xenopol și «Junimea»*. Buc. 1937 (extr. «Convorbiri Literare»), p. 13; cf. și Negruzzi I., *Amintiri din «Junimea»*. Buc., «Viața Românească» [fără an], p. 186.

⁹⁾ Xenopol A. D., *Istoriile civilizațiunii*, «Convorbiri Literare», 1869, p. 124, col. II-a.

1868¹⁾), a ținut mai multe prelegeri populare despre ideile istoricului englez, și odată chiar un curs la Universitate. Cel dintâi care a scris în «Convorbiri» despre Buckle, a fost V. Pogor, la 1867²⁾), căruia i-a urmat peste doi ani Xenopol³⁾), cu o critică a ideilor lui Buckle, care, tradusă în limba germană, se pare a-i fi servit ca teză de doctorat în filosofie⁴⁾).

Ideea aceasta de a transforma istoria într-o știință de legi n'a putut rămâne străină lui Hasdeu, mai ales că ea găsea în sufletul istoricului nostru o predispoziție înăscută. Căci se pare că B. P. Hasdeu a moștenit dela tatăl său înclinația spre științele pozitive. Într'un caiet al său se găsesc consemnate mai multe scrieri compuse între 1852—1854, adică la o vârstă de 14—15 ani, între care și unele subiecte din domeniul științelor exacte⁵⁾). De altă parte, în revistele sale dintre 1859—1870 termenul de știință se alătură adesea, în subtitlu, pe lângă cel de literatură, de istorie, etc.⁶⁾).

Dar deși Hasdeu manifestă unele aderențe naturaliste chiar dela începutul activității sale, spiritul naturalist nu-și găsește deplină expresie în opera sa, decât ceva mai târziu, în monumentală Istorie critică a Românilor, apărută parțial la 1873 și 1875.

Istoricul nostru cunoștea la 1870, majoritatea încercărilor naturaliste despre care am vorbit. Bodin, Montesquieu, Herder, Condorcet, etc. apar des citați în scrierile sale din această vreme; în plus, Hasdeu citise atât pe Comte, cât și pe Buckle, și s'a lăsat

¹⁾ Panu, *op. cit.*, vol. II, p. 147; pentru date v. Toroușiu, *Studii și documente literare*, II, Buc., 1932, p. 119.

²⁾ «Convorbiri Literare», 1867, pp. 80—87.

³⁾ Cf. idem, pp. 105—109, 121—125, 145—150, 164—170, 203—208, 217—224, 235—240, 251—265, 281—186, 293—301, 309—321.

⁴⁾ Bodin, *op. cit.*, p. 14. Despre Buckle mai scrie la noi, dar în urma lui Hasdeu, Angel Demetrescu, *Determinismul în istorie*, Teoria lui H. T. Buckle. «Revista Contemporană», 1873, pp. 851—871. Mai târziu, ideile lui Buckle îl influențează și pe Eminescu (cf. Toroușiu, *op. cit.*, p. 120, unde se dă și biografia pentru Eminescu).

⁵⁾ Dintre acestea cităm: *Infini, ébauche d'un diagnostic de l'astronomie*, par le prince Dieu-donné Petriceiko-Hasdeu, *Loi de l'infini, problème d'astronomie*; George Cuvier, *De l'esprit de la paléontologie, Etude philosophique par le Prince*; cf. Dragomirescu, I., *Ideile și faptele lui B. P. Hasdeu*, Buc., 1913, p. 25.

⁶⁾ Din Moldova, Iași, 1862. Precuvântare. Hasdeu spune aci că orice articol, fără deosebire, «până și o cercetare matematică sau medicală se va primi în coloanele acestei foi».

pătruns de ideile lor. Astfel, el se declară categoric, « adept al pozitivismului » lui Auguste Comte ¹⁾, iar cât privește pe Buckle, la 1869 el replică lui Xenopol, care criticase pe filosoful englez, că « n'a înțeles nimic », din tot articolul său ²⁾, amintește de câteva ori, în Istoria critică ³⁾, numele savantului englez, îi citează opera la 1873, în traducerea lui Baillot dela 1865 ⁴⁾, și mărturisește că adoptă concepția sa asupra istoriei. « Ne place anticul Erodot când cuprinde istoria lumii în narațiunea unei scurte expedițiuni a persului Darie împotriva Sciților și ne place și mai mult modernul Buckle, când încearcă a stabili legile evoluției universale în cadrul civilizațiunii engleze », spune Hasdeu ⁵⁾.

Pentru a putea înțelege pe Hasdeu, să urmărim, mai întâi, ideile lui Comte și Buckle.

Comte arăta că, trecând prin faza religioasă și metafizică, omenirea se găsește în vremea sa în stadiul pozitivist al cunoașterii fenomenelor, în care inteligența umană renunță la explicări supranaturale și metafizice, și, menținându-se în cadrul faptelor reale, își propune, ca singură temă acceptabilă, a găsi legile faptelor ⁶⁾. Și, ca și toate științele, sociologia trebuia să fie, pentru el, o știință de legi. Legea supremă pe care o descoperise Comte e legea celor trei stadii de evoluție socială.

Buckle a împrumutat dela Comte ideea de a transforma istoria într-o știință de legi. El se ridică împotriva istoricilor care nu fac decât să povestească faptele trecutului și să extragă din ele sfaturi morale sau politice utile ⁷⁾, constatând cu mâhnire că există în istoria umană « o particularitate nenorocită », care face ca istoricii să nu întrebuințeze metoda generalizării, pentru a ieși din particularitatea faptelor și a se ridica până la legile acestor fapte,

¹⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 109. Mai vorbește despre Comte la p. 192. La 14 Oct. 1874, deschizându-se cursul de filologie comparată la Universitate, face un istoric al evoluției științelor după Comte; cf. *Columna lui Traian*, 1874, p. 26.

²⁾ Traian, 8 Iunie 1869, p. 76; v. și 16 Iulie, p. 136.

³⁾ Ed. 1874, p. VIII și 178.

⁴⁾ *Materia, spiritul și divinitatea, Pozitivismul istoric*, *Columna*, 1873, p. 144.

⁵⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. VIII.

⁶⁾ Comte A., *Cours de philosophie positive*, tom. I, Paris, 1892, p. 4.

⁷⁾ Buckle, *Histoire de la civilisation en Angleterre*, trad. Baillot, Paris 1865, I, p. 8.

deși generalizarea e admisă în toate celelalte științe¹⁾. De aceea Buckle crede că «istoria este pe de-a'ntregul defectoasă» și își propune a o ridica «la *același nivel cu celelalte științe*²⁾, sperând a «săvârși pentru istoria umană, ceva echivalent sau cel puțin analog cu ceea ce a fost săvârșit de alți cercetători pentru diferitele branșe ale *științelor naturale*»³⁾.

Deși nu este exprimată chiar prin termenii lui Comte sau Buckle, ideea aceasta de a transforma istoria într-o știință de legi a prins și în concepția lui Hasdeu. Voind să arate «filosofia» care stă la baza scrierii sale, Hasdeu citează un fragment dintr-o poezie a lui Crețianu, în care ideea de lege și determinismul absolut sunt evidente: «Viitorul este săpat în trecut. Ale omenirii *legi* sunt neschimbate»⁴⁾. Altă dată Hasdeu spune că «istoria ar fi o ciudată știință, de a povesti toate acestea [faptele istorice] ca un simplu joc al hasardului, fără a *înlănțui cauzele cu efectele*»⁵⁾. . . . , sau recunoaște că «Migrațiunile popoarelor *au legi ale lor proprii, ca și toate celelalte fenomene istorice*»⁶⁾.

Opera lui Hasdeu intenționa să se constituie, așa dar, ca o știință de legi.

Dar naturalismul nu putea fi aplicat decât unui domeniu vast de fapte. Câtă vreme istoriografia se reducea la povestirea faptelor regale sau ale anumitor personalități politice și eclesiastice proeminente, ea nu putea deveni știință de legi, căci faptele unui om, considerate individual, oricât de însemnate ar fi, par prea fluctuabile și prea întâmplătoare, pentru a fi socotite ca stăpânite de legi eterne și absolute, ca valabilitate în timp și spațiu. De aceea introducerea ideii de lege în istoriografie impune lărgirea obiectului istoriei, dela *istoria politică-biografică*, la *istoria civilizației și culturii*. Și într'adevăr, toate încercările naturaliste se bazează pe conceptul de istorie a civilizației. Pentru Comte, obiectul sociologiei, în care se cuprindea, după el, și istoria, este «societatea vii-

¹⁾ *Ibidem*.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ *Ibidem*, p. II.

⁴⁾ *Ist. crit.*, II, 1875, p. II.

⁵⁾ *Columna*, 1871, p. 144.

⁶⁾ *Ist. crit.*, 1873, p. 78.

toare cuprinzând și unind toată omenirea » ¹⁾, sau, după cum observă Paul Barth, « felurile societăți care apar în istorie » ²⁾. Buckle constată că s'a dat destulă importanță « istoriei legislațiunii, religiei, științei, literaturii, artelor frumoase, invențiunilor, moravurilor, stării popoarelor » ³⁾, etc., încât avem o imensă colecțiune de fapte, « cu ajutorul cărora trebuie studiat progresul omenirii » ⁴⁾. Și, istoricul englez scrie un judicios capitol despre mișcarea care a « lărgit » obiectul istoriei, dela istoria politică și religioasă, la istoria culturală modernă ⁵⁾.

Fără a-și avea izvoarele în Comte sau Bukle, concepția istoriei culturale apare și la Hasdeu. « Orice fracțiune a neamului românesc va fi aprofundată *sub toate aspectele: teritorial, etnografic, dinastic, nobiliar, ostășesc, religios, juridic, economic, literar și artistic* », scrie istoricul nostru ⁶⁾. Ceea ce a făcut Comte sau Buckle în această privință se reduce numai la a determina pe Hasdeu, prin ideile lor naturaliste, să-și schimbe concepția despre obiectul istoriei, înlocuind istoria biografică, cum era Ion Vodă, cu istoria culturală. Schimbarea aceasta apare clar în relief în decursul activității istorice a lui Hasdeu, la 1869, când, în Decemvrie, anunțând o nouă ediție a scrierii despre Ion Vodă, îi schimbă complet planul. Colecția nu mai poartă titlul de « *Oamenii mari ai Românilor* », ca la 1865, ci « *Latinii din Oriente* », iar subtitlul « *Aventurile, Domnia, Războaiele, Moartea lui Ioan Vodă; Rolul său în istoria universală și în viața poporului român* », e înlocuit cu « *Istoria politică, militară, economică, juridică și literară a națiunii române în ajunul lui Mihai cel Viteaz* » ⁷⁾. Noua ediție, care de fapt n'a mai apărut, trebuia să fie o cu totul altă operă, atât ca plan cât și ca extensiune, căci ediția dela 1865 se mărginea la un singur volum de 254 de pagini, pe când cea proiectată trebuia să cuprindă două tomuri de câte 300 de pagini ⁸⁾. Chiar Istoria critică era

¹⁾ Barth P., *Die philosophie der Geschichte als Soziologie*, Leipzig, 1897, p. 27.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ Buckle, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁾ *Idem*, p. 8.

⁵⁾ *Idem*, III, cap. XIII, pp. 129—197.

⁶⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. VIII.

⁷⁾ Anunț în *Traian*, 16, XII, 1869, p. 376, se continuă în restul numerilor și în *Columna*.

⁸⁾ *Ibidem*.

concepută la început, ca istorie biografică și intitulată: « Vladislav Basarab » ¹⁾.

O astfel de istorie, menită a înfățișa viața poporului nostru dintr'atâtea puncte de vedere, Hasdeu o numește « *națională* » și spune că obiectul ei este a cerceta « *procesul formațiunii noastre naționale* » ²⁾.

Pentru Hasdeu o naționalitate se prezintă sub două aspecte: material și moral. Din punct de vedere material, elementele constitutive ale naționalității sunt *pământul* și *neamul*, care se modifică reciproc și alcătuiesc, prin unirea lor, ceea ce se numește o naționalitate ³⁾. Sub aspectul moral, Hasdeu consideră, influențat de Vegetio Ruscalla, ca element constitutiv, *limba* ⁴⁾, totuși el nu neglijează nici celelalte aspecte ale *manifestării spirituale* ale unei națiuni.

De sigur că, în concepția sa asupra istoriei ca istorie a naționalității, se împletesc alături de anume influențe ale științelor naturale și fizice, unele mergând chiar până la îndepărtatul Ipocrate, numeroase idei ale romanticilor în legătură cu istoria națională, culturală și organicitate, cunoscute de Hasdeu și înainte de 1870, dar despre acestea nu putem vorbi aici. Ne mulțumim să reliefăm numai că necesitatea aplicării punctului de vedere naturalist în istoriografie a determinat pe Hașdeu să adere la concepția *istoriei culturale*, ale cărei *aspecte diverse* nu sunt, pentru el, decât *manifestări organice ale ideii de naționalitate*.

Punctul acesta de bază odată câștigat, Hasdeu putea da liber curs ideilor sale naturaliste.

Vorbind odată despre metoda scrierii sale, el afirmă: « Vico, Kant și Bukle, considerați aici împreună, oricât de radicale ar fi între dânsii diferențele de sistemă, au probat existența unor *legi* nestrămutate, în ale căror *cercuri concentrice* din ce în ce mai *lărgite* se mișcă omenirea... » ⁵⁾.

¹⁾ Cf. *Columna*, 1871, pp. 131, 136, 139, 144, 148, 151, 154, 159, 164, 168, 171, 176, 180, 182.

²⁾ *Ist. crit.*, II, 1875, p. III.

³⁾ *Ist. crit.*, 1874, pp. 174—175; cf. și *Industria națională față cu principiul concurenței*, Buc., 1866, p. 17.

⁴⁾ *Ist. crit.*, p. 175, nota 7.

⁵⁾ *Columna*, 1871, p. 144.

Filosoful italian G. Vico, susținea că desfășurarea istoriei unei națiuni se aseamănă succesiunii unor cercuri concentrice. Fiecare națiune se naște și desvoltă, după el, până la apogeu (« corsi »), pe urmă decade și piere, renăscându-se apoi, și reluând aceleași faze ca și la început (« ricorsi »)¹⁾. Ideea aceasta apare, cu oarecare conjecturi, și în concepția lui Hasdeu încă de pe la 1860, când el definește istoria drept « criteriul *legilor, nașterii, creșterii, desvoltării, slăbirii, peirii și renașterii* popoarelor în spațiu și timp, și al părtașiei ce toate aceste faze o au într'un *neconținut progres* al omenirii »²⁾.

Kant arată în introducerea scrierii sale de filosofia istoriei, « *Ideen zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* », publicată în 1784, că faptele istorice nu sunt determinate de *hazard*, ci se înălțuesc după *nestrămutate legi naturale*. Celebrul filosof invoca statistica deceselor, nașterilor și căsătoriilor, ca să arate regularitatea ce domină faptele sociale, dar nu se încumeta să stabilească nici o lege istorică³⁾. El aștepta un mare geniu al viitorului care să rezolve și această chestiune⁴⁾. Ceea ce va fi găsit Hasdeu în Kant, nu este, deci, decât un îndemn vag de a considera istoria ca știință de legi. În al doilea rând, opoziția față de hazard, fără a-și avea origina în mod exclusiv în filosofia kantiană, revine și la Hasdeu. « Pentru noi unii *azardul nu există* în decretul Universului, căci cea dintâi a lui manifestare ori cât de efemeră, ar distruge *totala armonie* », scrie Hasdeu⁵⁾.

Cât privește pe Bukle, aceasta credea că faptele istorice sunt stăpânite de același determinism permanent și invariabil ca și fenomenele naturii. Singura « concesiune » pe care o cere el celor care cred în posibilitatea unei științe istorice », este aceasta: « când noi săvârșim o acțiune, o săvârșim ca urmare la anume *motive*; că aceste motive sunt *rezultatul antecedentelor* lor, și, prin urmare, dacă vom cunoaște toate antecedentele și toate *legile* mișcării lor,

¹⁾ Cf. *Oeuvres choisies de Vico*, trad. p. Michelet, tom. II, Paris, 1835, pp. 261—384.

²⁾ *Foia de istorie și literatură*, Iași, 1860, p. I.

³⁾ Flint R., *Philosophie de l'histoire en Allemagne*, traduit de l'anglais p. L. Carrau, 1878, pp. 87—88.

⁴⁾ Laurent, *Philosophie de l'histoire*, Paris, 1870, p. 97.

⁵⁾ *Ist. crit.*, 1873, p. 49.

vom putea preciza cu o certitudine infailibilă toate rezultatele imediate » ¹⁾). Intreaga evoluție istorică nu este, după el, decât o înlănțuire de cauze și efecte. Bazat pe statistica lui *Quetelet*, Buckle arată că până și în domeniul moral stăpânește aceeași regularitate stringentă ca și în câmpul fenomenelor fizice: sinuciderile se fac într'o anume ordine, crimele depind de anume cauze sociale, etc., încât se pot prevedea matematic ²⁾).

Istoricul nostru n'a putut admite acest determinism exagerat al lui Buckle. « Istoria umană e « curat o istorie naturală », după expresia lui Herder — zice el; da, ea este atâta și ceva mai mult decât atâta, căci nu numai natura stăpânește pe om, ci încă și omul modifică natura, încât adesea e greu de a decide în această perpetuă acțiune și reacțiune dintre materie și spirit, dacă un fenomen oarecare se datorește anume naturii sau anume omului, ci *mai bine ambelor împreună* » ³⁾). Iar mai departe Hasdeu afirmă: « *Lumea morală și cea fizică se supune în evoluțiunile sale unor legi semi-eterne, fără care însăși istoria ar pierde orice caracter științific*; însă dela aceasta este prea departe până la *fatalismul geometric al unui Quetelet*, carele uită că dacă oameni s'ar mișca cu preciziunea unui orologiu, ea ar fi *perfectă*, ceea ce nu este » ⁴⁾).

După credința istoricului englez, acțiunile oamenilor fiind determinate în mod riguros de antecedentele lor, datoria cercetătorului este de a găsi motivele acestor influențe și a stabili legile acțiunii lor. Cum însă aceste motive sunt sau în spiritul omului, sau în afara lui, toate faptele istorice sunt rezultatul unei îndoite acțiuni: « o acțiune a fenomenelor exterioare asupra spiritului uman și o reacțiune a spiritului asupra fenomenelor naturale » ⁵⁾. « *Omul modifică natura și natura modifică pe om* » ⁶⁾ — spune Buckle. De aceea scopul istoricului trebuie să fie, după el, « descoperirea legilor acestei duble modificări » ⁷⁾).

¹⁾ Buckle, *op. cit.*, p. 25.

²⁾ *Idem*, pp. 30—45.

³⁾ *Columna*, 1871, p. 144.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ Buckle, *op. cit.*, p. 27.

⁶⁾ *Idem*, p. 28.

⁷⁾ *Ibidem*.

Ideea aceasta a influenței reciproce dintre om și natură revine și la Hasdeu. Și el își propune să trateze despre « *acțiunea naturii* » și « *reacțiunea omului* » ¹⁾. Dar și aici istoricul nostru introduce, cum vom vedea, o mică corectură.

Căutând să determine legile dublei modificări dintre om și natură, Buckle neagă hazardul, intervențiile supranaturale, liberul arbitru uman și doctrina providenței.

Hazardul și intervențiile supranaturale sunt, pentru el, credințele unui popor într'un stadiu inferior de civilizație. Trăind din vânat și pescuit, un popor va fi lesne ispitit să atribue găsirea hranei unui simplu efect al hazardului sau unei intervenții supranaturale. Mai târziu însă, intrând într'un stadiu mai înaintat de civilizație și devenind popor agricol, noua experiență de viață îl convinge imediat de strânsa necesitate care domină fenomenele naturii ²⁾.

Impotriva hazardului în istorie se ridică și Hasdeu; ca și Buckle, el recunoaște că hazardul e numai o *simplă aparență*, căci în realitate « Azardul cel aparent este totdeauna în fond o lege istorică » ³⁾.

Cele două credințe primitive, hazardul și intervenția supranaturală, devin, după Buckle, într'o stare mai înaintată a societății, teoria liberului arbitru și doctrina providenței, prima fiind concepută metafizic, iar a doua teologic. Ambele sunt însă false, după istoricul englez. Justificarea metafizică a liberului arbitru, aceea că există o stare de conștiință care pretinde continuu libertatea omului în acțiunile sale, nu este intemeiată, pentru că stările de conștiință n'au valabilitate absolută: ceea ce e declarat sfânt în unele conștiințe sau epoci, e complet contrazis în altele. De asemenea, doctrina providenței cuprinde în sine o vădită contradicție, care-i arată lipsa de temei. Teologii concep dumnezeirea ca bunătate absolută, totuși, în ciuda supremei sale bunătăți, această dumnezeire face o distincție arbitrară între cei aleși și cei nealeși, condamnând o mulțime de ființe pe care voința sa le-a făcut să se nască ⁴⁾.

¹⁾ Vezi titlul stud. III și cel al celui de al IV-lea.

²⁾ Buckle, *op. cit.*, pp. 14—17.

³⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 61.

⁴⁾ Buckle, *op. cit.*, pp. 17—26.

Singurele izvoare, în care Buckle credea că poate găsi motivele faptelor istorice, rămân natura și spiritul uman. Natura și-a exercitat influența mai ales în civilizațiile orientale și în genere în cele non-europene, care sunt produse pe de-a ntregul datorite naturii. În civilizația europeană natura a fost învinsă de intelectul uman, care a creat aici o civilizație proprie. Dar și în civilizația europeană intelectul nu s'ar fi putut desvolta fără anumite condițiuni primordiale oferite de natură, așa că factorul suveran rămânea și aici tot natura ¹⁾. Pentru istoricul englez natura explică totul, rasa ²⁾ nu joacă nici un rol după el. Elementele prin care acționează natura sunt: clima, hrana, solul și aspectul general al naturii ³⁾.

Dintre factorii spirituali, analizând istoria Spaniei, Franței, Angliei și a Irlandei, Buckle arată că instituțiile, guvernele ⁴⁾, religia, literatura, morala, etc. sunt mai de grabă piedici ale civilizației decât producătorii ei. Singurul motiv spiritual care ajută civilizația este, pentru Buckle, dezvoltarea intelectului uman. Ideile filosofice, descoperirile științifice: acestea sunt adevărații agenți spirituali ai civilizației. De aceea, pentru istoricul englez civilizația și progresul uman sunt de natură intelectuală.

Hasdeu n'a admis pe Buckle nici în această privință. Mai întâi, el neagă părerea predecesorului său, că progresul ar fi numai de natură intelectuală și că de ex.: n'ar exista progres moral ⁵⁾. De altă parte, el n'a putut respinge doctrina providenței și a liberului arbitru, importanța rasei sau rolul anumitor individualități în istorie și nici n'a căutat să explice totul prin climă. « A admite fără cercetare și fără restricțiune *dictatura glebei* — spune Hasdeu — a trece peste *idiosincrasiele individuale* și de *gintă*, a uita principiul *atavismului*, a nu recunoaște *Providența*, a nu lăsa omului *liberul său arbitru față cu natura și cu divinitatea*, este a nu înțelege istoria » ⁶⁾. Uneori Hasdeu chiar amintește numele istoricului englez: « Renumitul *Buckle*, semidiscipol al lui Auguste Comte, califică

¹⁾ *Idem*, p. 62.

²⁾ *Idem*, p. 50.

³⁾ *Idem*, pp. 49—170.

⁴⁾ *Idem*, cap. *Recherches sur l'influence exercée par la religion, la littérature et le gouvernement*, I, pp. 254—326.

⁵⁾ *Traian*, 1867, 16 Iulie p. 136.

⁶⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 171.

cu dispreț intervenția Providenței în istorie, o ipoteză teologică. Așa a fost poate mai deunăzi; astăzi însă prezența divinității în afacerile umane, încetând de a mai fi un monopol al ideologiei, se probează și prin experiment, întocmai ca fenomenele cele curat materiale ¹⁾. Sau altă dată: «Și n'are deplină dreptate un Buckle, când atribue iarăși climei până și astă miraculoasă înălțare morală a Beduinului, sub cuvânt că ea nu s'a operat în seaca și stearpa Arabie, ci deja la Bagdad, la Cordova, la Filadelfia, în cele mai fecunde laturi ale Mesopotaniei, ale Indiei, ale Spaniei, unde trebuia s'o provoace avuția pământului; n'are deplina dreptate căci tot acolo, deși fecunditatea este un fapt permanent, totuși fenomenul unei puteri și al unei civilizațiuni exuberante nu s'a manifestat decât numai sub Arabi, ș'apoi numai întru cât Arabii erau electrizați încă de *ideea cea mare*» ²⁾.

Sub influența lui Buckle, și Hasdeu concepe naționalitatea — obiectul istoriei — ca un *produs organic*, desfășurându-se în evoluția ei, *in dependentă* de anumiți *factori externi*, care îi condiționează atât structura cât și fazele de evoluție. Dar spre deosebire de Buckle, Hasdeu nu admite determinismul exclusivist al naturii sau al intelectului uman, cum socotea filosoful englez. *Impotriva acțiunii climei, Hasdeu vede reacționând: rasa, instituțiile, oamenii mari călăuziți de idei, spiritul epocii, accidentele locale, etc.,* deasupra tuturor tronând ca o putere *supremă: Providența*.

Raportul causal dintre acești factori determinanți și naționalitate, sub diversele sale înfățișări în timp și spațiu, constituie legile fizice și bio-sociologice, care explică evoluția și aspectele fenomenelor istorice. «Istoria se silește a-și da socoteală de raporturile lucrurilor sub conducerea Providenței, adică de acțiunea *legilor fizice și bio-sociologice* concordate de către o *supra-legă*» — spune Hasdeu ³⁾.

Prima lege istorică stabilită de Hasdeu este legea influenței naturii. Prin natură, istoricul nostru înțelege «totalitatea circumstanțelor fizice ale unei localități» ⁴⁾, extinzând astfel sfera necu-

¹⁾ *Materie, spirit și divinitate*, Columna, 1783, p. 144.

²⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 178.

³⁾ *Idem*, p. 34.

⁴⁾ *Idem*, p. 172.

prinzătoare a noțiunii de climă, utilizată de cercetătorii anteriori. Legea influenței naturii se prezintă, pentru Hasdeu, sub două aspecte: o *influență directă*, ca de ex.: influența nefastă a regiunilor băltoase din câmpie, prielnică paludismului și expusă tuturor intemperieiilor, care a făcut ca poporul român să nu se poată naște decât la munte, unde i se oferea atât condițiuni climaterice salubre, cât și adăposturi împotriva dușmanilor, etc.¹⁾; și *influența teritorială postumă*, prin care istoricul nostru înțelege «acțiunea teritoriului asupra unei națiuni, chiar după ce aceasta de mult deja îl părăsise²⁾. Așa de ex.: Hasdeu constată că plecând dintr'o anume regiune, un popor păstrează în memoria sa imaginea teritoriului de obârșie, chiar la distanțe imense de timp și spațiu, căutându-și în noua patrie, un loc cât mai asemănător cu cel avut la început.

În ceea ce privește influența naturii, Hasdeu se deosebește deci, esențial de Buckle. Pentru istoricul englez agenții fizici care influențează faptele istorice, sunt: clima, hrana, solul și aspectul general al naturii, care, în afară de ultimul, își exercită indirect influența prin intermediul agonisirii bunurilor. Metoda lui Hasdeu se bazează însă pe o mare doză de empirism și n'are nimic comun cu cea a istoricului englez. În locul teoriilor lui Buckle, Hasdeu se sprijină, de astă dată, pe toată dezvoltarea climatologiei dela Ipocrate la Montesquieu și Herder, și până la medicina și igiena modernă, de a căror cunoștințe se servește mai ales, istoricul nostru³⁾.

Dar clima nu explică totul. Oricât de cuprinzător ar fi înțelesul ipocratic al noțiunii de climă, «istoricul va fi silit să exclame cu nedumerire: e ceva mai presus de materie», care dacă nu înfrânge definitiv clima, de cele mai multe ori ajunge la un compromis. Acest element este rasa, «ginta», cu terminologia lui Hasdeu⁴⁾.

Bascii și Spaniolii locuiesc de secole pe aceeași coastă a Pireneilor, totuși influența continuă a climei absolut identice nu i-a putut asimila într'un singur neam. Uneori rezistența gintei e atât

¹⁾ *Idem*, pp. 288, 225—226.

²⁾ *Idem*, p. 245.

³⁾ *Idem*, pp. 221, 222, 223, etc.

⁴⁾ *Idem*, pp. 172—176.

de puternică, încât învinge clima. De cele mai multe ori însă, pământul și neamul ajung la un compromis, influențându-se reciproc. Rezultatul acestei reciprocități constituie ceea ce se numește o națiune¹⁾.

Alături de climă și gintă, influența instituțiilor formează cea de a treia lege istorică²⁾.

Ca și ginta, instituțiile restrâng influența climei. Citând pe Helvetius, Hasdeu recunoaște că, în afară de elementul material înfățișat, fiecare națiune mai are « un mod propriu de a vedea și a simți », care constituie « caracterul național » al acelei națiuni și care se poate schimba fie în mod subit, fie treptat, în decursul timpurilor. Cauza care produce această schimbare, Hasdeu o recunoaște, alături de Helvetius, a fi educația publică, guvernele, instituțiile. Dar spre deosebire de Helvetius, care explica totul prin schimbarea guvernelor și nega acțiunea climei, Hasdeu nu recunoaște în instituții decât un agent parțial și neexclusivist³⁾.

Alt factor care restrânge acțiunea climei, este o idee mare. O idee mare a scos pe Beduini din deșerturile Arabiei, făcându-i să devie cuceritorii lumii. O idee mare implică un om mare, care devine realizătorul ei. Al Koranului a fost Mohamed. « Astfel, un individ, un vierme, un atom poate să smulgă uneori o națiune de sub arbitru naturii » — spune Hasdeu. Și el crede că nu există nici o țară în care să nu se poată naște un om mare⁴⁾.

În fine, un alt factor de care trebuie să se ție seamă când se stabilesc legile istoriei, îl alcătuiesc așa numitele accidente locale, « considerațiune de prima însemnătate » după Hasdeu. Sunt prea puține țări în care să nu se fi îngrămădit panorama tuturor climeilor, care prin antagonismul lor lasă ele însăși posibilitate omului de a se emancipa. Hasdeu citează în această privință observațiile lui Humboldt asupra variației climei în lanțul Cordilierilor. Pe lângă variația climei, apropierea sau depărtarea de mare produce o altă serie de accidente locale. Hasdeu vorbește aici sub influența

¹⁾ Idem. *Despre ideea de rasă* la Hasdeu, vezi articolul nostru: *Rasismul în concepția lui B. P. Hasdeu*, în « *Vreamea* », Nr. 589, 9.II.1941, p. 6.

²⁾ *Ist. crit.*, 1874, pp. 176—178.

³⁾ Idem, pp. 177.78.

⁴⁾ Idem, p. 178. Despre ideea oamenilor mari în sistemul istoric al lui H. vezi articolul nostru: *Actualitatea lui Hasdeu*, în « *Vreamea* », Nr. 588, 2.II.1941, p. 8.

lui Herder, despre care afirmă odată că atribuia întreagă civilizația Europei, influenței binefăcătoare a Mediteranei ¹⁾).

Infățișând aceste legi istorice, Hasdeu nu epuiza însă toată seria factorilor istorici, căci el adaogă: «și așa mai încolo» ²⁾, «cu atât mai puțin altele mai mărunte» ³⁾, iar altădată vorbește despre justificarea faptelor prin spiritul epocii, metoda lui Thiers, și de principiul educațiunii popoarelor al lui Lessing ⁴⁾, din care nici unul nu mai intră în teoria sa. De ce n'a expus toți factorii istorici, e ușor de înțeles. Hasdeu a vorbit despre ei numai incidental, întru cât avea nevoie să delimiteze acțiunea naturii — obiectul primului tom — tratarea specială a celorlalți trebuind să fie cuprinsă în celelalte volume, care, ne mai apărând, mare parte din concepția lui Hasdeu a rămas pentru totdeauna pierdută.

Dar spre deosebire de Buckle, toate aceste legi sunt, pentru Hasdeu, relative. «Totul e *relativ*» — spune el. Deși «sângele nu se face apă», totuși clima, amestecul cu străinii, civilizația și alte cauze secundare, «dacă nu nimicesc, cel puțin înmoaie și astâmpără fondul rasial moștenit ⁵⁾». Tot așa principiul educațiunii popoarelor, stabilit de Lesing și Thiers. Totul se poate justifica prin împrejurările epocii: catolicismul a fost bun până la luteranism, Thiers laudă pe Girondini azi și mâine pe Robespierre, dar această justificare nu se poate face «într'un mod absolut», ea nu exclude răspunderea poporului, căci dacă un individ recunoaște că s'ar fi putut feri de greșeala pe care o săvârșise, cu atât mai mult poate face la fel un popor, fiind mai expus a se zăpăci din cauza mulțimii părerilor. Principiul Providenței nu este absolut, căci zeimea nu absoarbe liberul arbitru uman. Acțiunea oamenilor mari este contrabalansată de cea a oamenilor mici, etc. ⁶⁾.

După Hasdeu, evoluția istorică este, astfel, produsul a o sumă de acțiuni și reacțiuni ce se modifică una pe alta. Totuși una dintre aceste acțiuni și reacțiuni este dominantă, căci «Ginta, instituțiile, ideile sau bărbații mari și recursul la accidente locale pot

¹⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 180.

²⁾ *Columna*, 1871, p. 144.

³⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 181.

⁴⁾ *Columna*, 1871, p. 144.

⁵⁾ *Idem*, p. 144.

⁶⁾ *Ibidem*.

învinge tirania pământului, dar nu-l pot distruge, ci numai abia îl netezesc pe deasupra» — spune Hasdeu ¹⁾). Un lac se poate transforma într'o mlaștină, o mlaștină într'o livadă, etc., dar niciodată nu vei putea avea în locul mlaștinei un munte. Toți locuitorii pământului nu vor putea nivela Alpii sau astupa Mediterana. « Natura nu ucide liberul arbitru, nu împiedecă progresul, nu oprește realizarea celor mai frumoase tendințe ale unei națiuni, dar ea le imprimă o direcțiune, o direcțiune adesea întreruptă și apoi reînnoată din interval în interval, o direcțiune ce nu poate fi aceeași și la Tamisa și la Bosfor, în Urali și în Anzi; iar supradirecțiunea tuturor direcțiunilor climaterice parțiale, precum și toate câte rămân nestrăbătute pentru cugetul omului, este în verbul lui Dumnezeu » ²⁾).

După un lung ocol de conjecturi, Hasdeu se oprea, așa dar, tot la teoria atotputerniciei naturii a lui Buckle. În ce constă atunci influența lui Buckle asupra lui Hasdeu și care este atitudinea sa față de istoricul englez?

Alături de Comte și Kant, Buckle i-a inspirat lui Hasdeu ideea că istoria trebuie să se constituie ca știință de legi, după modelul științelor naturii. Ca și Kant și Buckle, Hasdeu se declară împotriva amestecului hazardului în desfășurarea evenimentelor istorice.

Ca și Buckle, istoricul nostru crede că faptele istorice sunt determinate de antecedentele lor și împrumută dela el ideea dublei acțiuni dintre om și natură, ca și ideea atotputerniciei climei.

Spre deosebire de Buckle, Hasdeu nu admite însă că istoria ar putea deveni știință naturală, bazată pe același determinism matematic, ca și științele naturii. Lui i se pare cauzalitatea istorică mai puțin stringentă decât cea naturală, iar legile faptelor morale ale lui Quetelet le consideră drept o exagerație. De asemenea, spre deosebire de Buckle, pentru istoricul nostru providența și liberul arbitru nu pot fi îndepărtate din istorie și nici clima nu poate fi unicul determinant istoric; acțiunea ei o vede Hasdeu domolită de reacțiunea rasei, instituțiilor și oamenilor mari. De altă parte, toți acești determinanți istorici nu sunt, pentru Has-

¹⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 180.

²⁾ *Idem*, 1873, p. 187.

deu, cauze absolute ale faptelor ci relative, acțiunile lor limitându-se reciproc.

Hasdeu, așa dar, mai mult se ridica împotriva lui Buckle decât îl aproba. Cum se explica însă această reacțiune a istoricului nostru?

Înainte de 1870, Hasdeu era un romantic preocupat de rolul oamenilor mari (ex. Ion Vodă) — idee ereditară în familia Hasdeilor — și manifestarea providenței în desfășurarea faptelor istorice. Ideea providenței apare nu numai în opere beletristice, ca *Ursita*, ci și în scrieri cu caracter pur istoric. De altă parte, pe la 1870 era în plin avânt în cugetarea europeană, teoria raselor. În această vreme apar importante scrieri datorite unui Renan, Schopenhauer, Gobineau, etc., care toate militau pentru ideea de rasă în istorie. În plus, Hasdeu crescuse și luase parte la o atmosferă revoluționară de puternică afirmare a libertății umane, fiind nutrit ideologiceste de ideile acelui curent care străbatea după marea revoluție franceză, toată Europa. Idolii lui în această privință vor fi fost, probabil, dintre aceia ca vestitul jurist Bentham, despre care Hasdeu ne spune că « cel dintâi a descoperit că omul poate să facă tot ce-i place »¹⁾.

Dacă e așa, evident că Hasdeu n'a putut accepta fără nici o reflecțiune negațiunile istoricului englez, fondul lui anterior de cunoștințe și ideile care circulau atunci în atmosfera spirituală a vremii, au trebuit să reacționeze. Dar a mai intervenit încă ceva.

La 1870 profesorul Laurent dela Universitatea din Gand face să apară la Paris, o carte de filosofia istoriei, « Philosophie de l'histoire », al 18-lea volum dintr'o serie de « Etudes sur l'histoire de l'humanité », volum în care autorul înfățișa, sub formă de concluzii teoretice, principiile care stau la baza volumelor precedente. Cartea aceasta o cunoștea și Hasdeu; el o citează în *Istoria critică*²⁾.

Laurent era un filosof cu adânci convingeri religioase de formă protestantă. Scopul său era să arate că dezvoltarea istorică nu este decât înaintarea omenirii în civilizație « sub degetul lui Dum-

¹⁾ Apud Marian L., *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Schiță biografică și bibliografică, Buc., 1928, p. 4.

²⁾ Textul din *Columna*, 1871, p. 144; *Ist. crit.*, 1874, pp. 171, 177, 181.

nezeu ». Dar deși evoluția istorică este subordonată la tot pasul voinței divine, providența nu nimicește liberul arbitru uman și nu împiedecă progresul. Și, pentru Laurent, fără liberul arbitru și progres, istoria nu se poate concepe. Spre deosebire de concepția providenței din religia catolică, unde Dumnezeu este o ființă exterioară lumii, pe care o guvernează în mod fatal, impunându-și voința prin minune, și împărțind oamenii arbitrar în aleși și nealeși, pentru Laurent Dumnezeu este immanent în lume și-și manifestă voința prin vocea conștiinței umane. De aceea Dumnezeu nu face decât opera de educator, mărginindu-se a inspira pe oameni și lăsându-le libertatea neștirbită. « *L'imanence de Dieu, au point de vue de la philosophie de l'histoire, n'est autre chose que l'éducation des individus et de l'humanité. Dieu inspire et guide l'homme, comme le maître dirige son élève. Est-ce qu'un maître intelligent veut dominer son élève au point de lui enlever toute liberté de pensée, de sentiment et d'action? Son but, au contraire, est de développer les forces dont dieu a doué celui qu'il doit élever; partant il laisse une entière liberté à son développement, il n'intervient que pour l'inspirer et guider. Dieu sauverait-il une autre voie dans l'éducation du genre humaine?* »¹⁾.

Comparația guvernării providențiale, cu atitudinea unui pedagog care nu nimicește voința elevului său, revine și la Hasdeu: providența nu nimicește individualismul uman, « deoarece Zeimea n'are nevoie de a absorbi *liberul nostru arbitru*, precum n'are nevoie de *un bun pedagog* de a ucide propria voință a învățacelui, ci din *contră o întărește și o ridică până la conștiință* »²⁾. Fără îndoială, deci, că în pasajul lui Hasdeu se reflectă ideea lui Laurent. Și ca și pentru filosoful francez, și pentru istoricul nostru providența se face cunoscută oamenilor, nu prin miracol, ci pe cale internă, « *prin inimă* »³⁾ — spune Hasdeu.

Ca educatoare a speciei umane, providența nu exclude progresul, căci « educația nu se poate concepe fără dezvoltare, fără *progres* »⁴⁾, a cărui esență constă într-o continuă tendință de perfecționare a forțelor omului. De aceea ideea progresului se pare

¹⁾ Laurent, *Philosophie de l'histoire*, Paris, 1870, p. 20.

²⁾ *Columna*, 1871, p. 144.

³⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 229.

⁴⁾ Laurent, *op. cit.*, p. 30.

lui Laurent a doua lege indispensabilă filosofiei istoriei. Teoriile examinate de el, providența în sens catolic (Bossuet, Vico), clima (Montesquieu, Herder), legile generale (Buckle), etc., negând libertatea omului, neagă și progresul. Laurent se ridică împotriva lui Buckle: « Qu'est-ce donc que la civilisation dont Buckle écrit l'histoire? et comment peut-il *parler des progrès* dela civilisation » ¹⁾).

Sub influența lui Laurent, și Hasdeu crede că acțiunea climei și a providenței nu nimicește liberul arbitru și nu exclude progresul: « natura nu ucide *liberul arbitru*, nu împiedecă *progresul*, nu oprește realizarea celor mai frumoase tendințe ale unei națiuni » ²⁾).

Dar dacă nu-l oprește, providența nici nu forțează progresul; omul are liberă latitudine a tinde sau a nu tinde spre el. « Progresul uman e *numai posibil, nu necesar*. Pentru om o civilizațiune fatală nu există, precum nu există pentru el o fatală bestialitate » ³⁾. Și adaugă Hasdeu: « Tinzând, el ajunge mai mult sau mai puțin, în proporțiune cu gradul tinderii și cu intensitatea rezistenței dinafară; însă *nu ajunge fără să tindă, stăpân fiind a tinde sau a nu tinde* » ⁴⁾).

Ideea aceasta a lui Hasdeu amintește din nou pe Laurent: « ce n'est pas la vérité que l'homme possède qui fait sa valeur, c'est *la recherche dela vérité, les efforts qu'il fait pour la trouver*, et les efforts qu'il fait pour la *réaliser* dans sa vie » ⁵⁾).

Analizând diferitele sisteme de filosofia istoriei apărute în decursul timpurilor, Laurent le găsește două defecte capitale: lipsa providenței sub formă de educatoare a speciei umane și negarea libertății omului. Astfel, Bossuet și Vico, deși admiteau providența în sens catolic, negau libertatea umană. De aceea Laurent numește teoria unuia « fatalism catolic », iar a celuilalt « fatalism antic ». Voltaire și Frederic al II-lea reprezintă, pentru filosoful belgian, fatalismul hazardului, Renan fatalismul rasei, Montesquieu al climei, Herder al naturii, Thiers al forței, Hegel

¹⁾ *Idem*, p. 229.

²⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 181, ed. 1873, p. 187, II, 1875, p. 14.

³⁾ *Idem*, 1875, p. 14.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ Laurent, *op. cit.*, p. 20.

fatalismul panteist, Comte fatalismul pozitivist, Buckle fatalismul legilor generale, etc. ¹⁾.

Când Hasdeu afirma deci: « a nu lăsa omului liberul arbitru *față cu natura și cu Divinitatea*, este a nu înțelege istoria » ²⁾, el vorbea, așa dar, sub influența acestei teorii a lui Laurent, care cerea libertate omului atât față de Dumnezeu, cât și de fatalismul climei și al celorlalți determinanți istorici. Neintenționând să întemeieze un sistem de filosofia istoriei, Hasdeu n'a mai căutat să distrugă argumentele metafizice ale lui Buckle asupra inexistenței liberului arbitru și providenței în istorie, ci s'a mulțumit să-și însușească doctrina lui Laurent, doctrină justificată științific printr'un mare număr de fapte, ceea ce convenea spiritului pozitivist în care se complăcea Hasdeu în această vreme.

Am văzut, apoi, că Hasdeu păstra o oarecare *rezervă* asupra admiterii *legilor generale în domeniul spiritual* și spunea că, dacă faptele morale s'ar produce cu aceeași regularitate ca și cele fizice, lumea morală ar trebui să fie *perfectă* ³⁾. Rezerva aceasta a istoricului nostru provine dintr'o altă critică a lui Laurent. Istoricul dela Gand declara pe Buckle de-a-dreptul « fals » și se întreba: « *Peut-il avoir pour la vie de l'homme des lois aussi constantes, aussi invariables que celles qui régissent le monde physique? La liberté humaine, avec ses écarts et ses passions, n'est-elle pas un obstacle à cette immutabilité?* » ⁴⁾. El nega regularitatea faptelor morale pentru motivul că sub raportul moral, chiar pentru Quetelet, lumea e *perfectibilă* ⁵⁾, ceea ce amintește reacțiunea lui Hasdeu.

De altă parte, am văzut că fatalismului climei al lui Buckle, Hasdeu îi aduce conjecturi cu reacțiunea rasei, instituțiilor, providenței oamenilor mari și accidentelor locale. Dar dacă providența și liberul arbitru i-au fost inspirate de Laurent, doctrina oamenilor mari era cunoscută lui Hasdeu și înainte de 1870. Ceea ce atunci era considerat numai ca obiect al istoriei, devine, în cadrul sistemului naturalist, una din cauzele determinative ale procesului istoric. La aceasta a contribuit, fără îndoială, și faptul

¹⁾ *Idem*, pp. 53—237.

²⁾ *Materie, spirit și divinitate*, Columna, 1873, p. 144.

³⁾ *Columna*, 1871, p. 144.

⁴⁾ Laurent, 216.

⁵⁾ *Idem*, p. 227.

că Buckle atribuia mare importanță în istorie, anumitor personalități științifice, care, prin descoperirile lor, contribuie la progresul intelctului uman și, prin aceasta, la dezvoltarea civilizației însăși.

Cât privește ceilalți factori istorici, e greu de precizat dacă Hasdeu s'a ocupat de ei sub inspirația lui Laurent sau influențat de atmosfera vremii, în care asemenea idei erau curențe. Citarea de autori necunoscuți de Laurent, ca Paul de Remusat, Helvetius, Humboldt, etc., pare a arăta că istoricul nostru dispunea de o orientare teoretică mai bogată decât profesorul dela Gand.

În fine, ideea relativității acestor factori e tot o influență a lui Laurent. Trecând în revistă ideile lui Bossuet, Vico, Voltaire, Hegel, Thiers, Montesquieu, Bodin, Herder, Renan, Buckle, etc., teoreticieni despre care vorbea și Laurent — Hasdeu spune: « Toți au avut dreptate și n'au avut dreptate nici unul. Orice teorie universală și exclusivă totodată este și va fi pururi falsă » și trimite pentru aceasta la Laurent pp. 53—237, adică capitolele în care acesta discută ideile autorilor mai sus amintiți ¹⁾, arătând relativitatea valorii lor.

Legile istorice înfățișate sunt legile explicative ale faptelor istorice. Ele ne arată cauzele care determină evoluția istorică. Dar în afară de acestea, istoria mai are și alte legi: legile care privesc însăși această evoluție. Cum se produce evoluția istorică, care sunt fazele dezvoltării ei? iată a doua întrebare ce pasiona pe istoricii naturaliști.

Pornind dela teoria lui Darwin, care a descoperit « marea lege a evoluțiunii speciei omenești », Hasdeu extinde această teorie la viața unei întregi națiuni. Darwin arătase că individul repetă fazele speciei, ontogenia repetă filogenia; Hasdeu adaogă că și națiunile trec prin aceleași faze ca și indivizii: « națiunile au vrăstele lor ca și indivizii » ²⁾ — spune Hasdeu. Și el crede că « această corelațiune între individ și între specie este singura temelie adevărat științifică, singurul pedestal pe care se poate așeza și pe care trebuie să fie așezată filosofia istoriei », pentru că, după « cum se dezvoltă individul, tot așa, prin aceleași trepte evolutive, cată să se desvolte și o națiune, cată să se desvolte specia omenească peste tot » ³⁾.

¹⁾ *Columna*, 1871, p. 144.

²⁾ *Noi în 1892*, conferință la Atencu, 9.II.1892, publicat în *Sarcasm și Ideal*, Buc., 1897, p. 37.

³⁾ *Idem*, p. 38.

Fazele prin care trece individul, specia și deci și naționalitatea sunt: copilăria, tinerețea, bărbăția și bătrânețea. Epoca copilăriei se caracterizează și la națiuni ca și la indivizi, printr'o «sgomotoasă dinamică», tinerețea prin «veleități federative», iar bărbăția «prin naționalism»¹⁾.

Identificând faza de bărbăție cu începerea naționalismului, Hasdeu aducea prima conjectură teoriei lui Darwin, altoind în aceasta, vechea sa concepție romantică despre naționalitate, care îl preocupa și la 1860, și-și integrează astfel în cadrul naturalist, concepția sa despre obiectul istoriei ca istorie a naționalității române. Dar istoricul nostru nu se oprește aci.

După ce a îmbătrânit, națiunea nu pierе pentru totdeauna, ci renaște — continuă Hasdeu. Națiunea se naște, crește, trecând prin cele trei faze ca și individul: copilărie, adolescență și maturitate, moare și renaște din nou, reluând aceleași faze ca și la început și devenind din ce în ce mai bună²⁾.

Pe lângă ideea romantică de naționalitate, teoria lui Darwin se împletea, așa dar, în concepția lui Hasdeu, și cu legea evoluției ciclice a lui Vico, care-l preocupa pe istoricul nostru încă dela începutul activității sale, și al cărui izvor îl revendică Hasdeu de astă dată, alături de Vico, și într'o vorbă a lui Christ: un om nu poate deveni mai bun decât renăscându-se. Și pentru Hasdeu, în Christ, Vico și Darwin «se rezumă știința vieții»³⁾. Prin această renaștere care face națiunile din ce în ce mai bune, evoluția istorică capătă un sens moral ca și la Kant, care preconiza aceeași îmbunătățire morală a omenirii.

Prin urmare, clima, rasa, oamenii mari, ideile, instituțiile, accidente locale, etc., constituie, pentru Hasdeu, mobilele evoluției istorice, iar teoria vico-darwiniană, sensul acestei evoluții și fazele ei. Când Hasdeu spunea că Vico, Kant și Buckle au arătat existența unor legi nestrămutate, în ale căror cercuri concentrice din ce în ce mai largite se mișcă omenirea, el avea această viziune a evoluției ciclice vico-darwiniene, dependentă de anume agenți externi, ca și în sistemul lui Buckle.

¹⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. VII.

²⁾ *Noi în 1892*, p. 38.

³⁾ *Ibidem*.

Dar toate aceste legi, oricât de cuprinzătoare ar fi, nu ne pot explica totul, «rămâne ceva în rezervă, un mic *residuum* mai esențial decât toate, un sâmbure care nu se rezolvă decât prin selecțiunea providențială »¹⁾). Supradirecțiunea tuturor direcțiunilor numai providența o poate explica.

Dumnezeu este, pentru Hasdeu, un Dumnezeu al «*armoniei universale* »²⁾). El dispune nașterea sau moartea unei națiuni din necesitatea acestei armonii universale. «Națiunile se nasc, națiunile trăiesc, națiunile mor, pentrucă nașterea uneia, traiul celorlalte sau moartea cutăreia dintrânsele a fost, este, sau va fi o *necesitate mediată sau imediată a în regului tot* »³⁾). Dar deși coordonatoare a armoniei universale, providența nu distruge libertatea națiunilor, căci «individul sau naționalitatea fac tot ce le place în măsura respectivei lor posibilități fizice și intelectuale; însă numai *Providența poate grupa într'un singur concert imensitatea tuturor acestor note parțiale*, care, tocmai pentrucă sunt prea libere, nu se potrivesc una cu alta »⁴⁾).

«Armonia universală », necesitatea totului, etc., sunt idei care revin la Hasdeu tot sub influența lui Laurent. Pentru filosoful francez Dumnezeu a stabilit o armonie între naționalități, dând fiecăreia un rol de împlinit în evoluția civilizației umane și unificând el însuși diversitatea misiunii lor. «*L'hummanité est une, malgré les différences de race, le but qu'elle poursuit est un malgré les voies diverses que Dieu a ouvertes pour l'atteindre. Il a fallu cette diversité, à raison de la richesse infinie de nos facultés. Chaque nation a sa tâche dans le développement des facultés humaines. Chacune d'elles représente un élément de l'humanité, et c'est le concours harmonieux de tous ces éléments divers qui constitue l'unité humaine. Dieu veille à ce qu'ils concourent tous au même but. C'est en Dieu qu'est le principe de l'unité, car il est dans tous les nations et toutes les nations vivent en lui* »⁵⁾).

Dar împrumutând concepția providenței imanente dela Laurent, Hasdeu nu s'a mulțumit s'o justifice numai prin comparația

¹⁾ *Ist. crit.*, II, 1875, p. 19.

²⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 229, ed. 1873, p. 238.

³⁾ *Ibidem*.

⁴⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 229.

⁵⁾ Laurent, *op. cit.*, p. 152.

faptelor istorice ca filosoful dela Gand, ci a căutat s'o întemeieze în cadrul științelor naturale, după metoda științelor exacte ¹⁾. Astfel, citând pe Darwin și Wallace, Hasdeu arată că selecțiunea naturală nu explică o serie de fapte, așa d. ex. omul primitiv e dotat cu un creier mai mare decât al omului civilizat de azi. De ce acest surplus de creier, de care omul primitiv n'avea nevoie, fiind cu totul nedesvoltat intelectualicește? Răspunsul nu poate fi decât că cineva intenționat l-a înzestrat încă de atunci în vederea progresului de azi. De aceea Wallace se ridică împotriva lui Darwin, arătând că legea selecțiunii naturale descoperită de el nu explica pe om și conchide că « o inteligență superioară » a condus specia umană spre un scop de mai înainte stabilit, după cum omul conduce, prin selectare artificială, urmărind obținerea de rase noi, desvoltarea speciilor animale și vegetale.

Hasdeu numește această « inteligență superioară » de care vorbea Wallace, providență ²⁾ și crede că studiul ei se pretează la o cercetare tot așa de științifică ca și oricare altă lege naturală.

Și tot selecțiunea providențială e singură în stare să ne explice superioritatea unor popoare față cu altele din aceeași rasă, sau a unor oameni mari față cu ceilalți din același popor. « Nici o lege de evoluțiune materială nu va fi în stare să explice vre-odată pe vechii Atenieni sau pe un geniu ca Shakespeare » spune Hasdeu ³⁾. Din punct de vedere providențial, oamenii mari și neamurile alese nu sunt decât instrumente de care se servește providența în vederea progresului uman. Fără această atitudine privilegiată, progresul uman s'ar fi oprit pe o treaptă destul de inferioară. Dar acest privilegiu nu este impus, ci o simplă posibilitate, rămânând omului responsabilitatea de a-și îndeplini sau nu misiunea ⁴⁾.

În felul acesta, și doctrina providenței căpăta o întemeiere științifică în cadrul sistemului naturalist.

Științificarea istoriei se bazează la Hasdeu, așa dar, pe o încercare de conciliere între necesitățile științelor naturii sau ale materiei și cerințele științelor morale sau ale spiritului. Cei doi pioni ai bolții ridicată de Hasdeu sunt doi vechi dușmani înverșunați,

¹⁾ *Ist. crit.*, II, 1875, pp. 1—13.

²⁾ *Ist. crit.*, II, 1875, p. 10.

³⁾ *Idem*, p. 19.

⁴⁾ *Idem*, p. 20.

veșnic în luptă unul cu altul, pe care, pentru moment, istoricul nostru îi silește să-și vâre săbiile în teci, pentru a sprijini împreună edificiul imaginat de el: Buckle și Laurent, materia și spiritul, sau determinismul absolut și liberul arbitru, forțe totdeauna antagoniste, care cu greu coexistă chiar și în sistemul lui Hasdeu.

Concepută în felul acesta, ca știință explicativă a evoluției istorice, istoria devenea o disciplină foarte complexă în care se cuprindeau aproape toate științele, atât cele ale materiei cât și cele ale spiritului. Hasdeu o numește odată « cea mai grea dintre toate științele » ¹⁾. Ideea aceasta nu este însă decât un reflex din sistemul lui Comte, care consideră sociologia drept știința cea mai grea, pentru că le cuprinde pe toate celelalte. Și, ca și filosoful pozitivist, și Hasdeu crede că istoria trebuie să fie strâns legată de toate științele. « Istoria nu poate ajunge la o mare doză de certitudine, dacă nu va fi legată, după sistema lui Auguste Comte, cu toate științele pozitive, căci istoria e omul, iar omul e prisma naturii » — spune Hasdeu ²⁾.

Dintre toate științele, acelea care îi sunt însă mai necesare istoricului sunt sociologia și biologia. « Inchipuindu-și că poate fi cineva istoric în lipsă de orice studiu preparatoriu în științele biologice și sociologice, fără să fi citit un singur buchiu afară de Șincaiu, Magazinul istoric și un calendar al răposatului Asaki » ³⁾.

Ideea aceasta era însă tot un împrumut din sistemul lui Comte. Pentru Comte sociologia dinamică identificându-se cu istoria, metoda istoriei trebuie să fie, după el, metoda sociologiei. În al doilea rând, sociologia urmând în dezvoltarea științelor imediat după biologie, obiectul ei trebuie să fie asemănător biologiei, adică considerat ca un organism dominat de un « consens universal » ⁴⁾. Și am văzut că concepția aceasta apare și la Hasdeu. De aceea pentru Hasdeu istoria trebuie să fie concepută după modelul științelor biologice și sociologice. Și, el numește odată legile istorice despre care am vorbit « legi bio-sociologice » ⁵⁾, iar altă-

¹⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. X.

²⁾ *Ist. Crit.*, p. 192; cf. și 233 și prefața, p. X.

³⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. XI.

⁴⁾ Barth, *op. cit.*, p. 27.

⁵⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 34.

dată spune că va aplica față de istoria secolului al XIV-lea, « complexul științelor bio-sociologice »¹⁾).

Alături de sociologie și biologie, Hasdeu mai considera ca absolut indispensabile istoriei, științele naturale, economia politică, lingvistica și psihologia poporană, recunoscând odată, că *Istoria critică* se bazează pe patru specii de izvoare: « texturile, știința naturală, filologia și economia politică »²⁾, iar altă dată afirmând, de acord cu Steinthal și Lazarus și întregul spirit științific al vremii, că « în starea actuală a științei, istoricul trebuie să fie lingvistic și psiholog poporan, psihologul poporan », istoric și lingvist, iar lingvistul, psiholog poporan și istoric³⁾. Științele naturale și economia politică i-au vorbit istoricului nostru mai ales prin influența lui Buckle.

Hasdeu era deci, după 1870, discipol al lui Auguste Comte, după modelul căruia și al ucenicului său englez, concepe știința istoriei.

Și tot ca adept al pozitivismului se arată Hasdeu și în metoda de cercetare. El spune în această privință că se bazează numai pe « realitate » și întrebuițează metoda « experimentală »⁴⁾. Metoda experimentală întrebuițată de el este analiza, o analiză pe care el o numește « analiza chimică »⁵⁾. Metoda aceasta constă dintr-o « discompunere chimică calitativă și cantitativă » a faptelor, « recurgând la tot felul de reactivi »⁶⁾. Așa d. ex. când a demonstrat providența, Hasdeu a aplicat formațiunii omului, toate legile biologice cunoscute și a ajuns să recunoască existența a ceva pe care nu-l poate explica niciuna din ele. De unde urma, pentru el, că singura cauză explicativă nu poate fi decât de natură providențială.

Metoda aceasta dacă își găsea, într-o oarecare măsură, izvorul în analiza filologică a textelor a lui Niebuhr, cum vom arăta cu altă ocazie, era inspirată direct și de pozitivismul lui Comte, care preconiza analiza în toate științele⁷⁾.

¹⁾ *Idem*, p. VIII.

²⁾ *Idem*, II, 1875, p. II.

³⁾ *Columna*, 1876, prefața.

⁴⁾ *Ist. crit.*, II, p. 1875, p. II.

⁵⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 149.

⁶⁾ *Idem*, 149.

⁷⁾ Cf. Comte, *La philosophie positive, résumé par Jules Rig*, Paris, 1880, I, p. 40.

Tot ca pozitivist se arată Hasdeu și când respinge «ideile generale preconceptuate» și «generalizările pripite»¹⁾, cerând o riguroasă demonstrațiune de fapte, sau atunci când propune metoda monografică în cercetările istorice și crede în posibilitatea unei istorii obiective²⁾, cu pretenția de a prevedea faptele viitoare ca și în științele exacte.

Totuși pozitivismul său se deosebește de cel al lui Comte și Buckle. Maestrul și elevul i se par lui Hasdeu materialști, căci ei nu admit cauze spirituale în istorie: providența, liberul arbitru, idei, etc. De aceea Hasdeu, deși de o parte se declară pozitivist, de alta se ridică împotriva lui Comte. «Pozitivismul cel adevărat nu poate respinge direct sau indirect nici pe unul din elementele constitutive ale Universului. Dacă nu recunoaște *spiritul*, nu mai este pozitivism, ci *materialism*. Dacă n'ar recunoaște *materia*, n'ar mai fi iarăși pozitivism, ci *spiritualism*. Pozitivismul trebuie să constate *tot ce este, iar nu tot ce vrea*»³⁾. Altă dată Hasdeu precizează: «Un pozitivism bazat pe istorie trebuie să fie *materialist, spiritualist și deist totodată*». Metoda acestui pozitivism trebuie să fie «*experimentul în partea materială și rațiunea în cea spirituală și experimentul și raționamentul în ceea ce este materie și spirit totdeodată*»⁴⁾.

Punctul de vedere al lui Hasdeu se aseamănă în felul acesta cu cel al unor pozitiști mai puțin agnostici, ca Dr. Bertillon sau Herbert Spencer, cu care îi place să se compare, recunoscând și el ca și Spencer că, ajungând la marginile cunoscutului, cercetătorul se ciocnește de necunoscutul reconoscibil⁵⁾.

Cum pozitivismul era singura doctrină științifică la 1870, Hasdeu caută să-și întemeieze după metoda pozitivistă și concepțiile sale spiritualiste. Așa se explică de ce se căsnește să demonstreze providența pe baza teoriilor lui Wallace, sau idcea oamenilor mari pe baza cercetărilor pozitivistice ale lui Bagehot⁶⁾.

¹⁾ *Ist. crit.*, 1874, p. 176.

²⁾ *Idem*, p. 187, sau ed. 1873, p. 187.

³⁾ *Materia, spiritul și divinitatea*, Columna, 1873, p. 144.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ *Ist. crit.*, II, 1875, p. II. Pentru Spencer cf. *Les premiers principes*, cap. L'inconoscible.

⁶⁾ *Columna*, 1873, p. 225 și *Ist. crit.*, 1874, p. 179.

În concluzie, pornind dela idealul preconizat de Buckle, pe care îl modifică sub influența spiritualismului lui Laurent, Hasdeu a ajuns la o filosofie a istoriei cu totul deosebită, atât de vederile unuia cât și ale celuilalt, și în parte, chiar la o poziție originală, bazată pe o încercare de conciliere între materialism și spiritualism.

Aceasta este baza filosofică pe care se sprijină sistemul istoric al lui Hasdeu, filosofie despre care spunea el însuși că nu derivă nici din Vico — cum credea A. Demetrescu ¹⁾, — nici din Wallace, — cum afirma Laurian ²⁾, — și nici din spiritualism — cum susținea St. Mihăilescu ³⁾, — ci este o sinteză mai generală, care se ferește de a fi unilaterală și exclusivistă ⁴⁾.

Rezultă deci că, în ce privește ideologia naturalistă, axa concepției sale în plină maturitate, B. P. H a s d e u nu datorează nimic istoriografiei rusești.

CORNELIU CRĂCIUN

¹⁾ *Determinismul în istorie*, Teoria lui T. H. Buckle, Revista contemporană, 1873, p. 851.

²⁾ *Tablete bibliografice*, Rev. cont., 1873, p. 89.

³⁾ *Schițe filosofice, Spiritualism și Materialism*, epistolă adresată d-lui Hasdeu, Revista contemporană, 1873, p. 255. Ea a fost provocată de faptul că reproducând în Columna dela 15.II.1873, articolul lui St. Mihăilescu despre *Viața după doctrina pozitivistă*, publicat în Transacțiuni literare și științifice, Nr. 14 și 15 din Ianuarie 1873, Hasdeu acuza, într-o notă, pe autor de influența modei materialismului lui Büchner, pe care îl declară vechi, dela secta indiană Ciavaca și grecul Dicearch, și totodată falsă, căci «orice teorie unilaterală este falsă, de trei ori falsă».

⁴⁾ *Ist. crit.*, II, 1875, prefața.

UN SRIITOR ROMÂN DIN BASARABIA: C. STAMATI-CIUREA

CÂTEVA DATE

Un scriitor puțin studiat în literatura noastră ¹⁾, este Constantin C. Stamati-Ciurea (1828—1898). Sufletul acestui liric basarabean a vibrat alături de glia provinciei în care s'a născut. Iar în unele din scrierile lui se vede sbuciumul și tristețea inimii unui Român conștient de suferința poporului stăpânit de cnutul rusesc.

Constantin C. Stamati-Ciurea este fiul Cavalerului Costache Stamati, scriitor bine cunoscut în literatura noastră, prin « Muza românească ». După cum se știe Cavalerul Stamati este fiul lui Toma Stamati, pe la 1811 pârcălab al Hotinului ²⁾. Mama scriitorului Stamati-Ciurea a fost prima soție a lui Costache Stamati, anume Ecaterina Tudorache-Ciurea, și aceasta de veche obârșie românească. Deci el face parte dintr'o familie a cărei respect pentru carte este aproape ereditar, dat fiind faptul că și fiul scriitorului de care ne ocupăm a fost publicist. Tradiția culturală a familiei Stamati era bine cunoscută în Basarabia acelei vremi.

¹⁾ Nu s'a vorbit despre dânsul până acum decât de trei ori, foarte sumar. St. Ciobanu în *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, pp. 317—319. Chișinău, 1923; articolul aceluiași autor intitulat *C. C. Stamati* din ziarul « România nouă », din 19 Iunie 1926, semnat de același autor și G. Bezviconi în « Din Trecutul nostru », No. 15—16. Chișinău 1935.

²⁾ G. Bezviconi. *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, Ed. Fundația Carol I, 1940, pp. 124—125.

C. C. Stamati-Ciurea posedând o variată și întinsă cultură ne-a dat povestiri care ne amintesc incursiunile științifice ale unui Ion Ghica. Spirit multilateral, neposedând însă nimic cu prea mare precizie, el scrie mai mult în limba rusă; are însă opere și în limbile franceză, germană și română. Nu există o bibliografie completă a operilor lui Stamati-Ciurea ¹⁾, dar știm din mărturisirele sale ²⁾ că operele care au obținut un succes mai mare în Rusia, au fost: descrierea primei sale « *Escursiuni vânătoarești* », tipărită în anul 1853 la Odesa ³⁾ și drama « *Moartea lui Lermontof* », publicată la 1884, despre care autorul ne spune cu mândrie că această piesă, « criticii ruși o rangează între opurile clasice; cu toate că reprezentarea ei a fost interzisă de cenzură am obținut titlul de *membre onorar al Academiei din Moscova* (Ședința dela 25 Mai 1885) » ⁴⁾. Semnificativă, pentru tratamentul pe care-l aveau Românii basarabeni din partea satrapilor ruși din provincia de peste Prut, este următoarea mențiune a autorului. « *Rușii din Basarabia din contra, mi-au arătat fațăș animositatea lor, găsind, se vede, îndrăzneată încercarea unui mămăligar, precum binevoiesc ei a ne numi, de a Ambla pe căile eroilor literaturii lor* » ⁵⁾.

Această « animositate » i-au arătat-o Rușii cu ocazia primei sale descrieri a unei vânători petrecute în Basarabia. Printre altele, aici Stamati ne indică interesul dramatic ce-l poate presenta Bugeacul, pentru acela care nu-l poate simți prin propria lui intuiție.

« Oare nu pe aceste stepe odinioară treceau caravane triste de prizoniere nefericite, care se duceau departe... departe... La Bahcisarai, unde în haremul hanului, frumoasa, tânăra moldoveancă era sortită să se topească de dor sub jugul chinuitor al Sclaviei? »

Pe aceste stepe nu odată furiosul nagai sbura ca săgeata pe calul sălbatec ca și stepa, *tărând după sine din Suceava îndepărtată*

¹⁾ G. Bezviconi ne dă o bibliografie mai mult sau mai puțin apropiată de adevăr: « Din trecutul nostru », pp. 28—29, Chișinău, 1935.

²⁾ Constantin Stamati-Ciurea. *Răsunete din Basarabia*. Cernăuți, 1898. Ed. Pardini în « Introducere ».

³⁾ К. К. Стамати. Воспоминания одъ охоты по Бессарабин. Оде сса 1854.

⁴⁾ C. Stamati-Ciurea, *Răsunete din Basarabia*, p. 2.

⁵⁾ *Idem*, p. 1.

cadavrul însângerat al moșneagului, ca să-l asvârlă pentru bătae de joc cioarelor din Crimeia.

In aceste stepe nu odată cădea sub toporul căldului capul mirelui la picioarele miresei, sau murea la pieptul mamei sale pruncul din care aveau să iasă fiul patriei și pe care-l apăra de lovitura fatală cu plânsete și lacrimi »¹⁾.

De sigur că această compătimire plină de dragoste și duioșie pentru moșneagul din Suceava și pentru « tânăra moldoveancă » nu putea să le placă Rușilor asupritori, cum nu putea să le placă nici emoția plină de mândrie pe care o resimte Stamati stând pe Valul lui Traian²⁾ din Sudul Basarabiei.

Afară de drama *Moartea lui Lermontov* și de *Amintiri despre o vândătoare în Basarabia* mai putem enumera câteva din operele pe care le-a scris Stamati-Ciurea în limba rusă: *Despre Basarabia și cetățile ei vechi* și *Antichitatea Orheiului*, ambele apărute în anul 1848 în periodicul « Memoriile societății de istorie și antichități » din Odesa, vol. II³⁾, cât și o *Schiță asupra puterii florei basarabene* (1864)⁴⁾. Din nuvelele scrise de Stamati-Ciurea, cunoaștem *Omul enigmatic*, *Nepotul meu* și *Zâna din Nipru*. Mai menționează el însuși comedia *Cometa* (1853), întâmpinată de Rușii din Basarabia cu aceeași « animositățe ». In afară de acestea, mai publică fabule, poezii și critică teatrală⁵⁾.

Este de notat că articolul publicat în rusește la Odesa sub titlul *Despre Basarabia și cetățile ei vechi* este reprodus de Stamati-Ciurea, atunci când el a avut fericita ocazie de a publica un volum în românește *Răsunete din Basarabia*, chiar în anul morții sale, întâmplat la 1898. Până acum nu se știa dacă C. Stamati-Ciurea sau tatăl său, cavalerul Stamati, a publicat în rusește la Odesa, prin 1848, acest articol⁶⁾. Astăzi având în față ediția românească a articolului, putem afirma cu siguranță că descrierea cetăților basarabene a fost făcută de C. Stamati-Ciurea.

¹⁾ Pentru confirmare Șt. Ciobanu. *Cultura Românească din Basarabia*, p. 318—319.

²⁾ *Ibidem*, p. 318.

³⁾ „Записки Одесского общества истории и древностей“. Одесса 1848. П. Д. Драгановъ. « Вессарабіана » 1812—1912. Кишиневъ, 1911, p. 187.

⁴⁾ П. Д. Драгановъ. *op. cit.*, p. 187.

⁵⁾ *Ibidem*.

De sigur că scriitorul menționat de Drăganov sub numele de « Stamati Basarabianul », care a publicat « Vodeviluri, drame și nuvele, jucate în vremea sa la Chișinău pe scena locală », nu este altul decât același Stamati-Ciurea, care se ascunde sub pseudonimul acesta, publicându-și lucrările în limba rusă în cele mai cunoscute reviste ale imperiului țarist ¹⁾.

În afară de aceste câteva din lucrările sale tipărite în rusește, Stamati enumeră în introducerea *Răsunetelor din Basarabia* următoarele lucrări tipărite în alte limbi ²⁾:

I. În limba franceză: 1) *Les enfants du condamné*; 2) *Alexis, fils de Pierre le Grand*; 3) *Un krach et ses suites*; 4) *Tegetthoff au pôle Nord*; 5) *L'Ermite du désert*; 6) *Scènes de la vie du grand empire du Nord*; 7) *Poésies*, etc., etc.

II. În limba germană: *Tamar*, Trauerspiel in vier Aufzügen.

Aceste cărți le publică după cum ne mărturisește în aceeași introducere « *spre a nu depinde de aspra censură rusească* », în editura Reiss (1880) la Viena, unde pretinde că ziarele « *Le Danube* » și « *Neue freie Presse* », i-au făcut recensii binevoitoare ³⁾. « Ce se atinge de scrierile mele în limba română îmi era imposibil de a le scoate la lumină. *În toată Rusia nu exista o tipografie română*, și eu, fiind lipsit de orice relațiuni cu regatul vecin, nu le puteam așa lesne publica în România ».

Totuși soarta l-a făcut să se încuscrească cu Silvestru Morariu-Andrieuici, mitropolitul Bucovinei, la a cărui tipografie publică majoritatea scrierilor sale, din care el menționează următoarele ⁴⁾:

A) *Studii dramatice* I. *Estetica și realismul*, 3 acte. II. *Cănoafilul*, 1 act. B) *Drame*: I. *Răsbunarea unei nebune*, 3 acte. II. *Magdalina păcătoasa*, 3 acte. III. *Logodnica Țarului*, tragedie istorică în 4 acte și 8 tablouri. C) *Comedii*: I. *Fricosul*, 2 acte. II. *Mademoiselle Mephistophèle*, 1 act. III. *Singurătatea unui holteiu*, 1 act și 1 pauză. IV. *Cărăbușul*, 2 acte. V. *Parvenitul*, 2 acte. VI. *Bacilul amorului*, 1 act. D) *Copii de pe natură*: I. *Un unchiu și trei nepoate*. II. *Trei bunici și un nepot*. E) *Insula Sagalin, țara exilaților*,

¹⁾ De exemplu în revista „Отечественныя записки“. 1854. Январь.

²⁾ C. Constantin de Stamati Ciurea, *Răsunete din Basarabia*, p. 3.

³⁾ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁾ C. C. Stamati-Ciurea. *Op. cit.*, p. 4.

roman contemporan ca appendice la opul lui Kennan. F) *Caleidoscop literar* : I. *Luxul*. II. *Istoria unui tânțar*. III. *Istoria unei muște*. IV. *In vis și aieva*. V. *Stafia*. VI. *Cucuiul*. VII. *Două primadone*. VIII. *Nepotul meu Petrăchel*. IX. *Contrabandistul*. X. *O năplăire literară*. XI. *Trei suveniri*. XII. *Victima veacului*. XIII. *Omul enigmatic*. XIV. *Florica codrului*.

Dintre acestea, sunt reproduse în volumul apărut la Cernăuți la 1898, *In vis și aieva* și *O năplăire literară*.

Nu am enumerat tot ce a scris C. Stamati-Ciurea; totuși chiar din această listă parțială a operilor lui se poate vedea cât de multilaterală este personalitatea acestui scriitor, interesant pentru noi și important pentru epoca în care a scris. Nu vom vorbi despre operele pe care le-a tipărit în rusește și care ne interesează mai puțin, dar vom stărui asupra tipăriturilor sale românești, ce ne stau la îndemână.

C. C. STAMATI-CIUREA, SUSPIN AL ETERNITĂȚII ROMÂNEȘTI DIN BASARABIA

Este posibil ca scriitorul de care ne ocupăm, să fie uneori greșit documentat în cercetările sale istorice asupra Basarabiei. Este just că opera lui este inegală și suferă de lipsa unei forme desăvârșite, dar câte o frază amplă și bogată cu un vocabular viu și pitoresc îl înalță mult ca limpezime față de contemporanii săi.

Și totuși cu câtă timiditate naivă, dar curată, poate copilărească, dar sinceră, pornește să scrie el în limba sa maternă!

« Poate că limba din scrierile mele române va face asupra cercurilor noastre literare, mai ales însă asupra supremului nostru areopag literar de pe malurile Dâmboviței, o stranie impresie. N'am putut scrie altminterlea. *Limba română rustică, precum o vorbește poporul nostru din Basarabia, a fost singurul izvor, din care m'am adăpat ; n'am în patria mea nici o școală populară măcar ; am fost și sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavismului. Mai mult nu zic* ¹⁾ ».

Să facem o sumară incursiune în operele din *Răsunete din Basarabia*, în care Stamati-Ciurea se învederează ca un mare iubitor al tinuturilor lui natale și un bun Român. În *Carpații*,

¹⁾ Stamati-Ciurea. *Op. cit.*, p. 4.

*Basarabia și un rezumat istoric asupra cetăților ei*¹⁾, el își revarsă toată dragostea lui față de această provincie și o face cu ochii aceleia care nu poate uita obârșia românească a Basarabiei. Mai întâi, Stamati caută să dovedească geografic că Basarabia și Moldova sunt o provincie de nedeslipit, expunând ipoteza că dealurile dintre Prut și Nistru nu sunt decât prelungiri ale Carpaților²⁾. Vorbind de cetățile noastre, inima lui tresaltă de bucurie duioasă și de mândria de a vorbi de domnii moldoveni, ce le-au construit sau reconstruit, și nu rareori vorbește cu ură de barbarii care ne atacau.

Amintind despre Tătari, el exclamă: « *Crimeia era cuibul central al acestor Minotauri infernali, sau, mai bine zis, fabuloși Draconi, cari înghițeau fără îndurare toate vietățile alese ale țării*. Și acest ne mai auzit barbarism se săvârșea în centrul Europei, în ochii Paladinilor și ai Cavalerilor cruciați, care își rupeau lăncile pentru omenire ». Acest fragment de amintire al unui trecut trist pentru noi, îl încheie prin cuvintele: « *Ce deresiune a soartei Românilor de atunci, să se nască și trăiască pe acel timp* »³⁾.

Vorbind despre cetatea Tighinei, Stamati încheie spunând că: « *Astfel dar pe arena țării Moldovei s'au adaus și ciolanele Perșilor, Turcilor, Svezilor*⁴⁾ *din Nord, peste osemintele Poloxilor, Tatarilor, Cazacilor, ect., etc. încât cu drept cuvânt putem zice că acest pământ este un mosaic de oase alcătuite de coasa morții, ce-și alesese reședința în această provincie fatală pentru Români* »⁵⁾.

Dar nenumărate ar putea fi citatele de acest fel, din opera C. Stamati-Ciurea, ale cărui scrieri sunt și astăzi de actualitate. În descrierea cetăților de peste Prut, se învederează ca un bun cunoscător al cronicilor noastre și al izvoarelor străine, ceea ce nu-l împiedică totuși de a îmbina legenda cu istoria, căci Stamati nu a dorit să fie un om de știință, ci un scriitor. De altfel, o parte din articolele semnate de dânsul au pe lângă numele său și titlul de « *membru al societății scriitorilor francezi și români* ».

¹⁾ *Ibidem op. cit.*, pp. 147—181.

²⁾ *Ibidem*, pp. 163—177.

³⁾ Stamati-Ciurea, *Op. cit.*, p. 172.

⁴⁾ Su dezilor.

⁵⁾ *Ibidem, op. cit.*, p. 173.

Pledoaria pentru cauza românească a Basarabiei, Stamati-Ciurea o face la orice ocazie. Astfel în bucata « *Creștinătatea și mănăstirile din Basarabia* » ¹⁾, el arată că religia creștină a pătruns și în Basarabia tot dela Romani, în același timp ca și în celelalte părți ale Daciei. Dar pe lângă demnitatea națională pe care scriitorul o resimte, vorbind de Basarabia, de cetățile ei care stau pe malul Nistrului, ca niște « martori muți ai veacurilor stinse » ²⁾, caută să atragă atenția Românilor, asupra frumuseților și a bogățiilor acestei provincii. Amintind de prosperitatea Basarabiei înainte de ocupația rusească, el spune că « Basarabia în acel timp era ca și California la începutul exploatării, cu singura deosebire, că pepite de aur erau înlocuite în Basarabia prin kile de grâu, ce le da îmbelșugatele câmpii de țelină ale stepelor basarabene, pe care numai ici-colea se zăreau satele sărăcuțe ale țăranilor băștinași, ce mai scăpau ca prin urechia acului de sabia Tatarului. *Însă cu trecerea Basarabiei la Ruși, aceasta provincie binecuvântată deveni pradă hămnisișilor locuitori din guvernamele învecinate, locuite de Ruteni și Poloni* » ³⁾.

Este demnă de reținut sinceritatea și curajul lui Stamati de a spune adevărul, în vremuri când alții preferau să tacă și să închidă ochii. Se vede pasiunea cu care iubea provincia noastră și ura nestăpânită față de « hămnisișii » și « veneticii » ⁴⁾, care ne luau toate bogățiile acestui ținut.

Cu aceeași pasiune, Stamati-Ciurea descrie luptele ce s'au dat la Hotin între Moldoveni și Turci și ne inserează legenda că însăși soția domnitorului Ștefan-cel-Mare, după moartea acestuia, a încercat zadarnic să apere cetatea și apoi s'a aruncat din turn în apele Nistrului ⁵⁾. Cu aceeași vervă ne vorbește și de luptele Turcilor cu Rușii întâmplare sub aceleași ziduri. Dar Rușii care au fost fatali pentru provincia dintre Prut și Nistru au distrus și această podoaă a Basarabiei.

« Târgul Hotin era pe timpul ocârmuirii Turcilor » — ne spune Stamati-Ciurea — « unul din cele mai frumoase orașe din Basara-

¹⁾ *Ibidem*, op. cit., pp. 251—261.

²⁾ *Ibidem*, op. cit., p. 153.

³⁾ *Ibidem*, p. 155.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 160.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 164.

bia atât în privința caselor cât și a grădinilor grandioase. Târgul se distingea prin o curățenie deosebită, avea pardosială pe strade și pitorești olaturi. *Dar, stăpânirea Rușilor și nenumăratele lor invaziuni războinice aduseră orașul în starea lui actuală, ce reprezintă o mare și glodoasă mlaștină, în care parcă plutesc bojdeucile evreești, negre și tupilate. Din turnul Ghenuezilor a rămas numai o parte, ce ca un veteran ciungărit stă plecată spre mormânt, iar sgomotul cetății turcești de odinioară a încetat »*¹⁾. Și poetul, căci după o astfel de frază, îl putem numi pe Stamati poet, încheie: « *Așa dar un istoric și arhiolog român, șezând pe ruinele acestei cetăți ar putea crea într-o inspirație poetică o adevărată Iliadă cu frumoasa Elenă, ce ar fi văduva Domnița Casandra, a cărei oseminte odihnesc pe fundul Nistrului, care cu apele lui a învelit-o de vie ca și un giulgiu rece și omorător »*²⁾. Antiteza romantică este evidentă: Hotinul a fost odată, dar acum nu mai este decât o ruină.

Aceste umile rămășițe sunt un simbol rămas pentru totdeauna ca mărturie a eternității românești din Basarabia. Gloria Hotinului a rămas neștirbită în sânul poporului nostru până în vremea lui Stamati-Ciurea, care pentru a exemplifica acest lucru, citează următoarea « doină de jale » auzită dela Români:

« Hotine, Hotine,
Ține-te bine,
Că moscalul vine
Cu oaste după tine »³⁾.

Nu știm dacă ediția rusească dela 1848, a bucății literare despre « Basarabia și cetățile ei », conține aceleași aluzii directe și același suflet însângerat de robia rusă, pe care ni-l arată în versiunea română. Din păcate, nu avem la îndemână ediția de atunci. Schița despre cetățile basarabene tipărită la Cernăuți ne dă sufletul acestui Stamati, un suflet de Basarabean fatalist, aplecat de urgența vremurilor ce au frământat Bugeacul, răvășit de apăsarea chinurilor îndurate de moșii și strămoșii locuitorilor din acest ținut al țării, cel mai apropiat de barbarii tuturor timpurilor.

¹⁾ *Op. cit.*, pp. 167—168.

²⁾ *Op. cit.*, p. 168.

³⁾ *Op. cit.*, p. 168, în notă.

Lacrimă a pătimirii basarabene, Stamati-Ciurea ne vorbește cu duioșia, cu patima și cu inima cu care a mai vorbit încă un singur scriitor al veacului al XIX-lea despre țara sa, entuziastul Alecu Russo. Dar și acesta a învățat să iubească România, tot acolo, în freământul crivățului veșnic amenințător și a primejdiei totdeauna îngrozitor de aproape. Și Alecu Russo a prețuit Patria, la marginea pământului dac, la răscrucea popoarelor setoase de pradă și sânge.

Care a fost cauza tragediei basarabene? Stamati-Ciurea ne dă o explicație verosimilă într'o formă glumeață, sub care se ascunde lacrima, iar naivitatea lui aparentă conține un sămbure de adevăr. « Concluziunea mea este aceea, că nu este mirare dacă străinii se îmbulzesc atât de tare în această țară, și în deosebi cei din Nord, cari, desfăcându-se de averile lor nemișcătoare, au venit cu locuința aici în Basarabia, găsind în ea cele mai alese produse, precum: pânze ca mana cea cerească, vinuri ca nectarul Olimpului, tutun demn de ciubucul Sultanului, un cer azuriu de Italia și Românce cu haruri și frumusețe ca și cadănele lui Mohamed » ¹⁾).

Stamati-Ciurea, după cum putem vedea, este omul provinciei sale. Sbuciumul întregii Basarabii este plâns în proza sa. Lirismul ce îl varsă larg și sincer pentru colțul de pământ, care l-a zămislit, face să răsară de sub condeiul lui poeme în proză printre datele istorice ce ni le dă despre cetăți. În opera lui găsim exprimată limpede și fără înconjur, ideea lipsei unei școli literare de luptă națională ca în Ardeal, lipsa tiparului și censura rusă. Atunci, însă, când le-au permis împrejurările, și Românii din Basarabia au scris în limba poporului lor și pentru cauza acestui popor, obosit de robie și supt de vremelnicul lui stăpânitor. Aceasta ne-o dovedește dragostea plină de căldură pentru Basarabia, care străbate opera lui Stamati-Ciurea.

CONSTANTIN C. STAMATI-CIUREA ȘI SECOLUL SĂU

Din tot ce a scris Stamati-Ciurea se vede clar că el era un diletant erudit, care s'a interesat de tot ce a putut produce gândirea veacului al XIX-lea. Veacul acesta este pretutindeni un veac al afirmării naționale; am văzut preocupările de naționalist ale scriitorului. Dar secolul trecut a fost și un secol al progresului.

¹⁾ *Op. cit.*, p. 177.

Sunt nenumărate descoperirile și perfecționările în toate laturile științei veacului trecut.

Este interesant că nici unul din domeniile culturale care s'au dezvoltat în veacul al XIX-lea nu-i neglijat de Stamati-Ciurea. Nu rareori în bucățile lui chiar literare întâlnim statistici. În lucrarea literară intitulată *O vânătoare în Basarabia*, vorbind, de exemplu, de Chilia-Noua, Stamati se simte obligat de a ne da amănuntul că acest oraș avea, pe vremea lui, 8265 de locuitori ¹⁾; vorbește și de originea etnică a acestora, de preocupările lor, de starea lor economică, făcând totodată și o mică incursiune în istoria orașului. Aceleași preocupări le relevă adesea și în bucata *Carpații, Basarabia și un rezumat istoric asupra cetăților ei*, unde găsim și elemente de geologie și geografie.

Este bine cunoscut interesul față de buddhism, al veacului XIX-lea. Acest interes îl vedem și la Stamati-Ciurea, în compoziția lui literară *Ingerul verde* ²⁾, unde citarea divinităților asiatice pare a arăta și o latură pedantească a scriitorului de care ne ocupăm. El susține ipoteza, des întâlnită în veacul al XIX-lea, anume *că originea tuturor religiilor coboară dela vechea Indie*. « Ca și țeara aceasta, ce 'ntrunește în sinul său bielșug și voluptate, groază și fior, trece și religiunea ei prin adâncimi și vaduri, prin lumina adevărului și noaptea înșelăciunei, când simplă și sublimă, când fantastică și demonică și lucru remarcabil, aproape toate celelalte popoare regăsesc spre marea lor surprindere în regiunea Indiei urme de ale religiunilor lor » ³⁾.

În câteva din operele lui se învederează și interesul pentru medicină, mai ales pentru acea psihică.

Stamati-Ciurea este preocupat și de critica literară. El caută să arate că Goethe, pentru a-l crea pe « Faust », a stat sub « impresia demonomaniei » ⁴⁾. În calitatea sa de critic, Stamati rămâne adeptul culturii din prima jumătate a veacului al XIX-lea, apreciind romantismul și preromantismul. El este un admirator al lui Florian ⁵⁾, dar nu apreciază naturalismul lui Zola ⁶⁾ și este rebarbativ față de

¹⁾ Stamati-Ciurea. *Op. cit.*, p. 35.

²⁾ Stamati-Ciurea, *Op. cit.*, pp. 59—87.

³⁾ *Op. cit.*, p. 62.

⁴⁾ *Op. cit.*, p. 88.

⁵⁾ *Op. cit.*, p. 51.

toate curente apărute spre sfârșitul veacului trecut, susținând cu destulă naivitate că: «mania de a fi interesant, apart, original, nervos și chiar exaltat și nebun a făcut să se nască în scurte intervale școli ca simbolismul, impresionismul, decadența »¹⁾).

Înainte de a vedea legătura ce-a avut-o scriitorul basarabean cu marii mănuitori de până al veacului trecut, e bine să ne oprim puțin asupra celor câteva fraze lăsate de Stamati și care au pentru noi un interes filologic. De sigur că pentru firea sa, care era veșnic avidă de cunoștințe, problema latinizării limbii și *ideile filologice* ale curentului istorico-poporan îi erau bine cunoscute. Și în această privință Stamati și-a spus cuvântul cu mult bun simț și cu tot atâta hotărîre.

Ca anexă a volumului *Răsunete din Basarabia*, apare și o *Epistolă literară*²⁾. Aceasta este adresată scriitorului Rădulescu Niger, pe care, mărturisește Stamati, nu-l cunoaște și-i scrie pe această cale, deoarece nu are de unde să-i afle nici adresa. Extragem din această scrisoare: «*Dar chestia este a limbei, chestie foarte însemnată în privința reformei filologilor români moderni, cari țin-tesc să curețe idiomul de vechile cuvinte ca de o rugină, dându-i lustrul unei limbi civilisate. Vă întreb însă: o veche monetă nu va pierde valoarea sa neprețuită, atunci când ea va fi curățită și din nou poleită?* »³⁾).

Limba pentru Stamati, așa cum este ea, cu toate cuvintele infiltrate din vremuri vechi, rămâne un document istoric, o mărturie a veșniciei românești. «*Provinciile daco-române au și fost acel colț de pământ nefericit, peste care trecuseră, ca peste un pod de oase omenești, felurite generații de națiuni în oarde sălbatice, ce nu lăsară în urma lor nici monumente, nici ieroglife, căci erau copiii geniului întunericului și ai stârpirei; dar lăsară un șir de cuvinte, ce, cum zic se păstrează până și astăzi în numismatica limbajului român. Ele sunt unicul document al antichității de care noi trebuie să ne mândrim, prețios păstrându-le* »⁴⁾).

¹⁾ Stamati, *Op. cit.*, p. 104.

²⁾ *Op. cit.*, pp. 275—277.

³⁾ *Ibidem.*

⁴⁾ *Op. cit.*, pp. 276—277.

ROMANTISMUL LUI C. STAMATI-CIUREA

Am arătat că romantismul este singurul curent literar căruia i se închină Stamati. E cazul să vedem întru cât el este atașat de acest curent. În majoritatea bucăților integrate în volumul *Răsunete din Basarabia*, scriitorul nostru *se complăce a pluti în vag și în visare*. Incepând să scrie, Stamati nu are un plan bine definit și nu știe niciodată unde va ajunge. Aceasta la dânsul pare o metodă dacă luăm în considerație, că, după concepția sa, singura sursă de inspirație este avântul tineresc, care ne urmărește și mai târziu ca și lumina stelei lui Eminescu.

« Dedicându-mă literaturii », — scrie Stamati, — « n'am vânat glorie sau profit. Am scris pentrucă-mi plăcea a scrie. Singurul impuls a fost inspirația ce-l cuprinde pe omul cult, în zorile tineretii sale. Această flacără cerească, ce revarsă dulcea ei lumină peste primăvara vieții omenesti, cu toate că se stinge la bătrânețe, ne urmărește încă și atunci ca lumina unei stele, ce se pierde în albastre depărtări »¹⁾. De sigur că, scriind aceste cuvinte, Stamati cunoștea bine poezia « La Steaua » a genialului nostru poet, căci mai ales ultimele cuvinte par o parafrază a unora din versurile lui Eminescu. « În depărtări albastre » a devenit « în albastre depărtări ». « Ne urmărește încă », a rămas tot « Ne urmărește încă ». Dar chiar și fondul poeziei se resimte în fraza bătrânului scriitor basarabean: « *cu toate că se stinge la bătrânețe ne urmărește încă și atunci ca lumina unei stele* » nu este altceva decât:

« Tot astfel când al nostru dor
« Pieri în noapte-adâncă,
« Lumina stinsului amor
« Ne urmărește încă ».

Aceasta ne arată marele interes pe care Stamati îl purta literaturii românești, chiar și la o vârstă înaintată, căci atunci, când a fost publicată această poezie a lui Eminescu, Stamati se apropia de vârsta de 60 de ani.

Am spus că lui Stamati îi place adesea să rătăcească, fără o țintă bine definită, în lumea irealului și a visului. În această pri-

¹⁾ *Răsunete din Basarabia*, p. 2.

vință, este caracteristică « O năplăire literară »¹⁾, care poartă subtitlul « Fantasia ». Această « năplăire » începe printr'o conversație a poetului (să nu uităm că Stamati a scris versuri în limbile franceză și rusă) cu muza lui.

Este foarte posibil ca ideea acestei convorbiri supra-naturale să-i fi venit din citirea « Noptilor » lui Musset. În conversația dintre poet și muză descrisă de Stamati, găsim o pronunțată *notă de satiră socială și de auto-satiră*. Muza îl sfătuește: « Scoate-ți ultimul dinte din gură și șezi binișor, mănâncă molcăluț la mămăliguță, dormi la timp, și nu mai visa raiul lui Mahomed »²⁾.

Tot în această « Fantesie » găsim aluzii satirice la adresa avocaților, căci muza îi mai spune că « nu odată advocații mă chiamă să-i inspir cum să toarne mai bine minciuni »³⁾.

Stamati tot aici regretă și felul în care poeții sunt răsplătiți de societate pentru munca lor; el afirmă că « ei toată noaptea scriu, scriu, ziua ling la farfurii »⁴⁾. Muza deplânge și decăderea idealismului în favoarea materialismului.

După conversația cu stăpâna poeziei, poetul adoarme și un vis ciudat îl cuprinde. În acest vis are o conversație cu straniul medic Radomir, întâlnit în lumea de dincolo de conștiință. Și în această convorbire găsim destule *aluzii satirice*, cum sunt: « Mai de grabă m'aș uni să fiu cioclu decât medic »⁵⁾. Aici Stamati își revărsă gândurile despre viață care sunt triste; este aceeași goană etern nerăsplătită după idealul pe care omul nu-l poate ajunge niciodată; aceeași nedreptate pe care o simt atâtea scriitori romantici din veacul al XIX-lea. În sfârșit, « Năplăirea » se termină prin imaginea ruletei din cazinoul dela Monte Carlo, sugerând ideea că viața e un joc în care se pierde mereu și se câștigă foarte rar.

În *Fantasia* găsim o peregrinare în lumea de dincolo de conștient, fără spațiu și fără timp, care numai prin aceasta s'ar putea asemăna cu *Sărmanul Dionis* al lui Eminescu. Simțim aceeași elibe-

¹⁾ O *năplăire literară*, despre care ne spune Stamati că a fost tipărită și mai de mult, este integrată în *Răsunete din Basarabia*, pp. 193—217.

²⁾ *Op. cit.*, p. 197.

³⁾ *Op. cit.*, p. 197.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 197.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 206.

rare a subconștientului. Citirea acestei bucăți îți lasă aceeași dâră de tristețe nedefinită apăsătoare, pe care ți-o lasă și citirea nuvelei marelui nostru poet. Nota de satiră socială este însă esența acestei « Neplăiri ».

O altă bucată caracteristic romantică este « *In vis și aievea* » ¹⁾. Aici poetul visează la bătrânețe un bal la care a petrecut cândva foarte de mult, « când din constelația aceluia bal s'a desprins steaua vieții » sale. Dar, dintr'odată, el se trezește și vede realitatea iremediabilei bătrâneți. Sofia, romantica lui « stea » de altă dată, era acolo lângă dânsul « biată bătrână schiopătând ».

Contrastul romantic este evident. În vis « Noaptea era lină și luna plutia pe un cer limpede, învelindu-se câteodată în nouriși transparenți, ce păreau că sunt pletele ei de argint. În depărtare sub poalele unei păduri se auzia vocea puternică a privighetoarei ce cânta imnul de amor, cânta frumusețea codrilor cu mândrile frunzi ale stejarilor ridicate spre ceriul senin, pe când florile dumbrăvilor împrăștia în aer dulcele lor miros » ²⁾.

Trezit la realitate, poetul exclamă « O, ce noapte fîroasă, ce cumplită iarnă afară! Viscolul mi-a troienit fereștile odăiței, în care mă aflu culcat de suferințele bătrânețelor ».

Schița are o notă de melancolie identică cu a tuturor celor atinși de « boala veacului ». Aceeași căutare a ceea ce nu se poate găsi, aceleași năzuinți spre care nu se poate ajunge, revin ca un refren și în *In Vis și Aievea*.

În această bucată literară se văd unele reminiscențe ale romanticilor francezi. Precum Julie Charles în « *Le Lac* » a lui Lamartine în momente fericite ale vieții sale se întreabă:

*« Hé quoi n'en pourrons-nous fixer au moins la trace?
Quoi! passés pour jamais? quoi! tout entiers perdus?
Ce temps qui les donna, ce temps qui les efface
Ne nous les rendra plus? ».*

(Le Lac)

La fel Sofia lui Stamati-Ciurea este frământată de această întrebare:

¹⁾ *Op. cit.*, pp. 221—231.

²⁾ *Răsunete din Basarabia*, p. 226.

« — O, ce dulci momente — îmi șopti ea — este oare de crezut, iubite, că ele trebuie să treacă, să se stingă în uitare? » ¹⁾).

Nu s'ar putea afirma cu siguranță că este o influență al lui Lamartine; este însă tema timpurilor duse care nu revin, motiv romantic prin excelență, de care este plin veacul al XIX-lea.

Deși Sofia dorește să oprească sborul timpului ca și Elvire, schița se termină printr'o preamărire a clipelor de altădată, a amintirei, la care scriitorul ține mai mult decât la însăși realitatea, întocmai ca Musset, în « Le Souvenir ».

« Ingroapă-mă de viu în mormânt, numai lasă să iau visul », sau « Sofia, în numele lui Dumnezeu, în care credem și tu și eu, te implor nu-mi stinge ilusia trecutei încântări, ce pâlپae încă în memoria mea » ²⁾).

Este evidentă apropierea acestei concluziuni de cea a lui Musset:

*« La foudre maintenant peut tomber sur ma tête
Jamais ce souvenir ne peut m'être arraché!
Comme le matelot brisé par la tempête
Je m'y tiens attaché ».*

Romantismul lui Stamati-Ciurea este vădit. Cu toate acestea, se pare că el nu a fost direct influențat de nici un poet, ci a îmbinat elemente din romantism conforme sufletului său.

C. STAMATI-CIUREA ȘI SRIITORII RUȘI

Dat fiind că Stamati-Ciurea a crescut pe pământul Basarabiei ocupate, a scris și a citit rusește, trebuie să ne întrebăm, dacă nu există o influență a scriitorilor ruși, asupra operei sale. Aceasta cu atât mai mult, cu cât la începutul introducerii *Răsunetelor din Basarabia*, el ne arată că Turgheniev și Gogol, descriind stepele Rusiei, i-au dat ideea de a descrie o vânătoare din Basarabia ³⁾).

¹⁾ Stamati-Ciurea. *Op. cit.*, pp. 228.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ Descrierea în rusește dela 1853, este completată de povestirea unei vânători, în limba română, care pare să fie baza volumului *Răsunete din Basarabia*. Credem că Stamati a scris cu mult înainte de 1898 această operă, dat fiind că acțiunea se petrece la 1854, deci cu 44 de ani mai înainte, iar limba pe care o întrebuințează e ceva mai greoaie și pare mai veche. Probabil lipsa mijloacelor de a tipări în limba sa natală, l-a făcut să întârzie publicarea acestei bucăți literare.

Pe la sfârșitul aceleiași introduceri, ne spune însă « Doresc ca amintirile mele să dea vânătorilor români, cari nu cunosc încă Basarabia, o idee despre bogățiile ce le-a conținut acest binecuvântat petec de pământ înainte de 40 de ani, bogății ce azi sunt dispărute, lăsând în memoria încărungiților băstinași, impresia unui vis fermecător »¹⁾).

Vom căuta să constatăm, dacă influențele lui Turgheniev și Gogol sunt mai puternice decât dorința scriitorului de a arăta frumusețile și bogățiile provinciei de peste Prut.

Despre însemnătatea primei « excursiuni vânătoarești » am menționat câte ceva la începutul articolului, subliniind acea « animosități » pe care i-au arătat-o Rușii, din cauza tendinței de a descrie tot ce poate înălța inima unui Român din Basarabia.

Să vedem cum se înfățișează lucrurile cu « O vânătoare în Basarabia » din « Răsunete ». Pentru aceasta trebuie să amintim câte ceva din operele din care pretinde că s'a inspirat. Prin *Notițele unui vânător*, Turgheniev urmărește să arate că și țăranul este om și că și el simte. Acest obiectiv principal al volumului este îndeobște recunoscut de critica rusă. Importanța acestei opere este că aici Turgheniev pătrunde adânc în psihologia țăranului.

Pe Turgheniev îl interesează și natura, dar mai ales persoana umană, iar felul în care descrie este realist. Este faimoasă paralela psihologică făcută între țăranul Hori, realist, practic și sigur pe sine, în lupta ce o duce pentru existență, și Kalinici, visător, idealist și cu înclinări spre poezie. Aceasta o face Turgheniev pentru a demonstra intelectualilor că și la țărani se află o diferențiere sufletească, culminând în cele două tipuri antagoniste.

Este adevărat că Turgheniev vorbește și de starea economică a țăranilor, descriindu-le sărăcia și aducând un aport pentru cauza lor. Dacă și Stamati-Ciurea face incursiuni în situația economică a Basarabiei, prin aceasta nu caută să ne arate decât bogăția acestei provincii.

Dar să vedem întrucât modul de a descrie al lui Stamati, s'ar putea asemana cu acela al lui Turgheniev din *Notițele unui vânător*. Vom desprinde o descriere din capitolul « Pădurea și Stepă »,

¹⁾ Stamati-Ciurea. *Op. cit.*, p. 5.

În care Turgheniev ne vorbește, ca și Stamati, de începutul unei furtuni, care te surprinde în mijlocul naturii:

«Ce dungă plumburie e la orizont? Zăduful se îngroașă? norul se apropie?... Dar iată, de abia a scânteiat fulgerul... Aceasta-i furtuna! De jur împrejur soarele lucește încă sclipitor: se mai poate vâna. Norul crește: marginea lui dinainte se întinde ca o mânăcă, se apleacă în formă de boltă, iarba, tufele, totul s'a întunecat »¹⁾).

Acum să vedem și începutul furtunei descrise de Stamati-Ciurea:

«Soarele începu a se pleca spre apus, dar arșița și nădușeala creșteau mereu, ca și când venia dintr'un uriaș cuptor. Din spre apus o ceață de nouri groși și întunecați se ridica cu repeziciune, întinzându-se peste orizont. Săgeți de fulger spintecau din timp în timp nouri, urmate în lungi intervale de tunet, dovadă că vijelia era încă departe »²⁾).

Materia descrierii fiind aceeași, nu ne vom mira că imaginile, pe care fiecare din cei doi scriitori caută sa ni le desfășoare dinaintea ochilor, sunt asemănătoare. Cu toate acestea, vedem că Stamati știe să-și păstreze individualitatea, cel puțin în maniera de a descrie.

O influență mai pronunțată din *O vânătoare în Basarabia*, pare a fi cea a lui Gogol. Se vede, de altfel, că în genere acei care au descris frumusețile naturii nu puteau să se ferească de anumite reminiscențe din acest scriitor. O mică dovadă în acest sens este și «*Pseudokinegheticos*». Deși Odobescu a putut avea un contact mai puțin pronunțat cu literatura rusă, cităm din opera acestuia următorul pasaj:

«Mă opresc, căci mi se pare că fără știrea lui Dumnezeu și a cetitorilor, am început să traduc descrierea stepei malorosiene, una din paginile cele mai minunate din minunatul roman istoric «*Taras Bulba*», de N. Gogol, scriitor rus, carele de nu mă înșel, a scris, mai întâi pe rusește, comedia «*Revizorul General*». Aș transcrie aici cu plăcere toată acea încântătoare descrițiune; ca și Gogol, într'o pornire de dragostos necaz, aș sfârși și eu zicând:

¹⁾ Полное собрание сочинений И. С. Тургенева. С. Петербургъ. 1915, p. 442 (Turgheniev. *Opere complete*, vol. I, S. Petersburg, 1915).

²⁾ Stamati-Ciurea. *Op. cit.*, p. 29.

« Dracul să vă ia câmpiilor, că mult sunteți frumoase! ». Dar atunci ce s'ar alege din descrierea Bărăganului, pe care m'am încercat a o face eu românește?

Las dar pe Gogol într'ale sale, că mi-e teamă să nu mă prea dea de rușine »¹⁾).

Aceste cuvinte ni le spune Odobescu în *Pseudokinegheticos*, după ce intercalează o traducere foarte apropiată de textul rusesc al descrierii nopții din *Taras Bulba*.

Dar nici asupra lui Stamati-Ciurea influența lui Gogol nu are prea mare importanță. Numai sentimentul vastității stepei și al sălbăteciei naturii poate fi apropiat de acela al scriitorului rus. Faptul că amândoi își transpun descrierea lor în trecut nu este semnificativ, deoarece distanța în timp la Gogol e cu mult mai mare decât la Stamati.

« Pe atunci tot Sudul, toată întinderea pe care o presintă Rusia Nouă de astăzi, până la Marea Neagră a fost o pustie verde și virgină. Niciodată plugul nu trecea pe valurile nemăsurate ale plantelor sălbatece; numai caii, ascunși de ele ca de o pădure, le striveau cu picioarele. Nimic în natură nu putea fi mai frumos; toată suprafața pământului prezenta un ocean verde-auriu pe care au fost stropite milioane de flori diferite »²⁾). Aceeași închinare față de ceea ce este sălbatec și grandios o găsim și la Stamati-Ciurea.

« Pe la 1840, Bugeacul înfățișa șesuri, ce aveau asemănare cu preriile din America. Pe pământul țelinos vasta pășune îmbelșugată și sățioasă, pe care pășteau turme de oi de Spania și herghelii de cai de soiurile cele mai alese »³⁾), sau « Bugeacul se putea numi un adevărat Eldorado al vânătorilor, cuprinzând mii de păsări, ce se nmulțiau prin abundențele ierburi ale acelor șesuri ce se întind până la Dunăre cu ramificațiunea apelor ei »⁴⁾).

Pasaje care ar putea aminti de Turgheniev sau Gogol, ambii citați de Stamati în introducere, sunt foarte rare și lăaturalnice scopului ce l-a urmărit acesta descriind *O vânătoare din Basarabia*.

¹⁾ Al. Odobescu. *Opere complete*, vol. I, ediția II-a. Ed. « Minerva », București, 1915, pp. 114—115.

²⁾ Сочинения и письма Н. В. Гоголя. Редакция В. В. Каллата, томъ второй. Миргородъ. С. Петербургъ, 1896, p. 71.

³⁾ Stamati. *Op. cit.*, p. 14.

⁴⁾ Stamati. *Op. cit.*, p. 11.

Prin multe enumărări, prin comparații, prin descrierea ospetelor bogate și a pescăriilor dela Vâlcov, prin toate acestea autorul vrea să atragă atenția Românilor din afara Basarabiei asupra frumuseților, a bogățiilor și a tristeților meleagurilor robite.

În această scriere el intercalează tragedia încercărilor de des-naționalizare făcute de Rușii acelor vremi. Astfel guvernul rus a vrut « să colonizeze Caucazul cu Moldovenii halupnici din Basarabia, adică cu cei ce n'au încăput la împărțiala pământului luat dela proprietari » ¹⁾. Li s'au dat acestora câte 6 hectare de pământ, semințe pentru agricultură și material pentru construit case. Însă, spre mândria noastră: « *Urma urmelor a fost că emigranții moldoveni, cu femei și copii, desacii pe umeri, s'au întors îndărăpt la vechia lor miserie, găsind'o mai plăcută decât bogățiile din raiul Caucasului* » ²⁾.

Pentru a-și explica preferința unei vieți materiale mai grele, Stamati încheie:

« *Astfel de patrioți — după opinia mea — se află pe suprafața pământului numai la trei națiuni mari: ginta latină, germană și elenă. Deci nu-i de mirare, că Românii de aici s'au întors dela Caucaz, fiind de origină latină* » ³⁾.

Sper că acest singur pasaj este îndeajuns pentru a ne dovedi și originalitatea acestei descrieri, despre care, din modestie probabil, Stamati spune că a alcătuit-o pornind dela operele lui Turgheniev și Gogol. De altfel, delta îl preocupă aici pe Stamati mai mult decât steпа.

O bucată literară din *Răsunete din Basarabia* poartă titlul de: « Testamentul și memoriul unui nebun » ⁴⁾. Titlul are de sigur o mare asemănare cu « Însemnările unui nebun » al lui Gogol, din volumul *Arabescuri*. Ambele aceste opere caută să satirizeze anumite laturi ale societății. Atât Gogol cât și Stamati-Ciurea pun să lupte fantezia cu realitatea. Cu toate acestea, nu se poate contesta lipsa de originalitate a acestei creații la Stamati. Personajul scriitorului rus înnebunește din cauza unei vieți ratate de funcționar mărunț, fără putere de realizare, timid și stins. Gogol arată eta-

¹⁾ Stamati. *Op. cit.*, p. 37.

²⁾ Stamati. *Op. cit.*, p. 38.

³⁾ Stamati. *Op. cit.*, p. 39.

⁴⁾ Stamati-Ciurea. *Op. cit.*, pp. 107—147.

pele înnebunirii, luând date disparate, la care-și notează bietul funcționar halucinațiile fanteziste, care pun din ce în ce mai mult stăpânire pe realitate; până când acesta începe să se creadă regele Spaniei. Innebunit de mediul înconjurător și tiranizat de durerea de cap ce-l cuprinsese, bietul funcționar al lui Gogol evocă amintirea mamei sale pe care o imploră să-l salveze.

După cum se vede, opera scriitorului rus are, în primul rând, un interes psihologic și satirico-social.

Să vedem cum se prezintă «nebulul» lui Stamati-Ciurea. Acesta este talentat, sincer, având o seamă de concepții sănătoase despre lume. El este dus la balamuc, fiind un liber cugetător, dăunător stării sociale a Rusiei de atunci. Eșit din balamuc, rămâne impregnat de același idealism mistic și văzând iremediabila diferență a modului său de a judeca față de alți oameni, se sinucide. Pragul dintre «nebulia» personajului lui Stamati și echilibrul judecății omului normal nu este prea pronunțat, pe când funcționarul lui Gogol ajunge la o adevărată demență.

Asemănarea cu opera «Insemnările unui nebun» a scriitorului rus, se rezumă numai la titlu și la o tendință de satirizare. Această operă a lui Stamati este foarte interesantă. Cugetările «nebulului» său ajung la aprecieri triste asupra lumii și vieții umane, dar îngrozitor de adevărate. Scriitorul basarabean apare, în unele pasaje ale acestei opere, un mai bun artist al cuvântului și al fanteziei decât în celelalte opere ale sale.

* * *

Am făcut o sumară cercetare a câtorva din aspectele pe care ni le oferă opera scriitorului Constantin Stamati-Ciurea. Am văzut și din puținele sale tipărituri românești cât de multilaterală și interesantă este opera acestui bătrân boer basarabean, care, timp de 50 de ani (1848—1898) a mănuit condeiful, dacă nu totdeauna în limba sa maternă, din cauza vitregiei soartei, cel puțin aproape totdeauna cu gândul la provincia sa natală.

De sigur că i se cuvine un loc în istoria literaturii românești pentru opera sa care a fost apreciată în vremea sa și în Rusia asupritoare, și de Regele Carol I al României, care i-a «conferit în anul 1895» medalia «Bene merenti»¹⁾.

¹⁾ Stamati. *Răsunete din Basarabia*, p. 4.

Nu trebuie însă să uităm niciodată că au fost puțini Români din provinciile subjugate, care au putut să spună ca Stamati:

« Națiunea noastră cu mândrie își ridică fruntea din noianul veacurilor și privește în jur cu dispreț spre foștii ei dușmani, ce au frământat-o sub picioare și la urmă singuri s'au desființat, neputând-o răsturna de pe temeliile așezate de uriașul Roman. Pe așa temelii se înalță piramidele în mijlocul pustiurilor, măcar că peste ele trecură generații multe cu semețe cuceriri, cari la urmă se prefăcură în nisip, atunci când acele zidiri uriașe stau și vor sta neclintite sub arșiță și vijelii, în preajma urgiilor elementelor turburate » ¹⁾.

VALERIU ȘT. CIOBANU

¹⁾ Stamati. *Op. cit.*, pp. 275—276.

OBIECȚIUNILE RUSIEI CONTRA DREPTURILOR NOASTRE ASUPRA BASARABIEI

În 1878, la congresul dela Berlin, se discută pentru prima oară, în contradictoriu, între Rusia și România drepturile la posesiunea Basarabiei. Pentru că atunci se pune numai problema celor trei județe din Sudul Basarabiei, discuțiunea este dusă mai mult în jurul prevederilor tratatului dela Paris (1856).

Principele Gortschakof și Conte Schuvalov cer ca acest teritoriu să fie dat Rusiei, pentru că posesiunea lui nu ar împiedeca libera navigațiune pe Dunăre, așa cum a apărut la data tratatului dela Paris, și cum reiese din textul art. 20 a acestui tratat... Apoi Moldova, căreia i-a fost anexat acest teritoriu, contrar tratatului și neținând seama de opoziția guvernelor europene, s'a unit cu Muntenia, alegându-și un principe străin. Ori teritoriul în litigiu fiind anexat numai Moldovei singure și situațiunea fiind schimbată, România nu-l mai poate păstra. Argumentele au părut destul de slabe, chiar acelora care le expuneau, astfel că Conte Schuvalov e nevoit să recunoască: « Chestiunea Basarabiei putea să fie privită de Rusia ca o chestie de ambiție, de interes sau ca o chestiune de onoare. Rusia a vrut să o reducă la o chestiune de onoare ». Și din această cauză, probabil, propune să se facă un schimb de teritorii, România să primească, în schimbul celor trei județe, Dobrogea ¹⁾.

¹⁾ Recueil des actes internationaux de l'empire Ottoman-Gabriel Norandunghian, vol. IV, pp. 80-83.

Ca să dea mai multă greutate acestei propuneri, principele Gortschakof reamintește că toate drepturile și privilegiile pe care le-a obținut România în curs de un secol se datoresc sacrificiilor și sângelui vărsat de Ruși. Și în viața politică, ca și în viața privată, de multe ori acela căruia îi faci servicii din prieten se transformă în dușman.

Este cunoscut răspunsul lui I. C. Brătianu și M. Kogălniceanu; este posibil că acesta să fi determinat pe plenipotențiarul ruși să stăruie ca independența României să fie condiționată de cedarea teritoriului Basarabiei de Sud, fiind deci un omagiu adus argumentării din memoriul românesc, la care nu au obiectat nimic.

După patruzeci de ani, problema Basarabiei se pune din nou, de data aceasta la Paris, situația fiind alta. România cere recunoașterea unirii Basarabiei în urma votului Sfatului Țării. O delegațiune improvizată de foștii demnitari ai Rusiei țariste Prințul Lvov, Maklakof, Sazonov, N. V. Tshaicovski și un revoluționar, B. Savincov supun conferinței memorii.

Dacă lăsăm de o parte problema etnografică, cererea de plebiscit și altele cu caracter pur formal, nu putem să nu ne oprim la expunerea obiecțiunilor cu caracter istoric:

« Se cuvine în primul rând să nu uităm că unirea Basarabiei cu Rusia nu a fost niciodată urmarea unui act de violență împotriva României. Basarabia a fost reunită Rusiei în 1812, la această epocă România nu exista încă și Basarabia nu era decât o parte a provinciei dunărene « Moldova » care, cu același titlu ca și Valachia, era sub dominația turcă. De multă vreme, Rusia apăra aceste provincii de Turci. În 1812 Basarabia a fost liberată cu totul și a fost reunită Rusiei, deci nu a fost un act de violență împotriva României, ci, dimpotrivă, un act liberator împotriva Turciei. La 1856, la congresul dela Paris, Rusia învinsă în campania din Crimeea, nu a primit orașele și teritoriile cucerite de aliați decât în schimbul cesiunii unei părți din Basarabia, în vecinătatea Dunării. Numai o mică porțiune din Basarabia a fost cedată puterilor victorioase și retrocedată de ele în parte Moldovei, provincie turcă, în parte direct Turciei. Congresul dela Berlin a dorit să șteargă concesiunile estorcate Rusiei prin congresul dela Paris; România a fost recunoscută « stat independent », cu condiția ca ea să cedeze partea din Basarabia desprinsă din Rusia, prin Congresul dela Paris, în

schimbul unui teritoriu mult mai mare care îi dădea acces la Mare. România a acceptat aceasta, deci se vede că Rusia nu a uzat niciodată de forță pentru a lua ceva României » ¹⁾).

« Rusia nu a făcut nici o nedreptate României când a liberat Basarabia de Turci, pentru că a liberat-o și de principatul Moldovei, în compunerea căruia intra, și pentru că România nu exista încă, era just și drept să facă acest lucru, mai ales că România neexistând nu putea nici să protesteze, nici să sufere nedreptăți, nici să se bucure de protecțiunea pe care au acordat-o Rușii în curs de secole « Provinciilor » Dunărene, aflate cu același titlu sub dominația Turcă. Basarabia s'a liberat în întregime și complet de Turci, pentru că s'a alipit Rusiei și de sigur pentru că a fi unit Rusiei înseamnă să fii completamente și în întregime liberat ».

Dar de ce să uităm că provincia turcească Moldova nu era provincie și nici turcească, ci un stat, un principat, cum se exprimă Rușii despre ea în toate tratatele ce le încheie cu Turcii, în cursul unui secol; ea se afla sub suzeranitatea Turciei și tributară ei exact cum a fost și Marele Ducat al Moscoviei sub Tătari, atunci când Moldova nu era în această situația. De ce Marele Ducat al Moscoviei nu era provincie tătarască, cu același titlu cu care Moldova era sub dominațiunea turcă?

Moldova a devenit România, după cum altădată Marele Ducat al Moscoviei a devenit Rusia. Moldova a devenit Românie cu trupul amputat, cu rana amputării nevindecată. Alipirea Basarabiei la România a vindecat această rană, a redat integritatea corpului. România nu s'a născut prin generație spontană, ea a existat înainte sub altă formă și continuă să existe cu toate drepturile și obligațiunile ei anterioare, nu este o firmă comercială a cărei emblemă au luat-o alți componenți, și de aceea nu i se poate nega dreptul de a relua ceea ce este al său. Rusia nu putea căpăta dela Turci mai multe drepturi decât le aveau aceștia asupra principatului Moldovei; cum ei nu aveau decât un drept de suzeranitate asupra statului și nici un drept asupra teritoriului și în urmă pierzând și dreptul de suzeranitate, după cum Rușii au pierdut la 1856 dreptul de protectorat asupra Principatelor, deținerea

¹⁾ L'occupation Roumaine en Bassarabie-Documents Paris, 1940 pg. 125.

Basarabiei nu era justificată prin nici un drept, ci era un simplu fapt care trebuia să ia sfârșit.

Rușii au luat Basarabia prin luptă, au luat o parte din Moldova, ocuparea s'a făcut cu armată; cum au reușit să facă acest lucru fără violență și cum au putut deține teritoriul fără a întrebuița forța e o problemă, a cărei soluțiune a găsit-o numai acela care a născocit că ești liber numai fiind încorporat Rusiei.

La 1856 Rûsia este bătută de puterile aliate, care ocupaseră parte din Crimeia prin tratatul dela Paris. I se iau județele Cahul, Bolgrad și Ismail care se anexează principatului Moldovei; pentru Ruși această operațiune este un schimb, pentru că cedează un teritoriu care nu fusese ocupat. Dar fiindcă acest schimb a fost estorcat, România a fost recunoscută ca țară independentă, cu condiția ca să-i cedeze Rusiei aceste trei județe. Serbia devenită stat autonom, cu puțin înainte, nu are ca noi o clauză în plus peste aceea privind egalitatea în drepturi a locuitorilor de alte confesiuni și libertatea cultelor.

Aceasta este dovada peremptorie a unui schimb acceptat de bună voie, nu estorcat cum fusese acela pe care l-a făcut Rusia la 1856, căci prin art. 46 al tratatului dela Berlin teritoriile dobrogene ne-au fost date pur și simplu, fără să se facă măcar cea mai mică aluzie că ar reprezenta o contra-valoare sau o renunțare.

Acesta este titlul formal internațional, dreptul pe care îl pretinde Rusia asupra Basarabiei, drept care susținea că a fost recunoscut prin tratate internaționale. Cu acest drept a deținut ea Basarabia și a negat înaintea conferinței dela Paris structura etnografică a Basarabiei, drepturile naționalităților și Unirea. Dar argumentele acestea fiind de aceeași calitate nu au putut prinde, și Basarabia ne-a rămas.

În 1924, la Viena au venit reprezentanții Rusiei sovietice, care au repetat însă același lucru, dar pe semne că s'au plictisit de argumentul istoric, astfel încât într'o ședință au apucat să declare că deși drepturile Rusiei Țariste au trecut asupra Guvernului U. R. S. S., acesta nu susține drepturile istorice privind Basarabia și nu insistă la menținerea Basarabiei în sânul Uniunii Sovietice (31 Martie 1924).

Procesul se învechea. Acum se consumau talente sovietice, cerneală și elocință. S'a înființat Republica Moldovenească. S'au

găsit niște învățați sovietici care au descoperit că Moldovenii nu sunt Moldoveni, nici Români, nici Ruși, dar trebuie să fie proletari, și Basarabia și chiar Moldova trebuie să intre în republica Moldovenească. Apoi s'a așteptat revoluția mondială.

Cum aceasta, contrar așteptărilor lui Stalin, nu mai venea, Rușii, au hotărât să libereze Basarabia și fără revoluție tot ca și în trecut fără violență, ca să arate că oamenii trec, dar argumentele rămân.

Deunăzi trecând pe stradă, portretul lui Stalin, afișat de serviciul nostru de propagandă, mi-a adus în minte prin antiteză imaginea prințului Gorciacof, elegant, cult și distins, coborînd din gravura care figurează în toate cărțile de istorie pentru clasa treia de liceu și totodată mi-a reamintit argumentul său că ar trebui să fim recunoscători Rusiei pentru că s'a gândit la noi, ne-a mai scutit din când în când de tributul plătit Turcilor și și-a vărsat sânge pentru noi și drepturile noastre. Trebuie să fi fost foarte supărat când Kogălniceanu i-a răspuns că România își amintește și de sacrificiile pe care le-a făcut și ea pentru mărirea și gloria Rusiei dela Petru cel Mare încoace și, cu toată recunoștința, nu poate să uite Basarabia. Dacă au stat împreună de vorbă, de sigur că s'a apropiat de ei și Contele Șuvalov spre a repeta că, pentru Rusia, Basarabia e o chestie de ambiție.

AUREL CAZACU

PREZENȚA BUCOVINEI

Cu trunchierea inumană din 28 Iunie 1940, provincia dela Nord s'a încrestat îmbrobonată de sânge și lacrimi în conștiința națiunii românești, iar gestul eliberator al soldatului român din 5 Iulie 1941 n'a făcut decât să șteargă acest chip cu aiasma vitejiei străbune, să-i purifice durerea, ridicând mândra Țară a fagilor, într'un neasemuit răsărit de soare din care nu va păli nici-odată.

Un an, am urmărit cu inima strânsă, veștile ce puteau veni de peste hotar, și multora din noi nu le-a căzut arma din mână dela retragerea fără sens din acea vară grozavă și întunecată a sacrificiilor noastre. De ce ne simțeam străini aici, pe străzile Bucureștilor, la Piatra-Neamț sau la Breaza, unde rosturi vremelnice ne-au purtat pașii, de ce privindu-ne în ochi îi simțeam lăcrimând fără să vrem și de ce acești minunați munteni încercau zadarnic să-și îndeplinească, fără adânci tresăriri, oficiile de gazdă?

Incepeau vânturile toamnei și desnădejdea abia se masca, involuntar, cu un zâmbet de conveniență, care arăta mai mult genurile în care ne prăbușeam. Apoi veni iarna și îngroziți de a nu cădea răpuși definitiv, am crezut. O credință oarbă, imposibilă, într'o triumfală înviere, într'o atotcuprinzătoare justiție permanentă care veghea peste noi, păzindu-ne de moartea în întunec. Ne-am scuturat și ne-am pipăit. Trăiam; eram încă noi. Ne-am uitat în ochii prietenilor și ai trecătorilor de pe stradă și i-am văzut incendiați de aceeași credință. Ne-am gândit la viețile noastre și am înțeles că ele mai puteau fi jertfite. Și atunci ne-am bucurat. Știam că totul putea fi salvat și viețile noastre puteau fi mântuite. Eram liberi, despovărați, de sarcina cine știe căror

blesteme. Ne gândeam surâzând că, poate în 1918, totul mersese prea ușor, că sângele românesc nu înroșise destul apa Prutului. Acum, eram gata. O! ni-l vom da cu vârf și îndesat, până la ultima suflare. Eram așa de siguri de asta, că mângâiam zărilor și timpul și imploram stihiiile să se desfășoare cu un ceas mai de grabă. Încă din Decembrie, se ridica din truda mâinilor noastre, linia formidabilă de cazemate și amestecându-se cu viforul și trâmbele de zăpadă, ele creșteau fantomatic, una cu pământul, arătându-și piepturile lucii, masive, de nebiruit. Presimțeam, însă, că nu vom avea nevoie de ele și le priveam cu condescendență, ca pe niște camarazi de ispravă, dar pe care știi că trebuie să-i lași îndărăt.

Și peste toate prezența Bucovinei, a Basarabiei, a Ardealului. Ciudat, cum se legau aceste plaiuri și zări în memoria oamenilor. Vorbind de Bucovina, ochii se încetșau după Basarabia și Ardeal. Vorbind de Basarabia și Ardeal, o lacrimă se prelingea după Bucovina. O unitate a sufletului și pământului românesc. Aur iradiind, putere, tinerețe, iradiind veșnicie, forță a naturii, fluviu legănat între maluri eterne și trecând peste ele. Astfel trecem, călăuziți de înaltele stele, lăsând în urmă câteva pocale de otravă și un snop de trupuri la Sarmisegetuza, un mormânt proaspăt la Putna și o coroană voevodală deasupra, un trup sfărțecat la Turda și un cap la Mănăstirea Dealului. Regi la Curtea de Argeș și regi urcând treptele viitorului. Și sânge, sânge pretutindeni. De când falangele lui Boerebista războiau la Olbia, Odessa de azi, și pumnalul get sclipea în fața zidurilor Mesambriei, veacurile s'au tencuit în această parte a lumii cu sângele nostru. Și clădirea a fost temeinică și aspră ca zidurile Cetății Albe și măreață ca Cetatea Hotinului. Și noi ducem iubirea și mânia acelor vremi izbăvitoare și ne frământăm să ajungem la înălțimea puterii lor de jertfă și, uneori, cădem striviți de șovăelile zilelor de azi.

Și iată, primăvara se apropie și zărilor istoriei prind a miji. Bucovina se pierde într'o feerie de lumini și ochii noștri primesc efluvii de viață, ce vin din spre pământul năzuințelor noastre ca pe o rouă și o binecuvântare. Prutul vorbea și Tețina vorbea și Cernăuții adulmecau clipele învierii sale. Și vedeam țărani înveșmântându-se noaptea pentru a primi curați vestea luminată.

O! ziduri despărțitoare ridicate de oameni, ce firavă e stavila voastră când împotriva se ridică uraganul de foc al sufletelor ce nu se pot despărți. În acele zile, când la Radio și în presă, Bucovina devenise o certitudine calmă ca și munții și colinele ei, am înțeles că Bucovina era cucerită. Ea se cucerea, devenind a noastră prin sângele vărsat pentru ea, prin puterile năpraznice ce izvoarau de sub lespezile și din măduarele ei.

Am înțeles că dacă noi mergeam spre dumbrăvile și satele ei primitoare, Bucovina grăbea spre noi din străfundurile istoriei, aducând, în prezentul turbure, pași înfiorați de voievozi, strigătele de izbândă din Codrul Cosminului, șaptele celor morți în pulbere și jurămintele celor ce veneau după ei.

Acolo în răcoroasele văi ce adăpostesc mănăstirile, în satele pitite în umbra munților, pe colinele dulci și de-a-lungul apelor curgătoare, ai crede că vremea a încremenit pe loc și în văzduhul strălimpede ea păstrează ca într'un fantastic tipar gânduri și vorbe străvechi, ce nu pot să moară. Chiar țăranii par desprinși din anii lui Ștefan cel Mare. Vorba lor blajină scapără uneori în tășuri adânci. Te privesc în ochi și în două trei vorbe te-au ghicit dacă ești de-al lor. A fi de-al lor înseamnă să vorbești într'un anumit fel cu ei, să ai o comuniune de spirit identică și o curățenie de suflet cu totul deosebită; numai astfel ți se împărtășesc necazuri și dureri ascunse, revolte și amărăciuni, care te uimesc prin discreția nobilă cu care ți-s comunicate și prin sensibilitatea rară în fața nedreptăților. Celor ce vor să-i cunoască superficial, le arată o față amabilă, de circumstanță, când nu devin ironici, mai ales față de orașenii de tip comun; în fond se păstrează neîncredători, impenetrabili față de o lume străină, care nu le spune nimic.

Totuși, acești țărani, care formează adevărata comoară a Bucovinei, sunt sensibili la marile curente de idei și, în linii generale, am putea afirma că instinctul lor politic a funcționat fără greș, alegând calea unui naționalism dârz și fără expediente, încă imediat după război. Față de personalitățile autoritare, impunătoare prin cinstea și seriozitatea lor, manifestă un cult demn și ostășesc.

Cum s'a manifestat, așa dar, prezența Bucovinei în viața publică a României după reintegrarea din 1918 și care ar fi misiu-

nea ei pentru viitor? Care ar fi nota dominantă pe care această provincie ar aduce-o construcției armonice a României de mâine? Care sunt tendințele generale ce se desprind din trecut și cum se orientează pentru viitor?

Iată întrebări, cărora chiar dacă nu li s'ar da un răspuns complet, ne par suficient de actuale pentru a fi puse și discutate aici.

După răpirea Bucovinei în 1775 și încorporarea ei la imperiul austriac, viața românească n'a putut fi zăgăzuită prin hotărârile Cordunului și legăturile cu Moldova au continuat cu aceeași intensitate și după statornicirea noilor frontiere. De atunci și până în 1918 se pot cita numeroase cazuri de naționalism, manifestat fie prin aderarea fățișe la actele politice ale Românilor din Vechiul Regat, fie prin treceri demonstrative în mijlocul lor. Astfel în 1877, un grup de tineri din Cercul Arboroasa, societate studențească și expresie a unui curent adânc protestatar, în frunte cu marele Ciprian Porumbescu, au curajul să trimită o telegramă de azeziune, cu prilejul sărbătorii a 100 de ani dela uciderea lui Grigore Ghica Vodă, fapt ce le aduce săptămâni de temniță grea, de pe urma cărora compozitorul imnului « *Pe-al nostru steag e scris uniune* » se alege cu o boală de piept ce avea să-l răpuie, în anii unei tinereți sbuciumate.

Treceri demonstrative se pot cita: aceea a poetului Dimitrie Petrino, Constantin Hurmuzaki, Dimitrie Onciul, George Popovici (George Robeanu), care aduc în viața publică a României înainte de 1918, elanuri răscolitoare, unite cu o sobrietate și un simț al măsurii, care vădeau educația germană, în care fuseseră crescuți.

Se observă deci, o puternică și manifestă tendință, gravitând în spre Iași și București. Spiritul public e format în Bucovina de « Junimea Literară ».

Spiritul românesc constructiv s'a manifestat în provincia de Nord, în măsura în care reprezentanții ei au cunoscut nevoile locale și au știut să impuie satisfacerea acelor nevoi. Astfel, Cernăuții au fost dotați cu o serie de clădiri publice moderne, în baza cărora se poate afirma rolul civilizator al Statului român, asupra ținutului dela Nord. Construirea unui măreț cămin de ucenici, a unei monumentale Case a Asigurărilor Sociale, a unei cetăți universitare, iar în studiu era construirea unui imens palat

pentru o Bibliotecă publică și universitară, ca în marile centre de cultură din Apus.

De asemeni, nu a fost cruțat nimic pentru ca satele și orașele bucovinene să fie înzestrate cu importante edificii publice, licee, școli de tot felul, biserici, primării, continuându-se în acest mod spiritul românesc constructiv și civilizator.

Bucovinenii nu au adus în viața publică preocupări de strâmt regionalism, ci atențiunea lor s'a îndreptat cu egală sollicitudine asupra tuturor categoriilor profesionale. Intre legile importante care dăinuiesc și a căror valoare se reliefează pe zi ce trece, este *Legea pentru pregătirea profesională și exercitarea meseriilor* din 1936, care unifică regimurile muncitorești din Ardeal, Bucovina și Basarabia și cele din vechiul Regat, creând condiții prielnice pentru viața și dezvoltarea profesională a muncitorului român. Pe același plan, de necesitate națională, se situează legea muncii de folos obștesc, legea de unificare a Camerelor de muncă, etc. Cămine de ucenici precum și monumentale Case de Asigurări Sociale au răsărit la Cluj, Oradea, Deva, Dej și Tg.-Mureș, afară de construcțiile din Cernăuți, rămânând să înfrunte viforita unei străjuiri străine, dovedind în același timp misiunea civilizatoare a Românilor.

Se poate afirma că ideologiile mai mult sau mai puțin autohtone, câte s'au vânturat după război în România, n'au avut decât o aderență formală cu spiritul revoluționar constructiv, ce prindea forme și se desăvârșea în Bucovina, ca rezultat a unui îndelungat proces de lupte și străduinți din această provincie. Dela jertfa de sine a lui Ciprian Porumbescu, în temnițele reci ale poliției austriace, Bucovina nu și-a putut impune energiile creatoare pe plan politic și constructiv, menținându-se pe o poziție de rezistență și conservare națională în fața tendințelor de desnaționalizare manifestată de stăpânirea austriacă. Unirea din 1918 a deslănțuit aceste forțe, și modul echilibrat, ponderator și în același timp majestos, cum s'au desfășurat, ne face să întrevădem latențele minunate ce zac în această provincie.

Nu vom aminti greșelile grave ce s'au făcut și care stau pe buzele tuturor, dar dacă cea mai primejdioasă s'a dovedit a fi vrajba și neînțelegerile dintre fiii aceleiași regiuni, atunci vino-vați suntem cu toții. Suferințele unui an și sângele ce a curs din

belșug a fost de ajuns, credem, ca să potolească trufia celor mari și să coboare glasurile celor revoltați. În tăcerea curată din fața altarelor redade luminii și din fața mormintelor restituite lacrimilor noastre să nu auzim decât glasul dreptei rațiuni. O mare familie românească va lua locul nemulțumirilor, ambițioșilor, strângătorilor de averi în paguba altora, cârcotașilor, leneșilor și neisprăviților, de care ne-am împiedicat la fiecă pas, în ultimele două decenii și care au făcut atâta rău țării acesteia. Mijloacele folosite până acum s'au dovedit inutile și dăunătoare. Ele au sporit răul și au mărit haosul și nesiguranța. Trebuie ca printr'un consimțământ tăcut al celor bravi din această nație să se stârpească în mod radical condițiile de existență în care cei răi au putut să evolueze și, în același timp, să se acorde toate posibilitățile de dezvoltare pentru ca nebanuitele energii ale neamului românesc să-și poată extinde activitatea creatoare. Cei ce vor să muncească trebuie puși cu orice preț în condiții optime de muncă, pentru ca efortarea ordonată să fie răsplătită așa cum merită. Numai atunci, această familie românească se va simți prosperă, mulțumită, îmbelșugată. Ea va fi scutită de frământările sterpe ce le aduce sărăcia, în măsura în care va crește îndrăzneala în întreprinderi, gustul riscurilor, cinstea și eroismul muncii în viața privată, disciplina și punctualitatea, etc.

Aceste acțiuni menite să sporească unitatea familiei românești trebuie considerate ca lucrul cel mai de preț și recompensate ca atare, restabilind valorile.

Care va fi rolul ce va avea Bucovina în perioada ce va urma, de restaurare a drepturilor națiunii muncitoare?

În provincia dela Nord, din timpurile stăpânirii străine, epocile de luptă au alternat cu epoce de liniște și creație. Liniștea era numai aparentă, căci în adâncuri se frământau năzuinți și idealuri care cereau noi jertfe și sacrificii. În ultimele două decenii, activitatea constructivă s'a desfășurat cu amploare și urmele ei se văd presărate pe tot pământul țării. În același timp se plămădea în viziunea poporului, imaginea uriașă a unei țări, stăpână la ea acasă, și se poate afirma că Bucovina a fost cea dintâi prezentă cu jertfele și cu aleasa curăție a sufletelor, alături de acest ideal. Perioada constructivă și de renaștere, ce o trăim azi

și ale cărei înfăptuiri abia le întrezărim, va găsi pe luptătorii bucovineni, pe cei mai tineri și pe cei mai în vârstă, uniți în înțelegerea noilor vremi, satisfăcuți cu toți deopotrivă, fiecare la rosturile lor; dela înălțimea credințelor lor vor contribui și mai mult la propășirea neamului românesc de pretutindeni. Când vor fi chemați la conducere, vor avea în suflet ecoul luptelor duse, dar și judecata calmă și rațiunea senină a intereselor permanente ale familiei românești.

Indiferent cum se va face selecția, suntem siguri, că, în măreața operă de refacere, Bucovina va avea partea ei de contribuție, datorită luptelor nepregetate pentru credințe și idealuri ce s'au dovedit biruitoare.

IULIAN VESPER

CÂNTEC DE PLECARE

Mâne chiar m'oi duce, oi pleca.
Dați-mi aripi, zărilor, de grabă!
Eh, mă chiamă stepa basarabă,
Glasul ei și amintirea ta.

Nu știu de-i aevea sau e vis.
Uite casa, părăsita casă.
Tu-ai să fii mai albă, mai frumoasă,
Sufletu-ți mă va primi deschis.

Eu ți-oi, strânge sânii pârguiți
(Buzele de-un an nesărutate)
Și-om uita de vechile păcate —
Iar vom fi, Tamara, liniștiți.

Frunză verde, frunză de gutui,
Cine-aleanul să mi-l potolească?
Numai țara asta rumânească,
Dragostea și apa Nistrului...

PRIBEGIE

Troițele stau lângă amintire:
Imbătrânite semne și icoane.
Pe drumul colbăit de-o stea subțire,
Trec băjenari și scârțâie chervane.

E-aproape seară. Pasărea luminii
Agonizează sub imensa domă;
Nădejtile și-au prăpădit mălinii...
Ce dor se sbate 'n piept, ca o fantomă?

În urma noastră vâltoresc izvoade.
Bătrânii, morți, ne blestămă păcatul.
Nu plângeți voi, moldovenеști noroade, —
De grabă iar s'o lumina veleatul!

SERGIU GROSU

TIPĂRITURILE ROMÂNEȘTI ÎN BASARABIA (1812—1918)

Continuitatea spiritului românesc, în provincia rășluită în 1812 până la actul măreț dela 27 Martie 1918, s'a făcut mai ales prin tipărituri. Lipsa cărților de slujbă bisericească, necesitatea de-a vesti poporului românesc hotărârile noii stăpâniri, ca și nevoia de-a avea cărți începătoare de învățătură sunt pricinile pentru care Mitropolitul Gavril Bănulescu întemeiază la Chișinău tipografia exarhicească. Această tipografie era după modelul tipografiilor din țările române, în ceea ce privește litera, gravura și hârtia.

Mai întâi Liturghierul, Psaltirea, Molitvenicul, Ceasoslovul, Minei de obște; apoi Bucoavne, Gramatică, Manifeste imperiale și dispoziții administrative. Sub îngrijirea Mitropolitului Gavril se tipăresc la St. Petersburg: Noul Testament (1817), Noul Testament (1819) și Biblia (1819).

Arhiepiscopul Dimitrie, urmașul și ucenicul mitropolitului Gavril, îi continuă opera. În lunga sa arhipăstorie, de peste 20 ani, a tradus, a îndrumat și tipărit: Slujbe, Învățăture, Bucoavne, Catehizituri, Liturghii, Forme de ectenii, Table și Gramate. În același timp, ocârmuirea civilă publică: Așezământul Ocârmuirii Basarabiei, Așezământul țăranilor, Pentru organizarea ocolașilor, Inștiințări pentru recensământ, pentru ușurări fiscale, Ucazuri în legătură cu holera, cu răscoala din Polonia, Pravila, Table pentru datoriile locuitorilor și Manifeste împărățești în legătură cu evenimentele familiare.

Impulsul pentru tipăriturile românești îl dădea *tradiția cărturească* a Mitropolitului Gavril și a arhiepiscopului Dimitrie.

Sub cel dintâi, se tipărise în Moldova numeroase cărți, iar cel de al doilea stătuse câțiva ani la Iași, unde și învățase.

Pentru a fi feriți de bănuiala în moldofilism, acești ierarhi întrebuințează termenul de *valah* și *român* în traduceriile cărților ca și în reproducerile de pe tipăriturile moldovenești. Aceasta până la moartea țarului Alexandru I. Ideea de Român e mai puțin periculoasă decât cuvântul «moldovean». De aceea, în raportul către Sf. Sinod, Mitropolitul Gavriil scrie că a tipărit Bucoavna (1815) în limbile slavă și valahă, iar Liturgia (1815) în limba rumânească. Molebnicul (1815) se tipărește întâi în românește. Urmarea cântării de rugăciune... s'au tălmăcit pe limba românească (1816), Dumnezeiasca scriptură... de pe tălmăcire Românească (1819), pentru ca față de slujitorii bisericii aceeași liturghie (1815) să fie tipărită *pre limba noastră moldovenească*; pentru preoții Moldoveni a Eparhiei aceștia (1816) s'a tălmăcit pre limba românească... pentru trebuința și înlesnirea slujitorilor bisericești moldoveni (1817). Același lucru se vede și în tipăriturile Arhiepiscopului Dimitrie. S'au tipărit pre limba românească de pre cea Slavonească (Datoriile presviterilor de popor, 1823), s'au tălmăcit pe limba românească (1826).

Incepând cu anul 1845, deși în fruntea Bisericii se află episcopi cu totul străini de limba românească, aceștia se conformează spiritului timpului și atitudinii țarului Nicolae I, ocrotitor al Ortodoxiei, ca și marilor reforme ale țarului Alexandru II-lea. Astfel se creează o adevărată epocă de înflorire a tipăriturilor românești. Se tipărește Evanghelia, Tipiconul, Penticostarul, Triod, Octoih, Psaltire, Anthologhion, Chiria Codromion, Ceaslov, Liturghii, — lucrări cu adevărat monumentale. Apoi: Invățăături, Catehizisuri, Acatiste, Slujba sfinților, Instrucții, Strigări, Rândueli de rugăciuni, Ucazuri, Forme de ectenii, Foi metricate, Gramate. Pentru întâia dată, apar cuvântările vestiților predicatori: Episcopul Inochentie și Protoiereul Puteatin, alături de edițiile repetate ale Bucoavelor.

În tipografia lui A. Popov apar astfel de lucrări particulare: Contractul normal (1846), Operele lui Ion Sârbu, traduceriile Preotului Ion Dogari și însemnatele manuale a lui I. Doncev (1865), tipărite și cu caractere latine.

Incepând cu domnia țarului Nicolae I și până către sfârșitul domniei țarului Alexandru al II-lea apar o seamă de tipărituri:

Gramatica lui Șt. Margella (S. Petersburg 1827), Crestomația (1840) și Gramatica limbei valaho-moldovenești (S. Petersburg 1840) a lui I. Hâncu, Curs pritiv de limba rumână (1865), Abecedă rumână (Chișinău 1865) a lui Ion Doncev, Convorbiri ruso-române (1877), în care termenele de român și valaho-moldovean sunt întrebuintați în scop de a arăta legătura cu limba vorbită în Principalele Române. Aceasta mai ales se evidențiază în broșura de polemică politică, a lui Ion Ciorescu: Glasul Românilor din Basarabia (1865).

Administrația locală civilă continuă a tipări și a tălmăci « în moldovenește » însemnate manifeste despre desființarea iobăgiei, despre recensământul populației, despre așezământul pentru țărani sau legi lămuritoare, învățături privitoare la holeră și circulări.

Toată această mulțime de tipărituri într'un interval de douăzeci și cinci ani. Dar odată cu moartea Arhiepiscopului Antonie începe epoca de decădere a tipăriturilor. Urmașii săi au mers până acolo, încât au închis tipografia. Scumpetea tiparului ca și curentul poporanist din Rusia vor fi alte piedici împotriva tipăriturilor particulare. Regimul autocrat al țarului Alexandru al III-lea, aplicat în biserică de ober-procurorul C. Pobedonostev, se va impune și față de tipăriturile românești.

Epoca de decădere a tipăriturilor se caracterizează prin numărul mic al tipăriturilor, prin apariția de dicționare și cărți doar pentru gospodăria și sănătatea norodului. În acest timp cele mai multe manuscrise populare se scriu cu litere rusești și cirilice. Se răspândesc atunci Ceaslovul tipărit la mănăstirea Neamțului (1874) și Biblia tipărită la Viena (1881), dar cu caractere cirilice, precum și o seamă de tipărituri poporane trimise mai ales dela Sibiu, București și Iași prin satele moldovenești.

Odată cu revoluția rusească, încep a se tipări broșuri revoluționare, precum și ziarul *Basarabia* (1905). Se ridică problema drepturilor naționalităților și a limbii materne în școală și biserică. De aceea Tipografia eparhială, înființată în 1906, începe a tipări cărți de primă necesitate pentru norod: Psaltirea, Cartea de rugăciune, Cartea de învățătură a legii lui Dumnezeu, Viețile sfinților, Rânduiala mărturisirei, Acatiste, etc. De altă parte, tânăra generație scoate ziarele: *Basarabia* (1906), *Moldovanul*,

Glasul Basarabiei, Cuvânt Moldovenesc; revistele: *Luminătorul, Cuvânt Moldovenesc*, precum și cărți didactice sau numai de cetire.

Sărbătorirea centenarului rășluirii Basarabiei și publicarea în mii de exemplare în limba română a gramotei și rescriptului Țarului Nicolae al II-lea, dau totuși prilej ca în anii următori să se înmulțească tipăriturile românești cu caracter profan, alături de cele religioase. *Evangelia ruso-moldovenească* se tipărește în 250.000 exemplare. Incep a apărea calendare și colecții de cântece. Se dau concerte moldovenești și se tipăresc foi volante de Frățimea Nașterii lui Hristos, în 10.000 exemplare.

În această perioadă termenul de Român este proscris și ostentivii tipăriturilor se vor sili să transpună « de pe românește pe moldovenește » (1914) hrana sufletească a norodului.

Anii 1917—1918 sunt caracterizați prin numeroase scrieri politice revoluționare. Strigările către ostași și Moldoveni de pe fronturi, programele congreselor, proclamațiile diverselor comitete. Periodicele și cărțile tipărite: *Istoria Românilor, Autodictatul limbii române etc.*, arată că mișcarea naționalistă cuprinsese întreaga provincie.

Prin urmare tipăriturile românești cunosc în Basarabia următoarele patru epoci:

- I. Epoca tradiției, dela 1812—1844.
- II. Epoca înfloririi, dela 1845—1870.
- III. Epoca decăderii, dela 1871—1905.
- IV. Epoca renașterii, dela 1906—1918.

În cadrul acestor epoci s'au tipărit circa 1300 cărți și foi volante. După locul tipografiei, ele se împart în cele tipărite la:

Tipografia exarhicească (1813—1821) duhovnicească și a casei arhieresti (1822—1879) din Chișinău.

Tipografia lui Akim Popov din Chișinău (1846—1878).

Tipografia ocârmuirii Oblastei (Guberniei) Basarabiei 1815—1918 din Chișinău.

Tipografiile din S. Petersburg: a Senatului, a Sinodului, a lui Nic. Grecea (1819), a lui V. Condurov (1877), a Departamentului Obștei Învățări (1827), a Academiei Imperiale de Științe (1840).

Tipografia Eparhială din Chișinău (1906—1918).

Tipografiile lui Dezideriev, Cașevschi, Iacubovici, Șliomovici, Rozenberg etc.

Tipografia din Moscova, Odesa, Bolgrad, Bălți, Chiev, etc. După conținutul lor, tipăriturile se împart în:

Scieri religioase : cărți de cult, Sf. Scriptură, acatiste, vieți de sfinți.

Scieri politice : broșuri revoluționare, acelea ale lui Ion Ciorescu, strigări, etc.

Scieri didactice și literare : bucoavne, gramatice, cărți de cetire, abecedare, crestomații.

Scieri juridice și administrative.

Literatură populară.

Scieri de gospodărie și sănătate.

Manifeste ale Țarilor.

Ziare și reviste.

Foi volante, extracte metricale și vedomostii.

Toate aceste tipărituri se împart, la rândul lor în scieri originale, reproduceri și traduceri. În deosebi cărțile bisericești de cult sunt în majoritatea lor reproduceri după vechile tipărituri din Moldova, iar cele de învățătură bisericească, traduceri după cele slave și rusești. Ocupațiile rusești din jumătatea întâia a veacului trecut, au favorizat sub semnul ortodoxiei noi tipărituri românești, prin reproducerea unora din tipăriturile românești din Chișinău. (Urmarea cântărei de rugăciune... s'au tipărit... în Chișinău, anul 1826, iară acum a doua oară... în tipografia sfintei mănăstiri Neamțul, anul 1853).

În primele trei epoci, tipăriturile românești, cu excepția câtorva, sunt răspândite pe cale oficială și numai în epoca a patra apar editori și sprijinitori, răsar « biblioteci », se dau adaose și calendare pe lângă ziare și reviste. Cultura rusească a fost introdusă prin câteva tipărituri, exceptând scierile religioase. Dintre scriitorii ruși au fost traduși Tolstoi, Pușchin, Crâlov, Ler-montov.

Tipăriturile românești din Basarabia sunt un produs comun al tuturor elementelor băstinașe, la care au contribuit și elemente răslețe din celelalte regiuni românești; Bucovineni de obârșie ca Mitropolitul Gavriil, Moldoveni ca Gr. Constantinescu, Ardenleni ca mocanul Gonța. Afirmația că tipăriturile din Basarabia

s'au făcut numai sub semnul ideei de moldovean ¹⁾, e greșită, deoarece termenul de *Român* a fost întrebuințat în toate epocile, începând cu gramatică editată de Ministerul Instrucțiunii din Petersburg (1827), continuând cu Hâncu, care afirma în cărțile sale că limba română slujește în comun pentru vorbirea denumită Valaho-Moldovenească și până la cărțile lui Gh. Madan și Gh. Gonța.

De asemenea, afirmația că tipăriturile românești s'au făcut numai cu caractere slave și rusești ²⁾ e greșită deoarece, începând cu anul 1865, tipăriturile s'au făcut și cu caractere latine, — cărțile lui Doncev, tipăriturile din județele sudice basarabene până la 1878, proclamația guvernului rus către locuitori (1878), — ziarul Basarabia (1906), Albumul covoarelor moldovenești (1912), programele concertelor, până la « Glasul de unire al ținutului Bălți din 3 Martie 1918 » în întregime cu caractere latine.

Afirmația că din timpul revoluției și până la Unire, naționalității n'au putut scrie cu caractere latine ³⁾, este anulată de mulțimea actelor, deciziilor sfatului Țării, printre care: « Decizia relativă la distribuirea pământului din 21 Februarie 1918 », care a fost destinată țăranilor, apoi de cărțile din Biblioteca Basarabiei, de cărțile de cetire, Abecedare și de ziarul *România Nouă*, toate tipărite cu caractere latine.

Cărțile și periodicele tipărite, alcătuind hrana sufletească a norodului, au contribuit în largă măsură la întreținerea limbei române. Faptul că aceste cărți au fost mai mult de natură religioasă a contribuit la păstrarea unei limbi curate, fără neologisme. Prin circulația acestor tipărituri în întreaga provincie și dincolo de hotarele ei, la Români de peste Nistru sau peste Prut și Dunăre s'a păstrat conștiința unității românești.

Pr. PAUL MIHAILOVICI

¹⁾ Sesia întâea a Sovietului Suprem a RSS Moldovenești. Chișinău, 1941, pp. 339, 341 și 344.

²⁾ *Ibidem.*

³⁾ *Ibidem.*

IARĂȘI TE REVĂD BASARABIE!

Aceeași mireasmă sufletu-ți de fecioară !
Numai peisajul ofilit l-am găsit:
Pentru chinul care te-a sfințit
Cânt turburător mă înfășoară.

II

Cât ți-am iubit, — lacrimă de podgorii, —
Zăpezile de basm și feerie,
Singurătatea nopții viorie,
Toamna, pe Nistru, cocorii ! . . .

III

Inflorește-ți livezile ca odinioară !
Plimbă-mă prin răcoarea codrilor de stejari !
Aceași luceferi — crini clari —
Bat leagănul pruncilor de țară . . .

IV

Blondul seceriș al Căii Lactee
Prin catedrale de 'nviere revărsat.
Cum o să te fac uitat
Trai din Chișinău, pe strada Iașilor, — alee? !?

V

Ani buni vor adânci a vremii albie.
Peste toată frumusețea-ți arsă,
Ca un fluviu dragostea-mi se varsă:
Iarăși te revăd, — iar, — Basarabie ! !

OCTAV SARGETIU

OGOR BASARABEAN

Ogor basarabean, zodie de aur
pentru nepământene picioare,
dimineața odăjdiilor tale de soare
a început să se roage troițelor, răspântiilor
păzite de amintirea Criștilor,
visului plaur.

Pé holdele verzi
ca matasa crezurilor noastre
adunate din vânturi
din pământuri
și din livezi albastre,
din grădini albe ca obrazul cufundat în ștergare
îmi culc inima și îmi culc visul să-l vezi,
la picioarele Măriei Tale, dorit de ogoare!

Poate n'o să mă cunoști.
Tu nu știi totdeauna de unde se ridică feciorii,
de unde se întorc cocorii
aceștia ai sufletului, ai sângelui și ai cerului.

Mă voi lumina însă lângă izbeliști de oști
și voi grăi apropierii cu inima de aici, din soare.
cu catapiteazma hramului de obști,
cu luminele ochilor fosforescenți de noroc.

Cărările întoarcerii de departe.
dimineți desfăcute
de șaluri azurii și de plușuri
necunoscute,

mă voi dărui obrazului tău și frunții
dela Capul Dealului și dela Pâlcul Pădurii —
strâns stelar pentru întoarcerea mea,
pentru havuzul lacrimilor revederii pe țarina-stea.

Să nu plângi, ți-i grumazul domnesc
pentru vrâste de plug nou. Vis liliat
în ele toate iubirile mele hodinesc.
toate amintirile anilor crescuți ogival.

Nici să nu râzi! Lângă sufletul mamei, sufletul tău
va înflori mai frumos ca floarea de grâu.
Te voi păzi de vrăjmași, de cel rău
și te-oi spăla în oglinda pământului, oglindă de grâu.

N'o să ne umbrească nici o poveste vespérală,
doar drumul printre prieteni pribegi și dela frați,
cu mult mai lung decât o bucolică brazdă de fân,
ne va rânduia la câte o bucurie mai mare, argați.

Ogor de aur, ogor basarabean
pentru alergările de suflete ce se întorc în har,
primește-mă cu dragostea pe chivăre, alean.
Vreau în toată tinerețea mea
și în toată primăvara ta
cu plugul, cu mâinele și cu sufletul să ar.

NECULAI V. COBAN

CHIȘINĂU

Domnului L. T. Boga

Pe aici va fi trecut, în ropotul fulgerător al arăbeștilor de Missir, careta strălucitoare a boerului Teodor Vârnav, în fereastra căruia un chip de nespusă frumusețe surădea cu ochii moi și calzi, acelorași plaiuri moldave.

Va fi fost chipul îngeresc al demoazei Mărioara Vasilescu, în fruntea trupei lui Luchian, pornită spre tristul și înstrăinatul Chișinău de atunci, ca să-i aducă din Iași, odată cu *Florin și Florica*, *Piatra din casă*, *Herșcu Boccegiul*, *Craiu Nou*, *Nunta țărănească*, *Coana Chirița*, îmbărbătarea scrisă a Bardului dela Mircești, precum și nădejdea sa în « magica unire și sacra libertate ».

La Strășeni, în pragul orașului, careta s'a oprit; din ea, în acordurile melodioase ale tarafului mult vestit, Lemiș, din Bălți, coboară nu se poate mai gingaș, sprintărară și plină de icuri, artista. Poartă pe umeri blană de chinchila foarte scumpă, strai de peruvian în culoarea cerului senin — ca și ochii-i; botfori lăcuiți albastru, iar deasupra conciului ridicat tare înalt — « o capricioasă clădire din pene, flori și cordeluțe.

Cu o față rumeioară, ce vorbește mai tare ochilor ispitii, demoazela Mărioara a întins mânăta ei înmănușată cu « mitene à jour », pe care boierul Teodor Vârnav a pus galant patru sărutări la șir, ducându-și degetul arătător la cocarda tricoloră a jiletcei sale de bon ton și de moar alb brodat cu picuței verzi, ca mai apoi să glăsuiască boierul puține, dar minunate cuvinte de bun sosît.

Chipul îngeresc, cu rotunzimi ce strâng parcă farmecul albei flori de rug, dogorea. Inturnă o privire luminoasă spre norodul

aici de față, privire ce desmiardă inimile, înflăcărându-le. Surâzând cu farmecul ei cuceritor, o leacă stingherită, ca o pisicuță albă, se rugă mai întâi să-i fie cu iertăciune zisele-i nemeșteșugite, potopite în vorbe și fără istov poate. Iar mai la urmă îngădui fie-i, ca pentru o asemenea întâmpinare, vrednică de amintire...

— Mă voi sârgui, drept răspuns, tot un cântec. Anume din Cinel-Cinel... Domnul Vasile Alecsandri vi l-a închinat, prin oful inimii mele, dumneavoastră, frați basarabeni, având cinstea a vă spune că nu uită timpul acela ce i-a făcut o tipăritură neștearsă și a cărei suvenire sigură mai poate aduce un zâmbet pe veștejite buze, mai poate descreți frunți înnoirate »...

Am purces spre Chișinău a înfățișa plăcerii Domniilor-voastre: vodevil, comedii, iznoave hăzoase, care mai de care ghizdave și tari nostime, cu succese fabuloase ale dânsului « l'enfant gâté » al nostru și slăvitul poet al neamului întreg... Este cu cale să arătăm rânduiala Domnului Alecsandri: numai din ce-i românesc, căci toți cunoaștem că v'ați gătit de sărbătoare... Așa! măcar să zică cine-a zice... « Pe celelalte le lăsăm în plata Philaminelor amoroase de scenă străină, ce le-ți videa diseară teatru în sala Truți, înfățișate chiar de noi: — « Oooh! nu-s de bon ton... C'est une chose, ma chère, horrible, une abomination! »... Vorba ceia, zic eu Dumneavoastră: « Pe semne n'ați băgat de seamă că lui Ion îi zic Jean? »...

Dar mi-ați atârnat inima, frați basarabeni, și atunci — cântecul! Când — « altă mângâiere mai vie pe pământ » — nu-i, cântecul făgăduit:

La Moldova cea frumoasă
Viața-i dulce și voioasă,
La Moldava-i dulce soare,
Crește floare lângă floare.

Ascultând, vestitului Lemiș i-a tremurat arcușul pe strune, ceea ce nu i se întâmplase nici când. Teodor Vârnav a început a plânge cu lacrimi mari.

Avea vocea Mărioarei Vasilescu un farmec turburător, o însuflețire duioasă.

Dintre cei daunați acolo s'a înălțat atunci un glas hotărît, dar stins, stihuind... Lumea aștepta tăcută. La isprăvenie a pășit

umil în fața artistei un omuleț tigărit, prizărit la statură, alivit ca vai de el, « o figură originală și cromolită ». Adus de spate, plococnindu-se adânc, omulețul tigărit grăi:

— Smeritul scriitor și singur scornitor — Gheorghe Păun! . . .

Am pentru urarea mată, dudue Mărioară, și pentru Basarabia noastră stihurile mele:

Prutul ista ne desparte,
Apa-aceasta n'are moarte?
Dar ne-om pune noi cândva
Și cu gura l-om seca!

Intoarcerile Sărdarului Varfolomei n'au cunoscut alte tărâmurii. Aceleași cărări bătute . . . Fusesse mai la început umil și nevrednic ciubucar la curtea Domnitorului Moruzzi, în Iași, de unde porni într'o bună zi în butca hodorogită cu trei gloabe vineți, spre Chișinăul răsfățului și benchetuelii ce erau se vede sortite să-i iasă în cale. Pe semne i-au purtat noroc și gloabele și butca hodorogită, de vreme ce desmățul Eteriei și dulcele surghiun al lui Pușkin în « această provincie tristă, dar sfântă, pentru sufletul de poet », găsesc ușile locuinței uitatului nemernic ciubucar larg deschise. De acum Serdar! cu barba cenușie ca a Râșnovanului . . . Balurile se țin lanț, chiolhanurile nu mai conțin, protipendada câtă s'o fi ascuns pe aici, « prinți și boeri mari din Iași și București au centrul de întâlnire în casa Serdarului, unde amorțeau suferința prin veselie și petrecere ». Dar mai presus de toate înflorea acolo surâsul de icoană al Pulheriței, fiică-sa, cu ochii în coloarea verdelui stins. « Speriasse târgul cu frumusețile ei. Se iscaseră certuri, dueluri sângeroase între cei ce aspirau la favorurile sale, între cei ce fuseseră fulgerați de privirile Pulheriței » . . .

Pușkin n'a lipsit; zadarnic pe cât se pare, căci fata era cuminte, ținea la rang și la neamul ei cel oropsit.

Nu de geaba avea Pulherița chipul de icoană.

Plecaseră Iacobiță și pustiul din jur i se părea de nepătruns, cu toate că soarele dăruia zilei o lumină mare; dimineață de vară, adâncă în văzduhul albastru, proaspătă în verde crud. Fata nu mai putea ști cum vine vremea. Gândurile, făptura ei se aninau ca de o umbră poate, poate ca de un vis, de Iacobiță Filipescu.

Călătoreau acum alături de el, două zile și nopți încheiate, spre unde-l mânau inima-i arzătoare, hotărîrea nepotolită după drepătatea care nu mai vine, pentru neamul lui de cel oropsit.

Sbuciumările pribeagului o turburaseră și pe ea luni de zile întregi. Din spusele lui, Pulherița înțelesese că pe Muntean îl cetluiau de steagul Domnului Tudor credință neclintită și că drumul lui e drum fără întoarcere.

Îl îndrăgise dela început, și dragostea ei întemeiată pe o singură privire, pe cea dintâi strângere de inimă, nu o desmințise. Cinstit și drept, Iacobiță Filipescu, în seara de atunci, i-a vorbit fără ascunzișuri, îndelung, aducându-i necumpănită dovadă, glasul-i cald și vorbele degoritoare. De aceea n'a plâns Pulherița nici o lacrimă. Doar a spus o rugăciune în gând. Și sărmănica, inima ei, strângea, ascultându-l, nepusă fericire, izvor fără de moarte.

Ea se gătise scump — pentru el ori pentru despărțire? — cu zavelcă în coloarea zarzărei — adăruiera părintelui său, Serdarul, — adusă din țară, dela Iași și tot de acolo, după obiceiul Săsoacelor, o horbotă înspumată alb, de sanguilă, în jurul gâtului plinuț ce-i făcea obrazul și mai proaspăt. Se pieptănase în codițe împletite, iar mijlocul i-l cercuia cingătoare de paftale.

Era o noapte domoală atunci, urcând ca o scară la cer, înmiresmată, de se deschideau florile a minune și a dragoste, în preajma sfînței biseri cuțe Mazarachi, pe colnicul de unde purcede mai întâi primăvara albastră deasupra târgului Chișinău. Iacobiță sfînțise locul și Pulherița se supuse vrerii lui.

Și-aduce aminte și-l are întreg în fața ochilor, chipeș, în vestmânt cenușiu, cu orbrazul smed, golit de sânge, dar frumos. Pe cap calpcă de miel și pe piept — scutelnic — două orduri muntenești. Tristețea spuselor îi era din clipa aceea rău prevestitoare, ca din altă lume. Iacobiță Filipescu purta dedesubtul tâmbarului, în dreptul inimii, brodată cât o inimă, flamura pentru care trebuia să moară: pe o bucată de sasir alb, zugrăviți în fir și mătăasă, binecuvântând pe deasupra norilor, Dumnezeu nostru și Iisus cel dulce și cel blând cu chip omenesc și crucea patimilor sale. De-a dreapta, Sfântul Mucenic Gheorghe, de-a stînga Sfântul *Teodor* Trion; semnul Țării la picioarele Lor: o ramură de stejar încununând sborul neînfriat al vulturului. Mai era scris încă: *Tot norodul românesc — Troiță de o fînță — Cu puterea ta*

cea mare — Nădejde de putere — Pe tine te proslăvesc — Trimite-mi ajutorință — Și din brațul tău cel tare — Acum să am și eu parte.

Tudor-Ghenuar 1821

* * *

Din mocneala târgului nestrămutată se ridicase pe negândite, răzbind ca un chiot, năpădul Eteriei și viermuiala oamenilor de toată mâna și toată seminția. Mai cu osebite, berbanții palicari, porniți, cum le este năravul, într'o asurzitoare larmă. Incurcă drumul chiar pe margini de pava, gâlcevitori, cu privirea vicleană, « fudui din nascare și evghenis din cap până 'n călcăie ». Impăunați, bătându-se cu pumnul în piept, știu toate câte sunt netăgăduit: mersul lumii, firul vieții, zodia omului. Ghicește 'n lună, citește 'n stele și întoarce fanariotul mortul dela groapă — pentru cine are vreme să-l asculte... Bărbat mitos și meșter fără păreche, la o adică, dacă vrei, cheazășuește obștii și crâstei fripti. Chiar așa!...

Și chihăeala asta de farafastăcuri nu mai are conținere.

Câte un părilit de coropcar, ogârjit, trăind de azi pe mâine, ruginit în rele, cu serhaltăcul ros și ceașirii peticiți e și mai și. Calcă a polcovnic și nu-i dai de nas. Intră semeț în vorbă, uitându-și de treabă. Pe tableaua blăjmuită, spânzurată de gât, tinse în soare, colbăite ca vai de ele, podoabele muerești, neprețioase găteli, le-a bătut Dumnezeu: băsmăluțe turcești, nasturi de cristal, copci, lese, cenghere vârstate, căpătăie de conciu, gămălii și un biet surguciu, mai mult jucărie, cu pană de curcă.

Cuvântând face spumă îmbălată, chișmolindu-se ca pe jeratic, de-i dărdăie pe scăfărlie fesul mic împodobit de floarea nărânzie lucrată din ibrișim. Nimeni nu înțelege o iotă. Palicarul nu ia seama, toacă înainte, zise și nezise, vărsând sudori, șiroaie de-a-lungul nasului cât un parmac de mare, până sub fleacul de mustață subțiată în unsoare de seu amestecată cu alună arsă. Mai la urmă se închină cu plecăciune, așteptând aplauze dela public. Zadar-nică așteptare. Gloata de cască-gură îi întoarnă dosul și-și vede înainte de alivanda prin târg.

Ii fierbeau la gură, deunăzi, valurile mincinoase, pieritule-ar fi numele să le fie: Cum că Eteria-i pâinea, cuțitul, sarea Europei!... Toate la un loc — Eteria!... Ac de cojocul

Turcului, slobozenia noroadelor, numai dacă, spre fericirea tuturor, nu trage unu haisă, altu ceală... Cât de frumos și dreptu-ar fi lumina Fanarului. A bună dară: mersul Moldaviei în oblăduirea lui Pendadeca, până la înscăunarea prințului Gheorghe Cantacuzino — numai miere și lapte... Știut este! Și mai vârtos încă, Caravia, Duca, Rizo, Schina... Caravia apăi să nu-l eclendisești? Albanez nealbanez, cum se vântură vorba, viclean au nu, socotească fietecine ce i-ar putea sta piedică? râse Grecul hohotit. Poate Ali Pașa din Anina?...

Mugi atunci, pe dată, alături, Sandu Miclăușul, staroste de iznafuri, boer ținutaș prin părțile Orheiului. Munte de om, zdравă și la minte și la pumn, mugi — (întocmai așa) — și-și făcu, înghiotind, pârție prin mulțime până la urechia Pelicarului. Cunoscut bărbat mare de inimă, cu spusa dreaptă și netedă, nu stete de loc cumpănă Miclăușul. Pe neocolite, începu plin de năduh — Dunăre de mânios:

— Cuvinți numai în tâlcuri, ca Beizadea Mitică... Carevasă-zică lapte și miere ocârmuirea Albanezului!... Dară chinurile, au lacrimile, au povara — le-ai uitat chir Svârlugă? Și durerile câte-au fost... Că ne-au cașit, și ne-au bătut, și ne-au pus la plug ca dobitoacele — tâlharii!... Uita-tu-le-ai?... Lapte și miere, boer cârcotaș?... Cât despre Cavadia, nu te proțapi, avuserăm și noi veste. Privirea vicleană îi dă pe față, ușure, inima-i de câine. Citești în iadul ei toate focurile Gheenei — poate și mai mult. A dovedit-o cu prisosință numa la Galaț, fiară: două mii de suflete fără apărare, nici pricină, nici alegere, trecute prin iatagane în puterea nopții... Or, mai știi păcatul? le-or fi dorit și lor miere și lapte... Spuseși parcă de lumina improșcată din Fanar!... Ba chiar ai nimerit-o! Ia să nu mori?... Nu ți-ar fi rușine!... Voi: pizma și trufia. Voi: agurți, înăcleiați în socoteli dinainte cântărite; barani ce-și schimbă doară blana. Înăuntru duhul rămâne neschimbat veșnic, și veșnic sterp... Ca la mata bădiță, ca la Cavadia... Povestea lupului, spusei... Iar ca să mântuim tocmeala, socotița mea este că: «oală de lut spoită nici dracu n'a văzut!».

Chișinăul împlinește istoriei noastre o pagină din cele mai frumos scrise. Deseori numele lui e pomenit cu mare cinste.

Lângă Bâc de cealaltă parte, pe valea ce se găsește în fața GHE-SENEULUI lui Achașa — pomeniște, în 1432, un hrisov domnesc al lui Ștefan Stăpânitorul. Miron Costin ni-l arată pe Ghica Vodă în drum spre Tighina poposind o zi — pentru nutreț și odihnă la vite — în Lăpușna pe Bâc. Tot în cuprinsul « Letopisețului » s-au sunt date câteva referințe asupra felului de conducere al Ținutului, mai întâi prin Părcălabul de Lăpușna, investit cu puteri depline și puțin în urmă Serdarul de Orhei, fără ca sfera atribuțiilor să cuprindă și problemele religioase. Târgul mănăstiresc era închinat pe vremea aceea Bisericii Balica din Iași. În prețuia luptei cu Turcii, la Frumoasa, în 1685, Petriceicu Vodă trimite lui Dimitrie Cantemir următoarele rânduri: Să sfărâmăm vrășmașul și să răscumpărăm pământul care dintrînsul nu ne străinească păgânul ».

Că locul și odată cu el *cheia* acestor răscruci de drumuri, Chișinăul, aici între dealuri păduroase a constituit un punct strategic de prim ordin, ne-o atestă mărturiile întâlnite la tot pasul în actele vechei Moldove și mai cu seamă paginile istoriei ei, pomenind cu fiecare rând aproape și cu titlu de glorie, acest ținut al *Codrului*, nume răsrânt eroic în baladele românești. Codrul străvechi a ocrotit, cum în poezia noastră populară, ca un adevărat frate pe Român împotriva sălbăticiiei și jafului tătăresc. Timp de aproape două secole, începând cu anul 1510 când « Tătarii Bilogrodenses » s'au așezat temeinic în Bugeac, frunzișul lui verde și cărările priitoare a lor noștri, dar atât de neprielnice hoardelor de stepă, au tras hotar viu între două lumi.

Drumurile Sucevei și ale Iașului, toate au trecut pe aici către « *inima Moldovei* », cum numea Sfântul iubitor de țară Ștefan cel Mare, cele două vajnice cetăți, Chilia și Cetatea Albă, una păzitoare gurilor Dunării, cealaltă — *fereastra Moldovei dinspre Marea Neagră*. Erau drumuri aproape strategice, căci importanța lor o vedem alăturată marilor interese naționale, provenite din stăpânirea « cetăților de apă », despre care împuternicitul țării, trimis la Veneția în 1477, spune hotărât că « ele sunt orice ce poate fi mai însemnat pentru Moldova », iar Sultanul Baiazid II cumplit și atotputernic dă semnalul cuceririi lor: « până când Moldova stăpânește Chilia și Cetatea Albă, până atunci nu vom birui pe Ghiauri ».

Și astăzi, dacă vre-un călător curios și pasionat ar încerca să lege din nou aceleași cărări bătute, pașii lui l-ar duce firesc fără de nici o pregătire de mai înainte pe urmele lor. Drumuri naturale de țară, ferite pe sub povârnișuri de dealuri, lucrate de mâna lui Dumnezeu din nisipul albiilor de râuri, pietruite cu bolovanii aduși de apă, cu umbriri de păduri și răcoare. Praful lor e glorios și e sfințit. Vânturile Bugeacului îl răscolesc sub pașii tăi și-l spulberă, așa cum l-au răscolit și spulberat acum o sută de ani, două, trei, patru, acum cinci sute de ani, o eternitate în urmă, sub opinca tare a moșilor strămoșilor tăi.

Mi-aduc aminte de o seară, la via prietenului Gore Gavrilovici, când am băut cu câțiva prieteni vin bun basarabean în rustice ulcele de pământ, ca în podgoriile de odinioară. Locul era evocator. Pe dealurile Buicanilor se aprinseseră focuri. Și l-am aprins și noi. Noaptea, cu o seninătate înaltă și albastră urca până la cer. Țărâit de greer și adieri tămâiate de coarnă. Un chiot haiducesc sparse liniștea și foarte de departe, înăbușit, scârțâit de care cu povară grea pe drum. Aceleași drumuri... « Se 'ntorc vremurile » — a grăit încetișor Gore Gavrilovici, și atunci s'a ridicat de lângă noi o voce curată și tânără, în cântecul cel vechi al lui Alexandru Donici.

Căruța poștei de dimineață...

Orașul e frumos și alb iarna. Dela începutul lui Noemvrie — se sloboade — cum se obișnuiește să se spună aici, vifornița și până la ivirea toporașilor în coloarea dealului din care răsar — vioriile chenare de pastel ale Visternicenilor — arcușurile ei înalte cântă melodii numai înalte, aspre, reci, pline de melancolia zăpezilor...

Românii veniți din alte ținuturi suferă « cumplitul ger » și bles-temă, cel puțin în gând, melancolia zăpezilor albe... Ca să se încălzească beau, nu ca Rușii ceai, ci o cafeluță la cofetăria Zamfirescu, alături de parcul Sfintei Catedrale, unde clopotul cel mare dăngăne adânc din sfert în sfert de ceas, iar toaca cea mititică, vrednică, ridică svon mărunțel de utrenie.

Străzile merg paralel toate și nesfârșit toate. Dela spital, de-a-lungul bulevardului Alexandru cel Bun, privirea ți se pierde în infinit, căci spre gară, după ce treci centrul, terenul coboară mult și atunci ochii au sprijin numai cerul, albastru închis în

zilele de vară, tremurător ca privesc irizată a mării nețarmurită și pustie.

Oraș unde toate graiurile pământului își dau întâlnire. Limba țării vorbită mai mult în vechiul Chișinău, cu ulițele strâmbe, întortochiate, ce fac din loc în loc ocolul unei așezări bătrânești, moldovenești, împrejmuită de uluci de șipcă neagră putrezită de vreme și umbra rotată a câtorva stejari, pe trunchiul cărora se sprijină temeinic întreaga așezare. De aici începeau odinioară cele cinci sate bogate, răzășești, Visterniceni, Hrușca, Muncești, Buicani, Varvințeni, prelungite mai târziu cu Ghetoul infect de străzi și barierele cu nume evocative: *Schinoasa, Hâncu, Poșta veche, Sprincenoaia, Șapte ani, Fulgelești, Melesteu, Mălina mică, Valea Crucii*.

Spun și cronicile și amintirea locului că pe una din ele, lângă casa boerului Catargi, la 1878, în preziua războiului cu Turcii, Marele Duce *Nicălai Nicălăevici*, asistând la defilarea oștirii, a văzut cu ochii Înălțimii sale înecându-se un bou în noroiul drumului...

Asupra filiației cuvântului « Chișinău » s'au emis tot felul de teorii, una mai extravagantă decât alta. De pildă s'a căutat derivarea expresiei din *Kașen*, cu semnificație de *mănăstire, loc de închinăciune, schit*; din ucrainianul *Chișani*, a cărei traducere este *buzunar*; apoi din denumirea *Câșla nouă*, echivalentul cu *târla nouă*; alte ori s'a admis ca origina cuvântului *Keșne*, tătăresc, care înseamnă *piatră de mormânt, monument funerar*. *Chișinău*, după opinia d-lui profesor Ștefan Ciobanu, este cuvânt de obârșie ungurească — *Kösjent* — *Ien ȋ mic* (mărturie, denumirea localității Chișinău din Transilvania), căci o mulțime de sate din Sudul Basarabiei sunt astfel provenite, explicație dată în seama colonizărilor cu Secui și Sași făcute în aceste ținuturi de primii domnitori moldoveni.

Chișinăul a avut epoci de mare înflorire, dar și nenumărate dezastre. Orice document al trecutului consemnează cu înfricoșătoare amănunte arderea lui din temelii de Tătari, precum și timpul ocupației rusești. În admirabila sa schiță istorică, regretatul *Paul Gore* face o savantă analiză a stărilor de fapt ale Basarabiei de atunci, scoțând în relief rezultatele nefaste pentru noi, ca popor, în urma anexării provinciei la colosul muscălesc: « *Pra-*

voslavnicia noastră a Românilor și a vecinilor marelui imperiu slav a fost fatală, începând dela 1711 și până în ziua de astăzi»... Contele Kiseleff raporta Împăratului: «Scriam Majestate, și confirm și acum, Guvernatorul H. nu numai pradă averea, ci suge sângele bieților locuitori ai Basarabiei. Ca să vă dovedesc cât de rea este administrația noastră de azi, aş dori să porunciți Majestate, de a vă prezenta o notiță de câți locuitori au fost în Basarabia la 1812, la încheerea păcii, câți coloniști bulgari la noi, pe urmă câți locuitori au emigrat, preferând jugul turcesc așa de greu pentru dânșii, administrării noastre. Rușii au introdus în Principate și Basarabia toate ororile unei robii din cele mai cumplite, care exista la dânșii acasă și care n'a fost cunoscută de populația liberă de aici»...

Putem spune, remarcă Paul Gore, că fruntea nevinovată a martiriului poporului român a fost încoronată de o adevărată cunună de spini. Dela cincisprezece până la douăzeci și cinci de mii de care, înjugate fiecare cu patru boi și însoțit de doi țărani români, trebuiau să fie prezente ori când la dispoziția armatei rusești. Moldova care înaintea venirii Rușilor plătea trei milioane piaștri, tribut anual, Turciei, de acum a fost mărit de către noii stăpânitori de cinci ori. Toți proprietarii din întreaga țară erau obligați să plătească un impozit special sub amenințarea pedepsei de a fi expulzați în Siberia. Boerii plăteau o sumă de un milion două sute de mii piaștri, după starea fiecăruia și după postul ce-l ocupau. În general, boerii erau tratați de Ruși în mod foarte aspru, iar uneori cu un dispreț pronunțat. Spătarul Iordache Catargi, întors din Paris la 17 Februarie 1811, a fost arestat fără nici o vină și dus sub escortă în Rusia. Boerul Iordache Rosnovanu a fost tras de barbă prin sala Divanului de un secretar al lui Crasna-Nișolevici, fiindcă a spus categoric că populația Moldovei nu poate plăti douăzeci de mii de piaștri. Și la toate muștrările care se făceau comandantului general Cutuzov, în privința chinului Moldovei, el răspundea: «*Am să-i las ochii să plângă*».

Pentru cercetătorul iubitor de trecut, Chișinăul oferă destule pagini vii și duioase, chiar de istoriografie literară...

Exemplul vieții blândului Alecu Donici «*prietenul tuturor animalelor*», la moartea căruia Costache Negruzzi le îndemna prin «*Trompeta Carpaților*»: «*Plângeți dobitoacelor! Alecu Donici*

nu mai este. Voi, căroră el știa a vă da atâta spirit! Istoricul nostru a murit! — viața aceasta cu începuturile ei de sbucium, îndoeli și entuziasme, arzând întreagă pentru *bucata lui de pământul natal*, reactualizată prin scris ar înfățișa o splendidă lecție de naționalism tineretului basarabean. Prietenul și colaboratorul de mai târziu al lui Kogălniceanu și Alecsandri la « Dacia Literară » coborât din *familia Donici de origine veche și necorcită*, silit să-și chinuiască cei mai frumoși ani pentru rangul de praporscic — « într'o cazarmă străină și rece pe țărmurile Nevei, unde se vede atât de rar soarele și unde în locul dulcei limbi în care mă legăna mama, nu aud decât o limbă aspră ca și climatul » — plângea în rândurile trimise lui Negruzzi, cu accente amintitoare parcă unei alte « Cântări a României », fericirea și sufletul său întreg lăsate acolo « pe marginile verzi și înflorite ale Bâcului... Când mă văzui părăsit între străini — se jeluește Donici în scrisoarea amintită — ce nu mă înțelegeau, silit de dimineată până seara a face marșuri cu mai multe ocă de fier pe umăr și a învăța manevrarea puștei în douăsprezece timpuri, disperarea mă cuprinsese. Viind la cazarmă, mă aruncam pe tristul pat. Camarazii mei râdeau, cântau și se jucau, iar eu plângeam gândind la țara mea, țara unde erau Făt-Frumos și Ileana Cosinzeana... Un uitat, Alexandru Donici, chiar pentru Basarabia. Nimeni nu-și mai aduce aminte de bătrânelul sfios, domol în gesturi și vorbă, care în preajma revoluției dela 1848, retras la Iași, « atunci când, spune Negruzzi, lira lui Lamartine se discordă și telescopul lui Argo prinde ceață, singur el rămase credincios muzelor ».

Trebuesc neapărat amintite cetățeanului, cel puțin două din fabulele sale, « Pufușor pe botișor » și « Măgarii în Parnas ». Nu de altceva, dar lectura lor reconfortează și astăzi. Citindu-le, încerci o deplină satisfacție și asști încântat la usturătoare, iar prin obiect savuroase pentru tine, sfichiuiți de bici pe obrazul gros, etern același, al fostei gloate electorale, « gura mare » cum a categorisit-o nu se poate mai adevărat și mai expresiv țăranul basarabean.

Figura luminoasă, apostolică a Mitropolitului Gavril Bănulescu Bodoni, cum ne-o înfățișează un portret lucrat la Kiev, cu ochii negri strălucitori de inteligență, barba resfirată în ondulări de cenușă și mâinele-i de o izbitoare frumusețe, în stânga ținând cârja,

cu cealaltă binecuvântând; poartă vestminte la fel marilor Erarhi ai Sf. Munte, spre unde-l îndemnase, ca și la Poltava, Ecaterinoslav, Roma ori școala celebră a marelui Moldovean Petru Movilă, neistovita sete de învățătură și credință.

Când după 1812 Basarabia devine oblastie rusească, guvernată de Scarlat Sturdza, ajutat fiind de un comitet compus din boierii Ghica, Leon Vârnav, Balș, Dimachi, generalul Catargi, în fața aroganței și trufiei amiralului Ciceagov, cel care ridică glasul său răspicat, spusa-i verde românească, e Mitropolitul Bănulescu: — « În cârmuirea acestei Eparhii, să mi se îngăduie să mă acomodez obiceiurilor de aici, când aceasta nu este în contradicere cu legile, fiindcă mai întâi o cere liniștea poporului acestuia și fiindcă din punct de vedere civil, lor li s'au acordat drepturile lor vechi moldovenești ».

Pomenim și pe mult învățatul Alexandru Hajdeu, unul din « *avocații savanți ai Chișinăului* » din acea vreme, care cu mult înaintea lui Alecu Russo înțelege imensa valoare a poeziei populare, publicând în revista rusă « Telescop » articolul « Cântecul popular a Moldovei în privire istorică ». « *Moldovenii*, spune Alexandru Hajdeu, *au avut totdeauna la temelie lor creștinismul, monarhia și patriotismul* ».

« Lebăda Basarabiei » celui căruia Eliade Rădulescu îi ridică neprecupețite elogii în « *Curierul Românesc* », Cavalerul Costache Stamati, împlinește cu îndelungata-i activitate un însemnat capitol din istoria culturală a provinciei. Transcriem spre o cât mai pioasă aducere aminte aceste versuri, de sigur neabile, dar cu miezul atât de românesc.

Iat' obrajii rumeni ca bujorii proaspeți,
Iată ochișorii plini de drăganele,
Iată o guriță ca cireașa coaptă,
De ademenește sărutarea dulce.
Iată coame negre chiar ca ursinul
Ii învelesc pieptul, spatele și boiul,
Se zăresc' prin ele chiar zăpada albă,
Iar statul ei tânăr, ca melidul tânăr.

Colaborator la « Albina », « Alăuta Românească », « Dacia Literară », Stamate înființează la Chișinău un cenaclu literar pe

care-l frecventează Alexandru Sturdza, Donici, Costache Tușescu, mai târziu Ion Sârbu, cu ale sale « Fabule alcătuite în limba moldovenească », și Gheorghe Păun, cântărețul popular al Basarabiei. Se spune că Negruzzi însuși și Pușkin au citit la masa de lucru a lui Stamati: Negruzzi traducerea « Șalului negru », Pușkin câteva din versurile sale inspirate de « frumusețile orașului blestemat » — Mariorița Raly, Sofica Săndulache, Pulherița Varfolomei în « Fecioara », Maria Nillo și Tarsița Iacobachi « Ganlis a Chișinăului ».

Cei câțiva ani din viața fulgerător de scurtă și adânc tragică a genialului poet trecuți la Chișinău au însemnat pentru protipendada de atunci subiect inepuizabil de certuri, ură, bârfeli sau în aceeași măsură seducător exemplu de poezie eminamente romantică... « Dacă mai vii prin Chișinău — îi scria poetul lui Negruzzi — îți voi prezenta pe tovarășii de arme ai Olimpiotului și pe *greaca* ca s'a sărutat cu Lord Byron ». A iubit la Chișinău pe fermecătoarea copilă a boerului Varfolomei, Pulheria, dar exact ca în multe din poemele sale, « fata nu l-a iubit!... ». Apoi episodul despre care povestește Costache Negruzzi, epizod trecut din viață direct în eternitatea unei opere « Șalul negru » și în care este vorba despre grecoaica Calyope, ce a adumbrat cu întunecimea ochilor ei o parte din viața și poezia lui Pușkin.

Rătăcești adesea pe străduța aceea lăaturalnică, în preajma casei cu cerdacul vărui, involburat de iederă, redacția micuță a vechiului « Cuvânt Moldovenesc », unde lucra și după Unire, încă în putere, neînfriecatul luptător Alexandri și Zamfir Arbore, autorul monumentalei Monografii, în paginile căreia sunt săpate cu adolescentă dragoste și bătrânească înțelegere darurile de mare preț ale pământului său. Cartea aceasta, esență de Basarabia și de frumusețile ei.

Aici, în redacția « Cuvântului Moldovenesc » am răsfoit cu evlavie mult mai târziu, un caiet obișnuit școlăresc, filele liniate mărunțel, în patrate mici, violete. Carnetul poetului Al. Mateevici. Un carnet de război s'ar putea spune, în care « dulcele » nostru poet basarabean și-a chinuit inima și versul. Mai toate poeziile au la sfârșitul lor însemnat cu creion chimic data și localitatea: 1917 Mărășești. Sunt numai câteva poezii, toate câte ni le-a lăsat poetul. Incercând să aduni la un loc, într-o slava acestei adorate

Basarabii, ceea ce a rămas din gândurile și dragostea lui Mateevici pentru ea, nu poți ajunge decât la o cărticică de câteva pagini. Dar prea destul și atât pentru a ne revela o nouă Basarabie. Nu știu dacă am greși spunând că, prin poezia lui Mateevici, *am trecut Prutul!*... Versul lui cu undulări «oble» cum sunt dealurile provinciei, pline de acea nostalgie între totul caracteristică pă-mântului și oamenilor ei; toamnele târzii și nopțile albe de prea multă lumină; drumurile noastre prăfuite, altădată «drumuri de os», pe care le-am colindat în anii adolescenței, tocmai prin ele mai înflorită și mai plină de ceea ce a constituit peste puțin timp, din parte-ne, motiv de poezie, de vis și de încântare... Nici că se putea o mai bună recomandare neapărat citită *prefața ei: poezia lui Al. Mateevici*. Este strâns aici întreg materialul documentar de care ai nevoie. Mai mult încă: sufletul ei.

... Limba noastră-i foc ce arde
Intr'un neam, ce fără veste
S'a trezit din somn de moarte
Ca viteazul din poveste.

... Limba noastră-i graiul pâinii
Când de vânt se mișcă vara,
In rostirea ei bătrânii
Cu sudori sfințit-au țara.

Limba noastră-i frunza verde,
Sbuciumul din codrii veșnici,
Nistrul lin, ce 'n valuri pierde
Ai luceferilor sfeșnici.

... Limba noastră-i limba sfântă,
Limba vechilor Cazanii
Care-o plâng și care-o cântă
Pela vatra lor țărani...

* * *

La Chișinău totul se confundă sau se suplinește. Rubacica cu sacoul ultra modern de croială impecabil bucureșteană; pălăria cu căciula fumurie ratezată de moț, îngustă și plată ca un ceun,

anume suspendată, nu înțelegi prin ce miracol, în vârful unei hălăciugi de păr, pentru o cât mai evidentă, parcă, punere în valoare și cochetărie a unei foarte complicate frizuri muscălești, numai rotocoale, ondulări și crețuri; pantofi acajou lângă cisme cu carâmburi moi și tocuri înalte, aproape femeiești; armonica și țambalul; palton de biber și șubă largă cât o disetină, mirosind a oaie, a cuptor și a vutcă; semințe de floarea soarelui prăjite și pastile de ciocolată « Urs de Dorna »; vinul « *Ali-Gote* » și țuică de Văleni; « Noaptea Sf. Andrei » lângă « Rusoica » bietului Gib Mihăescu și « Medelenii » lui Ionel Teodoreanu; turelele bisericilor, verzi, galbene ori de culoarea stânenelului, în forma aidoma unei cepe lângă liniarul stil bizantin; morile de vânt din dealul Buicanilor și morile cele mai noi, cu electricitate și calorifer; obrazuri rase alături de bărbi patriarhale, amintindu-ne în deosebi, nouă regășenilor, figura lui Ivan cel Groaznic din cinematograf sau și mai bine portretul lui Tolstoi dintr'o uitată editură ieșeană; trăsuri cu un singur cal și un singur loc, mic cât un ghem, cu jugul înflorat al clopoșeilor, lângă mașini « Lincoln » model 1936; cântece aspre și la Radio vocea cu virtuozități de local a Mariei Tănase; cveas și limonadă; mămăligă și « blâni »; Janette și Smărăndița; Gogu « șmecheru la dame » și Țugui nefericitul...

Deci toate graiurile pământului își dau întâlnire sărbătoarea, pe Alexandru cel Bun, în fața cinematografului « Record », din afișul căruia privesc dilatați, bolnavi și tragici ochii divinei Garbo, incendiind inimile... Porțiunea dintre grădina publică și colțul străzii omenești ridică, din cel puțin șapte idiomuri, zumzet de iarmaroc. O mie de colori de straie, sumare, bluze, cațavecele lipovencelor și bărbile bărbaților, caftane ovreiești, jachete de modă veche și pălării mari de pai cu o grădină de fructe deasupra, ca pe timpul lui Alexandru I...

Pe atunci, când încă urmările împestririi voit făcute de stăpânirea rusească nu se șterseseră, orașul forfotea de tot felul de apariții, în contrast vădit cu așezările curat românești dela țară. Se plimbau pe atunci molcom, dar discutând pățimaș, și având mâinile încârligate la spate, ovrei cu caftan unsuros, cu perciuni fluturători deasupra urechilor clăpăuge. Purtau Țilindru înalt, aveau limbă ascuțită și duhneau cale de-o poștă a gaz, a mizerie și a pilaf cu seu. Pe buze, mereu gata a rosti pe românește: « așa

să trăiesc iou!». Lipovenii, roșii de jos până sus: bărbi, sprincene, mustăți, cisme, șepci, bluze. Nemții masivi și taciturni. Bulgarii în zeghe de dimie groasă, de care nu se despart nici în Iulie. Polonezii subțiri și ismeniți, pășind ca la bal. Mergând printre atâția străini, pe care însă nu îi întâlnea în satul lui, curat românesc, țăranul nostru pășea agale și cuminte, cu femeia la trei pași în urmă. Graiul lui «oblu», dulce, «moldovinesc», te face să respiri ușurat și să-ți dai seama că ești în România, împetrișarea aceasta a Chișinăului arătând doar un început de stricare a caracterului românesc, la care însă satele și deci covârșitoarea majoritate a populației basarabene nu au ajuns și nu ar fi lăsat să se ajungă niciodată. . .

Când mă primblam, pe atunci, prin Chișinău mă gândeam că ne lipsea cronicarul care să plângă ca pe vremuri și atât de frumos Neculce: «*Aici iaste începutul durerii și stricării noastre*».

* * *

Primăvara!... O, primavara basarabeană, la Chișinău!.. Numai alb și roz, până sub teii cu mireasmă tare ai străzii Viilor, unde-și inaugurează la fiecare început de Mai, și Măriorica, și Dunicica, și Porumbița, și Mielușea, și Jeti Fior, și Filioara, și Lubavi — pe lângă eternul acelorași jurăminte de dragoste, rochiile de marchizet înflorat cu trandafiri galbeni și pantofii albi — 32... Sosirea primăverii depășește mult luna «evenimetelor» basarabene, cu toate că se furișează mai întâi prin fața librării «Soarele», din localul Primăriei, pe strada Regina Maria, stradă frumoasă, cu liniștea ei aromitoare de salcâm înflorit, iar cu roz-albă încununare, teiul din fața vitrinei cu cărți și chipuri de poeți, deasupra portretului lui Eminescu, își scutură creanga. . .

La gară, luna Mai rămâne neschimbată, așa cum au fost întâi. Pereții cenușii, cu ornamente grele, complicate, cenușii deasupra peronului pavat cu mozaic. Alături, lângă chioșcul reclamelor, femeile din Varvințeni vând ceai cald în cești groase de pământ și covrigi fără susan. Pe peron doi slujbași cu șepci roșii, unul precipitat și demn, negăsindu-și loc dela locomotivă până la vagonul de bagaje; celălalt, mai mare în grad se vede, ras proaspăt, cu mâinile la spate, fredonează distrat o romanță și aruncă priviri furișe pantofilor galbeni făcuți lună. Somnoros, soldatul de gardă,

și-a uitat drumul de-a-lungul vagoanelor și crăița uscată la chipiu. Râde oltenește cu toți dinții nereglementar de albi, unui cap încârlionțat din tren. La primul cat, are capot vișiniu și brațe dolo-fane încrucișate pe tocul ferestrei, cu siguranță nevasta șefului de gară.

Incântările pe care ți le putea oferi, darnic Chișinăul sunt ne-numărate. Grădina publică cu lumina piezișă și mată. Comorile de artă dela Muzeul Național și capela Seminarului Teologic. Valoroasa colecție a Bibliotecii Centrale și cea a Municipiului. Bisericile târgului ctitorite de boeri cu nume românești de baladă. Iarna cu nămeți înalți și friguroasă, ochii albaștri ai fetelor și deasupra tuturor, generoasă, lungă, dornică, bună toamnă. În jurul orașului dealurile se țin lanț. La Buicani lumina irizată printr-aracii încă verzi înveselește bucoliq. inimile. Armonica nu mai plânge romanțe străine, căci vinul podgoriilor a deprins-o cântec de-al nostru:

De-ar veni vremea de toamnă,
Leliță Ioană,
Să mă plimb din cramă 'n cramă
Să beau vin, să mănânc pastramă,
Leliță Ioană...

De aici, din via Părintelui Cardaș scriam pe vremuri scrisori cu struguri, cu cer basarabean și cu dragoste, Filioarei Dudu.

În oraș toamna coboară dintre vii ușurel, nesimțit, aducând ciorchini de struguri cum e sideful și pere «prăsade» cu coaja subțire ca «țepla», spune așa de lăcolnic, atât de mustos «basarabinește» prietenul Gore Gavrilovici. Numai tremuratul subțirel al unui plop, la casa domnișoarei Ana, ia aminte, și scutură acolo din creanga lui cea mai de sus, ca un semnal ori poate ca o lacrimă, o frunză galbenă... Îi răspund, în grădina publică, florile de tufănică, micuțe, albe și cu miros amar, de lângă bustul cenușiu și îngândurat.

Acum se deschid în mahalaua Mălinei ceainăria lui Onofrei Fosa, unde scria altădată bietul Leon Donici, și mustăria «La trei stejari», cârciumioară aidoma cârciumilor noastre de pe vremuri, romantică pe dinafară, răcoroasă înăuntru și cu vinul bun. Stăpânul Moș Dediu, bătrânel coliliu, poartă căciulă mocănească,

șorț verde tighelit cu arnici roșu pe margini și nu vinde în măsură strâmbă. Are o fată frumoasă, domnișoara Smărăndița Dediu, cu ochii luminoși, mers legănat și o aluniță sub ochiul stâng ce-i face obrazul și mai palid.

Noaptea la Chișinău, toamna cad violet deasupra orașului. Primul bec aprins este cel dela cofetărie Zamfirescu. Aici, la mesele din vitrină, se adunau în fiecare seară « intelectualitatea » orașului, sub difuzorul cu muzică de Bach, care o agasează și-i întrerupe discuțiile. Radio mai mult pentru încăperea din fund, rezervată doamnelor, căci plutea acolo o atmosferă de eleganță, de scump, de distincție, de suav, parfumat și delicios. Un colț al frumuseții. Obrazul lor, în inserările autumnale, capătă culoare de pastel, nuanțe mai pale, ca ale florilor: încântare ochilor, odihnă sufletului. Nu mai poți urmări nici tu, potolit, așezat și trecut cetățean familist, rândurile negre din gazetele de seară. A coborât în tine, adânc, întreaga poezie a toamnei de afară, chinuitoare, plină de melancolie, ca în adolescență. Și te surprinzi, tu, personaj îndeobște serios și grav, murmurând încet un crâmpel uitat dintr'un vers de Eminescu ori Bacovia...

Chișinău, 1937.

GEORGE DORUL DUMITRESCU

ENERGIE ȘI VITALITATE ROMÂNEASCĂ

« *Românul nu pierde!* »
(Proverb popular)

1. Contemplare și energie. 2. Frumusețe, sănătate și voinicie. 3. Apărare în vremi bătrâne. 4. Haiducii. 5. Domnul Tudor. 6. Viață nouă în cântece bătrâne. 7. Doină și energie militară. 8. Regele Munților și Ungurii. 9. Jalea Românilor de peste Prut și Nistru. 10. Dorobanții lui Vodă Carol I. 11. Unirea Românilor. 12. Popoarele înconjurătoare despre energia românească. 13. Vitalitatea neamului.

I

Cântecul Mioarei, mai precis al ciobanului care primește cu resemnare moartea în cadrul naturii prietene, este într'adevăr expresia firii poporului român, dar nu ca renunțare la luptă, ci ca închinare în fața voinței divine, după un energic frământ de apărare. Altfel e situația în acele variante ale *Mioriței*, în care ciobanul fuge de primejdie sau o înfruntă și chiar scapă ¹⁾. Deci baciului nu-i lipsește simțul de conservare și de reacțiune. Observi însă că la obârșia versiunilor în care el rămâne neclintit în fața morții ori e omorât, stă, cum a dovedit profesorul Caracostea ²⁾, o jalnică contemplare a iremediabilului destin. Se 'nțelege că, în împrejurări diverse, omul reacționează divers. Iar istoria arată

¹⁾ D. Caracostea, *Miorița în Muntenia și Oltenia*, în « Convorbiri literare », 52) 1920, p. 623—626 și 718—720.

²⁾ Caracostea, *Ibid.* (55) 1923, p. 474—482.

documentar că Românii n'au stat cu mâinile încrucișate atunci când s'a ivit dușmanul.

Din vremi bătrâne, Geții sau Dacii au alungat pe străinii ce se ispiteau să-i supună și nu s'au dat decât morți sau istoviți de puteri, după trei crâncene războaie, în seama Romanilor cuceritori ai lumii. Noul popor format din sinteza daco-romană, înfrățit cu codrul¹⁾, a luptat până la nimicire, spre a-și apăra țara, sub Basarabi și Mușatini, și a obținut strălucitele victorii la care l-au dus un Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, troița Horia, Cloșca și Crișan, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, Carol I și Ferdinand I, ca să amintim numai unele din gloriile cu faimă dincolo de hotare. Astăzi, prin spada Mareșalului Ion Antonescu și a armatei sale, România își rostește înc'odată marea și însemnata misiune pe care i-a dat-o Dumnezeu în calea năvălitorilor și distrugătorilor civilizației din toate timpurile.

Speciale cercetări de sinteză și amănunt vorbesc efectiv de aceste energii cultivate ale țării²⁾. Arta cultă a dat glas vecinic milenarelor noastre sbateri pentru viață și libertate. Dar nici cea populară n'a rămas mută. Aici ne îndreptăm spre masiva energie a mulțimii anonime pentru a scruta ce spune literatura țărănească nescrisă despre simțul vital și puterea de apărare a neamului. Din folclor este exclusă falsificarea conceptelor și perversitatea inimii, mai ales când e vorba de o țărănime ca cea românească, pentru care naturala lege a omeniei se impune primordial.

«Materialul folcloric mai e apoi de o sinceritate dusă până la *desinteresarea anonimatului*. Celalt material prea adese ori nu emană decât numai din *cultul orgoliului*» — subliniază Leca Morariu³⁾ în programul de inaugurare al unei adevărate și pozitive cercetări a valorilor și caracteristicelor artistice naționale.

¹⁾ Cfr. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, ed. 3-a, Buc. 1938, p 10—11, 260—261, etc.

²⁾ Cfr. General Radu R. Rosetti, *Gânduri despre vitejie în trecutul românesc*, Discurs de recepție la Academia Română, Acad. Rom. 1935, pg. 10 seq.

³⁾ Leca Morariu în «Făt-frumos», I (1926), pg. 1.

II

Atât din jalea doinei și din tângul bocetului, din repeziciunea baladei, incisivitatea strigăturii și urarea colinzilor, a plugușorului și a conăcărilor, cât și din enigma cimiliturii și mistica descântecului se desprinde admirația pentru sănătate, omenie, cavalerism, istețime și putere. Frumusețea omului, a faptei sale și a vieții derivă din aceste însușiri, căci ¹⁾:

Nu-i frumos cine se ține,
Ci-i frumos cui îi stă bine;
Nu-i frumos cin' se gătește,
Ci e, cui se potrivește !

Sănătatea e prima condiție a vieții, deci și a voiei bune, a minții deștepte și a muncii productive; «întâiul lucru să fie sănătatea, după aceasta pacea și onoarea», cum spune și cântecul popular italian ²⁾:

la prima cosa sia la sanitate,
dopo di questa la pace e l'onore.

Diferența între omul sănătos și cel bolnav se vede din colorarea feței ³⁾:

Eu îs albă și roșuță
Ca floarea de schinteuță.
Ea-i galbână și negrie
Ca floarea de păpădie.

Deci fata bolnavă e respingătoare, urâtă. Cea voinică este idealul flăcăilor ⁴⁾:

Am drăguță ca o pană
Și trupu-i ca și-o cătană
Și fața-i ca și-o icoană.
În fața obrazului
Scrisă-i ruja macului.

¹⁾ I. Urban Jarnik și A. Bărseanu, *Doine și Strigături din Ardeal*, Buc. 1885. Citat *Doine* sau *Strigături* sau *Cântece*, indicând numărul curent. Aici *Doine*, 57.

²⁾ Eugenia Levi, *Fiorita di canti tradizionali del popolo italiano*, ed. 2-a, Florența 1926, 59/16.

³⁾ I. Bârlea, *Cântece populare din Maramureș*, Buc. 1924, 25/64.

⁴⁾ Bârlea, *Ibidem*, 161/149.

Imaginea pare a fi transplantată de-a dreptul depe malul Tibrului, unde flăcăii îndrăgesc tot o astfel de fecioară: « largă de spate și strâmtă la încingătoare, aceea se poate chema femeie frumoasă » ¹⁾:

larga de spalle e stretta in centurella,
quella se pò cchiamà 'na donna bbella.

Din mișcările și gesturile ei se cunoaște atât puterea fizică, garată pentru câștigarea existenței și prosperitatea urmașilor, cât și cea morală care coboară cerul pe pământ și e 'n stare să-și omenească familia cu fericire și împăcare, oaspeții cu primire după lege și copiii cu creștere aleasă. Femeie cinstită și la locul ei, dânsa știe, prin urmare, să reacționeze destul de drastic împotriva celor ușurateci ²⁾:

Mă mână mama la moară,
Mă 'ntâlnii cu o fecioară.
Mă țipai să o sărut,
Ea mă puse la pământ.

Din folclorul italian (Vicenza-Veneto), spicuim un cântec atât de apropiat de cel românesc prin scenă și gesturi încât pare o variantă ³⁾:

Vegnendo de la fieră de Lonigo,
trôvo la bèla che lavava i pani,
me fasso avanti per adarghe un baso,
la me dà un pugno, e le me rompe 'l naso.

Venind din târgul de la Lonigo,
o aflu pe mândra care spală țoalele,
mă fac înainte spre-a-i da un sărut,
ea îmi dă un pumn și-mi rupe nasul.

Badea își mărturisește deschis gustul ⁴⁾: « Te iubesc că ești voinică ».

¹⁾ Levi, *Ibidem*, 96/73.

²⁾ M. Eminescu, *Literatura populară*, ed. D. Murărașu, Craiova (C. R. C.), 194/151.

³⁾ Levi, *Ibidem*, 249/113.

⁴⁾ S. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*, Buc. 1910, 321/320.

Dar instinctul de vitalitate al neamului orientează și inima mândrei spre chipul bărbatului sănătos și puternic ¹⁾:

Mai voinic și mai legat,
Nu ca tine-un deșelat !

Vârtoșenia trupului și rezistența în orice climat sânt notele esențiale ale bărbăției ²⁾:

Acela-i fecior, fecior,
Care nu se culcă 'n țol,
Fără pe pământul gol.

Serviciul militar general și obligator a adus unul din cele mai bune criterii pentru cunoașterea obiectivă a frumuseții ³⁾:

M'ai făcut, maico, frumos,
Neamului de bun folos.

Iată deci în mod documentar identificarea frumuseții cu sănătatea. Cel pe care îl respinge ostășia, reformându-l, se 'nțelege că nu e sănătos și așadar e lipsit de energie și inapt pentru gospodărie, după cum mărturisește limpede fragmentul de cântec citat de Iorga ⁴⁾:

Cine nu-i bun de cătană,
Nici acasă nu-i de samă.

Feciorii din categoria aceasta formează ceata hâzilor respingători, care rămân acasă cu femeile și de multe ori încearcă să se căsătorească, continuând perpetuarea neamului. Străin de teoriile biologice studiate cu atâta aparat critic de Lamarck, Darwin, Lombroso și verificate de specialiștii posteriori, finul simț al Româncei a sesizat că un părinte schilod ori degenerat nu poate avea decât progenitură degenerată. Mare e jalea fetelor care se văd nevoite să primească, prin căsătorie, numele de familie al acestor rămășițe de oameni, respinși din rândurile celor duși să moară pe câmpul de luptă. În doina lor plânge vitalitatea nea-

¹⁾ Jarnik și Bârseanu, *Doine* 494.

²⁾ Bârlea, 321/320.

³⁾ Enea Hodoș, *Poezii populare din Bănat* I, Caransebeș 1892, p. 203.

⁴⁾ N. Iorga, *Literatura populară* în « Istoria literaturii românești », vol. I, ed. 2-a, Buc. (Pavel Suru) 1925, p. 78.

mului, cum se vede din următorul cântec bucovinean, de dinaintea războiului mondial ¹⁾:

Cei frumoși se duc în țară,
Cei urîți la fete 'n seară.
Cei frumoși pe car de foc,
Cei urîți cu fete 'n joc.
Voinicii se duc în lume,
Hâzii pun la fete nume.
— Hai, feciori, să ne'nsurăm
Până fete căpătăm
Și frumoase și găzdate
Să ne-alegem cum ne place;
Cătanele or veni
Și fetele s'or scumpi.

Din această largă sesizare și atitudine a viitoarei mame, răsar vajnicul instinct de perpetuare a rasei și simțul vital al neamului. Ajunge poate numai asemenea constatare spre a ne da seama de seriosul proces care guvernează formarea generațiilor viitoare.

Selecțiunea se face în mod natural și 'n luptele dintre bărbați. Voinicia stă în palmele goale, în tăria firească a trupului fără a recurge la arme ²⁾.

Balada *Păunașul Codrilor* ³⁾ aduce un străvechi motiv unde lupta dintre voinici pentru dobândirea femeii frumoase e un adevărat duel medieval. Femeia râvnită e arbitrul luptei drepte și, în baza acestui rol pe care și-l îndeplinește cu conștiință pasiune, ea selecționează în mod firesc pe cel mai energic dintre combatanți, menit să-i fie bărbat. Iată cutare voinic, plimbându-se cu mândra pe colnic, la poale de codru verde. E plin de voie bună și îndrăgostit ⁴⁾:

Cântă-ți, măndro, cânticul,
Că mi-i drag ca sufletul.

¹⁾ P. Iroaie, *Cernăuțul folcloric*, Cernăuți 1934, p. 10. Transpunem textul în ortografia și în limba literară.

²⁾ Jarnik și Bârseanu, *Doine* 576; N. Georgescu-Tistiu, *Folklor din județul Buzău*, Acad. Rom. 1928, 66/182.

³⁾ V. Alecsandri, *Poezii populare*, ed. 2-a, G. Giuglea, Buc., p. 80—81. Variante: *Ibidem*, 138—142 (V.dra); G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, Buc. 1885, p. 629—633.

⁴⁾ Alecsandri, *Ibidem*, 80.

Codrii sună și răsună, iar Păunașul Codrilor, «voinicul voinicilor», e atras de vraja glasului femeiesc. Se 'ndrăgostește lulea și, nici una — nici două, o cere pe mândra de nevastă. Celălalt se opune și 'n sfârșit e provocat la luptă grea. Mândra e invitată să-i strângă brâul care i se descingea. Dar dânsa își ia în serios menirea¹⁾:

Ba nu, nu, bădiță frate,
Că vei lupta pe dreptate,
Și oricare-a birui,
Eu cu dânsul m'oi iubi...

În sfârșit în luptă cade bărbatul ales de părinți, iar mândra se pierde în desimea codrilor, cu voinicul voinicilor.

Profesorul G. Giuglea²⁾ observă că acest motiv străbate din luptele cavalierești ale occidentului medieval și se reflectă și 'n basmele românești unde e mereu vorba de *lupta dreaptă* dintre eroi. Elementul de cruzime din unele variante³⁾, când bărbatul legitim, fiind învingător, își omoară în mod barbar nevasta, după cum documentează Giuglea, e o intervenție ulterioară a unor sentimente egoistice. Astfel Stoian, «ce s'a lăsat de popie și de sfânta liturghie, de s'a dat în haiducie», deci acel popă fără Dumnezeu, care, dimineața se 'nchină la baltag, după ce-și răpune adversarul, plin de gelozie, își cheamă soția la răspundere pentru infidelitate. Dar⁴⁾:

Vidra nici că se clintea,
Ochii 'n ochii lui țintea,
Ochii căta bărbătește
Și pătrundea femeiește.
.....
— Așa-i, Stoiene, așa!
Am zis-o și 'nc'o mai zic,
Că mi-i drag cine-i voinic
De se luptă, făr' a cere
Ajutor dela muiere.

Splendidă imagine, fie chiar numai simbolică, a selecțiunii poporului românesc!

¹⁾ *Ibidem*, 81.

²⁾ În *Introducere* la Alecsandri, *op. cit.*, 34—36.

³⁾ *Vidra*, colecția Alecsandri, *op. cit.*, 34—36.

⁴⁾ *Ibidem*, 141.

Iubirea mai cere sânge tânăr, care e cald, nu sânge rece de om bătrân ¹⁾: Astfel numai, familia poate avea un sprijin rezistent, a cărui energie, la trecerea din lumea aceasta albă, o vor boci descendenții cu lacrimi până 'n pământ ²⁾:

C'o fost taica stălp de fier,
S'o răzămat copiii 'n el.

Deci căsnicia postulează oameni sănătoși și voinici ³⁾:

Lelea 'naltă și voinică
Parcă-i trasă prin verigă;
Badea 'nalt și subțirel
Parcă-i tras printr'un inel !

Nepotrivirea fizică dintre îndrăgostiți ori soți stărnește râsul ⁴⁾:

El îi nalt ca un cireș,
Ea îi ca un fedeleș.

Dar foarte mare preț are omenia, care se desvoltă din educația familială și trăirea între oameni. Omul trebuie să fie demn și simțitor atât față de alții cât și față de sine însuși ⁵⁾:

Am drăgucior bocotan,
În temniță-i de un an.
Lasă-l fie, 'n sărăcie,
Dacă nu-i de omenie.
Nu-i de vină mândru meu,
Ce-i de vină tată-său,
Că l-o lăsat a fa rău,
Că l-o ținut desmierdat
Și s'o 'nvățat blăstămat.

Răuleni desfrânați sânt ocoliți ca niște adevărați căpcăuni ce nu știu de rușine și cinste ⁶⁾:

Fecioru stricat de rele
Se cunoaște pe curele,

¹⁾ Nicolae Pauletti, *De pe Secaș, strigături și cântece din popor* (1838), date la tipar de Alexandru Lupeanu-Melin, Blaj, 1927, 44/126.

²⁾ Constantin Brăiloiu, *Despre bocetul dela Drăguș*, în « Arhiva pentru știința și reforma socială », X (1932), p. 342.

³⁾ Pauletti 8/8.

⁴⁾ Pauletti, 38/108.

⁵⁾ Bârlea, 31/80.

⁶⁾ Pauletti, 33/91.

Că le pune a junie,
Ele trag tot a cînie.

Ticăloșia se ivește din pierderea cumpătului ¹⁾. Nerozia târăște omul în asemenea stare. De aceea dragostea cere minte luminată care să pună frâu pornirilor dobitocești ²⁾:

Decât cu nevestă proastă,
Mai bine cu capre 'n coastă...

Admirat e bărbatul așezat care mai mult făptuiește decât vorbește ³⁾:

Și-i de-o palmă lat în frunte
Și nu prea grăiește multe!

Tot așa e prețuită fata care întrunește frumusețea trupească cu cea sufletească ⁴⁾:

Ca și tine altă 'n lume,
Gingașă și mândră floare,
Nu-i la minte, nici la stare,
Nici la stare, nici la mărș,
Nici la trup așa de-ales.

Sprinteneala și istețimea pun foc în trup și luminează sufletul. Dacă fecioarei i se cere să fie « iute și isteță » ⁵⁾, apoi nici flăcăului nu i se pretinde mai puțin. Ba el își dă seama de acest lucru și-și horește calitățile în horă, indicând și sănătoasa ambianță din care vine ⁶⁾:

M'o făcut mama la iezi,
Să fiu tânăr și isteț.
M'o făcut mama la oi,
Să fiu tânăr și vioi.

¹⁾ M. Canianu, *Doine culese și publicate întocmai cum se zic*, Iași 1888, 193/279.

²⁾ Marian, *Hore...* 64/15.

³⁾ Jarnik și Bârseanu, *Doine*, 300.

⁴⁾ I. Buzdugan, *Cântece din Basarabia* (1905—1916), Craiova (Ramuri), 64/60.

⁵⁾ Marian, *Hore*, 173/19.

⁶⁾ *Ibidem*, 74/61.

Hărnicia și priceperea la lucru e unul din principalele elemente ale omeniei. Leneșă e disprețuită. Nicio zestre materială nu poate înlocui hărnicia miresei ¹⁾:

— Haide, măi, la fata mea,
Că-i dau șese boi cu ea!
— Să-mi dai șese pingă șese,
Fata ta nu știe țese;
Mamii-i trebe țesătoare,
Fata ta-i lungă 'n picioare!

Dimpotrivă, munca însoțită de voinicie este admirată cu ne-sațiu ²⁾:

Nevastă secerătoare,
Ce seceri vara la soare
Și mijlocu nu te doare?
Că și io-s secerător,
De mijloc numai nu mor!

Voia bună încununează și activitatea și petrecerea ³⁾:

Nici îs rea, nici îs buiacă,
Da voia bună mi-i dragă.

Urît e bărbatul bleg, lipsit de vlagă, care se lasă călcat fără să reacționeze. O strigătură bucovineană spune ⁴⁾:

De ți-i bărbățelu moale,
Du-l în târg și dă-l pe oale.

Iar dacă amândoi soții s'au nimerit molâi, apoi cântecul popular îi ia la vale ca pe ei, făcând alegorii din cele mai plastice, spre a arăta încetineala și urâciunea unor asemenea arătări ⁵⁾:

Pe drumul îndelungat
Merge-un domn de mălai cald
Și cu doamna mămăligă,
Amândoi într'o teleagă...

¹⁾ Marian, *Hore*, 20/54.

²⁾ Jarnik și Bârseanu, *Doine*, 80.

³⁾ Bârlea, *op. cit.*, 287/33.

⁴⁾ Marian, *Hore*, 107/18.

⁵⁾ Marian, *Satire poporane române*, Buc. 1893, p. 86.

Calitățile și defectele sânt în bună parte moștenire dela părinți. Cu această constatare principiul eredității, aplicat instinctual în iubirea erotică, se verifică în mod obiectiv. Astfel tinerii caută ca aleasa ori alesul inimii lor să nu fie «sămânță de răulean»¹⁾, ci «Mai de oameni, mai de neam»²⁾, adică să fie din părinți sănătoși, gospodari și de inimă. Diferențele prea mari de origine și de constituție se resping³⁾:

Vița mea-i de grâu ales,
A ta, lele, de ovăs.

Sânt abandonați cei din «neamul slabului»⁴⁾, înțelegându-se prin aceasta oamenii de nimica. Și apropierea prea mari de înru-dire repugnă în căsătorie atât conform unei vajnice tradiții, cât și dintr'un instinct de reîmprospătare a speței⁵⁾:

Noi cu mândra ne-am lua,
Da săm veri-al-doilea.

Buna origine e întâmpinată cu bucurie nestăpânită⁶⁾:

Asta-i fata omului,
Norocu feciorului.

Vițoșii, ușuratecii, depravații, leneșii sânt biciuiți în satire și disprețuiți în cântece.

Prin urmare concluzia lui Gh. Adamescu⁷⁾ «Femeia iubește în bărbat forța și prin forță se înțelege vitejia, statornicia, hotărârea», trebuie întregită, și anume: În poezia populară română atât femeia cât și bărbatul iubesc vigoarea fizică dar și spirituală. Admiră *vârtoșenia* trupului și *vârtutea* sufletului, însușiri din care emană energia creatoare de fapte și dătătoare de viață.

Aceste postulate estetice nu sânt produsul unui ideal himeric, ci izvorăsc din experiența țăranimii. Verificarea lor ne-o oferă

¹⁾ Cfr. Al. Vasiliu, *Povești și legende*, Acad. Rom., 1928, 62 și 261.

²⁾ Bârlea, *Ibidem*, 270/161.

³⁾ Marian, *Hore*, 28/75.

⁴⁾ Jarnik-Bârseanu, *Doine*, 378.

⁵⁾ Bârlea, *Ibidem*, 36/96.

⁶⁾ Pauletti, 19/96.

⁷⁾ Gheorghe Adamescu, *Poezia populară română*, Galați 1893, p. 26.

ancheta sociologică întreprinsă pe teren de N. Argintescu ¹⁾ care, chestionând 13 inși de ambele sexe și de diferite vârste, constată că ²⁾: « esteticul se împletește și uneori se confundă cu biologicul, economicul sau cu alte valori sociale. Într'însul, individul adoptă supus norma comună, tradițională, canonul colectiv, cu toate că, sau poate tocmai din această cauză, sentimentul lui estetic este puternic, plastic, autentic pentru cadrele vieții sătești ».

În concluzie, frumusețea fizică cu exigențele sale biologice și spirituale se sintetizează în noțiunea *vârtoșenie*. Caracteristic e faptul că cuvântul *vârtos* vine din latinul *virtus*, acea esențială notă, care designează dominarea spiritului asupra corpului, neîncetată proslăvită de Romani. Arhaicul *vârtute* continuă de-a-binele accepțiunea lui *virtus*, însemnând pe de o parte « însușire bună », « tărie de caracter » ³⁾, pe de altă parte « sănătate », « tărie fizică » ⁴⁾.

III

Dar atât munca oamenilor, cât și bogățiile țării au ispitit toate hordele barbare să ne calce hotarele. Poporul a luptat din răputeri, iar, când n'a mai avut încotro, a trecut la o rezistență pasivă care i-a asigurat armonica unitate peste veacuri. Intervenția blocului slav din sudul Dunării a separat poporul român de cel italian cu care forma o continuitate, după cum arată limba. Înconjurat din toate părțile de barbari, ca o oază de nisip, el a reușit totuși să îmblânzească asprimea adușilor de vânturi și să-i deprindă a-și da seama ce 'nseamnă omenie și producție a faptei umane. Limpezindu-se orizonturile, încetul cu încetul s'a reorganizat în state politice.

¹⁾ N. Argintescu, *Contribuții la problema gustului popular: Canoanele populare ale frumuseții trupești*, în « Arhiva pentru știința și reforma socială », X, 1932, pg. 428—442.

²⁾ Argintescu, *Ibid.* 429.

³⁾ Cfr. din Creangă (*Opere*, ed. G. T. Kirileanu, Fund. Reg. 1939, 189, 18): « și întrebându-l cu cine mai ține atâta amar de bucate, el ar fi răspuns: *cu cei slabi de minte și tari de vârtute*, Măria Ta ».

⁴⁾ Cfr. din *Biblia dela București* (1688), Ps. 70, 10: « Să nu mă lepezi la vreme de bătrânețe; când va lipsi *vârtutea* mea să nu mă părăsești », după Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Buc. 1924, pg. 1750.

În noile împrejurări, *vârtutea* conservatoare a etnicului a trecut la *vitejia* individulă și colectivă. Voinicii au început atacul împotriva asupritorilor, făcându-și glorie din puterea lor și din sacrificiul vieții pentru neam și țară.

Frumoasă e noțiunea acestui cuvânt *vitejie*, de origine slavă, românizat printr'o complexitate de sensuri, după cum constată Generalul Radu R. Rosetti în discursul de recepție la Academia Română ¹⁾:

«mare este, în limba română, sfera noțiunii exprimată prin cuvântul *vitejie*, pentru că ea cuprinde tot ceea ce se exprimă, în limba franceză, prin cuvintele: *bravoure, héroïsme, vaillance, prouesse, exploit*, iar în limba germană prin: *Tapferkeit, Heldenmut, Heldenmutter, Heldenmutter*».

Însemnătatea românească a cuvântului, reliefează ilustrul autor, crește prin faptul că a devenit creator de noi expresii, printre care și verbul *a viteji*, «verb ce nu există în alte graiuri, ca de pildă în cel englez, francez și german» ²⁾.

Baladele populare glorifică chiar astăzi luptele duse de vitejii români împotriva Turcilor și Tătarilor.

Unele din aceste cântece bătrânești arată conștiința națională și creștină cu care luptau Românii. Balada *Românaș*, colectată de C. Rădulescu-Codin și publicată acum în urmă de Const. Brăiloiu ³⁾, vorbește de frăținii Din, Constantin și Coconaș Român, care fac mare ospăț. Vin Tătarii. Voinicii le ies înainte. Dar numai Românaș (diminutiv dela Român) intră în luptă cu ei, fiind vorba ca ceilalți să-l urmeze. Aceștia însă rămân locului, iar viteazul Roman căsăpește pe păgâni în 3 zile, înnotând în sânge până 'n gât. La urmă se ivește un Mârzăcel:

Cu trei fire 'n barbă,
Cu trei în mustață,
Cu-o mână de fier,
C'un picior de lemn,
C'un ochi jumătat' de om,
Mult mi-e chitaci și stângaci.

¹⁾ R. R. Rosetti, *op. cit.*, pg. 9.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ Const. Brăiloiu, *op. cit.*, p. 104—108.

Cu dreapta că-l amăgea
 Și cu stânga că-i trăgea,
 Cât pe ici, cât pe colea,
 Capul lui Roman să-l ia.

Cu ajutorul lui Dumnezeu Roman îl doboară și pe acesta
 și se 'ntoarce la frați, pe care-i dojenește greu:

Numa 'n oaste m'ați băgat
 Și 'ndărăt v'ați înturnat.
 La pomană
 Dați năvală
 Și la război
 Înapoi.

Frații umiliți îl taie mișelește pe Roman. Dar soția acestuia
 îl răzbună, doborând haiducește pe mișei, apoi cu miraculoasa
 apă moartă și vie își readuce soțul la viață. Roman însă, adevărat
 om de omenie, se tânguie jalnic de moartea fraților.

În orice caz, chiar dacă acest cântec nu datează de când cu
 Tătarii, din el se desprinde concepția din acel timp și energia
 românească de totdeauna care a constituit un zid de apărare înspre
 partea cea mai încercată a Europei. Dintre atâtea puhoaiie barbare
 venite peste Bug și Nistru, tradiția a păstrat cu mult colorit amintirea
 Tătarilor. Asprimea și fărădelegile năvălitorilor întâmpinau rezis-
 tența piepturilor încălzite de conștiința creștină în sensul căreia
 luptau. Românii se războiau pentru fiecare petec de țară intrat
 în mâinile păgânilor, știind că o cât de mică înaintare a lor înseamnă
 un pas în urmă al creștinismului. Cunoscute sânt luptele duse de
 Moldoveni pentru alungarea Tătarilor aciuți în partea de Sud
 a Basarabiei numită Bugeac. Dimitrie Cantemir arată cum domnii
 Moldovei recunoșteau drepturi speciale locuitorilor din preajma
 codrilor Tigheciului, care au luat în seama lor apărarea graniței de
 est a țării. Istoricul I. I. Nistor¹⁾ subliniază marea importanță
 și buna organizare a acestor codreni. Din asemenea împrejurări
 s'a ivit o serie de balade referitoare la conflictele cu Tătarii și
 starea de spirit a Românilor²⁾:

¹⁾ I. I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți 1923, p. 149 seq.

²⁾ Al. Vasiliu, *Cântece, urături și bocete de-ale poporului*, Acad. Rom. 1909,
 67—68/29.

Tu ești împărat tătăresc,
Eu sânt voinic creștinesc.
Vrei să-mi dai Bugiacu mie
Tu, de voi, măi păgâne?
În cap ca să nu gândești
Pe mine să mă dovedești;
Că voi, Tătari făr' de lege,
N'ați crezut Rumânilor,
Ați crezut păgânilor.
Și pe Rumâni i-ați prădat,
Numa 'n piele i-ați lăsat...

Din atâtea jafuri și măceluri suferite, s'a încheat solid conștiința vitalității și energiei naționale. Un cântec bătrânesc povestește cum Tătarii năvălesc și duc în robie o fată, o nevastă și-un flăcău. Tânărului îi pare rău de mama și de tata, rămași fără mână de ajutor la bătrânețe. Nevasta jălește pruncul lăsat fără îngrijire, fata după cusătură și gherghef. Tustrei aruncă blesteme cumplite împotriva păgânilor. Cuvintele nevastei însă scânteiază de vitalitate și energie ¹⁾:

Foaie pe răzor,
Ș'al meu pruncușor
Mi s'o face mare
Și te-o prinde 'n ghiare,
Ți-o face veleatul
Și mie scăpatul.

Luptele cu Turcii au produs binecunoscuta serie de cântece, din care se desprinde neașteptata concluzie dobândită personal și de Ștefan cel Mare, cum că Turcul e om de cuvânt și de înțelegere, în timp ce vecinii noștri umblă cu crucea în sân, pe când gândul le stă la asupra și încălcări de popoare. E o dureroasă și mult experimentată concluzie.

IV

Domnia fanariotă în principatele libere, silniciile străinilor Maghiari ori Ruși în provinciile înstrăinate au desvoltat simțul dreptății sociale și reacțiunea energiei românești. Plăieșii din Câmpulungul Bucovinei, codrenii și răzeșii din Basarabia, Moții

¹⁾ Brăiloiu 109—112.

din Transilvania, Nemțenii și Vrâncenii din Moldova, pădurenii din Vlășia și dumbrăvenii luncilor dunărene din Muntenia și Dobrogea, apoi jienii de peste Olt — s'au constituit mereu în cete haiducești, de obicei de câte 12 voinici jurați pe frunză verde, și-au lovit individual împilările străine ori ale băștinașilor infectați de aceștia sau vânduți lor. Oltenii îndeosebi, prin puternicul lor simț de vitalitate națională, și-au făcut un renume din haiducie. Până și'n celelalte regiuni vorba *haiduc* ori *codrean* e substituită deseori cu *oltean*¹⁾ și *jiian*²⁾ (aceasta din urmă ca vie amintire a marelui haiduc Iancu Jianu³⁾):

Și-s *jian* cu comănac
Verde ca frunza de fag
De știu poterii ce să-i fac.

Profesorul Ion Simionescu subliniază că Muntenii și Oltenii sânt mai repezi și rezoluți. Haiducii sânt mai numeroși în olaturile lor, iar în Oltenia jidanii n'au putut pătrunde decât în număr neînsemnat⁴⁾.

Grava deprimare țărănească trebuia să ia altă formă⁵⁾:

Frunză verde baraboi,
Trage Radu din cimpoi
Doina grea tot de nevoi...
Bată-l focu pe ciocoi,
Cum ne-a muncit el pe noi,
De-am rămas flămânzi și goi.

Cauzele neomeniei ciocioiești sânt cunoscute⁶⁾:

Frunză verde de năgară,
Am primit torbari în țară;

¹⁾ Cfr. Al. Vasiliu, *Cântece...* 58/16; T. Pamfile, *Cântece bătrânești, doine și blesteme*, Tecuci 1926, 24/7.

²⁾ *Ibidem*, 56/11.

³⁾ George Madan, *Suspinuri, poezii populare din Basarabia*, cu prefață de G. Coșbuc, Bibl. pt. toți 1897, p. 88.

⁴⁾ I. Simionescu, *Țara noastră (Oameni, locuri, lucruri)*, Buc. 1937, p. 249.

⁵⁾ Ion Buzdugan, *Cântece din Basarabia* (1905—1916), Cartea 2-a, Craiova (Ramuri), 145/138 (Volum neînregistrat de G. T. Niculescu-Varone, *Cei mai de seamă folkloriști români*, Buc. 1938; cfr. p. 15, nr. 25).

⁶⁾ S. Fl. Marian, *Hore*, 106/9.

Și noi bine i-am primit,
 Ei amar ne-au jefuit,
 Moșiile ne-au răpit.
 De-ar da Dumnezeu o pară,
 Să vie la torbă iară
 Și să-i fugărim din țară.

Se 'ntâmplă uneori vreo revoltă țărănească individuală cu caracter destul de energic și concludent ¹⁾:

Cu țăranul nu te pune,
 Că țăranul dracului
 Știe harul carului.
 Că bătaia de țăran
 Face rană la ciolan...

Pătura suprapusă a veneticilor înstăriți constrânge însă țărnimea, prin pedepse și amăgeli, la pasivitate. Totuși câte-un ins mai sensibil și mai tare de vârtute se revoltă, chemându-și frații la restabilirea unei ordine sociale omenești ²⁾:

Frunză verde baraboi
 A venit vremea de-apoi
 Să punem primari din noi
 Să judece pe ciocoi
 Cum ne-au judecat pe noi.
 Primarele cu suman,
 Primărișă cu tulpă,
 Judecă ciocoi aman.

Transformarea coasei în sabie și-a ciocanului în baltag și ridicarea împotriva veneticilor și bogaților nemiloși — izvorăște din acele motive sociale care nu țineau seama de drepturile naturale omenești. Diverse balade prezintă revolta cosașului nerăsplătit, temă ce-a servit ca izvor de inspirație și lui Goga în poezia *Cosașul* ³⁾. Varianta din colecția lui Mihail Canianu ⁴⁾ cuprinde note

¹⁾ Gh. Cardaș, *Cântece poporane moldovenești*, Arad (Bibl. Semănătorul) 1926, Cântecul 106.

²⁾ S. Fl. Marian, *Satire poporane române*, Buc. 1893, 117; cfr. și Cardaș, *Ibidem*, 41.

³⁾ O. Goga, *Poezii*, Cultura Națională 1924, pg. 91—92.

⁴⁾ M. Canianu, *Doine culese și publicate întocmai cum se zic*, Iași 1888, p. 234—236.

de reală psihologie, sintetizând agitația din celelalte ¹⁾. Flămând, cosașul muncește de zor. Ciocoiul stăpân îi aduce de mâncare în batjocură (lapte bătut în burduf și mălai zgorit). Muncitorul trânteste coasa de copaci, apoi o ridică mânios și-o apucă pe Olt la vale. Un țigan fierar i-o transformă în sabie, iar brățara în baltag și astfel olteanul nostru se apucă de haiducie, măcelărind și prădând ciocoi:

Să mai dau la cei săraci,
Să-și cumpere boi și vaci !

La fel se 'ntâmplă și în Transilvania și în Basarabia când țăranii nu mai pot îndura asupra maghiară sau rusească ²⁾:

În codru să haiducesc,
Pe moscal să-l tot ochesc.

V

În principatele libere, Muntenia și Moldova, revolta se îndreaptă îndeosebi împotriva Grecilor aduși de domnii fanarioți (1711—1821), străini care se organizaseră într'o adevărată plagă de stoarcere și corupție a țării. Revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821) strivi acest parazitism, dar radicala nimicire a grecismului veni abia cu reformele lui Cuza Vodă și ale lui Mihail Kogălniceanu prin secularizarea averilor mănăstirești (1863) și împrăștierea țăranilor (1864). Totuși ciocoismul continuă printr'o rămășiță de Greci ori prin infectarea unor parveniți români, ceea ce menține haiducia cu cântecele sale până hăt târziu.

Salvatoarea mișcare a Domnului Tudor găsi mare răsunet în popor. Folclorul cântă cu predilecție episodul trădării eroului și mai ales visul care-i prevestește inevitabila moarte ³⁾:

— Tudor, Tudor, Tudorel,
Dragu mamii voinicel,
Cum fug Turcii după el !...

¹⁾ Cfr. și N. Georgescu-Tistu, *Folklor din județul Buzău*, Acad. Rom., 1928, 81/219.

²⁾ Tatiana Gălușcă, *Folklor basarabean*, vol. II, Bălți 1938, p. 11.

³⁾ Gh. Cardaș, *Ibidem*, 58.

— Las' să fugă, nici nu-i pasă,
 Parcă-i pe târnaț acasă...
 — I-auzi, maică, ce-am visat,
 Maică, pistoalele mele
 Le-am visat fără de oțele,
 Fără de cremeni pe la ele,
 Tot scurtarea vieții mele...
 Băsmăluța mea cea nouă
 Am visat-o ruptă 'n două...

B. P. Hasdeu arată ¹⁾ că popularizata carte *Visul Maicei Domnului*, foarte răspândită în păturile de jos, a dat naștere la diferite creațiuni în versuri, unele de natură cântărească, altele populare. E vorba de visul în care Maica Domnului vede, înainte de a se fi întâmplat, toate patimile Mântuitorului. Rusul Wesselowski a pus în relief acest lucru. Hasdeu adâncește problema și aduce important material necunoscut. Interesante sânt versiunile italiene, spaniole și provenșale. Mai departe, savantul constată că balada din colecția Alecsandri despre *visul lui Tudor* ²⁾ e deplina localizare și transfigurare a visului Maicei Domnului. O baladă bucovineană culeasă de S. Fl. Marian (*Poesii populare române*, Cernăuți 1873, tom. I, p. 47—52) vorbește de visul prevestitor al haiducului Petrea:

Astă noapte mi-am visat
 Busduganul sfârticat
 D'asupra mea : pânzurat;
 Pușca mea cea bună nouă,
 Am visat-o ruptă 'n două;
 Pușca mea cea ținută
 Mi-am visat-o ruginită;
 Pistoalele spălățele,
 Cele lungi și subțirele,
 Le-am visat fără de oțele:
 Sfârșirea vieții mele !

Hasdeu crede că Tudor Vladimirescu, metamorfozat în căpitan de poteră, și-ar fi pierdut individualitatea, devenind un simplu

¹⁾ B. P. Hasdeu, *Oltenecștele*, Craiova 1884, Cap. « Hrist și Tudor Vladimirescu », p. 133—155.

²⁾ *Ibidem*, 149—152.

bandit ¹⁾). Adaogă că mai bine s'a păstrat varianta ardeleană colec-tată de Miron Pompiliu, în care Tudor vorbește cu iubita sa necredincioasă ²⁾):

— Că eu, dragă, te-am visat
Cu marama ta din cap,
Cu marama, mândră, nouă,
Ruptă, ruptă chiar în două!
— Tudore, fecior frumos,
Lasă, visu-i mincinos!
Nu mi-i ruptă marama,
Ci mi-i ruptă inima!...

Hasdeu subliniază în concluzie prioritatea visului lui Tudor ³⁾

Observăm că larga răspândire a acestui motiv în cântecele hai-ducești militează pentru existența sa înainte de Tudor Vladimi-rescu. În balada *Stanciu* din colecția lui Tudor Pamfile, după ce eroul e prins pe neașteptate de poteră, își visează alegoric moartea ⁴⁾:

Oleoleo, fraților mei,
Astă noapte-am mănecat,
Spurcat vis am mai visat:
Pistoalele mele
Cele frumoșele,
Le vedeam fără de oțele,
S'au scurtat zilele mele!
Pușca mea cea frumoșea,
O visai fără curea,
S'a scurtat cu viața mea!
Șapte corbi într'un ciolpan,
Și nu-s corbi într'un ciolpan,
Și-s boierii de divan!

Este presentimentul omului față de pericolul în mijlocul căruia șansele nimicirii sânt mai mari decât cele ale salvării. În cântecele cătănești, cel luat sub steag, mai ales când e vorba de război, are deseori viziunea neîntoarcerii ⁵⁾:

¹⁾ Hasdeu, *Ibidem*, p. 153.

²⁾ *Ibidem*, p. 153—154.

³⁾ Hasdeu, *Ibidem*, p. 154—155.

⁴⁾ T. Pamfile, *Cântece de țară*, Acad. Română 1913, p. 60.

⁵⁾ M. Eminescu, *Literatură populară*, ed. D. Murărașu, Craiova (Clasicia Români comentată), 372/262.

Veniți voi ai mei părinți
 Ce v'am supt cu sângele
 Și v'am rupt cu brațele,
 Să-mi stropiți trupul cu vin
 Că de astăzi nu mai vin,
 Să-mi stropiți trupul cu apă
 Că de astăzi plec la groapă.
 Înapoi veți înturna
 Dar pe mine m'îți lăsa
 La suflarea vântului
 În umbra pământului,
 Sub dâmbul mormântului.

Cazurile sânt numeroase și universale. Într'un cântec popular bulgar, regina din Sofia visează tot simbolic moartea soțului ei Șişman și prăpădirea țării ¹⁾).

VI

Versiunea ardeleană socotită de Hasdeu drept cântecul ce prezintă mai bine pe Tudor, versiune în care e vorba de visul eroului despre năframa soției sale ruptă în două, își are atâtea corespondente în doinele noastre. Aici este exteriorizarea plastică a dragostei ce pune la îndoială răspunsul afirmativ dat de persoana iubită ²⁾:

Puțințel am așteptat
 Frumos vis bade-am visat,
 Că năframa cea nouă
 Era bade ruptă 'n două.
 — Minți, mândruță, minți tu bine,
 Nu-i ruptă năframa mea
 Ci-i ruptă inima ta,
 Că te temi că te-oi lăsa;
 De ce (te) temi nu-i scăpa.

Vâlcan nebiruitul, legat de Turci de o piatră de moară și prăvălit în fundul Dunării își visează astfel soarta ³⁾:

Și iată că se 'ntâmpla
 Că Vâlcan un vis visa:

¹⁾ Luigi Salvini, *Canti popolari bulgari*, Roma (Anonima Romana), 1930, p. 53—58.

²⁾ M. Eminescu, *Ibidem*, 215/229. Cfr. și Bartók, 152/167.

³⁾ G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, Buc. 1885, p. 555.

Ploaie rece și turbată
 În caic marfă udată,
 Și pe mândra lăcrămând
 Și pe mă-sa suspinând.

Într'o doină de iubire ¹⁾, mândra descinsă paște murgul tot pe lângă Mureș, tot pe lângă Tisa și plânge dureros fiindcă a visat că năframa cea nouă a iubitului era ruptă în două. Voinicul îi răspunde că nu năframa, ci inima ei e ruptă de teama abandonării.

Nevasta unui haiduc visează la fel. Expresia referitoare la pușca ruptă e aceeași ca și 'n cântecul cu năframa ruptă ²⁾:

— Foaie verde matostat,
 Astă noapte te-am visat
 Sub un ciritei uscat:
 Buzduganul spintecat
 De-asupra ta aninat.
 Pușca ta cea bună, nouă,
 Ți-am visat-o ruptă 'n două,
 Și pistoale, revolvere,
 Le-am visat fără de oțele!
 — Ce-ar' să fie, măi muiere?
 Sfârșitul vieții mele?

Este un motiv străvechi care se manifestă în folclorul universal și nu e străin nici literaturilor antice. În ce privește personalitatea lui Tudor Vladimirescu, nu putem pune la îndoială ecoul pe care l-a trezit în literatura populară și nu ne putem îndoii nici de identitatea sa cu Tudor din baladele citate. Soarta tragică a căpitanului de panduri, trădat de Iordache Olimpiotul și omorât de Turci — fără ca aceștia să-și dea seamă de sensul național al marelui Oltean ce se ridicase împotriva zaverii grecești — se reflectă liric în cântecul bătrânesc. Episodul cel mai imporant din viața eroului, i s'a părut cântărețului popular, presimțirea apropiatei sale morți. Căntecele existente și limba poetică din circulație ³⁾ au determinat crearea celor două balade ale lui Tudor, căci sânt două: visarea armelor ruginite și descărcate, apoi a nă-

¹⁾ Jarnik și Bârseanu, *Doine*, 533.

²⁾ T. Pamfile, *Căntece bătrânești, doine, muștrări și blesteme*, Tecuci 1926, 22/6.

³⁾ Cfr. P. Iroaie, *Poezia autentic populară*, Iași (Arhiva), 1938, p. 21 seq.

framei rupte, prezentând două momente diverse referitoare la persoane diverse în legătură cu Tudor. Cântecul de dragoste și cântecul haiducești, eliberându-se, printr'un *moment distructiv*, de anumit cuprins determinat, s'au alcătuit din nou, printr'un *moment constructiv* — cum arată Martha Bringemeier ¹⁾ — încopciind notele caracteristice care s'au impus din istoria lui Tudor Vladimirescu. Astfel au luat ființă cântecul viteazului Tudor în atmosfera poetice noastre populare și în tradiția folclorului român.

VII

Veacul al XIX-lea cu introducerea militariei generale obligatorii mai întâi în Transilvania și Bucovina de sub Austro-Unguri și în Basarabia de Ruși, apoi mai târziu în țara liberă, a multiplicat expresia energiei naționale în rândurile sătești. Existentele doine de înstrăinare cu cântecul cucului, plecarea de acasă dela coarnele plugului sau dela oile din munte, dealul despărțitor străbătut de dorurile îndepărtate, răvașele așteptate sau trimise, gândurile la cei rămași sau ale celor de acasă la pribeag, destinul între străini și în singurătatea munților, — aceste doine deci care circulă din moși strămoși, din sat în sat și din regiune în regiune, se desfac de cuprinsul lor ciobănesc, plugăresc sau haiducesc spre a da glas noilor stări sufletești. Intervin și cântecul bătrânești care schimbă câte ceva spre a cuprinde evenimentele prin care trece cătănitul. Astfel mereu aceleași cântece apucate din buni-străbuni sânt noi și vechi în același timp. Orientarea individului după bătaia inimii și expresia părintească și a celor din preajmă dă cântecului un permanent conservatism. Schimbarea vieții sale și achiziționarea unui inedit material cognitiv și sentimental îi cere o nouă formă care se structurează în ritmica sufletului său nu prea diferențiat de spiritualitatea sătească. Astfel în singurătate sau în lume, insul simte mereu necesitatea și impulsul de-a fi și cânta *ca oamenii*, dalbii oameni din lumea albă a satului de origine. Dela cine pornește cântecul și de când, el singur nu știe. I se pare

¹⁾ Martha Bringemeier, *Gemeinschaft und Volkslied*, Münster in Westfalen 1931, p. 96—104; cfr. Iroaie, *Ibidem*, 7—8.

că dela•el, fiindcă și-a cântat personalu-i alean, dar felul versului și turnura le știe de când hăul c'au fost așa. Prin urmare frăția cu codrul și cu turturica, cucul, grangurul, se schimbă cu cea a tunului și a puștii ¹⁾:

Tunu mi-i frate de cruce,
Pușculița soră dulce...

Ori ²⁾:

Patruntașu mi-i nănașu
Și borneu taică-meu
Și pușca mi-i soră dulce,
Băinetul frate-de-cruce.

Deosebirea de cântecul codrului e minimă. Puneți în paralelă citatele fragmente ostășești, și corespondentele lor haiducești! E o uimitoare apropiere ³⁾:

Eu sânt frate cucului
Și tovarăș vântului.

Alt cântec prezintă situația soldaților pe front ca a haiducilor în codru ori a armelor părăsite de haiducul omorît, sfârșind ca orice doină de întristare ⁴⁾:

Frunză verde-a buruienii,
Stăm aici în miezu iernii,
Și ne plouă și ne ninge
Și n'are cine ne plânge...
.....
Mândruță, dragostea mea,
Leag-o în năframa ta,
Într'o năfrămuță neagră
Și arunc-o, mândră, 'n apă.
De-i vedea că a plecat,
Să știi, mândră, că-s pușcat,
De-i vedea că s'a oprit,

¹⁾ Esca, *op. cit.*, 39.

²⁾ Eminescu, *op. cit.*, 174/101.

³⁾ T. Gălușcă, *Ibidem*, I, 12.

⁴⁾ Esca, 35.

Să știi, mândră, că-s rănit,
Ori poate c'am și murit.

Primele patru versuri au corespondențe de natură asemănătoare în poezia haiducească, în care jalea codrului pentru armele părăsite se manifestă deoarece ¹⁾

...le plouă și le ninge
Și n'are cine le 'ncinge.

La plecare în străini, călătorul mereu își încredințează inima mamei sau mândrei sale ca s'o arunce în apă și, din semnele ei, să afle soarta celui dus ²⁾.

Alt cântec ostășesc prezintă soldații în luptă. Notoriu e faptul că pădurea, fratele codru, ca de obicei în cântecele populare românești, servește drept cadru, ca pe timpul lui Decebal sau Ștefan cel Mare ³⁾:

Plinu-i codru de ce-i plin,
Plinu-i codru de voinici,
La tot fagul câte cinci.
Iar la fagul din cărare
Șede-un căpitan călare
Și strigă din gura mare:
Pușcați, feciori, fără frică,
N'ascultați că doi trei pică,
Că pică de cei tineri
Și rămân de cei bătrâni,
Cei bătrâni și cu mustață
Care strâng la pușcă 'n brață
Și se pun spate la spate,
Ca să poată bine bate!

În afară de nota energiei ostășești cu care se termină cântecul, desfășurarea și cadrul e ca 'n atâtea balade haiducești, unde e vorba de voinicii răpuși de durerea dragostei ori de gloanțele poterei, la tulpina fagilor din pădure ⁴⁾.

¹⁾ Jarnik și Bârseanu, *Ibidem*, p. 288.

²⁾ Cfr. Iroaie, *Cântece populare* («Plecare») în «Convorbiri literare», 1941, p. 718—719.

³⁾ Hodoș, *Ibidem* I, 226—227.

⁴⁾ Cfr. Iroaie, «Haiduc murind», *Ibidem*.

Profesorul Caracostea, în frumosul studiu despre *Miorița*¹⁾, reliefează actualizarea motivului din *Ciobănașul*²⁾:

— Foaie verde de tri flori,
Ciobănaș dela miori,
Un' ți-a fost moartea să mori?
— Sus în vârful muntelui,
În bătaia vântului,
La cetina bradului.
.....
— De jelit, cin' te-a jelit?
— Păsările-au ciripit,
Pe mine că m'au jelit, etc. —

Deci în cântecele ostășești din timpul războiului mondial, ca în cele culese de Esca și Schiopul³⁾, nefericitul ciobănaș apare în uniformă de roșior:

— Foaie verde de bujor,
Măi soldate roșior,
Unde-ai fost ursit să mori?
— În munții Carpaților,
În bătaia gloanțelor, —
.....
— De jelit, cin' te-o jeli?
— Păsări când or ciripi...

Lăsând diversele aspecte ale cântecelor ostășești pentru o cercetare specială, notăm că poezia patriotică este numai incidentală, ca în doinele obicinuite, în care iubirea de țară stă în strânsă legătură cu cea de moșie, localitate natală, rude și cunoscuți. E atavica legătură dintre pământ și om⁴⁾, caracteristică popoarelor nenomade⁵⁾:

¹⁾ D. Caracostea, *Miorița în Muntenia și Oltenia*, IV în «Conv. lit.» (55), 1923, p. 474—475.

²⁾ Cf. O. Densusianu, *Flori alese din cântecele poporului*, Buc. (Pavel Suru), 1920, p. 109—110.

³⁾ Cfr. o variantă în C. Rădulescu-Codin, *Cântece din războiu*, vol. I, ed. 2-a Câmpulung-Muscel 1923, p. 59.

⁴⁾ I. Simionescu, *Țara noastră*, Buc. 1937, p. 247.

⁵⁾ I. Pillat, *Cartea dorului*, C. R. p. 19; P. Hetcou, *Poesia populară din Bihor*, Beiuș 1912, p. 23 și 87/6.

Până-i lumea n'oi uita
Țara mea și pe maica;
Până-i lumea nu uit eu
Țara mea și satul meu.

Moșii din Munții Apuseni, care colindă depărtările (până prin Balcani și până la Viena) spre a-și vinde produsele meșteșugului lor dogăresc, mereu își alintă drumeția cu gândul reîntoarcerii acasă ¹⁾:

Plecat-a Moșul la țară
Cu cercuri și cu ciubară.
— Du-mă, Doamne, 'n pace-acasă
La copii și la nevastă.
Du-mă, Doamne, 'n țara mea
Că-i mai bun mălaiu 'n ea
Decât pita 'n altuia.
Du-mă, Doamne, 'n sat la noi
Cu caru cu patru boi.

Multiplele compoziții cântate de soldați și chiar popularizate la țară sânt de proveniență cărturărească. Jalea pentru destinul individual al cătanei, suferințele și întâmplările nefericite sau fatale prin care trece acesta, dragostea părintească sau erotică și așteptarea reîntoarcerii de sub arme — exprimate duios, tânguitor, doritor — constituie gama doinelor populare. De altfel patriotismul zinghenitor nici nu cadrează cu tonalitatea doinei. Din ea se desprinde admirația fără seamăn față de cel plecat să moară pentru ai săi. Mândra vrea să participe și dânsa la luptă. Și cum, altădată, când alesul inimii sale se afla departe cu oile în munte, dorea să se prefacă în ploaie și să prăpădească turma ca ciobanul să răspundă dorului ei, acum dorește să omoare adevărați dușmani ²⁾:

De m'aș putea ridica
Sus la cer ca negura,
Aș tot ninge și-aș ploua,
Aș ploua, aș vremui,
Pe dușmani i-aș prăpădi,
Bade-acasă mi-ar veni.

¹⁾ Béla Bartók, *Cântece populare românești din comitatul Bihor*, Buc. 1913, 211/228.

²⁾ Esca, 86.

Iată și prototipul păstoresc din care s'a dezvoltat doina cătănească ¹⁾:

Frunză verde ca una,
De m'aș putea ridica
Mai în sus ca negura,
Tot aș ninge și-aș ploua,
Pe badea nu l-aș uda
Că mi-i drag ca inima;
Tot aș ploua și aș ninge,
Pe badea nu l-aș atinge.

Ploaia aceasta nu e altceva decât marea tristețe a mândrei, transformată în lacrimi ²⁾:

Pe cea pădurice deasă,
Mare ploaie mi se lasă.
Nu știu ploaie-i ori ninsoare,
Ori lacrimi de fată mare.

Cinstirea ostășiei e înăscută la poporul român. Baladele preamăresc plastic eroismul din trecut. Uniforma și arma militară întotdeauna impun ascultare fără multă strădanie.

Cu fatalele neologisme ale vremii și împrejurărilor, se desprinde patriotismul transilvano-bucovinean din armata austro-ungară de cam acum un veac. E vorba de anumită luptă împotriva Francezilor (« Franțozu ») dată pela « Simering » (*Simmering*), cu participarea câtorva regimente românești, care tot strigau ³⁾:

Să trăiască Austria,
Austria cea română...

Bine înțeles că nu era vorba de Ungaria din cauza căreia Românii au suferit atât de cumplit. Strigătul putea fi o evlavioasă moștenire din timpul revoluției lui Horia (1784), împrăștiată mai recent (vreo douăzeci de ani înainte de-a o culege Eminescu) prin revoluția lui Avram Iancu (1848) care s'a ridicat împotriva asupririi maghiare și în favoarea Austriei.

¹⁾ T. Papahagi, *Flori din lirica populară*, Buc. 1936, 34—35/55; altă variantă cfr. *ibidem* 8—9 (*Prefață*).

²⁾ Marian, *Hore*, 38/37.

³⁾ Eminescu, 199/169.

Vechi e și îndemnul adresat Moldovei, în nu știm care luptă dată, pare că de Austriaci împotriva Rușilor (Muscalul) ¹⁾:

Ia vedeți dușmanul ici,
Nu vă dați, feciori voinici,
Și dușmanu-i ici colea,
Nu te da, Moldova mea!
Dumnezeu ne-a ajuta,
În pădure vom intra
Și așa i-om depăna
De cât lumea n'or uita.

Ăpare iarăș codrul-frate, unde Românul se simte la largul său.

Mai vechi și prototip al celor două doine citate fragmentar (ceea ce se constată lesne alăturând textele integral) este cântecul de acea tumultuoasă și firească energie patriotică, ce merită tot aplombul pentru sublinierea străvechiului eroism ostășesc al poporului român ²⁾:

Și viața dăm oricare
Dela mic până la mare...
Fie ziuă, fie noapte,
Fie soare, fie ploaie,
Cine vrea să ne cunoască
Vie num'asupra noastră
Și așa l'om scărpina
De n'a uita cât lumea.
Țara cere dela noi
Să fim harnici la război.

VIII

Neamul românesc pus în speciale circumstanțe, sub stăpâniri conduse de streini, s'a revoltat în diferite rânduri, cerându-și dreptul la viață.

¹⁾ *Ibidem*, 199/170.

²⁾ *Ibidem*, 198/168.

Desperatul tâng se adresează codrilor și lui Dumnezeu ¹⁾:

Cătu-i lumea dealungul,
Nu-i copil ca Românul,
.
Și cialău ca și Jidul.

Cauza suferinței este tratamentul cănos.

În fața străinilor blajinului popor românesc, supus unei nedrepte iobăgii și exploatari seculare, nu-i rămâne decât revolta destul de energetică, lovindu-i ²⁾:

Cu lemnul stejarului
Din vârful Pietrarului,
Până-i vei da dracului
Să și-i ducă 'n țara lui.

Revoluția lui Horia din 1784 dacă n'a prea avut reflexe în folclor, în schimb cea din 1848—1849 a lui Avram Iancu a produs un impunător ciclu.

Născut la 1824 în Vidra-de-Sus, Moțul Avram Iancu de copil privi cu revoltă suferințele Românilor. Studie la Zlatna și Blaj și termină Facultatea de Drept dela Universitatea din Cluj (1845) în vârstă de 21 ani. Guvernul maghiar refuză să-l primească practicant fără salariu, fiindcă era odraslă de iobag român. Iancu trecu amărît la Târgu-Mureș să-și ia diploma de avocat. Acolo observă îndurerat nedreptățile la care erau supuși Românii. Vorbi Moților adunați în Câmpeni, lângă Vidra-de-Sus, despre drepturile și suferințele românești. Era tocmai anul 1848, când Ungurii, conduși de 'slovacul maghiarizat Lajos Kossuth (1802—1894), încercau detronarea Habsburgilor de pe tronul Ungariei, cerând independența și maghiarizarea statului ungar împreună cu Transilvania. Cărturarii români, în frunte cu Mitropolitul Andrei Șaguna, Gh. Bariț, S. Bărnăuțiu, Papiu Ilarian, Ioan Maiorescu, August Treboniu Laurian, convoacă adunarea dela Blaj pe ziua de 3/15 Mai. Iancu, în port moțesc, participă cu zece mii Moți intonând marșul lui Iancu, cunoscutul cântec, care de fapt e o doină compusă de Costache Negruzzi pela 1838, unde în loc de *Iancu* stătea numele voevodului Dragoș, legendarul întemeietor al

¹⁾ Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, Acad. Rom., 1908, 39.

²⁾ Bud, *op. cit.*, 40.

Moldovei, cum precizează istoricul literar Gheorghe Bogdan-Duică ¹⁾:

Astăzi cu bucurie,
Românilor, veniți,
Pe Iancul în câmpie
Cu toții-l însoțiți...
Spălați armele voastre,
Curând să alergați,
Din plaiurile voastre
Pe dușmani s'alungați!

Și din nou, acelaș unic istoric literar Bogdan-Duică, în alt loc ²⁾, constată migrațiunea poeziei *Hora* a lui Alecsandri (publicată într'un calendar din 1843), poezie care se populariză în Munții Apuseni și fu cântată de gărzile lui Iancu.

Prin urmare, mișcarea își căuta expresie în literatura vremii, mai ales când însuși Iancu știa să cânte cu măiestrie din gură și să zică din flaut, fluier și buciom. Cântecul lui Negruzzi și cel al lui Alecsandri, popularizate în Ardeal, s'au actualizat atât de natural la 1848. Dar, în realitate, literatura populară avea să se concentreze și mai potrivit asupra evenimentelor, tălmăcindu-le și cântându-le în spiritul tradiției țărănești, pe înțelesul și gustul tuturor.

Acolo, pe *Câmpia Libertății* dela Blaj, după prea savantul discurs al lui Bărnuțiu, cei 40.000 Români jurară, în fața Mitropoliei Șaguna, să fie credincioși împăratului, hotărînd menținerea Transilvaniei sub Austriaci. Dar dieta transilvăneană, în care Maghiarii formau majoritatea, votă, la 28 Mai 1848, unirea Ardealului cu Ungaria. Laurian încercă să protesteze căci generalul austriac Puchner, comandantul militar al Transilvaniei, șovăia. În acest timp, Ungurii deslănțuie revoluția și, îmbătați de libertate, omoară câțiva Valahi. Românii fac o contra-revoluție, atât spre-a se apăra cât și pentru a salva Ardealul de sclavia

¹⁾ Gh. Bogdan-Duică, recenzie la *S. Fl. Marian: Poesii populare despre Avram Iancu* în «Conv. Lit.» (34) 1900, p. 715—720.

²⁾ Gh. Bogdan-Duică, *Știri literare din trecutul Ardealului*, în ziarul «Națiunea» din Cluj (an. I nr. 24 din 10 Febr. 1927). Cine oare ar simți îndemnul de-a tipări în volum bogatele cercetări ale regretatului savant, risipite prin atâtea reviste și ziare?!

maghiară. Sașii răspund că limba țării e valahă. Între timp, generalul Bem, de origine polonă, organizează oștirea Ungurilor și goni pe generalul Puchner. Generalul austriac Carol Urban, conducând regimentul său de grăniceri români, îi asedia pe Maghiari. Dintre toți însă, se distinse Avram Iancu, ca un adevărat rege al Munților, cu legiunile sale, la care s'au alăturat gloatele românești din tot Ardealul, conduse de tribuni (Simion Groza, Nicolae Corcheș, Jambor, Rusu, Aiudeanu, Mihai Andreica, Faur, Vlăduț, Balint, Ivanoviciu, Axente Sever). El nu numai că-și apără pozițiile din Munții Apuseni, dar cuceri și teren nou. În patru lupte (Mai-Iulie 1849), Iancu obține depline victorii. Înseși femeile Moților participă, răsturnând stânci peste maghiarime. Interveniră Rușii în ajutorul lui Puchner și noi oștiri austriace care potoliră revoluția. Kossuth se refugiază cu coroana Ungariei în Turcia, apoi colindă diverse țări, stabilindu-se la Trieste.

Dar tragedia lui Iancu începe abia după revoluție, căci Austriacii, voind să-i împace pe Unguri, nu iau în seamă drepturile și suferințele Românilor. Iancu refuză chiar decorația oferită de împărat, pe motiv că nu poate primi asemenea distincție dela un om care nu-și respectă cuvântul. Și, cu toate că însuși pregătise onorurile date de Români împăratului venit să se intereseze personal de starea din Ardeal, el nu voi nici să dea ochi cu cezarul. Urma consecvent principiile exprimate în testamentul ce l-a scris: « Unicul dor al vieții mele este să-mi văd nația mea fericită, pentru care după puteri am și lucrat »¹⁾. Cere respectarea drepturilor românești și omenie din partea Ungurilor, cărora el însuși le-a arătat ce 'nseamnă a fi om, cum reliefează Iosif Sterca Șuluțiu²⁾: « Iancu n'a fost numai un căpitan brav, ci el a fost totodată cel mai loial și uman adversar; acei Maghiari, care au căzut în mâinile lui, au fost împărtășiți de cea mai bună tractare ».

Insultat de străini și zdrobit sufletește de zădărnicia luptelor Românilor, Avram Iancu fu lovit de o adâncă tristețe și-și pierdu

¹⁾ Cfr. Teodor Murășanu, *Avram Iancu, viața și faptele lui de vitejie*, Turda 1924, p. 41.

²⁾ Iosif Sterca-Șuluțiu în Dr. C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, tom. II, Sibiu 1900, p. 758.

mințile. Rătăcia prin munți și sate și doinea din fluer și gură durerea și jalea Românilor rămași în robie, până când, în 1872, moartea îi curmă chinurile.

Marele folclorist bucovinean Simion Florea Marian, în 1871, a încercat zădarnic să-l vadă. În schimb a reușit să culeagă o serie de cântece asupra nefericitului Rege al Munților, pe care le completează și le publică la 1900¹⁾.

Bogdan-Duică constată că, în colecția lui Marian²⁾, « cele mai frumoase poezii sânt acelea, care transmit asupra eroului modern motive vechi și bine cunoscute din mai toate colecțiile noastre și uneori și străine, cum este de ex. dragostea codrului pentru viteji și calul care se 'ntoarce acasă fără eroul ce moare departe (vezi *Sora Iancului, Murgul și Ilinca, Murgul supărat*). Un alt motiv vechi este fuga domnilor... fără papuci, ca și dușmanii lui Horia ».

Așadar se întâmplă ceea ce am arătat cu ocazia cântecelor despre Tudor Vladimirescu și în cercetările speciale despre natura și formația literaturii populare³⁾. Limbajul social oferă anumite forme tradiționale care sânt transfigurate de întâmplările recente și cristalizate în cântece noi.

Interesant e că întâmplările lui Iancu sânt altele decât cele reale. Astfel, uneori el luptă ca un căpitan de haiduci, e urmărit de puteră, adună feciori la oaste ca orice autoritate militară, alteori luptă ca un adevărat general, își visează alegoric moartea, și în sfârșit moare în luptă, rămânând ca murgul să ducă vestea celor dragi, iar codrul să-l jelească. Suflul legendar și poetica populară nu s'au lăsat dominate de fapte, ci dimpotrivă au pus stăpânire pe ele. Le-au armonizat și le-au potrivit expresiile tradiționale. Doinele haiducești și cătânești au intervenit din plin cuprinzând în țesătura lor întâmplările și personalitatea lui Avram Iancu. O energie caracteristică, nota revoluției și a eroului, le-a dat o particularitate specială, ceea ce însă nu le îndepărtează întru nimic de sensul literaturii populare. Formele cărturărești se recunosc

¹⁾ S. Fl. Marian, *Poesii populare despre Avram Iancu*, Suceava 1900.

²⁾ Bogdan-Duică, *op. cit.*, 718.

³⁾ P. Iroaie, *Caracterul poeziei populare*, Cernăuți 1937 și *idem, Poezia autentic-populară*, Iași 1938.

lesne printr'un căutat patriotism necorespunzător realității folclorice. Căntece de înstrăinare și de dragoste încadrează într'un melancolic vâl aceste agitații.

Bogdan-Duică atrage atenția ¹⁾ asupra unui cântec ce vestește revoluția. Textul, publicat de L. Pușcariu în « Informațiile politice, literare și comerciale » din 1870, sub titlul *Coșia* (= Kossuth), e necunoscut colecției lui Marian.

Cântecul începe:

Pe șesul Feleagului
Paște murgul Iancului
Înfrânat și înșelat
Și de bătaie gătat.

Iancu își îndeamnă voinicii să se înarmeze și să atace Clujul cu tunurile:

Frunză verde de lămâie,
Nici Ungur să nu rămâie !
Căci Coșia cu 'mpărăția,
El și-a pierdut lefteria !
Împărăția și-a lăsat
Și s'a pus porcar la sat !

Cântecul *Căpitanul Iancu* ²⁾ e de-a-binele un cântec cătănesc cu atâtea și atâtea corespondente:

— Căpitane Iancule,
Unde duci cătanele ?
— La Sibiu, sărmane !

Compară cătănescul ³⁾:

— Căpitane Pavele,
Unde duci cătanele ?
— La război, săracele . . .

Mai departe cântecul Iancului invocă grija acestuia pentru soldații între care se află un frate al cântărețului și, culmea, menște ca Sibiu să ardă în întregime, rămânând parii ca să se înțepe

¹⁾ Bogdan-Duică, *Ibidem*, 720.

²⁾ Marian, *op. cit.*, 12.

³⁾ P. Iroaie, *Cerndușul folcloric*, p. 27; cfr. și Hetcou, *op. cit.*, 61/1.

«ghinării și maiorii, cari au cătunit feciorii!». Pentru stilul și dezvoltarea tehnică a acestui cântec e de comparat doina de iubire ¹⁾ în care mândra invită porumbrelul să-și lepede fructele:

Să rămână numai spinu,
Să mă iubesc cu vecinu.

Într'un cântec cules de Octavia Lupu-Morariu, dușmanii au îngrădit cărărușa dintre iubiți. Blestemul inimilor despărțite se'n-dreaptă deci împotriva aceloră ²⁾:

Dare-ar Dumnezeu un vânt
Să văd gardul la pământ,
Să rămâie numai parii,
Spânzură-se 'n ei dușmanii!

În altă doină, colectată de Pamfile ³⁾, apar versurile:

Arde-te-ar focul, pădure,
Cu toate lemnele 'n tine,
Să rămână doar stejarii
Unde-au conăcit tâlharii.

Cât de edificatoare sânt aceste forme de cuprins divers care se țin în același limbaj poetic popular și urmează o recunoscută tehnică și frazelogie tradițională! Deci, numele *Iancul* dă citatului cântec alt caracter. Ba Bibicescu, în colecția sa ⁴⁾, dând același text cu puține forme deosebite, din alte izvoare, îl consideră deadreptul cătănesc, deși e vorba tot de căpitanul Iancu.

Tot așa și *Voinicul de Moș* ⁵⁾. În alt loc *Iancu* și *Orban* (ădică generalul Urban), frumoasă și veridică apropiere între românul și neamțul ridicați împotriva Ungurilor, adună împreună cătanele ⁶⁾:

¹⁾ Bartók, *op. cit.*, 156/171.

²⁾ Octavia Lupu-Morariu în « Făt-Frumos » XIII, pg. 96.

³⁾ Pamfile, *Cântece bătrânești*... 164/293.

⁴⁾ Bibicescu, *op. cit.*, 149/194.

⁵⁾ Marian, *Ibidem*, 13.

⁶⁾ *Ibidem*, 22.

Pe dealul cu maderan
 Mere *Iancu* cu *Orban*.
 — Unde mei, Doamne Orbane?
 — Să scriu feciori la cătane!
 — Iancule, Orbanule,
 Unde mări cătanele?
 — Da la foc, săracele!

Amintirea, cu distincția taberilor și prietenilor, stăruie până astăzi, cum arată colecția lui Bârlea, unde e vorba de sosirea de noi ajutoare austriace dinspre Piemontul bine cunoscut Românilor care-au cătănit pe-acolo. Mesagerul cuc, ca deobicei în folclorul nostru, aduce vești importante ¹⁾:

Vine cucul cu suman,
 Cu carte dela Orban,
 Să se gate *Coșot* ²⁾ bine
 Că Piemontul încă vine.
 Pe cununa dealului,
 Vin feciorii Iancului,
 Cu *clopuri* ³⁾ în trei cornuri,
 Cu săbii pe la solduri,
 Ce vă temeți, voi Unguri?

Oștirea, din care nu lipsesc nici tunurile « de fag » ⁴⁾, coboară dela munte și împrăștie groază în maghiarime ⁵⁾:

Vine Iancu dela munte
 Cu trei mii și șapte sute...

 Iancu pușcă printre brazi,
 Fug Unguri fără nădragi...

Apare și Bărnuțiu și Axente (Sever) alături de Iancu care face să tremure Turda ⁶⁾:

Strigă Bărnuț din Sibiu
 Că Ardealul nu-i pustiu.

¹⁾ Bârlea, *op. cit.*, 273/169.

²⁾ Kossuth.

³⁾ Pălării.

⁴⁾ Marian, *Ibidem*, 20.

⁵⁾ T. Papahagi în « Grai și suflet », II, 74—75.

⁶⁾ Marian, *Ibidem* 17.

Strigă Iancu dela munte:
— Nu te teme, măi Acsente,
Că și eu vin dela munte
Cu opt mii și nouă sute !

Ungurii vreau să-l cumpere pe viteaz cu aur. El însă e incorruptibil și cere respect pentru legea omeniei, conform căreia tot neamul trebuie să muncească spre a-și câștiga existența fără a trăi parazitic din munca altora ¹⁾):

Nu-mi dați voi bani cu mierța,
Nici aur cu ferdela,
Ci-mi dați Unguroasele
Să țipe mănușele
Și să țeasă pânzele
Cum le țes Românele !

Varianta culeasă de Eminescu ²⁾) cere:

Ca și doamnele
Să țipe mănușele,
Să iee săcerile,
C'așa fac Românele.

Oriunde apare Regele Munților, cu pușca încărcată ori descărcată, Ungurii fug pierzându-și încălțămintea ³⁾). Deseori lupta cu Maghiarii e prezentată ca cea a haiducilor cu potera. În cântecul *Vestea rea* ⁴⁾), tovarășii lui Iancu beau la cârciuma Marcului. Căpitanul, ce stă « la masă de solzi de pește », le atrage luarea aminte să nu se îmbete. Vin Ungurii și cer să se predea. El le răspunde haiducește:

Ba eu prins că nu m'oi da,
Până capul sus mi-a sta,
Că nu-s nevestă cu cârpă
De Unguri să-mi fie frică,
Că-s voinic cu comănac
Știu la Unguri ce să fac !

¹⁾ *Ibidem*, 17, cfr. și 19.

²⁾ Eminescu 209/210. Prețioasă prin muzicalitatea sa e și varianta Bartók, (*op. cit.*, 205/222).

³⁾ Marian, *Ibidem*, 30.

⁴⁾ *Ibidem*, 42, cfr. alte trei variante, p. 43, 44, 45.

În altă parte (*Iancu și potera*) ¹⁾, curajul său înfruntă orice pericol. Stă voinicul cu calul înșeuat, înconjurat de Unguri. Mama îi strigă să fugă, el însă refuză, spunând că nu este femeie și că nu se teme de Maghiari. În *Armada Iancului* ²⁾, viteazul îmbrăcat în haine călugărești, trece cu oștirea sa pe «dealul Vilagului», zicând ³⁾:

Dar voi pușcați fără de frică,
Nu cotați câțiva că pică.

Ajunge Iancu «la copiii lui cei dragi» și se apucă de prânzit tot «la masă de os de pește». Vine Coșut cel «cu barbă de păr păgân», strigându-i:

Toarnă, Iancule, 'ndărăt,
Să nu-ți zvârl un glonț în piept!

Iancu însă refuză adăogând din nou că nu-i femeie și că știe ce leac îi trebuiește taberei dușmane.

În cântecul *Carăle Iancului* ⁴⁾, eroul supărat este frământat de gândurile unui destin enigmatic. Iubirea și admirația poporului îl înconjoară:

Boii-s cu coarnele verzi,
Om ca Iancu nu mai vezi!

În *Muscalii* ⁵⁾, vin Rușii pe drumul Bistriței și sperie «cucoanele». Oastea lui Iancu e măcelărită pe jumătate. Un voinic doborât stă cu fața în sus, înecat în sânge:

Sânge de-a Muscalului
Până 'n pieptul calului,
Sânge de-a Ungurului
Până 'n șaua murgului.

¹⁾ *Ibidem*, 46.

²⁾ *Ibidem*, 47—49.

³⁾ Compară din colecția Eminescu (175/104): «Și voi haidați fără frică, / Nu cătați că doi, trei pică».

⁴⁾ *Ibidem*, 39; 2 variante, p. 40 și 41; cfr. și T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, Acad. Rom. 1925, 92—93/365.

⁵⁾ *Ibidem*, 50—51. Dintre multiplele variante, cfr. Georgescu-Tistu, 8/8.

« Cămarazii » (sic) îl ridică cu cârligele și vreau să-l îngroape.
Dar voinicul le vorbește:

Stați, cămarazilor, stați,
Stați pe loc, nu mă 'ngropați,
Că am zile de trăit
Pe 'mpăratul de slujit...

Rușii ¹⁾:

Îmbrăcați în haine verzi,
Nici să-i vezi, nici să-i visezi

— îi bat zdravăn pe Unguri:

Că-s Muscalii
Ca tovalii,
Iar cazacii
Sânt ca dracii...

Româncele rămase acasă se roagă lui Dumnezeu pentru viața
și sănătatea luptătorilor de sub steagul lui Iancu. S'au păstrat
doine în Bănat care dovedesc, cum observă Enea Hodoș ²⁾, că
vin din acel timp:

Bosâioc de pe cetate,
Spune-i badei sănătate
Că cu Ungurul se bate,
Dar Muscalu-i ține parte !

Nemții atâță bătălia spre a se ivi odată dreptatea socială ³⁾:

Să scăpăm împărăția,
Să măturăm iobăgia,
Să ștergem toată robia !...

În « Altă variantă » ⁴⁾, la coada Mureșului, taberile sânt atâ-
țate de trei maiori:

Și-o bală de maioreasă
Cu trei steaguri de mătăasă:

¹⁾ Marian, *Ibidem*, 52—53.

²⁾ Hodoș, *op. cit.*, I, 224.

³⁾ Marian, *Ibidem*, 73.

⁴⁾ *Ibidem*, 74.

Unul roșu ca focul,
Unul negru ca corbul,
Unul alb ca ghiocul!

Intervine și elementul umoristic ¹⁾. Ungurii îl întâlnesc pe Iancu, care trece cu *Balint* în gând și, necunoscându-l, îi spune, într'o românească coruptă, că-l caută pe căpetenia Românilor:

Auzi, moi baciule, moi,
Nu vezut pe Iancu voi?

Iancu se dă cunoscut, iar Ungurii o tulesc la fugă. Iancu râde « pe sub mustață » și începe să doinească din fluier, așa că, pădurea răsunând, Maghiarii se sperie și mai tare, fugind până la Balint care se minunează de vitejia Iancului.

Apa Mureșului vine tulburată de lupte ²⁾:

— Mureș, Mureș, apă lată,
Ce vii așa tulburată
Și cu sânge mestecată?
— Mă tulbură Ungurii
Că-i bătură Români.
Aduc puști fără oșele,
Săbii multe de husari
Și cătane de maghiari.

În afară de grozava catastrofă maghiară, textul și-a introdus invocațiile sale particulare în schelăria expresivă a unui cântec haiducesc răspândit într'un mare număr de variante cu diferite nuanțe ³⁾:

Apoi, dragă Oltule,
Oltule, Oltețule,
Oltule, căne spurcat,
Ce vii tare tulburat,
Cu sânge amestecat?
Au la coadă te-a plouat?
Și-apoi vii, și-apoi aduci,
Aduci plăghii de butuci,
Trupușoare de voinici
Și căpestre de cai murgi!

¹⁾ *Ibidem*, 75—76.

²⁾ *Ibidem*, 72.

³⁾ T. Pamfile, *Cântece de țară*, Acad. Rom. 1913, 268/24; cfr. și Pamfile, *Cântece bătrânești...*, 169—170/305 și 172—173/309.

Și doinele de iubire întreabă apele tulburate de alesul sau aleasa inimii ¹⁾:

— Oltule, râu blăstămat,
Ce vii mare turburat
Și cu sânge-amestecat?
Or' la coadă te-a plouat,
Or' vr'un mal ți s'a surpat,
Or' pe mândra mi-a 'ngropat?
— Nici un mal nu-mi s'a surpat,
Dar ți-e mândra, mări, pe pat.

Revoluția e în toi iar căpetenia Românilor e în plină acțiune. Supravegheat de năzdrăvanul său cal, abia apucă să-și odihnească truditele-i oase, dealungul căilor parcurse ²⁾:

Murgul paște și nechează,
Iancu doarme și visează.
Ce folos de visul lui,
Dacă nu-i și nu-i și nu-i
Norocul la vremea lui,
Mâna pe Unguri să pue,
Viața să le-o răpue,
Mai mult să nu mai trăiască
Pe Români să-i asuprească...

Dar acest vis al dreptății sociale se curmă pe neașteptate, iar Craiul Munților dispare misterios.

E cât se poate de înduioșătoare pitoreasca apariție, pe drumul Zarandului, a prietenului nedespărțit al eroului, murgul, cu șeaua alunecată sub burtă și galbenul frâu frământat în picioare ³⁾, semne ale unei tragice întâmplări:

Cu frâu galbăn în picioare
Și cu șaua pe sub foale.

• Varianta Bologa ⁴⁾ aduce unele amănunte ale tragediei:

O, ho, ho, murg spulberat,
Pe Iancu un' l-ai lăsat?

¹⁾ Eminescu, 135—136/21.

²⁾ Marian, *Ibidem*, 55, cfr. și Eminescu, 209/210.

³⁾ Marian, *Ibidem*, 69.

⁴⁾ Bologa, 128/423.

Murgu coama-și ridica
 Și din grai așa grăia:
 — L-am lăsat greu adurmit
 Colo mai în jos pe-un rât.
 — Da la cap ce i-ai lăsat?
 — Sânge roșu închegat.

În alt loc, versurile reproduc șirele altor doine cătănești ¹⁾:

Unde-a fi steagul plecat,
 Acolo-i Domnul culcat,
 În prav de pușcă 'mpușcat!

Mama își află fiul și vrea să-l salveze cu leacuri. El însă răspunde că e gata de moarte. Își lasă averea mamei, iar soției « gropile și văile », deoarece știe că ea nu-l va jeli cum se cuvine.

Pentru acest episod, găsim corespondente în cântecele bătrânești. Un exemplu e *Calul Radului* din colecția lui Jarnik și Bârseanu ²⁾.

Murgul lui Radu trece singuratec și răspunde mamei voinicului că el a avut grijă să îngroape cu copitele corpul neînsuflețit al iubitului și viteazului său stăpân, căzut în lupta cu Turcii.

Sfârșitul cu lăcrămarea muntelui (în loc de codru) e redat printr'o capodoperă a doinelor haiducești, pe tonalitatea bocetelor, în care e substituit doar « haiducul » sau « hoțul » cu *Iancul* ³⁾, versurile schimbându-se doar parțial:

Jele-i, Doamne, cui și cui,
 Jele-i, Doamne, muntelui,
 De armele Iancului,
 Că le plouă și le ninge
 Și n'are cine le 'ncinge,
 Că cine mi le-a avut
 Mi-a pus fața la pământ,

¹⁾ Marian, 56—57; cfr. variante 58—60, 61—62. De comparat în colecția Eminescu (175/105): « C'acolo-i steagul plecat / Și badea pe drum picat. / Cu pistolul la picioare, / Cu sabia p'îngă foale ».

²⁾ Jarnik și Bârseanu, *Ibidem*, Cântece 3.

³⁾ Marian, *Ibidem*, 89. O variantă din colecția Bartók (207/224) e pusă în legătură cu cătănia; alta de-a dreptul cu haiducia, la sfârșitul căreia intervine și mult cunoscuta evocare a zării de foc, ocolită de haiduci, la poalele pădurii (Bartók, 212/229).

Dar n'a pus-o să 'nflorească,
Ci-a pus-o să putrezească!

Iată corespondenta haiducească din colecția Jarnik și Bârseanu ¹⁾,
versiune pe care-o presupunem mai veche decât cântecul *Armele
Iancului* :

Foaie verde brândușele,
Jele-i, Doamne, cui i-i jele.
Jele-i, Doamne, codrului
De armele hoțului
Că le plouă și le ninge
Și n'are cine le 'ncinge,
Că cine mi le-a avut,
Mi-a pus fața la pământ;
Dar n'a pus-o să 'nflorească,
Ci-a pus-o să putrezească
Și să nu mai haiducească.

Exprimarea indirectă a sentimentelor e adoptată, cu aceeaș
tehnică și acelaș limbaj, și de doinele cătănești ²⁾:

Jele-i, Doamne, cui i-i jele,
Jele-i, Doamne, maicii mele...
Mă făcu
Și mă cresc
Și când îi fusei mai drag,
Mă jură neamtu sub steag.

Vechimea i-o atestă atâtea variante și chiar versiuni de alt
cuprins, ca bunăoară capodopera populară bucovineană *Dorul
Codrului* ³⁾:

Frunză verde alior,
Doru-i, Doamne, cui i-i dor...
Doru-i, Doamne, codrului
De șueru hoțului..., etc.

E adâncă participare a naturii reprezentată prin codru
la viața sufletească a Românului. Originea ei trebuie căutată în

¹⁾ Jarnik și Bârseanu, *Doine*, 580; cfr. și Tocilescu (« Supt poalele codrului »), 381.

²⁾ Hodoș, *Ibidem* I, 202.

³⁾ P. Iroaie, *Cântece din Bucovina*, în « Convorbiri literare » (73) 1940, p. 1006—1007.

vremuri mai vechi decât haiducia, care-a găsit-o potrivită pentru energia revoltată împotriva nedreptății sociale. Înfrățirea țaranului nostru cu codrul nu s'a realizat prin haiducie, ci prin viața păstoraască a poporului, așa cum bine a dovedit Ovid Densusianu, și prin viața dusă în împăduritele depresiuni carpatine, unde s'a refugiat din calea năvălirilor barbare. Tot în pădure, Românii s'au dovedit buni luptători împotriva Ungurilor, Tătarilor, Polonilor, Turcilor și Rușilor, ceea ce istoria națională documentează de-a-lungul veacurilor, când e vorba de războaiele legendarului Dragoș, apoi ale lui Basarab Întemeietorul, Bogdan al Moldovei, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Vasile Lupu, etc.

În acest ciclu, mai apar câteva instantanee în care Iancu stă de vorbă cu calul. Întrebat de Iancu de ce oftează, murgul ¹⁾ răspunde că, pe când stăpânul stă în casă cu domni la sfat, el așteaptă legat afară, flămând și însetat.

Altă dată ²⁾ calul se teme ca Iancu să nu-l vândă popii din Brăila, care uită să-l îngrijească și hrănească, fiind cu gândul la mândre. În alt loc ³⁾, trece Iancu «călărește», îndemnând calul să pășească «lupește», spre-a ajunge la mândra, unde, pe dânsul îl așteaptă «flori din sân», iar pe murg un bun braț de fân. Un cântec din colecția Bartók ⁴⁾ prezintă murgul sub aproape aceeași înfățișare ca la moartea eroului. Sfârșitul însă oferă o neașteptată notă de erotică haiducească. Pe drumul Aradului calul vine singur, «cu brâu roșu 'n picioare», aducând vestea că Iancu a rămas «la crâșmă la Țarigrad», bând cu trei «nane» de după cap. E bine cunoscutul motiv al călărețului îndrăgostit, care, în tuspaturu ipostazuri, numără multe variante în poezia noastră populară. Adaptarea la Iancu e evidentă.

Murgul și Ilinca ⁵⁾ aduce individualizarea altui aspect folcloric foarte răspândit. Când nechează calul lui Iancu, munții se cutremură, văile se tulbură și poarta Ilincăi, soția viteazului, se despică în trei. Ilinca întreabă de Iancu, iar murgul răspunde că de-acum el, calul, o va mărita, fiindcă Iancu a murit:

¹⁾ Marian, *Ibidem*, 64.

²⁾ *Ibidem*, 65.

³⁾ *Ibidem*, 66.

⁴⁾ Bartók, *op. cit.*, 15/23.

⁵⁾ *Ibidem*, 67—68.

Ia pânza de pe obraz
Și vezi moarte cu năcaz...

Din actualizarea atâtor motive literare populare, cu ocazia apariției lui Avram Iancu în Ardeal, nu lipsesc desigur nici cele referitoare la alt viteaz, tot Iancu, nu din Transilvania, ci de peste Carpați, din Oltenia, Iancu Jianu, ale cărui isprăvi, cântate cu multă admirație de țărâtime, au contaminat ciclul Regelui Munților și chiar s'au suprapus personalității sale. O cercetare specială ar putea desprinde și explica aceste straturi, mai ales acolo unde Avram Iancu apare în ipostaz de haiduc.

Dar cu toată intervenția materialului folcloric rulant, personalitatea eroului ardelean dela 1848 se distinge ca una din cele mai formidabile energii naționale și populare, care a sintetizat vitalitatea și voința neamului, dar a căzut frântă de ticăloșie și nedreptate. În popor însă, el continuă să vieze ca o neîntre-ruptă chemare la muncă și la luptă pentru omenia lumii și dreptul sângelui românesc la viață.

IX

În Basarabia, sub cnutul țarismului rusesc (1812—1918), iar, dela 28 Iunie 1940 până'n Iulie 1941 și sub cel bolșevic, altă sfâșietoare asuprire a clototit înăbușit în muzicale doine ¹⁾:

Frunzleană grâu mărunț,
Ceru-i mai posomorît,
Clopotele sună-a jale,
Numai of auzi în cale.
Prutul rău s'a tulburat
Venind mare, 'ntuneca'.
Și cât vezi în lung și 'n lat
Numai oști rusești se-abat.
Și ne calcă și ne fură
Pânea, sarea dela gură.

Vin Muscalii ca nourii negri și ca grindina, spânzură și schinguesc pe cei ce vorbesc românește și iau flăcăii la oaste ²⁾:

¹⁾ Tatiana Gălușcă, *Cântece din Basarabiz* în «Convorbiri literare» (53), 19, 0, p. 1009.

²⁾ Madan, *Ibidem*, 23.

Decât la Moscali picam,
 Mai bine mă spânzuram,
 Că te bate, te stâlcește
 De vorbești moldovenește.

Afară de înstrăinarea prin oprirea de-a vorbi limba maternă căreia i se substituie artificial limba rusă, Basarabenii se mai înstrăinează și dincolo de Nistru și Bug — unde de altfel găseau frați de-ai lor, pe descendenții Bolohovenilor din vremuri străvechi. Prin deplasări voluntare ¹⁾ sau silnice, ei ajung să înfunde chiar Siberia. Uneori intervine și vreo căsătorie nefericită ²⁾:

Și-o venit un rău din lume
 Cu v-o douăsprece nume...
 El în casă când o 'ntrat:
 Ușile au asudat,
 Icoanele s'o 'nturnat,
 Fereștile s'o stricat...

Dincolo de Nistru, numărul Românilor a sporit, atât de impunător în curs de mai multe secole, bine înțeles ei fiind primii locuitori ai regiunii dintre Nistru și Bug, înainte de expansiunea ucraino-rusă în acele olaturi, încât U. R. S. S., după 1920, a înființat o Republică Moldovenească. Interesantă e viața istorică a acestor Moldoveni care și-au menținut naționalitatea și limba. Prețioasă e contribuția lor la civilizația și cultura rusească, după cum arată specialiștii I. I. Nistor, Șt. Ciobanu, Arbore, N. P. Smochină și V. Harea.

Vlăguit de viață și ros de gândul că, sub vitrega împărăție cenușie, nici nu mai poate fi de vreun folos în lumea aceasta, românul transnistrian, se încovoie tot mai mult deasupra răbdătorului pământ, dorindu-și moartea, și, ca urmare, trecerea în sânul mamei naturi, prietena de totdeauna a acestui neam păstoresc, transformându-se în frunză verde dătătoare de umbră pentru vreun biet creștin, prigonit de soartă ³⁾:

¹⁾ Gălușcă, *Folklor basarabean* I, 33.

²⁾ Buzdugan, *Ibidem* II, 29.

³⁾ N. P. Smochină în « Anuarul Arhivei de folklor » V, 1939, p. 16. Dăm transpunerea în formă literară.

Decât, maică, mă făceai,
Mai bine capu-mi rupei
Și pe Nistru mi-l azvârleai.
Valurile mi-l văluiau
Și la margini mi-l băteau,
Cu nămol mi-l răsădeau.
De rodea, de nu rodea,
Frunză verde tot creștea.
Se umbrea cine putea
Și bagdaproste tot zicea.

Împotriva Prutului și a Nistrului (Măria Sa Nistrul ¹⁾), râuri
despărțitoare de frați sau dătătoare de vad dușmanilor, se ridică
continuu blesteme. Nu de mai multă simpatie se bucură poporul
rusesc căruia îi spune ²⁾:

Să piei cu tot neamul tău,
Că ți-i neamul nătărău,
Că ți-i neamul păcătos
Ca un șarpe veninos !

X

În războiul româno-ruso-turc din 1877, principatele române,
Muntenia și Moldova, unite abia de 18 ani (1859) sub Cuza Vodă,
au ocazia să-și manifeste efectiv și în sens modern, energia, impu-
nând Turciei recunoașterea Independenței Românești. Poezia
populară din nou dă glas acestei stări de lucruri, cântând eroismul
soldaților români învingători la Plevna. Împotriva părerii lui
C. Rădulescu-Codin ³⁾, care în prefață la colecția sa *Cântece din
război* spune că războiul pentru independență n'a prea avut
reflexe în folclor, noi spicuim unele inspirații fericite. Desigur
că versuri ca « Foaie verde mandalac » din colecția Tocilescu nu
sânt populare ⁴⁾. Există însă altele de autentică sursă țărănească.
Chiar între cântecele culese de Eminescu ⁵⁾ e vorba de nenorocul

¹⁾ Cfr. Gălușcă, *Ibidem* I, 7.

²⁾ Buzdugan, *Ibidem*, 11.

³⁾ C. Rădulescu-Codin, *Cântece din război*, vol. I, ed. 2-a, Câmpulung-
Muscel 1923; vol. II, ed. 2-a, Câmpulung-Muscel 1925.

⁴⁾ Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, Buc. 1900, 354—355.

⁵⁾ Eminescu, 252/355—356, cfr. varianta din Pamfile, *Ibidem*, 285/54.

Plevnei, unde Osman Pașa cheamă în ajutor pe Turci și Tătari să-l despresoare de Ruși sau e dat portretul ecvestru al aceluiaș Osman în mână cu o basma de portocale, nu cu pușca.

Tudor Pamfile oferă o serie de cântece care reflectă aceste evenimente. Curajul românesc e încadrat într'o vie conștiință a misiunii naționale ¹⁾:

Cică Turcul, liftă rea,
Ne-a secat și Dunărea,
Cică Turcul, neamul rău,
N'ascultă de Dumnezeu.
Să-l învăț s'asculte eu,
Cu pușca și cu halice,
Unde-oi da Turcul să pice;
Cu pușcă de cea domnească,
Unde-oi da, să nimerească.
Carole, Măria Ta,
Să ne treci și Dunărea,
Să mă plimb prin cei Balcani,
Să 'nspăimânt pe cei dușmani,
Să 'ntâlnesc pe Dumnezeu
Și să-i spun câte știu eu,
Câte știe neamul meu.

Umorul caracteristic românesc, *hazul de necaz*, se manifestă spontan în poetica tradițională. Limba achiziționează noi situații și lucruri. Inspirația e mai puternic stăpânită de sentimentul patriotic. Se străvede o nouă creație corespunzătoare lui Vodă Carol I. Limbajul poetic popular leagă însă cântecul de cele existente și de obșteasca spiritualitate folclorică românească. Lupta pentru creștinism, dorul soldatului de-a întâlni pe Dumnezeu și-a-i povesti necazul neamului — sânt note ale sincerei atitudini de totdeauna a țăranului nostru.

Chiar porecla de *curcani* dată căciularilor, nume cântat de Alecsandri și slăvit de Odobescu, apare surâzător pe buzele luptătorilor ²⁾. Voinicia dorobanților, eroismul cu care înfruntă pericolul iese mai mult în evidență alături de bădărănia muscălească ³⁾:

¹⁾ Pamfile, *Cântece de țară*, 289/37.

²⁾ *Ibidem*, 283/38.

³⁾ *Ibidem*, 283/43.

Unde-i șirul și mai mic,
 Badea nostru-i mai voinic;
 Unde-i șirul singurel,
 Badea-i și mai voinicel.
 Taie Turci și Turci de-oda ă
 Să vadă țara scăpată;
 Și taie, Muscalul vine,
 C'asa a trăi mai bine,
 Că Muscalul când se 'ntoarce
 Și de suflețel te stoarce !

Osman e deșteptat batjocoritor din somn ¹⁾:

Că ți-i Plevna 'nconjurată
 De Români cu spata lată !

Realitatea însă e destul de amarnică ²⁾:

Sângele soldatului
 Batc pieptul calului.
 Și pornește tabăra,
 Tabăra de soldăței,
 Mult is nalți și frumușei
 Și la piept cu năsturei.

Veselia și dansul se desfășoară în preajma morții ³⁾. Ostașii sapă redute și glumesc printre suspinurile pricinuite de greutatea războiului ⁴⁾:

Badea Gheorghe face-un șanț
 Ca să-i cadă Turcu 'n laț:
 Șapte Turci și c'un Tătar
 Ca să scape de amar...

Deodată un dorobanț se întâlnește față în față cu căpetenia Turcilor, Osman ⁵⁾:

Cu cialmauă înspre soare
 Și 'nconjurat de pistoale...

Pașa recunoaște vitejia luptătorilor:

« Fericită-i România » !

¹⁾ *Ibidem*, 285/51.

²⁾ *Ibidem*, 285/55.

³⁾ *Ibidem*, 287/69.

⁴⁾ *Ibidem*, 283/39.

⁵⁾ Al. Vasiliu, *Cântece...*, 93—94/9.

Și-și dă seama că intrând în luptă cu Românii vor avea mult de furcă ¹⁾).

Dar Turcimea, reprezentată prin acest Osman, e nimicită de istov la Grivița și Plevna ²⁾):

Ne-a sunat cu trâmbița
Pe câmpul din Grivița.
Când trâmbița răsuna,
Osmănel că tremura;
Când sunat-a doua oară
Osmănel era să moară.
Bate pușca, tunul bate,
Bate Plevna de departe,
Și-ți mai spun, lele, o poveste,
Că Plevna azi nu mai este.

Evenimentele au avut răsunet și în provinciile subjugate în acea vreme. Astfel într'o doină din Transilvania, mândra se întreabă încotro o fi fiind Plevna ceea « pe unde-i bădița dus ». Ori din cauza rimei, ori din ignoranță, ori din cauză că doina ar fi venit din altă parte, îndrăgostita crede că această depărtată « Plevia » ar fi fiind « cătră apus » ³⁾. În alt cântec, o fată dorește să stea și ea printre luptătorii lui Carol I Vodă ⁴⁾:

Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă, pasăre pestriță,
În Plevia crijmăriță,
Să-mi crijmăresc vin și bere
Cu răgute tinerele
Care m'am iubit cu ele...

Mojicia rusească ce reanexează la 1878 partea de Sud a Basarabiei, redobândită de Moldova în urma războiului din Crimeia, trezește profunda indignare a Basarabenilor care leagă această a 2-a răpire, în mod real, de evenimentele din Balcani (Plevna), dar întunecă oarecum obiectul răpit ⁵⁾:

¹⁾ Canianu, *op. cit.*, 222/311.

²⁾ Pamfile, *Ibidem*, 286/62.

³⁾ Bologa, *op. cit.*, 259/883.

⁴⁾ *Ibidem*, 259/884.

⁵⁾ Buzdugan, *op. cit.*, 159/154.

Săriți Turci, săriți Bulgari,
 Nu dați Plevna la Muscali !...
 Oi sărmăna țara noastră,
 Cine-are s'o stăpânească ?
 Ia un Rus din țara rusească...

E un dureros și, în acelaș timp, disprețuitor strigăt al nedreptății. Cântecul are o variantă în Moldova rămasă liberă unde însă e vorba de strigătul desnădăjduit al lui Osman, chemând ajutoare ca să-l despresoare de Ruși ¹⁾. Nefericit cântec românesc care din răs a trebuit să se transforme, peste atât de puțină vreme, în plâns ! E hazul și necazul oazei latine din răsăritul Europei.

Notoriu e faptul că războiul de independență dela 1877 a trezit imediat un natural și viu ecou în masele țărănești. La formația acestor creații a intervenit mai mult limba poetică țărănească și atmosfera cântecelor tradiționale, decât înseși cântecele existente. Poeziile celor doi mari cântăreți ai independenței, Alecsandri și Coșbuc, oricâtă popularitate au avut, pare că au rămas străine de izvoarele de inspirație ale acestor doine populare. Cel puțin noi, până acum, n'am observat niciun *alecsandristm* sau *coșbucism* în menționatele cântece. Unele apropieri se explică prin faptul că atât Alecsandri cât și Coșbuc, tratând aceleași evenimente, au căutat să pătrundă cât mai mult sufletul țăranilor luptători și să înțrebuințeze cele mai autentice și expresive vorbe dela țară.

Conștiința însemnătății românești la această răspântie a Europei s'a reîmprospătat prin noua accentuare de apărare a creștinismului, ceea ce s'a confirmat până în zilele de după războiul din 1914—1918, când toate țările din jurul României au fost profund contaminate de bolșevism, în timp ce România, chiar dela început, a rămas refractară.

Al. Iordan ²⁾ arată cum baladele populare bulgare pomenesc de ajutorul dat de Români Bulgarilor în războiul dela 1877, ceea ce subliniază din nou și obiectiv însemnătatea neamului nostru aici. Țarul Rusiei vorbește astfel lui Carol I Vodă « Chvala tebe, vlaski kralio ». Deci:

¹⁾ Pamfile, *Ibidem*, 285/54.

²⁾ Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud (Traces des vœvodes roumains dans le folklore balcanique)*. Buc., p. 26.

Slavă ție, Domn al Valahiei,
Du-te în Turcia
Spre a înfrânge Turcii
Ca să dai libertate Bulgarilor !

Într'un cântec popular românesc anterior sau posterior lui 1877, ceea ce n'are importanță, un soldat grănicer apostrofează Prutul să se facă cerneală spre a scrie mamei sale acasă ca să-i trimită haine de primeneală și cal bun de călărie (deci ca în doinele haiducești ¹⁾), căci el pleacă la luptă ²⁾:

Să mă bat zi și noapte
Pentru-a mea creștinătate.

XI

Epoca regelui Carol I a dezvoltat via conștiință a românismului integral în masele populare. Orice țăran își dădea seama de unitatea de sânge și ideal dintre frații din Transilvania, Bucovina și Basarabia și cei din țara liberă. Cântecul ostășești populare pomenesc mult truda sentinelei la granița carpatină ³⁾:

Stăm în arme răzemați
Și privim înspre Carpa-

În Transilvania umbrele lui Avram Iancu și ale tribunilor săi chemau brațele iobagilor la desrobire în imaginile cântecelor dela 1848 ⁴⁾:

Pe dealul Feleacului
Iese umbra Iancului
Și jelește și se plânge
Că Ardealu-i plin de sânge.
Și nu-i sânge păgănesc,
Dar e sânge românesc...
Pe la Blaj, peste morminte,
Iese umbra lui Axinte
Și suspină 'nădușit
Că Ardealu-i tot cernit.

¹⁾ Cfr. Tocilescu, 376: «Dunăre, apă vioară».

²⁾ Canianu, *op. cit.*, 229—230/322; cfr. o variantă, *ibidem*, 230/329.

³⁾ Georgescu-Tistu, *op. cit.*, 76/212.

⁴⁾ Esca și Schiopul, *op. cit.*, 37—38.

Ferdinand I (1914—1927), integrându-se în spiritualitatea poporului al cărui rege era, a realizat întregirea patriei. Chiar în preajma războiului pentru integritatea națională, cântecele apostrofau astfel pe Slavii răsăriteni ¹⁾:

Rus, Rus,
Labă de urs,
Multe rele-ai mai adus
Și tot nu ți-i de ajuns.

Tot atunci, în Moldova, unde se lăfăiau armatele țariste care, mări, veniseră ca aliatare, zbenguia un cântec ca acesta :

Rus, Rus,
Catrafus,
Cine, dracu, te-a adus ?

După război, pe când popoarele vecine erau fermecate de apele roșiei doctrine marxisto-comuniste și numai momentanele interese politice le trezeau la realitate, energica sobrietate românească a menținut cumpăna civilizației și culturii, îndeplinindu-și străvechea menire creștină în răsărit. Cine nu-și amintește campania marxistului ungar Bela Kuhn ? Așa ceva nu se putea întâmpla în România. Energia și vitalitatea poporului nostru a rezistat acestei nebunii sociale. Prin urmare, cine oare ar mai putea pune la îndoială înalta misiune, verificată de istorie, în sensul căreia activează această națiune ?

XII

De altfel întreg folclorul popoarelor înconjurătoare, care vorbește cu admirație de frumoasa și caracteristica *omenie românească* ²⁾, aduce elogii și energiei și vitalității noastre.

O baladă populară sârbească din colecția lui Vuk Stef. Karadgić, publicată în traducere italiană de Niccolò Tommaseo, în a sa epocală colecție *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci* ³⁾, vorbește

¹⁾ *Ibid.*, 59.

²⁾ Cfr. P. Iroaie, *Omenia românească*, Buc. 1941, p. 27 seq.

³⁾ N. Tommaseo, *Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci* (4 vol.), Venezia 1841—1842; vol. IV, p. 52—85.

de extraordinara putere a unui cavaler latin *Balacco*¹⁾, un monstru cu trei capete și două suflete. Ei bine, acest *Balacco* nu e altcineva decât *Valacco*, un valah a cărui tărie, în imaginația populară care simpatizează cu eroii naționali potriviți cavalerului, ia înfățișeri mitologice. Așadar, Sârbii au văzut în Români o putere care li s'a părut monstruoasă. În aceeași baladă, ciobanul Miloș²⁾, care răpune monstrul, se prezintă ca fiind din Valahia, unde a servit pe voevodul *Radul*.

În cântecele bulgărești e vorba de curajul Româncei Boiana care conduce 77 viteji împotriva Turcilor³⁾. Această figură de amazoană are multe corespondente în balada populară română. Un tip reprezentativ e *Șalga* din colecția Alecsandri. În afară de vitejia lui Dan, Vladislav și Mircea, cântecele bulgare proslăvesc și energica figură a lui Mihai Viteazul⁴⁾, care răscolă țările române spre a le salva de jugul turcesc, și împreună cu ele, spre a da libertate Bulgariei și Serbiei⁵⁾:

S'a ridicat Neagra-Românie,
Neagra-Vlahie și Neagra-Bogdanie.
Le conducea Mihai Viteazul
Ca să-și desrobească surorile și frații,
Să desrobească Alba-Bulgarie.

Soarta lui Mihai, înconjurat de oști dușmane și omorât mișcește⁶⁾, e cântată dureros.

Chiar isprăvile lui Ioan Corvin Huniade sânt considerate ca vitejii românești⁷⁾ după cum de fapt și erau, acest regent al tronului unguresc și tată al regelui Matei Corvinul, fiind, după cum recunoaște toată lumea științifică, român get-beget, din tată și mamă de sânge românesc. Iată recente cuvinte ale lui Carlo Tagliavini⁸⁾: « *János Huniadi*, il più celebre eroe delle guerre dei

¹⁾ *Ibidem*, 72.

²⁾ *Ibidem*, 58.

³⁾ Al. Iordan, *op. cit.*, 27.

⁴⁾ *Ibidem*, 66—83.

⁵⁾ Al. Iordan, *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, Buc. 1936, p. 11.

⁶⁾ Iordan, *Les relations...*, 75—76.

⁷⁾ G. Mărculescu, *Românii în cântecele populare bulgărești*, în « *Șezătoarea* » (IV) 1895, p. 142—151 și 209—218.

⁸⁾ C. Tagliavini, *Civiltà italiana in Ungheria*, Roma (« *Dante Alighieri* »), 1940, p. 54.

Cristiani contro i Turchi, il futuro reggente del regno d'Ungheria, padre di Mattia Corvino. Giovanni (János) Hunyadi era transilvano; sua madre *Elisabetta Mărgineanu* era di nobile familie rumena e anche il padre era di familie di origine rumena; per tutta la sua vita egli fece però solo una politica ungherese ».

Până și folclorul grecesc, cum arată Al. Iordan, după cercetarea lui T. Burada, glorifică pe eroul dela Turda, primul realizator al unirii tururilor principatelor române (1600). După o luptă grozavă, Mihai și Turcii cad de acord să-și verifice pierderile. Turcii, năuciiți, fac numărătoarea de trei ori, numărând trei mii de cadavre musulmane; Mihai numără odată și găsește trei feciori lipsă. Cântecul regretă pierderea acestor viteji ¹⁾. Alt cântec grecesc vorbește de vitejia fără seamăn a lui Mihai care a câștigat o glorie și un nume neperitor ²⁾:

Δούκα καὶ πρωτομάστορα πάσης Τρανσυλβανίας
Μιχαὴλ Βοεβόδα δε, αὐθέντ Οὐγγροβλαχίας.

O Duce și Principe al întregii Transilvanii,
Mihai Vodă Domn al Ungro-Vlahiei.

Așadar, întreaga Peninsulă Balcanică vede în Români și în conducătorii lor pe adevărații apărători ai omeniei și creștinismului și dela ei așteaptă libertatea națională.

La Nord și răsărit, notează profesorul Grigorie Nandriș ³⁾, « Cântecul popular ucrainian păstrează amintirea Românilor care, în epoca puternicei expansiuni românești din evul mediu, au sosit în Galiția subcarpatică și până în Moravia și în Silezia, pe deo parte, și, chiar în Ucraina nipriană, pe de altă parte, așezându-se acolo în colonii valahe ».

Din contactul direct cu Moldova, Ucrainenii au cunoscut și eroismul luptătorilor și căpiteniilor moldave, pe care i-au admirat și glorificat..

¹⁾ Iordan, *Mihai Viteazul*..., p. 12; *Les relations*..., p. 77.

²⁾ Iordan, *Les relations*..., 78.

³⁾ Gr. Nandriș, *Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'après le folklore ukrainien* (Extras din « Mélanges de l'École Roumaine en France »), Paris-București 1924, p. 10—11.

Ștefan cel Mare se reflectă într'un cântec cules în 1571. E vorba de o fată care se înneacă în Dunăre din cauză că Ștefan, deși o iubește, refuză s'o ia în căsătorie dată fiind diferența lor socială ¹⁾. Alte cântece (zice-se nepopulare) vorbesc de vitejia lui *Serpeaga* (Ion Potcoavă, fratele lui Ion Vodă cel Cumplit) și a lui Lobodă (care s'a distins în 1595) ²⁾.

XIII

Supus tuturor prigonirilor și avariției popoarelor așa zise barbare sau civilizate, neamul românesc a fost călcat, ocupat, împilat și secătuit de atâtea ori. Trăind multă vreme în completă lipsă de binefacerele progresului modern, el a fost selecționat printr'un groaznic filtru al morții, continuând speța prin indivizii cei mai sănătoși și mai bine înzestrați. Acestea sânt constatările academicianului C. Rădulescu-Motru, care încheie silogistic ³⁾: « Neamul românesc a fost cununoscut cu moartea. I-a plătit înzecit tributul datorat. În schimb, s'a eliberat de sub greutatea eredității morbide. A rămas unul dintre cele mai prolifiche și mai rezistente dintre neamurile lumii ».

Căsătorii cu străinii au contractat și Românii, ca toate neamurile lumii. Nu s'au întâmplat însă decât în măsură foarte restrânsă. În regiuni întinse poți număra cazurile pe degete. Țăranul nu s'a putut niciodată împăca cu gândul de a-și lega viața cu cei de altă credință și mai ales de altă limbă și cu alte obiceiuri. Literatura țărănească notează amarurile rezultate din asemenea căsnicii, chiar când se întâmplă să fie făcute cu oameni gospodăroși și cumsecade ca Sașii ⁴⁾:

Eu româncă, Badea sas,
Nu-i dragoste, ci năcaz !

Pentru Basarabia, folclorista Tatiana Gălușcă notează ⁵⁾:

¹⁾ Nandriș, *op. cit.*, 5—7.

²⁾ *Ibidem*, 16—17.

³⁾ C. Rădulescu-Motru, *Românismul*, ed. 2-a, Buc., 1939, p. 202.

⁴⁾ Pauletti, *op. cit.*, 17/37.

⁵⁾ Gălușcă II, 7.

« Răzeșii au rămas așa cum i-au lăsat vremurile: cu sufletul mândru și tradiționalist. Îi priveau pe Ruși cu dispreț. Era o rușine ca un răzeș să se îndrăgostească de o ruscă, ori, Doamne ferește, să se însoare. Colinda văile până la alte sate răzășești și aducea o față din sămânță de oameni, căci vița de vie tot învie și cea de boz îi tot rogoz ».

Simțul social a ferit Românii de corcirea rasei. În schimb, străinii trăitori pe aceste meleaguri s'au asimilat lesne chiar din întâia generație, ceea ce constituie o deosebită semnificație pentru vitalitatea românismului. E de subliniat că această vitalitate se datorește în mare măsură spiritualității naționale. Lărgimea sufletului, bunătatea, înțelegerea, într'un cuvânt: *omenia* românească — a biruit biologicul și instinctul străinismului. În literatura noastră țărănească e popularissimă observația ironică de tipul acesteia¹⁾:

Mama Rus,
Tata Rus,
Numai Ivan
Îi Moldovan.

Deci cu toate că ambii părinți sânt Ruși sadea, ei dau naștere unui Român, care și el va afirma, cum, garantăm noi, se și întâmplă, că e Român sadea. Versurile de mai sus circulă încă și sub forma: « Mama Rus/Tata Poleac,/ Iar Ivan/E Moldovan »; ceea ce înseamnă că chiar când părinții sânt de naționalitate eterogenă, nu biruie sângele unuia din ei, ci ambianța socială în care trăiesc, căci copiii simt și vorbesc românește. Nu e aceasta oare una din cele mai puternice dovezi ale vitalității poporului românesc?! Ba reiese de aici că nu materia și nici chiar biologicul ar constitui elementul de bază al rasei, ci cultura sa spirituală, intrată în sânge printr'o milenară experiență și observație și imposibil de-a fi doborâtă de vreun cataclism fie material, fie politico-social. Iată unul din cele mai puternice argumente împotriva comunismului marxist! Civilizația și cultura arică e călăuzită tocmai de această făclie a vieții. Prin *omenia* lor daco-latină, Românii au cucerit sufletul străinilor cu care au venit în contact. Conform străvechiului principiu dac ce le stăruie în instincte și-a fost trezit la o nouă

¹⁾ Marian, *Hore*, 159/4 sus.

viață de creștinism, trupul i-a interesat pe al doilea plan. Zică alții dacă acesta e un bine sau un rău.

Vremelnicia lucrurilor a imprimat o notă melancolică sufletului românesc. Observația și ironia însă o vârstează cu sclipitoare energie. În fața eternității, omul se simte nevolnic și neînsemnat. Viața e trecătoare ca apa ori ca frunzele codrului. Numai pădurea rămâne veșnică ¹⁾:

Codruț, nu te supăra,
Că luna lui Mai a veni
Și iarăși îi înverzi.
Da sărac' inima mea,
Dac'odată se topè(ște),
Șohănit ²⁾ nu înverzè(ște),
Nice toamna, nice vara,
Șohănit până-i lumea !

Dragostea de viață ³⁾ și muncă aprinde dorul unei întârzieri a bătrânețelor și a întoarcerii tineretelor apuse ⁴⁾:

Măi codrule. căne ești,
Primăvara înfrunzești,
Colea toamna veștejești.
Spune, măi codruț, și mie
Să-mi fiu tânăr ca dintâie.

Dar imposibilul este irealizabil ⁵⁾:

Omul dacă îmbătrânește,
El nu mai întinerește...

Românul observă atât de profund, am putea zice ca un adevărat savant, că chiar codrul nu-și continuă viața eternă prin copaci, care și ei sânt destinați morții, ci are posibilitatea de-a regenera mereu falnic prin mulțimea de vlăstare răsărite din rădăcinile și sămânța sa. Iată bradul care se jeluie, ca și omul, de apropiata-i moarte. Stăpânii vreau să-l doboare și să-l transforme în temniță

¹⁾ Bârlea II, 154/131; cfr. și Hetcou, *op. cit.*, 90/17.

²⁾ *Șohănit* — niciodată.

³⁾ Cfr. Al. Vasiliu, *Cântece...* 142/28: « Mândră-i lumea de trăit, / Păcat c'am îmbătrănit ! »

⁴⁾ Bârlea, 223/131.

⁵⁾ Bartók, *Cântece...* 89/105.

pentru voinici ¹⁾). De acelaș amar se tânguie și plopul știricind că va fi tăiat și dus în temnița din târg ca voinicii închiși acolo să bea din vasele furnizate de lemnul său ²⁾):

— Plopule, popușule !
Ce te legeni făr' de vânt
Fără liacă de ploită
Fără țăr' de neguriță ?
— Da cum nu m'oi legăna,
C'așa veste mi-a venit... etc.

Iar paltinul se jeluie că meșterii vreau să facă din el ³⁾):

Mese mândre domnilor,
Scaune mândre proștilor
Și rostei temnițelor...

Concluzia acestor comparații reiese în mod firesc din cântece. Dacă pădurea e eternă, iar copacii ei trecători ca și oamenii, înseamnă că și poporul este etern, reînnoindu-se mereu prin generațiile ce se succed ⁴⁾):

Asta-i lume 'nșelătoare:
Unul naște și-altul moare.

Dragostea prefăce totul în lume ⁵⁾):

Hei, dragoste, dragoste,
Tu uști mândra pajiște;
Tu mi-o uști, tu mi-o 'nverzești,
Și iar lumea 'nveselești !

Legătura cu pământul e biologică și spirituală. Strămoșii vorbesc prin plantele și copacii crescuți din trupul lor. O dragoste conștientă leagă pe Român de țara sa, din glia căreia aude glasul bunilor și străbunilor. Într'o doină ⁶⁾), un oștean plecat în război are viziunea că, murind, din picioarele sale vor răsări flori, din păr — calapăr, din mustață — mintă creață, gura 'se va transforma în fântână,

¹⁾ Cardaș, *Ibidem*, 4.

²⁾ Vasiliu, *Cântece...*, 141/21.

³⁾ Bartók, 258/277.

⁴⁾ Canianu, *Ibidem*, 207/299.

⁵⁾ Jarnik și Bârseanu, *Doine*, 27.

⁶⁾ *Ibidem*, 648.

ochii în păhare din care mama sa va bea apă și astfel își va alina dorul și nu-l va mai jeli.

Un mare simț social îi leagă pe bătrâni de urmașii lor. Într-o colindă ¹⁾, gazda, la ferestrele căreia colindătorii intonează cântecul, stă la masă cu Dumnezeu, Sânt Petru și Sânt Ion. Închină vin c'un prea frumos păhar de aur. Dumnezeu vrea să cumpere păharul ori să-l aibă în dar. Gazda însă refuză dorind să lase obiectul moștenire nepoților și oamenilor buni:

Să ne ierte din păcate,
Din păcate-a treia parte,
Din greșale jumătate !

Orientarea după mersul colectivității este extraordinară. C. Rădulescu-Motru desaproabă asemenea spirit nivelator al individualității. Din această caracteristică rezultă însă o aleasă energie ostășească, după cum subliniază autorul ²⁾:

« Românii sunt eroi, dar cu deosebire când sunt în grup. În front, la război; în ceată, la revoltă; în cârd la vânătoare... curajul Românului nu are pereche... Românul izolat este blând ca și mielul. Când îi bate din picior cineva, el tace ».

În ceea ce privește războiul, filosoful arată că ³⁾: « Românul ca soldat este un element excelent, neîntrecut. Armatele românești n'au cunoscut niciodată frica propagată prin contagiune ».

Din asemenea atitudini și trăiri a izbucnit acea convingere populară și străveche concluzie a frământărilor fizice și spirituale, care clocotește în sângele țăranilor români din Nordul și Sudul Dunării, cristalizându-se în simplul și lapidarul proverb:

Românul nu pierde !
Armânlu nu chiari ! ⁴⁾,

PETRU IROAIE

¹⁾ *Ibidem*, *Cântece*, 13.

²⁾ C. Rădulescu-Motru, *Sufletul neamului nostru, calități bune și defecte*, Buc., 1910, p. 7

³⁾ *Ibidem*, 8.

⁴⁾ P. Papahagi, *Din literatura poporană a Aromânilor*, Buc. 1900, 429/118.

VIRTUȚILE SUFLETULUI BASARABEAN

În primăvara aceea, străbătută de vânturi și neliniști, a anului 1939, mi-a fost dat să cunosc mai de aproape sufletul basarabean. Și aceasta nu în Basarabia, ci undeva pe dealurile blânde și mărețe ale Someșului cel iute și turbure, unde fusesem trimis împreună cu o unitate de ostași, alcătuită mai mult din Basarabeni. Restul ostașilor erau Moldoveni din Nord. Am rămas acolo trei luni de zile, așa că mi-a stat în putință să-i urmăresc și în ceasurile de activitate militară, și în clipele de răgaz, în îndeplinirea misiunii precise ce-o aveam cu toții, ca și în manifestările lor pur și simplu omenești.

Mai întâi, nu pot uita nici acum bucuria cu care au pornit la drum, așteptându-se la o misiune primejdioasă, dar mare. Erau stăpâniți nu de entuziasmul acela explosiv și adesea trecător, ci de o mulțumire lăuntrică și discretă, dar vie și convinsă, stare pe care aș numi-o îmbucurare, tocmai pentru a accentua interiorizarea ei. Radiau din acești Basarabeni și Moldoveni încrederea și supunerea în fața unui destin măreț, satisfacția că sunt trimiși între frații lor pentru ca, împreună cu dâșii, să-și apere țara.

Pornisem cu trenul acela lung într-o zi de Paști și țăranii aceștia soldați se simțeau de două ori în sărbătoare, minunându-se de frumusețea locurilor, când încălzite de soarele încă nestatornic, când bătute de vânturile aducătoare de praf, zâmbind frățește țăranilor adunați prin gări sau zăriți pe la horele din sate. Imi mărturiseau fericirea că astfel pot vedea altă lume, bucurându-se că vor ajunge în Transilvania. În sobrietatea și lipsa de pretenții a

traului lor, țăranii noștri sunt totdeauna dornici de cunoaștere și, când au prilejul de a umbla prin lume, o fac cu ochii cât mai deschiși și cu o inimă cât mai disponibilă. Mai târziu, stabiliți pe pozițiile destinate, ei căutau în orele libere să cunoască satele dimprejur sau insistau să fie trimiși în celelalte localități cu care aveau legătură, mărturisindu-mi pe față dorința vie de a vedea și cunoaște cât mai mult.

Curiozitatea lor era adevărată și serioasă. Comunicativi și prietenoși, ei s'au simțit în ținuturile acelea someșene ca acasă, știind să facă însă tot felul de deosebiri și comparații. Minte lor ageră și poate mai înclinată spre observație și cugetare decât a altora funcționa mai ales pentru a observa decât pentru a critica sau birfi. După călătoriile lor în orașelele, unde aveau alte unități, sau după Duminicile petrecute la horele din satele învecinate, îmi povesteau, molcom și timid, dar cu sufletul deschis, despre portul țăranilor, despre gospodăriile lor, mai avute, cu case mai mari și cu vite mai bine ținute ca la dâșii, arătându-mi însă că și ei munceau la fel, dar roadele erau mai puține. Unii mai credincioși se duceau și la slujba religioasă din satul cu mulți uniți, unde însă continuau să se creadă tot într'o biserică la fel cu a lor, rugându-se lui Dumnezeu cu aceeași evlavie dobândită în copilărie. Participau și la horele care acolo se țineau mai mult în localuri închise, descriindu-mi jocul și frumusețea fetelor din sat. Erau primiți prin casele gospodarilor, bucuroși de niște oaspeți atât de liniștiți și prietenoși, și se înapoiau cu cele mai bune amintiri despre frăția ce se desăvârșea acolo. Tot timpul cât am fost acolo nu s'a întâmplat nicio nemulțumire sau reclamație împotriva soldaților, ci dimpotrivă am văzut cu ochii cum prietenia și frăția dintre Moldoveni și Ardeleni se întărea zi de zi.

De altfel, sufletul basarabean îmi pare mai comunicativ și mai prietenos decât al celorlalți Români, chiar dacă aceasta este o caracteristică general autohtonă. Țin minte un fapt foarte semnificativ pentru mine. Unitatea ne era așezată pe două poziții depărtate una de alta la vreo șase kilometri, soldații rămânând de obicei pe poziția lor sau în satul dela poalele dealurilor udate de Someș. Trăind atâta timp laolaltă, se formase între cei de pe fiecare poziție un fel de familie, fiecare cunoscându-se mai bine, împărtășindu-și dorurile și năzuințele, speranțele și bucuriile, fie-

care muncind împreună, cot la cot, pentru executarea misiunii militare și realizând astfel un fel de lume unitară și strâns legată. Moldovenii și Basarabenii trăiau ca frații adevărați și când unul din dâșii trebuia să plece pentru mai multă vreme ceilalți îi simțeau lipsa, iar el povara singurătății. Observam încă odată oroarea de singurătate a Românului, precum și suferința ce o încearcă atunci când își părăsește pe aceia alături de care s'a deprins să trăiască. Pedepsa cea mai mare pe care o aplicam, atunci când eram nemulțumit de serviciile vre-unuia din dâșii, era mutarea de pe o poziție pe alta. Oamenii se legaseră atât de mult între ei, ca și de locul unde se așezaseră încât părăsirea grupului și locului aceluia constituia o adevărată suferință. Sentimentali, acești oameni prietenoși și legați de lumea pe care și-o întocmiseră, prin voia soartei, mă rugau să le îngădui înapoierea la poziția lor, la prietenii lor, la lumea care devenise a lor. Mutarea era sancțiunea cea mai mare față de cei neglijenți la serviciu; aducerea înapoi, răsplata cea mai dorită de către acei care se sileau să se îndrepte.

Curați la suflet, loiali, prietenoși, Basarabenii știu să se lege de ceilalți semenii cu o prietenie desinteresată, discretă, pură, dela suflet la suflet. Ei privesc mai cu seamă asemănările dintre oameni și mai puțin deosebirile. Și pentru că cele sufletești au întâietate la dâșii, ei s'au simțit în mod firesc solidari cu întreaga țară, chiar dacă anumite înrâuriri străine, impuse de dominația rusească, le schimbaseră unele obiceiuri și concepții de viață. De altfel, Rusia de odinioară nu i-a influențat adânc decât în privința religiozității și ei nu comunicau cu Rușii decât ca ortodocși, deci ca spirite și asta numai atunci când, îndărătul legăturilor spirituale, nu descopereau vicleșuguri de alt ordin. Rusia pravoslavnică le-a adâncit ceea ce ei și aveau: credința. În domeniul social și economic, ei au rămas totdeauna Români, asimilând, când puteau, pe cei pripășiți prin familiile lor și simțindu-se stingheri și nefericiți în masa slavă, căreia i se supuneau, fără ură, dar și fără temenele. Cu simțul lor metafizic, cu credința în realitatea lumii celeilalte, cu înclinarea lor spre meditație și visare, Basarabenii s'au socotit în rândurile Slavilor ca'ntr'un provizorat, aspirând către lumea de dincolo și oftând după lumea românească liberă.

Sufletește, nu s'au apropiat de Ruși, iar pământeste s'au legat și mai tare de pământul lor, ca arborii bântuiți de furtuni. Țărani, s'au simțit, în toate împrejurările, legați mai întâi de pământul lor, riscând uneori să fie greșit înțeleși. Presimțeau că trebuie să aibă aceeași soartă ca și pământul lor, liberi, robiți și desrobiți odată cu el, îndurând vijeliile și binefacerile stărnite asupra lui. Iată-i acum din nou cu neamul lor într'un același Stat, pe același pământ liber, voioși față de desrobitori și plecați în fața lui Dumnezeu, Cel dătător de atâtea încercări.

Altă caracteristică a psihologiei basarabene este supunerea în fața destinului și a oamenilor. Blândețea și bunătatea inimii lor îi fac să judece și pe ceilalți oameni după dâșii sau la fel cu dâșii. De aceea nu sunt porniți să creadă că oamenii pot fi atât de răi, pe cât sunt uneori și așa cum s'au arătat Rușii odinioară și mai ales în anul de stăpânire comunistă. Iar când au aface cu brutalitatea și asuprirea, cu surghiunul și viclenia, ei încă se supun, fără a renunța însă la credințele și nădejile lor. Cei mai interiorizați dintre Români, Basarabenii au învățat din creștinism ceea ce înseamnă mucenicia ortodoxă, care cere credinciosului să nu-și părăsească Dumnezeu, chiar dacă ar fi să ajungă pe cruce Supuși, dar nu trădători; blânzi, dar nu nepăsători, ei au știut să îndure vitregia soartei, adesea lăcrămând, uneori revoltându-se, alteori supunându-se, dar totdeauna cu gândul la Dumnezeu Care le va răsplăti suferințele în viața cealaltă și cu dorul la frați, în a căror libertate și dezvoltare vedeau binecuvântarea strămoșilor lor viteji și liberi.

Oamenii aceștia, plini de sensibilitate, nu uită niciodată binele ce le-ai făcut; așijderea, nu uită nici jignirile și răul. Când sunt jigniți, nu ripostează, ci sufăr în tăcere, așa încât firile grosolane îi pot crede nesimțitori sau nepăsători. Dar peste ani de zile, sunt în stare să-ți amintească jignirea ce le-ai pricinuit-o. Nu cultivă sentimentul răzbunării. Singura lor reacțiune morală este aceea că jigniții nu mai pot iubi sau fi adevărat credincioși față de aceia care i-au jignit. Dacă trebuie, totuși, să li se supună sau să lucreze cu dâșii o fac cu o șiretenie neprimejdioasă, cu acea șiretenie care este arma timidului. Intre acest fel de șiretenie, care slujește individului să se strecoare mai ușor prin greutateți, necăutând răul adversarului, și viclenia perfidă și răzbună-

toare este o mare deosebire. Basarabenii pot fi, la nevoie, șireți în acest sens, dar nu vicleni ca asiaticii, ale căror metode le-au continuat comuniștii în războiul actual și adesea țariștii în trecutul de asuprire și teroare.

Astfel, am ajuns la trăsătura majoră a caracterului basarabean: credința creștin ortodoxă, întemeiată pe curățenie sufletească, pe blândețe în purtări, pe dragoste de Dumnezeu și pe nădejde în Iisus. Inclinați spre misticism, dar nu numai ei și iarăși nu numaidecât spre un misticism simplu și naiv — să nu uităm că Petrache Lupu s'a ivit în regiunea socotită cea mai pozitivă și practică a țării — Basarabenii sunt, statistic vorbind, cei mai legați de sensul Noului Testament, care vede în jertfă, umilință și nădejde căile către lumea veșnică. Interiorizați cu adevărat, trăind adevărurile creștinești în sinea lor, ei sunt cei mai puțin invidioși pe norocul și bunurile altuia, cei mai puțin dornici de arginți, cei mai puțin intoleranți, cei mai puțin puritani, deși curățenia și sobrietatea vieții lor le-ar îngădui din plin să se ridice ca moralizatori și misionari. Modestia și blândețea lor se datoresc conștiinței și înțelegerii ce le au din perspectiva creștinească. Ei nu judecă și condamnă pe semenii lor, ci caută a-i înțelege și a se ruga pentru ei, știind că păcatele și greșelile sunt pe oameni și că numai Dumnezeu este desăvârșit. Astfel, substanța ortodoxismului, care, spre deosebire de catolicism și protestantism, este o religie lăuntrică și mai legată de transcendență decât de lumea aceasta, pe care ceilalți vor prea mult s'o stăpânească și să intervină în ea, este viu trăită în mărturisirea și curățenia sufletului basarabean, pătruns de credința vie, reală, izbăvitoare, înțeleasă între Prut și Nistru sau la Transnistrieni ca mijloc de salvare, iar nu ca armă de dominație în vremelnicie. Creștinismul basarabean crede în mare măsură în bunătate, generozitate, blândețe, discreție ca mijloace de realizare. Dărnicia, ospitalitatea, înțelegerea cu mintea, dar prin inimă, prietenia, frăția, mila sunt rezultatul acestei concepții creștinești. Chiar dacă unele din aceste însușiri sunt obișnuite la popoarele legate de pământ și chiar la primitivi, — măsura, armonia și adâncimea cu care ele sunt trăite de Basarabeni nu se pot explica decât prin Creștinismul care le-a desvoltat și le-a dat un sens superior.

Nu trebuie să credem că misticismul basarabean este naiv și simplist. Minteă Românilor dintre Prut și Nistru și a Transnistrienilor este foarte evoluată, dar în sensul ei originar și firesc. Faptul că nu sunt atât de practici și de organizați ca alți Români nu dovedește inferioritate, așa cum un călugăr, un soldat sau un explorator nu pot fi socotiți inferiori unui negustor, unui păstor sau unui medic. Orientarea spiritului basarabean este spre bunurile imateriale mai mult decât spre cele materiale, spre viața lăuntrică mai mult decât spre stăpânirea vieții practice, spre sentiment și credință mai mult decât spre calcul și practică.

Basarabenilor nu le impui prin forță sau autoritate — adică nu-i câștigi — ci prin purtări sincere și deschise, prin interesul arătat pentru cele veșnice sau spirituale, prin purtare gingașă și blândă, prin fidelitate și loialitate, prin inimă și suflet. De sigur că pot fi îndrumați și spre o organizare mai rodnică a vieții lor sociale și economice, dar justificată prin idealuri superioare, printr'o vădită voință de bine obștesc, printr'o generozitate creștinească. Trebuie să știi cum să vorbești cu ei și, de asemenea, trebuie să știi cum să-i faci să lucreze. Soldații cu care am fost pe zonă s'au arătat nespuse de credincioși și devotați, excepțional de pricepuți și de sânguincioși, pentru că au fost priviți în întreaga lor personalitate. Chiar dacă în mișcările lor erau poate mai puțin iuți și mecanici, rezultatul muncii lor era totuși superior, pentru că ei aduceau inteligența lor pătrunzătoare și puneau inimă în tot ce executau. La explicațiile teoretice se arătau cu totul superiori, fiind bucuroși să-și pună mintea la încercare și simțindu-se cinștiți să o facă. Dacă te adresezi ca unor minți evolute, dacă te porți cu aceeași curățenie și cinste ca a lor, dacă le arăți rațiunea superioară a fiecărei acțiuni ce le-o comanzi îi câștigi deplin, iar odată ce le-ai căpătat încrederea nu te mai desparte de ei nici primejdia morții. Unor oameni cu suflet trebuie să le chemi sufletul până și în cele mai mărunte activități, numai astfel având dreptul la credința și devotamentul lor. Un alt mijloc de a-i câștiga este acela de a te interesa nu numai de nevoile lor materiale, de bunăstarea lor, ci și de nevoile minții și spiritului lor. Dându-le Biblie și cărți, trimetându-i la horele din sat și la biserică, întrebându-i de casele și ținuturile lor, de soțiile și părinții lor, asistând la discuțiile dintre ei, care nu rareori se opreau asupra

textelor sfinte sau asupra isprăvilor vitejești din trecutul țării, îi câștigi pentru totdeauna și îi pornești la muncile acelea grele, dar necesare, datorită cărora se apără o țară sau înfloresc o gospodărie, o regiune, o provincie.

În acest chip, i-a privit și i-a câștigat în inspecțiile de pe zonă Generalul Dăscălescu, unul din marii eroi ai războiului actual, căruia Mareșalul Ion Antonescu i-a pus pe piept, luând-o dela el însuși, decorația Mihai Viteazul. Generalul Dăscălescu este, deopotrivă, un suflet de erou, un om de inimă și un mare tehnician, care a cunoscut bine pe Basarabeni, organizând mai de mult unele unități din Basarabia. Acest Moldovean din ținutul Neamțului, care a rămas totdeauna legat de țărani, ajutându-i cu abnegație și discreție, preferând un trai modest pentru a-și putea dărui leafa pentru educația unor elemente de valoare și pentru a face acel bine cu dreapta, fără a ști stânga, tip de militar în stilul lui Cezar sau ca Hannibal descris de Titu-Liviu, simțindu-se mai bine în tabără cu ostașii decât în orașele cu lux și confort, a vorbit îndelung cu fiecare ostaș în decursul inspecției sale, ținând minte numele fiecăruia și locul de unde este, — această inimoasă memorie impresiionând nespus; interesându-se și de aptitudinile lui soldățești, dar și de nevoile de acasă, de sentimentele și năzuințele lui. Dacă Generalul a rămas mulțumit de felul deschis și curat, cu care i-au răspuns ostașii; dacă a constatat mulțumirea lor de a sluji țara și cât de bine se simțeau între frații lor ardeleni, la rândul lor soldații l-au pomenit mereu, amintindu-mi de bunătatea și înțelegerea cu care i-a tratat Generalul, interesându-se cum mănuesc ei tunul antiaerian sau cunosc telemetrul, dar și cum se simt ei în lume și cum o văd de pe dealurile Someșului. Întâlnirea aceasta dintre Generalul Dăscălescu și soldații basarabeni și moldoveni pe pământul Ardealului a rămas pentru mine unul din marile momente de satisfacție sufletească, una din acele evidențe a prezenței binelui pe pământ.

Tot în legătură cu felul în care trebuiesc tratați acești oameni, mi-amintesc de un preot basarabean, descoperit de echipele Institutului Social Român, pe când lucrau la monografia satului Cornova. Popa Ion Zamă, care apoi a fost poftit la București, unde a ținut și o conferință în limba lui pitorească și plină de

haz, de părea frate cu Ion Creangă, m'a impresionat nu numai prin daru-i de povestitor, pe care Moldovenii îl au prin excelență, nu numai prin expunerea sfătoasă, din care reieșea un humor neaș, dar mai ales prin mărturisirile ce ni le făcea. Preotul acesta era un Popa Tanda basarabean, care și el a purces la ridicarea satului său. Dar cu mijloace specifice, potrivite mentalității și condițiilor locale. Oamenii din satul său au primit a stropi cu piatră vântă vița de vie, ferind-o de filoxeră, numai după ce le-a explicat că soluția salvatoare are ceva din puterea aghiazmei, la început preotul stropind cu aghiazmă însăși soluția chimică. La fel a făcut sfinția sa pentru a îndrepta și alte neajunsuri, invocând motive metafizice pentru a impune remedii naturale.

De sigur, se poate râde de astfel de metode, dar tâlcul lor rămâne totuși relevant: în Basarabia se începe cu cele sfinte, cu cele ale sufletului pentru a se ajunge la cele materiale, pentru a se îndrepta cele lumești. Altfel, orice încercare rămâne zădărnice. Deștept și îndemânatel slujitor al lui Dumnezeu, dar cunoscând destule și de-ale lumii (avea în biblioteca din satul său până și operele filosofului evoluționist Spencer, căruia îi spunea Spențeraș), Popa Zeamă nu avea nimic auster, intolerant, rigid în ființa sa. Avea, în schimb, conștiința că în Basarabia reformele se pot săvârși numai pornind dela religie, precum și humorul de a adapta tâlcul metafizic la lucrurile și îndeletnicirile cele mai mărunte, dar necesare. Acest amestec de Tolstoi, Creangă și Spencer la un preot de țară ar trebui să ne pună pe gânduri. Slavici și semănătorismul nu sunt de ajuns pentru organizarea vieții basarabene, care cere înțelegeri mai mărețe și metode mai subtile. O înțelegere mai subtilă, mai dramatică, mai șerpuitoare cere și sufletul femeilor basarabene, de-o dificilă noblețe sufletească, atingând extremele gingășiei imateriale și ale patimii abisale.

Intellectualii și boierimea basarabeană nu se abat dela această psihologie. Nu ți-i poți apropia oricum, chiar dacă, din generozitate și ospitalitate, te-au acceptat în casele și la mesele lor bogate. Increderea și simpatia le capeți numai după grele dovezi de înțelegere cinstită și după dificile exerciții de descifrare a trăirii lor complexe. În rândurile boierilor și cărturarilor basarabeni există multe manii, tabieturi, specializări științifice sau

cercetări esoterice, la care se participă nu numai cu inteligența, dar adesea cu intuiția sau cu o ciudată, dar, în fond, nobilă «logică a inimii». Suferințele și încercările de tot felul i-au dus la o viață interiorizată, la un misticism tainic, influențat de sigur și de cel rusesc, acesta mai monumental și mai capricios, însă (deci uneori mai dăunător), sau la tot felul de evadări și refugieri în cunoașteri neobișnuite. Astfel, se ajunge într'unele cercuri ale elitei basarabene la practici și credințe, care par atât de stranii Occidentalilor raționaliști și pozitivisti. Teosofia, astrologia, spiritismul, telepatia sunt practicate într'o atmosferă în care cursul vieții obișnuite s'a stins, pricinuind exaltări metafizice și o desordine a obiceiurilor statornicite. Alții își dezvoltă unele facultăți de simțire și cunoaștere în dauna altora, necăutând rezultate materiale și nici măcar o organizare sistematică a căutărilor aprig dorite. În păturile culte se citește și se visează mult, dar ei citesc fără sistem și visează cu sistem, petrec din superstiție și muncesc fără nici un interes. Gustul artistic, atât de dezvoltat la țărani dintre Prut și Nistru, ca de altfel la toți Românii, deviază în arbitrar, capriciu și poză originală. Fiecare se refugiază în lumea lui, fericit domn peste suferințele apuse, plutind ca o corabie în largul veșniciei, așteptând să întâlnească morții și cândva pe Dumnezeu.

Desigur, nu toți intelectualii și boerii tind spre bizar. O seamă din ei, pe care îi cunoaștem atât de bine cu toții, trăiesc sobru și cât mai aproape de o omenie firească și luminoasă. Dar pe mulți, teama și repulsia față de marea slavă, care căuta să-i absoarbă sau măcar să-i rupă, măcinându-le malul de rezistență, i-au făcut, când nu s'au putut refugia în Regat, fie resemnați, fie gata să alunece în supranatural. O carte recentă ne-a arătat că și boerimea dintre Prut și Nistru nu s'a lăsat rusificată, rezistând ca și țărănimea, ca și cărturarii, în fața imensității slave, pe care, în sfârșit, a sosit vremea și mijlocul de a o înfrunța și stăvili.

Caracteristicile enunțate aici sunt, în fond, caracteristice românești și mai cu seamă moldovenești, sufletul basarabean accentuând latura de meditație și lirism a neamului nostru, dorul lumii celeilalte, omenia față de semenii. Basarabenii ajung limita de interiorizare și visare a unui neam, care cu vrednicie a putut

atinge, ca sinteză daco-romano-creștină ce este, și limita cealaltă, a unei aprige și dârze existențe, creând și trăind în ciuda vrăjmășiilor și asupririlor, întemeind o cultură vrednică și începând o civilizație care nu a strivit pe om, păstrându-i omenia și întărindu-l. Tradiția daco-romană se păstrează până la Nistru și peste el, prin Transnistrienii. Asiaticii nu au putut modifica nimic din structura românească a Basarabenilor. Iar comunismul, cu necredința lui în Dumnezeu, cu metodele violente, înscăunată în relațiile dintre oameni, și cu traiul acela colectivizat n'a putut fi decât opusul categoric al concepției de viață a Basarabenilor, atât de credincioși și de blânzi și care au trăit și rezistat în familie și gospodărie, în căminul acela — singura cetățue care i-a ferit de înstrăinare, oaza binecuvântată în deșertul existenței lor — desvoltându-se în acea străveche comuniune familială, moștenită dela Traci și opusă formei comuniste a mirului sau zadrugei slave, dusă la ultimele-i consecințe de marxism. Necredința, violența și anularea proprietății familiale, în care ereditatea se corectează cu destoinicia, sunt adevărații vrăjmași ai *weltanschauung*-ului basarabean. Când m'am despărțit în vara anului 1939 de soldații basarabeni pe dealurile Someșului, tristețea noastră nu bănuia cumplita încercare de peste un an, când ei vor fi supuși unei vieți ce le contrazicea întreaga tradiție și mentalitate, sensul total al existenței lor. Lunile de apocalips au trecut, învățându-ne pe toți, încă odată, unde este adevărul și rostul vieții.

Este drept că Basarabenii nu gândesc, nu visează, nu muncesc cu gândul la profit sau la rezultate. În fața vieții concrete, nu sunt destul de combativi și energici. Deși sufletul lor are o ordine și o orientare de-o mare înălțime metafizică; deși sentimentele și reacțiunile lor sunt nespuse de nobile și alese; deși inteligența lor este atât de subtilă și vibrantă — ei au dat lumii și societății mai puțin decât au fost în stare. Atâtea inteligențe și talente, atâtea sensibilități și suflete alese care se pierd... Imprejurările dușmănoase și condițiile triste explică excesul de interiorizare și renunțarea de a crea, cu facultățile lor excepționale, mai multe bunuri culturale și economice.

Fondul basarabean este minunat de nobil și de bogat. Cu virtuțile lor spirituale ei vor putea, de acum încolo, da minunate roade. Au, într'adevăr, nevoie de organizare și de o orientare

pragmatistă, de o încordare energetică a simțirii, de trecerea la fapte, pe care le pot realiza fără a-și pierde din însușirile minții și simțirii lor. Mulți au metode de lucru mai bune ca dâșii, dar puțini același fond omenesc de sublimă religiozitate, de curățenie morală, de vibrantă sensibilitate. Pentru Basarabeni se pune acum problema captării energiei spirituale în fapte concrete, în acte și activități folositoare țării. Sunt convins că, într'o Românie organizată și bine condusă, Basarabarii și Transnistrienii vor dăruia opere spirituale și materiale de desăvârșită calitate și folos. Din dărnicia sufletului creștinesc și dintr'o minte plină de visuri și imaginație fapta măreață își va turna singură bronzul nepieritor.

PETRU COMARNESCU

BASARABIA

Există două feluri de cuceriri: una prin forța armelor, cealaltă prin răspândirea treptată a unui popor. Basarabia a fost cucerită de Români în amândouă felurile. Armele nu au făcut decât să întărească o stare ce și exista, creată printr'o largire naturală a spațiului vital românesc asupra unor ținuturi în care Românii aveau de îndeplinit o misiune istorică.

Pentru a putea înțelege mai bine această dublă cucerire istorică a Basarabiei trebuie să aruncăm o scurtă privire asupra trecutului poporului românesc. Românii sunt urmașii Dacilor romanizați. Pentru a-și crea un drum pe uscat spre Asia Mică, Romanii au cucerit Peninsula Balcanică și, pentru a asigura această cucerire față de vecinii amenințători din Nord, Împăratul Traian a trecut Dunărea și a făcut din Dacia un mare cap de pod. În ciuda colonizării pe o scară întinsă și a romanizării intensive, noua provincie nu a putut rezista mult năvalei puternice a tinerelor popoare germanice. Împăratul Aurelian s'a văzut deci silit să-și retragă trupele dincolo de puternicele fortificații dunărene.

În anul 271 se întâmplă acelaș lucru ca și în zilele noastre. Odată cu trupele, retrase pe malul drept al Dunării, pleacă și autoritățile și toți aceia care nu puteau trăi fără de apărarea lor. Dar țăranii legați de pământ și populația săracă au rămas pe loc, suferind toate greutățile implicate de o năvălire « barbară ». Iar « barbarii » aceștia din secolul al treilea după Hristos nu au fost, de sigur, mai neomenoși decât Bolșevicii, când au năvălit în Basarabia, în 1940.

După părăsirea Daciei de către autorități, limba romană continuă a se răspândi din ce în ce mai mult în perioada migrațiilor, pentru că populația aceasta eterogenă avea nevoie de o limbă

unitară. Cei 170 de ani de stăpânire romană fuseseră de ajuns pentru introducerea limbii romane în Dacia. Caracterul sufletesc al Dacilor rămăsese însă neschimbat. Odată cu încetarea vieții orășenești și a civilizației apusene, Dacii romanizați se înapoiară la felul de viață al strămoșilor lor, devenind iarăși păstori și plugari. Munții Transilvaniei, plini de pășune și de câmpii cultivabile, asigurau acestui popor simplu și adaptabil suficientă hrană, precum și un perfect adăpost pentru vremuri de restriște. Nici năvălirile, care le micșorau rândurile, nici persecuțiile, nici tributurile mari și sclavia nu le-au putut zdrobi rezistența. Românii au ieșit învingători din toate nedreptățile veacurilor, la fel ca plantele tropicale care-și revin după potop. Iar în perioadele liniștite se înmulțiră atât de puternic încât Transilvania deveni în curând prea mică pentru ei.

Dacă unii istorici socotesc o adevărată minune faptul că poporul român a supraviețuit epocii «catastrofale» a migrațiilor, se poate vorbi mai curând de o minune atunci când ne dăm seama că poporul român nu numai a supraviețuit năvălirii popoarelor nomade, dar a și crescut și s'a răspândit. Această răspândire se explică, în primul rând, prin forța lui biologică, prin înmulțirea lui atât de rapidă. Indexul natalității la Români (28,07 la mie) este și astăzi unul din cele mai mari din Europa. Dar pe lângă această forță vitală, poporul român mai posedă încă, într-o măsură remarcabilă, și capacitatea de a asimila popoarele cu care vine în contact. Toponimia românească prezintă un mare număr de nume de localități, provenite dela Slavii contopiți în masa românească. Alte nume de localități amintesc de Cumani, Pecenegi și alte popoare de stepă, care s'au așezat vremelnice în România de azi. În secolul al XIX-lea, când Ungurii voră să creeze în Transilvania un coridor de coloniști, care să lege câmpia ungară cu țara Secuilor, — un mare număr din aceste așezări artificiale au dispărut, în ciuda tuturor privilegiilor de care se bucurau, și au fost absorbite de Românii din vecinătate. La fel au fost românilor, în total sau în parte, de-a-lungul secolelor, și multe sate săsești. Românilorizarea aceasta nu este rezultatul unei politici conștiente de desnaționalizare; ea s'a produs cu încetul, aproape neobservată, și se explică prin marea putere de atracție exercitată de către Români asupra altor popoare, datorită însu-

șirilor lor fizice și morale. Frumusețea și inteligența, un foarte dezvoltat simț al armoniei, sensibilitatea artistică, bunul simț, profunda omenie, altruismul și înțelegerea pentru vederile altora, în sfârșit o largă concepție a vieții, care știe să prețuiască darurile vieții pământești, dar la nevoie nu se teme nici de moarte, socotind-o drept o eliberare firească din această lume, — toate acestea constituiesc laolaltă daruri naturale și pricinuesc un *Weltanschauung* atrăgător pentru alții.

Un popor care a dovedit, în condiții istorice atât de neprielnice, o forță vitală atât de puternică și o putere de absorbție atât de neobișnuită, trebuia să caute și să găsească un spațiu vital corespunzător. Aceasta cu atât mai mult cu cât îndeletnicirea principală a poporului român cerea un teren fertil pentru agricultură și pășune întinse, pentru creșterea vitelor. Nici hotarele politice, nici îngrădirile administrative n'au putut stăvilii răspândirea, neobișnuit de mare, impusă de forța vitală a Românilor. Atlasul limbii române, marea operă științifică, a cărei editare a fost începută de Muzeul Limbii Române, în anul 1938, la Cluj, arată limpede căile pe care s'a răspândit limba română din Transilvania aceea, înconjurată de brâul Carpaților, peste dealurile și câmpiile dimprejur. Evident că acolo unde sentimentul omogenității era mai slab decât puterea de expansiune, sau acolo unde grupurile românești izolate se izbeau de popoare la fel de vitale, Românii au fost, în cele din urmă, desnaționalizați și ei. Astfel, au dispărut în masa Slavilor ciobanii care trăiau cu turmele lor de oi de-a-lungul Carpaților nordici. Urmele lor le găsim în documente istorice și mai ales în numele vârfurilor de munte, apoi într'un mare număr de cuvinte cu referință la creșterea oilor, în faptul că locuitorii din Zakopane sau din Meseritsch se deosebesc prin trăsături, îmbrăcăminte și obiceiuri de Slavii dimprejur. În Apus, spre câmpia Tisei, putințele de răspândire au fost mai restrânse. Rămâneau, însă, Sudul și Răsăritul, cu pădurile lor fără stăpâni și cu câmpiile lor încă nelocuite. Românii au plecat din Transilvania spre Sud, înspre Dunăre, și au întemeiat Voevodatul Munteniei; expansiunea lor spre Răsărit, înspre Nistru, a avut ca rezultat Voevodatul Moldovei.

Un lucru remarcabil ne atrage atenția: spațiul locuit de Daco-Romani corespunde exact ținutului locuit de strămoșii lor, Dacii,

dela Nistru, dela Carpații nordici până la Dunăre și chiar dincolo de Dunăre.

Se cuvine a fi remarcate și următoarele fapte: încă dela sfârșitul veacului al XIV-lea, scurt timp după consolidarea celor două State românești, domnitorii Principatelor moldovean și muntean și-au îndreptat privirile spre mare. Un domnitor muntean din familia Basarabilor a botezat țara dintre Prut și gura Nistrului după numele lui « Basarabia ». (Rușii au folosit mai târziu acest nume pentru întregul ținut dintre cele două râuri). Dar în timp ce Muntenia se interesa numai de siguranța gurilor Dunării, pentru Moldova întregul ținut dintre Prut și Nistru constituie o parte integrantă a țării. Locuitorii Basarabiei se mai numesc, de altfel, și astăzi « Moldoveni ».

Expansiunea Moldovei până la Nistru a urmat logica geografică, văile Carpaților întinzându-se până în acest fluviu. Dincolo de Nistru — unde iau sfârșit pădurile de fagi și stejari — începe o altă lume, stepa. Ținutul dintre Prut și Nistru înseamnă pentru Români mai mult de jumătate din Moldova. Pentru Ruși era cea mai mică « gubernie » a imperiului țarist. Pentru Români era pământul făcut arabil de brațele lor harnice; pentru Ruși era un ținut sterp, care trebuia colonizat cu semințiile cele mai diferite și cu negustori evrei din ghetourile galițiene. Câmpiile bogate, udate de cele două râuri carpatice, constituiau pentru Români spațiul lor vital; pentru Ruși numai o etapă a tendințelor lor imperialiste. Românii au introdus în acest ținut deschis culturii o viață de Stat organizată, care asigura căile de comerț dintre țările nordice și Marea Neagră; Rușii au făcut din el un ținut de trecere spre Peninsula Balcanică, pentru a se lupta cu Turcii pe pământ strein. Pentru Români ținutul de peste Prut era un parapet, care se deosebea limpede de ținuturile cu caracter asiatic, iar Nistrul o linie de apărare; pentru Ruși, Basarabia constituia punctul de plecare pentru un atac în inima Europei.

Integritatea Moldovei până la Nistru a fost recunoscută și formal de către Petru cel Mare în tratatul de alianță cu domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, în războiul contra Turcilor. Lucrul acesta nu l-a împiedecat totuși să indice Rușilor, în testamentul său politic, crearea unui drum spre Constantinopol. Acesta este

motivul pentru care Țarii următori s'au apropiat din ce în ce mai mult de Moldova, înaintând în veacul al XVIII-lea până la Bug și apoi până la Nistru, pentru ca, în cele din urmă, — sub pretextul că vor să apere creștinătatea ortodoxă a Principatelor Române împotriva Turcilor păgâni — să treacă și Nistrul. Protectoratul a dus în anul 1812 la anexiune, când Rușii au ocupat întreaga provincie dintre Prut și Nistru, cu cinci fortărețe puternice, 17 orașe și 685 sate și cu o populație de 500.000 suflete.

Astfel își arată Rusia sentimentele ei prietenești față de poporul român, care o ajutase în multe războaie contra Turcilor. Românii au dăruit Rusiei și o mulțime de oameni însemnați, care cu toții au desfășurat o importantă activitate culturală. Petru Movilă, descendentul unui domn moldovean, a fost la Kiev marele organizator și reformator al bisericii rusești din secolul al XVIII-lea. Nicolae Miclescu, un diplomat dibaci, a fost trimis de Țarii ruși cu o importantă misiune la Tokio. Dela el a rămas o foarte valoroasă descriere a Chinei. Petru cel mare a fost sprijinit, în programul său de europenizare, de către fostul Domn al Moldovei, Dîmitrie Cantemir, ales, pentru vasta sa cultură, membru al Academiei de Științe din Berlin. Fiul său, Antioh Cantemir, a deschis, prin activitatea sa poetică, un nou capitol al literaturii rusești.

În anul 1856 — după 500 de ani dela întemeierea Moldovei — Rusia, pierzând războiul din Crimeia, a trebuit să dea înapoi cele trei județe din sudul Basarabiei: Cahul, Bolgrad și Cetatea-Albă, dar după 22 de ani Țarul rus ceru aceste județe înapoi. Aceasta era din nou mulțumirea pentru ajutorul dat de Români împotriva Turcilor! Fără concursul tinerei armate române, Rușii n'ar fi izbutit niciodată să ia fortăreața Plevna, al cărei viteaz apărător Osman Pașa și-a predat sabia-i frântă Principelui român Carol I, iar nu generalisimului rus. Trădarea aceasta a unui tovarăș de luptă a fost însă întrecută de cinismul cu care Rusia justifică răpirea Basarabiei de Sud: acordurile încheiate nu prevedeau nicio garanție pentru integritatea teritorială a Statelor aliate.

Războiul actual arată pe față atitudinea dușmănoasă a Rusiei față de România, care a stat în calea tendințelor ei bolșevisto-

imperialiste. În anul 1919, când Lenin și Troțki găsiseră în Bela Kuhn un bun instrument, cu ajutorul căruia să pătrundă în Apusul Europei, Românii au distrus armatele bolșevice ungare și au salvat Budapesta de teroarea unui grup de Evrei degenerați. Numai datorită simțului politic sănătos al poporului român a scăpat provincia dintre Prut și Nistru de primejdioasa ideologie moscovită. Sfatul țării a hotărât, pe baza dreptului de auto-determinare, întâi întemeierea unei republici moldovenești independente și apoi alipirea ei necondiționată la Regatul Român.

Astfel se întoarse în anul 1918 vechiul pământ moldovenesc la patria-mamă. Entuziasmul pricinuit de realipire era de nedescris, iar dorința de a munci pentru ridicarea culturală a acestei provincii, atât de neglijată sub regimul țarist, — unanimă. Câteva cifre arată lămurit îmbunătățirile înregistrate sub stăpânirea românească. În anul 1918 existau în Basarabia 7459 de întreprinderi industriale la țară și 4257 în orașe. Până în anul 1930, numărul lor crescuse la 14.468 la țară și 8208 la oraș, dublându-se numai în decurs de 12 ani. Pentru ultimii zece ani lipsesc, din nefericire, date statistice precise, dar cu siguranță că și din acest ultim deceniu s'a desfășurat o puternică înmulțire a întreprinderilor.

Evenimentele recente au demască planurile și calculele Moscovei. Ocuparea provinciilor românești și a țărilor baltice constituia în primul rând un succes diplomatic, de care Rusia avea neapărată nevoie pentru liniștirea maselor sale, exploatate la maximum. Ocuparea aceasta aducea, însă, Rusiei și mai multe avantaje strategice, pe care chibzuia să le poată folosi împotriva celui mai primejdios dușman al ei, Germania. Strămutarea graniței dela Nistru la Prut nu însemna numai crearea unui drum spre Constantinopol, cum plănuise Petru cel Mare. În Carpația, în Bucovina și în Delta Dunării se deschideau brațele cleștelui care trebuia să strângă Moldova și de unde pornea drumul spre petrolul românesc și spre Jugoslavia.

Era timpul ca aceste planuri să fie zădărnicate. Războiul, în care Românii au intrat cu un entuziasm de nedescris, umăr la umăr cu vitejii camarazi de arme germani și sub conducerea pricepută a Mareșalului Ion Antonescu, înseamnă pentru țara noastră nu numai restabilirea granițelor pierdute, ci lupta civili-

zației împotriva pericolului bolșevic, reacțiunea culturii europene împotriva mentalității asiatice, dezordonate și plutind în apele unui vag și primejdios misticism. România este fericită că nu mai este silită să asiste dela galerie la lupta istorică a gladiatorilor, că i s'a îngăduit acum, în sfârșit, să sară și ea în arenă, pentru a lua parte activă la noua ordine a Europei și pentru a-și îndeplini, prin jertfa sângelui ei tânăr, misiunea ei istorică la gurile Dunării și Nistrului.

Pe apele acestor două fluvii se vor îndrepta vapoarele pline spre inima Europei, încărcate cu prisosul pământului bogat, cultivat dela început și apărat în contra tuturor valurilor protivnice, de Români. Pe aceeași cale vor veni în România mașinile, care vor mări rodnicia pământului românesc și-i vor înmulți comorile și, dacă va fi nevoie, și armele cu care Românii, singurul popor arian și neslav dela hotarul de Răsărit al Europei, vor face de strajă.

Stepa are o ramificație în Sudul Basarabiei, care se întinde până peste Prut și continuă în Muntenia, în Bărăgan, unde altădată vântul bătea numai peste vaste întinderi acoperite doar cu pănușiță, iar azi grâul crește atât de înalt încât nu se mai vede nici călărețul, nici calul. Prin această țară a nimănuui au trecut, în Evul Mediu, în drumul spre Roma și Byzanț, popoarele sălbatece ale stepei și au găsit aici o arenă potrivită pentru caii lor mici și ageri. Dar niciun popor n'a izbutit să-și impună aici mai mult timp stăpânirea; nici Hunii, nici Avarii, nici Maghiarii, nici Pecenegii și Cumanii, nici Bulgarii lui Svetoslav (mort în 1321) și nici Tătarii. Mai târziu, când invaziile popoarelor sălbatece au încetat, stepele nelocuite ale Bugacului basarabean au fost populate cu fel de fel de coloniști — astfel explicându-se mozaicul etnic care populează astăzi acest colț al Basarabiei.

Cu toate acestea, caracterul fundamental al provinciei a rămas pur românesc. Din cele 3.190.290 de suflete, care formau, la 1 Ianuarie 1940, populația totală a Basarabiei, 1.820.505 sunt Români. Impărțirea lor pe județe se vede în harta alăturată, în care apar într'un raport covârșitor față de Ruși, Ucrainieni și Evrei, cele trei minorități mai importante ale Basarabiei. Numai în Nordul acestei provincii, unde s'au izbit de un popor la fel de vital, Ucrai-

nienii, sunt în echilibru cu aceștia. În centru, însă, Românii constituiesc majoritatea. În ținuturile de Sud, mai puțin populate, numărul Românilor — deși și aici covârșitor — este mai mic. Faptul se explică prin aceea că stepele acestea au fost folosite relativ târziu pentru agricultură, iar Rușii au adus aici colonii mari de streini sau de Ruși din interiorul Rusiei. Dat fiind, însă, că circa 80.000 de Germani au fost repatriați, iar peste 200.000 de Evrei au urmat trupele bolșevice, de care se simt legați pe viață și pe moarte, caracterul românesc va deveni în scurt timp predominant și în această parte a Basarabiei.

Dacă ne uităm la cifrele statistice amănunțite din anul 1930, observăm că 59,9% din totalul populației era alcătuit din Români, în timp ce la oraș procentul nu era decât de 31,5%. Pentru Evrei, era invers. Ei constituiau 26,6% din orășeni și numai 4,3% din populația rurală. La fel și cu Rușii, veniți din diferite părți ale Rusiei și care constituiau 26,8% din populația urbană. Faptul că numai 10% din țăranii basarabeni erau Ruși dovedește cât de puțin pătrunseseră rădăcinile lor în acest pământ, care fusese colonizat cu intenția de a fi rusificat.

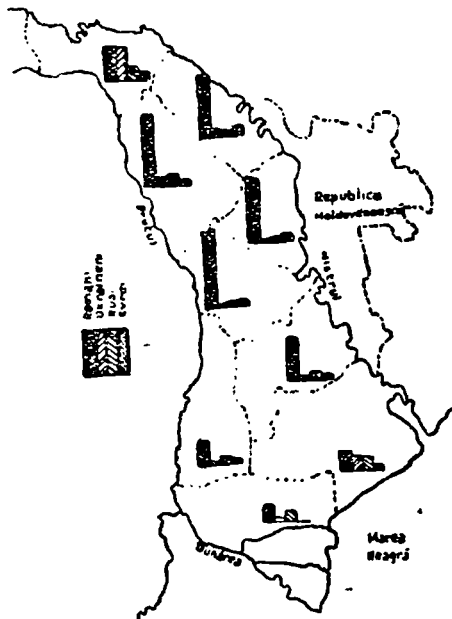
Caracterul etnic al unui oraș este determinat totdeauna de națiunea dominantă, fiind însă în mare măsură variabil. Dat fiind însă că orașele exercită în chip firesc o continuă putere de atracție asupra populației rurale, dimprejur, putem prevedea foarte bine compoziția etnică viitoare a orașelor Basarabiei, înconjurate de Români.

Pe harta alăturată, vedem la Răsărit de Nistru hotarele Republicii Moldovenești, întemeiată de Ruși; aceasta potrivit principiului lor că fiecare popor are dreptul de a forma o grupare politică deosebită, dar în realitate mai ales pentru a câștiga la bolșevism pe Românii de dincolo de Nistru.

După cum stepa s'a extins peste Nistru și Prut până aproape de capitala României, tot astfel și forța biologică a poporului român a depășit hotarele ținutului carpatic, revărsându-se în imensitatea stepei. Românii au depășit Nistrul și Bugul. Insule linguistice mai mici și mai mari găsim chiar și dincolo de Nipru; o suburbie a Odesei se numește « Moldovanca », iar în Crimeia există un grup de 25 de sate, ale căror locuitori români sunt din Transilvania. În anul 1681 o parte a Ucrainei a fost sub stăpâ-

nirea Domnului moldovean Duca. În armatele ucrainiene și mai ales în cele căzăcești s'au distins mulți Români. Unul din ei, Daniel Apostol, a fost hatman ucrainian.

Numărul Românilor de dincolo de Nistru nu poate fi stabilit cu precizie. După istoricii și etnografii ucrainieni, cuprindea,

Scara: 1 mm = 26.800 locuitori.

în 1919, 435.240 de suflete. La acest număr se adaugă înmulțirea naturală a Românilor în ultimii 22 de ani, ceea ce îl determină pe d. N. Smochină, cel mai bun cunoscător al lor, să creadă că sunt 783.000, fără a socoti pe Românii din Crimeia, Turkestan și Siberia. Numărul acesta este mai mare decât acela al Rușilor (346.047) și Ucrainenilor (385.234) din Basarabia.

Neobișnuita putere de expansiune și rezistență a Românilor este un factor de care va trebui să se țină seama când se va construi noua ordine a

continentului nostru. « Românii » — scrie A. Wirth în admirabila sa carte asupra Balcanilor — « sunt cea mai tenace rasă de pe pământ, fără a excepta nici pe copiii lui Israil. Evrei s'au găsit totdeauna, pe când Românii au fost... opt sau nouă secole invizibili. La fel de invizibili ca unele pârae din munții Jura sau din Karst, care curg subteran pe distanțe de mai multe mile. Deodată, însă, în secolul al XIII-lea, Românii au apărut iarăși și, de data aceasta, pentru totdeauna. De atunci au crescut ca un flux imens, provocând o adevărată inundație. În afară de propria lor stăpânire, au trăit sub nu mai puțin de cinci stăpâniri streine, dar niciun popor n'a putut să-i doboare la pământ. Dimpotrivă, ei s'au ridicat deasupra stăpânitorilor ».

Tehnica modernă are astăzi putința de a adânci albiile fluviilor, în stare de a deveni căi de comunicație, și a izbutit să înlăture primejdia de inundație a unor ape cu un curs extrem de capricios. Priceperea și înțelepciunea celor chemați să creeze, în Europa de mâine, condițiile optime pentru o conviețuire pașnică a popoarelor vor îndrepta efectul unor expansiuni etnice nechibzuite sau al unor colonizări pe scară întinsă, cu tendințe de desnaționalizare, tocmai în regiunile care trebuiau să păstreze neapărat un caracter pur național, pentru ca națiunile originare și vitale ale acestor regiuni să-și desăvârșească misiunea lor istorică de mari națiuni.

SEXTIL PUȘCARIU

TEXTE ȘI DOCUMENTE

DECLARAȚIA D-LUI PROF. ȘTEFAN CIOBANU, ÎN ȘEDINȚA CONSILIULUI DE COROANĂ DIN 27 Iunie 1940

SIRE,

Provincia românească dintre Prut și Nistru a făcut parte integrantă din vechea Moldovă dela înființarea acestei formațiuni politice românești. Populația românească de Răsărit a Moldovei, numită astăzi Basarabia, împărtășește soarta întregului neam românesc în decursul unui șir de veacuri, până când în anul 1812 această provincie a fost smulsă mișelește din trupul neamului românesc și anexată la imperiul țarist, cu care n'a avut niciodată niciun fel de contact. Populația Basarabiei, formată 75 la sută din Români și 25 la sută din minoritari aduși recent de Ruși, cu vreo 80.000 locuitori ruși, are un caracter eminentemente românesc. După o rezistență dârză a întregii populații în contra tendințelor brutale de rusificare și desnaționalizare prin colonizări și deportări, după grele suferinți pe care le-a îndurat din partea stăpânirii barbare rusești, poporul românesc din Basarabia trece prin frământările revoluțiilor rusești din anii 1905 — 1906 și 1917—1918, și, în baza dreptului de auto-determinare a popoarelor subjugate din Rusia, se unește cu patria mamă. Unirea se face prin organul revoluționar legal al Basarabiei, unire care a fost cerută încă la începutul revoluției din 1918 în diferite congrese ale țăranilor și intelectualilor. Dorința de a se realiza unirea a fost atât de mare, încât populația n'a ținut seama că Vechiul Regat, în parte sub ocupație, se găsea într'o situație critică. Și atunci cum s'ar putea abandona o populație românească, care cu atâta încredere s'a aruncat în brațele statului român?

Cum s'ar putea ceda Basarabia care și-a arătat lealitatea și atașamentul necondiționat față de neamul și țara românească și față de Tron? Cum s'ar putea călca în picioare o poruncă a trecutului

nostru istoric, cum s'ar putea trece peste suferințele, lacrimile și sângele acelora care s'au jertfit pentru realizarea idealului neamului nostru?

Chiar minoritarii și-au arătat tot devotamentul față de neamul românesc, manifestat în diferite alegeri, și în vizita regală recentă în Chișinău și-au manifestat dorința de a trăi în cadrele românismului.

Sire, părăsirea Basarabiei de armatele române ar fi cea mai mare crimă națională, căci ea ar însemna — să aruncăm populația din Basarabia în brațele unui neam străin și a unui regim pe care nimeni în Basarabia nu-l dorește. Răspunsul ce trebuie dat Sovietelor e: rezistență până la sfârșit. Și în lupta ce se va da în contra cotropitorilor, populația din Basarabia va fi alături de armata română.

În continuarea ședinței Consiliului de Coroană, care s'a reînceput la orele 21, membrii Consiliului au fost interogați din nou. Profesorul Șt. Ciobanu a declarat cele ce urmează:

SIRE,

Susțin în totul declarația pe care am făcut-o în ședința delamiază.

Conștiința mea de român basarabean nu-mi permite să concep ca o provincie care din punct de vedere și istoric și ca structură etnografică este românească, să fie cedată fără nici un gest măcar de apărare Rușilor, ca populația ei să fie lăsată pradă. Acei dintre membrii Consiliului, care susțin că această cedare va fi provizorie, se înșală. Noi care am simțit cisma robiei rusești, nu putem crede că stăpânirea rusească va fi ușor de înlăturat, că dreptatea noastră va fi restabilită. Eu cred ceva mai mult. Acei care au urmărit evoluția ideilor politice din Rusia din ultimul timp au putut observa că în viața Rușilor sovietici s'a produs un reviriment. Dela internaționalismul bolșevic, ei au revenit la naționalismul cel mai autentic al Rusiei țariste. Respectul drepturilor altor popoare este o ficțiune. Aceeași recrudescență s'a petrecut și în altă ordine de gândire a Rușilor. Dela principiul de libertate, de autodeterminare a neamurilor, de care au făcut atâta paradă comuniștii, la ei reînvie ideea veche imperialistă într'o formă cu mult mai pronunțată decât cea de sub regimul țarist. Politica agresivă față de Polonia, Finlanda și Țările Baltice este o mărturie. Și cu reînvierea imperialismului a renăscut și visul de cucerire a Constantinopolului, precum și ideea panslavistă, idei alimentate de o întreagă literatură în decursul unui șir de veacuri. Ei nu se vor mulțumi numai cu Basarabia, care nu este pentru ei decât un punct de trecere spre Peninsula Balcanică. Politica lor de apropiere

față de Bulgari și de Sârbi nu este decât o încercare de a realiza visul slavofililor. Și dacă vom ține seama că la Bulgari și Sârbi există în stare latentă și mișcarea comunistă, ne putem aștepta că ei mâine vor pretinde Dobrogea, fie pentru ei, fie pentru Bulgari, ca să facă joncțiunea între ei și statul bulgar. Cedarea Basarabiei ar deștepta și poftele Ungurilor și ale Bulgarilor.

Sire, decât să ne rășluiască țara, bucată cu bucată, mai bine să murim cu toții pentru un ideal al părinților noștri.

PROTESTUL D-LUI PROF. ȘTEFAN CIOBANU,
ROSTIT LA ȘEDINȚA COMISIUNILOR
AFACERILOR STREINE A CAMEREI ȘI
SENATULUI, ÎN ȘEDINȚA DIN 2 IULIE 1940

*Domnule Președinte,
Domnilor Senatori,
Domnilor Deputați,*

În ceasurile de grele încercări prin care trece neamul românesc, grupul parlamentarilor basarabeni, asociația foștilor deputați în Sfatul Țării și foștii deputați basarabeni în toate parlamentele României dela 1918 până la 1940, precum și fruntașii vieții publice și culturale a acestei provincii, cu sufletul zdrobit de durere își ridică strigătul lor de protest în fața parlamentului Român și în fața întregii lumi civilizate în contra actului de răpire nouă a Basarabiei de către Uniunea sovietică rusească. Această provincie românească, care încă din vremurile antice a făcut parte integrantă din trupul neamului românesc, la început intrând în hotarele coloniei romane, Dacia, iar mai târziu un șir de veacuri făcând parte indisolubilă din formațiunea de stat românească cunoscută sub denumirea de Moldova, — prin întreaga ei istorie, prin tradiție culturală și prin structura ei etnică a fost și este o provincie românească.

Neamul românesc din Basarabia împărtășește soarta întregului popor românesc, luând parte la formarea individualității lui etnice și la apărarea ființei lui naționale. În lunga ei istorie, Basarabia, ca și celelalte regiuni locuite de Români, n'a avut și nu putea să aibă nici un fel de contact politic cu formațiunile de stat rusec, care, despărțite de românime prin statul polon și prin regiunile de Tătari ale Ociacovului de sub stăpânirea turcă, se găseau la o mare depărtare de grosul poporului românesc.

Politica imperialistă a statului rus, după ce acest stat se reface de lovitura dată de dominația Tătarilor, duce la înglobarea în cadrul lui a mai multor popoare nerusești.

În secolul al XVII-lea Rusia moscovită prin corupție și trădare pune mâna pe Ucraina, tinzând prin aceasta să ajungă la Marea Neagră. Petru cel Mare ajunge până la Marea de Azov, iar urmașii lui din secolul al XVIII-lea cuceresc litoralul Mării Negre, apropiindu-se tot mai mult de țările românești, până când, la 1792, Rușii devin vecinii noștri, hotarul între noi și ei stabilindu-se la Nistru.

Visul vechi al Rușilor, alimentat de o întreagă literatură, de a pune stăpânire pe Dardanele, atâta setea lor de a înainta în Sud-Estul Europei, motivând această tendință de expansiune prin formula ipocrită de a veni în «ajutorul creștinilor robiți», după ei, de către Turci, ajutor pe care nimeni nu l-a solicitat. În anul 1812, profitând de învălășeala din Europa și slăbiciunea Turciei, sub protectoratul căreia se găsea Moldova, Rușii pentru aceleași motive ipocrite anexează partea de răsărit a Moldovei, cu toate că Turcia prin tratate era obligată să păstreze integritatea teritoriului principatului Moldovei. Această anexare a Basarabiei, la care niciodată n'a consimțit poporul românesc din Basarabia și din alte părți, a luat forma celui mai autentic și mai barbar sclavaj din vremurile noi.

Cu toate protestele țăranimii și a celorlalte clase sociale din Basarabia în contra regimului rusesc, cu toată lupta pe care o duc Românii pentru desrobirea lor de sub stăpânirea rusească, cu toate afirmațiile unor Ruși cinstiți, cum au fost slavofiliile Danilevski și Samarin, publicistul Durnovo, fostul ministru Curopatchin, sociologul Tihomirov și alții, că Basarabia este românească și că ea trebuie să fie retrocedată României, — această provincie a suferit jugul rusesc timp de mai bine un secol. Această ocupație rusească prezintă tabloul celei mai sfâșietoare tragedii naționale: politica rusească în această provincie tinde spre distrugerea ființei etnice a Românilor basarabeni, spre desființarea neamului românesc prin colonizări masive a regiunii, prin deportări «benevole» ale țăranilor Moldoveni în cele mai îndepărtate regiuni ale Siberiei și Caucazului, prin rusificarea completă a bisericii, școalei și administrației.

Aceste măsuri însă n'au dus nici la desființarea etnică a popoului românesc și nici la distrugerea masivității lui în Basarabia. Toate statisticile rusești, ca aceea a lui A. Zașciuc, a geografului rus Soroca, a lui N. Iașcov, până la agentul de rusificare rus P. Crușevan și alții, socot că elementul românesc din Basarabia formează 75 la sută din întreaga populație din această provincie. Până și cea mai vădită și recunoscută falsificare a datelor statistice

ale recensământului rusesc din anul 1897 acordă elementului românesc majoritatea relativă de 47,6 la sută, iar elementului rusesc numai 8 la sută și celui rutean 19,6 la sută. În cele 2 milioane de locuitori cifra ridicolă de 155.774 de Ruși și 379.198 de Ruteni, cifre exagerate, după cum recunoaște chiar statisticianul rus V. N. Butovici, în anul 1916, justifică subjugarea unei provincii. Cu toată asprimea regimului rusesc, populația românească din Basarabia și-a menținut conștiința ei de neam, conștiință care s'a manifestat în păstrarea intactă a limbii și obiceiurilor, într'un număr mare de tipărituri românești, în scrierile mai multor autori basarabeni și în tendințele Românilor din Basarabia de a se uni cu România, tendințe care se oglindesc în mișcările pentru unire dela începutul stăpânirii rusești, în mișcările dela anul 1863—1864, în mișcarea revoluționară din 1905—1906. Aceste mișcări în favoarea unirii cu România, în anul 1917 iau forma unei adevărate revoluții naționale, când Basarabia, în cadrul revoluției rusești și în deplin acord cu ideile revoluționare ale popoarelor asuprite din Rusia, își exprimă voința în congresele învățătorilor, ale preoților, cooperativitorilor, țăranilor, în adunările zemstvelor, etc., de a se uni cu statul Român în baza dreptului de auto-determinare ale popoarelor, drept câștigat prin revoluție. Organizarea Sfatului Țării, autonomia și independența Basarabiei sunt etape logice care duceau Basarabia la restabilirea unei dreptăți istorice, încălcate în picioare de către Rusia țaristă, după cum se încălcaseră și drepturile altor popoare. Și Sfatul Țării, organ perfect legal al Basarabiei, ales pe baza pe care se alegeau toate organizațiile revoluționare din Rusia, desăvârșește lupta pentru desrobire prin proclamarea unirii Basarabiei cu România la 27 Martie 1918. Astfel, poporul românesc din Basarabia, alături de celelalte naționalități din această provincie, care în diferite împrejurări au recunoscut dreptatea noastră, manifestându-se pentru unire, își recăpătă libertatea. Valabilitatea actului unirii Basarabiei cu România și dreptatea cauzei românești au fost recunoscute și de către Puterile mari, printre care au fost și Germania și Italia, cărora Basarabia le-a manifestat nu odată cea mai caldă recunoștință.

Acei 22 de ani de viață națională în cadrul statului român au dus la progrese enorme pe terenul cultural, social și economic. Analfabetismul, această rușine a stăpânirii țariste, aproape dispare. Reforma agrară făcută în mod egal pentru toate naționalitățile duce la o înflorire a economiei rurale, iar minoritățile din Basarabia se bucură de drepturi de care nu s'au bucurat niciodată sub Ruși. Dovada este că, cu toată propaganda comunistă prin numeroși agenți, prin crearea Republicii moldovenești, care de altfel este un indiciu că elementul românesc este predominant chiar între Nistru și Bug, prin înființarea postului de radio-emi-

siune pentru aceleași scopuri dela Tiraspol, n'a dat rezultate; în Basarabia a domnit liniște perfectă. Iar numeroasele alegeri libere din Basarabia, care au avut un caracter cu adevărat plebiscitar pentru această provincie, cu mulți deputați minoritari, au fost o confirmare strălucită a sentimentelor bune pentru România ale întregii populații din Basarabia.

Astăzi, prin mijloace necunoscute în istorie, folosindu-se de forța ei numerică și de situația turbure din Europa, încercând să falsifice datele istorice și statistice, Rusia sovietică invadează din nou această provincie. Și populația acestei provincii și cea românească și cea minoritară, Germanii, Bulgarii și chiar Rutenii și Rușii, refractari unui regim comunist, este lăsată pradă unei situații pe care nu o dorește. Aserțiunile posturilor de radio sovietice, cum că sovieticii sunt întâmpinați cu flori, sunt falsificări, fiindcă în Basarabia de astăzi curg râuri de lacrimi și de sânge, iar acei ce-i întâmpină cu flori n'au nimic comun nici cu neamul românesc și nici cu populația muncitoare de altă naționalitate din această provincie.

Dacă mai există dreptate pe acest pământ, dacă principiile umane mai au vreun rost în lume, dacă drepturile popoarelor, sfinte chiar în timpurile întunecate ale istoriei, mai au vreo valoare, noi parlamentarii și fruntașii vieții publice și culturale din Basarabia, Români și minoritari, în numele poporului din provincia dintre Prut și Nistru, astăzi redus la tăcere, apelăm la lumea civilizată și atragem atenția asupra dramei sfâșietoare prin care trece populația Basarabiei; în acelaș timp ridicăm glasul nostru de protest riguros în contra încălcării nelegiuite a celor mai sfinte drepturi ale noastre istorice, etnice și umane.

Protestul prof. Șt. Ciobanu a fost acoperit cu câteva mii de semnături.

PERSPECTIVĂ SPRE VIITOR

Incepând cu numărul acesta, primul alcătuit conform indicațiilor date de noua direcție, se suspendă, timp de șase luni, colaborarea la Revista Fundațiilor Regale, a criticilor de formațiune fie estetizantă, fie liberalizantă până la simpatii față de ideologia și literatura semită. Aceasta până ce directivele noi, care au început să fie date din Aprilie 1941, vor fi suficient cunoscute prin revistă. Dela această dată, revista, urmărind nu să strice tot ce a fost bun, dar să îplinească, va primi colaborările vechilor critici numai în măsura în care se va face dovada că ei recunosc cerințele literare ale vremii. Ținând seamă de imperativele conștiinței estetice, fără de care nu este durată, critica revistei afirmă că literatura nu este un mijloc de destrămare și nici un simplu joc singularizant, ci o funcțiune de expresie adânc omenească și românească totodată, fără de care poezia nu poate fi integrată în cultura neamului.

D. CARACOSTEA

ERRATA

S'AU INSEMNAT NUMAI ERORILE GRAVE

<i>Pag.</i>	<i>rândul</i>	<i>de sus de jos</i>	<i>se va citi</i>	<i>în loc de</i>
246	15	d. j.	apropiere	apreciere
246	14	d. j.	apropierea	aproprierea
247	15	d. j.	mondiale	mondială
248	10	d. s.	sunt	este
251	12	d. s.	dus-o	dus'ο
254	20	d. s.	(Nomadism	Nomadism
254	16	d. j.	vârsa	varsă
256	1	d. j.	în	în
259	3	d. j.	1901	1501
262	10	d. s.	înnăscuți	învăscuți
268	10	d. j.	geniul	genul
281	9	d. j.	un	cu
282	7	d. j.	du	de
286	16	d. s.	mirovozrenie	mirosozrenie
287	2	d. j.	russkoi	russkii
287	1	d. j.	i narodnoi	inarodni
290	15	d. j.	bogatărului	bogtărului
290	5	d. j.	Mickiewicz	Mickievieci
290	3	d. j.	bunăoară	bunoăară
307	9	d. s.	altfel	astfel
308	1	d. j.	din	dn
309	18	d. s.	1392	1932
311	9	d. j.	Гадаюга	Гадаюга
314	11	d. s.	și-a	și-au
315	16	d. s.	chișeni	chiseni
315	15	d. j.	keșenè	kesenè
315	11	d. j.	afară	afată
318	7	d. j.	Soci... *	Soci...
324	12	d. j.	presupun	presupune
333	8	d. s.	de pe	după
333	4	d. j.	aveam	avem
346	11	d. j.	Pobedonoșev	Pobiedonoșev
347	15	d. s.	Irkutsk	Irkutsk
355	12	d. s.	este rară	sunt rare
358	4	d. j.	de pomi	dep omî
377	1	d. j.	Kliucevski	Kliușevski
378	14	d. j.	Narășkin	Narașkin
395	20	d. s.	este de o	este o
396	1	d. j.	Sfintei	Sfinței
398	19	d. s.	mitropolituluf	mitropolitului
398	2	d. j.	răsăriteană	răsărteană
399	4	d. s.	ai absidei	și absidei
407	1	d. j.	nu mai	numai
412	17	d. s.	Mitropolit	Metropolit
415	13	d. s.	înfăptuire)	înfăptuire,

<i>Pag.</i>	<i>rândul</i>	<i>de sus de jos</i>	<i>se va citi</i>	<i>în loc de</i>
422	12	d. j.	Olbricht	Olbrich
423	13	d. s.	Strzygowski	Strzygowski
425	14	d. s.	<i>unități</i>	<i>unitați</i>
426	3	d. s.	a	au
430	17	d. s.	Małecki	Matecki
432	1—2	d. s.	particularitate	particuritate
434	9	d. s.	secolele	secolole
434	8	d. j.	<i>drumulu</i>	<i>drumulu</i>
450	16	d. j.	mai	maŝ
455	4	d. j.	Vighel	Vieghl
456	6	d. s.	Vighel	Vieghel
457	13	d. j.	de Hell	de Hull
459	12	d. s.	vânduți	vândute
465	5	d. s.	lan	han
486	3	d. j.	Ученой	Ученной
488	16	d. j.	G. Bezviconi	I. Bezviconi
488	5	d. j.	Труды	Труд
493	17	d. j.	Bezviconi	Bezveconi
495	13	d. j.	Пушкинъ	Пушкипъ
495	13	d. j.	Россiя	Россiй
497	5	d. j.	<i>basarabeni</i>	<i>basarabani</i>
504	3	d. j.	Рѣчь	Рѣ
506	1	d. s.	Alexei	Alexsi
508	1	d. j.	<i>Schriftums</i>	<i>Schriftums</i>
510	3	d. s.	situație	situația
517	5	d. j.	Potemchin	Potenchin
517	3	d. j.	<i>russo-roumaines</i>	<i>russo-roumains</i>
517	2	d. j.	Batiuşcov	Batiuscov
519	15	d. j.	Şaŝafik	Scaffaric
520	15	d. s.	Minin	Miuin
523	5	d. j.	<i>russo-roumaines</i>	<i>russo-roumains</i>
525	8	d. j.	Vl. Lenin	N. Lenin
525	8	d. j.	<i>novejšij</i>	<i>novejšii</i>
525	8	d. j.	<i>kapitalizma</i>	<i>kapitalisme</i>
526	6	d. s.	Vl. Lenin	N. Lenin
526	2	d. j.	<i>neravenstva</i>	<i>neraventsya</i>
526	1	d. j.	Vl. Lenin	N. Lenin
529	1	d. j.	<i>russo-roumaines</i>	<i>russo-roumains</i>
530	16	d. s.	incoherența	inconherența
533	10	d. j.	<i>Bokl'</i> ,	<i>Bokl'</i>
533	10	d. j.	<i>v</i>	<i>va</i>
533	10	d. j.	<i>čast'</i>	<i>cast'</i>
534	10	d. j.	<i>Geschichts-</i>	<i>Geschichte-</i>
560	6	d. j.	<i>pozitivistă</i>	<i>pozitivistă</i> *
562	8	d. s.	<i>vândătorești</i>	<i>vândătorești</i>
562	9	d. s.	<i>Lermontov</i>	<i>Lermontof</i>
562	4	d. j.	Воспоминанiя отъ	Воспоминанiя одъ
574	8	d. j.	« <i>Hé quoi!</i> »	« <i>Hé quoi</i> »
594	10	d. s.	ți-oi	ți-oi,
596	9	d. j.	Catehizisuri	Catehizituri
596	1	d. j.	Gavriil	Gavril
597	12	d. j.	Chiriacodromion	Chiria Codromion
597	9	d. j.	metricale	metricate
601	9	d. j.	păstrarea	păstratea

INCUNOȘTIINȚARE PENTRU COLABORATORII NOȘTRI

COLABORATORII REVISTEI SUNT RUGAȚI CA, ODATĂ CU MANUSCRISELE TRIMISE, SĂ MENȚIONEZE ADRESA EXACTĂ, UNDE SĂ LI SE EXPEDIEZE ONORARIUL ȘI, EVENTUAL, PRIMA CORECTURĂ. — AUTORII CARE DORESC SĂ LI SE TIPĂREASCĂ EXTRASE VOR CERE ACEST LUCRU ODATĂ CU TRIMITEREA MANUSCRISULUI, ARĂTÂND NUMĂRUL DE EXEMPLARE DORIT, CARE SE VA IMPRIMA PE CHELTUIALA D-LOR.

ÎN CEL MULT TREI LUNI DELA DEPUNEREA FIECĂRUI MANUSCRIS, AUTORUL VA PRIMI RĂSPUNS DACĂ MANUSCRISUL A FOST ACCEPTAT SPRE PUBLICARE. MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOLAZĂ.

MANUSCRISELE ACCEPTATE VOR FI PUBLICATE DUPĂ NECESITĂȚILE DE ORDIN REDACȚIONAL.

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HÂRTIE VIDALON, TREIZECI DE
EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERT,
NUMEROTATE DELA 1 LA 30.

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI 1941